వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

వైష్ణవ-ఉపనిషదః

వైష్ణవ—ఉపనిషదః శ్రీ ఉపనిషద్బ్రహ్మయోగిచిరచితవ్యాఖ్యాయుతాః

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

రామరహస్యోపనిషత్

వాసుదేవోపనిషత్

హయగ్రీవోపనిషత్

విషయసూచికా

తుర్యతుర్యస్య కరణగ్రాహ్యవైలక్షణ్యమ్

తుర్యతుర్యస్య సర్వసాక్షిత్వాదవిక్రియత్వమ్

మధ్యమాధికారిణాం ఓంకారాత్మనోః ఏకీకరణవిధిః

అకారప్రథమపాదయోరభేదః

ఉకారద్వితీయపాదయోరభేదః

మకారతృతీయపాదయోరభేదః

చతుర్థపాదప్రపఞ్చనమ్

తురీయతుర్యప్రపఞ్చమ్

తుర్యతుర్యాదేశః

మన్దాధికారిణాం మన్త్రరాజద్వారా తురీయావగతిః

తృతీయః ఖణ్డః

ప్రణవమన్త్రరాజపాదానాం తురీయాత్మనా ధ్యానమ్

ప్రథమపాదధ్యానమ్

ద్వితీయపాదధ్యానమ్

తృతీయపాదధ్యానమ్

చతుర్థపాదధ్యానమ్

తుర్యతుర్యే సర్వోపసంహారః

తుర్యతుర్యావగతిః

సకళబ్రహ్మస్వరూపమ్

సకళబ్రహ్మధ్యానమ్

సకళధ్యానేన తుర్యతుర్యప్రాప్తిః

చతుర్థః ఖణ్డః

తుర్యతుర్యస్య స్వమాత్రతాఽనుసంధానమ్

ఓమితిశబ్దవృత్తిప్రత్యయాపహ్నవవిధిః

౧౧. రామపూర్వతాపిన్యుపనిషత్

రామోపనిషదాదిభిరపి సర్వపాపశాన్తిః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏకాక్షరరామమన్త్రః

ద్విత్రిచతురక్షరమన్త్రాః

పఞ్చాక్షరమన్త్రః

షడక్షరమన్త్రః

సప్త-అష్ట-నవాక్షరమన్త్రాః

దశ-ఏకాదశాక్షరమన్త్రాః

ద్వాదశాక్షరమన్త్రః

త్రయోదశ-చతుర్దశ-పఞ్చదశాక్షరమన్త్రాః

షోడశ-సప్తదశాక్షరమన్త్రాః

అష్టాదశ-ఏకోనవింశార్ణమన్త్రాః

వింశార్ణమన్త్రః

ఏకవింశార్ణమన్త్రః

ద్వావింశార్ణమన్త్రః

త్రయోవింశార్ణమన్త్రః

చతుర్వింశార్ణమన్త్రః

పఞ్చవింశ-షడ్వింశ-సప్తవింశార్ణమన్త్రాః

అష్టావింశ-ఏకోనత్రింశ-త్రింశ-ఏకత్రింశార్ణమన్త్రాః

రామానుష్టుప్

రామగాయత్రీ

రామమాలామన్త్రః

సీతామన్త్రః

లక్ష్మణమన్త్రః

అవ్యక్తోపనిషత్

ఆప్యాయన్తు—ఇతి శాన్తిః

సృష్టేః పురా నిర్విశేషబ్రహ్మస్థితిః

పురా కిలేదం న కించనాసీన్న ద్యౌర్నాన్తరిక్షం న పృథివీ కేవలజ్యోతీరూపమనాద్యనన్తమనణ్వస్థూలరూపమరూపం రూపవదవిజ్ఞేయమానన్దమయమాసీత్॥౧॥

స్వాజ్ఞానాసురరాడ్గ్రాసస్వజ్ఞాననరకేసరీ।
ప్రతియోగివినిర్ముక్తం బ్రహ్మమాత్రం కరోతు మామ్॥

ఇహ ఖలు సామవేదప్రవిభక్తేయం అవ్యక్తోపనిషత్ సోపాయమన్త్రరాజయాథాత్మ్యప్రకటనపూర్వకం నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజృంభతే। అస్యాః సంక్షేపతో వివరణమారభ్యతే। అశరీరవాగావిర్భావపూర్వకం ఇన్ద్రప్రజాపతిసంవాదరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। అత్రాదౌ శ్రుతిః పరమార్థప్రకటనపూర్వకం స్వాజ్ఞదృష్టిమవష్టభ్య ప్రపఞ్చసృష్టిక్రమం ప్రకటయతి—పురేతి। స్వాజ్ఞదృష్టేః పురా స్వజ్ఞదృష్ట్యా ఇదం జగత్ న కించన ఆసీత్। కిం తదాసీత్ ఇత్యత్ర

కేవలజ్యోతీరూపం ఇత్యాదివిశేషణబోధితం యత్ తత్ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రం ఆసీదిత్యర్థః॥౧॥

పరమేష్ఠిప్రాదుర్భావః

తదన్యఽత్త్ద్వేధాఽభూద్ధరితమేకం రక్తమపరమ్। తత్ర యద్రక్తం తత్ పుంసో రూపమభూత్ యద్ధరితం తన్మాయాయాః। తౌ సమాగచ్ఛతః। తయోర్వీర్యమేవమనన్దత్। తదవర్ధత। తదణ్డమభూద్ధైమమ్। తత్ పరిణమమానమభూత్। తతః పరమేష్ఠీ వ్యజాయత॥౨॥

బ్రహ్మణో నిష్ప్రతియోగికత్వేన బ్రహ్మాతిరిక్తప్రసక్తిరేవ నాస్తి; యది స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్యాత్ తదా తదన్యదితి। కాలకర్మయోగతః తౌ సమాగచ్ఛతః। తయోః వీర్యమేవమనన్దత్ ప్రకృతిపురుషవీర్యయోగస్తుష్టిమగమత్। కాలవశాత్ దినే దినే తదవర్ధత। యదేవం వృద్ధిం గతం తదణ్డమభూత్ కాలాన్తరే హైమమ్। తత్ పరిణమమానమభూత్। యదాఽవిద్యాఽణ్డం ఘనీభూయ సువర్ణరూపేణ పరిణతం తదా తతః అవిద్యాఽణ్డాధికరణభగవన్నాభికమలాత్ పరమేష్ఠీ వ్యజాయత॥౨॥

పరమేష్ఠినః స్వకృత్యజిజ్ఞాసా

సోఽభిజిజ్ఞాసత కిం మే కులం కిం మే కృత్యమితి। తం హ వాగదృశ్యమానాఽభ్యువాచ భో భో ప్రజాపతే త్వమవ్యక్తాదుత్పన్నోఽసి వ్యక్తం తే కృత్యమితి। కిమవ్యక్తం యస్మాదహమాసిషమ్। కిం తద్వ్యక్తం యన్మే కృత్యమితి। సాఽబ్రవీదవిజ్ఞేయం హి తత్ సౌమ్య తేజః। యదవిజ్ఞేయం తదవ్యక్తమ్। తచ్చేజ్జిజ్ఞాససి మామవగచ్ఛేతి। స హోవాచ కైషా త్వం బ్రహ్మవాగ్వదసి శంసాత్మానమితి। సా త్వబ్రవీత్తపసా మాం జిజ్ఞాసస్వేతి। స హ సహస్రం సమా బ్రహ్మచర్యమధ్యువాసాధ్యువాస॥3॥

య ఏవమావిర్భూతః సోఽభిజిజ్ఞాసత। కిమితి? కిం మే కులం కిం మే కృత్యమితి। య ఏవం జిజ్ఞాసురాస్తే తం హ వాగదృశ్యమానా అశరీరవాణీ అభ్యువాచ। కిమితి? భో భో ప్రజాపతే త్వం అవ్యక్తాత్ అవ్యక్తభావమాపన్ననారాయణాత్ ఉత్పన్నోఽసి వ్యక్తం తే కృత్యమితి, కర్తవ్యార్థస్య ప్రపఞ్చరూపత్వేన వ్యక్తత్వాత్। భగవత్సఙ్కల్పాశరీరవాణ్యైవముక్తః పునస్తాముద్దిశ్యోర్ధ్వదృష్టిః పృచ్ఛతి—కిమవ్యక్తమితి। తముద్దిశ్య పునః సాఽబ్రవీత్। కిమితి? అవిజ్ఞేయం హి తదితి,

అవ్యక్తత్వాత్। తదేవ విశదయతి—యత్తేవ ఆవిర్భావనిదానం సోమ్య తేజః। పునస్తత్ జ్ఞాతవ్యమితి మన్యమానమాలక్ష్యాహ— తచ్ఛేదితి। జిజ్ఞాససి జ్ఞాతుమిచ్ఛసి। బ్రహ్మవిద్యారూపిణీం మామవగచ్ఛేతి। అశరీరవాణీవాచం శ్రుత్వా పరమేష్ఠీ స హోవాచ। కిమితి? క్లైషేతి। తద్వాక్యమాకర్ణ్య సా త్వబ్రవీత్। కిమితి? తపసేతి। "మనసశ్చేన్ద్రియాణాం చ హ్యైకాగ్ర్యం పరమం తపః। తపసా ప్రాప్యతే విద్యా" ఇతి స్మృతితః విద్యాసిద్ధిః తపోనిమిత్తేత్యర్థః। ఏవం దైవీవాక్శ్రవణానన్తరం అసౌ పరమేష్ఠీ స హ సహస్రమితి। ఆవృత్తిః అనేకసంవత్సరావధిబ్రహ్మచర్యాచరణోపలక్షణార్థా॥3॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

పరమేష్ఠినః ఆనుష్టుభీవిద్యాదర్శనమ్

అథాపశ్యదృచమానుష్టుభీం పరమాం విద్యాం యస్యాఙ్గాన్యన్యే మన్త్రాః యత్ర బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠితం విశ్వేదేవాః [వేదాః?] ప్రతిష్ఠితాః। యస్తాం న వేద కిమన్యైర్వేదైః కరిష్యతి॥౧॥

తతః కిం జాతం ఇత్యత ఆహ—అథేతి। అథ తపశ్చర్యానన్తరం అనుష్టుభీం విద్యామపశ్యత్। తపసా విశుద్ధచిత్తస్య విద్యా ప్రాదురభూదిత్యర్థః। ప్రకృతవిద్యాం సర్వాధికరణతయా స్తౌతి—యస్యేతి। ఏవం సర్వాధారతయా య ఇతి॥౧॥

ఆనుష్టుభీవిద్యయా నృసింహదర్శనమ్

తాం విదిత్వా స చ రక్తం జిజ్ఞాసయామాస। తామేవమనూచానాం గాయన్నాసిష్ట। సహస్రం సమా ఆద్యన్తనిహితోఙ్కారేణ పదాన్యగాయత్। సహస్రం సమాస్తథైవాక్షరశః। తతోఽపశ్యజ్జ్యోతిర్మయం శ్రియాఽఽలిఙ్గితం సుపర్ణరథం శేషఫణాచ్ఛాదితమౌలిం మృగముఖం నరవపుషం శశిసూర్యహవ్యవాహనాత్మకనయనత్రయమ్॥౨॥

ప్రకృతవిద్యాయా మన్త్రరాజత్వేన సర్వవేదాన్తసిద్ధాన్తార్థత్వేన చ తాం విదిత్వా స చ పరమేష్ఠీ స్వావిర్భావ హేతుం రక్తం పరమపురుషం జిజ్ఞాసయామాస జ్ఞాతుముద్యుక్తో బభూవ। తతః కిం కృతవానిత్యత ఆహ— తామితి। తపసా ప్రాదుర్భూతాం ఆనుష్టుభీం విద్యాం గాయన్నాసిష్ట గానం కుర్వన్ స్థితవాన్। కియన్తం కాలం కేన ప్రకారేణ గాయన్నాస్త గానఫలం కిం లబ్ధవాన్ ఇత్యత ఆహ—సహస్రమితి। ఆదౌ సహస్రం సమాః। ఆద్యన్తప్రణవసంపుటితమన్త్రరాజపదాని తద్వర్ణాంశ్చ గాయన్నూర్ధ్వాభిముఖః తస్థౌ। తతః కిం దృష్టవాన్ ఇత్యత్ర— తత ఇతి। పరమేష్ఠితపఃఫలదిత్సయా స్వావ్యక్తతామాచ్ఛాద్య దివ్యమఙ్గళవిగ్రహనృసింహరూపేణ వ్యక్తత్వమేత్య ప్రసన్నో బభూవేత్యర్థః॥౨॥

నృసింహస్తుతిః

తతః ప్రజాపతిః ప్రణిపపాత నమో నమ ఇతి। తయైవర్చాఽథ తమస్తౌత్। ఉగ్రమిత్యాహ ఉగ్రః ఖలు వా ఏష మృగరూపత్వాత్। వీరమిత్యాహ వీరో వా ఏష వీర్యవత్త్వాత్। మహావిష్ణుమిత్యాహ మహతాం వా అయం మహద్రోదసీ వ్యాప్య స్థితః। జ్వలన్తమిత్యాహ జ్వలన్నివ ఖల్వసావవస్థితః। సర్వతోముఖమిత్యాహ సర్వతః ఖల్వయం ముఖవాన్ విశ్వరూపత్వాత్। నృసింహమిత్యాహ యథా యజురేవైతత్। భీషణమిత్యాహ భీషా వా అస్మాదాదిత్య ఉదేతి భీతశ్చన్ద్రమా భీతో వాయుర్వాతి భీతోఽగ్నిర్దహతి భీతః పర్జన్యో వర్షతి। భద్రమిత్యాహ భద్రః ఖల్వయం శ్రియా జుష్టః। మృత్యుమృత్యుమిత్యాహ మృత్యోర్వా అయం మృత్యురమృతత్వం ప్రజానామన్నాదానామ్। నమామీత్యాహ యథా యజురేవైతత్। అహమిత్యాహ యథా యజురేవైతత్॥3॥

ప్రసన్నం భగవన్తం దృష్ట్వా అయం కిమకురుత ఇత్యత్ర— తత ఇతి। సార్థయా విద్యయా స్తుతవానిత్యర్థః। తత్ప్రకారః కథమిత్యత్ర—ఉగ్రమితి। కథముగ్రత్వమిత్యత్ర— ఉగ్రః ఖలు వా ఏషః। తస్యోగ్రత్వే కో హేతురిత్యత్ర— మృగరూపత్వాత్। మృగరాజస్యోగ్రత్వప్రసిద్ధేః, "మృగం న భీమముపహత్నుముగ్రమ్" ఇతి శ్రుతేః। తథా వీరమిత్యాహ వీరో వా ఏషః— ఇత్యాది సమానమ్। కుతః? వీర్యవత్త్వాత్ "యతో వీరః" ఇతి శ్రుతేః। మహతామప్యయం మహాన్ రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ వ్యాప్య స్థితత్వాత్, "య ఆవివేశ భువనాని విశ్వా" ఇతి శ్రుతేః। జ్వలన్తమిత్యాది, జ్యోతిషామపి జ్యోతీరూపత్వాత్, "జ్వలన్ జ్వలితా తపన్ వితపన్ సంతపన్" ఇతి శ్రుతేః। విశ్వరూపత్వాత్, "విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖః" ఇతి శ్రుతేః। నృసింహమితి, సర్వేషాం భూతానాం నా వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ, సింహో వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ, "ప్రతద్విష్ణుస్తవతే వీర్యాయ మృగః" ఇతి శ్రుతేః। భద్రమితి, "భద్రం కర్ణేభిః శృణుయామ

దేవాః" ఇత్యాదిశ్రుతేః। మృత్యుమృత్యుమితి, స్వమాత్రస్య స్వాతిరిక్తమృత్యుమృత్యుత్వాత్, "యస్య ఛాయామృతం యస్య మృత్యుః" ఇతి శ్రుతేః। నమామీతి "యస్మాద్యం సర్వే దేవా నమన్తి ముముక్షవో బ్రహ్మవాదినశ్చ" ఇతి శ్రుతేః। అహమితి "వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః" ఇతి శ్రుతేః॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

వ్యక్తస్వరూపమ్

అథ భగవాంస్తమబ్రవీత్ ప్రజాపతే ప్రీతోఽహం కిం తవేప్సితం తద్దదామి శంసేతి। స హోవాచ భగవన్నవ్యక్తాదుత్పన్నోఽస్మి వ్యక్తం మమ కృత్యమితి పురాఽశ్రావి। తత్రావ్యక్తం భవానిత్యజ్ఞాయి। వ్యక్తం మే కథయేతి। వ్యక్తం వై విశ్వం చరాచరాత్మకమ్। యద్వ్యజ్యతే తద్వ్యక్తస్య వ్యక్తత్వమితి॥౧॥

ఏవం మన్త్రరాజస్తవేన స్తుతః పరమేశ్వరః పరమేష్ఠీప్సితవరం దదావిత్యాహ—అథేతి। అథ తత్కృతస్తుత్యనన్తరమ్। ఏవం భగవదనుజ్ఞాం లబ్ధ్వా స హోవాచ। పురా దైవ్యా వాచా। పరమేష్ఠినా ఏవం పృష్టో భగవానాహ—వ్యక్తమితి॥౧॥

జగత్సృష్ట్యుపాయో ధ్యానయజ్ఞః

స హోవాచ న శక్నోమి జగత్ స్రష్టుముపాయం మే కథయేతి। తమువాచ పురుషః ప్రజాపతే శృణు సృష్టేరుపాయం పరమం యం విదిత్వా సర్వం జ్ఞాస్యసి సర్వత్ర శక్ష్యసి సర్వం కరిష్యసి మయ్యగ్నౌ స్వాత్మానం హవిర్ధ్యాత్వా తయైవానుష్టుభర్చా। ధ్యానయజ్ఞోఽయమేవ॥౨॥

భగవదుక్తం అవగమ్య స హోవాచ। కిమితి? న శక్నోమీతి। తేన పృష్టః తమువాచ పురుషః। కిమితి? ప్రజాపతే ఇతి। వక్ష్యమాణం యం విదిత్వా। తముపాయమాచ ష్టే— మయీతి।

స్వాతిరిక్తభ్రమతూలాచలాగ్నౌ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి మయి స్వాత్మానం ప్రత్యఞ్చం హవిః ధ్యాత్వా తయైవానుష్ఠుభర్చా। ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీత్యనుసన్ధానమేవ ధ్యానయజ్ఞః॥౨॥

ధ్యానయజ్ఞమహిమా

ఏతద్వై మహోపనిషద్దేవానాం గుహ్యమ్। న హ వా ఏతస్య సామ్నా నర్చా న యజుషాఽర్థోఽనువిద్యతే। య ఇమాం వేద స సర్వాన్ కామానవాప్య సర్వాన్ లోకాన్ జిత్వా మామేవాభ్యుపైతి। న చ పునరావర్తతే య ఏవం వేదేతి॥౩॥

యత్ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మానుసన్ధానం ఏతదితి। యత్ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యానుసంధానం తదేతదేవ మహతీ చ సా ఉపనిషత్ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మవిద్యా మహోపనిషత్ దేవానామపి గుహ్యం, పరమరహస్యత్వాత్। ఏతస్య ఏతేన ధ్యానయజ్ఞేన యోఽర్థోఽనువిద్యతే సోఽయమర్థో న హి వేదత్రయేణాప్యనువిద్యతే। హవా ఇత్యవధారణార్థౌ। ధ్యానయజ్ఞస్య నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నత్వాత్, వేదత్రయస్య ప్రాయశః కర్మోపాసనాకాణ్డవ్యగ్రత్వేన సవిశేషబ్రహ్మగోచరత్వాత్, ధ్యానయజ్ఞేన యదుపలభ్యతే తద్వేదత్రయగోచరకర్మోపాసనాభ్యాం నైవ లభ్యతే। యస్మాదేవం తస్మాత్ ధ్యానయజ్ఞోఽయమేవ వరిష్ఠ ఇత్యర్థః। విద్యాఫలమాహ—య ఇతి। యో మయోక్తాం నిర్విశేషబ్రహ్మోపనిషదం వేద సోఽయం మునిః స్వాతిరేకేణ కామా లోకా వా న సన్తీతి సర్వకామానవాప్య సర్వలోకాన్ జిత్వా మద్భావమేత్య న హి పునరావర్తతే, “మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇతి స్మృతేః॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

ధ్యానయజ్ఞేన పరమేష్ఠినః సర్వజ్ఞత్వాదిలాభః

ప్రజాపతిస్తం యజ్ఞాయ వసీయాంసమాత్మానం మన్యమానో మనోయజ్ఞేనేజే। సప్రణవయా తయైవర్చా హవిర్ధ్యాత్వాఽఽత్మానమాత్మన్యగ్నౌ జుహుయాత్। సర్వమజానత్ సర్వత్రాశకత్ సర్వమకరోత్॥౧॥

తతః కిం కృతవానిత్యత్ర భగవదుపదిష్టధ్యానయజ్ఞానుష్ఠానతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వకర్తా చ భవతీత్యాహ—ప్రజాపతిరితి। పరబ్రహ్మాగ్నౌ స్వాత్మహోమేన స్వనాశశఙ్కాం విహాయ యః పురా విష్ణునాభిపద్మాదావిర్భూతః తం ఆత్మానం యజ్ఞాయ యజ్ఞార్థం వసీయాంసం మన్యమానః సన్ మహతా ధైర్యేణ మానసికయజ్ఞేనేజే యాగం కృతవాన్। కయా తత్ కథం కృతవానిత్యత్ర సప్రణవయా తయైవర్చా ఉగ్రం వీరమిత్యాద్యేకాదశపదోజ్జ్వలయా అనుష్టుభా। ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మైక్యానుసన్ధానం కృతవాన్ తస్యైవ బ్రహ్మయజ్ఞత్వాత్,

బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిః బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్।

బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా॥

ఇతి స్మృతేః। బ్రహ్మయజ్ఞఫలం కిమవాప్తవానిత్యత్ర ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మానుసన్ధానమహిమ్నా బ్రహ్మాతిరేకేణ న కించిదస్తీతి సర్వత్ర ఆత్మాత్మీయాభిమతిం విహాయ యత్ భవితవ్యం తత్ సర్వమ్। సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వకర్తా చ భవతీత్యర్థః॥౧॥

అన్యస్యాపి ధ్యానయజ్ఞేన సర్వజ్ఞత్వాదిలాభః

య ఏవం విద్వానిమం ధ్యానయజ్ఞమనుతిష్ఠేత్ స సర్వజ్ఞోఽనన్తశక్తిః సర్వకర్తా భవతి। స సర్వాన్ లోకాన్ జిత్వా బ్రహ్మ పరం ప్రాప్నోతి॥౨॥

య ఏవం వేద సోఽపి యథోక్తఫలం అశ్నుత ఇత్యాహ—య ఇతి। యథా బ్రహ్మా తథా స సర్వాన్॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

లోకత్రయాదిసృష్టిః

అథ ప్రజాపతిర్లోకాన్ సిసృక్షమాణస్తస్యా ఏవ విద్యాయా యాని త్రింశదక్షరాణి తేభ్యస్త్రీన్ లోకాన్। అథ ద్వే ద్వే అక్షరే తాభ్యాముభయతో దధార। తస్యా ఏవర్చో ద్వాత్రింశద్భిరక్షరైస్తాన్ దేవాన్ నిర్మమే। సర్వై రేవ స ఇన్ద్రోఽభవత్। తస్మాదిన్ద్రో దేవానామధికోఽభవత్। య ఏవం వేద సమానానామధికో భవేత్॥౧॥

కిముపాదాయ అయం జగత్ ససర్జేత్యత ఆహ—అథేతి। అథ భగవదుక్తరీత్యా స్వకృతయజ్ఞఫలసమ్ప్రత్త్యనన్తరం ప్రజాపతిః లోకాన్ సిసృక్షమాణః స్రష్టుం వ్యవసితః సన్ తపస్తప్యతోఽస్య యా ఆనుష్టుభీ విద్యా ప్రాదుర్బభూవ తస్యా ఏవ విద్యాయాః అక్షరేషు యాని। త్రీన్ లోకాన్ భూరాదీన్—నిర్మమే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః। లోకత్రయం సృష్ట్వా పునరక్షరద్వయతః తత్ దధార। తతః కిమిత్యత్ర—తస్యా ఏవేతి। యస్మాదేవం తస్మాత్। ఏవంవిదః ఫలమాహ—య ఇతి॥౧-3॥

వసురుద్రాదిత్యసృష్టిః

తస్యా ఏకాదశభిః పా [ప] దైరేకాదశ రుద్రాన్ నిర్మమే। తస్యా ఏకాదశభిరేకాదశాదిత్యాన్ నిర్మమే। సర్వై రేవ స విష్ణురభవత్। తస్మాద్విష్ణురాదిత్యానామధికోఽభవత్। య ఏవం వేద సమానానామధికో భవేత్। స చతుర్భిశ్చతుర్భిరక్షరైరష్టౌ వసూనజనయత్॥౨॥

చాతుర్వర్ణ్యసృష్టిః

స తస్యా ఆద్యైర్ద్వాదశభిరక్షరైర్బ్రాహ్మణమజనయత్। దశభిర్దశభిర్విట్క్షత్రే। తస్మాద్బ్రాహ్మణో ముఖ్యో భవతి। ఏవం తన్ముఖ్యో భవతి య ఏవం వేద। తూష్ణీం శూద్రమజనయత్ తస్మాచ్ఛూద్రో నిర్విద్యోఽభవత్॥3॥

అహోరాత్రసృష్టిః

న వా ఇదం దివా న నక్తమాసీదవ్యావృత్తమ్। స ప్రజాపతిరానుష్టుభాభ్యామర్ధర్చాభ్యామహోరాత్రావకల్పయత్॥౪॥

ఇత్థంభూతవిచిత్రసృష్టేః అధికరణసాపేక్షత్వాత్ చిత్రభిత్తివత్ తదధికరణం కిం దివా ఉత నక్తం ఇత్యత ఆహ— నేతి। సృష్టేః పురా అధికరణే న హి దివానక్తకల్పనాఽస్తి, తదధికరణం కల్పనావ్యావృత్తం కల్పనావిరళం సత్ నిరధికరణమేవాసీత్। తదేవ బ్రహ్మేత్యర్థః। స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితసృష్టిప్రసక్తౌ యన్నిరధికరణం తదధికరణభావమేతి, తదవష్టభ్య ఖలు స ప్రజాపతిః॥౪॥

వేదఛన్దస్సృష్టిః

తతో వ్యైచ్ఛత్। వ్యేవాస్మై ఉచ్ఛతి। అథో తమ ఏవాపహతే। ఋగ్వేదమస్యా ఆద్యాత్ పాదాదకల్పయత్। యజుర్ద్వితీయాత్। సామ తృతీయాత్। అథర్వాఙ్గిరసశ్చతుర్థాత్। యదష్టాక్షరపదా తేన గాయత్రీ। యదేకాదశపదా తేన త్రిష్టుప్। యచ్చతుష్పదా తేన జగతీ। యద్ద్వాత్రింశదక్షరా తేనానుష్టుప్। సా వా ఏషా సర్వాణి ఛన్దాంసి య ఇమాం సర్వాణి ఛన్దాంసి వేద। సర్వం జగదానుష్టుభ ఏవోత్పన్నమనుష్టుప్ప్రతిష్ఠితం ప్రతితిష్ఠతి యశ్చైవం వేద॥౫॥

ఏవం కల్పయిత్వా ఇతః కిం కల్పనీయమితి తతో వ్యైచ్ఛత్ విశేషేణ ఇచ్ఛాం కృతవాన్। వ్యేవాస్మై ఉచ్ఛతి అస్మై ఏవం చిన్తాం ఉపేయుషే యా ఉచ్ఛేత్తవ్యా సృష్ట్యావృతిరేవ తదిచ్ఛామాత్రేణ ఉచ్ఛతి భిద్యతే। అథో తమ ఏవాపహతే అథ సృష్ట్యావృతిభేదనానన్తరం ఇతః కర్తవ్యావృతిరూపం తమ ఏవాపహతే నశ్యతి, న తు సృష్టికర్తవ్యతాజ్ఞానమ్। పునః నిరావృతః కిం కృతవానిత్యత్ర స్వసృష్టప్రాణిపటలాభ్యుదయనిఃశ్రేయసార్థం ఋగ్వేదమితి। తతః ఛన్దాంసి సృజతి—యదష్టాక్షరపదేతి। ఏవం వేదనఫలమాహ—సేతి। యా అనుష్టుబితి ఖ్యాతా సా వా ఏషా సర్వాణి ఛన్దాంసి, ఛన్దసామనుష్టుప్కార్యత్వాత్। య ఇమాం ఆనుష్టుభీమ్। వేదనఫలం తు ప్రతితిష్ఠతీతి॥౫॥

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

స్త్రీపురుషమిథునసృష్టిః

అథ యదా ప్రజాః సృష్టా న జాయన్తే ప్రజాపతిః కథంన్విమాః ప్రజాః సృజేయమితి చిన్తయన్నుగ్రమితీమామృచం గాతుముపాక్రామత్। తతః ప్రథమపాదాదుగ్రరూపో దేవః ప్రాదురభూత్ ఏకః శ్యామః పురతో రక్తః పినాకీ స్త్రీపుంసరూపస్తం విభజ్య స్త్రీషు తస్య స్త్రీరూపం పుంసి చ పుంరూపం వ్యధాత్। స ఉభాభ్యామాశాభ్యాం సర్వమాది[వి]ష్టః। తతః ప్రజాః ప్రజాయన్తే। య ఏవం వేద సోఽపి త్ర్యమ్బక ఇమామృచముద్గాయన్నుద్ధథితజటాకలాపః ప్రత్యగ్జ్యోతిష్యాత్మన్యేవ రన్త్వా రమతి॥౧॥

ఏవం స్వసృష్టప్రాణిపటలం నిర్వ్యాపారముపలభ్య కథమహం వ్యాపారవత్ప్రజాః సృజేయమితి చిన్తయతః పూర్వలబ్ధవిద్యా ప్రాదుర్బభూవ। తాం గాతుముపక్రమతః ఉపక్రమం కుర్వతః విద్యాఽర్ధరూపీ భగవానర్ధనారీశ్వరో భూత్వా ప్రాదుర్బభూవ। న హి నిరాశాః ప్రజాః సృష్టిచక్రే ప్రవర్తన్తే ఇత్యాలోచ్య పరస్పరాశాబద్ధం స్త్రీపురుషమిథునం ససర్జ। తతః ప్రభృతి సృష్టిచక్రం యథాపూర్వకల్పం చలతీత్యాహ—అథేతి। తతః అనుష్టుభః ప్రథమపాదాదుగ్రరూపో దేవో నృసింహః ప్రాదురభూత్ పృష్ఠతః ఏకః శ్యామః స్త్రీలిఙ్గచిహ్నితః, పురతో రక్తపినాకీ రక్తశబ్దేన పుమాంశ్చాసౌ పినాకపాణిశ్చేతి రక్తపినాకీ పుల్లిఙ్గచిహ్నితః, ఏవం స్త్రీపుంసరూపః। య ఇత్థంభూతకళేబరః తం విభజ్య। య ఏవం కృతవాన్ సః స్వసృష్టప్రాణిపటలమావిష్టః। తతః ప్రభృతి ప్రజాః సృష్ట్యనుకూలవ్యాపారవత్యః ప్రజాయన్తే। వేదనఫలం—య ఏవం వేద సోఽప్యేవం ప్రజాయతే। య ఏవం స్త్రీపురుషసృష్టిం కృతవాన్ సోఽపి త్ర్యమ్బకః త్ర్యక్షః పినాకీ భూరాదిత్రిపురోపలక్షితావిద్యాపదతత్కార్యానన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డామ్బకస్వామీ వా నృసింహః ఇమామృచం స్వాత్మానుసన్ధానరూపిణీం ఉద్గాయన్ ఉద్ధథితజటాకలాపః ఊర్ధ్వీకృతసటాకలాపో వా ప్రత్యగ్జ్యోతిష్యాత్మన్యేవ రన్త్వా రమతి రమతే। స్వాతిరిక్తబాహ్యరత్యనుకూలవస్తునోఽవస్తుత్వాత్ స్వస్య స్వస్మిన్నేవ రతిరుపపద్యత ఇత్యర్థః॥

ఇన్ద్రాఖ్యాయికా

ఇన్ద్రో వై కిల దేవానామానుజావర ఆసీత్। తం ప్రజాపతిరబ్రవీద్గచ్ఛ దేవానామధిపతిర్భవేతి। సోऽగచ్ఛత్। తం దేవా ఊచురానుజావరోऽసి త్వమస్మాకం కుతస్త్వాధిపత్యమితి। స ప్రజాపతిమభ్యేత్యోవాచేమం దేవా ఊచురానుజావరస్య కుతస్త్వాధిపత్యమితి। తం ప్రజాపతిరిన్ద్రం త్రికలశైరమృతపూర్ణైరానుష్టుభాభిమన్త్రితైరభిషిచ్య తం సుదర్శనేన దక్షిణతో రరక్ష పాఞ్చజన్యేన వామతో ద్వయేనైవ సురక్షితోऽభవత్। రౌక్మే ఫలకే సూర్యవర్చసి మన్త్రమానుష్టుభం విన్యస్య తదస్య కణ్ఠే ప్రత్యముఞ్చత్। తతః సుదుర్నిరీక్షోऽభవత్। తస్మై విద్యామానుష్టుభీం ప్రాదాత్। తతో దేవాస్తమాధిపత్యాయానుమేనిరే। స స్వరాడభూత్। య ఏవం వేద స్వరాడ్ భవేత్। సోऽమన్యత పృథివీమిమాం కథం జయేయమితి। స ప్రజాపతిముపాధావత్। తస్మాత్ ప్రజాపతిః కమఠాకారమిన్ద్రనాగభుజగేన్ద్రాధారం భద్రాసనం ప్రాదాత్। స పృథివీమభ్యజయత్। తతః స ఉభయోర్లోకయోరధిపతిరభూత్। య ఏవం వేదోభయోర్లోకయోరధిపతిర్భవతి। స పృథివీం జయతి॥౨॥

ఇన్ద్రాఖ్యాయికామవతారయతి—ఇన్ద్ర ఇతి। ఆనుజావరః అధిపతిః ఆసీత్। యః స్వనికటమేత్య శరణం గతః తం ప్రజాపతిః అబ్రవీత్। కిమితి? గచ్ఛేతి। తదాజ్ఞాం శిరసా ధృత్వా దేవానాం నికటం సోऽగచ్ఛత్। తం దేవా ఊచుః। కిమితి? కిం ఆనుజావరోऽసి?। దేవైః ఏవమధిక్షిప్తః సః। ఏవముక్తవన్తం తమ్। పునః తమ్। వామతో రరక్షేత్యర్థః। ఏవం మూర్తిభూతసుదర్శనపాఞ్చజన్యతేజసా ద్వయేనైవ సురక్షితోऽభవత్। పునః ప్రజాపతిః తత్కృతే కిం కృతవానిత్యత్ర—రౌక్మే ఫలకే సౌవర్ణపీఠే సూర్యవర్చసి। యత ఏవం దివ్యతేజసా బభౌ తతో దేవాః। ఏవం జానతః ఫలమాహ—స స్వరాడభూత్ ఇతి। య ఏవం దేవరాజ్యే అభిషేచితః సోऽమన్యత। కిమితి? పృథివీమితి। తస్మాత్...ప్రాదాత్, ఇన్ద్రాద్యష్టదిక్పాలైః అష్టదిఙ్నాగైః గజైః అష్టదిక్ఫణీన్ద్రైః అలఙ్కృతం కూర్మాకారం భద్రాసనం దత్తవానిత్యర్థః। భద్రాసనయోగతః అయం స పృథివీమభ్యజయత్। య ఏవం వేద స ఉభయోః॥౨॥

పరమాత్మప్రతిష్ఠాసాధనమ్

యో వా అప్రతిష్ఠితం శిథిలం భ్రాతృవ్యేభ్యః పరమాత్మానం మన్యతే స ఏతమాసీనమధితిష్ఠేత్। ప్రతిష్ఠితోऽశిథిలో భ్రాతృవ్యేభ్యో వసీయాన్ భవతి యశ్చైవం వేద యశ్చైవం వేద॥౩॥

యస్తు స్వప్రతికూలభావమాపన్నబాహ్యాన్తఃకరణరూపభ్రాతృవ్యేభ్యః శత్రుభ్యః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మానం స్వపదే అప్రతిష్ఠితం దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమానతః శిథిలం జీవభావమాపన్నం మన్యతే సోఽయం విద్వాన్ స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చారోపాపవాదాధిష్ఠానతయా స్వే మహిమ్ని ఆసీనం పరమాత్మానం నిష్ప్రతియోగికాద్వైతభావేన అధితిష్ఠేత్ ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి స్థిరాసనో భవేత్। ఏవం భావనయా అయం స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః। ఏవం వేదనసమకాలం స్వాతిరిక్తకరణగ్రామతత్కార్యకలనాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రభావేన స్వే మహిమ్ని స్వయమేవ వసీయాన్ భవతి విదేహముక్తో భవతీత్యర్థః। ఆవృత్తిః పరాపరబ్రహ్మవిద్యాసమాప్త్యర్థా ॥౩॥

ఇతి షష్ఠః ఖణ్డః

ఏతద్విద్యాఽధ్యయనఫలమ్

యు ఇమాం విద్యామధీతే స సర్వాన్ వేదానధీతే। స సర్వైః క్రతుభిర్యజతే। స సర్వతీర్థేషు స్నాతి। స మహాపాతకోపపాతకైః ప్రముచ్యతే। స బ్రహ్మవర్చసం మహదాప్నుయాత్। ఆబ్రహ్మణః పూర్వానాకల్పాంశ్చోత్తరాంశ్చ వంశ్యాన్ పునీతే। నైనమపస్మారాదయో రోగా అధిదేయుః। సయక్షాః సప్రేతపిశాచా అప్యేనం స్పృష్ట్వా దృష్ట్వా శ్రుత్వా వా పాపినః పుణ్యలోకానవాప్నుయుః। చిన్తితమాత్రాదస్య సర్వేఽర్థాః సిధ్యేయుః। పితరమివైనం సర్వే మన్యన్తే। రాజానశ్చాస్యాదేశకారిణో భవన్తి। న చాచార్యవ్యతిరిక్తం శ్రేయాంసం దృష్ట్వా నమస్కుర్యాత్। న చాస్మాదుపావరోహేత్। జీవన్ముక్తశ్చ భవతి। దేహాన్తే తమసః పరం ధామ ప్రాప్నుయాత్। యత్ర విరాణ్ నృసింహోఽవభాసతే తత్ర ఖలుపాసతే। తత్స్వరూపధ్యానపరా మునయ ఆకల్పాన్తే తస్మిన్నేవాత్మని లీయన్తే। న చ పునరావర్తన్తే ॥౧॥

ఏతచ్ఛాస్త్రపఠనపాఠనవేదనఫలప్రకటనార్థం సప్తమఖణ్డికా ఆరభ్యతే—య ఇతి। న చాస్మాదుపావరోహేత్, ఏతస్మాదన్యాశ్రయణం న కుర్యాత్। ఏతావన్మాత్రానుష్ఠానతో జీవన్ముక్తశ్చ భవతి ॥౧॥

ఏతద్విద్యాసంప్రదానవిధిః

న చేమాం విద్యామశ్రద్ధధానాయ బ్రూయాన్నాసూయావతే నా [న] నూచానాయ నావిష్ణుభక్తాయ నానృతినే నాతపసే నాదాన్తాయ నాశాన్తాయ నాదీక్షితాయ నాధర్మశీలాయ న హింసకాయ నాబ్రహ్మచారిణ ఇత్యేషోపనిషత్ ॥ ౨ ॥

శాస్త్రసంప్రదాయమాహ—న చేమామితి ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

అవ్యక్తోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితా నరసింహగా।
అవ్యక్తవివృతిగ్రన్థః పఞ్చాశదధికం శతమ్ ॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే అష్టషష్టిసఙ్ఖ్యాపూరకం అవ్యక్తనృసింహోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్ ॥

కలిసంతరణోపనిషత్

సహ నావవతు—ఇతి శాన్తిః

భగవన్నామస్మరణమాత్రేణ కలిసంతరణమ్

ద్వాపరాన్తే నారదో బ్రహ్మాణం జగామ కథం భగవన్ గాం పర్యటన్ కలిం సంతరేయమితి। స హోవాచ బ్రహ్మా సాధు పృష్టోఽస్మి సర్వశ్రుతిరహస్యం గోప్యం తచ్ఛృణు యేన కలిసంసారం తరిష్యసి। భగవత ఆదిపురుషస్య నారాయణస్య నామోచ్చారణమాత్రేణ నిర్ధూతకలిర్భవతీతి॥౧॥

యద్దివ్యనామ స్మరతాం సంసారో గోష్పదాయతే।

స్వానన్యభక్తిర్భవతి తద్రామపదమాశ్రయే॥

ఇహ ఖలు కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం కలిసన్తరణోపనిషత్ స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమనిరాసకనామమాహాత్మ్యప్రకటనవ్యగ్రా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। నారదబ్రహ్మప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—ద్వాపరాన్త ఇతి। నారదేనైవం పృష్టః స హోవాచ బ్రహ్మా। కిమువాచేత్యత్ర—సాధ్వితి। యేన భగవన్నామోచ్చారణమాత్రేణ బ్రహ్మహత్యాఽఽదిపఞ్చమహాపాతకపరద్రవ్యపరదారాభిమర్శనపరశ్రేయోఽసహిష్ణుతాఽఽద్యలంకృకలిసంసారం తరిష్యసి, యదిత్థంభూతకలిసన్తరణోపాయభూతమభక్తాయ కదాఽప్యప్రకటనీయత్వాత్ గోప్యం, కిం తత్ర్పమాణవిరళం కేవలముపదిశ్యత ఇత్యత్ర సర్వశ్రుతిస్మృతిషు పఞ్చమహాపాతకాదికోటిదోషనిరసనపూర్వం భగవత్పదప్రాపకత్వేన ప్రసిద్ధం తద్రహస్యార్థమపి కేవలకృపయోపదిశ్యతే తచ్ఛృణు। కాస్తాస్తత్ర్పశంసాపరాః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ ఇత్యత్ర—

కృతం దినే యద్దురితం పక్షమాసర్తువర్షజమ్।

సర్వం దహతి నిఃశేషం తూలాచలమివానలః॥

బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి జ్ఞానాజ్ఞానకృతాని చ।

స్వర్ణస్తేయసురాపానగురుతల్పాయుతాని చ॥

కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతకజాన్యపి।

సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యన్తి రామనామానుకీర్తనాత్॥

యత్రప్రయాగాదితీర్థోక్తప్రాయశ్చిత్తశతైరపి।
నైవాపనోద్యతే పాపం తదప్యాశు వినాశయేత్॥

పుణ్యక్షేత్రేషు సర్వేషు కురుక్షేత్రాదిషు స్వయమ్।
బుద్ధిపూర్వమఘం కృత్వా తదప్యాశు వినాశయేత్॥

కృచ్ఛ్రైస్తప్తపరాకాద్యైర్నానాచాన్ద్రాయణైరపి।
పాపం చ నాపనోద్యం యత్తదప్యాశు వినాశయేత్॥

ఆత్మతుల్యసువర్ణాదిదానైర్బహువిధైరపి।
కించిదప్యపరిక్షీణం తదప్యాశు వినాశయేత్॥

సదా రామోఽహమస్మీతి తత్త్వతః ప్రవదన్తి యే।
న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః॥

ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః,

చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాః సుకృతినోఽర్జున॥

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్ మామనుస్మరన్।
యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్॥

సతతం కీర్తయన్తో మాం యతన్తశ్చ దృఢవ్రతాః।
నమస్యన్తశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే॥

వివశేన ప్రయత్నేన జ్ఞానేనాజ్ఞానతోఽపి వా।
నామస్మరణతోఽపాపో విద్వానమృతమశ్నుతే॥

ఇత్యాద్యాః స్మృతయశ్చ। ఏవం నామస్మరణతః కలిః నశ్యతీత్యాహ— భగవత ఇతి॥౧॥

పరబ్రహ్మావరణవినాశకషోడశనామాని

నారదః పునః పప్రచ్ఛ తన్నామ కిమితి। స హోవాచ హిరణ్యగర్భః।

హరే రామ హరే రామ రామ రామ హరే హరే।
హరే కృష్ణ హరే కృష్ణ కృష్ణ కృష్ణ హరే హరే॥

ఇతి షోడశకం నామ్నాం కలికల్మషనాశనమ్।
నాతః పరతరోపాయః సర్వవేదేషు దృశ్యతే॥

షోడశకలాఽఽవృతస్య జీవస్యావరణవినాశనమ్। తతః ప్రకాశతే పరం బ్రహ్మ మేఘాపాయే రవిరశ్మిమణ్డలీవేతి॥౨॥

ఏవం శ్రుతిస్మృతిప్రమాణసిద్ధభగవన్నామస్మృతితో నిఃశేషకలిహానిం శ్రుత్వా తన్నామేదమితి బుభుత్సయా నారదః పునః పప్రచ్ఛ। నారదప్రశ్నోత్తరం స హోవాచ హిరణ్యగర్భః। కిం తదిత్యత్ర—హరే రామేతి। స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతం స్వావశేషతయా హరతీతి హరిః। నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా రాజతే మహీయత ఇతి రామః। కృష్యతే క్లిశ్యతే ఇతి కృషిశబ్దేన కలిరుచ్యతే, తం కలిం స్వభక్తకృతసకృత్స్మరణమాత్రేణ నిఃశేషం ముష్ణాతి గ్రసతి నిఃశేషీకరోతీతి కృష్ణః, తస్య సంబుద్ధిః హరే రామ కృష్ణ ఇతి। రామకృష్ణనామ్నోః మిథః హరినామసమన్వయతః నామ్నాం షోడశకం భవతి। షోడశనామ సకృదుచ్చారితం సత్ కలికల్మషమున్మూలయతి।

సర్వశ్రుతిస్మృతిపురాణేషు నాతః పరతరోపాయో దృశ్యతే। అయమేవ పరమోపాయ ఇత్యర్థః। ఏవం నామస్మృతితో జీవావృతౌ భిన్నాయాం అథ నిర్విశేషం బ్రహ్మ ప్రకాశత ఇత్యాహ— షోడశేతి। ప్రాణాదినామాన్తషోడశకలాభిః ఆవృతస్య జీవస్య ఏతత్షోడశకం నామ జీవావరణవినాశకం భవతి। ఏవం భగవన్నామస్మృతిఖడ్గేన స్వావరణే భిన్నే మేఘాపాయే అంశుమానివ తతః ప్రకాశతే పరం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి॥౨॥

నామజపమహిమా

పునర్నారదః పప్రచ్ఛ భగవన్ కోఽస్య విధిరితి। తం హోవాచ నాస్య విధిరితి। సర్వదా శుచిరశుచిర్వా పఠన్ బ్రాహ్మణః సలోకతాం సమీపతాం సరూపతాం సాయుజ్యతామేతి। యదాఽస్య షోడశీకస్య సార్ధత్రికోటీర్జపతి తదా బ్రహ్మహత్యాం తరతి। తరతి వీరహత్యామ్। స్వర్ణస్తేయాత్ పూతో భవతి। వృషలీగమనాత్ పూతో భవతి। పితృదేవమనుష్యాణామపకారాత్ పూతో భవతి। సర్వధర్మపరిత్యాగపాపాత్ సద్యః శుచితామాప్నుయాత్। సద్యో ముచ్యతే సద్యో ముచ్యతే ఇత్యుపనిషత్॥3॥

ఇత్థంప్రభావవన్నామస్మరణవిధిబుభుత్సయా పునః మునిః భగవన్తం పృచ్ఛతీత్యాహ— పునరితి। పునః నారదః పప్రచ్ఛ—కిమితి? భగవన్ కోఽస్య నామస్మరణస్య విధిరితి। ఉత్తరం భగవానాచష్టే—తమితి। తత్ కథమిత్యత్ర—సర్వదేతి। షోడశనామాత్మకవిద్యాయాః శ్రౌతత్వేన ద్విజాతిరేవ సర్వదా శుచిరశుచిర్వాఽపి పఠన్ స్మరన్ సాలోక్యాదిచతుర్విధముక్తిమేతి, శ్రౌతేతరనామసు స్త్రీశూద్రాణామధికారః ఇత్యత్ర—

సదా రామేతి నామ్నైవ స్మరతామఘశాన్తయే।

నిఃశేషం నాశయిత్వాఽథ క్రమముక్తిం విధాస్యతి॥

స్వాన్తఃకరణసంభూతసఞ్చితాఘనివృత్తయే।

సర్వవర్ణైరాశ్రమిభిః స్మర్తవ్యం నామ సర్వదా॥

నామ కీర్తయతో నాస్తి పాతకమిత్యత్ర శపథయతి—

నామ కీర్తయతః పుంసో నాస్తి పాతకమణ్వపి।
గృహ్ణామి తప్తాయఃపిణ్డమహిభాణ్డే కరం క్షిపే॥

నామ స్మర్తురపాపిత్వాదకార్యే న భవేన్మతిః॥

ఇత్యాదినామార్థవివేకోక్తేః। బ్రహ్మహత్యాఽఽదిపాతకనివృత్తయే కియత్ స్మర్తవ్యమిత్యత్ర, అనధికారిభిః యథోక్తసఙ్ఖ్యయా నామ స్మర్తవ్యం, అధికారిణా తు నామార్థానుసన్ధానపూర్వకం సర్వదా సకృద్వా స్మర్తవ్యం, తేన స్వాజ్ఞః స్వాఘతో ముచ్యతే, స్వజ్ఞస్తు స్వాతిరిక్తభ్రమతో ముచ్యత ఇత్యాహ— యదేతి।
స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యాసంభవప్రబోధసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా రాజతే మహీయత ఇతి రామనామసకృత్స్మరణాత్ సద్యః స్మరణసమకాలమేవ స్వాతిరిక్తభ్రమతో ముచ్యతే బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః కలిసన్తరణోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

కలిసన్తారవివృతిః లిఖితా హరిగోచరా।
కలిసన్తారవివృతిః చత్వారింశదితీరితా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే త్రిసఙ్ఖ్యోత్తరశతసఙ్ఖ్యాపూరకం కలిసన్తరణోపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

కృష్ణోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

రామచన్ద్రస్య కృష్ణావతారప్రతిజ్ఞా

శ్రీమహావిష్ణుం సచ్చిదానన్దలక్షణం రామచన్ద్రం దృష్ట్వా సర్వాఙ్గసున్దరం మునయో వనవాసినో విస్మితా బభూవుః। తం హోచుర్నోఽవద్యమవతారాన్ వై గణ్యన్తే ఆలిఙ్గామో భవన్తమితి। భవాన్తరే కృష్ణావతారే యూయం గోపికా భూత్వా మామాలిఙ్గథ। అన్యే యేఽవతారాస్తే హి గోపా నః స్త్రీశ్చ (నో) కురు।

అన్యోన్యవిగ్రహం ధార్యం తవాఙ్గస్పర్శనాదిహ।

శశ్వత్ స్పర్శయితాఽస్మాకం గృష్ణోమోఽవతరా వయమ్॥౧॥

రుద్రాదీనాం వచః శ్రుత్వా ప్రోవాచ భగవాన్ స్వయమ్।

అఙ్గసఙ్గం కరిష్యామి భవద్వాక్యం కరోమ్యహమ్॥౨॥

యో రామః కృష్ణతామేత్య సార్వాత్మ్యం ప్రాప్య లీలయా।

అతోషయద్దేవమౌనిపటలం తం నతోఽస్మ్యహమ్॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం శ్రీకృష్ణోపనిషత్ సార్వాత్మ్యప్రకటనవ్యగ్రా బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః సంక్షేపతో వివరణమారభ్యతే। మౌనిమణ్డలభగవత్ప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—శ్రీతి। తం హోచుః—కిమితి? నోఽవద్యమితి। హే రామచన్ద్ర త్వద్రూపం నోఽవద్యం స్వేతరకలనాఽసహసత్తాసామాన్యరూపం, నిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రత్వాత్, “పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్”, “బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి" ఇత్యాదిశ్రుతేః। స్వాజ్ఞలోకస్వపదాప్తిహేతవే భగవత్కృతమత్స్యాద్యవతారాన్ వై మునయో వయం మన్యామహే। బ్రహ్మాదిభిరపి ఏవమేవ భగవదవతారాః స్వాజ్ఞస్వపదాప్తిహేతవ ఇతి గణ్యన్తే చిన్త్యన్తే ఇత్యర్థః। యత ఏవం అతో భవన్తం వ్యష్టిసమష్టిప్రపఞ్చోపాధితః తదారోపాపవాదాధారస్వరూపతశ్చ ఆలిఙ్గామః ఆలిఙ్గనం కుర్మః। ఇతి దేవర్షిపటలవచనమాకర్ణ్య, పుంభిః పుంసామాలిఙ్గనస్యారమణీయత్వాత్, యది యూయం యోగశక్త్యా స్త్రీత్వం భజన్తః తదాఽపి మమ సత్యవాక్సత్యప్రతిజ్ఞాపూర్వకమేకదారవ్రతత్వాత్

అతః భవాన్తరే ఇతి। ఇత్థం భగవద్వాక్యమాకర్ణ్య దేవా ఋషయశ్చ తుష్టా ఆహురిత్యాహ— అన్య ఇతి। కృష్ణావతారం కుర్వతస్తే అన్యే యే అవతారాః బలగోపబృన్దరూపేణ యే అన్యే పుంభావాపన్నా అవతారా భవిష్యన్తి హే భగవన్ తత్ర తదా నః అస్మాన్ స్త్రీశ్చ స్త్రియః కురు, తత్రాప్యస్మాకం అస్వతన్త్రత్వాత్। హిశబ్దోఽస్మాకం అనీశ్వరత్వఖ్యాపనార్థః। తదేవాధునా— సర్వేశ్వరస్య తవ సదా అఙ్గస్పర్శనాత్ స్పర్శనార్థం త్వయేశ్వరేణ త్వత్ప్రసాదతోఽస్మాభిశ్చ రాసక్రీడాఽనుకూలతయా అన్యోన్యానుకూలవిగ్రహం ధార్యం యథా అస్మాకం త్వద్భావపరతన్త్రాణాం గాత్రాణి భవాన్ శశ్వత్ ముహుర్ముహుః స్పర్శయితా భవతి తథా వయం అవతరా అవతారాన్ గృహ్ణీమో గృహ్ణీమః కుర్మః॥౧॥ ఇత్యేవంరూపం రుద్రాదీనాం, ఆదిశబ్దవాచ్యవస్వాదిత్యాదిదేవానాం, తథా ఋషీణాం చ వచః శ్రుత్వా ప్రోవాచ। కిమితి? భవతాం అఙ్గసఙ్గం కరిష్యామి॥౨॥

భగవతః సార్వాత్మ్యవర్ణనమ్

మోదితాస్తే సురాః సర్వే కృతకృత్యాఽధునా వయమ్।
యో నన్దః పరమానన్దో యశోదా మౌక్తిగేహినీ॥౩॥

మాయా సా త్రివిధా ప్రోక్తా సత్త్వరాజసతామసీ।
ప్రోక్తా చ సాత్త్వికీ రుద్రే భక్తే బ్రహ్మణి రాజసీ॥౪॥

తామసీ దైత్యపక్షేషు మాయా త్రేధా హ్యుదాహృతా।
అజయా వైష్ణవీ మాయా జప్యేన చ సుతా పురా॥౫॥

దేవకీ బ్రహ్మపుత్రా సా యా వేదైరుపగీయతే।
నిగమో వసుదేవో యో వేదార్థః కృష్ణరామయోః॥౬॥

స్తువన్తి సతతం యస్తు సోఽవతీర్ణో మహీతలే।
వనే బృన్దావనే క్రీడన్ గోపగోపీసురైః సహ ॥౭॥

గోప్యో గావ ఋచస్తస్య యష్టికా కమలాసనః।
వంశస్తు భగవాన్ రుద్రః శృఙ్గమిన్ద్రః స్వఘోऽసురః॥౮॥

గోకులం వనవైకుణ్ఠం తాపసాస్తత్ర తే ద్రుమాః।
లోభక్రోధాదయో దైత్యాః కలికాలస్తిరస్కృతః॥౯॥

గోపరూపో హరిః సాక్షాన్మాయావిగ్రహధారణః।
దుర్బోధం కుహకం తస్య మాయయా మోహితం జగత్॥౧౦॥

దుర్జయా సా సురైః సర్వైర్ధృష్టిరూపో భవేద్ద్విజః।
రుద్రో యేన కృతో వంశస్తస్య మాయా జగత్ కథమ్॥౧౧॥

బలం జ్ఞానం సురాణాం వై తేషాం జ్ఞానం హృతం క్షణాత్।
శేషనాగో భవేద్రామః కృష్ణో బ్రహ్మైవ శాశ్వతమ్॥౧౨॥

అష్టావష్టసహస్రే ద్వే శతాధిక్యాః స్త్రియస్తథా।
ఋచోపనిషదస్తా వై బ్రహ్మరూపా ఋచః స్త్రియః॥౧౩॥

ద్వేషశ్చాణూరమల్లోऽయం మత్సరో ముష్టికో జయః।
దర్పః కువలయాపీడో గర్వో రక్షః ఖగో బకః॥౧౪॥

దయా సా రోహిణీ మాతా సత్యభామా ధరేతి వై।
అఘాసురో మహావ్యాధిః కలిః కంసః స భూపతిః॥౧౫॥

శమో మిత్రః సుదామా చ సత్యాऽక్రురోద్ధవో దమః।
యః శఙ్ఖః స స్వయం విష్ణుర్లక్ష్మీరూపో వ్యవస్థితః॥౧౬॥

దుగ్ధసిన్ధౌ సముత్పన్నో మేఘఘోషస్తు స స్మృతః।
దుగ్ధోదధిః కృత స్తేన భగ్నభాణ్డో దధిగ్రహే॥౧౭॥

క్రీడతే బాలకో భూత్వా పూర్వవత్ సుమహోదధౌ।
సంహారార్థం చ శత్రూణాం రక్షణాయ చ సంస్థితః॥౧౮॥

కృపార్థే సర్వభూతానాం గోప్తారం ధర్మమాత్మజమ్।
యత్ సృష్టమీశ్వరేణాసీత్ తచ్చక్రం బ్రహ్మరూపధృక్॥౧౯॥

జయన్తీసంభవో వాయుశ్చమరో ధర్మసంజ్ఞితః।
యస్యాసౌ జ్వలనాభాసః ఖడ్గరూపో మహేశ్వరః॥౨౦॥

కశ్యపోలూఖలః ఖ్యాతో రజ్జుర్మాతాऽదితిస్తథా।
చక్రం శఙ్ఖం చ సంసిద్ధిం బిన్దుం చ సర్వమూర్ధని॥౨౧॥

యావన్తి దేవరూపాణి వదన్తి విబుధా జనాః।
నమన్తి దేవరూపేభ్య ఏవమాది న సంశయః॥౨౨॥

గదా చ కాలికా సాక్షాత్ సర్వశత్రునిబర్హిణీ।
ధనుః శార్ఙ్గం స్వమాయా చ శరత్కాలః సుభోజనః॥౨౩॥

అబ్జకాణ్డం జగద్బీజం ధృతం పాణౌ స్వలీలయా।

గరుడో వటభాణ్డీరః సుదామా నారదో మునిః ॥౨౪॥

వృన్దా భక్తిః క్రియా బుద్ధిః సర్వజన్తుప్రకాశినీ।
తస్మాన్న భిన్నం నాభిన్నమాభిర్భిన్నో న వై విభుః॥౨౫॥

భూమావుత్తారితం సర్వం వైకుణ్ఠం స్వర్గవాసినామ్॥౨౬॥ ఇత్యుపనిషత్॥

సత్యవాగ్భిరుదఞ్చితశ్రీరామచన్ద్రసూక్తిమాకర్ణ్య మోదితాస్తే సురాః సర్వే ఋషయశ్చ కృతకృత్యాఽధునా వయమితి। దేవర్షిబృన్దకృతే యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పరిపాలనాయ రామావతారముపసంహృత్య స్వయమేవ సాఙ్గసావరణసపరివారసశక్తికః శ్రీకృష్ణో బభూవ। తత్ర నన్దయశోదాఽఽదిపరివారసహితం భగవతః సార్వాత్మ్యమవతారయతి— యో నన్ద ఇతి। భగవతః స్వరూపభూతపరమానన్ద ఏవ నన్దో బభూవ। పరమానన్దం భగవన్తం పుత్రభావేన ఆప్య సదా అభినన్దితత్వాత్ అస్య నన్దత్వమ్। స్వభక్తానాం యశః ఖ్యాతిం జ్ఞానం దదాతీతి యశోదా నిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యా స్వనిష్ఠానాం స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమముక్తేరావాసగేహరూపేయమితి ముక్తిగేహవతీ, ముక్తిగేహిన్యేవ మౌక్తిగేహినీ భవతి, విద్యాయా ముక్తప్రాప్యసీమత్వాత్॥3॥ స్వాజ్ఞవికల్పితమాయాయాః గుణత్రైవిధ్యమాహ—మాయేతి। రుద్రస్య రజస్తమస్తత్కార్యగ్రాసత్వేన సత్త్వమయత్వం, బ్రహ్మణః సృష్టికర్మవ్యగ్రత్వేన రజోమయత్వం, దైత్యానాం ప్రాణిసామాన్యపీడనప్రకృతిత్వేన తమోమయత్వం, ఏవం మాయాయాస్త్రైవిధ్యముక్తం భవతీత్యర్థః॥౪॥ తస్యాః "బ్రహ్మాతిరిక్తం న కిఞ్చిదస్తి" ఇతి నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానేతరసాధనశతేనాపి దుర్జయత్వమాహ— అజయేతి। అజయా అజేయా వైష్ణవీ మాయా। యా మా సా మాయేతి యా పురా స్వాజ్ఞానాత్ ప్రసూతేతి స్వసుతేవ భాతా। సేయం వైష్ణవీ మాయా బ్రహ్మజ్ఞానేతరమన్త్రాదిజప్యేన చశబ్దాత్ కర్మయోగాదిసాధనేనాప్యజేయా బ్రహ్మజ్ఞానేన జేతుం శక్యేత్యత్ర—

యాచ ప్రాగాత్మనో మే మా తథాఽన్తే చ తిరస్కృతా॥

దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా।
మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే॥

ఇతి శ్రుతిః స్మృతిశ్చ మానం భవతి॥౫॥ దేవకీ వసుదేవశ్చ కీదృశః ఇత్యత ఆహ— దేవకీతి। "ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం," "సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి" ఇత్యాదివేదైః తురీయోఙ్కారరూపేణ యా ఉపగీయతే సేయం బ్రహ్మపుత్రా పుత్రీ బ్రహ్మప్రణవవిద్యా దేవకీ భవతి। ప్రణవవిద్యాయా బ్రహ్మపుత్రికాత్వం కథమిత్యత్ర—

ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా।

కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభౌ॥

ఇతి స్మృతిర్మానమ్। నిగమః ఋగాదిచతుర్వేద ఏవ వసుదేవః "తత్త్వమసి" ఇతి శ్రుతిప్రకటిత "తత్త్వం" పదలక్ష్యయోః కృష్ణరామయోః ఏకీభావో హి వేదార్థః, "తత్త్వంపదలక్ష్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః, పరాక్సాపేక్షప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యగతవిశేషాంశాపాయసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రస్య కృత్స్నవేదార్థత్వేన పరమాద్వైతరూపత్వాత్, "వేదార్థః పరమాద్వైతం నేతరత్ సురపుఙ్గవాః" ఇతి స్మృతేః॥౬॥ వేదార్థత్వేన తం కే వదన్తి, స కుత్రోపలభ్యతే ఇత్యత ఆహ— స్తువన్తీతి। యస్తు భగవాన్ వనే బృన్దావనే చ గోపైః గోపీభిః సురైశ్చ సహ క్రీడన్ ఆస్తే సోఽయం బ్రహ్మాదిపిపీలికాప్రాణిపటలమహీతలే స్వోపలబ్ధిహేతుతయా మహనీయతలే హృదయకమలే అన్తర్యామిరూపేణ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపేణ అవతీర్ణో భవతి, తమేవ సతతం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా వేదా బ్రహ్మరుద్రాదయో దేవాః సనకాదిమునయశ్చ స్తువన్తి స్వమాత్రావశేషతయా విస్పష్టం వదన్తీత్యర్థః॥౭॥ గోప్యాదయః కాః ఇత్యత ఆహ— గోప్య ఇతి। నానావిధాః ఋచో మన్త్రా ఏవ గోప్యో గావశ్చ భవన్తి। తస్య భగవతః కమలాసనో బ్రహ్మ గోపాలనసాధనయష్టికా భవతి। భగవాన్ రుద్రస్తు సప్తస్వరానువాదివంశో వేణుర్భవతి। ఇన్ద్రస్తు గవయశృఙ్గం భూత్వా భగవత్కరతలే విలసతి। అసురః భగవద్భావవైరళ్యాత్ అఘో భవతి, భగవన్నామస్మృతితో వినశ్యతీత్యర్థః॥౮॥ కిం బహునా— గోకులమితి। కించ లోభక్రోధాదయో దైత్యాః భవన్తి। భగవద్దర్శనతన్నామస్మృతిమాత్రేణ లోభాద్యరిషడ్వర్గోజ్జీవకకలికాలస్తిరస్కృతో భవతి॥౯॥ తత్ర గోకులవైకుణ్ఠే మాయావిగ్రహధారణః విజయతే। మాయయా అస్య విగ్రహధారణా, వస్తుతో భగవాన్ నిర్విశేషం బ్రహ్మేత్యర్థః। తథాఽపి గోపరూపతయా నిష్కుహకగోపతుల్యో భవతీత్యత ఆహ— దుర్బోధమితి। యన్మాయయా యదజ్ఞానేన ఇదం జగత్ స్వావిద్యాపదతత్కార్యం స్వాతిరిక్తమితి మోహితం భవతి తస్య భగవతః కుహకం అధ్యవసాయం తద్భావాపన్నమునిం వినా సురాసురైరపి దుర్బోధమ్॥౧౦॥ తత్ర హేతుమాహ— దుర్జయేతి। తదీయాఘటితఘటనాపటీయసీ శక్తిః యా విజృంభతే సేయం సర్వైరపి దుర్జయా దుర్విజ్ఞేయేత్యర్థః। ద్విజో ద్విజరాజశ్చ చన్ద్రః ధృష్టిరూపో ధైర్యరూపో భవేదిత్యర్థః।

మాయాశక్తేః దుర్జయత్వేన తయా భగవానపి ముహ్యతీత్యత ఆహ— రుద్ర ఇతి ॥౧౧॥ యే దేవాః తద్భావవికలాః తేషాం సురాణాం బలం జ్ఞానం విజ్ఞానం చ యయా క్షణాదపహృతం యేన రుద్రోఽపి వేణుభావం నీతః, తస్య నిర్మాయస్య భగవతః మాయా వా తత్కార్యం జగద్వా కథం స్వావారకం భవతి, భగవతో నిరావృతాజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిమత్త్వేన నిర్మాయత్వాత్। కో వా రామః కః కృష్ణః తజ్జాయాగ్రామః కీదృశః ఇత్యత ఆహ— శేషనాగ ఇతి। ఆదిశేషో బలరామః, నిర్విశేషం బ్రహ్మైవ కృష్ణః॥౧౨॥ అష్టోత్తరశతాధికషోడశసహస్రస్త్రియస్తు ఋచోపనిషదః— ఇత్యత్ర విసర్గలోపః— ఋచః ఋగాదిచతుర్వేదప్రవిభక్తాః ఋచో మన్త్రాః ఉపనిషదశ్చ భవన్తి। కిం బహునా— తా వై స్త్రియో బ్రహ్మరూపా ఏవ భవన్తీత్యర్థః॥౧౩॥ కించ— ద్వేష ఇతి। కువలయాపీడః గజవిశేషః॥౧౪-౧౫॥ సత్యా సత్యమ్। యః శఙ్ఖో దుగ్ధసిన్ధౌ సముత్పన్నః లక్ష్మీసోదరత్వాత్ లక్ష్మీరూపో వ్యవస్థితః, మేఘఘోషశ్చ సోఽయం పాఞ్చజన్య ఇతి స్మృతః, య ఏవంరూపః శఙ్ఖః స స్వయం విష్ణురేవ భవతి। కించ— దుగ్ధోదధిరితి। గోపీనాం గృహే యేన క్షీరదధిభాణ్డసహస్రం భగ్నం భవతి తేనైవ తత్ప్రవాహతో దుగ్ధోదధిరపరః క్షీరసముద్రః కృతో భవతి॥౧౬-౧౭॥ కించ— ప్రతిగోపీగృహం క్రీడతే బాలకో భూత్వా పూర్వవత్ శ్వేతద్వీపాలఙ్కారసుమహోదధౌ క్షీరసముద్రే చ క్రీడత ఇత్యర్థః। కిమర్థంం ఏవం అవతారః కృతః ఇత్యత్ర—

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్।

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే॥

ఇతి స్మృత్యనురోధేన భగవదవతారప్రయోజనమాహ— సంహారార్థమితి॥౧౮॥ శ్రీకృష్ణం విద్యాదిత్యర్థః। ఈశ్వరేణ యత్ సృష్టమాసీత్ తత్ జగచ్చక్రం బ్రహ్మైవ, కారణాతిరేకేణ కార్యాభావాత్, కార్యం కారణమేవేత్యర్థః॥౧౯॥ జయన్తీశబ్దేన భగవదావిర్భావకాల ఉచ్యతే। తత్కాలే భవతీతి జయన్తీసంభవో వాయుః ముఖ్యప్రాణః, తస్య కాలోపాధేః భగవతో నిష్పన్నత్వాత్। స ఏవ ధర్మసంజ్ఞకః చమరః చామరో భవతీత్యర్థః। కించ— యస్యాంశభూతోఽసౌ జ్వలనాభాసోఽగ్నిః భవతి, యస్య ఖడ్గరూపో మహేశ్వరో రుద్ర ఆసీత్॥౨౦॥ భగవత్సంబన్ధవాఞ్ఛయా దేవపితా కశ్యపప్రజాపతిః ఉలూఖలతాం గతః, దేవమాతా అదితిః రజ్జుతాం గతా భవతి, మాత్రా బాలచేష్టానిరసనకామయా యదాఽయములూఖలే బద్ధః తదేత్యర్థః। శఙ్ఖచక్రే యస్యాయుధవిశేషౌ భవతః, సర్వప్రాణిమూర్ధని సహస్రారచక్రే నిర్వికల్పరూపిణీం సిద్ధిం బిన్దుం తురీయసాక్షాత్కారం చ యోగినో లభన్తే, స భగవాన్ సర్వాత్మనా అవతిష్ఠతే॥౨౧॥ ఏక ఏవ భగవాన్ సర్వాత్మా భవతీతి విబుధా యోగినశ్చ విదిత్వా నమన్తీత్యత్ర నహి సంశయోఽస్తి, నిఃసంశయం నమన్తీత్యర్థః,

ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టో భగవానితి।

ప్రణమేద్దణ్డవద్భూమావాశ్వచణ్డాళగోఖరమ్॥

ఇతి శ్రుతేః॥౨౨॥ కించ— గదేతి। యస్య ధనుః శార్ఙ్గం భవతి, యస్య మాయాఽవిద్యా చ శరదాదిషడృతుకాలశ్చ సుభోజనో భోజనం భవతి, భగవతో నిర్మాయత్వేన మాయాతత్కార్యగ్రాసత్వాత్॥౨౩॥ బ్రహ్మాణ్డస్య పార్థివత్వేనాద్భ్యో జాతత్వాత్ అబ్జకాణ్డం అవిద్యాఽణ్డం, తస్యానన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డబీజత్వాత్ తదేవ జగద్బీజం యేన లీలయా స్వపాణౌ ధృతం స భగవాన్ ఆదివిరాట్ భవతీత్యర్థః, "ఘటీయన్త్రస్థఘటమాలికాజాలవత్ మహావిష్ణోః కరతలే విలసన్త్యనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని" ఇతి శ్రుతేః। కించ—గరుడ ఇతి। సుదామా కుచేలః॥౨౪॥ భగవద్భక్తిరేవ బృన్దాలక్ష్మీర్భూత్వా భగవన్నికటే వసతి। భగవతోఽస్య క్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిస్తు భగవదతిరేకేణ సర్వజన్తుః నాస్తీతి ప్రకాశినీ బుద్ధిః జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యఙ్జ్ఞానరూపిణీ భవతి। యద్యద్భగవత్సార్వాత్మ్యముక్తం తత్తద్భగవతో న భిన్నమిత్యాహ—తస్మాదితి। య ఏవం సర్వాత్మభావమాపన్నః తస్మాదిదం సర్వం న భిన్నమ్। సర్వాభిన్నత్వే భగవతో నశ్వరత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—నాభిన్నమితి। స్వాతిరిక్తస్య అవస్తుత్వేన భిన్నాభిన్నవ్యవహారానర్హత్వాత్। స్వాతిరిక్తసర్వభిన్నో వా స్యాదిత్యత ఆహ— ఆభిరితి। నిష్ప్రతియోగికవిభుః భూమా నారాయణః ఆభిః శశవిషాణతుల్యస్వాతిరిక్తకలనాభిః న వై భిన్నోఽభిన్నో వా భవితుమర్హతి। స్వాతిరిక్తసామాన్యస్య నిష్ప్రతియోగికాభావరూపత్వేన చ నానయోః బ్రహ్మాతిరిక్తయోః భిన్నాభిన్నకథా భవితుమర్హతీతి భావః॥౨౫॥ కిం బహునా— భూమావితి। భగవదావిర్భావసమకాలమేవ స్వర్గవాసిదృష్ట్యాఽపి వైకుణ్ఠం విష్ణ్వాఖ్యం బ్రహ్మ భూమావేవోత్తాస్తిం ఆవిర్భూతం విభాతి। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః కృష్ణోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౨౬॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

లిఖితం స్యాద్వివరణం కృష్ణోపనిషదః స్ఫుటమ్।

కృష్ణోపనిషదో వ్యాఖ్యాగ్రన్థోఽశీతిరితీరితః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే షణ్ణవతిసఙ్ఖ్యాపూరకం

కృష్ణోపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

శేషో హ వై వాసుదేవాత్ సఙ్కర్షణో నామ జీవ ఆసీత్। సోఽకామయత ప్రజాః సృజేయేతి। తతః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞక ఆసీత్। తస్మాత్ అహంకారనామాఽనిరుద్ధో హిరణ్యగర్భోఽజాయత। తస్మాత్ దశ ప్రజాపతయో మరీచ్యాద్యాః స్థాణుదక్షకర్దమప్రియవ్రతోత్తానపాదవాయవో వ్యజాయన్త। తేభ్యః సర్వాణి భూతాని చ। తస్మాచ్ఛేషాదేవ సర్వాణి చ భూతాని సముత్పద్యన్తే। తస్మిన్నేవ ప్రలీయన్తే। స ఏవ బహుధా జాయమానః సర్వాన్ పరిపాతి। స ఏవ కాద్రవేయో వ్యాకరణజ్యోతిషాదిశాస్త్రాణి నిర్మిమాణో బహుభిర్ముముక్షుభిరుపాస్యమానోఽఖిలాం భువమేకస్మిన్ శీర్ష్ణి సిద్ధార్థవద్ధ్రియమాణః సర్వైర్మునిభిః సంప్రార్థ్యమానః సహస్రశిఖరాణి మేరోః శిరోభిరావార్యమాణో మహావాయ్వహంకారం నిరాచకార। స ఏవ భగవాన్ భగవన్తం బహుధా విప్రీయమాణః అఖిలేన స్వేన రూపేణ యుగే యుగే తేనైవ జాయమానః స ఏవ సౌమిత్రిరైక్ష్వాకః సర్వాణి ధానుషశాస్త్రాణి సర్వాణ్యస్త్రశాస్త్రాణి బహుధా విప్రీయమాణో రక్షాంసి సర్వాణి వినిఘ్నంశ్చాతుర్వర్ణ్యధర్మాన్ ప్రవర్తయామాస। స ఏవ భగవాన్ యుగసన్ధికాలే శారదాభ్రసన్నికాశో రౌహిణేయో వాసుదేవః సర్వాణి గదాద్యాయుధశాస్త్రాణి వ్యాచక్షాణో నైకాన్ రాజన్యమణ్డలాన్నిరాచికీర్షుః భూభారమఖిలం నిచఖాన। స ఏవ భగవాన్ యుగే తురీయేఽపి బ్రహ్మకులే జాయమానః సర్వా ఉపనిషదః ఉద్దిధీర్షుః సర్వాణి ధర్మశాస్త్రాణి విస్తారయిష్ణుః సర్వానపి జనాన్ సన్తారయిష్ణుః సర్వానపి వైష్ణవాన్ ధర్మాన్ విజృమ్భయన్ సర్వానపి పాషణ్డాన్ నిచఖాన। స ఏష జగదన్తర్యామీ। స ఏష సర్వాత్మకః। స ఏవ ముముక్షుభిర్ధ్యేయః। స ఏవ మోక్షప్రదః। ఏతం స్మృత్వా సర్వేభ్యః పాపేభ్యో ముచ్యతే। తన్నామ సంకీర్తయన్ విష్ణుసాయుజ్యం గచ్ఛతి। తదేతత్ దివా అధీయానః రాత్రికృతం పాపం నాశయతి। నక్తమధీయానో దివసకృతం పాపం నాశయతి। తదేతద్వేదానాం రహస్యం, తదేతదుపనిషదాం రహస్యం, ఏతదధీయానః సర్వక్రతుఫలం లభతే, శాన్తిమేతి, మనశ్శుద్ధిమేతి, సర్వతీర్థఫలం లభతే, య ఏవం వేద దేహబన్ధాద్విముచ్యతే ఇత్యుపనిషత్॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

గరుడోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

గారుడవిద్యాసంప్రదాయః

ఓం గారుడబ్రహ్మవిద్యాం ప్రవక్ష్యామి యాం బ్రహ్మ విద్యాం నారదాయ ప్రోవాచ నారదో బృహత్సేనాయ బృహత్సేన ఇన్ద్రాయ ఇన్ద్రో భరద్వాజాయ భరద్వాజో జీవత్కామేభ్యః శిష్యేభ్యః ప్రాయచ్ఛత్॥౧॥

విషం బ్రహ్మాతిరిక్తం స్యాదమృతం బ్రహ్మమాత్రకమ్।

బ్రహ్మాతిరిక్తవిషహృద్బ్రహ్మమాత్రఖగేడహమ్॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం స్వాజ్ఞానపన్నగగారుడోపనిషత్ నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానసాధనకళేబరప్రాణపవనవియోగహేతుపన్నగాదినానావిషజాతప్రశమన నిపుణగారుడవిద్యాప్రకటనవ్యగ్రా పరమార్థదృష్ట్యా బ్రహ్మాతిరిక్తవిషజాతనిర్విషీకరణనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రగరుడపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। ఇయం విద్యా బ్రహ్మాదిభరద్వాజాన్తపారంపర్యేణాగతేతి సూక్తిః విద్యాస్తుత్యర్థా। తత్పరంపరామనుక్రామతి—ఓమితి। ఓఙ్కారలక్ష్యార్థనిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తి। ఓఙ్కారవాచ్యార్థనిష్పన్నం అపరం బ్రహ్మ “సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరః" ఇతి వక్ష్యమాణశ్రుతిసిద్ధం వైరాజతత్త్వమిత్యర్థః। తాదృశాపరబ్రహ్మగోచరాం గారుడాఖ్యాపరబ్రహ్మవిద్యాం ప్రవక్ష్యామీతి శ్రుతేర్వచః। సేయం విద్యా కీదృశీ? ఇత్యత్ర యాం ఇహ గారుడాపరబ్రహ్మవిద్యాం బ్రహ్మ నారదాయ ప్రోవాచ ఇత్యాదిపరంపరాగతాం విద్యాం భరద్వాజో మునిః, "దేహే నష్టే కుతో బుద్ధిః బుద్ధినాశే కుతో జ్ఞతా" ఇతి స్మృత్యనురోధేన నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానోపయోగితయా జీవత్కామేభ్యః శిష్యేభ్యః ప్రాయచ్ఛత్ ఇతి। అపరబ్రహ్మవిద్యాయాః పరబ్రహ్మప్త్యుపాయత్వే "శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి” ఇతి శ్రుతేః॥౧॥

గారుడవిద్యాయాః ఋష్యాది

అస్యాః శ్రీమహాగరుడబ్రహ్మవిద్యాయా బ్రహ్మ ఋషిః। గాయత్రీ ఛన్దః। శ్రీభగవాన్ మహాగరుడో దేవతా। శ్రీమహాగరుడప్రీత్యర్థే మమ సకలవిషవినాశనార్థే జపే వినియోగః॥౨॥

ఓం నమో భగవతే అఙ్గుష్ఠాభ్యాం నమః। శ్రీమహాగరుడాయ తర్జనీభ్యాం స్వాహా। పక్షీన్ద్రాయ మధ్యమాభ్యాం వషట్। శ్రీవిష్ణువల్లభాయ అనామికాభ్యాం హుమ్। త్రైలోక్యపరిపూజితాయ కనిష్ఠికాభ్యాం వౌషట్। ఉగ్రభయంకరకాలానలరూపాయ కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం ఫట్॥ ఏవం హృదయాదిన్యాసః॥3॥

భూర్భువః సువరోమితి దిగ్బన్ధః॥४॥

ధ్యానమ్—

స్వస్తికో దక్షిణం పాదం వామపాదం తు కుఞ్చితమ్।
ప్రాఞ్జలీకృతదోర్యుగ్మం గరుడం హరివల్లభమ్॥

అనన్తో వామకటకో యజ్ఞసూత్రం తు వాసుకిః।
తక్షకః కటిసూత్రం తు హారః కార్కోట ఉచ్యతే॥

పద్మో దక్షిణకర్ణే తు మహాపద్మస్తు వామకే।
శఙ్ఖః శిరఃప్రదేశే తు గులికస్తు భుజాన్తరే॥

పాణ్డుకాలికనాగాభ్యాం చామరాభ్యాం సువీజితమ్।
ఏలాపుత్రకనాగాద్యైః సేవ్యమానం ముదాఽన్వితమ్॥

కపిలాక్షం గరుత్మన్తం సువర్ణసదృశప్రభమ్।
దీర్ఘబాహుం బృహత్స్కన్ధం నాగాభరణభూషితమ్॥

ఆజానుతః సువర్ణాభమాకట్యోస్తుహినప్రభమ్।
కుఙ్కుమారుణమాకణ్ఠం శతచన్ద్రనిభాననమ్॥

నీలాగ్రనాసికావక్త్రం సుమహచ్చారుకుణ్డలమ్।
దంష్ట్రాకరాలవదనం కిరీటముకుటోజ్జ్వలమ్॥

కుఙ్కుమారుణసర్వాఙ్గం కున్దేన్దుధవలాననమ్।
విష్ణువాహ నమస్తుభ్యం క్షేమం కురు సదా మమ॥

ఏవం ధ్యాయేత్త్రిసంధ్యాసు గరుడం నాగభూషణమ్।
విషం నాశయతే శీఘ్రం తూలరాశిమివానలః॥౫॥

గారుడాపరబ్రహ్మవిద్యాయాః ఋషిఛన్దోదేవతాఽఽదికమాహ— అస్యా ఇతి॥౨-౪॥ హరివల్లభం హరిరేవ వల్లభః స్వామీ యస్య తం హరివల్లభమ్। అధికారిభావనానురోధేన సర్పాదేః స్వాతిరిక్తస్య చ విషం నాశయతే॥౫॥

గరుడమాలామన్త్రాది

ఓమీమోం నమో భగవతే శ్రీమహాగరుడాయ పక్షీన్ద్రాయ విష్ణువల్లభాయ త్రైలోక్యపరిపూజితాయ ఉగ్రభయంకరకాలానలరూపాయ వజ్రనఖాయ వజ్రతుణ్డాయ వజ్రదన్తాయ వజ్రదంష్ట్రాయ వజ్రపుచ్ఛాయ వజ్రపక్షాలక్షితశరీరాయ ఓమీమేహ్యేహి శ్రీమహాగరుడాప్రతిశాసనాస్మిన్నావిశావిశ దుష్టానాం విషం దూషయ దూషయ స్పృష్టానాం విషం నాశయ నాశయ దన్దశూకానాం విషం దారయ దారయ ప్రలీనం విషం ప్రణాశయ ప్రణాశయ సర్వవిషం నాశయ నాశయ హన హన దహ దహ పచ పచ భస్మీకురు భస్మీకురు హుం ఫట్ స్వాహా॥౬॥

చన్ద్రమణ్డలసంకాశ సూర్యమణ్డలముష్టిక। పృథ్వీమణ్డలముద్రాఢ్య శ్రీమహాగరుడ విషం హర హర హుం ఫట్ స్వాహా॥౭॥

ఓం క్షిప స్వాహా॥౮॥

ఓమీం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషాణాం చ విషరూపిణీ విషదూషిణీ విషశోషణీ విషనాశినీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషమన్తః ప్రలీనం విషం ప్రనష్టం విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౯॥

ఓం నమో భగవతే మహాగరుడాయ విష్ణువాహనాయ త్రైలోక్యపరిపూజితాయ వజ్రనఖవజ్రతుణ్డాయ వజ్రపక్షాలంకృతశరీరాయ ఏహ్యేహి మహాగరుడ విషం ఛిన్ధి ఛిన్ధి ఆవేశయావేశయ హుం ఫట్ స్వాహా॥౧౦॥

సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం చక్షుః స్తోమ ఆత్మా సామ తే తనూర్వామదేవ్యం బృహద్రథన్తరే పక్షౌ యజ్ఞాయజ్ఞియం పుచ్ఛం ఛన్దాంస్యఙ్గాని ధిష్ణియాః శఫా యజూంషి నామ। సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్ దివం గచ్ఛ సువః పత॥౧౧॥

ఓమీం బ్రహ్మవిద్యామమావాస్యాయాం పురోవాచ స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం ప్రణష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౧౨॥

తత్ర్స్యమ్। యద్యనన్తకదూతోఽసి యది వాఽనన్తకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౧౩॥

యది వాసుకిదూతోఽసి యది వా వాసుకిః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౧౪॥

యది తక్షకదూతోఽసి యది వా తక్షకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౧౫॥

యది కర్కోటకదూతోఽసి యది వా కర్కోటకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౧౬॥

యది పద్మకదూతోఽసి యది వా పద్మకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౧౭॥

యది మహాపద్మకదూతోఽసి యది వా మహాపద్మకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౧౮॥

యది శఙ్ఖకదూతోఽసి యది వా శఙ్ఖకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౧౯॥

యది గులికదూతోఽసి యది వా గులికః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౨౦॥

యది పౌణ్డ్రకాలికదూతోసి యది వా పౌణ్డ్రకాలికః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా ॥౨౧॥

యది నాగకదూతోఽసి యది వా నాగకః స్వయం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౨౨॥

యది లూతానాం ప్రలూతానాం యది వృశ్చికానాం యది ఘోటకానాం యది స్థావరజఙ్గమానాం స చరతి స చరతి తత్కారి మత్కారి విషనాశినీ విషదూషిణీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషం హతమిన్ద్రస్య వజ్రేణ విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౨౩॥

అనన్తవాసుకితక్షకకర్కోటకపద్మకమహాపద్మకశఙ్ఖకగులికపౌణ్డ్రకాలికనాగక ఇత్యేషాం దివ్యానాం మహానాగానాం మహానాగాదిరూపాణాం విషతుణ్డానాం విషదన్తానాం విషదంష్ట్రాణాం విషాఙ్గానాం విషపుచ్ఛానాం విశ్వచారాణాం వృశ్చికానాం లూతానాం ప్రలూతానాం మూషికాణాం గృహగౌలికానాం గృహగోధికానాం ఘ్రణాసానాం గృహగిరిగహ్వరకాలానలవల్మీకోద్భూతానాం తార్ణానాం పార్ణానాం కాష్ఠదారువృక్షకోటరరతానాం మూలత్వగ్దారునిర్యాసపత్రపుష్పఫలోద్భూతానాం దుష్టకీటకపిశ్వానమార్జారజమ్బూకవ్యాఘ్రవరాహాణాం జరాయుజాణ్డజోద్భిజ్జస్వేదజానాం శస్త్రబాణశతస్ఫోటవ్రణమహావ్రణకృతానాం కృత్రిమాణామన్యేషాం భూతవేతాలకూష్మాణ్డపిశాచప్రేతరాక్షసయక్షభయప్రదానాం విషతుణ్డదంష్ట్రాణాం విషాఙ్గానాం విషపుచ్ఛానాం విషాణాం విషరూపిణీ విషదూషిణీ విషశోషిణీ విషనాశినీ విషహారిణీ హతం విషం నష్టం విషమన్తఃప్రలీనం విషం ప్రణష్టం విషం హతం తే బ్రహ్మణా విషమిన్ద్రస్య వజ్రేణ స్వాహా॥౨౪॥

గరుడమాలామన్త్రమూలమన్త్రాదికమాహ— ఓమితి॥౬॥ వర్ణతః చన్ద్రమణ్డలసంకాశ। విరాడాత్మనా యస్య ముష్టౌ సూర్యమణ్డలం విద్యతే తస్య సమ్బుద్ధిః సూర్యమణ్డలముష్టిక॥౭-౧౦॥ ఛన్దోమయాఙ్గవిరాడాదిరూపేణ గరుడం స్తౌతి సుపర్ణోఽసీతి। గరం నానావిషజాతం ఉన్మూల్య ఆత్మసాత్కరోతీతి గరుత్మాన్ గరుత్మన్ సుష్ఠు శోభనౌ పర్ణౌ పక్షౌ యస్య స త్వం సుపర్ణోఽసి విరాడాదిభావమాపన్నస్య తే తవ త్రివృత్ స్తోత్రీయానవకం శిరో భవతి। గాయత్రం సామైవ తే చక్షుః భవతి। తవ ఆత్మా మధ్యశరీరం అవశిష్టస్తోమసహస్రం భవతి। వామదేవ్యం సామ తే తనూః భవతి। బృహచ్చ రథన్తరం చ బృహద్రథన్తరే సామనీ తే పక్షౌ భవతః। తే పుచ్ఛం యజ్ఞాయజ్ఞియం సామ భవతి। నానాఛన్దాంసి తవ అఙ్గాని భవన్తి। తవ విశ్రమణహేతుధిష్ణియా అపి ఛన్దాంస్యేవ భవన్తీత్యర్థః। తవ శఫాః ఖురా యజూంషి ఋచశ్చ భవన్తి। అనుక్తాఙ్గమథర్వణవేదో భవతీతి వేదితవ్యమ్। యతస్త్వం గరుత్మాన్ సుపర్ణోఽసి అతః

త్వం దివం గచ్చ సువః పత ఇతి సువర్గ్రహణం చతుర్దశభువనస్యోపలక్షణార్థం, విరాట్సూత్రేశ్వరాత్మనా సర్వవ్యాపకో భవేత్యర్థః। సుపర్ణగతవిశేషాంశాపాయే సుపర్ణస్య నిర్విశేషబ్రహ్మరూపత్వం సిద్ధమిత్యర్థః॥౧౧-౧౨॥ తత్ స్త్యం విషహరబీజమ్॥౧౩-౨౩॥ కిం బహునా—అనన్తేతి॥౨౪॥

యి ఇమాం బ్రహ్మవిద్యామమావాస్యాయాం పఠేచ్ఛృణుయాద్వా యావజ్జీవం న హింసన్తి సర్పాః। అష్టౌ బ్రాహ్మణాన్ గ్రాహయిత్వా తృణేన మోచయేత్। శతం బ్రాహ్మణాన్ గ్రాహయిత్వా చక్షుషా మోచయేత్। సహస్రం బ్రాహ్మణాన్ గ్రాహయిత్వా మనసా మోచయేత్। సర్పాన్ జలే న ముఞ్చన్తి। తృణే న ముఞ్చన్తి। కాష్ఠాన్ ముఞ్చన్తీత్యాహ భగవాన్ బ్రహ్మేత్యుపనిషత్॥౨౫॥

ఏవం అపరబ్రహ్మవిద్యయా సర్పాదివిషతో భీతిముత్సృజ్య నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానసాధనానుష్ఠాననిష్పన్నబ్రహ్మవిద్యాప్రాదుర్భావసమకాలం విద్వాన్ బ్రహ్మేతిరిక్తసామాన్యవిషగ్రాసనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రామృతరూపేణ అవశిష్యత ఇత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః గరుడోపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థః॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

గరుడోపనిషద్వ్యాఖ్యా లిఖితేశ్వరగోచరా।

గరుడోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థోఽశీతిరితీరితః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే ద్వ్యధికశతసఙ్ఖ్యాపూరకం గరుడోపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

గోపాలతాపిన్యుపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

గోపాలపూర్వతాపినీ

ప్రథమోపనిషత్

మఙ్గలాచరణమ్

సచ్చిదానన్దరూపాయ కృష్ణాయాక్లిష్టకారిణే।
నమో వేదాన్తవేద్యాయ గురవే బుద్ధిసాక్షిణే॥౧॥

శ్రీమత్పఞ్చపదాగారం సవిశేషతయోజ్జ్వలమ్।
ప్రతియోగివినిర్ముక్తం నిర్విశేషం హరిం భజే॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం గోపాలతాపిన్యుపనిషత్ సవిశేషబ్రహ్మసామ్రాజ్యప్రకటనవ్యగ్రా నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। మౌనిమణ్డలబ్రహ్మణోః గోపీమణ్డలదుర్వాససోః బ్రహ్మనారాయణయోశ్చ ప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। విద్యాఽఽదౌ మఙ్గళం కుర్వన్నాఖ్యాయికామవతారయతి— సచ్చిదానన్దేని। అనృతజడదుఃఖప్రపఞ్చగ్రాసః సచ్చిదానన్దః। స ఏవ కృషిశబ్దవాచ్యస్వాతిరిక్తప్రపఞ్చజాతం ముష్ణాతి స్వావశేషతయా గ్రసతీతి కృష్ణః। స్వభక్తజనం ఆ[అ]క్లిష్టం ఆవిద్యకదుఃఖవిరళం కరోతీతి ఆ[అ]క్లిష్టకారీ। వేదాన్తా ఉపనిషదః తత్రప్రమాణసిద్ధత్వాత్ వేదాన్తవేద్యః। సర్వప్రాణిహితోపదేష్టృత్వాత్ గురుః। బుద్ధివృత్తిసహస్రభావాభావేక్షితృత్వాత్ సర్వప్రత్యగాత్మతయా బుద్ధిసాక్షీ। తస్మై ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాయ కృష్ణాయ నమః। నమఃశబ్దః కృష్ణాత్మనోరభేదద్యోతకః, “నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్” ఇతి శ్రుతేః॥౧॥

గోపాలకృష్ణస్య పరమదేవత్వమ్

ఓం మునయో హ వై బ్రాహ్మణమూచుః— కః పరమో దేవః। కుతో మృత్యుర్విభేతి। కస్య విజ్ఞానేనాఖిలం విజ్ఞాతం భవతి। కేనేదం విశ్వం సంసరతీతి॥౨॥

తదు హోవాచ బ్రాహ్మణః— కృష్ణో వై పరమం దైవతమ్। గోవిన్దాన్మృత్యుర్విభేతి। గోపీజనవల్లభజ్ఞానేనైతద్విజ్ఞాతం భవతి। స్వాహేదం విశ్వం సంసరతీతి॥3॥

ఏవం ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యలక్షణం మఙ్గళం కృత్వా ఆఖ్యాయికాం గోపాలబ్రహ్మవిద్యామవతారయతి— ఓమితి। ఓం ఓఙ్కారార్థం బ్రహ్మ తదతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి మననశీలాః మునయః నారదాదయః విదితబ్రహ్మతత్త్వా అపి స్వాజ్ఞలోకోద్ధరణం కర్తవ్యమితి మనీషయా బ్రాహ్మణం బ్రహ్మాణం ప్రత్యేవమూచుః। కిమితి? కః పరమో దేవ ఇతి॥౨॥ నారదాదిమునిభిః ఏవం పృష్టో బ్రహ్మ గోపాలమన్త్రరాజవిద్యయా ఉత్తరమాచష్టే— తదు హోవాచ బ్రాహ్మణ ఇతి। కిమితి? కృష్ణ ఇతి। స్వభక్తపటలస్వాతిరిక్తాస్తిత్వవిభ్రమకర్షణాత్ కృష్ణో వై ప్రసిద్ధః పరమం దైవతం, "తం దేవతానాం పరమం చ దైవతం" ఇతి శ్రుతేః। 'కః పరమో దేవః' ఇతి ప్రశ్నమపాకృత్య 'కుతో మృత్యుః బిభేతి' ఇతి ప్రశ్నమపాకరోతి—గోవిన్దాదితి। గోభిః గీర్భిః తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యతతిభిః స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతాసంభవప్రబోధసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి విన్దతే ఉపలభ్యతే ఇతి గోవిన్దః తస్మాత్ గోవిన్దాత్ స్వాసక్తం మృతిం నయతీతి మృత్యుః స్వాతిరిక్తాస్తిత్వవిభ్రమః బిభేతి। గోవిన్దస్య నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయత్వం మృత్యోః భీహేతురిత్యర్థః, “భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః। కస్య విజ్ఞానేన అఖిలం విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రశ్నోత్తరమాహ—గోపీతి। స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమం నామరూపాభ్యాం గోపాయతీతి గోపీ, యద్వా—స్వమాత్రం బ్రహ్మ గోపాయతి ఆవృణోతీతి గోపీ మాయా। తదవిద్యాంఽశతో జనిత్వా తద్విద్యాంఽశతో నశ్యతీతి స్వాతిరిక్తాస్తిత్వవిభ్రమరూఢమూలస్వాతిరిక్తప్రపఞ్చో గోపీజన ఇత్యుచ్యతే। తద్భావాభావావభాసకప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాత్మనా తల్లయాధికరణతయా భాతీతి గోపీజనవల్లభః పరమాత్మా స్వాధిష్ఠేయప్రపఞ్చవిలయసాపేక్షప్రసక్తాధిష్ఠానత్వాసంభవప్రబోధసిద్ధో నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి తజ్జ్ఞానేన ఏతత్ సర్వమావిద్యకం జగన్నిష్ప్రతియోగికాభావరూపతయా విజ్ఞాతం భవతి, నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్టం భవతీత్యర్థః। కేనేదం విశ్వం సంసరతీతి ప్రశ్నోత్తరం తు—

యా చ ప్రాగాత్మనో మే మా తథాఽన్తే చ తిరస్కృతా।

బ్రహ్మవాదిభిరుద్గీతా సా మాయేతి వివేకతః॥

ఇతి శ్రుతిః నిష్ప్రతియోగికభావరూపబ్రహ్మమాత్రాతిరేకేణ కాలత్రయేఽపి నాస్త్యేవేతి యాం సుష్ఠ్వాహ సేయం స్వాహా మాయా తయా ఇదం విశ్వం జీవజాతం సంసరతి సంసారవత్ భవతీత్యర్థః ॥౩॥

గోపాలకృష్ణస్వరూపనిరూపణమ్

తదు హోచుః— కః కృష్ణః। గోవిన్దశ్చ కోఽసావితి। గోపీజనవల్లభశ్చ కః। కా స్వాహేతి ॥౪॥

తానువాచ బ్రాహ్మణః— పాపకర్షణో గోభూమివేదవిదితో గోపీజనవిద్యాకలాపీప్రేరకః। తన్మాయా చేతి సకలం పరం బ్రహ్మైవ తత్। యో ధ్యాయతి రసతి భజతి సోఽమృతో భవతీతి ॥౫॥

ఏవం బ్రహ్మోక్తార్థం నిశమ్య విశేషార్థబుభుత్సయా మునయః పృచ్ఛన్తీత్యాహ— తదు హోచురితి। తత్ తదుక్తార్థే ఉ హ పూర్వవత్ ఊచుః। కిమితి? కః కృష్ణ ఇతి ॥౪॥ ఏవం మునిభిః పృష్టః తానువాచ బ్రాహ్మణః। కిమితి? పాపకర్షణః ఇతి। సచ్చిదానన్దాత్మనా అనృతజడదుఃఖాత్మకపాపకర్షణాత్ పాపకర్షణః కృష్ణశబ్దార్థః। గోవిన్దశబ్దార్థస్తు గోభూమివేదవిదిత ఇతి। గోభిః వేదైః విదితత్వాత్ గోవిన్ద ఇత్యర్థః। గోపీజనవల్లభశబ్దార్థమాహ— గోపీతి। గోపాయన్తీతి గోప్యః పాలనశక్తయః తాసాం జనః సమూహః। స్వాతిరిక్తవిద్యాఽవిద్యాకలాజాతం పిబతి గ్రసతీతి గోపీజనవిద్యాకలాపీ, విద్యాకలాపః అస్యాస్తీతి వా, ప్రేరకః సర్వాన్తర్యామిత్వాత్। స్వాహాస్వరూపమాహ— తన్మాయా చేతి। తథా హి స్వాజ్ఞలోకః సంసరతి। కలయాం సహితం సకలం శబళమీశ్వరాఖ్యం వస్తు స్వగతవిశేషాంశాపాయే పరం బ్రహ్మైవ తత్। తద్ధ్యానాదిఫలమాహ— యో ధ్యాయతీతి ॥౫॥

గోపాలకృష్ణరూపవిశేషధ్యానమ్

తే హోచుః— కిం తద్రూపం కిం రసనం కిమాహో తద్భజనం తత్సర్వం వివిదిషతామాఖ్యాహీతి ॥౬॥

తదు హోవాచ హైరణ్యో గోపవేషమభ్రాభం కల్పద్రుమాశ్రితమ్ ॥౭॥

తదిహ శ్లోకా భవన్తి—

సత్పుణ్డరీకనయనం మేఘాభం వైద్యుతామ్బరమ్ ।
ద్విభుజం జ్ఞానముద్రాఽఽఢ్యం వనమాలినమీశ్వరమ్ ॥౮॥

గోపగోపీగవావీతం సురద్రుమతలాశ్రయమ్ ।
దివ్యాలంకరణోపేతం రత్నపఙ్కజమధ్యగమ్ ॥౯॥

కాలిన్దీజలకల్లోలసఙ్గిమారుతసేవితమ్ ।
చిన్తయన్ చేతసా కృష్ణం ముక్తో భవతి సంసృతేః ॥౧౦॥ ఇతి ॥

ధ్యానాదిబుభుత్సయా పునస్తే పృచ్ఛన్తీత్యాహ—తే హోచురితి ॥౬॥ తత్ర ధ్యేయస్వరూపమాహ—తదు హోవాచేతి । తత్ తత్ర ప్రశ్నత్రయే హిరణ్యగర్భస్య విష్ణోరపత్యం హైరణ్యో బ్రహ్మ ధ్యేయరూపం ఉవాచేత్యర్థః । వేషమాత్రేణ గోపో న కృత్యత ఇతి గోపవేషం, అపో బిభర్తీత్యభ్రః సముద్రః తద్వదాభా యస్యేతి అభ్రాభం సముద్రవత్ గంభీరమిత్యర్థః । కల్పద్రుమాశ్రితం స్వే[సర్వే] ప్సితార్థదవేదాన్తవేద్యచ[శ]రణత్వాత్, స్వస్య కర్మాధ్యక్షత్వేన భక్తస్యేప్సితార్థ[ద]త్వాదిత్యత్ర—"సర్వభూతాన్తరాత్మా కర్మాధ్యక్షః" ఇతి శ్రుతేః, "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇతి న్యాయాత్, "లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్" ఇతి స్మృతేశ్చ ॥౭॥ బ్రాహ్మణోక్తార్థం మన్త్రా అప్యనువదన్తీత్యాహ—తదిహేతి ॥౮॥ గోపాయతీతి గోపో జీవః, గోపీ మాయా, గావో వేదాశ్చ, తైః ఆవీతం ఆశ్రితమ్ ॥౯॥ ఇతిశబ్దో ధ్యానసమాప్త్యర్థః ॥౧౦॥

గోపాలకృష్ణమన్త్రజపః

తస్య పునా రసనమితి— జలభూమీన్దు సంపాతకామాదికృష్ణాయేత్యేకం పదమ్। గోవిన్దాయేతి ద్వితీయమ్। గోపీజనేతి తృతీయమ్। వల్లభాయేతి తురీయమ్। స్వాహేతి పఞ్చమమితి॥౧౧॥ పఞ్చపదం జపన్ పఞ్చాఙ్గం ద్యావాభూమిసూర్యాచన్ద్రమసాగ్ని స్తద్రూపతయా బ్రహ్మ సంపద్యతే బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి॥౧౨॥

తదేష శ్లోకః— క్లీమిత్యేతదాదావాదాయ కృష్ణాయ గోవిన్దాయ గోపీజనవల్లభాయేతి బృహన్ భానవ్యాసకృదుచ్చరేద్యోఽసౌ గతిస్తస్యాస్తి మఙ్క్షు నాన్యా గతిః స్యాదితి॥౧౩॥

ద్వితీయప్రశ్నార్థమాహ— తస్యేతి। తస్య కృష్ణాఖ్యబ్రహ్మణః రసనం పఞ్చపదజపనమితి। జలం కకారః భూమిః లకారః ఈకారః ఇన్దుః అనుస్వారః తం సంపాతరూపం కామబీజం “క్లీం" ఇతి బీజేన సాకం కృష్ణాయ ఇత్యాది పఞ్చపదం భవతి॥౧౧॥ మన్త్రజపాత్మకోక్తరసనస్య ఫలమాహ—పఞ్చపదమితి। పఞ్చపదం జపన్ ముముక్షుః ద్యావాభూమ్యాదిపఞ్చాఙ్గవిశిష్టం వైరాజరూపం తద్రూపతయా సంపద్యతే। ఆవృత్తిః ప్రథమోపనిషత్సమాప్త్యర్థా॥౧౨॥ ఉక్తరసనే మన్త్రసంవాదమాహ— తదేష శ్లోక ఇతి। "క్లీం" ఇత్యేతత్ ఆదావాదాయ తతః కృష్ణాయేత్యాదిపదచతుష్టయం, స్వాహేత్యర్థే బృహన్ భానవ్య ఇతి, ఆహత్య పఞ్చపదం యః [అ] సకృదుచ్చరేత్ తస్య మఙ్క్షు శీఘ్రం పఞ్చాఙ్గబ్రహ్మరూపా గతిః భవతీతి సామాన్యఫలమేతత్। మన్త్రోక్తార్థానుసన్ధానపూర్వకం జపతః నిర్విశేషబ్రహ్మభావాపత్తిః ముఖ్యఫలమ్। న కదాఽపి అన్యా గతిః తస్య స్యాత్। ఇతిశబ్దో రసనసమాప్త్యర్థః॥౧౩॥

గోపాలకృష్ణభజనమ్

భక్తిరస్య భజనమ్। తదిహాముత్రోపాధినైరాశ్యేనాముష్మిన్ మనఃకల్పనమ్। ఏతదేవ చ నైష్కర్మ్యమ్॥౧౪॥

కృష్ణం తం విప్రా బహుధా యజన్తి గోవిన్దం సన్తం బహుధాఽఽరాధయన్తి।

గోపీజనవల్లభో భువనాని దధ్రే స్వాహాశ్రితో జగదైజత్సురేతాః॥

వాయుర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో జన్యేజన్యే పఞ్చరూపో బభూవ।

కృష్ణస్తథైకోఽపి జగద్ధితార్థం శబ్దేనాసౌ

పఞ్చపదో విభాతి॥ ఇతి॥౧౬॥

కిమాహెూ తద్భజనం ఇతి ప్రశ్నోత్తరమాహ—భక్తిరస్యేతి। దాసోఽహం సోఽహం ఇతి వా అనన్యభావాపన్నేయం భక్తిః, "స్వస్వరూపానుసంధానం భక్తిరిత్యభిధీయతే" ఇతి స్మృతేః। భజనసాధనమాహ—తదితి। ఏవం భజనమేవ నైష్కర్మ్యం జ్ఞానమిత్యర్థః॥౧౪॥ భజనోపాయమాహ—కృష్ణమితి। యః సర్వాత్మతయా ప్రసిద్ధః తం కృష్ణం విపశ్చితో విప్రాః బహుధా ద్రవ్యయజ్ఞాదిజ్ఞానయజ్ఞాన్తైః యజన్తి గోవిన్దం సన్తం బహుధా శ్రవణాదిభిః ఆరాధయన్తి మహామణ్డూకాదికూర్మాదిశేషాత్మనా। గోపీజనవల్లభో భువనాని దధ్రే। యద్వా—సర్వారోపాధికరణవిశ్వవిరాడ్ుత్రాద్యాత్మనా భువనోపలక్షితావిద్యాపదతత్కార్యానన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని దధ్రే ధృతవానిత్యర్థః। కించ—స్వాహేతి। స్వాహాశబ్దవాచ్యమాయాశ్రితః సన్ జగత్ స్వావిద్యాపదం ఏజత్ అచాలయత్ సృష్టికాలే మాయాయాం సుప్తు రేతోబీజం యస్య సోఽయం సురేతాః, "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే", "రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ", "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ భర్గం దధామ్యహమ్" ఇతి శ్రుతేః స్మృతేశ్చ॥౧౫॥ స్వభక్తభజనాయ భగవాన్ పఞ్చపదాత్మనా భవతీతి సదృష్టాన్తమాహ— వాయురితి। యథా ముఖ్యప్రాణాత్మకో వాయురేకోఽపి భువనం అవిద్యాపదప్రవిభక్తబ్రహ్మాణ్డపటలం ప్రవిష్టః సన్ జన్యేజన్యే ప్రతిశరీరం ప్రాణాపానాదిభేదేన పఞ్చరూపో బభూవ తథైవైకోఽప్యసౌ కృష్ణో జగద్ధితార్థం గోపాలవిద్యాఽఽత్మకశబ్దేన పఞ్చ పదాని యస్య పఞ్చపదో వివిధం భాతి ప్రకాశతే। ఇతిశబ్దో మన్త్రపరిసమాప్త్యర్థః॥౧౬॥

ద్వితీయోపనిషత్

గోవిన్దపూజాప్రకారః

తే హెూచుః—ఉపాసనమేతస్య పరమాత్మనో గోవిన్దస్యాఖిలాధారిణో బ్రూహీతి॥౧౭॥

తానువాచ—యత్తస్య పీఠం హైరణ్యాష్టపలాశమమ్బుజం తదన్తరాళికానలాస్రయుగం తదన్తరాలాద్యర్ణాఖిలబీజం కృష్ణాయ నమ ఇతి బీజాఢ్యం

సబ్రహ్మణమాదాయానఙ్గగాయత్రీం యథావద్వ్యాలిఖ్య భూమణ్డలం శూలవేష్టితం కృత్వాఽఙ్గవాసుదేవాదిరుక్మిణ్యాదిస్వశక్తీన్ద్రాదివసుదేవాదిపార్థాదినిధ్యావీతం యజేత్ సన్ధ్యాసు ప్రతిపత్తిభిరుపచారైః। తేనాస్యాఖిలం భవత్యఖిలం భవతీతి॥౧౮॥

తదిహ శ్లోకా భవన్తి—

ఏకో వశీ సర్వగః కృష్ణ ఈడ్యః ఏకోఽపి సన్ బహుధా యో విభాతి।
తం పీఠగం యేఽనుభజన్తి ధీరాస్తేషాం సిద్ధిః శాశ్వతీ నేతరేషామ్॥౧౯॥

నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్।
తం పీఠగం యేఽనుభజన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్॥౨౦॥

ఏతద్విష్ణోః పరమం పదం యే నిత్యోద్యుక్తాస్తం యజన్తే న కామాత్।
తేషామసౌ గోపరూపః ప్రయత్నాత్ ప్రకాశయేదాత్మపదం తదేవ॥౨౧॥

యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో విద్యాస్తస్మై గోపాయతి స్మ కృష్ణః।
తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుః శరణం వ్రజేత్॥౨౨॥

ఓఙ్కారేణాన్తరితం యే జపన్తి గోవిన్దస్య పఞ్చపదం మనుమ్।
తేషామసౌ దర్శయేదాత్మరూపం తస్మాన్ముముక్షురభ్యసేన్నిత్యశాన్త్యై॥౨౩॥

ఏతస్మాదేవ పఞ్చపదాదభూవన్ గోవిన్దస్య మనవో మానవానామ్।
దశార్ణాద్యాస్తేఽపి సంక్రన్దనాద్యైరభ్యస్యన్తే భూతికామైర్యథావత్॥౨౪॥

"గోవిన్దం సన్తం బహుధాఽఽరాధయన్తి" ఇత్యుక్తం, తత్రప్రకారం పృచ్ఛన్తీత్యాహ— త ఇతి॥౧౭॥ ఏవం నారదాదిమునిభిః పృష్టః తత్పూజాపీఠం ప్రకటయతి— తానువాచేతి। తాన్

ప్రతి బ్రహ్మ ఉవాచ। కిమితి? యత్తస్య గృహే క్షాళితం పీఠం స్థాపయిత్వా హైరణ్యాష్టపలాశం సౌవర్ణాష్టదళం అమ్బుజం స్థాపయేత్ సుగన్ధచన్దనేన లిఖేత్। తదన్తరాళికే తస్య కమలస్యాన్తరాళికే అన్తరాళప్రదేశే అనలాస్రయుగం త్రికోణద్వయం సంపుటితం షట్కోణం లిఖేదిత్యర్థః। తదన్తరాళాద్యర్ణేతి తస్య షట్కోణస్య అన్తరాళమధ్యే కామబీజం సాధకనామ చ లిఖేదితి శేషః। తదుక్తం సనత్కుమారసంహితాయాం—

కర్ణికాయాం లిఖేద్వహ్నిం పుటితం మఙ్గళద్వయమ్।

తన్మధ్యే విలిఖేత్ బీజం సాధ్యాఖ్యం కర్మ[కామ] సంయుతమ్॥ ఇతి॥

కృష్ణాయ నమ ఇతి బీజేన కామబీజేన చ ఆఢ్యం షడశ్రసన్ధిషు షడక్షరం లిఖేత్, “షడశ్రసన్ధిషు” ఇతి క్రమదీపికోక్తేః। సబ్రహ్మణమితి— పూర్వలిఖితకర్ణికాస్థమనఙ్గబీజం సబ్రహ్మణం షట్కోణస్య పూర్వనైర్ఋత్యవాయవ్యకోణేషు "శ్రీం" ఇతి బీజమష్టాదశాక్షరమన్త్రోపేతం ఆదాయేత్యర్థః। మన్త్రద్రష్ఠోరభేదాత్ మన్త్రో బ్రహ్మ। తదుక్తం సంహితాయాం “తతః శిష్టార్ణైః సకామం వేష్టయేత్ విధిరితి షట్కోణస్య పూర్వనైర్ఋత్యవాయవ్యకోణేషు శ్రీం ఇతి బీజం లిఖేత్ ఆగ్నేయపశ్చిమేశానకోణేషు హ్రీం ఇతి బీజమ్" లిఖేదితి శేషః, “శ్రియం షట్కోణేషు ఇన్ద్రనిర్ఋతివాయుషు। ఆలిఖ్య విలిఖేన్మాయాం వహ్నివారుణశూలిషు" ఇతి సంహితోక్తేః। అనఙ్గగాయత్రీమితి అష్టదళకేసరేషు దళం ప్రతి వర్ణత్రయం విలిఖేత్। అనఙ్గగాయత్రీ తు— "కామదేవాయ విద్మహే పుష్పబాణాయధీమహి। తన్నోఽనఙ్గః ప్రచోదయాత్" ఇతి। పునస్తత్రైవాష్టదళేషు అష్టాచత్వారింశదక్షరం కామమాలామన్త్రం ప్రతిదళం షట్షడక్షరం క్రమేణ విలిఖేత్। మాలామన్త్రస్తు "నమః కామదేవాయ సర్వజనప్రియాయ సర్వజనసంమోహనాయ జ్వల జ్వల ప్రజ్వల ప్రజ్వల సర్వజనస్య హృదయం మే వశం కురు స్వాహా" ఇతి। అష్టదళోపరి వృత్తం కృత్వా మాతృకాఽక్షరైః వేష్టయేత్। తథా చ సంహితాయాం—

అక్షరైః కామగాయత్ర్యా వేష్టయేత్ కేసరే సుధీః।

కామమాలామనోర్వర్ణైః దళేష్వష్టసు మన్త్రవిత్।

లిఖేత్ గుహానసైర్యుక్తిః మాతృకాం తద్బహిర్లిఖేత్॥

ఇతి। ఆభూమణ్డలం శూలవేష్టితం కృత్వేతి, "భూగృహం చతురశ్రం స్యాదష్టవజ్రయుతం మునే" ఇతి సంహితోక్తేః। అస్య ధారణాయన్త్రత్వాత్ సాధ్యాదిలేఖనమప్యాదావసూచయత్। అత ఏవ ధారణావిధానం తత్ఫలం చ సంహితాయాముక్తమ్—

హుత్వా సహస్రమాజ్యేన యన్త్రే సమ్పాతపూర్వకమ్।

మార్జయిత్వాఽయుతం జప్త్వా ధారయేద్యన్త్రముత్తమమ్।
త్రైలోక్యైశ్వర్యమాప్నోతి దేవైరపి సుపూజితః॥

ఇత్యాది। యదా తు పూజాఽర్థం యన్త్రం క్రియతే తదా తు పూర్వం మణ్డపాదిపృథివ్యన్తం పూజయేత్। కర్ణికోపరి—

అగ్న్యాదిపీఠపాదేషు ధర్మాదీంశ్చతురో యజేత్।
చతుర్షు పీఠగాత్రేషు ధర్మాదీంశ్చతురో యజేత్॥

కర్ణికాయాం తతోఽనన్తం పద్మాన్తే చ తతో యజేత్।
తారవర్ణప్రభిన్నాని మణ్డలాని క్రమాత్తతః॥

సత్వం రజస్తమ ఇతి యజేదాత్మచతుష్టయమ్।
ఆత్మాఽన్తరాత్మా పరమాత్మా జ్ఞానాత్మేతి తే క్రమాత్॥

విమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానక్రియాయోగేతి పఞ్చమీ।
ప్రహ్వీ సత్యా తథేశానాఽనుగ్రహా నవమీ స్మృతా॥

ప్రాగాద్యష్టసు పత్రేషు కర్ణికాయాం యజేన్మునే॥

ఓం నమో భగవతే విష్ణవే సర్వభూతాత్మనే వాసుదేవాయ సర్వాత్మసంయోగపీఠాత్మనే నమ ఇతి పీఠమన్త్రం పద్మస్యోపరి విన్యస్య—

తతః పీఠం సమభ్యర్చ్య దేవమావాహ్య నారద।

అర్ఘ్యాదిధూపదీపాదీన్ ఉపచారాన్ ప్రకల్పయేత్॥ ఇతి॥

అథావరణపూజాం కుర్యాత్। తత్ర ప్రథమావృతిస్తు— అగ్నీశాసురవాయవ్యపురఃపృష్ఠేషు క్లాం హృదయాయ నమ ఇత్యాదిషడఙ్గాని పూజయేత్। ఏవమఙ్గావరణం సంపూజ్య ద్వితీయావరణం సంపూజయేత్। అష్టపత్రేషు పూర్వాదిచతుర్దిక్షు వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాన్ పూజయేత్। ఆగ్నేయాదిచతుర్విదిక్షు శాన్తిశ్రీసరస్వతీరతీః పూజయేత్। తృతీయావృతిస్తు అష్టదళే పూర్వాదిక్రమేణ రుక్మిణ్యాదిస్వశక్తీః పూజయేత్। రుక్మిణీ సత్యభామా జామ్బవతీ నాగ్నజితీ మిత్రవిన్దా కాళిన్దీ లక్ష్మణా సుశీలా చేతి శ్రీకృష్ణశక్తయః। చతుర్థపఞ్చమాద్యావరణమాహ— ఇన్ద్రాదివసుదేవాదిపార్థాదీతి। అత్ర వసుదేవాద్యావరణమేవ చతుర్థం బోధ్యమ్। పూర్వదళే ఓం పీతవర్ణాయ వసుదేవాయ నమః, ఆగ్నేయదళే యశోదాయై కనకాభాయై, దక్షిణదళే నన్దాయ కర్పూరగౌరవర్ణాయ, నైర్ఋుతదళే రాధాయై కుఙ్కుమగౌరవర్ణాయై, పశ్చిమదళే దేవాయ శఙ్ఖకున్దధవళాయ, వాయవ్యదళే కలాపశ్యామాయై సుభద్రాయై, ఉత్తరదళే గోపేభ్యః, ఈశానదళే గోపీభ్యః। పఞ్చమపార్థాద్యావృతిస్తు— అర్జునదారుకవిష్వక్సేనసాత్యకిగరుడనారదపర్వతాన్ పూజయేత్। షష్ఠనిధ్యాద్యావృతిస్తు— పూర్వాదిక్రమేణ ఇన్ద్రనిధయే నీలనిధయే ముకున్దనిధయే మకరనిధయే పశ్చిమే అనన్తనిధయే కచ్ఛపనిధయే విద్యానిధయే ఈశానే పద్మపరమానన్దమోక్షనిధయే నమః। సప్తమేన్ద్రావృతిస్తు—పూర్వాదిక్రమేణ ఇన్ద్రాద్యష్టదిక్పాలకేభ్యో నమః, పూర్వేశానమధ్యే బ్రహ్మణే, నిర్ఋుతిపశ్చిమమధ్యే ఆదిశేషాయ। అష్టమవజ్రాద్యావృతిస్తు—పూర్వాదిక్రమేణ వజ్రాద్యాయుధేభ్యః। ఏతైరఙ్గావరణాదివజ్రావరణాన్తైః ఆవీతం భగవన్తం యజేత్। ఏవం దేవం త్రిసన్ధ్యాసు షోడశోపచారైః పూజయేత్। తేన ఆరాధనేన అస్య పురుషార్థచతుష్టయం అఖిలం భవతి। ఆవృత్తిః ద్వితీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థా॥౧౮॥ ఉక్తోపాసనానుకూలమన్త్రా అపి భవన్తీత్యాహ తదిహ శ్లోకా భవన్తీతి। యస్య వశే నిఖిలం వర్తతే స వశీ। శిష్టం కఠవల్ల్యాం వ్యాఖ్యాతమ్॥౧౯-౨౦॥ పూర్వవన్మన్త్రాన్తరమాహ—ఏతదితి। యే సాధకాః ఏతద్విష్ణోః యన్త్రాత్మకం పరమం పదం నిత్యోద్యుక్తాః సన్తతశ్రద్ధాభక్తివిశిష్టాః సన్తస్తం యజన్తే నిష్కామధియా సమ్యగారాధయన్తి న తు తస్మాత్ కామాత్ కామాన్ కామయన్తే తేషామసౌ గోపరూపో హరిః స్వస్వరూపం ప్రకాశయేదిత్యర్థః॥౨౧॥ స్వాత్మపదప్రదర్శనతః కిం స్యాదిత్యత్ర తద్భావాపత్తిః స్యాదిత్యాహ— య ఇతి। యః కృష్ణః పూర్వం సృష్టిసమయే

బ్రహ్మాణం విదధాతి యస్తస్మై వేదాన్ ధారయతి యః ప్రళయే విద్యా వేదాన్ పయోధౌ మత్స్యాద్యవతారేణ గోపాయతి పునస్తస్మై ఉపదిశతి తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ప్రత్యఞ్చం ముముక్షుః శరణం వ్రజేత్। తచ్ఛరణతః స ఏవ తం మోచయతీత్యత్ర—

సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ।

అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః॥

ఇతి భగవద్వాక్యం మానమ్॥౨౨॥ ప్రకృతపఞ్చపదస్య ప్రణవయోగతో రసనఫలమాహ— ఓమితి। గోవిన్దస్య పఞ్చపదం ఓఙ్కారేణాన్తరితం సంపుటితం కృత్వా యే జపన్తి తేషాం అసౌ భగవాన్ స్వాత్మరూపం దర్శయేత్। యస్మాదేవం తస్మాత్ ముముక్షుః నిత్యశాన్త్యై గోవిన్దస్య పఞ్చపదం మనుం నిత్యమభ్యసేత్ జపేదిత్యర్థః॥౨౩॥ ఏతస్మాత్ అన్యే మన్త్రాః బభూవురిత్యాహ— ఏతస్మాదితి। ఏతస్మాత్ గోవిన్దస్య పఞ్చపదమన్త్రాత్ అన్యే దశాక్షరాద్యా మనవో మానవానాం సనకాదీనాం స్ఫురితా బభూవుః। “సంక్రన్దనోऽనిమిష ఏకవీరః శతం సేనా అజయత్ సాకమిన్ద్రః" ఇతి శ్రుతిసిద్ధసంక్రన్దనాద్యైః ఇన్ద్రాదిదేవైః భూతికామైః యథావత్ అభ్యస్యన్తే। తే మన్త్రా అపి కృష్ణపదప్రాపకా ఏవేత్యర్థః॥౨౪॥

తృతీయోపనిషత్

సృష్టిసాధనభూతోऽష్టాదశార్ణమన్త్రః

తే పప్రచ్ఛుః। తదు హోవాచ— బ్రహ్మసవనం చరతో మే ధ్యాతః స్తుతః పరమేశ్వరః పరార్ధాన్తే సోऽబుధ్యత। కోపదేష్టా మే పురుషః పురస్తాదావిర్బభూవ। తతః ప్రణతో మయాऽనుకూలేన హృదా మహ్యమష్టాదశార్ణస్వరూపం సృష్టయే దత్త్వాऽన్తర్హితః। పునస్తే సిసృక్షతో మే ప్రాదురభూత్తేష్వక్షరేషు విభజ్య భవిష్యజ్జగద్రూపం ప్రకాశయన్ తదిహ కాదాపో లాత్ పృథివీతోऽగ్నిర్బిన్దోరిన్దుస్తత్సంపాతాత్తదర్క ఇతి క్లీంకారాదసృజం కృష్ణాదాకాశం ఖాద్వాయురుత్తరాత్ సురభివిద్యాః ప్రాదురకార్షమకార్షమితి తదుత్తరాత్ స్త్రీపుమాదిభేదం సకలమిదం సకలమిదమితి॥౨౫॥

పునర్మునయః పఞ్చపదస్వరూపమేవ పృచ్ఛన్తి— తే పప్రచ్ఛురితి। తైః పృష్టః తదు హోవాచ। పరార్ధాన్తే రాత్ర్యన్తే। బ్రహ్మణః సవనం సమయం చరతో మే ధ్యాతః స్తుతః పరమేశ్వరః పరార్ధాన్తే రాత్ర్యన్తే స భగవాన్ అబుధ్యత। కోఽయం మే మమ ఉపదేష్టా పురుషః పురస్తాదావిర్బభూవ। ఏవమావిర్భూయ కిం కృతవానిత్యత ఆహ— తత ఇతి। య ఏవం మత్పురత ఆవిర్బభూవ స పురుషః తతః తదనన్తరం మయా అనుకూలేన హృదా ప్రణతః సన్ మహ్యం అష్టాదశార్ణం మన్త్రం స్వస్వరూపభూతం సృష్ట్యర్థం దత్త్వా అన్తర్హితోఽభవదిత్యర్థః। తతః కిం ఇత్యత ఆహ— పునరితి। పునః విశ్వం సిసృక్షతో మే ప్రాదుర్భూతేష్వక్షరేషు భవిష్యజ్జగద్రూపం ప్రకాశయన్ గోపవేషధరో భగవాన్ పురస్తాత్ ప్రాదురభూత్। కిం కుర్వన్నిత్యత్ర అష్టాదశాక్షరేషు భవిష్యజ్జగత్ ప్రకాశయన్ మనోగోచరం కుర్వన్ తత్ తత్ర జగద్రూపే ప్రకాశితే సతి ఇహ అష్టాదశాక్షరేషు కాత్ కకారాత్ ఆపో జలం, లకారాత్ పృథివీ, ఈత ఈకారాత్ అగ్నిః, బిన్దోః అనుస్వారాత్ ఇన్దుః చన్ద్రః, తేషాం కాదీనాం సంపాతాత్ సంశ్లేషరూపాత్ క్లీంకారాత్ ప్రసిద్ధః అర్కః సూర్యః ఇత్యేతాన్ పఞ్చ అసృజం, కృష్ణాయేతి పదాత్ ఆకాశమసృజం, ఖాద్వాయురితి—ఖాత్ చిదాకాశాత్ శబ్దరాశిః వేదః, గోవిన్దాయేతి పదాత్ వాయురిత్యసృజం, ఉత్తరాత్ పదద్వయాత్మకాత్ గోపీజనవల్లభాయేతి పదాత్ సురభిః కామధేనుః విద్యాః చతుర్దశేతి ప్రాదురకార్షం, తదుత్తరాత్ స్వాహేతి పదాత్ స్త్రీపురుషక్లీబం చ సకలం స్థావరజఙ్గమం ప్రాదురకార్షమ్। అభ్యాసః తృతీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థః। ఇతిశబ్దః పఞ్చపదార్థసృష్టిసమాప్త్యర్థః॥౨౫॥

చతుర్థోపనిషత్

స ఏవ ఆత్మజ్ఞానసాధనభూతః

ఏతస్యైవ యజనే చన్ద్రధ్వజో గతమోహమాత్మానం వేదేత్యోంకారాలికం మనుమావర్తయేత్ సఙ్గరహితోఽభ్యానత్॥౨౬॥

తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః।

దివీవ చక్షురాతతమ్॥౨౭॥

తస్మాదేనం నిత్యమావర్తయేన్నిత్యమావర్తయేదితి॥౨౮॥

న కేవలం సృష్టిసాధనభూతోఽయం మన్త్రః, కింతు మహేశ్వరస్య ఆత్మజ్ఞానప్రదోఽపీత్యాహ— ఏత స్యేతి। ఏతత్పఞ్చపదయజనతో హి చన్ద్రధ్వజః చన్ద్రమౌలీశ్వరః విగళితస్వాతిరిక్తమోహమాత్మానం వేద బుబుధే ఇతి కారణాత్ ఇదానీన్తనోఽపి ఓఙ్కారాళికం ప్రణవసంపుటితం అష్టాదశాక్షరమనుం ఫలాసఙ్గరహితః సన్ ఆవర్తయేత్ తేన చావర్తనేన అభి ప్రత్యక్షం పరమాత్మానం ఆనత్ ఆనయదిత్యర్థః॥౨౬॥ తత్స్వరూపం విశదయతి— తద్విష్ణోరితి। యత్పదం సదా సూరయః స్వావశేషధియా పశ్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం వ్యాప్య సత్వే దివీవ స్వే మహిమ్ని చక్షుః ప్రకాశమాత్రం ఆతతం వ్యాపకం భవతి॥౨౭॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ విష్ణుపదాప్తిహేతోః అష్టాదశాక్షరమన్త్రం నిత్యమభ్యసేత్। ఆవృత్తిః చతుర్థోపనిషత్సమాప్త్యర్థా॥౨౮॥

పఞ్చమోపనిషత్

మన్త్రగతపఞ్చపదేభ్యో జగత్సృష్టిః

తదాహురేకే యస్య ప్రథమపదాద్భూమిర్ద్వితీయపదాజ్జలం తృతీయపదాత్తేజశ్చతుర్థపదాద్వాయుశ్చరమపదాద్వ్యోమేతి వైష్ణవం పఞ్చవ్యాహృతిమయం మన్త్రం కృష్ణావభాసకం కైవల్యస్య సృత్యై సతతమావర్తయేత్ సతతమావర్తయేదితి॥౨౯॥

తదత్ర గాథాః—

యస్య ప్రథమపాదాద్భూః ద్వితీయాత్ సలిలోద్భవః।

తృతీయాత్తేజ ఉద్భూతం చతుర్థాద్గన్ధవాహనః॥౩౦॥

పఞ్చమాదమ్బరోత్పత్తిస్తమేవైకం సమభ్యసేత్।

చన్ద్రధ్వజోఽగమద్విష్ణోః పరమం పదమవ్యయమ్॥౩౧॥

తతో విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్।

యత్తత్పదం పఞ్చపదం తదేవ స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి॥౩౨॥

అథ మన్త్రాన్తరేణ పఞ్చపదేభ్యో జగత్సృష్టిం నిరూపయతి— తదాహురితి। తత్ తత్ర అష్టాదశాక్షరేషు ఏకే మునయ ఆహుః। యస్య పఞ్చపదాత్మకమనోః పఞ్చపదాత్ పఞ్చభూతసృష్టిః స్యాత్ తం వైష్ణవం పఞ్చవ్యాహృత్యాత్మకపఞ్చపాదమయం కృష్ణావభాసకం మన్త్రం కైవల్యస్య సృత్యై సతతమావర్తయేత్ అభ్యసేత్। ఆవృత్తిః పఞ్చమోపనిషత్సమాప్త్యర్థా॥౨౯॥ పూర్వోపనిషదుక్తసృష్టౌ గాథాః శ్లోకాః భవన్తీత్యాహ— తదత్ర గాథా ఇతి। ఇత్యేతే గాథా భవన్తీత్యర్థః॥౩౦-౩౧॥ పఞ్చపదస్య జగద్ధేతుత్వాన్ముక్తిదాయకత్వాత్ వస్తుతో నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రపర్యవసన్నత్వాచ్చ పఞ్చపదాత్మకోఽయం మనుః వాసుదేవ ఏవేత్యాహ— తత ఇతి। యత్తత్పదత్వేన చిన్మాత్రమితి ప్రసిద్ధం తదేవ పఞ్చపదం స హి తదర్థరూపో వాసుదేవః పరమాత్మా తదతిరిక్తం న కించిదస్తీత్యర్థః॥౩౨॥

పఞ్చపదాత్మకగోవిన్దస్తుతిః

తమేకం గోవిన్దం సచ్చిదానన్దవిగ్రహం పఞ్చపదం బృన్దావనసురభూరుహతలాసీనం సతతం సమరుద్గణోఽహం పరమయా స్తుత్యా స్తోష్యామి॥౩౩॥

ఓం నమో విశ్వరూపాయ విశ్వస్థిత్యన్తహేతవే।
విశ్వేశ్వరాయ విశ్వాయ గోవిన్దాయ నమో నమః॥౩౪॥

నమో విజ్ఞానరూపాయ పరమానన్దరూపిణే।
కృష్ణాయ గోపీనాథాయ గోవిన్దాయ నమో నమః॥౩౫॥

నమః కమలనేత్రాయ నమః కమలమాలినే।
నమః కమలనాభాయ కమలాపతయే నమః॥౩౬॥

బర్హాపీడాభిరామాయ రామాయాకుణ్ఠమేధసే।
రమామానసహంసాయ గోవిన్దాయ నమో నమః॥౩౭॥

కంసవంశవినాశాయ కేశిచాణూరఘాతినే।
వృషభధ్వజవన్ద్యాయ పార్థంసారథయే నమః॥౩౮॥

వేణునాదవినోదాయ గోపాలాయాహిమర్దినే।
కాలిన్దీకూలలోలాయ లోలకుణ్డలధారిణే॥౩౯॥

వల్లవీవదనామ్భోజమాలినే నృత్తశాలినే।
నమః ప్రణతపాలాయ శ్రీకృష్ణాయ నమో నమః॥౪౦॥

నమః పాపప్రణాశాయ గోవర్ధనధరాయ చ।
పూతనాజీవితాన్తాయ తృణావర్తాసుహారిణే॥౪౧॥

నిష్కలాయ విమోహాయ శుద్ధాయాశుద్ధవైరిణే।
అద్వితీయాయ మహతే శ్రీకృష్ణాయ నమో నమః॥౪౨॥

ప్రసీద పరమానన్ద ప్రసీద పరమేశ్వర।
ఆధివ్యాధిభుజఙ్గేన దష్టం మాముద్ధర ప్రభో॥౪౩॥

శ్రీకృష్ణ రుక్మిణీకాన్త గోపీజనమనోహర।
సంసారసాగరే మగ్నం మాముద్ధర జగద్గురో॥౪౪॥

కేశవ క్లేశహరణ నారాయణ జనార్దన।
గోవిన్ద పరమానన్ద మాం సముద్ధర మాధవ॥౪౫॥

అతః పఞ్చపదాత్మకం వాసుదేవం స్తౌమీత్యాహ— తమితి ॥33॥ కథం స్తోష్యసీత్యత ఆహ— ఓమితి ॥3४-४५॥

షష్ఠోపనిషత్

గోపాలకృష్ణధ్యానజపభజనవిధిః

అథైవం స్తుతిభిరారాధయామి తథా యూయం పఞ్చపదం జపన్తః శ్రీకృష్ణం ధ్యాయన్తః సంసృతిం తరిష్యథేతి హోవాచ హైరణ్యగర్భః ॥४६॥

అముం పఞ్చపదం మనుమావర్తయేద్యః

స యాత్యనాయాసతః కేవలం తత్పదం తత్ ॥४७॥

అనేజదేకం మనసో జవీయో

నైనద్దేవా ఆప్నువన్ పూర్వమర్షదితి ॥४८॥

తస్మాత్ కృష్ణ ఏవ పరమో దేవస్తం ధ్యాయేత్ తం రసయేత్ తం యజేత్ తం భజేత్ ఓం తత్సదిత్యుపనిషత్ ॥४९॥

ఏవం హిరణ్యగర్భజో బ్రహ్మ మునీన్ ప్రతి ఉవాచేత్యర్థః ॥४६॥ అముం పఞ్చపదం వాసుదేవాత్మకం మన్త్రం ఆవర్తయేత్ యః పుమాన్ సోఽయం అనాయాసతః కేవలం వాసుదేవాఖ్యం పదం యాతి ॥४७॥ యద్వాసుదేవపదముక్తం తదేవ మన్త్రోఽప్యనువదతి— అనేజదితి। అనేజత్ వ్యోమవదచలం సర్వత్ర ఏకం మనసోఽపి జవీయో వేగవత్తరం తదేతత్ పదం దేవాః చక్షురాదీన్ద్రియాణి నాప్నువన్ చక్షురాదివ్యాపారస్య మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాత్। చక్షురాద్యపేక్షయా మనో జవిష్ఠం, మనసోఽప్యేతత్పదం జవవత్తరం, ఇత్యత్ర హేతుః— పూర్వమర్షత్ ఇతి, వాసుదేవపదస్య బాహ్యాన్తఃకరణవృత్తిసహస్రభావాభావప్రకాశకతయా తత్రప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తత్వాత్। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః ॥४८॥ యస్మాత్ ఏతత్పదం నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రపర్యవసన్నం భవతి తస్మాత్ తత్పదాఖ్యః కృష్ణ ఏవ పరమో దేవః

ప్రకాశమాత్రత్వాత్। తత్స్వరూపం ధ్యాయేత్ సదా తన్మన్త్రం రసయేత్ జపేత్, తమేవ భజేత్ ప్రేమపూర్వకమారాధయేత్। కిం తత్పదం ఇత్యత్ర ఓం తత్ సత్ ఇతి శబ్దత్రయప్రతిపాద్యమిత్యర్థః। ఇతిశబ్దః షష్ఠోపనిషత్సమాప్త్యర్థః। ఉపనిషచ్ఛబ్దః పూర్వతాపినీసమాప్త్యర్థః॥౪౯॥

గోపాలోత్తరతాపినీ

దుర్వాససో వ్రజస్త్రీభైక్షార్థత్వమ్

ఏకదా హి వ్రజస్త్రియః సకామాః శర్వరీముషిత్వా సర్వేశ్వరం గోపాలం కృష్ణమూచిరే। ఉవాచ తాః కృష్ణః। అముకస్మై బ్రాహ్మణాయ భైక్షం దాతవ్యమితి। దుర్వాససః ఇతి॥౧॥

పూర్వతాపినీప్రకటితమన్త్రరాజపఞ్చపదధ్యానరసనవిశుద్ధాన్తరస్య నిర్విశేషబ్రహ్మప్తిర్భవేదితి ప్రకటయితుం ఉత్తరతాపినీమవతారయతి। గోపీగణమౌన్యాద్యాఖ్యాయికా తు విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి— ఏకదా హీతి। తాభిః ఏవముక్తో భగవానాహ— ఉవాచ తాః కృష్ణ ఇతి। సామాన్యత ఆఖ్యాయికా సూచితా। విశేషతస్తామేవ విశదయన్ ఆదౌ స్త్రీణాం వచనమాహ— అముకస్మా ఇతి। కస్మా ఇత్యత్ర— దుర్వాసస ఇతి ఛాన్దసః దుర్వాససే దూర్వాశిన ఇత్యర్థః॥౧॥

కృష్ణస్య అస్ఖలితబ్రహ్మచారిత్వస్మరణేన తాసాం యమునాతరణమ్

కథం యాస్యామో జలం తీర్త్వా యమునాయాః యతః శ్రేయో భవతి। కృష్ణేతి బ్రహ్మచారీత్యుక్త్వా మార్గం వో దాస్యతి యం మాం స్మృత్వాఽగాధా గాధా భవతి యం మాం స్మృత్వాఽపూతః పూతో భవతి యం మాం స్మృత్వాఽవ్రతీ వ్రతీ భవతి యం మాం స్మృత్వా సకామో నిష్కామో భవతి యం మాం స్మృత్వాఽశ్రోత్రియః శ్రోత్రియో భవతి యం మాం స్మృత్వాఽగాధతలస్పర్శరహితా అపి సర్వా సరిద్గాధా భవన్తి॥౨॥

శ్రుత్వా తద్వాక్యం హి వై రౌద్రం స్మృత్వా తద్వాక్యేన తీర్త్వా తత్సౌర్యాం హి వై గత్వాఽఽశ్రమం పుణ్యతమం హి వై నత్వా మునిం శ్రేష్ఠతమం హి వై రౌద్రం చేతి దత్త్వాఽస్మై బ్రాహ్మణాయ క్షీరమయం ఘృతమయమిష్టతమం హి వై మృష్టతమం హి తుష్టః స్నాత్వా భుక్త్వా హిత్వాఽఽశిషం ప్రయుజ్యానుజ్ఞాం త్వదాత్ ॥3॥

పునః స్త్రీణాం వాక్యం కథమితి। కథం వయం యమునాజలం అగాధం తీర్త్వా మునిం యాస్యామ ఇతి। తాసాం వాక్యమాకర్ణ్య భగవానాహ—కృష్ణేతి। శ్రీకృష్ణోఽస్ఖలితబ్రహ్మచారీతి సకృత్ ఉక్త్వా వ్రజత, యుష్మాకం యమునా మార్గం దాస్యతి। కృష్ణేతి ఛాన్దసః। కృష్ణేత్యుక్తితః కథం యమునా మార్గం దాస్యతి, కథమనేకాఙ్గనామదనలీలాశాలీ బ్రహ్మచారీ భవితుమర్హతీతి శఙ్కామున్మూలయన్నాహ— యం మామితి। సర్వా సరిత్ సర్వాః సరితః॥౨॥ యం మాం స్మృత్వా అపూతః పూతో భవతీతి శ్రుత్వా తద్వాక్యమ్। హి నిశ్చితం వై స్మర్యతే। తాస్తు గోప్యః శ్రీకృష్ణవాక్యం శ్రుత్వా సామర్థ్యప్రకటనవాక్యేన భీతాః సత్యః రౌద్రం రుద్రాంశజం దుర్వాససం స్మృత్వా కృష్ణోఽస్ఖలితబ్రహ్మచారీతి స్మరణమాత్రేణ అగాధామపి గాధీభూతాం సూర్యజత్వాత్ సౌర్యాం యమునాం తీర్త్వా పుణ్యతమం తదాశ్రమం గత్వా శ్రేష్ఠతమం దూర్వాససం రౌద్రం నత్వా।ఇతిశబ్దో భోజనపూర్వచరణపరిసమాప్త్యర్థః। అస్మై బ్రాహ్మణాయ క్షీరమయమిత్యాదివిశేషణవిశిష్టమన్నం దత్త్వా ఆరాధయామాసుః ఇత్యర్థః। సోఽయం మునిః ఆభిః దత్తమన్నం

3 ''ప్రత్యుజ్యాన్నం జ్ఞాత్వాదాత్'' ఇతి పాఠః ఆకరాషు సర్వేషు దృష్టోపి వ్యాఖ్యానుసారేణైవం వ్యత్యస్తః।

భుక్త్వా స్వభుక్తావశేషముచ్ఛిష్టభాగోభ్యో దత్వా తాసాం ఆశిషం కృత్వాఽథ గమనానుజ్ఞామదాత్ దత్తవానిత్యర్థః॥3॥

దుర్వాససో నిరాహారత్వస్మరణేన తాసాం యమునాతరణమ్

తా ఊచుః— కథం యాస్యామో వయం సౌర్యాం తీర్త్వా। స హోవాచ మునిః— దూర్వా శినం మాం స్మృత్వా వో దాస్యతీతి మార్గమ్॥౪॥

తేనైవమాజ్ఞప్తాః తం ప్రతి తా ఊచుః। కిమితి? కథమితి। తాసాం వాచమాకర్ణ్య స హోవాచ మునిః। కిమితి? దూర్వాశినమితి। మాం దూర్వాశినం నిరాహారం వా స్మరత, తతో యుష్మాకం యమునా మార్గం దాస్యతి ॥౪॥

కృష్ణదూర్వాససోర్విషయే గాన్ధర్వీశఙ్కా

తాసాం మధ్యే హి శ్రేష్ఠా గాన్ధర్వీ హ్యువాచ తం హి వై తాభిరేవం కథం కృష్ణో బ్రహ్మచారీ కథం దూర్వాశనో మునిః। తాం హి ముఖ్యాం విధాయ పూర్వమనుకృత్వా తూష్ణీమాసుః॥౫॥

తాసాం మధ్యే హి శ్రేష్ఠా గాన్ధర్వీ కదాచిత్ తం హి వై మునిం ఏవం ఉవాచ। అన్యాః స్త్రియస్తు తూష్ణీమాసుః। ఏవం విచార్య। కథమితి—భూతభౌతికాన్తర్యామ్యాత్మనో విక్రియత్వాత్ కృష్ణో బ్రహ్మచారీత్యాది కథం యుజ్యతే॥౫॥

బ్రహ్మజ్ఞానినః అభోక్తృత్వమ్

శబ్దవానాకాశః। శబ్దాకాశాభ్యాం భిన్నః। తస్మిన్నాకాశస్తిష్ఠతి। ఆకాశే తిష్ఠతి। స హ్యాకాశస్తం న వేద। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౬॥

స్పర్శవాన్ వాయుః। స్పర్శవాయుభ్యాం భిన్నః। తస్మిన్వాయుస్తిష్ఠతి। వాయౌ తిష్ఠతి। వాయుస్తం న వేద। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౭॥

రూపవదిదం తేజః। రూపాగ్నిభ్యాం భిన్నః। తస్మిన్నగ్నిస్తిష్ఠతి। అగ్నౌ తిష్ఠతి। అగ్నిస్తం న వేద। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౮॥

రసవత్య ఆపః। రసాద్భ్యో భిన్నః। తస్మిన్నాపస్తిష్ఠన్తి। అప్సు తిష్ఠతి। ఆపస్తం న విదుః। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౯॥

గన్ధవతీయం భూమిః గన్ధభూమిభ్యాం భిన్నః। తస్మిన్ భూమిస్తిష్ఠతి। భూమౌ తిష్ఠతి। భూమిస్తం న వేద। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౧౦॥

ఇదం హి మన ఏవేదం మనుతే। తానీదం హి గృహ్ణాతి। యత్ర సర్వమాత్మైవాభూత్తత్ర వా కుత్ర మనుతే క్వ వా గచ్ఛతీతి। స హ్యాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౧౧॥

ఏవమాశఙ్కాం పరిహరన్ మునిరాహ— శబ్దవానితి। శబ్దగుణయుక్తోఽయమాకాశో వర్తతే। తదుభయభిన్నో విలక్షణః ప్రత్యగాత్మా। తస్మిన్ ప్రతీచి సర్వారోపాపవాదాధారే ఆకాశస్తిష్ఠతి। అన్తర్యామ్యాత్మనా అయం ప్రత్యక్ ఆకాశే తిష్ఠతి। స హీతి శబ్దవాన్ ఆకాశః స్వాధారం ప్రత్యఞ్చం స్వాన్తర్యామిణం వా జాత్వపి న వేద। మయా ప్రతీచా సాకం పరమాత్మైవ తిష్ఠతి। స హి ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మాఽహం కథం భోక్తా భవామి॥౬॥ ఏవం వాయ్వాదయో వ్యాఖ్యేయాః॥౭॥ కిం భోక్తాఽహమితి మనుత ఇత్యత ఆహ— ఇదమితి। ఆకాశాదిపఞ్చభూతభౌతికేషు వర్తమానం ఇదం మన ఏవ హి భోక్తాఽహమితి మనుతే। మనసో జడత్వేఽపి చేతనసంనిధానాత్ మననాదిశక్తిః, యస్మాత్ యదిదం మన ఏవ తత్తదిన్ద్రియావిష్టం సత్ పూర్వం శబ్దాదీని గృహ్ణాతి। తవ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నతయా భోక్తాఽహమిత్యధ్యాసః స్యాదిత్యత ఆహ— యత్రేతి। యత్ర యస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యకారణకలనాసంభవాత్ ఏవంవిదుషః సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ర నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రే తజ్జ్ఞానదశాయాం వా యత్ర కుత్ర వా ధర్మిణి కేన కరణేన ధర్మిణం మన్తారం మనుతే। క్వ వా అపి కేన కారణేన కో వా గచ్ఛతి। ఏవం వాగాదిపర్యాయా అప్యూహ్యాః। నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావగతేః అధ్యారోపాపవాదాపహ్నవపూర్వకత్వాత్ జ్ఞానినో భోక్తృత్వాధ్యాసః కుత ఇతి భావః॥౧౧॥

కృష్ణస్య అభోక్తృత్వమ్

అయం హి కృష్ణో యో వో హి ప్రేష్ఠః శరీరద్వయకారణం భవతి॥౧౨॥

ద్వా సుపర్ణౌ భవతో బ్రహ్మణోఽహం సంభూతస్తథేతరో భోక్తా భవతి। అన్యో హి సాక్షీ భవతీతి। వృక్షధర్మే తౌ తిష్ఠతః। అతో భోక్త్రభోక్తారౌ। పూర్వో హి భోక్తా భవతి। తథేతరోఽభోక్తా కృష్ణో భవతీతి॥౧౩॥

యత్ర విద్యాఽవిద్యే న విదామో విద్యాఽవిద్యాభ్యాం భిన్నో విద్యామయో హి యః స కథం విషయో భవతి॥౧౪॥

యో హ వై కామేన కామాన్ కామయతే స కామీ భవతి। యో హ వై త్వకామేన కామాన్ కామయతే సోఽకామీ భవతి। జన్మజరాభ్యాం భిన్నః స్థాణురయమచ్ఛేద్యోఽయమ్। యోఽసౌ సూర్యే తిష్ఠతి యోఽసౌ గోషు తిష్ఠతి యోఽసౌ గోపాన్ పాలయతి యోఽసౌ సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠతి యోఽసౌ సర్వైర్వేదైర్గీయతే యోఽసౌ సర్వేషు భూతేష్వావిశ్య భూతాని విదధాతి స వో హి స్వామీ భవతి॥౧౫॥

అస్తు తవ బ్రహ్మజ్ఞానిత్వాత్ అభోక్తృత్వం, కిం కృష్ణోఽపి తథేత్యతః ఆహ— అయం హీతి। కృష్ణస్య సర్వప్రేమాస్పదత్వేన వ్యష్టిసమష్టిశరీరద్వయకారణతయా చేశ్వరత్వాత్ అయమపి న భోక్తేత్యర్థః॥౧౨॥ కృష్ణస్య సర్వాధిష్ఠానత్వేన అభోక్తృత్వముక్తం, ఇదానీమన్తర్యామితయాఽప్యభోక్తృత్వం స్యాదిత్యాహ— ద్వేతి। బ్రహ్మణః చిన్మాత్రాత్ ద్వౌ సుపర్ణావివ సహచరౌ జీవేశ్వరౌ భవతః। తన్మధ్యే ఇతరః అహంసంభూతో జీవో భోక్తా భవతి। అన్యస్తు ఈశ్వరః సాక్షీ అభోక్తా భవతి। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః। తయోః సుపర్ణత్వం కుత ఇత్యత్ర ప్రశ్నాత్మకో హి వృక్షధర్మః తత్ర సంసారే తౌ తిష్ఠతః। తయోః అనీశ్వరేశ్వరత్వాత్ భోక్తృత్వాభోక్తృత్వే స్యాతామ్। తత్ర పూర్వస్య భోక్తృత్వం అపరస్య అభోక్తృత్వం ఇతి సిద్ధమ్॥౧౩॥ తయోః భోక్తృత్వాభోక్తృత్వహేతుమాహ— యత్రేతి। యత్ర ఈశ్వరే విద్యాఽవిద్యాభ్యాం భిన్నే విద్యాఽవిద్యే న విదామః। తత్ర హేతుః విద్యామయ ఇతి। విద్యా నామ "బ్రహ్మాతిరిక్తం న కిఞ్చిదస్తి" ఇతి బ్రహ్మమాత్రవృత్తిః, తత్ప్రకాశకత్వాత్ న హి తద్విషయో భవతి। న హి ఘటాద్యవభాసకః సవితా ఘటో భవతి, తథేత్యర్థః॥౧౪॥ ఏవం విద్యాఽవిద్యారహితత్వాత్ అభోక్తృత్వం ఉక్తం, అకామత్వాదప్యభోక్తృత్వమాహ— యో హేతి। యః కామ్యకామిజీవేశ్వరవిలక్షణతయా స్వాతిరిక్తషడ్భావవికారాస్పదశరీరోపలక్షితావిద్యాపదతత్కార్యజాతాసంభవనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా చావశిష్యతే స వో యుష్మాకం సర్వేషామపి స్వామీ ఆత్మా భవతీత్యర్థః॥౧౫॥

గోపాలకృష్ణజన్మాదీన్యధికృత్య గాన్ధర్వీప్రశ్నాః

సా హోవాచ గాన్ధర్వీ— కథం వా స్వస్మాసు జాతో గోపాలః। కథం వా జ్ఞాతోఽసౌ త్వయా మునే కృష్ణః। కో వాఽస్య మన్త్రః। కిం

స్థానమ్। కథం వా దేవక్యాం జాతః। కో వాఽస్య జాయాగ్రామో భవతి। కీదృశీ పూజాఽస్య గోపాలస్య భవతి। సాక్షాత్ప్రకృతిపరోఽయమాత్మా గోపాలః కథం త్వవతీర్ణో భూమ్యామ్। సా గాన్ధర్వీ హి వై మునిమువాచ॥౧౬॥

ఏవం మునిముఖాత్ విదితభగవద్వృత్తాన్తా గాన్ధర్వీ పృచ్ఛతీత్యాహ— సా హేతి। ఏవమాదిప్రశ్నాన్ పృచ్ఛతి— సేతి॥౧౬॥

నారాయణం ప్రతి అవతారవిషయే బ్రహ్మప్రశ్నః

స హోవాచ తాం హి వై— పూర్వం నారాయణో యస్మింల్లోకా ఓతాశ్చ ప్రోతాశ్చ తస్య హృత్పద్మాజ్జాతోఽబ్జయోనిస్తపస్తప్త్వా తస్మై హ వరం దదౌ। సా కామప్రశ్నమేవ వవ్రే। తం హాస్మై దదౌ॥౧౭॥

స హోవాచాజయోనిః— యో వాఽవతారాణాం మధ్యే శ్రేష్ఠోఽవతారః కో భవతి యేన లోకాస్తుష్టా భవన్తి యం స్మృత్వా ముక్తా అస్మాత్ సంసారాద్భవన్తి కథం వాఽస్యావతారస్య బ్రహ్మతా భవతి॥౧౮॥

ఏవం గాన్ధర్వీప్రశ్నానురోధేన భగవాన్ మునిరాహ— స హేతి॥౧౭॥ ఏవం భగవతా దత్తవరః స హోవాచేతి। కిమితి? యో వేతి॥౧౮॥

భూచక్రస్థసప్తపురీమధ్యే మధురా నామ గోపాలపురీ

స హోవాచ తం హి వై నారాయణో దేవః— సకామ్యా మేరోః శృఙ్గే యథా సప్తపుర్యో భవన్తి తథా నిష్కామ్యాః సకామ్యా భూగోళచక్రే సప్తపుర్యో భవన్తి। తాసాం మధ్యే సాక్షాద్బ్రహ్మ గోపాలపురీ భవతి॥౧౯॥

గోపాలోత్తరతాపినీ

సకామ్యా నిష్కామ్యా దేవానాం సర్వేషాం భూతానాం భవతి। అథాస్య భజనం భవతి। యథా హి వై సరసి పద్మం తిష్ఠతి తథా భూమ్యాం తిష్ఠతి చక్రేణ రక్షితా మథురా తస్మాద్గోపాలపురీ భవతి॥౨౦॥

ఏవం బ్రహ్మణా పృష్టః స హోవాచ। యథా మేరోః శృఙ్గే కామఫలేన సహితాః సకామ్యాః స్వర్గాదయః సప్తపుర్యో భవన్తి—యమనిర్‌ఋత్యధిష్ఠితలోకావేకీకృత్యేత్యర్థః— తథా అధికారితారతమ్యేన నిష్కామ్యాః సకామ్యాశ్చ భూగోళచక్రే—

అయోధ్యా మథురా మాయా కాశీ కాఞ్చీ అవన్తికా।
పురీ ద్వారావతీ చైవ సప్తైతా మోక్షదాయికాః॥

ఇతి సప్తపుర్యో భవన్తి। తన్మధ్యే గోపాలపురీ సాక్షాద్బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః॥౧౯॥ కించ—సకామ్యేతి॥౨౦॥

మథురావరణవనేషు దేవాదీనాం వాసః

బృహద్బృహద్వనం మధోర్మధువనం తాలస్తాలవనం కామ్యం కామ్యవనం బహులా బహులవనం కుముదః కుముదవనం ఖదిరః ఖదిరవనం భద్రో భద్రవనం భాణ్డీర ఇతి భాణ్డీరవనం శ్రీవనం లోహవనం బృన్దావనమేతైరావృతా పురీ భవతి॥౨౧॥

తత్ర తేష్వేవ గగనేష్వేవం దేవా మనుష్యా గన్ధర్వా నాగాః కింనరా గాయన్తి నృత్యన్తీతి॥౨౨॥

తత్ర ద్వాదశాదిత్యా ఏకాదశ రుద్రా అష్టౌ వసవః సప్త మునయో బ్రహ్మా నారదశ్చ పఞ్చ వినాయకా విశ్వేశ్వరో రుద్రేశ్వరోఽమ్బికేశ్వరో గణేశ్వరో నీలకణ్ఠేశ్వరో వీరేశ్వరో గోపాలేశ్వరో భద్రేశ్వర ఇత్యష్టావన్యాని లిఙ్గాని చతుర్వింశతిర్భవన్తి॥౨౩॥

ద్వే వనే స్తః కృష్ణవనం భద్రవనమ్। తయోరన్తర్ద్వాదశ వనాని పుణ్యాని పుణ్యతమాని। తేష్వేవ దేవాస్తిష్ఠన్తి సిద్ధాః సిద్ధిం ప్రాప్తాః॥౨౪॥

సేయం మధురా ద్వాదశవనైరావృతా భవతీత్యాహ—బృహదితి। బృహత్ మహద్భూతలం బృహద్వనం ప్రథమమ్, మధోః దైత్యస్యాశ్రయం మధువనం ద్వితీయమ్, యత్ర తాళో వర్తతే తత్ తాళవనం తృతీయమ్, యత్ర కామ్యం కామదో దేవో వర్తత ఇతి కామ్యవనం చతుర్థమ్, బహులా వర్తత ఇతి బహుళవనం పఞ్చమమ్, కుముదో వర్తత ఇతి కుముదవనం షష్ఠమ్, ఖదిరో వర్తత ఇతి ఖదిరవనం సప్తమమ్, భద్రో వృక్షవిశేషో వర్తత ఇతి భద్రవనం అష్టమమ్, భాణ్డీరవటో వర్తత ఇతి భాణ్డీరవనం నవమమ్, యత్ర తపృతః శ్రీః ప్రసీదతి తత్ శ్రీవనం దశమమ్, యత్ర లోహనామకోఽసురః తపస్సిద్ధిం గతః తత్ లోహవనం ఏకాదశమ్, బృన్దాయా వనం బృన్దావనం ద్వాదశమ్, ఏతైరావృతా ఇయం పురీ భవతీత్యర్థః॥౨౧॥ కించ తేషు వనేషు దేవాదయో వర్తన్త ఇత్యాహ—తత్రేతి। తత్ర బృహద్వనాదిద్వాదశవనేషు॥౨౨॥ ఉక్తద్వాదశవనేషు వరుణాదిద్వాదశాదిత్యా వసన్తి। వరుణః సూర్యో యమో వేదాఙ్గో భానుః ఇన్ద్రో రవిః గభస్తిః హిరణ్యరేతాః దివాకరో మిత్రో విష్ణుః ఇతి ద్వాదశాదిత్యనామాని భవన్తి।

వీరభద్రశ్చ శమ్భుశ్చ గిరీశశ్చ తృతీయకః।

అజైకపాదహిర్బుధ్న్యః పినాకీ చ తథాఽపరః॥

భువనాధీశ్వరశ్చైవ కపాలీ చ దిశాం పతిః।

స్థాణుర్భ[ర్భ]వ ఇతి ప్రోక్తా రుద్రా ఏకాదశ స్మృతాః॥

ఇతి ఏకాదశ రుద్రాః।

ధ్రువో ధరశ్చ సోమశ్చ ఆపశ్చైవానలోఽనిలః।

ప్రత్యూషశ్చ ప్రభాసశ్చ వసవోఽష్టావితీరితాః॥

ఇతి అష్ట వసవః।

కశ్యపోఽత్రిర్భరద్వాజో విశ్వామిత్రోఽథ గౌతమః।
జామదగ్న్యో [జమదగ్నిః] వసిష్ఠశ్చ సప్తైతే మునయః స్మృతాః॥

ఇతి సప్త మునయః।

మోదః ప్రమోద ఆమోదః సుముఖో దుర్ముఖస్తథా।

ఇతి పఞ్చ వినాయకాః।

విశ్వేశ్వరాదిభద్రేశ్వరాన్తం అష్టౌ లిఙ్గాని తథా అన్యాని చ చతుర్వింశతిలిఙ్గాని భవన్తి॥౨౩॥ కృష్ణాదివనాన్తరాళే ద్వాదశ వనాని సన్తి। తత్ర కాని చిత్ పుణ్యాని కాని చిత్ పుణ్యతమాని। శిష్టం స్పష్టమ్॥౨౪॥

రుద్రాదిపూజ్యాః మథురాస్థాః కృష్ణమూర్తయః

తత్ర హి రామస్య రామమూర్తిః ప్రద్యుమ్నస్య ప్రద్యుమ్నమూర్తిరనిరుద్ధస్యానిరుద్ధమూర్తిః కృష్ణస్య కృష్ణమూర్తిః॥౨౫॥

వనేష్వేవం మథురాస్వేవం ద్వాదశ మూర్తయో భవన్తి। ఏకాం హి రుద్రా యజన్తి ద్వితీయాం హి బ్రహ్మా యజతి తృతీయాం బ్రహ్మజా యజన్తి చతుర్థీం మరుతో యజన్తి పఞ్చమీం వినాయకా యజన్తి షష్ఠీం చ వసవో యజన్తి సప్తమీమృషయో యజన్తి అష్టమీం గన్ధర్వా యజన్తి నవమీమప్సరసో యజన్తి దశమీ వై హ్యన్తర్ధానే తిష్ఠతి ఏకాదశమితి స్వపదానుగా

ద్వాదశమితి భూమ్యాం తిష్ఠతి। తాం హి యే యజన్తి తే మృత్యుం తరన్తి ముక్తిం లభన్తే గర్భజన్మజరామరణతాపత్రయాత్మకదుఃఖం తరన్తి॥౨౬॥

తదప్యేతే శ్లోకా భవన్తి—

సంప్రాప్య మథురాం రమ్యాం బ్రహ్మరుద్రాదివన్దితామ్।

శఙ్ఖచక్రగదాశార్ఙ్గరక్షితాం ముసలాదిభిః॥౨౭॥

యత్రాసౌ సంస్థితః కృష్ణః స్త్రీభిః శక్త్యా సమాహితః।

రామానిరుద్ధప్రద్యుమ్నై రుక్మిణ్యా సహితో విభుః॥౨౮॥

చతుఃశబ్దో భవేదేకో హ్యోంకారస్య ఉదాహృతః॥౨౯॥

సిద్ధాదిసిద్ధిప్రదత్వే హేతుమాహ—తత్ర హీతి। రామాదేః రామాద్యాఖ్యా మూర్తిరస్తీత్యర్థః॥౨౫॥ కాస్తాః ద్వాదశ మూర్తయః ఇత్యత్ర—రౌద్రీ బ్రాహ్మీ దైవీ మానవీ విఘ్నవినాశినీ కామ్యా ఆర్షా గాన్ధర్వీ గౌరన్తర్ధానస్థా స్వస్వపదం గతా భూమిష్ఠా ఔదకా చేతి ద్వాదశమూర్తీనాం నామాని భవన్తి। తాసాం ప్రత్యేకముపాసనమాహ—ఏకాం హీతి। బ్రహ్మజాః సనకాదయః। మరుతో మరుద్గణాః। అన్తర్ధానే గుప్తా తిష్ఠతి ఏకాదశమితి స్వపదానుగా విష్ణుపదం గతేత్యర్థః నిర్విశేషత్వాత్। ద్వాదశధామేతి యా ప్రసిద్ధా సా భూమ్యాం తిష్ఠతి। తత్పూజకానాం పరమఫలమాహ—తాం హీతి। దుఃఖహేతుస్వాజ్ఞానస్య నివృత్తత్వాత్॥౨౬॥ బ్రాహ్మణోక్తేఽర్థే మన్త్రాః భవన్తీత్యాహ—తదప్యేతే శ్లోకా భవన్తీతి। మథురాపురీం ప్రాప్య దేవమనుష్యాదయః తిష్ఠన్తి శ్రీకృష్ణబలదేవాయుధైః గుప్తాం యత్ర బలరామాదిభిః రుక్మిణ్యాదిస్వశక్తిభిశ్చ కృష్ణో విజయతే తామధిష్ఠాయ దేవాః తిష్ఠన్తీతి సంబన్ధః। కృష్ణావతారో హ్యవతారాణాం శ్రేష్ఠః, మధురాయామస్య స్థానమిత్యుక్తం భవతి॥౨౭-౨౮॥ ప్రణవార్థత్వాదస్య బ్రహ్మత్వం నిరఙ్కుశమిత్యాహ—చతురితి। రామాదిభేదేన చతురశబ్దః చతుర్వ్యూహః ఏక ఈశ్వరో భవేత్ భవతి। తత్ర హేతుమాహ—ఓఙ్కారస్యేతి। అకారాదిమాత్రాచతుష్టయం ఓఙ్కారార్థః। తన్మాత్రాచతుష్టయవాచ్యా రామాదిచతుర్వ్యూహ ఇతి సముదాయార్థః॥౨౯॥

ముముక్షుభిః గోపాలాత్మత్వం స్మరణీయమ్

తస్మాదేవ పరో రజసేతి సోఽహమిత్యవధార్యాత్మానం గోపాలోఽహమితి భావయేత్। స మోక్షమశ్నుతే। స బ్రహ్మత్వమధిగచ్ఛతి। స బ్రహ్మవిద్భవతి। స గోపాన్ జీవానాత్మత్వేన సృష్టిపర్యన్తమాలాతి। స గోపాలో భవతి హ్యోం తత్ సత్ సోఽహమ్। పరం బ్రహ్మ కృష్ణాత్మకో నిత్యానన్దైకస్వరూపః సోఽహమ్। ఓం తత్ సద్గోపాలోఽహమేవ। పరం సత్యమవాధితం సోఽహమిత్యాత్మానమాదాయ మనసైక్యం కుర్యాత్। ఆత్మానం గోపాలోఽహమితి భావయేత్। స ఏవావ్యక్తోఽనన్తో నిత్యో గోపాలః॥౩౦॥

“యం స్మృత్వా ముక్తా అస్మాత్ సంసారాత్" ఇత్యస్యోత్తరమాహ—తస్మాదితి। తస్మాత్ ప్రణవాభిధేయత్వాత్ రజస ఇత్యుపలక్షితగుణత్రయాత్ యః పరః సోఽహమిత్యవధార్య గోపాలోఽహమితి భావయేత్। రజసేతి ఛాన్దసః। విశిష్టోపాస్తేః ఫలం దర్శయతి—స మోక్షమితి। ఆలాతి ఆదత్తే స్వీకరోతీత్యర్థః। ఓం తత్ సత్ సోఽహం ఇత్యత్ర ఓంతచ్ఛబ్దాభ్యాం యద్వాచ్యం సత్ పరం బ్రహ్మ సోఽహమితి భావయేత్। ఓంతత్సత్పదవాచ్యం లక్ష్యం వా పరం సత్యం అబాధితం బ్రహ్మ స ఏవ గోపాల ఇత్యర్థః॥౩౦॥

మథురావాసిగోపాలకృష్ణభవనమహిమా

మథురాయాం స్థితిర్బ్రహ్మన్ సర్వదా మే భవిష్యతి।
శఙ్ఖచక్రగదాపద్మవనమాలాధరస్య వై॥౩౧॥

విశ్వరూపే పరం జ్యోతిః స్వరూపం రూపవర్జితమ్।
మథురామణ్డలే యస్తు జమ్బూద్వీపస్థితోఽపి వా।
యోఽర్చయేత్ ప్రతిమాం మాం చ స మే ప్రియతరో భువి॥౩౨॥

తస్యామధిష్ఠితః కృష్ణరూపీ పూజ్యస్త్వయా సదా।
చతుర్ధా చాస్యావతారా భేదత్వేన యజన్తి మామ్॥౩౩॥

యుగానువర్తినో లోకా యజన్తీహ సుమేధసః।
గోపాలం సానుజం కృష్ణం రుక్మిణ్యా సహ తత్పరమ్॥౩౪॥

గోపాలోఽహమజో నిత్యః ప్రద్యుమ్నోఽహం సనాతనః।
రామోఽహమనిరుద్ధోఽహమాత్మానం హ్యర్చయేద్బుధః॥౩౫॥

మయోక్తేన స ధర్మేణ నిష్కామేన విభాగశః।
తైరహం పూజనీయో వై భద్రకృష్ణనివాసిభిః॥౩౬॥

తద్ధర్మగతిహీనా యే తస్యాం మయి పరాయణాః।
కలినా గ్రసితా యే వై తేషాం తస్యామవస్థితిః॥౩౭॥

యథా త్వం సహ పుత్రైస్తు యథా రుద్రో గణైః సహ।
యథా శ్రియాఽభియుక్తోఽహం తథా భక్తో మమ ప్రియః॥౩౮॥

యా పురీ గోపాలాధిష్ఠితా భవేత్ తస్యాం మథురాయాం స్థితిః॥౩౧-౩౩॥ ఇదమేవ వివృణోతి—యుగానువర్తిన ఇతి॥౩౪-౩౫॥ భద్రకృష్ణనివాసిభిః భద్రకృష్ణవనయోః నివాసిభిః॥౩౬॥ స్వాశ్రమాచారహీనా అపి మద్భక్తాశ్చేత్ మత్పుర్యామవస్థితిః యుజ్యతే న త్వభక్తానామిత్యాహ—తద్ధర్మేతి॥౩౭॥ పుత్రైస్తు సనకాదిభిః॥౩౮-౩౯॥

ఏకస్య భగవతః చతుర్విధత్వోపపాదనమ్

స హోవాచాబ్జయోనిశ్చతుర్భిర్దేవైః కథమేకో దేవః స్యాత్।
ఏకమక్షరం యద్విశ్రుతమనేకాక్షరం కథం సంభూతమ్॥౩౯॥

స హోవాచ తం హి—పూర్వమేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మాసీత్। తస్మాదవ్యక్తమేకాక్షరమ్। తస్మాదక్షరాన్మహత్। మహతోఽహంకారః। తస్మాదహంకారాత్ పఞ్చ తన్మాత్రాణి। తేభ్యో భూతాని। త్రైరావృతమక్షరమ్। అక్షరోఽహమోంకారోఽహమజరోఽమరోఽభయోఽమృతో బ్రహ్మాభయం హి వై। స ముక్తోఽహమస్మి। అక్షరోఽహమస్మి॥౪౦॥

సత్తామాత్రం చిత్స్వరూపం ప్రకాశం వ్యాపకం తథా।

ఏకమేవాద్వయం బ్రహ్మ మాయయా చ చతుష్టయమ్॥౪౧॥

రోహిణీతనయో విశ్వ అకారాక్షరసంభవః।

తైజసాత్మకః ప్రద్యుమ్న ఉకారాక్షరసంభవః॥౪౨॥

ప్రాజ్ఞాత్మకోఽనిరుద్ధోఽసౌ మకారాక్షరసంభవః।

అర్ధమాత్రాత్మకః కృష్ణో యస్మిన్ విశ్వం ప్రతిష్ఠితమ్॥౪౩॥

కృష్ణాత్మికా జగత్కర్త్రీ మూలప్రకృతి రుక్మిణీ॥

వ్రజస్త్రీజనసంభూతశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మసంగతః।

ప్రణవత్వేన ప్రకృతిత్వం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః॥౪౪॥

తస్మాదోంకారసంభూతో గోపాలో విశ్వసంస్థితః।

క్లీమోంకారస్య చైకత్వం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః।

మథురాయాం విశేషేణ మాం ధ్యాయన్ మోక్షమశ్నుతే॥౪౫॥

బ్రహ్మణా పృష్టః స హోవాచ। స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తస్మాదవ్యక్తమేకాక్షరమ్। తేభ్యః పఞ్చీకృతభూతాని త్రైః ఆవృతమక్షరం ఘటశరావాద్యావృతమృత్పిణ్డవదిత్యర్థః॥౪౦-౪౧॥ కథం ఏకస్య చాతుర్విధ్యమిత్యత్ర—రోహిణీతనయ ఇతి। కృష్ణస్య

అవస్థాత్రయతదధ్యక్షాతీతత్వేన తుర్యరూపత్వాత్ కృష్ణో బ్రహ్మైవేత్యర్థః ॥౪౨-౪౩॥ బిన్దుప్రతిపాద్యరుక్మిణీస్వరూపమాహ—కృష్ణేతి। శక్తిశక్తిమతోరభేదాత్ కృష్ణాత్మికా రుక్మిణీ జగత్కర్త్రీ మూలప్రకృతిః సైవ బ్రజస్త్రీ రాధారూపిణీ ప్రకృతిః। వ్రజస్త్రీజనేషు సంభూతాః శ్రుతయః తాభ్యో బ్రహ్మసఙ్గతః ప్రణవత్వం తస్యా బ్రహ్మవాదినః ప్రకృతిత్వం వదన్తి ॥౪౪॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ అస్య బ్రహ్మరూపత్వాత్ ఓఙ్కారసంభూతః ఓఙ్కారార్థతయా తత్ప్రతిపాద్యత్వాత్, విశ్వాధారాన్తర్యామితయా స్థితత్వాత్ విశ్వసంస్థితః, కిం వక్తవ్యం చతుర్ధా సంస్థితః ఇతి। క్లీమోఙ్కారయోరేకత్వం బ్రహ్మవాదినో వదన్తి బీజద్వయస్యైకార్థపర్యవసాయిత్వాత్। మథురాయాం మద్భజనం శీఘ్రఫలదమిత్యాహ— మథురాయామితి ॥౪౫॥

హృది ధ్యేయభగవద్రూపవర్ణనమ్

అష్టపత్రం వికసితం హృత్పద్మం తత్ర సంస్థితమ్।
దివ్యధ్వజాతపత్రైస్తు చిహ్నితం చరణద్వయమ్ ॥౪౬॥

శ్రీవత్సలాఞ్ఛనం హృత్స్థం కౌస్తుభప్రభయా యుతమ్।
చతుర్భుజం శఙ్ఖచక్రశార్ఙ్గపద్మగదాఽన్వితమ్ ॥౪౭॥

సుకేయూరాన్వితం బాహుం కణ్ఠమాలాసుశోభితమ్।
ద్యుమత్కిరీటమభయం స్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్ ॥౪౮॥

హిరణ్మయం సౌమ్యతనుం స్వభక్తాయాభయప్రదమ్।
ధ్యాయేన్మనసి మాం నిత్యం వేణుశృఙ్గధరం తు వా ॥౪౯॥

మథ్యతే తు జగత్సర్వం బ్రహ్మజ్ఞానేన యేన వా।
మత్సారభూతం యద్యత్స్యాన్మథురా సా నిగద్యతే ॥౫౦॥

అష్టదిక్పాలభిర్భూమిపద్మం వికసితం జగత్।
సంసారార్ణవసంజాతం సేవితం మమ మానసే॥౫౧॥

చన్ద్రసూర్యత్విషో దివ్యా ధ్వజా మేరుర్హిరణ్మయః।
ఆతపత్రం బ్రహ్మలోకమథోర్ధ్వం చరణం స్మృతమ్॥౫౨॥

శ్రీవత్సం చ స్వరూపం చ వర్తతే లాఞ్ఛనైః సహ।
శ్రీవత్సలక్షణం తస్మాత్ కథ్యతే బ్రహ్మవాదిభిః॥౫౩॥

యేన సూర్యాగ్నివాక్చన్ద్రతేజసా స్వస్వరూపిణా।
వర్తతే కౌస్తుభాఖ్యం మణిం వదన్తీశమానినః॥౫౪॥

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి అహంకారశ్చతుర్భుజః।
పఞ్చభూతాత్మకం శఙ్ఖం కరే రజసి సంస్థితమ్॥౫౫॥

బాలస్వరూపమిత్యన్తం మనశ్చక్రం నిగద్యతే।
ఆద్యా మాయా భవేచ్చార్ఙ్గం పద్మం విశ్వకరే స్థితమ్॥౫౬॥

ఆద్యా విద్యా గదా వేద్యా సర్వదా మే కరే స్థితా।
ధర్మార్థకామకేయూరైర్దివ్యైర్దివ్యమయీరితైః॥౫౭॥

కణ్ఠం తు నిర్గుణం ప్రోక్తం మాల్యతే ఆద్యయాఽజయా।
మాలా నిగద్యతే బ్రహ్మంస్తవ పుత్రైస్తు మానసైః॥౫౮॥

కూటస్థం సత్త్వరూపం చ కిరీటం ప్రవదన్తి మామ్।

క్షీరోత్తరం ప్రస్ఫురన్తం కుణ్డలం యుగలం స్మృతమ్ ॥౫౯॥

ధ్యాయేన్మమ ప్రియం నిత్యం స మోక్షమధిగచ్ఛతి।
స ముక్తో భవతి తస్మై స్వాత్మానం తు దదామి వై ॥౬౦॥

ఏతత్సర్వం భవిష్యద్వై మయా ప్రోక్తం విధే తవ।
స్వరూపం ద్వివిధం చైవ సగుణం నిర్గుణాత్మకమ్ ॥౬౧॥

హృత్స్థం శ్రీవత్సలాఞ్ఛనం మాం ధ్యాయేదిత్యర్థః ॥౪౬-౪౯॥ మథురాశబ్దార్థమాహ— మథ్యత ఇతి। అనేనేదం సర్వం జగత్ మత్యత ఇతి మథనం బ్రహ్మజ్ఞానం మత్స్వరూపం వా అధిష్ఠానస్యారోపభ్రమనిరాసకత్వాత్। మత్సారభూతం స్వరూపం యస్యాం నిషణ్ణం సా మథురాపురీత్యర్థః ॥౫౦-౫౧॥ చన్ద్రసూర్యత్విష ఏవ దివ్యధ్వజాః ఛత్రదణ్డో మేరుః బ్రహ్మలోకః ఆతపత్రమ్ ॥౫౨-౫౩॥ కౌస్తుభశబ్దార్థమాహ—యేనేతి। సూర్యాదయః పరతన్త్రతయా యేన స్వరూపిణా తేజసా ప్రవర్తన్తే తే తచ్చిత్స్వరూపమహేశమానినః ఈశ్వరారాధకాః కౌస్తుభాఖ్యం మణిం ప్రవదన్తి ॥౫౪॥ చతుర్గుణితభుజం వివృణోతి— సత్వమితి। సత్వాదిత్రిగుణేన అహఙ్కారశ్చేతి చతుర్భుజః। రజోగుణవిశిష్టం శఙ్ఖం కరే స్థితం బుధాః విదుః ఇత్యర్థః ॥౫౫॥ విశుద్ధం మన ఏవ సత్వాఖ్యం కరే స్థితం చక్రం నిగద్యతే ॥౫౬॥ అహం బ్రహ్మేస్మీతి వృత్తిరేవ ఆద్యా విద్యా సైవ మత్కరగతగదేతి వేద్యా భవతి ॥౫౭-౬౧॥

దేవాదిభిః భజనీయాః మూర్తయః

స హోవాచాబ్జయోనిః—వ్యక్తీనాం మూర్తీనాం ప్రోక్తానాం కథం త్వాభరణాని భవన్తి కథం వా దేవా యజన్తి రుద్రా యజన్తి బ్రహ్మా యజతి బ్రహ్మజా యజన్తి వినాయకా యజన్తి ద్వాదశాదిత్యా యజన్తి వసవో యజన్తి గన్ధర్వా యజన్తి సపదానుగా అన్తర్ధానే తిష్ఠన్తి కాం మనుష్యా యజన్తి ॥౬౨॥

స హోవాచ తం హి వై నారాయణో దేవః—ఆద్యా వ్యక్తా ద్వాదశ మూర్తయః సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు దేవేషు సర్వేషు మనుష్యేషు తిష్ఠతి రుద్రేషు రౌద్రీ బ్రహ్మణీయేషు బ్రాహ్మీ దేవేషు దైవీ మనుష్యేషు మానవీ వినాయకేషు విఘ్నవినాశినీ ఆదిత్యేషు జ్యోతిర్గన్ధర్వేషు గాన్ధర్వీ

అప్సరఃస్వేవం గౌర్వసుష్వేవం కామ్యా అన్తర్ధానేష్వప్రకాశినీ ఆవిర్భావతిరోభావా స్వపదే తిష్ఠతి తామసీ రాజసీ సాత్త్వికీ మానుషీ విజ్ఞానఘన ఆనన్దఘనః సచ్చిదానన్దైకరసే భక్తియోగే తిష్ఠతి ॥౬౩॥

ఓం ప్రాణాత్మనే ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై ప్రాణాత్మనే నమో నమః। ఓం శ్రీకృష్ణాయ గోవిన్దాయ గోపీజనవల్లభాయ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం అపానాత్మనే ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వా అపానాత్మనే నమో నమః। ఓం శ్రీకృష్ణాయానిరుద్ధాయ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం వ్యానాత్మనే ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై వ్యానాత్మనే నమో నమః। ఓం శ్రీకృష్ణాయ రామాయ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం ఉదానాత్మనే ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వా ఉదానాత్మనే నమో నమః। ఓం శ్రీకృష్ణాయ దేవకీనన్దనాయ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం సమానాత్మనే ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై సమానాత్మనే నమో నమః। ఓం శ్రీగోపాలాయ నిజస్వరూపాయ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసౌ ప్రధానాత్మా గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసావిన్ద్రియాత్మా గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసౌ భూతాత్మా గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసావుత్తమపురుషో గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసౌ బ్రహ్మపరం వై బ్రహ్మ ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం యోఽసౌ సర్వభూతాత్మా గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। ఓం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయతురీయాతీతోఽన్తర్యామీ గోపాల ఓం తత్సద్భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౬౪॥

ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా।

కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ॥౬౫॥

రుద్రాయ నమః। ఆదిత్యాయ నమః। వినాయకాయ నమః। సూర్యాయ నమః। విద్యాయై నమః। ఇన్ద్రాయ నమః। అగ్నయే నమః। యమాయ నమః। నిర్ఋతయే నమః। వరుణాయ నమః। వాయవే నమః। కుబేరాయ నమః। ఈశానాయ నమః। సర్వేభ్యో దేవేభ్యో నమః ॥౬౬॥

ఏవం భగవత్సూక్తిమాకర్ణ్య స హోవాచ। కిమితి? వ్యక్తీనామితి॥౬౨॥ కథం మనుష్యాః యజన్తీతి బ్రహ్మణా పృష్టః స హోవాచ। ఆవిర్భావతిరోభావాత్మికా మూర్తిః స్వపదే కైలాససత్యలోకవైకుణ్ఠాఖ్యే తిష్ఠతీత్యర్థః। తస్యాస్త్రైవిధ్యమాహ—తామసీత్యాది। మానుషీ కుత్ర తిష్ఠతీత్యస్యోత్తరమాహ—మానుషీతి। విజ్ఞానఘనానన్దఘననామ్నీ మానుషీ మనుష్యప్రసిద్ధా మూర్తిః సచ్చిదానన్దైకరసో యో భక్తియోగః తత్ర తిష్ఠతీత్యర్థః॥౬౩॥ కథం బ్రహ్మ బ్రహ్మజా యజన్తి ఇతి ప్రశ్నోత్తరమన్త్రేనాహ—ఓమితి॥౬౪॥ ఏకస్యైవం కథమనేకత్వం స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య తస్యైవ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా సర్వత్ర ప్రవిష్టవత్ భానాదిత్యాహ—ఏక ఇతి। అయం మన్త్రః శ్వేతాశ్వతరోపనిషది పదశో వ్యాఖ్యాతః॥౬౫॥ కథం రుద్రా యజన్తి ఇత్యస్యోత్తరమాహ—రుద్రాయేతి। కృష్ణాఖ్యం బ్రహ్మ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా స్వావిద్యాపదతత్కార్యతత్త్వవిభక్తద్వాదశమూర్త్యాత్మనా స్థితం స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తత్సర్వాపవాదాధికరణతయా భాతం పరమార్థదృష్ట్యా తు స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే ఇతి ఫలితోఽర్థః॥౬౬॥

విద్యాసంప్రదాయః

దత్త్వా స్తుతిం పుణ్యతమాం బ్రహ్మణే స్వస్వరూపిణే।

కర్తృత్వం సర్వభూతానామన్తర్ధానే బభూవ సః॥౬౭॥

బ్రహ్మణో బ్రహ్మపుత్రేభ్యో నారదాత్తు శ్రుతం మునేః।

తథా ప్రోక్తం తు గాన్ధర్వి గచ్ఛధ్వం స్వాలయాన్తికమ్॥ ఇతి॥౬౮॥

మునిః గాన్ధర్వీప్రశ్నోత్తరమవతారయతి—దత్త్వేతి। సోఽయం భగవాన్ నారాయణో బ్రహ్మణే స్వపుత్రాయ ప్రాగుక్తాం పుణ్యతమాం స్తుతిం సర్వలోకసృష్టికర్తృత్వం చ దత్త్వా అన్తర్ధానే అదృశ్యో వభూవ॥౬౭॥ మయా చేదం తత్సంప్రదాయతో యథా శ్రుతం తథా యుష్మాన్ ప్రతి ప్రోక్తమిత్యాహ—బ్రహ్మణే ఇతి। హే గాన్ధర్వి ఇదం శాస్త్రం ఆదౌ నారాయణేన స్వపుత్రాయ బ్రహ్మణ ఉక్తమ్। బ్రహ్మణా తు స్వపుత్రేభ్యః సనకాదిభ్యో నారదాదిభ్యశ్చ ప్రతిపాదితమ్। మయా ఏతత్ సనకాదిభ్యో నారదాచ్చ శ్రుతం తథా మయా ఇదం యుష్మాన్ ప్రతి ప్రోక్తమ్। హే గాన్ధర్వీప్రముఖాః సర్వాః యూయం స్వాలయాన్తికం స్వాశ్రయప్రదేశం ప్రతి గచ్ఛధ్వమ్। ఇతిశబ్దః గోపాలోత్తరతాపిన్యుపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౬౮॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
గోపాలతాపినీవ్యాఖ్యా లిఖితా కృష్ణగోచరా।
గోపాలతాపినీవ్యాఖ్యా ద్వావింశాధిశతత్రయమ్॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే పఞ్చనవతిసఙ్ఖ్యాపూరకం గోపాలపూర్వోత్తరతాపిన్యుపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

తారసారోపనిషత్

పూర్ణమదః—ఇతి శాన్తిః

అవిముక్తోపాసనోపదేశః

బృహస్పతిరువాచ యాజ్ఞవల్క్యం యదను కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్। 1అవిముక్తం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్॥౧॥

తస్మాద్యత్ర క్వచన గచ్ఛేత్తదేవ మన్యేతేతీదం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్। అత్ర హి జన్తోః ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు రుద్రస్తారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే యేనాసావమృతో భూత్వా మోక్షీ భవతి తస్మాదవిముక్తమేవ నిషేవేతావిముక్తం న విముఞ్చేత్॥౨॥

ఏవమేవైష భగవన్నితి వై యాజ్ఞవల్క్యః॥3॥

యన్నారాయణతారార్థసత్యజ్ఞానసుఖాకృతి।

త్రిపాన్నారాయణాకారం తద్బ్రహ్మైవాస్మి కేవలమ్॥

ఇహ ఖలు శుక్లయజుర్వేదప్రవిభక్తేయం తారసారోపనిషత్ స్థూలసూక్ష్మావిముక్తనారాయణాష్టాక్షరాష్టతనుమన్త్రప్రకటనవ్యగ్రా బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః

---

1 'అవిముక్తం' ఇత్యాది 'తస్మాత్' ఇత్యతః ప్రాక్తనం వాక్యం వ్యాఖ్యాఽనుసారేణాత్ర సంయోజితమ్। ఆకరేషు తు "అత్ర హి" ఇత్యతః ప్రాక్ సంయోజితమస్తి.

స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే।
బృహస్పతిభారద్వాజయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా।
ఆఖ్యాయికామవతారయతి—బృహస్పతిరితి। అయం ఖణ్డో జాబాలోపనిషది పదశో వ్యాఖ్యాతః॥౧-3॥

[సా చ వ్యాఖ్యా ఝటితి ప్రబోధనార్థం అత్ర సంయోజ్యతే—

మిథిలోపవనప్రాన్తే వాదేన బ్రాహ్మణాన్ జిత్వా స్వాత్తపరబ్రహ్మవిద్యయా జనకం బోధయిత్వా స్వశిష్యగణేన సహ యాజ్ఞవల్క్యః పునః మిథిలోపవనే కంచిత్కాలమాసాంచక్రే। యః సర్వజ్ఞకల్పః తం యాజ్ఞవల్క్యం అవిముక్తేయత్తాం జిజ్ఞాసుః బృహస్పతిరువాచ। సర్వక్షేత్రాదపి యదను ప్రసిద్ధం కుత్సితం పాపకర్మ రౌతీతి కురుః తస్య క్షేపణపూర్వకం స్వగతజనత్రాణనాత్ కురుక్షేత్రమ్। యద్వా—కుః పృథివీ తస్యాం రౌతి శబ్దం కరోతీతి కురుః ప్రాణః తదావాసహేతుశరీరం కురుక్షేత్రం తత్రత్యదేవానాం ఇన్ద్రియాణాం ప్రవృత్తినిమిత్తదేవస్య ప్రత్యక్చిద్ధాతోః యజనం పూజాకరణమ్। అత్ర హీన్ద్రియాణి

స్వోచితవిషయోపహారైరాత్మానం యజన్తి। సర్వేషాం భూతానాం ఇన్ద్రియాధిష్ఠాతౄణాం వా బ్రహ్మసదనం బ్రహ్మప్తిస్థానమ్॥౧॥ యథా దేవయజనసాధనం కురుక్షేత్రం తథా విశేషణద్వయవిశిష్టమాన్తరం కురుక్షేత్రమితి బృహస్పతిప్రశ్నానురోధం మునిరాహ— అవిముక్తమితి। యత్స్వరూపం స్వావిద్యాకామకర్మవిముక్తం తత్ అవిముక్తం బ్రహ్మ యత్రోపలభ్యతే భ్రూమధ్యగతాజ్ఞాచక్రం కురుక్షేత్రం దేవానామిత్యాద్యుక్తార్థమ్। యస్మాదేవం తస్మాత్ యత్ర క్వచన గఙ్గాప్రయాగాదిస్థలే తద్విపరీతే వా గచ్ఛతి తదేవ అవిముక్తమితి మన్యేత జానీయాత్ ఇతి అనేన ప్రకారేణ ఇదం వై మయా ప్రాప్తమేవ బ్రహ్మ కురుక్షేత్రమిత్యాద్యుక్తార్థమ్। క్షేత్రసామాన్యస్య క్షేత్రజ్ఞవికల్పితత్వాత్ తదతిరేకేణ న కించిదస్తీత్యర్థః। అత్ర అవిముక్తరూపే కురుక్షేత్రే బ్రహ్మేతి విజ్ఞాతే తద్విజ్ఞానానురోధేన జన్తోః ప్రాణిమాత్రస్య ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు స్వాజ్ఞానరుజం ద్రావయతి నాశయతీతి రుద్రః పరమేశ్వరః సంసారతారకం బ్రహ్మ సచ్చిదానన్దలక్షణం వ్యాచష్టే కథయతి యేన "తత్త్వమసి" "అహం బ్రహ్మాఽస్మి" ఇత్యుపదేశేన అసౌ జీవః అమృతో భూత్వా స్వాతిరిక్తభ్రమతః మోక్షీ భవతి స్వాతిరిక్తాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా అవశిష్యతే। యస్మాదేవం తస్మాత్ బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ అవిముక్తం భ్రూమధ్యగతజ్యోతిర్లిఙ్గమేవ నిషేవేత జ్యోతిర్లిఙ్గమస్మీత్యనుసంధానం కుర్యాత్, "జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయేత్ సదా యతిః" ఇతి శ్రుతేః। యావద్బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానం నోదేతి తావత్ అవిముక్తం ప్రత్యఞ్చమాత్మానమీశ్వరం వా న విముఞ్చేత్॥౨॥ యాజ్ఞవల్క్యే నైవముక్తో బృహస్పతిః తదుక్తమఙ్గీచకారేత్యాహ—ఏవమేవేతి॥౩॥]

నారాయణస్థూలాష్టాక్షరతారకమ్

అథ హైనం భారద్వాజః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం కిం తారకం కిం తారయతీతి॥౪॥ స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—ఓం నమో నారాయణాయేతి తారకం చిదాత్మకమిత్యుపాసితవ్యమ్। ఓమిత్యేకాక్షరమాత్మస్వరూపమ్। నమ ఇతి ద్వ్యక్షరం ప్రకృతిస్వరూపమ్। నారాయణాయేతి పఞ్చాక్షరం పరబ్రహ్మస్వరూపమ్। ఇతి య ఏవం వేద సోఽమృతో భవతి। ఓమితి బ్రహ్మా భవతి నకారో విష్ణుర్భవతి మకారో రుద్రో భవతి నకార ఈశ్వరో భవతి రకారోఽణ్డవిరాడ్ భవతి యకారః పురుషో భవతి ణకారో భగవాన్ భవతి యకారః పరమాత్మా భవతి । ఏతద్వై నారాయణస్యాష్టాక్షరం పరమపురుషో భవతి॥౫॥

అయమృగ్వేదః ప్రథమః॥౬॥

శ్రీమన్నారాయణతారకబుభుత్సయా భారద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యం పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి ॥౪॥ భారద్వాజప్రశ్నోత్తరం స హోవాచ। కిం తత్? ఇత్యత్ర—ఓం నమో నారాయణాయేతి। ఓం నమో నారాయణాయేత్యత్ర నమఃశబ్దవాచ్యజీవతాగ్రాసప్రత్యక్చైతన్యం త్వంపదలక్ష్యముచ్యతే, నారాయణశబ్దవాచ్యేశ్వరతాగ్రాసపరచైతన్యం తత్పదలక్ష్యముచ్యతే, అయేతి చతుర్థీ లక్ష్యద్వయస్యైకత్వఖ్యాపనార్థేత్యత్ర—

నమస్త్వమర్థో విజ్ఞేయో రామస్తత్పదముచ్యతే।

అసీత్యర్థే చతుర్థీ స్యాదేవం మన్త్రేషు యోజయేత్॥

ఇతి శ్రుతేః। పరాక్ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మగతసవిశేషాపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రం ఓమిత్యుక్తం తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతతురీయతురీయస్య వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకజాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తభేదగతవిశేషాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। ఓమిత్యేకాక్షరమేవ స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమసన్తారణాత్ తారకం చిదాత్మకం నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రమితి ఉపాసితవ్యం చిన్త్యమిత్యర్థః। ఉక్తార్థం తద్వేదనఫలం చాహ—ఓమితి। ఓమిత్యేకాక్షరమాత్మస్వరూపం తస్యానాత్మాపహ్నవసిద్ధత్వాత్ "జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్" ఇతి స్మృత్యనురోధేన। నమ ఇతి ద్వ్యక్షరం ప్రకృతిస్వరూపం; జీవప్రకృతిగతహేయాంశాపవాదాధిష్ఠానం ప్రత్యక్చైతన్యమిత్యర్థః। అష్టాక్షరప్రతిపాద్యం బ్రహ్మాహమస్మీతి వేదనసమకాలం సోఽమృతో విదేహముక్తో భవతి ఇత్యర్థః। ప్రాతిస్వికేన అష్టాక్షరాక్షరార్థమాహ—ఓమితీతి। అష్టాక్షరదేవతాభేదగతహేయాంశాసంభవప్రబోధసిద్ధస్య నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా పరమపురుషత్వాత్ అష్టాక్షరవిశిష్టార్థస్తు బ్రహ్మైవేత్యర్థః॥౫॥ అయం ఋగ్వేదః ప్రథమః అస్య ఖణ్డస్య ఋగ్వేదమస్తకసారత్వాత్॥౬॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ఓం ఇత్యేతదక్షరం పరం బ్రహ్మ। తదేవోపాసితవ్యమ్। ఏతదేవ సూక్ష్మాష్టాక్షరం భవతి। తదేతదష్టాత్మకోఽష్టధా భవతి। అకారః ప్రథమాక్షరో భవతి। ఉకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి। మకారస్తృతీయాక్షరో భవతి। బిన్దుస్తురీయాక్షరో భవతి। నాదః పఞ్చమాక్షరో భవతి। కలా షష్ఠాక్షరో భవతి। కలాతీతా సప్తమాక్షరో భవతి। తత్పరశ్చాష్టమాక్షరో భవతి। తారకత్వాత్తారకో భవతి। తదేవ తారకం బ్రహ్మ త్వం విద్ధి। తదేవోపాసితవ్యమ్॥౧॥

ఏవం స్థూలాష్టాక్షరముక్త్వా సూక్ష్మాష్టాక్షరమాహ—ఓమితి॥౧॥

ప్రణవావయవదేవతాః

అత్రైతే శ్లోకా భవన్తి—

అకారాదభవద్బ్రహ్మా జామ్బవానితిసంజ్ఞకః।
ఉకారాక్షరసంభూత ఉపేన్ద్రో హరినాయకః॥౨॥

మకారాక్షరసంభూతః శివస్తు హనుమాన్ స్మృతః।
బిన్దురీశ్వరసంజ్ఞస్తు శత్రుఘ్నశ్చక్రరాట్ స్వయమ్॥3॥

నాదో మహాప్రభుర్జ్ఞేయో భరతః శఙ్ఖనామకః।
కలాయాః పురుషః సాక్షాల్లక్ష్మణో ధరణీధరః॥౪॥

కలాఽతీతా భగవతీ స్వయం సీతేతి సంజ్ఞితా।
తత్పరః పరమాత్మా చ శ్రీరామః పురుషోత్తమః॥౫॥

ఏవం అకారాదిప్రణవావయవదేవతాప్రతిపాదకాః మన్త్రాః భవన్తీత్యాహ—అత్రేతి। జామ్బవతో బ్రహ్మాంఽశత్వేన బ్రహ్మత్వం, అంశాశినోరభేదాత్। తథా సర్వత్రైవమూహ్యమ్॥౨-౪॥ కైవల్యశ్రీస్వరూపేణ సర్వత్ర రాజతే స్వే మహిమ్ని మహీయతే ఇతి శ్రీరామః, తస్య పరమాత్మతయా పురుషోత్తమత్వాత్॥౫॥

శ్రీరామస్య సర్వాత్మకత్వమ్

ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వమ్। తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవ్యం భవిష్యద్యచ్చాన్యత్ తత్త్వమన్త్రవర్ణదేవతాఛన్దోఋక్కలాశక్తిసృష్ట్యాత్మకమితి। య ఏవం వేద॥౬॥

యజుర్వేదో ద్వితీయః॥౭॥

తస్యోఙ్కారార్థత్వేన స ఏవ సర్వం, తదతిరిక్తం నాస్తి, ఇత్యాహ—ఓమితి। కాలత్రయపరిచ్ఛేద్యం యద్యద్వస్త్వస్తి తత్సర్వం ఓఙ్కారార్థః శ్రీరామ ఏవ, రామాదతిరిక్తం న కిఞ్చిదస్తి ఇత్యత్ర—

ఇదం సత్యమిదం సత్యం సత్యమేతదిహోచ్యతే।

రామః సత్యం పరం బ్రహ్మ రామాత్ కించిన్న విద్యతే॥

ఇతి స్మృతేః। కించ—యచ్చేతి। యచ్చాన్యత్ కాలత్రయాపరిచ్ఛేద్యం అవ్యక్తాదికం శ్రోత్రాదీశ్వరాత్మకం షణ్ణవతితత్త్వజాతం చ నాదప్రభవసప్తకోటిమహామన్త్రజాతం చ అకారాదివర్ణజాతం చ బ్రహ్మాదిదేవతాజాతం చ గాయత్ర్యాదిఛన్దోజాతం చ ఋగాదివేదజాతం చ ప్రాణాదికలాజాతం చ తత్తత్పదార్థగతకాఠిన్యాదిశక్తిజాతం చ క్రియాఽఽదిశక్తిత్రయం వా సృష్ట్యాత్మకమితి సృష్ట్యాదిపఞ్చకృత్యోపలక్షణార్థం ఏతత్సర్వం శ్రీరామ ఏవ। రామాదతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి యో వేద స ఏవంరూపరామ ఏవ భవతీత్యర్థః॥౬॥ యజుర్వేదో ద్వితీయః, ద్వితీయఖణ్డస్య యజుర్వేదమస్తకసారార్థత్వాత్॥౭॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

జామ్బవదాద్యష్టతనుమన్త్రాః

అథ హైనం భారద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యమువాచ—అథ కైర్మన్త్రైః పరమాత్మా ప్రీతో భవతి స్వాత్మానం దర్శయతి తాన్నో బ్రూహి భగవ ఇతి॥౧॥

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—

ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవానకారవాచ్యో జామ్బవాన్ భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౨॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవానుకారవాచ్య ఉపేన్ద్రస్వరూపో హరినాయకో భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౩॥ ఓం యో హ వై పరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ మకారవాచ్యః శివస్వరూపో హనూమాన్ భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౪॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ బిన్దుస్వరూపః శత్రుఘ్నో భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౫॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ నాదస్వరూపో భరతో భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౬॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ కలాస్వరూపో లక్ష్మణో భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౭॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ కలాఽతీతా భగవతీ సీతా చిత్స్వరూపా భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౮॥ ఓం యో హ వై శ్రీపరమాత్మా నారాయణః స భగవాన్ తత్పరః పరమపురుషః పురాణపురుషోత్తమో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తసత్యపరమానన్దానన్తాద్వయపరిపూర్ణః పరమాత్మా బ్రహ్మైవాహం రామోఽస్మి భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౯॥

జామ్బవదాదితనుమన్త్రబుభుత్సయా భారద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యం పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। కిమితి? అథేతి॥౧॥ యథా ప్రథమమన్త్రోక్తావాద్యన్తౌ తథా సర్వమన్త్రేషు ద్రష్టవ్యౌ। యో హ వై కైవల్యశ్రీస్వరూపేణ పరమాత్మాఽవశిష్యతే స భగవాన్ అకారాదివాచ్యో జామ్బవదాదిరూపీ భవతి భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః। వస్తుతః శ్రీరామరూపేణ యో నిర్విశేషాత్మా తస్మై వై నమో నమః స ఏవాహమస్మీతి భావయేత్యర్థః॥౨-౯॥ యదకారాదిమాత్రాతద్వాచ్యభేదభిన్నం తత్పరః తస్మాత్ పరః క్షరాక్షరకలనావైరళ్యాత్

పరమపురుషః చిరన్తనత్వాత్ పురాణపురుషోత్తమః పరమాత్మరూపత్వాత్ అనిత్యాశుద్ధాజ్ఞానబన్ధవైరళ్యాత్ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తః సత్తామాత్రత్వాత్ సత్యః ఆనన్దఘనత్వాత్ పరమానన్దః పరిచ్ఛిన్నద్వైతాభావాత్ అనన్తాద్వయపరిపూర్ణః పరమాత్మా బ్రహ్మైవాహం రామోఽస్మీత్యర్థః॥౯॥

విద్యాపఠనమన్త్రార్థజ్ఞానయోః ఫలమ్

ఏతదష్టవిధమన్త్రం యోఽధీతే సోఽగ్నిపూతో భవతి స వాయుపూతో భవతి స ఆదిత్యపూతో భవతి స స్థాణుపూతో భవతి స సర్వైర్దేవైర్జ్ఞాతో భవతి తేనేతిహాసపురాణానాం రుద్రాణాం శతసహస్రాణి జప్తాని ఫలాని భవన్తి శ్రీమన్నారాయణాష్టాక్షరానుస్మరణేన గాయత్ర్యాః శతసహస్రం జప్తం భవతి ప్రణవానామయుతం జప్తం భవతి దశపూర్వాన్ దశోత్తరాన్ పునాతి। నారాయణపదమవాప్నోతి య ఏవం వేద॥౧౦॥

విద్యాపఠనఫలముక్త్వా మన్త్రార్థజ్ఞానఫలమాహ—నారాయణపదమితి॥౧౦॥

జ్ఞానిప్రాప్యపరమపదమ్

తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః। దివీవ చక్షురాతతమ్॥౧౧॥ తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాంసః సమిన్ధతే। విష్ణోర్యత్పరమం పదమ్॥౧౨॥ ఇత్యుపనిషత్ సామవేదస్తృతీయః పాదః॥౧౩॥

తద్విష్ణోరితి మన్త్రస్తు ఆరుణికోపనిషది వ్యాఖ్యాతః॥౧౧-౧౨॥ ఉపనిషచ్ఛబ్దః తారసారోపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థః। సామవేదః తృతీయః, తృతీయఖణ్డస్య సామవేదమస్తకసారత్వాత్॥౧౩॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

తారసారోపనిషదో వ్యాఖ్యానం లిఖితం స్ఫుటమ్।
తారసారోపనిషదో వ్యాఖ్యా పఞ్చాశదీరితా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే ఏకనవతిసఙ్ఖ్యాపూరకం
తారసారోపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

త్రిపాద్విభూతిమహానారాయణోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

పరమేష్ఠినః పరమరహస్యజిజ్ఞాసా

అథ పరమతత్త్వరహస్యం జిజ్ఞాసుః పరమేష్ఠీ దేవమానేన సహస్రసంవత్సరం తపశ్చచార। సహస్రవర్షేఽతీతేఽత్యుగ్రతీవ్రతపసా ప్రసన్నం భగవన్తం మహావిష్ణుం బ్రహ్మా పరిపృచ్ఛతి భగవన్ పరమతత్త్వరహస్యం మే బ్రూహీతి। పరమతత్త్వరహస్యవక్తా త్వమేవ నాన్యః కశ్చిదస్తి। తత్ కథమితి। తదేవోచ్యతే। త్వమేవ సర్వజ్ఞః। త్వమేవ సర్వశక్తిః। త్వమేవ సర్వాధారః। త్వమేవ సర్వస్వరూపః। త్వమేవ సర్వేశ్వరః। త్వమేవ సర్వప్రవర్తకః। త్వమేవ సర్వపాలకః। త్వమేవ సర్వనివర్తకః। త్వమేవ సర్వనిర్వర్తకః। త్వమేవ సదసదాత్మకః। త్వమేవ సదసద్విలక్షణః। త్వమేవాన్తర్బహిర్వ్యాపకః। త్వమేవాతిసూక్ష్మతరః। త్వమేవాతిమహతో మహీయాన్। త్వమేవ మహామూలావిద్యావిరహః। త్వమేవ మహామూలావిద్యావివర్తకః। త్వమేవ సర్వమూలావిద్యానివర్తకః। త్వమేవావిద్యావిహారః। త్వమేవావిద్యాధారకః। త్వమేవ విద్యావేద్యః। త్వమేవ విద్యాస్వరూపః। త్వమేవ విద్యాఽతీతః। త్వమేవ సర్వకారణహేతుః। త్వమేవ సర్వకారణసమష్టిః। త్వమేవ సర్వకారణవ్యష్టిః। త్వమేవాఖణ్డానన్దః। త్వమేవ పరిపూర్ణానన్దః। త్వమేవ నిరతిశయానన్దః। త్వమేవ తురీయతురీయః। త్వమేవ

తురీయాతీతః। త్వమేవానన్తోపనిషద్భిర్విమృగ్యః। త్వమేవాఖిలశాస్త్రైర్విమృగ్యః। త్వమేవ బ్రహ్మేశానపురన్దరపురోగమైరఖిలామరైరఖిలాగమైర్విమృగ్యః। త్వమేవ సర్వముముక్షుభిర్విమృగ్యః। త్వమేవామృతమయైర్విమృగ్యః। త్వమేవామృతమయస్త్వమేవామృతమయస్త్వమేవామృతమయః। త్వమేవ సర్వం త్వమేవ సర్వం త్వమేవ సర్వమ్। త్వమేవ మోక్షస్త్వమేవ మోక్షదస్త్వమేవాఖిలమోక్షసాధనమ్। న కించిదస్తి త్వద్వ్యతిరిక్తమ్। త్వద్వ్యతిరిక్తం యత్ కిం చిత్ ప్రతీయతే తత్ సర్వం బాధితమితి నిశ్చితమ్। తస్మాత్త్వమేవ వక్తా త్వమేవ గురుస్త్వమేవ పితా త్వమేవ సర్వనియన్తా త్వమేవ సర్వం త్వమేవ సదా ధ్యేయ ఇతి సునిశ్చితః॥౧॥

యత్రాపహ్నవతాం యాతి స్వావిద్యాపదవిభ్రమః।

త్రిపాన్నారాయణాఖ్యం తత్ స్వమాత్రమవశిష్యతే॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తదేవదర్శిశాఖామస్తకరూపేయం త్రిపాద్విభూతిమహానారాయణోపనిషత్ పూర్వోత్తరకాణ్డాభ్యామలంకృతా స్వావిద్యాపాదప్రవిభక్తస్వావిద్యాపాదాదిపాదచతుష్టయప్రకాశికా సాకారనిరాకారేయత్తాం ప్రకటయన్తీ మూలావిద్యాసంభూతిప్రళయప్రకాశనవ్యగ్రా సమ్యఙ్నిరూపితపరమరహస్యా సంసారతరణోపాయపూర్వకమోక్షమార్గదర్శినీ త్రిపాద్విభూతిపరమవైకుణ్ఠమహానారాయణచక్రస్వరూపప్రకటనపూర్వకం సర్వాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికత్రైపదబ్రహ్మమాత్రప్రకటనపర్యవసన్నా విజృమ్భతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। పరమేష్ఠినారాయణప్రశ్నప్రతివచనపురాతనగురుశిష్యసంవాదరూపాఖ్యాయికా వక్ష్యమాణవిద్యాస్తుత్యర్థా, యదర్థం పరమేష్ఠ్యపి దేవమానతః సహస్రసంవత్సరం తపశ్చరిత్వా పరమతత్త్వరహస్యం నారాయణముఖతో విజ్ఞాతవానితి। ప్రకృతాఖ్యాయికామవతారయతి—అథేతి। తపశ్చచార ఖలు। తతః సహస్రవర్షే అతీతేఽత్యుగ్రతీవ్రతపసా కేవలకుంభకేన తత్తపఃఫలం దాతవ్యమితి ప్రసన్నం భగవన్తమ్। పరిపృచ్ఛతి—కిమితి? భగవన్నితి। పరమతత్త్వరహస్యజ్ఞా విరాడాదయః సన్తి తన్నికటే జ్ఞాతుమర్హసీతి యది వదసి తదా పరమేతి। తవ సమస్తవేదాన్తసిద్ధాన్తపరిశిష్టపరమతత్త్వరూపత్వాత్ న హి త్వదతిరేకేణ పరమతత్త్వజ్ఞః కోఽప్యస్తి। తత్రాక్షిపతి—తత్ కథమితి। త్వదతిరేకేణ న కోఽప్యస్తీతి యన్మయోక్తం ప్రమాణతః తదేవోచ్యతే। కిం తత్ ఇత్యత్ర యుగపచ్చతుర్ముఖతః ఊర్ధ్వబాహుః ఏవముపన్యస్యతి, తత్ప్రకారమాచష్టే—త్వమేవ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది। త్వమేవ సర్వప్రవర్తకః, హృషీకేశతయా కరణగ్రామప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్। త్వమేవ సర్వకారణహేతుః, స్వస్వకార్యాపేక్షయా

కారణభావమాపన్నానామపి హేతుత్వాత్। త్వమేవ తురీయతురీయః,
తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతమానత్వాత్। త్వమేవ అమృతమయైః నిత్యముక్తైః సనకాదిభిరపి
స్వాత్మతయా విమృగ్యః॥౧॥

సర్వరహస్యబోధకో గురుశిష్యసంవాదః

పరమతత్త్వజ్ఞస్తమువాచ మహావిష్ణురతిప్రసన్నో భూత్వా సాధుసాధ్వితి
సాధుప్రశసాపూర్వకం—సర్వం పరమతత్త్వరహస్యం తే కథయామి। సావధానేన శృణు।
బ్రహ్మన్ దేవదర్శిత్యాఖ్యాథర్వణశాఖాయాం
పరమతత్త్వరహస్యాఖ్యాథర్వణమహానారాయణోపనిషది గురుశిష్యసంవాదః పురాతనః
ప్రసిద్ధతయా జాగర్తి। పురా తత్స్వరూపజ్ఞానేన మహాన్తః సర్వే బ్రహ్మభావం గతాః యస్య
శ్రవణేన సర్వబన్ధాః ప్రవినశ్యన్తి యస్య జ్ఞానేన సర్వరహస్యం విదితం భవతి॥౨॥

పరమేష్ఠినా ఏవం సర్వరూపేణ సర్వగ్రాసచిన్మాత్రరూపేణ చ సంస్తుతోఽయం నారాయణః
పరమతత్త్వజ్ఞః తమువాచ। యత్ త్వయోక్తం తత్ సాధు సాధ్వితి సాధుప్రశంసాపూర్వకం
పరమేష్ఠికృతస్తుతిమఙ్గీకృత్య సర్వమితి। తం స్వాభిముఖీకృత్య పురా
స్వనిశ్వాసవదప్రయత్నతః స్వావిర్భూతఋగాదిచతుర్వేదప్రవిభక్తదేవదర్శితి। ఇత్యుక్త్వా
తత్సంవాదనిర్వృత్త్యర్థం స్తౌతి—పురేతి॥౨॥

శిష్యప్రశ్నః

తత్స్వరూపం కథమితి॥౩॥

శాన్తో దాన్తోఽతివిరక్తః సుశుద్ధో గురుభక్తస్తపోనిష్ఠః శిష్యో బ్రహ్మనిష్ఠం గురుమాసాద్య
ప్రదక్షిణపూర్వకం దణ్డవత్ ప్రణమ్య ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా వినయేనోపసఙ్గమ్య భగవన్ గురో మే
పరమతత్త్వరహస్యం వివిచ్య వక్తవ్యమితి॥౪॥

ఇతి భగవన్ముఖాదవగమ్య తద్బుభుత్సయా తదియత్తాం పృచ్ఛతి—తత్స్వరూపం కథమితి ॥౩॥ వక్ష్యమాణాఖ్యాయికామవతార్య గురుశిష్యలక్షణప్రకటనపూర్వకం తత్రప్రశ్నప్రతివచనసర్వస్వముపన్యస్యతి—శాన్త ఇత్యాదినా ॥౪॥

గురుణా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనమ్

అత్యాదరపూర్వకమతిహర్షేణ శిష్యం బహూకృత్య గురుర్వదతి—పరమతత్త్వరహస్యోపనిషత్క్రమః కథ్యతే। సావధానేన శ్రూయతామ్। కథం బ్రహ్మ। కాలత్రయాబాధితం బ్రహ్మ। సర్వకాలాబాధితం బ్రహ్మ। సగుణనిర్గుణస్వరూపం బ్రహ్మ। ఆదిమధ్యాన్తశూన్యం బ్రహ్మ। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ। మాయాఽతీతగుణాతీతం బ్రహ్మ। అనన్తమప్రమేయాఖణ్డపరిపూర్ణం బ్రహ్మ। అద్వితీయపరమా-

నన్దశుద్ధబుద్ధముక్తసత్యస్వరూపవ్యాపకాభిన్నాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ। సచ్చిదానన్దస్వప్రకాశం బ్రహ్మ। మనోవాచామగోచరం బ్రహ్మ। అఖిలప్రమాణాగోచరం బ్రహ్మ। అమితవేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ। దేశతః కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితం బ్రహ్మ। సర్వపరిపూర్ణం బ్రహ్మ। తురీయం నిరాకారమేకం బ్రహ్మ। అద్వైతమనిర్వాచ్యం బ్రహ్మ। ప్రణవాత్మకం బ్రహ్మ। ప్రణవాత్మకత్వేనోక్తం బ్రహ్మ। ప్రణవాద్యఖిలమన్త్రాత్మకం బ్రహ్మ। పాదచతుష్టయాత్మకం బ్రహ్మ ॥౫॥

గురుర్వదతి—కిం తత్? ఇత్యత్ర పరమేతి। కథ్యమానం వస్తు కీదృశం? ఇత్యత్ర—కథమితి। సర్వకాలాబాధితం బ్రహ్మ కాలస్యాపి కారణత్వాత్। స్వాజ్ఞస్వజ్ఞదృష్ట్యా సగుణేతి। ఆదిమధ్యాన్తశూన్యం ఆదిమధ్యాన్తవద్విశ్వాపవాదసిద్ధత్వాత్। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ స్వాతిరిక్తసర్వాభావాత్। మాయాఽతీతగుణాతీతం మాయాతత్కార్యవైరళ్యాత్। అనన్తమప్రమేయాఖణ్డపరిపూర్ణం—యస్యాన్తో న విద్యతే తదనన్తం, యత్ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణామేయం తదప్రమేయం, అత ఏవ సర్వత్ర అఖణ్డితతయా పరిపూర్ణమ్। అద్వితీయపరమానన్దశుద్ధబుద్ధముక్తసత్యస్వరూపవ్యాపకాభిన్నాపరిచ్ఛిన్నం—ద్వైతదుఃఖాభావాత్ అద్వితీయానన్దత్వం, అశుద్ధాజ్ఞానబన్ధవైరళ్యాత్ శుద్ధబుద్ధముక్తత్వం, అసత్యవ్యాప్యాభావాత్ సత్యస్వరూపతయా వ్యాపకం, సర్వాభిన్నత్వాత్ అభిన్నం, తస్మాత్ అపరిచ్ఛిన్నమ్। ప్రమాణావిషయత్వే తత్సిద్ధిప్రమాణాభావాత్ ఇత్యత్ర అమితవేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ। వేద్యతయా పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కాయాం దేశత ఇతి। బ్రహ్మవాక్యానాం

మహావాక్యరత్నావలీప్రవిభక్తబ్రహ్మస్వరూపమహావాక్యరత్నావళీప్రభాలోచనే ప్రాయశో వ్యాఖ్యాతత్వాత్ [అత్రత్యవాక్యానాం న వ్యాఖ్యాపేక్షా]॥౫॥

పాదచతుష్టయాత్మకం బ్రహ్మ

కిం తత్ పాదచతుష్టయం భవతి॥౬॥

అవిద్యాపాదః సువిద్యాపాదశ్చానన్దపాదస్తురీయపాదశ్చేతి। తురీయపాదస్తురీయతురీయం తురీయాతీతం చ॥౭॥ః

బ్రహ్మణః పాదచతుష్టయాత్మకత్వం కథమిత్యాక్షిపతి—కిం తత్ పాదచతుష్టయం భవతీతి॥౬॥ స్వాజ్ఞాదిదృష్టివికల్పితబ్రహ్మాతిరిక్తయోః స్వం బ్రహ్మ త్రిపాత్ స్వాతిరిక్తాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికపరమాత్మా స్వాతిరిక్తావిద్యాపదమోహే సత్యసతి స్వమాత్రమవశిష్యతే। వ్యష్టిసమష్టిచతురంశకలనాకలితస్వాతిరిక్తోఽయం అవిద్యాపాదః। తత్ప్రవిభక్తస్థూలాదిచతురంశానామవిద్యావిద్యాఽఽనన్దతుర్యభేదేన నామ నిర్దిశతి—అవిద్యేతి। అవిద్యాపాదస్థూలాదిక్రమేణ అవిద్యాపాద ఇత్యాది। తత్ర—తుర్యపాదస్తుర్యతురీయం తురీయాతీతం చ భవతి। తుర్యపాదప్రవిభక్తచతురంశేషు స్వాత్మావరణభేదప్రతీత్యవాస్తవత్వకలనాకలితస్థూలాదిభాగత్రయాపహ్నవసిద్ధం తుర్యతురీయపదం పరాభూమిసంజ్ఞితం తుర్యతురీయం త్రైపదం బ్రహ్మమాత్రం యదవశిష్యతే తదేవ తుర్యాతీతం చ భవతి। తుర్యతుర్యపాదస్య నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రతయా తుర్యతుర్యత్వం సిద్ధమేవ, తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతత్వాత్, “తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతుర్యం” ఇతి శ్రుతేః॥౭॥

పాదచతుష్టయభేదః

కథం పాదచతుష్టయస్య భేదః॥౮॥

అవిద్యాపాదః ప్రథమః పాదో విద్యాపాదో ద్వితీయః ఆనన్దపాదస్తృతీయస్తురీయపాదస్తురీయ ఇతి। మూలావిద్యా ప్రథమపాదే నాన్యత్ర। విద్యాఽఽనన్దతురీయాంశాః సర్వేషు పాదేషు వ్యాప్య తిష్ఠన్తి॥౯॥

ప్రకృతే తు—కథమితి॥౮॥ తదేవ వివృణోతి—అవిద్యాపాద ఇతి। స్వావిద్యాపదస్థూలాంశః అవిద్యాపాదః ప్రథమః పాదః స్థూలాంశస్య ప్రాథమ్యాత్। విద్యాపాదో ద్వితీయః, ద్వితీయాదిపాదానాం ప్రథమపాదాపేక్షయా సూక్ష్మత్వేన విద్యాత్వం, బీజత్వేన ఆనన్దత్వం, చతుర్థాంశత్వేన తుర్యత్వం చోపపద్యతే। ప్రాథమికపాద ఏవ అవిద్యాపాదః విద్యాఽఽనన్దాదిపాదత్రయం త్రిపాదితి చేత్—న, త్రిపాచ్చైతన్యస్య నిర్విశేషతయా విద్యాఽఽనన్దాదివిభాగకలనాసంభవాత్। త్రిపాదితి సఙ్ఖ్యావాచిత్వేన నిర్విభాగతా కుత ఇతి చేత్—న, అన్వార్థస్య యుక్తత్వాత్। కథమన్వార్థో యుజ్యత ఇత్యత్ర త్రయ్యన్తే స్వావశేషతయా పద్యతే జ్ఞాయతే ఇతి వ్యుత్పత్తియోగాత్ త్రిపాచ్ఛబ్దేన నిర్విశేషం బ్రహ్మ ఉచ్యతే। తథాచ స్మృతిః—

త్రయ్యన్తే స్వావశేషేణ పద్యతే జ్ఞాయతే చ యత్।

తదేవ హి త్రిపాద్బ్రహ్మ స్వమాత్రమవశిష్యతే॥ ఇతి॥

వ్యావహారికీ మూలావిద్యా ప్రథమపాదే స్వావిద్యాపదప్రవిభక్తస్థూలాంశే, తస్య పఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతవికారత్వేన వ్యవహారక్షమత్వాత్। అత్రైవ వ్యావహారికీ మూలావిద్యా యుజ్యతే నాన్యత్ర ద్వితీయాదిపాదేషు, తేషాం అపఞ్చీకృతపఞ్చభూతమహదవ్యక్తవికృతితయా స్ఫుటం వ్యవహర్తుమశక్యత్వాత్।స్వావిద్యాపదసూక్ష్మబీజాదికలనాకలితవిద్యాఽఽనన్దతురీయాంశాః సర్వేషు పాదేషు స్థూలాదిషు వ్యాప్య తిష్ఠన్తి। తత్ర ప్రకృతావిద్యాపాదే తత్సూక్ష్మాంశవిద్యాపాదో వ్యాప్య వర్తతే నానన్దాదిపాదయోః। ఆనన్దపాదస్తు విద్యాఽవిద్యాపాదయోః వ్యాప్య వర్తతే న తుర్యపాదే। తుర్యపాదస్తు స్వార్వాక్పాదత్రయం వ్యాప్య వర్తతే తత్తత్కారణస్య స్వస్వకార్యవ్యాపకత్వప్రసిద్ధేః॥౯॥

విద్యాఽఽనన్దతురీయాణాం భేదః

ఏవం తర్హి విద్యాఽఽదీనాం భేదః కథమితి॥౧౦॥

తత్తత్ప్రాధాన్యేన తత్తద్వ్యపదేశః। వస్తుతస్త్వభేద ఏవ। తత్రాధస్తనమేకం పాదమవిద్యాశవలం భవతి। ఉపరితనపాదత్రయం శుద్ధబోధానన్దలక్షణమమృతం భవతి। తచ్చాలౌకికపరమానన్దలక్షణాఖణ్డామితతేజోరాశిర్జ్వలతి। తచ్చానిర్వాచ్యమనిర్దేశ్యమఖణ్డానన్దైకరసాత్మకం భవతి। తత్ర మధ్యమపాదమధ్యప్రదేశేఽమితతేజఃప్రవాహాకారతయా నిత్యవైకుణ్ఠం విభాతి। తచ్చ నిరతిశయానన్దాఖణ్డబ్రహ్మానన్దనిజమూర్త్యాకారేణ జ్వలతి। అపరిచ్ఛిన్నమణ్డలాని యథా దృశ్యన్తే తద్వదఖణ్డానన్దామితవైష్ణవదివ్యతేజోరాశ్యన్తర్గతవిలసన్మహావిష్ణోః పరమపదం విరాజతే। దుగ్ధోదధిమధ్యస్థితామృతామృతకలశవద్వైష్ణవం ధామ పరమం సందృశ్యతే। సుదర్శనదివ్యతేజోఽన్తర్గతః సుదర్శనపురుషో యథా సూర్యమణ్డలాన్తర్గతః సూర్యనారాయణోఽమితాపరిచ్ఛిన్నాద్వైతపరమానన్దలక్షణతేజోరాశ్యన్తర్గత ఆదినారాయణస్తథా సందృశ్యతే। స ఏవ తురీయం బ్రహ్మ స ఏవ తురీయాతీతః స ఏవ విష్ణుః స ఏవ సమస్తబ్రహ్మవాచకవాచ్యః స ఏవ పరం జ్యోతిః స ఏవ మాయాఽతీతః స ఏవ గుణాతీతః స ఏవ కాలాతీతః స ఏవాఖిలకర్మాతీతః స ఏవ సత్యోపాధిరహితః స ఏవ పరమేశ్వరః స ఏవ చిరంతనః పురుషః ప్రణవాద్యఖిలమన్త్రవాచకవాచ్య ఆద్యన్తశూన్య ఆదిదేశకాలవస్తుతురీయసంజ్ఞానిత్యపరిపూర్ణః పూర్ణః సత్యసంకల్ప ఆత్మారామః కాలత్రయాబాధితనిజస్వరూపః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశమయః స్వసమానాధికరణశూన్యః స్వసమానాధికశూన్యో నదివారాత్రివిభాగో నసంవత్సరాదికాలవిభాగః స్వానన్దమయానన్తాచిన్త్యవిభవ ఆత్మాఽన్తరాత్మా పరమాత్మా జ్ఞానాత్మా తురీయాత్మేత్యాదివాచకవాచ్యోఽద్వైతపరమానన్దో విభుర్నిత్యో నిష్కలఙ్కో నిర్వికల్పో నిరఞ్జనో నిరాఖ్యాతః శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణో న ద్వితీయోఽస్తి కశ్చిదితి ॥౧౧॥

తథా సతి విద్యాఽఽదీనాం భేదః కథమిత్యాక్షిప్య తత్తత్ప్రాధాన్యేన తత్తద్వ్యపదేశః। వస్తుతస్తు స్వావిద్యాతదధిష్ఠానచైతన్యవ్యాప్తేః సమత్వేన అభేద ఏవ యుజ్యతే। పూర్వోక్తపాదచతుష్టయేషు స్వావిద్యాతదధిష్ఠానస్ఫూర్తిః కుత్రేత్యత ఆహ—తత్రేతి। ప్రాథమికపాదస్యావిద్యాప్రవిభక్తావిద్యాంఽశత్వేన అవిద్యాశబళత్వమ్। తత్రావిద్యాయాః ప్రాధాన్యమ్। అధిష్ఠానచైతన్యం ప్రధానమప్యుపసర్జనవత్ భాసతే। ఉపరితనపాదత్రయే తు చైతన్యమేవ ప్రధానం, స్వావిద్యా తూపసర్జనమ్। అత్ర స్వావిద్యాంఽశతానవతః చైతన్యాంశస్ఫూర్తిబాహుళ్యసిద్ధిః స్యాత్ ఇత్యత ఏవోచ్యతే—ఉపరితనేతి। స్వావిద్యాతదధిష్ఠానప్రాధాన్యోపసర్జనకలనా మాఽస్తు, ఆద్యం పదం ఆవిద్యకం విద్యాఽఽదిపాదత్రయం నిర్విశేషత్రిపాద్బ్రహ్మేతి చేత్—న, సర్వాపహ్నవసిద్ధత్రిపాద్బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికతయా విద్యాఽఽనన్దేత్యాదివ్యపదేశాసంభవాత్। న హి నిర్విశేషత్రైపదే విష్వక్సేనాదివైకుణ్ఠకల్పనా

ఉపపద్యతే, నాపి గత్యాగతిరపి సంభవతి। శ్రూయతే హ్యగ్రే అవిద్యాపాదముల్లఙ్ఘ్య విద్యాఽవిద్యయోః సన్ధౌ విష్వక్సేనవైకుణ్ఠపురమాభాతి, విద్యానన్దమయయోః సన్ధిః, తత్ర ఆనన్దతరఙ్గిణ్యాః ప్రవాహేషు స్నాత్వేత్యాది। యస్మాదేవం తస్మాత్ అవిద్యాతత్కార్యారోపప్రధానోఽయమవిద్యాపాదప్రవిభక్తావిద్యాపాదః, అవిద్యాపాదప్రవిభక్తవిద్యాఽఽనన్దాదిపాదత్రయం తు అవిద్యాతత్కార్యాపవాదప్రధానం స్వాధికరణచైతన్యదీప్తం సత్ తద్భావాపన్నతయా చకాస్తీత్యాహ—తచ్చాలౌకికేతి। యత్ పాదచతుష్టయారోపాపవాదాధికరణం తచ్చ అనిర్వాచ్యమ్। తత్ర పాదచతుష్టయే విద్యాఽఽనన్దాఖ్యౌ మధ్యమపాదౌ తయోః విద్యాఽఽనన్దపాదయోః మధ్యప్రదేశే ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం నిత్యవైకుణ్ఠం విభాతి। యత్ నిత్యవైకుణ్ఠమిత్యుక్తం వస్తుతః తచ్చ నిరతిశయేతి। తత్రత్యవిశేషాంశాపాయే తదేవ నిర్విశేషత్రైపదం బ్రహ్మ స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యనురోధేన నానావ్యపదేశార్థవత్ [ర్థ సత్] వస్తుతః స్వేన రూపేణ భాతీత్యాహ—స ఏవేత్యాదినా॥౧౧॥

ఏతద్వేదనఫలమ్

య ఏవం వేద స పురుషస్తదీయోపాసనయా తస్య సాయుజ్యమేత్యసంశయమిత్యుపనిషత్॥౧౨॥

"ఏకో నారాయణో న ద్వితీయోఽస్తి కశ్చిత్" ఇతి వేదనసమకాలం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణవికళేబరకైవల్యమేతి। తదీయం శబళం బ్రహ్మ తదుపాసనాతారతమ్యానురోధేన సాలోక్యాదిసాయుజ్యాన్తముక్తిమేతీత్యత్ర—"సాలోక్యాదిచతుర్ముక్తిః మదుపాసనయా భవేత్" ఇతి శ్రుతేః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః ప్రథమాధ్యాయసమాప్త్యర్థః॥౧౨॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది పాదచతుష్టయస్వరూపనిరూపణం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

సాకారనారాయణస్య నిత్యత్వవిరోధశఙ్కా

అథేతి హోవాచ ఛాత్రో గురుం భగవన్తమ్—భగవన్ వైకుణ్ఠస్య నారాయణస్య చ నిత్యత్వముక్తమ్। స ఏవ తురీయమిత్యుక్తమేవ। వైకుణ్ఠః సాకారో నారాయణః సాకారశ్చ। తురీయం తు నిరాకారమ్। సాకారః సావయవో నిరవయవం నిరాకారమ్। తస్మాత్ సాకారమనిత్యం నిత్యం నిరాకారమితి శ్రుతేః। యద్యత్ సావయవం తత్తదనిత్యమిత్యనుమానాచ్చేతి ప్రత్యక్షేణ దృష్టత్వాచ్చ। అతస్తయోరనిత్యత్వమేవ వక్తుముచితం భవతి। కథముక్తం నిత్యత్వమితి। తురీయమక్షరమితి శ్రుతేః తురీయస్య నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమ్। నిత్యత్వానిత్యత్వే పరస్పరవిరుద్ధధర్మౌ। తయోరేకస్మిన్ బ్రహ్మణ్యత్యన్తవిరుద్ధం భవతి। తస్మాద్వైకుణ్ఠస్య చ నారాయణస్య చానిత్యత్వమేవ వక్తుముచితం భవతి॥౧॥

"ఆదినారాయణ ఏవం తురీయం బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తమ్; తస్య సాకారనిరాకారతాఽసంభవం మన్యమానః పృచ్ఛతి—అథేతి। నిత్యత్వముక్తం నిత్యవైకుణ్ఠం విభాతీతి॥౧॥

సాకారస్య సోపాధికనిరుపాధికభేదః

సత్యమేవ భవతీతి దేశికః పరిహరతి। సాకారస్తు ద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చ॥౨॥

యత్ త్వయోక్తం తత్ సత్యమేవ। అర్ధాఙ్గీకారే సత్యమిత్యుక్తిః। పరిహారక్రమమాహ—సాకారస్త్వితి। "బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి", "ఏకో నారాయణో న ద్వితీయోఽస్తి కశ్చిత్", "పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్",

చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం రసమ్।
సర్వవర్జితచిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి॥

ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధనిష్ప్రతియోగికసదసద్రూపబ్రహ్మాతిరిక్తయోః మధ్యే బ్రహ్మ తావత్ త్రైపదం స్వాజ్ఞాదిదృష్టివికల్పితస్వాతిరిక్తావిద్యాపదమోహే సత్యసతి అవ్యవహార్యతయా స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యత్ర ఈశాద్యష్టోత్తరశతవేదాన్తాః ప్రమాణమ్। న హి తత్ర వివాదోఽస్తి। స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితస్వాతిరిక్తస్తు వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకచతుశ్చతురంశవిశిష్టస్వావిద్యాపాదాకారేణ తత్తదంశారోపాపవాదాధికరణోంకారేణ సాకం వర్తత ఇతి సాకార ఇత్యుచ్యతే। సోఽయం సాకారస్తు ద్వివిధః। ద్వైవిధ్యం కథం? ఇత్యత్ర సోపాధికనిరుపాధికభేదాత్ ద్వైవిధ్యమిష్యతే। సాకారావిద్యాపదస్థూలాదిభాగత్రయస్య స్వారోపాధికరణవిశ్వవిరాడోత్రాదిప్రాజ్ఞబీజానుజ్ఞైకరసాన్తచైతన్యోపాధిత్వాత్ ఉపాధిత్వమ్। సాకారావిద్యాపదతుర్యాంశభాగత్రయస్య తు పూర్వోక్తభాగత్రయాపవాదాధికరణద్వితుర్యావికల్పచైతన్యోపాధిత్వేఽపి విశ్వవిరాడాద్యధిష్ఠితభాగత్రయవత్ బన్ధకాభావాత్ నిరుపాధికత్వముపచర్యతే॥౨॥

సోపాధికసాకారనిరూపణమ్

తత్ర సోపాధికసాకారః కథమితి॥3॥

ఆవిద్యకమఖిలకార్యకారణజాలమవిద్యాపాద ఏవ నాన్యత్ర। తస్మాత్ సమస్తావిద్యోపాధిః సాకారః సావయవ ఏవ। సావయవత్వాదవశ్యమనిత్యం భవత్యేవ॥౪॥

తత్ర సోపాధికః సాకారః కథం? ఇతి పృష్ట ఆహ—ఆవిద్యకమితి। స్వావిద్యాద్వయతత్కార్యకారణజాలం ఆవిద్యకం బాహుళ్యేన అవిద్యాపాదప్రవిభక్తస్థూలాదిభాగత్రయ ఏవోపలభ్యతే నాన్యత్ర। న హి తత్తుర్యభాగ ఏవముపలభ్యతే। యస్మాదేవం తస్మాత్ అస్య భాగత్రయస్య సోపాధికసాకారత్వేన సావయవత్వం తతోఽనిత్యత్వం చ స్యాదితి॥3-౪॥

నిరుపాధికసాకారనిరూపణమ్

సోపాధికసాకారో వర్ణితః। తర్హి నిరుపాధికసాకారః కథమితి॥౫॥

నిరుపాధికసాకారస్త్రివిధః బ్రహ్మవిద్యాసాకారశ్చానన్దసాకార ఉభయాత్మకసాకారశ్చేతి। త్రివిధసాకారోఽపి పునర్ద్వివిధో భవతి నిత్యసాకారో ముక్తసాకారశ్చేతి। నిత్యసాకారస్త్వాద్యన్తశూన్యః శాశ్వతః। ఉపాసనయా యే ముక్తిం గతాస్తేషాం సాకారో ముక్తసాకారః। తస్యాఖణ్డజ్ఞానేనావిర్భావో భవతి। సోఽపి శాశ్వతః॥౬॥

సోపాధికసాకారః ఉక్తః, తిష్ఠతు ఏవం, తర్హి నిరుపాధికసాకారః కథం? ఇత్యత్ర సాకారః స్వావిద్యాపదతుర్యాంశో హి నిరుపాధికసాకారః। విద్యాఽఽనన్దాదిభేదేన స త్రివిధః। తత్ర తత్తుర్యాంశప్రవిభక్తస్థూలభాగోఽయం బ్రహ్మవిద్యాసాకారః, తత్సూక్ష్మాంశస్తు ఆనన్దసాకారః, తద్బీజాంశస్తు ఉభయాత్మకసాకారశ్చేతి తుర్యపాదస్య త్రైవిధ్యముక్తమ్। వ్యష్టిసమష్టివిభాగతః త్రివిధసాకారోఽపి పునర్ద్వివిధో భవతి। తత్ర సమష్టిస్తు నిత్యసాకారః, వ్యష్టిస్తు ముక్తసాకారశ్చేతి। తత్ర కీదృశోఽయం నిత్యసాకార ఇత్యత్ర ఆద్యన్తశూన్యః శాశ్వతః। తుర్యవిరాట్సూత్రబీజచైతన్యస్య నిరావృతబ్రహ్మమాత్రదృష్టిత్వేన సంభూతిప్రళయాభావాత్ ఆద్యన్తశూన్యత్వం, తుర్యతుర్యదృష్ట్యా శాశ్వతత్వం చ సిద్ధమేవ। వ్యష్ట్యాత్మకముక్తసాకారస్వరూపం వర్ణయతి—ఉపాసనయేతి। ఇహ లోకే శ్రవణాదినైరపేక్ష్యేణ కేవలభగవదుపాసనయా యే సాలోక్యాదిముక్తిం భజన్తే తేషాం సాకారో ముక్తసాకారః। తస్య ముక్తసాకారస్య భగవదుపదిష్టవేదాన్తశ్రవణజనితాఖణ్డజ్ఞానేన బ్రహ్మభావావిర్భావో భవతి। బ్రహ్మభావాపత్తితః సోఽపి శాశ్వత ఇత్యర్థః॥౬॥

ముక్తసాకారస్య శాశ్వతత్వనిరూపణమ్

ముక్తసాకారస్త్వైచ్ఛిక ఇతి అన్యే వదన్తి। శాశ్వతత్వం కథమితి॥౭॥

అద్వైతాఖణ్డపరిపూర్ణనిరతిశయపరమానన్దశుద్ధబుద్ధముక్తసత్యాత్మకబ్రహ్మచైతన్యసాకారత్వాత్ నిరుపాధికసాకారస్య నిత్యత్వం సిద్ధమేవ। తస్మాదేవ నిరుపాధికసాకారస్య నిరవయవత్వాత్ స్వాధికమపి దూరతో నిరస్తమేవ। నిరవయవం బ్రహ్మచైతన్యమితి సర్వోపనిషత్సు సర్వశాస్త్రసిద్ధాన్తేషు శ్రూయతే॥

కథం పునః ముక్తసాకారస్య శాశ్వతత్వం? ఇత్యాక్షిప్య పరిహరతి—ముక్తేతి ॥౭॥ భగవదుపదిష్టజ్ఞానమహిమ్నా అద్వైతేతి। బ్రహ్మాకారాకారితత్వాత్ సోపాధికసాకారాపేక్షయా నిరుపాధికసాకారస్యేతి। యస్మాదేవం తస్మాత్। సప్రతియోగికమపి నిరవయవమ్ ॥౮-౧౦॥

విద్యాఽఽనన్దతురీయసాకారాణాం భేదః

అథ చ విద్యాఽఽనన్దతురీయాణామభేద ఏవ శ్రూయతే సర్వత్ర। విద్యాఽఽదిసాకారభేదః కథమితి ॥౯॥

సత్యమేవోక్తమితి దేశికః పరిహరతి। విద్యాప్రాధాన్యేన విద్యాసాకారః। ఆనన్దప్రాధాన్యేనానన్దసాకారః। ఉభయప్రాధాన్యేనోభయాత్మకసాకారో భవతి। ప్రాధాన్యేనాత్ర భేద ఏవ భేదో వస్తుతస్త్వభేద ఏవ ॥౧౦॥

పరబ్రహ్మణః సాకారనిరాకారభేదవిరోధపరిహారః

భగవన్నఖణ్డాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మణః సాకారనిరాకారౌ విరుద్ధధర్మౌ। విరుద్ధోభయాత్మకత్వం కథమితి ॥ ౧౧ ॥

సత్యమేవేతి గురుః పరిహరతి। యథా సర్వగతస్య నిరాకారస్య మహావాయోశ్చ తదాత్మకస్య త్వక్పతిత్వేన ప్రసిద్ధస్య సాకారస్య మహావాయుదేవస్య చాభేద ఏవ శ్రూయతే సర్వత్ర యథా పృథివ్యాదీనాం వ్యాపకశరీరాణాం దేవశేషాణాం చ తద్విలక్షణతదభిన్నవ్యాపకాపరిచ్ఛిన్ననిజమూర్త్యాకారదేవతాః శ్రూయన్తే సర్వత్ర తద్వత్ పరబ్రహ్మణః సార్వాత్మికస్య సాకారనిరాకారభేదవిరోధో నాస్త్యేవ। వివిధవిచిత్రానన్తశక్తేః పరబ్రహ్మణః స్వరూపజ్ఞానేన విరోధో న విద్యతే। తదభావే సత్యనన్తవిరోధో విభాతి ॥౧౨॥

అథ చ రామకృష్ణాద్యవతారేష్వప్యద్వైతపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మణః పరమతత్త్వపరమవిభవానుసంధానం స్వీయత్వేన శ్రూయతే సర్వత్ర। సర్వపరిపూర్ణస్యాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణస్తు కిం వక్తవ్యమ్। అన్యథా సర్వపరిపూర్ణస్య పరంబ్రహ్మణః పరమార్థతః సాకారం వినా కేవలనిరాకారత్వం

యద్యభిమతం తర్హి కేవలనిరాకారస్య గగనస్యేవ పరంబ్రహ్మణోఽపి జడత్వమాపాద్యతే।
తస్మాత్ పరంబ్రహ్మణః పరమార్థతః సాకారనిరాకారౌ స్వభావసిద్ధౌ ॥౧౩॥

సాకారత్రయభేదస్య తత్రత్రవిభక్తస్థూలాద్యంశనిమిత్తత్వాత్ బ్రహ్మణో విశ్వవిశ్వాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తభేదేన సాకారనిరాకారత్వప్రసక్తౌ విరోధం మత్వా పృచ్ఛతి— భగవన్నితి ॥౧౧॥ తత్ర విరోధాభావే దృష్టాన్తద్వయమాచష్టే—యథేతి। విశ్వవిశ్వాద్య వికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తరూపేణ సార్వాత్మికస్యేతి। స్వారోపితవివిధవిచిత్రానన్తశక్తేః పరబ్రహ్మణః సాకారసాపేక్షనిరాకారగతవిశేషాంశాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రస్వరూపజ్ఞానేన సాకారనిరాకారవిరోధో న విద్యతే బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికనిరాకారత్వేన విరోధస్ఫూర్త్యనవకాశాత్ ॥౧౨॥

సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే।

అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ ॥ ఇతి ॥

మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనఞ్జయ ॥

ఇత్యాదిపరమతత్త్వవిభవానుసన్ధానం రామకృష్ణాద్యవతారేష్వపి శ్రూయతే। నిష్ప్రతియోగికపూర్ణభావమాపన్నబ్రహ్మమాత్రస్య కిం వక్తవ్యం యద్భావాపత్తితోఽప్యంశావతారా అపి నిర్విశేషబ్రహ్మభావనయా అంశాంశిభావవికలా బభూవుః। సాక్షాద్బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన సాకారః తత్సాపేక్షనిరాకారో వా కథం సేద్ధుం పారయతి। ఏవం సర్వవేదాన్తసిద్ధాన్తార్థే కేచన స్వాజ్ఞాః రామకృష్ణాదీనాం సాకారతయా పరమతత్త్వవిభవానుసంధానం శ్రూయతే అంశస్య సాకృతిత్వేన అంశిబ్రహ్మణోఽపి సాకృతిత్వేన అద్వైతపరమానన్దలక్షణబ్రహ్మత్వమస్తీతి కిం చిత్రమితి మేనిరే। తదానుకూల్యేన యుక్త్యాభాసమపి దర్శయన్తి। తథా చ స్మృతిః—

యస్య యస్య గృ[గ్ర]హే యస్మిన్ దృఢావేశో భవేత్తరామ్।

తత్తద్భ్రాన్త్యనురోధేన శాస్త్రం భవతి నాన్యథా ॥ఇతి ॥

సాకృతిత్వేన బ్రహ్మణో బ్రహ్మత్వం, అన్యథా సర్వపరిపూర్ణబ్రహ్మణః పరమార్థతః సాకారం వినా కేవలనిరాకారత్వం యద్యభిమతం తదా కేవలనిరాకారగగనవత్ పరం బ్రహ్మాపి జడతామియాత్। న హి బ్రహ్మ జడభావం స్పృశతి। శిరః పాణ్యాదియోగతః సాకృతిత్వం సచ్చిదానన్దానువృత్త్యా నిరాకృతిత్వం చ యుజ్యత ఇతి కేచిత్। యస్మాదేవం తస్మాత్ పరబ్రహ్మణః పరమార్థతః సాకారనిరాకారౌ స్వభావసిద్ధావితి మేనిరే॥౧౩॥

ఆదినారాయణాదవిద్యోదయః

తథావిధస్యాద్వైతపరమానన్దలక్షణస్యాదినారాయణస్యోన్మేషనిమేషాభ్యాం మూలావిద్యోదయస్థితిలయా జాయన్తే। కదాచిదాత్మారామస్యాఖిలపరిపూర్ణస్యాదినారాయణస్య స్వేచ్ఛానుసారేణోన్మేషో జాయతే। తస్మాత్ పరంబ్రహ్మణోఽధస్తనపాదే సర్వకారణే మూలకారణావ్యక్తావిర్భావో భవతి। అవ్యక్తాన్మూలాఽఽవిర్భావో మూలావిద్యాఽఽవిర్భావశ్చ। తస్మాదేవ సచ్ఛబ్ద వాచ్యం బ్రహ్మావిద్యాశబలం భవతి। తతో మహత్। మహతోఽహంకారః। అహంకారాత్ పఞ్చతన్మాత్రాణి। పఞ్చతన్మాత్రేభ్యః పఞ్చమహాభూతాని। పఞ్చమహాభూతేభ్యో బ్రహ్మైకపాదం వ్యాప్తమేకమవిద్యాఽణ్డం జాయతే॥౧౪॥

తథా చ ఆకృతిద్వయవిశిష్టబ్రహ్మణః సకాశాదేవ అవ్యక్తాదిస్థావరాన్తసృష్టిః స్యాదిత్యాహ— తథావిధస్యేతి। తథావిధస్య సాకృతేః। తత్రోన్మేషతః సృష్టిమాచష్టే కదాచిదితి। మూలాశబ్దేన మాయా। మూలావిద్యాశబ్దేన తత్కార్యమిత్యర్థః। యన్మాయాతత్కార్యావిర్భావహేతుః అక్షరాఖ్యం కూటస్థం వా తస్మాదేవ॥౧౪॥

అవిద్యాఽణ్డస్థనారాయణమహిమా

తత్ర తత్త్వతో గుణాతీతశుద్ధసత్త్వమయో లీలాగృహీతనిరతిశయానన్దలక్షణో మాయోపాధికో నారాయణ ఆసీత్। స ఏవ నిత్యపరిపూర్ణః పాదవిభూతివైకుణ్ఠనారాయణః। స చానన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డానాముదయస్థితిలయాద్యఖిలకార్యకారణజాలపరమకారణభూతో మహామాయాఽతీతస్తురీయః పరమేశ్వరో జయతి। తస్మాత్ స్థూలవిరాట్స్వరూపో జాయతే। స సర్వకారణమూల విరాట్స్వరూపో భవతి। స చానన్తశీర్షా పురుష అనన్తాక్షిపాణిపాదో భవతి। అనన్తశ్రవణః సర్వమావృత్య తిష్ఠతి। సర్వవ్యాపకో భవతి। సగుణనిర్గుణస్వరూపో భవతి। జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తితేజఃస్వరూపో భవతి। వివిధవిచిత్రానన్తజగదాకారో భవతి।

నిరతిశయానన్దమయానన్తపరమవిభూతిసమష్ట్యా విభ్వాకారో భవతి। నిరతిశయనిరఙ్కుశసర్వజ్ఞసర్వశక్తిసర్వనియన్తృత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకారో భవతి। వాచామగోచరానన్తదివ్యతేజోరాశ్యాకారో భవతి। సమస్తావిద్యాఽణ్డవ్యాపకో భవతి। స చానన్తమహామాయావిలాసానామధిష్ఠానవిశేషనిరతిశయాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మవిలాసవిగ్రహో భవతి॥౧౫॥

అస్యైకైకరోమకూపాన్తరేష్వనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని స్వావరణాని చ జాయన్తే। తేష్వణ్డేషు సర్వేష్వేకైకనారాయణావతారో జాయతే। నారాయణాద్ధిరణ్యగర్భో జాయతే। నారాయణాదణ్డవిరాట్స్వరూపో జాయతే। నారాయణాదఖిలలోకస్రష్టృప్రజాపతయో జాయన్తే। నారాయణాదేకాదశరుద్రాశ్చ జాయన్తే। నారాయణాదఖిలలోకాశ్చ జాయన్తే। నారాయణాదిన్ద్రో జాయతే। నారాయణాత్ సర్వే దేవాశ్చ జాయన్తే। నారాయణాద్ద్వాదశాదిత్యాః సర్వే వసవః సర్వే ఋషయః సర్వాణి భూతాని సర్వాణి ఛన్దాంసి నారాయణాదేవ సముత్పద్యన్తే। నారాయణాత్ ప్రవర్తన్తే। నారాయణే ప్రలీయన్తే। అథ నిత్యోఽక్షరః పరమః స్వరాట్। బ్రహ్మా నారాయణః। శివశ్చ నారాయణః। శక్రశ్చ నారాయణః। దిశశ్చ నారాయణః। విదిశశ్చ నారాయణః। కాలశ్చ నారాయణః। కర్మాఖిలం చ నారాయణః। మూర్తామూర్తే చ నారాయణః। కారణాత్మకం సర్వం కార్యాత్మకం సకలం నారాయణః। తదుభయవిలక్షణో నారాయణః। పరంజ్యోతిః స్వప్రకాశమయో బ్రహ్మానన్దమయో నిత్యో నిర్వికల్పో నిరఞ్జనో నిరాఖ్యాతః శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణో న ద్వితీయోఽస్తి కశ్చిత్ న సమోనాధిక ఇత్యసంశయమ్॥౧౬॥

స్వోపాధిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం సగుణనిర్గుణస్వరూపో భవతి। నారాయణస్య స్వాజ్ఞవికల్పితోపాధియోగాయోగతః సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిసర్వనియన్తృత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణవత్త్వం నిరతిశయాద్వైతపరమానన్దలక్షణలక్షితతత్వం వస్తుతో నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రత్వం చ యుజ్యత ఇత్యస్యాముపనిషది సర్వత్ర ఏవం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః॥౧౫॥ య ఏవంవిధో నారాయణః అస్యేత్యాది। స్వేన రూపేణ నిత్యః। న హి నారాయణాధికః సమో న్యూనో వాఽస్తి, వస్తుతో నారాయణస్య నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రత్వాత్॥౧౬॥

ఏతద్వేదనఫలమ్

పరమార్థతో య ఏవం వేద సకలవన్ధాంశ్ఛిత్త్వా మృత్యుం తీర్త్వా స ముక్తో భవతి స ముక్తో భవతి। య ఏవం విదిత్వా సదా తముపాస్తే పురుషః స నారాయణో భవతి స నారాయణో భవతీత్యుపనిషత్॥౧౭॥

వేదనఫలమాహ—య ఇతి। ఆవృత్తిః ఆదరార్థా। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః ద్వితీయాధ్యాయసమాప్త్యర్థః॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది పరంబ్రహ్మణః సాకారనిరాకారస్వరూపనిరూపణం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

అవిద్యాప్రపఞ్చో మహామాయావిలాసః

అథ ఛాత్రస్తథేతి హోవాచ—భగవన్ దేశిక పరమతత్త్వజ్ఞ సవిలాసమహామూలావిద్యోదయక్రమః కథితః। తదు ప్రపఞ్చోత్పత్తిక్రమః కీదృశో భవతి విశేషేణ కథనీయః। తస్య తత్త్వం వేదితుమిచ్ఛామి॥౧॥

తథేత్యుక్త్వా గురురిత్యువాచ—తథాఽనాదిసర్వప్రపఞ్చో దృశ్యతే। నిత్యోఽనిత్యో వేతి సంశయతే। ప్రపఞ్చోఽపి ద్వివిధః విద్యాప్రపఞ్చశ్చావిద్యాప్రపఞ్చశ్చేతి। విద్యాప్రపఞ్చస్య నిత్యత్వం సిద్ధమేవ నిత్యానన్దచిద్విలాసాత్మకత్వాత్ అథ చ శుద్ధబుద్ధముక్తసత్యానన్దస్వరూపత్వాచ్చ। అవిద్యాప్రపఞ్చస్య నిత్యత్వమనిత్యత్వం వా కథమితి। ప్రవాహతానిత్యత్వం వదన్తి కేచన। ప్రలయాదికం [కస్య] శ్రూయమాణత్వాదనిత్యత్వం వదన్త్యన్యే। ఉభయం న భవతి। పునః కథమితి। సంకోచవికాసాత్మకమహామాయావిలాసాత్మక ఏవ సర్వోఽప్యవిద్యాప్రపఞ్చః। పరమార్థతో న కించిదస్తి క్షణశూన్యానాదిమూలావిద్యావిలాసత్వాత్। తత్ కథమితి। ఏకమేవాద్వితీయం

బ్రహ్మ। నేహ నానాఽస్తి కించన। తస్మాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం సర్వం బాధితమేవ। సత్యమేవ పరం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥౨॥

శిష్యో గురుముఖతో మూలావిద్యోత్పత్తిక్రమం బుద్ధ్వా తత్కార్యప్రపఞ్చోత్పత్తిక్రమబుభుత్సయా పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। కిమితి? తథేతి॥౧॥ స్వాజ్ఞానకాలమారభ్య స్వజ్ఞానావధికత్వమనాదిత్వమ్। సోఽయమనాదిప్రపఞ్చః। "విద్యయా దేవలోకః" ఇతి శ్రుత్యనురోధేన విద్యయా ప్రకర్షేణ యోఽఞ్చతే ప్రకాశతే సోఽయం వైకుణ్ఠాదివిద్యాప్రపఞ్చః విష్ణ్వాదేః యావదుపాధిస్థాయిత్వాత్ స్వావిద్యావిజృంభితమర్త్యప్రపఞ్చాపేక్షయా విద్యాప్రపఞ్చస్య నిత్యత్వం సిద్ధమేవ విష్ణోః నిత్యానన్దచిద్విలాసాత్మకత్వాత్ లీలాఽర్థం విష్ణునా నిర్మితత్వాత్ అథ చ పరమార్థదృష్ట్యా శుద్ధరూపత్వాచ్చ। అవిద్యాప్రపఞ్చేయత్తామాహ—అవిద్యేతి। చిత్రపటవత్ సంకోచేత్యాది। బ్రహ్మాతిరేకేణ పరమార్థత ఇతి। యస్మాదేవం తస్మాత్। యత్తదపవాదాధిష్ఠానం తత్ సత్యమేవ॥౨॥

బ్రహ్మణః అణ్డపరిపాలకమహావిష్ణో లయః

తతః సవిలాసమూలావిద్యోపసంహారక్రమః కథమితి॥౩॥

అత్యాదరపూర్వకమతిహర్షేణ దేశిక ఉపదిశతి—చతుర్యుగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దివా భవతి। తావతా కాలేన పునస్తస్య రాత్రిర్భవతి। ద్వే అహోరాత్రే ఏకం దినం భవతి। తస్మిన్నేకస్మిన్ దినే ఆసత్యలోకానాముదయస్థితిలయా జాయన్తే। పఞ్చదశదినాని పక్షో భవతి। పక్షద్వయం మాసో భవతి। మాసద్వయమృతుర్భవతి। ఋతుత్రయమయనం భవతి। అయనద్వయం వత్సరో భవతి। వత్సరశతం బ్రహ్మమానేన బ్రహ్మణః పరమాయుఃప్రమాణమ్। తావత్కాలస్తస్య స్థితిరుచ్యతే। స్థిత్యన్తేఽణ్డవిరాట్పురుషః స్వాంశం హిరణ్యగర్భమభ్యేతి। హిరణ్యగర్భః స్వకారణం పరమాత్మానమణ్డపరిపాలకనారాయణమభ్యేతి। పునర్వత్సరశతం తస్య ప్రలయో భవతి। తథా జీవాః సర్వే ప్రకృతౌ ప్రలీయన్తే। ప్రలయే సర్వశూన్యం భవతి॥౪॥

మూలావిద్యోపసంహారక్రమబుభుత్సయా పృచ్ఛతి—తత ఇతి॥౩॥ పృష్టో గురుః అత్యాదరపూర్వకమ్…ఉపదిశతి—కిం తత్? చతుర్యుగేతి। పునర్వత్సరశతం తస్య చతుర్ముఖస్య ప్రలయో భవతి॥౪॥

మహావిష్ణోః ఆదివిరాట్పురుషే లయః

తస్య బ్రహ్మణః స్థితిప్రలయావాదినారాయణస్యాంశేనావతీర్ణస్యాణ్డపరిపాలకస్య మహావిష్ణోరహోరాత్రిసంజ్ఞికౌ। తే అహోరాత్రే ఏకం దినం భవతి। ఏవం దినపక్షమాససంవత్సరాదిభేదాచ్చ తదీయమానేన శతకోటివత్సరకాలస్తస్య స్థితిరుచ్యతే। స్థిత్యన్తే స్వాంశం మహావిరాట్పురుషమభ్యేతి। తతః సావరణం బ్రహ్మాణ్డం వినాశమేతి। బ్రహ్మాణ్డావరణం వినశ్యతి తద్ధి విష్ణోః స్వరూపమ్। తస్య తావత్ప్రలయో భవతి। ప్రలయే సర్వశూన్యం భవతి॥౫॥

శతకోటివత్సరకాలః—శతకోటివత్సరపరిమితః కాలః, శతసంవత్సరః కాలో యస్య కోటావితి వేత్యర్థః॥౫-౬॥

ఆదివిరాట్పురుషస్య ఆదినారాయణే లయః

అణ్డపరిపాలకమహావిష్ణోః స్థితిప్రలయావాదివిరాట్పురుషస్యాహోరాత్రిసంజ్ఞికౌ। తే అహోరాత్రే ఏకం దినం భవతి। ఏవం దినపక్షమాససంవత్సరాదిభేదాచ్చ తదీయమానేన శతకోటివత్సరకాలస్తస్య స్థితిరుచ్యతే। స్థిత్యన్తే ఆదివిరాట్పురుషః స్వాంశం మాయోపాధికనారాయణమభ్యేతి। తస్య విరాట్పురుషస్య యావత్స్థితికాలస్తావత్ప్రలయో భవతి। ప్రలయే సర్వశూన్యం భవతి॥౬॥

మాయావిలయే జీవేశయోః స్వరూపభజనమ్

విరాట్స్థితిప్రలయౌ మూలావిద్యాఽణ్డపరిపాలకస్యాదినారాయణస్యాహోరాత్రిసంజ్ఞికౌ। తే అహోరాత్రే ఏకం దినం భవతి। ఏవం దినపక్షమాససంవత్సరాదిభేదాచ్చ తదీయమానేన శతకోటివత్సరకాలస్తస్య స్థితిరుచ్యతే। స్థిత్యన్తే

త్రిపాద్విభూతినారాయణస్యేచ్ఛావశాన్నిమేషో జాయతే। తస్మాన్మూలావిద్యాఽణ్డస్య సావరణస్య విలయో భవతి। తతః సవిలాసా మూలావిద్యా సర్వకార్యోపాధిసమన్వితా సదసద్విలక్షణాఽనిర్వాచ్యా లక్షణశూన్యాఽఽవిర్భావతిరోధానాత్మికాఽనాద్యఖిలకారణకారణాఽనన్తమహామాయావిశేషణవిశేషితా పరమసూక్ష్మమూలకారణమవ్యక్తం విశతి। అవ్యక్తం విశేద్బ్రహ్మణి నిరిన్ధనో వైశ్వానరో యథా। తస్మాన్మాయోపాధిక ఆదినారాయణస్తథా స్వస్వరూపం భజతి। సర్వే జీవాశ్చ స్వస్వరూపం భజన్తే। యథా జపాకుసుమసాన్నిధ్యాద్రక్తస్ఫటికప్రతీతిస్తదభావే శుద్ధస్ఫటికప్రతీతిః బ్రహ్మణోఽపి మాయోపాధివశాత్ సగుణపరిచ్ఛిన్నాదిప్రతీతిరుపాధివిలయాన్నిర్గుణనిరవయవాదిప్రతీతిరిత్యుపనిషత్॥౭॥

యస్మాదేవం తస్మాత్ మాయోపాధిక ఇత్యాది। త్రయ్యన్తైః యత్స్వమాత్రమితి పద్యతే తత్ త్రిపాదితి యదుక్తం న సంగచ్ఛతే, తస్య స్వేచ్ఛావశాత్ నిమేషో జాయతే ఇతీచ్ఛానిమేషా[ది]వికారకలనావిశిష్టత్వాత్ సవిశేషం త్రిపాదితి చేత్—న, తదిచ్ఛానిమేషాదేః తదాప్త్యావుపాయత్వాత్। యథా ఆనన్దవల్ల్యాం భూమానన్దావతారాయ సోపానరీత్యా సార్వభౌమాద్యానన్దతారతమ్యం శ్రూయతే తథా అత్రాపి సోపానరీత్యా చతుర్ముఖాద్యాదినారాయణాన్తచేతనవిశిష్టప్రపఞ్చాపవాదాధికరణత్వమవగమ్యతే। వస్తుతః శశవిషాణకల్పప్రపఞ్చస్య నిష్ప్రతియోగికాభావరూపతయా ఆధేయత్వాసంభవాత్ ఆధేయత్వాభావతః తన్నిరూపితాధారత్వాసంభవాత్ త్రిపాత్ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి సదా అవశిష్యత ఇతి సిద్ధమ్। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః తృతీయాధ్యాయసమాప్త్యర్థః॥౭॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది మూలావిద్యాప్రళయస్వరూపనిరూపణం నామ తృతీయోఽధ్యాయః

చతుర్థోఽధ్యాయః

త్రైపదచైతన్యస్వరూపమ్

ఓం తతస్తస్మాన్నిర్విశేషమతినిర్మలం భవతి। అవిద్యాపాదమతిశుద్ధం భవతి। శుద్ధబోధానన్దలక్షణకైవల్యం భవతి। బ్రహ్మణః పాదచతుష్టయం నిర్విశేషం భవతి। అఖణ్డలక్షణాఖణ్డపరిపూర్ణసచ్చిదానన్దస్వప్రకాశం భవతి। అద్వితీయమనీశ్వరం భవతి। అఖిలకార్యకారణస్వరూపమఖణ్డచిద్ఘనానన్దస్వరూపమతిదివ్యమఙ్గలాకారం నిరతిశయానన్దతేజోరాశివిశేషం సర్వపరిపూర్ణానన్తచిన్మయస్తమ్భాకారం శుద్ధబోధానన్దవిశేషాకారమనన్త-చిద్విలాసవిభూతిసమష్ట్యాకారమద్భుతానన్దాశ్చర్యవిభూతివిశేషాకారమనన్తపరిపూర్ణానన్దదివ్యసౌదామినీనిచయాకారమ్ ఏవమాకారమద్వితీయాఖణ్డానన్దబ్రహ్మస్వరూపం నిరూపితమ్॥౧॥

స్వాతిరిక్తసర్వప్రపఞ్చాపవాదాధారతయా వస్తుతో నిరాధారతయా చ యత్త్రైపదచైతన్యమవశిష్యతే తత్స్వరూపం విశదయతి ఓమితి। ఓం ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతుర్యాత్మకం త్రైపదం తతః తస్మాత్ స్వావిద్యాపాదప్రవిభక్తస్వావిద్యాపాదాదిపాదచతుష్టయాపహ్నవాత్ నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషం తథా అతినిర్మలం తదా భవతీవ భవతి। స్వాజ్ఞవికల్పితస్వావిద్యాపదవిభ్రమే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషతయా స్వయమవశిష్యత ఇత్యర్థః। బోధార్థం తదేవ విశేషణాన్తరేణ ప్రపఞ్చయతి—అవిద్యేత్యాదినా। యత్ర సద్వితీయేశ్వరాదికలనా న విద్యతే తన్నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయమిత్యర్థః। యత్ స్వాజ్ఞదశాయాం అఖిలకార్యకారణస్వరూపం అనుభూతం తదేవ స్వజ్ఞదశాయాం అఖణ్డేతి। స్తమ్భాకారం స్తమ్భవదచలమిత్యర్థః। ఏవం... నిరూపితం, నాతః పరం వక్తవ్యమవశిష్యతే॥౧॥

పాదభేదాదికథనం బ్రహ్మస్వరూపకథనమేవ

అథ ఛాత్రో వదతి—భగవన్ పాదభేదాదికం కథం కథమద్వైతస్వరూపమితి నిరూపితమ్॥౨॥

దేశికః పరిహరతి—విరోధో న విద్యతే। బ్రహ్మాద్వైతమేవ సత్యమ్। తథైవోక్తం చ। బ్రహ్మభేదో న కథితో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి। పాదభేదాదికథనం తు బ్రహ్మస్వరూపకథనమేవ। తదేవోచ్యతే। పాదచతుష్టయాత్మకం బ్రహ్మ తత్రైకమవిద్యాపాదం పాదత్రయమమృతం భవతి। శాఖాఽన్తరోపనిషత్స్వరూపమేవ నిరూపితమేవ॥౩॥

ఏవం స్థితేఽపి బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసంభవమాశంక్య శిష్యః పృచ్ఛతి—అథేతి ॥౨॥ శిష్యకృతాశఙ్కాం దేశికః పరిహరతి। తత్రైకమవిద్యాపాదం, తదపేక్షయా తత్తుర్యభాగప్రవిభక్తపాదత్రయమమృతం భవతి। యత్త్వయోక్తం తచ్ఛాఖాన్తరే నాస్తీత్యత్రాహ— శాఖాన్తరేతి ॥3॥

ఉక్తార్థే శాఖాఽన్తరసంవాదః

తమసస్తు పరం జ్యోతిః పరమానన్దలక్షణమ్।

పాదత్రయాత్మకం బ్రహ్మ కైవల్యం పరమం శాశ్వతమితి ॥౪॥

వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్।

తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ ॥౫॥

సర్వేషాం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తమసః పరముచ్యతే।

సర్వస్య ధాతారమచిన్త్యరూపమాదిత్యవర్ణం పరంజ్యోతిస్తమస ఉపరి విభాతి ॥౬॥

యదేకమవ్యక్తమనన్తరూపం విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాత్।

తదేవర్తం తదు సత్యమాహుస్తదేవ సత్యం తదేవ బ్రహ్మ పరమం విశుద్ధమ్ ॥౭॥

కథ్యతే తమశ్శబ్దేనావిద్యా ॥౮॥

పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి।

త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్ పురుషః పాదోఽస్యేహాభవాత్ పునః।

తతో విష్వఙ్ వ్యక్రామత్ సాశనానశనే అభి ॥౯॥

విద్యాఽఽనన్దతురీయాఖ్యపాదత్రయమమృతం భవతి।

అవశిష్టమవిద్యాశ్రయమితి॥౧౦॥

తత్ కథమిత్యత్ర—తమసస్త్వితి। తమసః చతుశ్చతురంశాద్ధ్యస్వావిద్యా పదతత్కార్యాత్ యత్ పరం జ్యోతిః తదేవ పరమానన్దలక్షణం పాదత్రయాత్మకం తుర్యపాదగపాదత్రయగతహేయాంశాపహ్నవసిద్ధం త్రైపదం బ్రహ్మ॥౪॥ తద్వేదనోపాయం వేదనఫలం చాహ—వేదాహమితి॥౫॥ తమసః పరస్తాత్ ఇత్యంశం వివృణోతి—సర్వేషామితి। సూర్యాదీనాం—విశ్వవిరాడోత్రాదీనాం వా సర్వేషాం— జ్యోతిషాం పరం జ్యోతిః। స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యస్య తమసః। స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్య సర్వస్య ధాతారం ఆధారభూతం పోషయితారం వా ఆధారపోషయితృత్వేనాపి అచిన్త్యరూపం ఆదిత్యవర్ణవత్ పరం జ్యోతిః తమసః ఉపరి విభాతీతి విద్యాత్॥౬॥ యత్ తమసః పరం తదేవ బ్రహ్మేత్యాహ—యదితి। ఋతశబ్దేన కామ్యకర్మఫలస్వర్గాదిరుచ్యతే। ప్రాథమికసత్యశబ్దేన సముచ్చయానుష్ఠానఫలమపరం బ్రహ్మోచ్యతే। ద్వితీయసత్యశబ్దేన నిర్విశేషజ్ఞానఫలం పరం బ్రహ్మోచ్యతే॥౭॥ తమఃశబ్దార్థమాహ—కథ్యత ఇతి॥౮॥ పాదచతుష్టయసిద్ధౌ శ్రుత్యన్తరసమ్మతిమాచష్టే—పాద ఇతి। అస్య నిర్విశేషబ్రహ్మణః చతురంశాత్మకవిశ్వా భూతాని ఆద్యః పాదః స్వావిద్యాపాద ఇత్యర్థః। విశ్వశబ్దేన స్థావరప్రపఞ్చ ఉచ్యతే। భూతశబ్దేన తదారోపాద్యధిష్ఠానవిశ్వవిశ్వాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తజఙ్గమప్రపఞ్చ ఉచ్యతే। అస్య నిర్విశేషబ్రహ్మణః దివి ద్యోతనాత్మకే స్వే మహిమ్ని యత్ త్రిపాత్ చైతన్యం స్వమాత్రమవశిష్యతే తత్ అమృతం సన్మాత్రమిత్యర్థః। త్రయ్యన్తైః స్వమాత్రతయా పద్యమానత్వాత్ అస్యామృతత్వం యుజ్యతే। సోఽయం త్రిపాత్పురుషః సర్వస్మాత్ ఊర్ధ్వ ఉదైత్ ఉదేతి, “అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య" ఇతి శ్రుతేః। పునః అస్య బ్రహ్మణః ఇహ విద్యమానావిద్యాపాదం స్వాప్త్యుపాయతయా అభవాత్ అభవత్। స్వాప్త్యుపాయత్వేన యత్పదం కల్పితం తతః తస్మాత్ అభి అభితః అశనేన సహ ప్రాణాన్ ధారయతీతి సాశనం జీవజాతం చ తద్విపరీతం అనశనం ఈశ్వరచైతన్యం చ సాశనానశనే “తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి శ్రుత్యనురోధేన జీవేశ్వరౌ భూత్వా స్వావిద్యాపదస్య విష్వక్తిర్యక్పరాక్ప్రత్యగ్రూపేణ వ్యక్రామత్ విశేషేణ ఆక్రాన్తవత్। తత్ర సాశనో జీవో నిరశనేశ్వరప్రసాదతో జీవేశాదికలనాం విహాయ సర్వావభాసకప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి శ్రుత్యాచార్యప్రసాదతో జ్ఞాత్వా తజ్జ్ఞానసమకాలం పరాక్ప్రత్యక్పరభేదైక్యకలనాసంభవప్రబోధసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికత్రైపదం బ్రహ్మ స్వావశేషధియా ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః। యస్మాదేవం తస్మాత్ స్వావిద్యాపదకల్పనా త్రైపదబ్రహ్మాప్త్యుపాయభూతేతి భావః॥౯॥ కథం పునః స్వావిద్యాపాదః స్వాప్త్యుపాయపదం భజతీత్యాశఙ్క్య స్వావిద్యాపాదప్రవిభక్తస్వావిద్యాపాదః సంసారహేతుః తత్ర విరక్తస్య తత్ప్రవిభక్తవిద్యాఽఽదిపదత్రయజ్ఞానమమృతత్వసాధనం భవతీత్యాహ—విద్యేతి॥౧౦॥

ఆదినారాయణస్య కీదృశౌ ఉన్మేషనిమేషౌ

ఆత్మారామస్యాదినారాయణస్య కీదృశావున్మేషనిమేషౌ తయోః స్వరూపం కథమితి ॥౧౧॥

గురుర్వదతి—పరాగ్దృష్టిరున్మేషః। ప్రత్యగ్దృష్టిర్నిమేషః। ప్రత్యగ్దృష్ట్యా స్వస్వరూపచిన్తనమేవ నిమేషః। పరాగ్దృష్ట్యా స్వస్వరూపచిన్తనమేవోన్మేషః। యావదున్మేషకాలస్తావన్నిమేషకాలో భవతి। అవిద్యాయాః స్థితిరున్మేషకాలే। నిమేషకాలే తస్యాః ప్రలయో భవతి। యథా ఉన్మేషో జాయతే తథా చిరంతనాతిసూక్ష్మవాసనాబలాత్ పునరవిద్యాయా ఉదయో భవతి। యథాపూర్వమవిద్యాకార్యాణి జాయన్తే। కార్యకారణోపాధిభేదాజ్జీవేశ్వరభేదోఽపి దృశ్యతే।

కార్యోపాధిరయం జీవః కారణోపాధిరీశ్వరః।

ఈశ్వరస్య మహామాయా తదాజ్ఞావశవర్తినీ ॥౧౨॥

యదున్మేషనిమేషతః స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతముత్పాదప్రళయౌ భజతి తదున్మేషనిమేషకలనాం కలయితుం పృచ్ఛతీత్యాహ—ఆత్మారామస్యేతి ॥౧౧॥ శిష్యప్రశ్నోత్తరం గురుర్వదతి। కిమితి? పరాగ్దృష్టిరితి। తూలాన్తఃకరణవృత్తీనాం అనన్తత్వాత్ మాయాయా వివిధత్వం అనన్తత్వమ్ ॥౧౨॥

మహామాయాస్వరూపం తత్తరణోపాయశ్చ

తత్సంకల్పానుసారిణీ వివిధానన్తమహామాయాశక్తిసుసేవితా అనన్తమహామాయాజాలజననమన్దిరా మహావిష్ణోః క్రీడాశరీరరూపిణీ బ్రహ్మాదీనామగోచరా। ఏతాం మహామాయాం తరన్త్యేవ యే విష్ణుమేవ భజన్తి। నాన్యే తరన్తి కదాచన వివిధోపాయైరపి ॥౧౩॥

తత్తరణోపాయవైరళ్యాత్ సంసారోఽనన్తో భవేదిత్యత్ర—ఏతామితి। యే విష్ణుమేవ సోఽహమితి భజన్తి। తథా చ స్మృతిః—

దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా।

మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే॥

ఇతి॥౧౩॥

జీవస్య కార్యోపాధిత్వమ్

అవిద్యాకార్యాణ్యన్తఃకరణాన్యతీత్య కాలాన్యనన్తాని జాయన్తే। బ్రహ్మచైతన్యం తేషు ప్రతిబిమ్బితం భవతి। ప్రతివిమ్బా ఏవ జీవా ఇతి కథ్యన్తే। అన్తఃకరణోపాధికాః సర్వే జీవా ఇత్యేవం వదన్తి। మహాభూతోత్థసూక్ష్మాఙ్గోపాధికాః సర్వే జీవా ఇత్యేకే వదన్తి। బుద్ధిప్రతిబిమ్బితచైతన్యం జీవా ఇత్యపరే మన్యన్తే। ఏతేషాముపాధీనామత్యన్తభేదో న విద్యతే। సర్వపరిపూర్ణో నారాయణస్త్వనయా నిజయా క్రీడతి స్వేచ్ఛయా సదా। తద్వదవిద్యమానఫల్గువిషయసుఖాశయాః సర్వే జీవాః ప్రధావన్త్యసారసంసారచక్రే। ఏవమనాదిపరమ్పరా వర్తతేఽనాదిసంసారవిపరీతభ్రమాదిత్యుపనిషత్॥౧౪॥

జీవస్య కార్యోపాధిత్వం కథమిత్యత్ర—అవిద్యేతి। అవిద్యాకార్యాణి అనన్తకోటివృత్తివిశిష్టతూలాన్తఃకరణాని అతీత్య అధికృత్య స్వాతిరిక్తకలనాం కలయన్తీతి కలాః వాసనాః తాః ఏవ కాలాః వివిధవాసనాః భవన్తి। కాలా ఇత్యత్ర కాలానీతి లిఙ్గవ్యత్యయః। అత్యన్తభేదో న విద్యతే—కథం? సర్వపరిపూర్ణ ఇతి। వివిధవిషయతృష్ణాఽతృష్ణే జీవజాతబన్ధమోక్ష హేతూ భవతః। యథా నారాయణః స్వేచ్ఛయా క్రీడతి, నారాయణేచ్ఛాయా అజడాత్మగోచరత్వాత్, న హి సా తం పరాగ్భావే యోజయితుం పారయతి, తద్వత్ జీవోఽపి ఇచ్ఛయైవ సంసరతి। తదిచ్ఛాయా జడవిషయగోచరత్వాత్ తయాఽఽవృత ఆభూతసంప్లవం సంసరతీత్యర్థః। ఇతి శబ్దశ్చతుర్థాధ్యాయసమాప్త్యర్థః। ఉపనిషచ్ఛబ్దః పూర్వకాణ్డసమాప్త్యర్థశ్చ॥౧౪॥

ఇతి అథర్వణమహానారాయణమహోపనిషది మహామాయాఽతీతాఖణ్డాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణః

పరమతత్త్వస్వరూపనిరూపణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

పూర్వకాణ్డః సమాప్తః

పఞ్చమోఽధ్యాయః

నష్టావిద్యాయాః పునరుదయః

అథ శిష్యో వదతి గురుం భగవన్తం నమస్కృత్య—భగవన్ సర్వాత్మనా నష్టాయా అవిద్యాయాః పునరుదయః కథమ్ ॥౧॥

సత్యమేవేతి గురురితి హోవాచ। ప్రావృట్కాలప్రారమ్భే యథా మణ్డూకాదీనాం ప్రాదుర్భావః తద్వత్ సర్వాత్మనా నష్టాయా అవిద్యాయా ఉన్మేషకాలే పునరుదయో భవతి ॥౨॥

నష్టావిద్యాయాః పునరుదయః కథమితి దేశికం శిష్యః పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి ॥౧-౨॥

సంసారమోక్షోపాయజిజ్ఞాసా

భగవన్ కథం జీవానామనాదిసంసారభ్రమః। తన్నివృత్తిర్వా కథమితి। కథం మోక్షమార్గస్వరూపం చ। మోక్షసాధనం కథమితి। కో వా మోక్షోపాయః। కీదృశం మోక్షస్వరూపమ్। కా వా సాయుజ్యముక్తిః। ఏతత్ సర్వం తత్త్వతః కథనీయమితి ॥3॥

పునః శిష్యో గురుం జీవానాం సంసారతన్మోక్షౌ కథం? ఇత్యాశఙ్క్య పృచ్ఛతీత్యాహ—భగవన్నితి ॥3॥

సంసారస్వరూపతత్కారణనిరూపణమ్

అత్యాదరపూర్వకమతిహర్షేణ శిష్యం బహూకృత్య గురుర్వదతి—శ్రూయతాం సావధానేన।కుత్సితానన్తజన్మాభ్యస్తాత్యన్తోత్కృష్టవివిధవిచిత్రానన్తదుష్కర్మవాసనాజాలవిశేషైర్దేహాత్మవివేకో న జాయతే। తస్మాదేవ దృఢతరదేహాత్మభ్రమో భవతి। అహమజ్ఞః కించిజ్జ్ఞోఽహమహం జీవోఽహమత్యన్తదుఃఖాకరోఽహమనాదిసంసారీతి భ్రమవాసనాబలాత్ సంసార ఏవ ప్రవృత్తిః। తన్నివృత్త్యుపాయః కదాఽపి న విద్యతే। మిథ్యాభూతాన్ స్వప్నతుల్యాన్ విషయభోగాననుభూయ వివిధానసంఖ్యానతిదుర్లభాన్ మనోరథాననవరతమాశాస్యమాన అతృప్తః సదా పరిధావతి। వివిధవిచిత్రస్థూలసూక్ష్మోత్కృష్టనికృష్టానన్తదేహాన్ పరిగృహ్య తత్తద్దేహవిహితవివిధవిచిత్రానేకశుభాశుభప్రారబ్ధకర్మాణ్యనుభూయ తత్తత్కర్మఫలవాసనాజాలవాసితాన్తఃకరణానాం పునః పునఃపునస్తత్తత్కర్మఫలవిషయప్రవృత్తిరేవ జాయతే। సంసారనివృత్తిమార్గప్రవృత్తిరపి న జాయతే। తస్మాదనిష్టమేవేష్టమివ భాతి। ఇష్టమేవానిష్టమివ భాత్యనాదిసంసారవిపరీతభ్రమాత్। తస్మాత్ సర్వేషాం జీవానామిష్టవిషయే బుద్ధిః సుఖబుద్ధిర్దుఃఖబుద్ధిర్భవతి। పరమార్థతస్త్వబాధితబ్రహ్మసుఖవిషయే ప్రవృత్తిరేవ న జాయతే తత్స్వరూపజ్ఞానాభావాత్। తత్కిమితి న విద్యతే। కథం బన్ధః కథం మోక్ష ఇతి విచారాభావాచ్చ। తత్కర్థమితి। అజ్ఞానప్రాబల్యాత్। కస్మాదజ్ఞానప్రాబల్యమితి। భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యవాసనాఽభావాచ్చ। తదభావః కథమితి। అత్యన్తాన్తః కరణమాలిన్యవిశేషాత్॥ ౪॥

శిష్యం స్వాభిముఖీకృత్య వక్తుముపక్రమతే। కిం తత్? కుత్సితేతి। అసల్లౌకికవత్ దేహాత్మేతి। ఇష్టమేవానిష్టమివ భాతి కుతః? అనాదీతి। బ్రహ్మసుఖవిషయే ప్రవృత్తిరేవ న జాయతే— కుతః ? తత్స్వరూపేతి। భగవదనన్యభక్తీతి॥ ౪॥

సత్సఙ్గాదన్తఃకరణశుద్ధిః

అతః సంసారతరణోపాయః కథమితి॥౫॥

దేశికస్తమేవ కథయతి।
సకలవేదశాస్త్రసిద్ధాన్తరహస్యజన్మజన్మాభ్యస్తాత్యన్తోత్కృష్టసుకృతపరిపాకవశాత్ సద్భిః సఙ్గో

జాయతే। తస్మాద్విధినిషేధవివేకో భవతి। తతః సదాచారప్రవృత్తిర్జాయతే। సదాచారాదఖిలదురితక్షయో భవతి। తస్మాదన్తఃకరణమతివిమలం భవతి॥౬॥

యత ఏవం అతః॥౫॥ దేశికస్తమేవ కథయతి—కిం తత్? సకలేతి॥౬-౧౧॥

సద్గురుకటాక్షాత్ తత్త్వజ్ఞానలాభః

తతః సద్గురుకటాక్షమన్తఃకరణమాకాఙ్క్షతి। తస్మాత్ సద్గురుకటాక్షలేశవిశేషేణ సర్వసిద్ధయః సిధ్యన్తి। సర్వబన్ధాః ప్రవినశ్యన్తి। శ్రేయోవిఘ్నాః సర్వే ప్రలయం యాన్తి। సర్వాణి శ్రేయాంసి స్వయమేవాయాన్తి। యథా జాత్యన్ధస్య రూపజ్ఞానం న విద్యతే తథా గురూపదేశేన వినా కల్పకోటిభిస్తత్త్వజ్ఞానం న విద్యతే। తస్మాత్ సద్గురుకటాక్షలేశవిశేషేణాచిరాదేవ తత్త్వజ్ఞానం భవతి॥౭॥

భగవత్కథాశ్రవణధ్యానాదిభిః హృదయే పరమాత్మావిర్భావః

యదా సద్గురుకటాక్షో భవతి తదా భగవత్కథాశ్రవణధ్యానాదౌ శ్రద్ధా జాయతే। తస్మాద్ధృదయస్థితానాదిదుర్వాసనాగ్రన్థివినాశో భవతి। తతో హృదయస్థితాః కామాః సర్వే వినశ్యన్తి। తస్మాద్ధృదయపుణ్డరీకకర్ణికాయాం పరమాత్మావిర్భావో భవతి॥ ౮॥

భక్తివైరాగ్యాభ్యాం జ్ఞానపరిపాకః

తతో దృఢతరా వైష్ణవీ భక్తిర్జాయతే। తతో వైరాగ్యముదేతి। వైరాగ్యాద్బుద్ధివిజ్ఞానావిర్భావో భవతి। అభ్యాసాత్తజ్జ్ఞానం క్రమేణ పరిపక్వ భవతి॥౯॥

జీవన్ముక్తదశా

పక్వవిజ్ఞానాజ్జీవన్ముక్తో భవతి। తతః శుభాశుభకర్మాణి సర్వాణి సవాసనాని నశ్యన్తి। తతో దృఢతరశుద్ధసాత్త్వికవాసనయా భక్త్యతిశయో భవతి। భక్త్యతిశయేన నారాయణః సర్వమయః

సర్వావస్థాసు ప్రవిభాతి। సర్వాణి జగన్తి నారాయణమయాని ప్రవిభాన్తి। నారాయణవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి। ఇత్యేతద్బుద్ధ్యా విహరత్యుపాసకః సర్వత్ర॥౧౦॥

నిరన్తరసమాధిపరంపరాభిర్జగదీశ్వరాకారాః సర్వత్ర సర్వావస్థాసు ప్రవిభాన్తి। అస్య మహాపురుషస్య క్వచిత్క్వచిదీశ్వరసాక్షాత్కారో భవతి॥౧౧॥

దేహత్యాగానన్తరం ఉపర్యుపరి గమనేన పరమానన్దప్రాప్తిః

అస్య దేహత్యాగేచ్ఛా యదా భవతి తదా వైకుణ్ఠపార్షదాః సర్వే సమాయాన్తి। తతో భగవద్ధ్యానపూర్వకం హృదయకమలే వ్యవస్థితమాత్మానం స్వమన్తరాత్మానం సంచిన్త్య సమ్యగుపచారైరభ్యర్చ్య హంసమన్త్రముచ్చరన్ సర్వాణి ద్వారాణి సంయమ్య సమ్యఙ్ మనో నిరుధ్య చోర్ధ్వగేన వాయునా సహ ప్రణవేన ప్రణవానుసంధానపూర్వకం శనైః శనైరాబ్రహ్మరన్ధ్రాద్వినిర్గత్య సోఽహమితి మన్త్రేణ ద్వాదశాన్తస్థితపరమాత్మానమేకీకృత్య పఞ్చోపచారైరభ్యర్చ్య పునః సోఽహమితి మన్త్రేణ షోడశాన్తస్థితజ్ఞానాత్మానమేకీకృత్య సమ్యగుపచారైరభ్యర్చ్య ప్రాకృతపూర్వదేహం పరిత్యజ్య పురఃకల్పితమన్త్రమయశుద్ధబ్రహ్మతేజోమయనిరతిశయానన్దమయమహావిష్ణుసారూప్యవిగ్రహం పరిగృహ్య సూర్యమణ్డలాన్తర్గతానన్తదివ్యచరణారవిన్దాఙ్గుష్ఠనిర్గతనిరతిశయానన్దమయామరనదీప్రవాహమాకృష్య భావనయాఽత్ర స్నాత్వా వస్త్రాభరణాద్యుపచారైరాత్మపూజాం విధాయ సాక్షాన్నారాయణో భూత్వా తతో గురునమస్కారపూర్వకం ప్రణవగరుడం ధ్యాత్వా ధ్యానేనావిర్భూతమహాప్రణవగరుడం పఞ్చోపచారైరారాధ్య గుర్వనుజ్ఞయా ప్రదక్షిణనమస్కారపూర్వకం ప్రణవగరుడమారుహ్య మహావిష్ణోః సమస్తాసాధారణచిహ్నచిహ్నితో మహావిష్ణోః సమస్తాసాధారణదివ్యభూషణైర్భూషితః సుదర్శనపురుషం పురస్కృత్య విష్వక్సేనపరిపాలితో వైకుణ్ఠపార్షదైః పరివేష్టితో నభోమార్గమావిశ్య పార్శ్వద్వయస్థితానేకపుణ్యలోకానతిక్రమ్య తత్రత్రత్యైః పుణ్యపురుషైరభిపూజితః సత్యలోకమావిశ్య బ్రహ్మాణమభ్యర్చ్య బ్రహ్మణా చ సత్యలోకవాసిభిః సర్వైరభిపూజితః శైవమీశానకైవల్యమాసాద్య శివం ధ్యాత్వా శివమభ్యర్చ్య శివగణైః సర్వైః శివేన చాభిపూజితో గ్రహర్షిమణ్డలానతిక్రమ్య సూర్యసోమమణ్డలే భిత్త్వా కీలకనారాయణం ధ్యాత్వా ధ్రువమణ్డలస్య దర్శనం కృత్వా భగవన్తం ధ్రువమభిపూజ్య తతః శింశుమారచక్రం విభిద్య శింశుమారప్రజాపతిమభ్యర్చ్య చక్రమధ్యగతం సర్వాధారం సనాతనం మహావిష్ణుమారాధ్య తేన పూజితస్తత ఉపర్యుపరి గత్వా పరమానన్దం ప్రాప॥౧౨॥

తతో వైకుణ్ఠవాసినః సర్వే సమాయాన్తి। తాన్ సర్వాన్ సుసంపూజ్య తైః సర్వైరభిపూజితశ్చోపర్యుపరి గత్వా విరజానదీం ప్రాప్య తత్ర స్నాత్వా భగవద్ధ్యానపూర్వకం పునర్నిమజ్జ్య తత్రాపఞ్చీకృతభూతోత్థసూక్ష్మాఙ్గం భోగసాధనం సూక్ష్మశరీరముత్సృజ్య కేవలమన్త్రమయదివ్యతేజోమయనిరతిశయానన్దమయమహావిష్ణుసారూప్యవిగ్రహం పరిగృహ్య తత ఉన్మజ్జ్యాత్మపూజాం విధాయ ప్రదక్షిణనమస్కారపూర్వకం బ్రహ్మమయవైకుణ్ఠమావిశ్య తత్రత్యాన్ విశేషేణ సంపూజ్య తన్మధ్యే చ బ్రహ్మానన్దమయానన్తప్రాకారప్రాసాదతోరణవిమానోపవనావలిభిర్జ్వలచ్ఛిఖరైరుపలక్షితో నిరుపమనిత్యనిరవద్యనిరతిశయనిరవధికబ్రహ్మానన్దాచలో విరాజతే॥౧౩॥

తదుపరి జ్వలతి నిరతిశయానన్దదివ్యతేజోరాశిః। తదభ్యన్తరసంస్థానే శుద్ధబోధానన్దలక్షణం విభాతి। తదన్తరాలే చిన్మయవేదికా ఆనన్దవేదికా ఆనన్దవనవిభూషితా। తదభ్యన్తరే అమితతేజోరాశిస్తదుపరి జ్వలతి। పరమమఙ్గలాసనం విరాజతే। తత్పద్మకర్ణికాయాం శుద్ధశేషో భోగాసనం విరాజతే। తస్యోపరి సమాసీనమానన్దపరిపాలకమాదినారాయణం ధ్యాత్వా తమీశ్వరం వివిధోపచారైరారాధ్య ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా పఞ్చవైకుణ్ఠానతీత్యాణ్డవిరాట్కైవల్యం ప్రాప్య తం సమారాధ్యోపాసకః పరమానన్దం ప్రాపేత్యుపనిషత్॥౧౪॥

యది స్వాతిరిక్తకలనాముముక్షుః తదా భగవద్భావాపత్తిసాధనవేదాన్తశ్రవణమనననిదిధ్యాసనావిర్భూతసమ్యజ్జ్ఞానేన స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యజాతమస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి తన్మాత్రావస్థానలక్షణవికళేబరకైవల్యరూపేణ విద్వానవశిష్యతే। యద్యేవమధికారీ న భవతి తదా స్వాతిరేకేణ దేహాదికం పరికల్ప్య తదుపాధికజీవోఽస్మీత్యాత్మానం జ్ఞాత్వా తదనురోధేన అస్మాత్ లోకాత్ సర్వోర్ధ్వప్రదేశే వైకుణ్ఠాసనం బ్రహ్మ విజయతే, స్వోపాసనాతారతమ్యేణ తత్రైవ గత్వా సాలోక్యాదిచతుర్విధముక్తిషు స్వాభిమతముక్తిరేవ పరమపురుషార్థః ఇతి యో మన్యతే సోఽయం విద్వాన్ క్రమేణ తత్పదమేత్య తత్రత్యవైకుణ్ఠాసననారాయణముఖతో నిఖిలవేదాన్తశ్రవణం కృత్వా మననాదిప్రాదుర్భూతసమ్యజ్జ్ఞానాలఙ్కారాద్వైతీ భూత్వాఽఽచతుష్పదలయమత్రోషిత్వా అథ చతుష్పదైక్యసమయేఽస్య నిర్వాసనతయా పునర్భవబీజవైరళ్యాత్ నిష్ప్రతియోగికత్రైపదబ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణవికళేబరకైవల్యం విద్వాన్ ఉపైతీత్యాహ—అస్యేత్యాదినా। య ఏవముపాసకో భవతి అస్యేతి। ఈశానః కేవలరూపేణ యత్రాస్తే తత్ ఈశానకైవల్యం కైలాస ఇత్యర్థః। తత్రత్యం శివమ్॥౧౨॥ బ్రహ్మానన్దాచలో విరాజతే—తత్ర ప్రవిష్టానామచలనదీవిమానాదికం సర్వం పరోక్షతయా నిరతిశయనిరవధికసచ్చిదానన్దఘనవత్ భాసత ఇతి। సర్వత్ర ఏవం వేదితవ్యమ్॥౧౩॥

యద్బ్రహ్మమయవైకుణ్ఠం విరాజత ఇత్యుక్తం తదుపరి జ్వలతి। ఆనన్దపరిపాలకం ఆనన్దరూపేణ సర్వపరిపాలకమిత్యర్థః। తత్పరితోఽవస్థితాన్ పఞ్చవైకుణ్ఠాన్। అణ్డోపాధితయా విరాజత ఇతి అణ్డవిరాట్ యద్వైకుణ్ఠే కేవలమాస్తే తత్ అణ్డవిరాట్కైవల్యమ్। అర్వాగ్గతవైకుణ్ఠాపేక్షయా ఏతస్య పరమానన్దత్వం, సాతిశయమిత్యర్థః, పునర్గమనదర్శనాత్। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః పఞ్చమాధ్యాయసమాప్త్యర్థః॥౧౪॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది సంసారతరణోపాయకథనద్వారా పరమమోక్షమార్గస్వరూపనిరూపణం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః

షష్ఠోఽధ్యాయః

బ్రహ్మాణ్డస్వరూపావబోధః

తత ఉపాసకః పరమానన్దం ప్రాప। సావరణం బ్రహ్మాణ్డం చ భిత్త్వా పరితః సమవలోక్య బ్రహ్మాణ్డస్వరూపం నిరీక్ష్య పరమార్థతస్తత్స్వరూపం బ్రహ్మజ్ఞానేనావబుధ్య సమస్తవేదశాస్త్రేతిహాసపురాణాని సమస్తవిద్యాజాలాని బ్రహ్మాదయః సురాః సర్వే సమస్తాః పరమర్షయశ్చాణ్డాభ్యన్తరప్రపఞ్చైకదేశమేవ వర్ణయన్తి। అణ్డస్వరూపం న జానన్తి। బ్రహ్మాణ్డాద్బహిః ప్రపఞ్చజ్ఞానం న జానన్త్యేవ। కుతోఽణ్డాన్తరాన్తర్బహిః ప్రపఞ్చజ్ఞానం దూరతో మోక్షప్రపఞ్చజ్ఞానమవిద్యా ప్రపఞ్చజ్ఞానం చేతి॥౧॥

కథం బ్రహ్మాణ్డస్వరూపమితి॥౨॥

కుక్కుటాణ్డాకారం మహదాదిసమష్ట్యాకారమణ్డం తపనీయమయం తప్తజామ్బూనదప్రభముద్యత్కోటిదివాకరాభం చతుర్విధసృష్ట్యుపలక్షితం మహాభూతైః పఞ్చభిరావృతం మహదహంకృతితమోభిశ్చ మూలప్రకృత్యా పరివేష్టితమ్॥3॥

అణ్డభిత్తివిశాలం సపాదకోటియోజనప్రమాణమ్। ఏకైకావరణం తథైవ॥४॥

అణ్డప్రమాణం పరితోఽయుతద్వయకోటియోజనప్రమాణం
మహామణ్డూకాద్యనన్తశక్తిభిరధిష్ఠితం నారాయణక్రీడాకన్తుకం
పరమాణువద్విష్ణులోమసుసంలగ్నమదృష్టాశ్రుతవివిధవిచిత్రానన్తవిశేషైరుపలక్షితమ్॥५॥

తతః కిమిత్యాశఙ్క్య ఇతోఽప్యతిశయానన్దాప్తిద్వారా
వక్ష్యమాణలక్షణబ్రహ్మాణ్డభేదనపూర్వకమూర్ధ్వగమనం బ్రహ్మాణ్డయాథాత్మ్యవివేచనం
అవిద్యాలక్ష్మీదర్శనం విరాట్పదప్రాప్త్యాదికం భవేదిత్యాహ—తత ఇతి।
అవిద్యాప్రపఞ్చజ్ఞానం చేతి—అణ్డాజ్ఞానే అణ్డబాహ్యబ్రహ్మజ్ఞానం కుత ఇత్యర్థః॥౧॥
బ్రహ్మాణ్డేయత్తాపరిజ్ఞానాయ పృచ్ఛతి—కథమితి॥౨-౯॥

అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డస్వరూపావబోధః

అస్య బ్రహ్మాణ్డస్య సమన్తతః స్థితాన్యేతాదృశాన్యనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని సావరణాని జ్వలన్తి॥६॥

చతుర్ముఖపఞ్చముఖషణ్ముఖసప్తముఖాష్టముఖాదిసంఖ్యాక్రమేణ
సహస్రావధిముఖాన్తైర్నారాయణాంశైః రజోగుణప్రధానైరేకైకసృష్టికర్తృభిరధిష్ఠితాని
విష్ణుమహేశ్వరాఖ్యైర్నారాయణాంశైః
సత్త్వతమోగుణప్రధానైరేకైకస్థితిసంహారకర్తృభిరధిష్ఠితాని
మహాజలౌఘమత్స్యబుద్బుదానన్తసఙ్ఘవద్భ్రమన్తి॥७॥

క్రీడాసక్తజాలకకరతలామలకబృన్దవన్మహావిష్ణోః కరతలే విలసన్త్యనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని॥८॥

జలయన్త్రస్థఘటమాలికాజాలవన్మహావిష్ణోరేకైకరోమకూపాన్తరేష్వనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని
సావరణాని భ్రమన్తి॥ ९॥

మహావిరాట్పదప్రాప్తిః

సమస్తబ్రహ్మాణ్డాన్తర్బహిఃప్రపఞ్చరహస్యం బ్రహ్మజ్ఞానేనావబుధ్య వివిధవిచిత్రానన్తపరమవిభూతిసమష్టివిశేషాన్ సమవలోక్యాత్యాశ్చర్యామృతసాగరే నిమజ్జ్య నిరతిశయానన్దపారావారో భూత్వా సమస్తబ్రహ్మాణ్డజాలాని సముల్లఙ్ఘ్యామితాపరిచ్ఛిన్నానన్తతమః సాగరముత్తీర్య మూలావిద్యాపురం దృష్ట్వా వివిధవిచిత్రానన్తమహామాయావిశేషైః పరివేష్టితాం అనన్తమహామాయాశక్తిసమష్ట్యాకారాం అనన్తదివ్యతేజోజ్వాలాజాలైరలంకృతాం అనన్తమహామాయావిలాసానాం పరమాధిష్ఠానవిశేషాకారాం శశ్వదమితానన్దాచలోపరివిహారిణీం మూలప్రకృతిజననీం అవిద్యాలక్ష్మీమేవం ధ్యాత్వా వివిధోపచారైరారాధ్య సమస్తబ్రహ్మాణ్డసమష్టిజననీం వైష్ణవీం మహామాయాం నమస్కృత్య తయా చానుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా మహావిరాట్పదం ప్రాపః ॥౧॥

"బ్రహ్మాతిరిక్తం న కిఞ్చిదస్తి" ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానేనావబుధ్య ॥౧౦-౧౧॥

మహావిరాట్స్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చ

మహావిరాట్స్వరూపం కథమితి ॥౧౧॥

సమస్తావిద్యాపాదకో విరాట్ ॥౧౨॥

విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖో విశ్వతోహస్త ఉత విశ్వతస్పాత్।
సం బాహుభ్యాం నమతి సం పతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏకః ॥౧౩॥

న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్।
హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి ॥౧౪॥

మనోవాచామగోచరమాదివిరాట్స్వరూపం ధ్యాత్వా వివిధోపచారైరారాధ్య తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా వివిధవిచిత్రానన్తమూలావిద్యావిలాసానవలోక్యోపాసకః పరమకౌతుకం ప్రాప ॥౧౫॥

సమస్తశబ్దేన అవిద్యాపాదప్రవిభక్తావిద్యాపాదాదిచతురంశో గృహ్యతే, స ఏవోపాధిః యస్య సోఽయం సమస్తావిద్యాపాదకః తద్రూపేణ విరాజత ఇతి విరాట్ ॥౧౨॥ తత్స్వరూపం తజ్జ్ఞానఫలం చాహ—విశ్వత ఇతి। మన్త్రద్వయం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది పదశో వ్యాఖ్యాతమ్ ॥౧౩-౧౪॥ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా విశ్వరూపం, స్వజ్ఞదృష్ట్యా విశ్వాతీతత్వేన మనోవాచామగోచరమ్ ॥౧౫॥

మహాయోగమాయావిలాసావలోకనమ్

అఖణ్డపరిపూర్ణపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణః సమస్తస్వరూపవిరోధకారిణీ అపరిచ్ఛిన్నతిరస్కరిణ్యాకారా వైష్ణవీ మహాయోగమాయా మూర్తిమద్భిరనన్తమహామాయాజాలవిశేషైః పరిషేవితా। తస్యాః పురమతికౌతుకమత్యాశ్చర్యసాగరానన్దలక్షణమమృతం భవతి। అవిద్యాసాగరప్రతిబిమ్బితనిత్యవైకుణ్ఠప్రతివైకుణ్ఠమివ విభాతి ॥౧౬॥

ఉపాసకస్తత్పురం ప్రాప్య యోగమాయాలక్ష్మీం ధ్యాత్వా వివిధోపచారైరారాధ్య తయా సంపూజితశ్చానుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా అనన్తయోగమాయావిలాసానవలోక్యోపాసకః పరమకౌతుకం ప్రాప ॥ ౧౭॥

మూలావిద్యా కీదృశీ? తదావాసస్థానం కీదృశం? ఇత్యత ఆహ—అఖణ్డేతి। స్వాజ్ఞానకాలస్థాయిత్వాత్ అవిద్యాసాగరేత్యాది ॥౧౬-౨౩॥

పాదవిభూతివైకుణ్ఠే నారాయణారాధనమ్

తత ఉపరి పాదవిభూతివైకుణ్ఠపురమాభాతి। అత్యాశ్చర్యానన్తవిభూతిసమష్ట్యాకారం ఆనన్దరసప్రవాహైరలంకృతం అమితతరఙ్గిణ్యాః ప్రావాహైరతిమఙ్గలం

బ్రహ్మతేజోవిశేషాకారైః అనన్తబ్రహ్మవనైః అభితస్తతం అనన్తనిత్యముక్తైః అభివ్యాప్తం అనన్తచిన్మయప్రాసాదజాలసంకులం అనాదిపాదవిభూతివైకుణ్ఠమేవమాభాతి। తన్మధ్యే చ చిదానన్దాచలో విభాతి॥

తదుపరి జ్వలతి నిరతిశయానన్దదివ్యతేజోరాశిః। తదభ్యన్తరే పరమానన్దవిమానం విభాతి। తదభ్యన్తరసంస్థానే చిన్మయాసనం విరాజతే। తత్పద్మకర్ణికాయాం నిరతిశయదివ్యతేజోరాశ్యన్తరసమాసీనం ఆదినారాయణం ధ్యాత్వా వివిధోపచారైస్తం సమారాధ్య తేనాభిపూజితస్తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా సావరణమవిద్యాఽణ్డం చ భిత్త్వాఽవిద్యాపాదముల్లఙ్ఘ్య విద్యాఽవిద్యయోః సన్ధౌ విష్వక్సేనవైకుణ్ఠపురమాభాతి॥౧౯॥

విష్వక్సేనప్రసాదేన విద్యామయవైకుణ్ఠావలోకనమ్

అనన్తదివ్యతేజోజ్వాలాజాలైరభితోఽనిశం ప్రజ్వలన్తం అనన్తబోధానన్దవ్యూహైరభితస్తతం శుద్ధబోధవిమానావలిభిర్విరాజితం అనన్తానన్దపర్వతైః పరమకౌతుకమాభాతి। తన్మధ్యే చ కల్యాణాచలోపరి శుద్ధానన్దవిమానం విభాతి। తదభ్యన్తరే దివ్యమఙ్గలాసనం విరాజతే। తత్పద్మకర్ణికాయాం బ్రహ్మతేజోరాశ్యభ్యన్తరసమాసీనం భగవదనన్తవిభూతివిధినిషేధపరిపాలకం సర్వప్రవృత్తిసర్వహేతునిమిత్తకం నిరతిశయానన్దలక్షణమహావిష్ణుస్వరూపం అఖిలాపవర్గపరిపాలకం అమితవిక్రమం ఏవంవిధం విష్వక్సేనం ధ్యాత్వా ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారేరారాధ్య తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా విద్యావిభూతిం ప్రాప్య విద్యామయాన్ అనన్తవైకుణ్ఠాన్ పరితోఽవస్థితాన్ బ్రహ్మతేజోమయానవలోక్యోపాసకః పరమానన్దం ప్రాప॥౨౦॥

బ్రహ్మవిద్యావైకుణ్ఠద్వారా బోధానన్దవిమానప్రాప్తిః

విద్యామయాన్ అనన్తసముద్రాన్ అతిక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాతరఙ్గిణీమాసాద్య తత్ర స్నాత్వా భగవద్ధ్యానపూర్వకం పునర్నిమజ్య మన్త్రమయశరీరముత్సృజ్య విద్యాఽఽనన్దమయామృతదివ్యశరీరం పరిగృహ్య నారాయణసారూప్యం ప్రాప్య ఆత్మపూజాం విధాయ బ్రహ్మమయవైకుణ్ఠవాసిభిః సర్వైర్నిత్యముక్తైః సుపూజితస్తతో బ్రహ్మవిద్యాప్రవాహైః ఆనన్దరసనిర్ఝరైః క్రీడానన్తపర్వతైరనన్తైః అభివ్యాప్తం బ్రహ్మవిద్యామయైః సహస్రప్రాకారైః ఆనన్దామృతమయైః దివ్యగన్ధస్వభావైః చిన్మయైః అనన్తబ్రహ్మవనైః అతిశోభితముపాసకస్త్వేవంవిధం బ్రహ్మవిద్యావైకుణ్ఠమావిశ్య

తదభ్యన్తరస్థితాత్యన్తోన్నతబోధానన్దప్రాసాదాగ్రస్థితప్రణవవిమానోపరిస్థితాం అపారబ్రహ్మవిద్యాసామ్రాజ్యాధిదేవతాం అమోఘనిజమన్దకటాక్షేణ అనాదిమూలావిద్యాప్రలయకరీం అద్వితీయామేకాం అనన్తమోక్షసామ్రాజ్యలక్ష్మీమేవం ధ్యాత్వా ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారైరారాధ్య పుష్పాఞ్జలిం సమర్ప్య స్తుత్వా స్తోత్రవిశేషైః తయాఽభిపూజితః తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా బ్రహ్మవిద్యాతీరే గత్వా బోధానన్దమయాననన్తవైకుణ్ఠానవలోక్య నిరతిశయానన్దం ప్రాప్య బోధానన్దమయాననన్తసముద్రానతిక్రమ్య గత్వాగత్వా బ్రహ్మవనేషు పరమమఙ్గలాచలశ్రేణిషు తతో బోధానన్దవిమానపరంపరాసు ఉపాసకః పరమానన్దం ప్రాప ॥౨౧॥

తులసీవైకుణ్ఠప్రాప్తిః

తతః శ్రీతులసీవైకుణ్ఠపురమాభాతి పరమకల్యాణం అనన్తవిభవం అమితతేజోరాశ్యాకారం అనన్తబ్రహ్మతేజోరాశిసమష్ట్యాకారం చిదానన్దమయానేకప్రాకారవిశేషైః పరివేష్టితం అమితబోధానన్దాచలోపరిస్థితం బోధానన్దతరఙ్గిణ్యాః ప్రవాహైరతిమఙ్గలం నిరతిశయానన్దైః అనన్తబృన్దావనైః అతిశోభితం అఖిలపవిత్రాణాం పరమపవిత్రం చిద్రూపైః అనన్తనిత్యముక్తైః అత్యభివ్యాప్తం ఆనన్దమయానన్తవిమానజాలైః అలంకృతం అమితతేజోరాశ్యన్తర్గతదివ్యతేజోవిశేషమ్ ॥౨౨॥

శుద్ధబోధానన్దవైకుణ్ఠప్రాప్తిః

ఉపాసకస్త్వేవమాకారం తులసీవైకుణ్ఠం ప్రవిశ్య తదన్తర్గతదివ్యవిమానోపరిస్థితాం సర్వపరిపూర్ణస్య మహావిష్ణోః సర్వాఙ్గేషు విహారిణీం నిరతిశయసౌన్దర్యలావణ్యాధిదేవతాం బోధానన్దమయైరనన్తనిత్యపరిజనైః పరిషేవితాం శ్రీసఖీం తులసీమేవం లక్ష్మీం ధ్యాత్వా ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారైరారాధ్య స్తుత్వా స్తోత్రవిశేషైః తయాఽభిపూజితః తత్రత్యైశ్చాభిపూజితః తదనుజ్ఞాతశ్చోపర్యుపరి గత్వా పరమానన్దతరఙ్గిణ్యాస్తీరే గత్వా తత్ర పరితోఽవస్థితాన్ శుద్ధబోధానన్దమయాన్ అనన్తవైకుణ్ఠానవలోక్య నిరతిశయానన్దం ప్రాప్య తత్రత్యైశ్చిద్రూపైః పురాణపురుషైశ్చాభిపూజితః తతో గత్వాగత్వా బ్రహ్మవనేషు దివ్యగన్ధానన్దపుష్పవృష్టిభిః సమన్వితేషు దివ్యమఙ్గలాలయేషు నిరతిశయానన్దామృతసాగరేషు అమితతేజోరాశ్యాకారేషు కల్లోలవనసంకులేషు తతోఽనన్తశుద్ధబోధవిమానజాలసంకులానన్దాచలశ్రేణిషు ఉపాసకస్తత ఉపర్యుపరి గత్వా విమానపరమ్పరాస్వనన్తతేజఃపర్వతరాజిష్వేవం క్రమేణ ప్రాప్య విద్యాఽఽనన్దమయయోః సన్ధిం తత్ర ఆనన్దతరఙ్గిణ్యాః ప్రవాహేషు స్నాత్వా బోధానన్దవనం ప్రాప్య

శుద్ధబోధపరమానన్దాకారవనం సంతతామృతపుష్పవృష్టిభిః పరివేష్టితం
పరమానన్దప్రవాహైరభివ్యాప్తం మూర్తిమద్భిః పరమమఙ్గలైః పరమకౌతుకం
అపరిచ్ఛిన్నానన్దసాగరాకారం క్రీడాఽఽనన్దపర్వతైరభిశోభితం తన్మధ్యే చ
శుద్ధబోధానన్దవైకుణ్ఠ యదేవ బ్రహ్మవిద్యాపాదవైకుణ్ఠం సహస్రానన్దప్రాకారైః సముజ్జ్వలతి—
అనన్తానన్దవిమానజాలసంకులం అనన్తబోధసౌధవిశేషైరభితోఽనిశం ప్రజ్వలన్తం
క్రీడాఽనన్తమణ్డపవిశేషైర్విశేషితం
బోధానన్దమయానన్తపరమచ్ఛత్రధ్వజచామరవితానతోరణైరలంకృతం
పరమానన్దవ్యూహైర్నిత్యముక్తైరభితస్తతం అనన్తదివ్యతేజఃపర్వతసమష్ట్యాకారం
అపరిచ్ఛిన్నానన్తశుద్ధబోధానన్దమణ్డలం వాచామగోచరానన్దబ్రహ్మతేజోరాశిమణ్డలం
అఖణ్డతేజోమణ్డలవిశేషం శుద్ధానన్దవిశేషసమష్టిమణ్డలవిశేషం అఖణ్డచిద్ఘనానన్దవిశేషమ్॥

అఖణ్డబోధవిమానే సమస్తమోక్షసామ్రాజ్యపట్టాభిషేకః

ఏవంవిధం బోధానన్దవైకుణ్ఠముపాసకః ప్రవిశ్య తత్రత్యైః సర్వైరభిపూజితః।
పరమానన్దాచలోపర్యఖణ్డబోధవిమానం ప్రజ్వలతి। తదభ్యన్తరే చిన్మయాసనం
విరాజతే॥౨౪॥

తదుపరి విభాత్యఖణ్డానన్దతేజోమణ్డలమ్। తదభ్యన్తరసమాసీనం ఆదినారాయణం ధ్యాత్వా
ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారైః సుసంపూజ్య పుష్పాఞ్జలిం సమర్ప్య స్తుత్వా
స్తోత్రవిశేషైః స్వరూపేణావస్థితముపాసకమవలోక్య తముపాసకం ఆదినారాయణః
స్వసింహాసనే సుసంస్థాప్య తద్వైకుణ్ఠవాసిభిః సర్వైః సమన్వితః
సమస్తమోక్షసామ్రాజ్యపట్టాభిషేకముద్దిశ్య మన్త్రపూతైః ఉపాసకం ఆనన్దకలశైరభిషిచ్య
దివ్యమఙ్గలమహావాద్యపురఃసరం వివిధోపచారైరభ్యర్చ్య మూర్తిమద్భిః సర్వైః
స్వచిహ్నైరలంకృత్య ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ త్వం బ్రహ్మాసి అహం బ్రహ్మాస్మి
ఆవయోరన్తరం న విద్యతే త్వమేవాహమ్ అహమేవత్వమ్ ఇత్యభిధాయ ఇత్యుక్త్వా
అదినారాయణస్తిరోదధే తదేత్యుపనిషత్॥ ౨౫॥

ఏవంవిధం ఆనన్దపాదాలఙ్కారభూతం బోధానన్దవైకుణ్ఠమ్॥౨౪॥ ప్రదక్షిణనమస్కారాన్
విధాయ—తతో దక్షిణకర్ణే ప్రత్యక్పరచితోరైక్యబోధకం పరమార్థతత్త్వముపదిశతి। కిం తత్?
త్వం బ్రహ్మాసీత్యాది। మదుపాసనయా యస్త్వం మత్సారూప్యం గతోఽసి స "త్వం బ్రహ్మాసి"
ఇతి భగవదుక్తిః। "అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇతి శిష్యోక్తిః। ఆవయోరిత్యాది భగవదుక్తిః। ఏవం

శిష్యముపదిశ్య భగవాన్ తిరోదధే నిర్విశేషతాం గతవానిత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛన్దః షష్ఠాధ్యాయసమాప్త్యర్థః॥౨౪॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది పరమమోక్షమార్గస్వరూపనిరూపణం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః

సప్తమోఽధ్యాయః

నిత్యగరుడారూఢస్య బ్రహ్మానన్దవిభూతిప్రాప్తిః

అథోపాసకః తదాజ్ఞయా నిత్యగరుడమారుహ్య వైకుణ్ఠవాసిభిః సర్వైః పరివేష్టితో మహాసుదర్శనం పురస్కృత్య విష్వక్సేనపరిపాలితశ్చోపర్యుపరి గత్వా బ్రహ్మానన్దవిభూతిం ప్రాప్య సర్వత్రావస్థితాన్ బ్రహ్మానన్దమయాన్ అనన్తవైకుణ్ఠాన్ అవలోక్య నిరతిశయానన్దసాగరో భూత్వా ఆత్మారామాన్ ఆనన్దవిభూతిపురుషాన్ అనన్తాన్ అవలోక్య తాన్ సర్వానుపచారైః సమభ్యర్చ్య తైః సర్వైరభిపూజితశ్చ ఉపాసకస్తత ఉపర్యుపరి గత్వా బ్రహ్మానన్దవిభూతిం ప్రాప్య అనన్తదివ్యతేజఃపర్వతైరలంకృతాన్ పరమానన్దలహరీవనశోభితాన్ అసంఖ్యాకాన్ ఆనన్దసముద్రాన్ అతిక్రమ్య వివిధవిచిత్రానన్తపరమతత్త్వవిభూతిసమష్టివిశేషాన్ పరమకౌతుకాన్ బ్రహ్మానన్దవిభూతివిశేషానతిక్రమ్య ఉపాసకః పరమకౌతుకం ప్రాప॥౧॥

శిష్యో భగవతః పరమతత్త్వోపదేశం లబ్ధ్వా తద్రూపసాక్షాత్కరణాయ తుర్యపాదమారోహతీత్యాహ—అథేతి॥౧॥

సుదర్శనపురవర్ణనమ్

తతః సుదర్శనబైకుణ్ఠపురమాభాతి నిత్యమఙ్గలం అనన్తవిభవం సహస్రానన్దప్రాకారపరివేష్టితం అయుతకుక్ష్యుపలక్షితం అనన్తోత్కటజ్వాలదరమణ్డలం

నిరతిశయదివ్యతేజోమణ్డలం వృన్దారకపరమానన్దం శుద్ధబుద్ధస్వరూపం
అనన్తానన్దసౌదామినీపరమవిలాసం నిరతిశయపరమానన్దపారావారం
అనన్తైరానన్దపురుషైశ్చ్రద్రూపైరధిష్ఠితమ్ ॥౨॥

స్వావిద్యాపాదప్రవిభక్తావిద్యావిద్యాఽఽనన్దపాదానభిధాయ తుర్యపాదస్వరూపం ప్రకటయతి—తత ఇతి। తతః పాదత్రయనిరూపణానన్తరం యత్ర తుర్యచైతన్యం సుష్ఠు దృశ్యతే తత్ సుదర్శనం, తస్య పాదత్రయవత్ స్వావిద్యావృత్తిభిః కుణ్ఠనం న భవతీతి వికుణ్ఠః, వికుణ్ఠ ఏవ వైకుణ్ఠః, తస్య ముక్తప్రాప్యత్వాత్ పురమితి వ్యపదేశ ఇత్యర్థః। తత్స్వరూపం తు నిత్యమఙ్గళమ్ ॥౨॥

సుదర్శనమహాచక్రవర్ణనమ్

తన్మధ్యే చ సుదర్శనం మహాచక్రమ్ ॥3॥

చరణం పవిత్రం వితతం పురాణం యేన పూతస్తరతి దుష్కృతాని।
తేన పవిత్రేణ శుద్ధేన పూతా అతిపాప్మానమరాతిం తరేమ ॥౪॥

లోకస్య ద్వారమర్చిమత్ పవిత్రం జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వత్।
అమృతస్య ధారా బహుధా దోహమానం చరణం నో లోకే సుధితాం దధాతు ॥ ౫ ॥

అయుతారజ్వలన్తం అయుతారసమష్ట్యాకారం నిరతిశయవిక్రమవిలాసం అనన్తదివ్యాయుధదివ్యశక్తిసమష్టిరూపం మహావిష్ణోః అనర్గలప్రవాహవిగ్రహం అయుతాయుతకోటియోజనవిశాలం అనన్తజ్వాలాజాలైరలంకృతం సమస్తదివ్యమఙ్గలనిదానం అనన్తదివ్యతీర్థానాం నిజమన్దిరమేవం సుదర్శనం మహాచక్రం ప్రజ్వలతి ॥౬॥

తస్య నాభిమణ్డలసంస్థానే ఉపలక్ష్యతే నిరతిశయానన్దదివ్యతేజోరాశిః। తన్మధ్యే చ సహస్రారచక్రం ప్రజ్వలతి। తదఖణ్డదివ్యతేజోమణ్డలాకారం పరమానన్దసౌదామినీనిచయోజ్జ్వలమ్॥౭॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే షట్చతారచక్రం ప్రజ్వలతి। తచ్చామితపరమతేజఃపరమవిహారసంస్థానవిశేషం విజ్ఞానఘనస్వరూపమ్॥ ౮॥

తదన్తరాలే త్రిశతారచక్రం విభాతి। తచ్చ పరమకల్యాణవిలాసవిశేషం అనన్తచిదాదిత్యసమష్ట్యాకారమ్॥౯॥

తదభ్యన్తరే శతారచక్రమాభాతి। తచ్చ పరమతేజోమణ్డలవిశేషమ్॥౧౦॥

తన్మధ్యే షష్ట్యరచక్రమాభాతి। తచ్చ బ్రహ్మతేజః పరమవిలాసవిశేషమ్॥౧౧॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే షట్కోణచక్రం ప్రజ్వలతి। తచ్చాపరిచ్ఛిన్నానన్తదివ్యతేజోరాశ్యాకారమ్॥౧౨॥

"అహం బ్రహ్మాస్మి", "బ్రహ్మాహమస్మి", ఇతి యత్ స్వాత్మతయా దర్శనీయం తత్ సుదర్శనం, తస్య చణ్డావిద్యాద్వయతత్కార్యాసురజాతశిరఃకృన్తనశక్తిమత్త్వాత్ తురీయం బ్రహ్మైవ సుదర్శనం మహాచక్రముచ్యతే। యద్వా—
తురీయోపలబ్ధిసాధనవక్ష్యమాణసుదర్శనమహానారాయణమ (య?)న్త్రం సుదర్శనచక్రముచ్యతే॥3॥ సుదర్శనాఖ్యం తురీయం, తదధిగమసాధనత్రిపాద్విభూతిమహానారాయణసమష్టివ్యష్టిచక్రం చాహ—
చరణమిత్యాదినా।
స్వాతిరిక్తస్వావిద్యాపదప్రవిభక్తాపవిత్రపరిచ్ఛిన్నస్వాజ్ఞానకాలప్రభవావిద్యావిద్యాఽఽనన్దపాదాపవాదాధికణం తుర్యచరణం వ్యష్టిసమష్టితుర్యైకరూపం అపవిత్రపరిచ్ఛిన్నావిద్యాద్వయాసంస్పృష్టత్వాత్ పవిత్రం వితతం చిరన్తనత్వాత్ పురాణం, యేన తురీయోఽస్మీతి జ్ఞానేన స్వాజ్ఞానాఘతః పూతో ముముక్షుః దుష్కృతాని ఆగామ్యాదికర్మస్రోతాంసి లీలయా తరతి తథా తేన పవిత్రేణ శుద్ధేన తురీయోఽస్మీతి జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యజ్జ్ఞానాత్మనా వయం మునయః పూతాః సన్తః అతిపాప్మానం అతిపాపరూపం

అరాతిం స్వాజ్ఞానతత్కార్యాస్తిత్వభ్రమం తరేమ ॥౪॥ తత్తుర్యజ్ఞానం కీదృశం? ఇత్యత్ర స్వాత్మలోకస్య ద్వారభూతం, “నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇతి శ్రుతేః। ప్రత్యగ్రూపేణ అర్చిమత్ పవిత్రం పరరూపేణ జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాత్మనా మహస్వత్ ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి నిర్వికల్పావస్థాయాం అమృతస్య ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మానన్దరసస్య ధారా ధారాం బహుధా దోహమానం ఏవం ఉక్తలక్షణలక్షితం తుర్యచరణం నో అస్మాకం అస్మిన్ లోకే సుధితాం జీవన్ముక్తత్వం దధాతు దదాత్విత్యర్థః॥ ౫॥ తుర్యస్వరూపముక్త్వా సమష్టివ్యష్టిచక్రస్వరూపమాహ—అయుతేతి। అయుతారజ్వలన్తం అయుతారగర్భితం సత్ జ్వలన్తం ఇతి ప్రథమార్థే ద్వితీయా లిఙ్గవ్యత్యయశ్చ।
అపారస్వరూపానన్దానర్గళప్రవాహవిగ్రహమ్। ఏవం సమష్ట్యాత్మకం సుదర్శనమ్॥ ౬-౧౩॥

చక్రాభ్యన్తరస్థసుదర్శనపురుషారాధనమ్

తదభ్యన్తరే మహానన్దపదం విభాతి। తత్కర్ణికాయాం సూర్యేన్దువహ్నిమణ్డలాని చిన్మయాని జ్వలన్తి। తత్రోపలక్ష్యతే నిరతిశయదివ్యతేజోరాశిః॥౧౩॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే యుగపదుదితానన్తకోటిరవిప్రకాశః సుదర్శనపురుషో విరాజతే। సుదర్శనపురుషో మహావిష్ణురేవ॥౧౪॥

మహావిష్ణోః సమస్తాసాధారణచిహ్నచిహ్నితః ఏవముపాసకః సుదర్శనపురుషం ధ్యాత్వా వివిధోపచారైరారాధ్య ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ ఉపాసకస్తేనాభిపూజితః తదనుజ్ఞాతశ్చ ఉపర్యుపరి గత్వా పరమానన్దమయాన్ అనన్తవైకుణ్ఠాన్ అవలోక్య ఉపాసకః పరమానన్దం ప్రాప॥౧౫॥

కోఽయం సుదర్శనపురుషః ఇత్యత్ర—సుదర్శనపురుషో మహావిష్ణురేవ॥౧౪-౧౫॥

క్రమేణాద్వైతసంస్థానప్రాప్తిః

తత ఉపరి వివిధవిచిత్రానన్తచిద్విలాసవిభూతివిశేషానతిక్రమ్య అనన్తపరమానన్దవిభూతిసమష్టివిశేషాన్ అనన్తనిరతిశయానన్దసముద్రానతీత్య ఉపాసకః క్రమేణాద్వైతసంస్థానం ప్రాప ॥౧౬॥

కథమద్వైతసంస్థానమ్। అఖణ్డానన్దస్వరూపం అనిర్వాచ్యం అమితబోధసాగరం అమితానన్దసముద్రం విజాతీయవిశేషవివర్జితం సజాతీయవిశేషవిశేషితం నిరవయవం నిరాధారం నిర్వికారం నిరఞ్జనం అనన్తబ్రహ్మానన్దసమష్టికన్దం పరమచిద్విలాససమష్ట్యాకారం నిర్మలం నిరవద్యం నిరాశ్రయం అతినిర్మలానన్తకోటిరవిప్రకాశైకస్ఫులిఙ్గం అనన్తోపనిషదర్థస్వరూపం అఖిలప్రమాణాతీతం మనోవాచామగోచరం నిత్యముక్తస్వరూపం అనాధారం ఆదిమధ్యాన్తశూన్యం కైవల్యం పరమం శాన్తం సూక్ష్మాత్ సూక్ష్మతరం మహతో మహత్తరం అమితానన్దవిశేషం శుద్ధబోధానన్దవిభూతివిశేషం అనన్తానన్దవిభూతివిశేషసమష్టిరూపం అక్షరం అనిర్దేశ్యం కూటస్థం అచలం ధ్రువం అదిగ్దేశకాలం అన్తర్బహిశ్చ తత్ సర్వం వ్యాప్య పరిపూర్ణం పరమయోగిభిర్విమృగ్యం దేశతః కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితం నిరన్తరాభినవం నిత్యపరిపూర్ణం అఖణ్డానన్దామృతవిశేషం శాశ్వతం పరమం పదం నిరతిశయానన్దానన్తతటిత్పర్వతాకారం అద్వితీయం స్వయంప్రకాశం అనిశం జ్వలతి ॥౧౭॥

పరమానన్దలక్షణాపరిచ్ఛిన్నానన్తపరంజ్యోతిః శాశ్వతం శశ్వద్విభాతి ॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే అమితానన్దచిద్రూపాచలం అఖణ్డపరమానన్దవిశేషం బోధానన్దమహోజ్జ్వలం నిత్యమఙ్గలమన్దిరం చిన్మథనావిర్భూతచిత్సారం అనన్తాశ్చర్యసాగరం అమితతేజోరాశ్యన్తర్గతతేజోవిశేషం అనన్తానన్దప్రవాహైరలంకృతం నిరతిశయానన్దపారావారాకారం నిరుపమనిత్యనిరవద్యనిరతిశయనిరవధికతేజోరాశివిశేషం నిరతిశయానన్దసహస్రప్రాకారైరలంకృతం శుద్ధబోధసౌధావలివిశేషైరలంకృతం చిదానన్దమయానన్తదివ్యారామైః సుశోభితం శశ్వదమితపుష్పవృష్టిభిః సమన్తతః సంతతమ్ ॥౧౮॥

తదేవ త్రిపాద్విభూతివైకుణ్ఠస్థానమ్। తదేవ పరమకైవల్యమ్। తదేవ అబాధితపరమతత్త్వమ్। తదేవ అనన్తోపనిషద్విమృగ్యమ్। తదేవ పరమయోగిభిర్ముముక్షుభిః సర్వైరాశాస్యమానమ్। తదేవ సద్ఘనమ్। తదేవ చిద్ఘనమ్। తదేవానన్దఘనమ్। తదేవ శుద్ధబోధఘనవిశేషం అఖణ్డానన్దబ్రహ్మచైతన్యాధిదేవతాస్వరూపమ్। సర్వాధిష్ఠానం

అద్వయపరంబ్రహ్మవిహారమణ్డలం నిరతిశయానన్దతేజోమణ్డలం
అద్వైతపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మణః పరమాధిష్ఠానమణ్డలం
నిరతిశయపరమానన్దపరమమూర్తివిశేషమణ్డలం అనన్తపరమమూర్తిసమష్టిమణ్డలం
నిరతిశయపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మణః పరమమూర్తిపరమతత్త్వవిలాసవిశేషమణ్డలం
బోధానన్దమయానన్తపరమవిలాసవిభూతివిశేషసమష్టిమణ్డలం
అనన్తచిద్విలాసవిభూతివిశేషసమష్టిమణ్డలం అఖణ్డశుద్ధచైతన్యనిజమూర్తివిశేషవిగ్రహం
వాచామగోచరానన్తశుద్ధబోధవిశేషవిగ్రహం అనన్తానన్దసముద్రసమష్ట్యాకారం
అనన్తబోధాచలైరనన్తబోధానన్దాచలైరధిష్ఠితం
నిరతిశయానన్దపరమమఙ్గలవిశేషసమష్ట్యాకారం
అఖణ్డాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరంబ్రహ్మణః పరమమూర్తిపరమతేజఃపుఞ్జపిణ్డవిశేషం
చిద్రూపాదిత్యమణ్డలం ద్వాత్రింశద్వ్యూహభేదైరధిష్ఠితమ్। వ్యూహభేదాశ్చ
కేశవాదిచతుర్వింశతిః సుదర్శనాదిన్యాసమన్త్రాః సుదర్శనాదియన్త్రోద్ధారః
అనన్తగరుడవిష్వక్సేనాశ్చ నిరతిశయానన్దశ్చ॥౨౦॥

గమనాగమనాదిహేతుస్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమో యత్ర న విద్యతే తదేవ
అద్వైతసంస్థానమ్॥౧౬॥ కథం అద్వైతసంస్థానం స్వరూపమిత్యర్థః।
నిష్ప్రతియోగికాఖణ్డానన్దస్వరూపమ్। అఖిలప్రమాణాతీతం వేదాన్తేతరప్రమాణాగమ్యత్వాత్।
మనోవాచామగోచరం అమనస్కతయా అశబ్దత్వాత్। నిత్యముక్తస్వరూపం ముక్తాత్మతయా
అవశిష్టత్వాత్। అనాధారం ఆధేయాభావాత్। ఆదిమధ్యాన్తశూన్యం జన్మస్థితిభఙ్గవైరళ్యాత్।
కైవల్యం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా అవస్థితత్వాత్॥౧౭-౧౮॥
చిన్మథనావిర్భూతచిత్సారం—విశ్వవిరాడోత్రాదిచిద్వికల్పితవిశేషజాతమథనాత్
విశేషభావవిలాపనాత్ తదధికరణతయా యదావిర్భూతం తత్ చిత్సారం
స్వాధేయసాపేక్షాధారతాఽపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రమిత్యర్థః।
నిష్ప్రతియోగికనిరుపమేత్యాది। ప్రాకారసౌధారామపుష్పవృష్ట్యాదివిశేషణం
సుఖప్రతిపత్త్యర్థం, అన్యథా నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రే ప్రాకారాదికల్పనా అస్తి నాస్తీతి
విభ్రమో వా కథం సేద్ధుం పారయతి॥౧౯॥ యత్ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి స్వయం
నిష్ప్రతియోగికమవశిష్యతే తదేవ త్రిపాద్విభూతివైకుణ్ఠస్థానమ్। త్రయ్యన్తైః
నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావశేషతయా యత్ పద్యతే జ్ఞాయతే తద్వస్తు త్రిపాత్
తద్భావాపత్తిః విభూతిః త్రిపాద్విభూతిః తస్యాః కాలత్రయేఽపి అకుణ్ఠితస్వరూపత్వాత్
త్రిపాద్విభూతివైకుణ్ఠస్థానం,
యజ్జాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశకలనాఽపహ్నవసిద్ధతుర్యతుర్యమితి విఖ్యాతం
యదసల్లౌకికాద్యష్టదృష్టికలనాఽస్పృష్టసత్తాసామాన్యం
యజ్జడభూత్యాదిభూతిచతుష్టయహేయాంశాపహ్నవసిద్ధతుర్యాతీతత్రైపదమితి శ్రుతం
యత్ క్షరాక్షరకలనావిరళం పరమాక్షరమితి ఖ్యాతం యత్ సాపేక్షద్వైతాద్వైతకలనావిరళం

పరమాద్వైతవిభవం తదేవ త్రిపాద్విభూతివైకుణ్ఠస్థానమ్ ।
స్వాజ్ఞవికల్పితద్వాత్రింశద్వ్యూహభేదాం వక్ష్యమాణసుదర్శనం మహానారాయణయన్త్రం
స్వావిద్యాపదప్రవిభక్తావిద్యాఽఽదిపాదచతుష్టయం తద్విభాతకలనాసర్వస్వం చ కిమాశ్రిత్య
వర్తతే ఇత్యత్ర పరమార్థదృష్ట్యా తన్నిష్ప్రతియోగికమపి స్వాజ్ఞదృష్ట్యా సర్వం తదాశ్రిత్య వర్తత
ఇత్యాహ—ద్వాత్రింశద్వ్యూహభేదైరధిష్ఠితమ్ ॥౨౦-౨౦ ॥

ఆనన్దవ్యూహమధ్యస్థం ప్రణవవిమానమ్

ఆనన్దవ్యూహమధ్యే సహస్రకోటియోజనాయతోన్నతచిన్మయప్రాసాదం
బ్రహ్మానన్దమయవిమానకోటిభిరతిమఙ్గలం అనన్తోపనిషదర్థారామజాలసంకులం
సామహంసకూజితైరతిశోభితం ఆనన్దమయానన్తశిఖరైరలంకృతం
చిదానన్దరసనిర్ఝరైరభివ్యాప్తం అఖణ్డానన్దతేజోరాశ్యన్తరస్థితం
అనన్తానన్దాశ్చర్యసాగరమ్ ॥౨౧॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే అనన్తకోటిరవిప్రకాశాతిశయప్రకాశం నిరతిశయానన్దలక్షణం
ప్రణవాఖ్యం విమానం విరాజతే । శతకోటిశిఖరైరానన్దమయైః సముజ్జ్వలతి ॥౨౨॥

తదన్తరాలే బోధానన్దాచలోపర్యష్టాక్షరీమణ్డపో విభాతి ॥౨౩॥

తన్మధ్యే చ చిదానన్దమయవేదికా ఆనన్దవనవిభూషితా ॥౨౪॥

తదుపరి జ్వలతి నిరతిశయానన్దతేజోరాశిః ॥౨౫॥

తదభ్యన్తరసంస్థానే అష్టాక్షరీపద్మవిభూషితం చిన్మయాసనం విరాజతే ॥౨౬॥

ప్రణవకర్ణికాయాం సూర్యేన్దువహ్నిమణ్డలాని చిన్మయాని జ్వలన్తి ॥

అనన్తాసనోపరిస్థం సమష్టిమహాయన్త్రమ్

తత్రాఖణ్డానన్దతేజోరాశ్యన్తర్గతం పరమమఙ్గలాకారమనన్తాసనం విరాజతే॥౨౮॥

తస్యోపరి చ మహాయన్త్రం ప్రజ్వలతి। నిరతిశయబ్రహ్మానన్దపరమమూర్తిమహాయన్త్రం సమస్తబ్రహ్మతేజోరాశిసమష్టిరూపం చిత్స్వరూపం నిరఞ్జనం పరంబ్రహ్మస్వరూపం పరంబ్రహ్మణః పరమరహస్యకైవల్యం మహాయన్త్రమయపరమవైకుణ్ఠనారాయణయన్త్రం విజయతి॥౨౯॥

సమస్తబ్రహ్మతేజోరాశిసమష్టిరూపం సప్తకోటిమహామన్త్రతదభిమానిదేవతాసమష్టిరూపమిత్యర్థః। సర్వమన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాగతనానాత్వాపాయే తద్యన్త్రమేవ చిత్స్వరూపమ్। విజయతి విజయతే ఉపగ్రహవ్యత్యయః॥౨౯॥

వ్యష్టియన్త్రస్వరూపమ్

తత్స్వరూపం కథమితి। దేశికస్తథేతి హోవాచ—

ఆదౌ షట్కోణచక్రమ్। తన్మధ్యే షడ్దలపద్మమ్। తత్కర్ణికాయాం ప్రణవ ఓం ఇతి। ప్రణవమధ్యే నారాయణబీజమమితి। తత్సాధ్యగర్భితం—మమ సర్వాభీష్టసిద్ధిం కురుకురు స్వాహేతి। తత్పద్మదలేషు విష్ణునృసింహషడక్షరమన్త్రౌ—ఓం నమో విష్ణవే, ఐం క్లీం శ్రీం హ్రీం క్ష్మ్రౌం ఫట్। తద్దలకపోలేషు రామకృష్ణషడక్షరమన్త్రౌ—రాం రామాయ నమః, క్లీం కృష్ణాయ నమః। షట్కోణేషు సుదర్శనషడక్షరమన్త్రః—సహస్రార హుం ఫడితి। షట్కోణకపోలేషు ప్రణవయుక్తశివపఞ్చాక్షరమన్త్రః—ఓం నమః శివాయేతి॥ ౩౦॥

తద్బహిః ప్రణవమాలాయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిరష్టదలపద్మమ్। తేషు దలేషు నారాయణనృసింహాష్టాక్షరమన్త్రౌ—ఓం నమో నారాయణాయ, జయజయ నరసింహ। తద్దలసన్ధిషు రామకృష్ణశ్రీకరాష్టాక్షరమన్త్రాః—ఓం రామాయ హుం ఫట్ స్వాహా, క్లీం దామోదరాయ నమః, ఉత్తిష్ఠ శ్రీకర స్వాహా॥౩౧॥

తద్బహిః ప్రణవమాలాయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిర్నవదలపద్మమ్। తేషు దలేషు రామకృష్ణహయగ్రీవనవాక్షరమన్త్రాః—ఓం రామచన్ద్రాయ నమ ఓంమ్, క్లీం కృష్ణాయ గోవిన్దాయ క్లీమ్ హ్సౌం హయగ్రీవాయ నమో హ్సౌమ్। తద్దలకపోలేషు దక్షిణామూర్తినవాక్షరమన్త్రః—ఓం దక్షిణామూర్తిరతరోమ్॥౩౨॥

తద్బహిర్నారాయణబీజయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిర్దశదలపద్మమ్। తేషు దలేషు రామకృష్ణదశాక్షరమన్త్రౌ—హుం జానకీవల్లభాయ స్వాహా, గోపీజనవల్లభాయ స్వాహా। తద్దలసన్ధిషు నృసింహమాలామన్త్రః—ఓం నమో భగవతే శ్రీమహానృసింహాయ కరాలదంష్ట్రవదనాయ మమ విఘ్నాన్ పచపచ స్వాహా॥౩౩॥

తద్బహిర్నృసింహైకాక్షరయుక్తం వృత్తమ్—క్ష్రౌం ఇత్యేకాక్షరమ్। వృత్తాద్బహిర్ద్వాదశదలపద్మమ్। తేషు దలేషు నారాయణవాసుదేవద్వాదశాక్షరమన్త్రౌ—ఓం నమో భగవతే నారాయణాయ, ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ। తద్దలకపోలేషు మహావిష్ణురామకృష్ణద్వాదశాక్షరమన్త్రాశ్చ—ఓం నమో భగవతే మహావిష్ణవే, ఓం హ్రీం భరతాగ్రజ రామ క్లీం స్వాహా, శ్రీం హ్రీం క్లీం కృష్ణాయ గోవిన్దాయ నమః॥౩౪॥

తద్బహిర్జగన్మోహనవీజయుక్తం వృత్తం—క్లీమితి। వృత్తాద్బహిశ్చతుర్దశదలపద్మమ్। తేషు దలేషు లక్ష్మీనారాయణహయగ్రీవగోపాలదధివామనమన్త్రాశ్చ—ఓం హ్రీం హ్రీం శ్రీం శ్రీం లక్ష్మీవాసుదేవాయ నమః, ఓం నమః సర్వకోటిసర్వవిద్యారాజాయ, క్లీం కృష్ణాయ గోపాలచూడామణయే స్వాహా, ఓం నమో భగవతే దధివామనాయ। తద్దలసంధిష్వన్నపూర్ణేశ్వరీమన్త్రః—హ్రీం పద్మావత్యన్నపూర్ణే మాహేశ్వరి స్వాహా॥౩౫॥

తద్బహిః ప్రణవమాలాయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిః షోడశదలపద్మమ్। తేషు దలేషు శ్రీకృష్ణసుదర్శనషోడశాక్షరమన్త్రౌ చ—ఓం నమో భగవతే రుక్మిణీవల్లభాయ స్వాహా, ఓం నమో భగవతే మహాసుదర్శనాయ హుం ఫట్। తద్దలసంధిషు స్వరాః సుదర్శనమాలామన్త్రశ్చ—అంఆంఇంఈంఉంఊంఋంౠంఌంౡంఏంఐంఓంఔంఅంఅః, సుదర్శనమహాచక్రాయ దీప్తరూపాయ సర్వతో మాం రక్షరక్ష సహస్రార హుం ఫట్ స్వాహా॥౩౬॥

తద్బహిర్వ్వరాహబీజయుక్తం వృత్తం—తద్భుమితి। వృత్తాద్బహిరష్టాదశదలపద్మమ్। తేషు దలేషు శ్రీకృష్ణవామనాష్టాదశాక్షరమన్త్రౌ—క్లీం కృష్ణాయ గోవిన్దాయ గోపీజనవల్లభాయ స్వాహా, ఓం నమో విష్ణవే సురపతయే మహాబలాయ స్వాహా। తద్దలకపోలేషు గరుడపఞ్చాక్షరమన్త్రో గరుడమాలామన్త్రశ్చ—క్షిప ఓం స్వాహా, ఓం నమః పక్షిరాజాయ సర్వవిషభూతరక్షఃకృత్యాఽఽదిభేదనాయ సర్వేష్టసాధకాయ స్వాహా॥౩౭॥

తద్బహిర్మాయాబీజయుక్తం వృత్తం—హ్రీమితి। వృత్తాద్బహిః పునరష్టదలపద్మమ్। తేషు దలేషు శ్రీకృష్ణవామనాష్టాక్షరమన్త్రౌ—ఓం నమో దామోదరాయ, ఓం వామనాయ నమః ఓమ్। తద్దలకపోలేషు నీలకణ్ఠత్ర్యక్షరీగరుడపఞ్చాక్షరీమన్త్రౌ చ—ప్రేం రీం ఠః, నమోఽణ్డజాయ॥౩౮॥

తద్బహిర్మన్మథబీజయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిశ్చతుర్వింశతిదలపద్మమ్। తేషు దలేషు శరణాగతనారాయణమన్త్రౌ నారాయణహయగ్రీవగాయత్రీమన్త్రౌ చ—శ్రీమన్నారాయణచరణౌ శరణం ప్రపద్యే, శ్రీమతే నారాయణాయ నమః, నారాయణాయ విద్మహే వాసుదేవాయ ధీమహి తన్నో విష్ణుః ప్రచోదయాత్, వాగీశ్వరాయ విద్మహే హయగ్రీవాయ ధీమహి తన్నో హంసః ప్రచోదయాత్। తద్దలకపోలేషు నృసింహసుదర్శనబ్రహ్మగాయత్రీమన్త్రాశ్చ—వజ్రనఖాయ విద్మహే తీక్ష్ణదంష్ట్రాయ ధీమహి తన్నః సింహః ప్రచోదయాత్, సుదర్శనాయ విద్మహే హేతిరాజాయ ధీమహి తన్నశ్చక్రః ప్రచోదయాత్, తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్॥౩౯॥

తద్బహిర్హయగ్రీవైకాక్షరయుక్తం వృత్తం—హ్సౌమితి। వృత్తాద్బహిర్ద్వాత్రింశద్దలపద్మమ్। తేషు దలేషు నృసింహహయగ్రీవానుష్టుభమన్త్రౌ—

ఉగ్రం వీరం మహావిష్ణుం జ్వలన్తం సర్వతోముఖమ్।

నృసింహం భీషణం భద్రం మృత్యుమృత్యుం నమామ్యహమ్॥

ఋగ్యజుః సామరూపాయ వేదాహరణకర్మణే।

ప్రణవోద్గీథవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః॥

తద్దలకపోలేషు రామకృష్ణానుష్టుభమన్త్రౌ—

రామభద్ర మహేష్వాస రఘువీర నృపోత్తమ।

భో దశాస్యాన్తకాస్మాకం రక్షాం దేహి శ్రియం చ తే॥

దేవకీసుత గోవిన్ద వాసుదేవ జగత్పతే।

దేహి మే తనయం కృష్ణ త్వామహం శరణం గతః॥౪౦॥

తద్బహిః ప్రణవసంపుటితాగ్నిబీజయుక్తం వృత్తమ్—ఓం రం ఓం ఇతి। వృత్తాద్బహిః షట్త్రింశద్దలపద్మమ్। తేషు దలేషు హయగ్రీవషట్త్రింశదక్షరమన్త్రః పునరష్టత్రింశదక్షరమన్త్రశ్చ—

హంసః— విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపాయ చిన్మయానన్దరూపిణే।

తుభ్యం నమో హయగ్రీవ విద్యారాజాయ విష్ణవే—సోహమ్॥

హ్సౌం ఓం నమో భగవతే హయగ్రీవాయ సర్వవాగీశ్వరేశ్వరాయ సర్వవేదమయాయ సర్వవిద్యాం మే దేహి స్వాహా। తద్దలకపోలేషు ప్రణవాదినమోఽన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః కేశవాదిచతుర్వింశతిమన్త్రాశ్చ। అవశిష్టద్వాదశస్థానేషు రామకృష్ణగాయత్రీద్వయవర్ణచతుష్ట్యమేకైకస్థలే—ఓం కేశవాయ నమః ఓం నారాయణాయ నమః ఓం మాధవాయ నమః ఓం గోవిన్దాయ నమః ఓం విష్ణవే నమః ఓం మధుసూదనాయ నమః ఓం త్రివిక్రమాయ నమః ఓం వామనాయ నమః ఓం శ్రీధరాయ నమః ఓం హృషీకేశాయ నమః ఓం పద్మనాభాయ నమః ఓం దామోదరాయ నమః ఓం సంకర్షణాయ నమః ఓం వాసుదేవాయ నమః ఓం ప్రద్యుమ్నాయ నమః ఓం అనిరుద్ధాయ నమః ఓం పురుషోత్తమాయ నమః ఓం అధోక్షజాయ నమః ఓం నరసింహాయ నమః ఓం అచ్యుతాయ నమః ఓం జనార్దనాయ నమః ఓం ఉపేన్ద్రాయ నమః ఓం హరయే నమః ఓం శ్రీకృష్ణాయ నమః, దాశరథాయ విద్మహే సీతావల్లభాయ ధీమహి తన్నో రామః ప్రచోదయాత్, దామోదరాయ విద్మహే వాసుదేవాయ ధీమహి తన్నః కృష్ణః ప్రచోదయాత్॥౪౧॥

తద్బహిః ప్రణవసంపుటితాఙ్కుశబీజయుక్తం వృత్తమ్—ఓం క్రోం ఓం ఇతి। తద్బహిః పునర్వృత్తమ్। తన్మధ్యే ద్వాదశకుక్షిస్థానాని సాన్తరాలాని। తేషు కౌస్తుభవనమాలాశ్రీవత్ససుదర్శనగరుడపద్మధ్వజానన్తశార్ఙ్గగదాశఙ్ఖనన్దకమన్త్రాః ప్రణవాదినమోఽన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః క్రమేణ—ఓం కౌస్తుభాయ నమః ఓం వనమాలాయై నమః ఓం శ్రీవత్సాయ నమః ఓం సుదర్శనాయ నమః ఓం గరుడాయ నమః ఓం పద్మాయ నమః ఓం ధ్వజాయ నమః ఓం అనన్తాయ నమః ఓం శార్ఙ్గాయ నమః ఓం గదాయై నమః ఓం శఙ్ఖాయ నమః ఓం నన్దకాయ నమః। తదన్తరాలేషు—ఓం విష్వక్సేనాయ నమః ఓం ఆచక్రాయ స్వాహా ఓం విచక్రాయ స్వాహా ఓం సుచక్రాయ స్వాహా ఓం ఘీచక్రాయ స్వాహా ఓం సంచక్రాయ స్వాహా ఓం జ్వాలాచక్రాయ స్వాహా ఓం క్రుద్ధోల్కాయ స్వాహా ఓం మహోల్కాయ స్వాహా ఓం వీర్యోల్కాయ స్వాహా ఓం విద్యోల్కాయ స్వాహా ఓం సహస్రోల్కాయ స్వాహా ఇతి ప్రణవాదిమన్త్రాః॥౪౨॥

తద్బహిః ప్రణవసంపుటితగరుడపఞ్చాక్షరయుక్తం వృత్తమ్—ఓం క్షిప ఓం స్వాహా ఓమ్। తచ్చ ద్వాదశవజ్రైః సాన్తరాలైరలంకృతమ్। తేషు వజ్రేషు—ఓం పద్మనిధయే నమః ఓం మహాపద్మనిధయే నమః ఓం గరుడనిధయే నమః ఓం శఙ్ఖనిధయే నమః ఓం మకరనిధయే నమః ఓం కచ్ఛపనిధయే నమః ఓం విద్యానిధయే నమః ఓం పరమానన్దనిధయే నమః ఓం మోక్షనిధయే నమః ఓం లక్ష్మీనిధయే నమః ఓం బ్రహ్మనిధయే నమః ఓం శ్రీ ముకున్దనిధయే నమః। తత్సంధిస్థానేషు—ఓం విద్యాకల్పకతరవే నమః ఓం ఆనన్దకల్పకతరవే నమః ఓం బ్రహ్మకల్పకతరవే నమః ఓం ముక్తికల్పకతరవే నమః ఓం మమృతకల్పకతరవే నమః ఓం బోధకల్పకతరవే నమః ఓం విభూతికల్పకతరవే నమః ఓం వైకుణ్ఠకల్పకతరవే నమః ఓం వేదకల్పకతరవే నమః ఓం యోగకల్పకతరవే నమః ఓం యజ్ఞకల్పకతరవే నమః ఓం పద్మకల్పకతరవే నమః। తచ్చ శివగాయత్రీపరబ్రహ్మమన్త్రాణాం వర్ణైర్వృత్తాకారేణ సంవేష్ట్య—తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ ధీమహి తన్నో రుద్రః ప్రచోదయాత్,

శ్రీమన్నారాయణో జ్యోతిరాత్మా నారాయణః పరః।

నారాయణపరం బ్రహ్మ నారాయణ నమోఽస్తు తే॥౪౩॥

తద్బహిః ప్రణవసంపుటితశ్రీబీజయుక్తం వృత్తమ్—ఓం శ్రీమోమితి। వృత్తాద్బహిశ్చత్వారింశద్దలపద్మమ్। తేషు దలేషు వ్యాహృతిశిరస్సంపుటితవేదగాయత్రీపాదచతుష్టయసూర్యాష్టాక్షరీమన్త్రౌ—ఓం భూః ఓం

భువః ఓం సువః ఓం మహః ఓం జనః ఓం తపః ఓం సత్యమ్ ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యమ్ ఓం భర్గో దేవస్య ధీమహి ఓం ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ఓం పరోరజసే సావదోమ్ ఓం మాపో జ్యోతీ రసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువః సువరోమ్ ఓం ఘృణిః సూర్య ఆదిత్యః। తద్దలసంధిషు ప్రణవశ్రీబీజసంపుటితనారాయణబీజం సర్వత్ర—ఓం శ్రీమం శ్రీమోమ్ ॥౪౪॥

తద్బహిరష్టశూలాఙ్కితభూచక్రమ్। చక్రాన్తశ్చతుర్దిక్షు హంసఃసోహంమన్త్రౌ ప్రణవసంపుటితౌ నారాయణాస్త్రమన్త్రశ్చ—ఓం హంసః సోహమ్, ఓం నమో నారాయణాయ హుం ఫట్ ॥౪౫॥

తద్బహిః ప్రణవమాలాసంయుక్తం వృత్తమ్। వృత్తాద్బహిః పఞ్చాశద్దలపద్మమ్। తేషు దలేషు మాతృకాపఞ్చాశదక్షరమాలా ళకారవర్ణా। తద్దలసంధిషు ప్రణవశ్రీబీజసంపుటితరామకృష్ణమాలామన్త్రౌ—ఓం శ్రీమోం నమో భగవతే రఘునన్దనాయ రక్షోఘ్నవిశదాయ మధురప్రసన్నవదనాయామితతేజసే బలాయ రామాయ విష్ణవే నమః శ్రీమోం, ఓం శ్రీం ఓం నమః కృష్ణాయ దేవకీపుత్రాయ వాసుదేవాయ నిగలచ్ఛేదనాయ సర్వలోకాధిపతయే సర్వజగన్మోహనాయ విష్ణవే కామితార్థదాయ స్వాహా శ్రీమోమ్ ॥౪౬॥

తద్బహిరష్టశూలాఙ్కితభూచక్రమ్। తేషు ప్రణవసంపుటితమహానీలకణ్ఠమన్త్రవర్ణాని—ఓం మోం నమో నీలకణ్ఠాయ ఓం। శూలాగ్రేషు లోకపాలమన్త్రాః ప్రణవాదినమోఽన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః క్రమేణ—ఓం మిన్ద్రాయ నమః ఓం మగ్నయే నమః ఓం యమాయ నమః ఓం నిర్ఋుతయే నమః ఓం వరుణాయ నమః ఓం వాయవే నమః ఓం సోమాయ నమః ఓం మీశానాయ నమః ॥ ౪౭॥

తద్బహిః ప్రణవమాలాయుక్తం వృత్తత్రయమ్। తద్బహిర్భూపురచతుష్టయం చతుర్ద్వారయుతం చక్రకోణచతుష్టయమహావజ్రవిభూషితమ్। తేషు వజ్రేషు ప్రణవశ్రబీజసంపుటితామృతబీజద్వయమ్—ఓం శ్రీం ఠం వం శ్రీమోమితి। బహిర్భూపురవీథ్యామ్—ఓం మాధారశక్త్యై నమః ఓం మూలప్రకృత్యై నమః ఓం మాదికూర్మాయ నమః ఓం మనన్తాయ నమః ఓం పృథివ్యై నమః। మధ్యభూపురవీథ్యామ్—ఓం క్షీరసముద్రాయ నమః ఓం రత్నద్వీపాయ నమః ఓం రత్నమణ్డపాయ నమః ఓం శ్వేతచ్ఛత్రాయ నమః ఓం కల్పకవృక్షాయ నమః ఓం రత్నసింహాసనాయ నమః। ప్రథమభూపురవీథ్యాం ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యసత్త్వరజస్తమోమాయావిద్యాఽనన్తపద్మాః

ప్రణవాదినమోన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః క్రమేణ। బాహ్యవృత్తవీథ్యాం విమలోత్కర్షిణీజ్ఞానాక్రియాయోగాప్రహ్వీసత్యేశానాః ప్రణవాదినమోఽన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః క్రమేణ। అన్తర్వృత్తవీథ్యాం—ఓమనుగ్రహాయై నమః, ఓం నమో భగవతే విష్ణవే సర్వభూతాత్మనే వాసుదేవాయ సర్వాత్మసంయోగయోగపీఠాత్మనే నమః। వృత్తావకాశేషు—

బీజం ప్రాణం చ శక్తిం చ దృష్టిం వశ్యాదికం తథా।

మన్త్రయన్త్రాఖ్యగాయత్రీప్రాణస్థాపనమేవ చ।

భూతదిక్పాలబీజాని యన్త్రస్యాఙ్గాని వై దశ॥

మూలమన్త్రమాలామన్త్రకవచదిగ్బన్ధనమన్త్రాశ్చ॥౪౮॥

భావనామయసమష్టియన్త్రేయత్తాం బుద్ధ్వా వ్యష్టియన్త్రేయత్తాం పృచ్ఛతి—తత్స్వరూపమితి। మమ...కురు స్వాహేతి సాధ్యనామాని॥౩౦-౪౮॥

మహాయన్త్రమహిమా

ఏవంవిధమేతద్యన్త్రం మహామన్త్రమయం యోగధీరాన్తైః పరమమన్త్రైరలంకృతం షోడశోపచారైరభ్యర్చితం జపహోమాదినా సాధితమేతద్యన్త్రం శుద్ధబ్రహ్మతేజోమయం సర్వాభయంకరం సమస్తదురితక్షయకరం సర్వాభీష్టసంపాదకం సాయుజ్యముక్తిప్రదం ఏతత్ పరమవైకుణ్ఠమహానారాయణయన్త్రం ప్రజ్వలతి॥౪౯॥

ఏతద్యన్త్రం తద్గతనానాత్వకలనాపాయే శుద్ధబ్రహ్మతేజోమయం సర్వాభయంకరం సర్వాత్మరూపత్వాత్ స్వభక్తపటలస్య సమస్తదురితక్షయకరమ్॥౪౯॥

మహాయన్త్రోపరిస్థస్య ఆదినారాయణస్య స్వరూపమ్

తస్యోపరి చ నిరతిశయానన్దతేజోరాశ్యభ్యన్తరసమాసీనం వాచామగోచరానన్దతేజోరాశ్యాకారం చిత్సారావిర్భూతానన్దవిగ్రహం బోధానన్దస్వరూపం నిరతిశయసౌన్దర్యపారావారం తురీయస్వరూపం తురీయాతీతం చాద్వైతపరమానన్దం నిరన్తరాతితురీయనిరతిశయసౌన్దర్యానన్దపారావారం లావణ్యవాహినీకల్లోలతటిద్భాసురం దివ్యమఙ్గలవిగ్రహం మూర్తిమద్భిః పరమమఙ్గలైరుపసేవ్యమానం చిదానన్దమయైరనన్తకోటిరవిప్రకాశైరనన్తభూషణైరలంకృతం సుదర్శనపాఞ్చజన్యపద్మగదాఽసిశార్ఙ్గముసలపరిఘాద్యైశ్చిన్మయైరనేకాయుధగణైర్మూర్తిమద్భిః సుసేవితం శ్రీవత్సకౌస్తుభవనమాలాఽఙ్కితవక్షసం బ్రహ్మకల్పవనామృతపుష్పవృష్టిభిః సన్తతమానన్దం బ్రహ్మానన్దరసనిర్భరైరసంఖ్యైరతిమఙ్గలం శేషాయుతఫణాజాలవిపులచ్ఛత్రశోభితం తత్ఫణామణ్డలోదచిర్మణిద్యోతితవిగ్రహం తదఙ్గకాన్తినిర్ఝరైస్తతం నిరతిశయబ్రహ్మగన్ధస్వరూపం నిరతిశయానన్దబ్రహ్మగన్ధవిశేషాకారం అనన్తబ్రహ్మగన్ధాకారసమష్టివిశేషం అనన్తానన్దతులసీమాల్యైరభినవం చిదానన్దమయానన్తపుష్పమాల్యైర్విరాజమానం తేజఃప్రవాహతరఙ్గతత్పరమ్పరాభిర్జ్వలన్తం నిరతిశయానన్తకాన్తివిశేషావర్తైరభితోఽనిశం ప్రజ్వలన్తం బోధానన్దమయానన్తధూపదీపావలిభిరతిశోభితం నిరతిశయానన్దచామరవిశేషైః పరిసేవితం నిరన్తరనిరుపమనిరతిశయోత్కటజ్ఞానానన్దానన్తగుచ్ఛఫలైరలంకృతం చిన్మయానన్దదివ్యవిమానచ్ఛత్రధ్వజరాజిభిర్విరాజమానం పరమమఙ్గలానన్తదివ్యతేజోభిర్జ్వలన్తం అనిశం వాచామగోచరానన్తతేజోరాశ్యన్తర్గతం అర్ధమాత్రాత్మకం తుర్యం ధ్వన్యాత్మకం తురీయాతీతం అవాచ్యం నాదబిన్దుకలాఽధ్యాత్మస్వరూపం చేత్యాద్యనన్తాకారేణావస్థితం నిర్గుణం నిష్క్రియం నిర్మలం నిరవద్యం నిరఞ్జనం నిరాకారం నిరాశ్రయం నిరతిశయాద్వైతపరమానన్దలక్షణం ఆదినారాయణం ధ్యాయేదిత్యుపనిషత్॥౫౦॥

ఏవంవిధయన్త్రాధికరణచైతన్యస్వరూపమాహ—తస్యేతి। చిత్సారావిర్భూతానన్దవిగ్రహం—చిచ్ఛబ్దేన చేతనప్రపఞ్చ ఉచ్యతే। తత్సారస్తు తద్గతహేయాంశాపాయసిద్ధప్రత్యగభిన్నపరమాత్మోచ్యతే। తన్మాత్రతయా ఆవిర్భూతానన్ద ఏవ విగ్రహో యస్య తత్ తథోక్తమ్। నిరతిశయసౌన్దర్యపారావారం విష్ణ్వాత్మనా స్వోపాసకభక్తపటలమనోహరదివ్యమఙ్గళవిగ్రహత్వాత్ స్వోపాసకస్వాజ్ఞానక్షయానురోధేన తురీయస్వరూపం తురీయాతీతం చ। నిర్విశేషతుర్యతుర్యాతీతస్వరూపే నిర్విశేషబ్రహ్మబోధకవాక్యానామద్వైతపరమానన్దాదీనాం సమన్వయః। భక్తేచ్ఛయా స్వీకృతమూర్తిమద్విష్ణౌ దివ్యమఙ్గళవిగ్రహమిత్యాదిసవిశేషవాక్యానాం సమన్వయః సర్వత్ర ద్రష్టవ్యః। ఉదర్చిః నిరుపమకాన్తిః। ప్రథమాధ్యాయే పాదచతుష్టయాత్మకం బ్రహ్మ ప్రతిజ్ఞాతమ్—అవిద్యాపాదః సువిద్యాపాదః ఆనన్దపాదః తుర్యపాదశ్చేతి। తత్ర తుర్యపాదప్రవిభక్తతుర్యపాదస్తు తుర్యతురీయం తుర్యాతీతం చేతి ప్రతిపాదితం యత్

తదేవ "చరణం పవిత్రం" ఇత్యుపక్రమ్య త్రిపాద్విభూతిమహానారాయణయన్త్రతదధ్యక్షదేవతాజాతతద్గతవిశేషాంశాపవాదాధికరణం తుర్యచైతన్యం తద్గతవిశేషసామాన్యాసంభవప్రబోధసిద్ధం తుర్యాతీతతయా ప్రథితతుర్యతుర్యం త్రైపదం బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే ఇత్యుపసంహరతి— అర్ధమాత్రాత్మకమితి। తురీయస్య అర్ధమాత్రాతత్కార్యనాదావభాసకతయా అర్ధమాత్రాత్మకత్వమ్। ధ్వన్యాత్మకమితి యదర్ధమాత్రాద్యవాచ్యం తదేవ తురీయాతీతం తుర్యతుర్యతయా లక్షితత్వాత్। నాదబిన్ద్వాదికం తస్మాత్ భిద్యత ఇత్యత్ర తదతిరేకేణ నాదాదేరభావాత్ తదేవ సర్వమిత్యాహ—నాదబిన్దుకలాఽధ్యాత్మస్వరూపం చేతి। అనన్తాకారత్వే త్రిగుణత్వం సక్రియత్వం మలవత్త్వం సాశ్రయత్వం చ స్యాదిత్యత ఆహ— నిర్గుణమితి। యన్నిర్గుణమిత్యాదివిశేషణబోధితం తదేవాదిసర్వకారణత్వాత్ కార్యసాపేక్షకారణతాయాః విశేషత్వప్రసక్తౌ వస్తుతో యత్ర కార్యకారణకలనాజాతం నాస్త్యరమితి నారం కార్యకారణకలనాపహ్నవసిద్ధౌ త్రైపదం అయనం ధామ స్వరూపం యస్య సోఽయం ఆదినారాయణః తం పరమాత్మానం స్వావశేషధియా ధ్యాయేత్। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః సప్తమాధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః॥ ౫౦॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది పరమమోక్షస్వరూపప్రకటనపూర్వకం త్రిపాద్విభూతిపరమవైకుణ్ఠమహానారాయణయన్త్రస్వరూపనిరూపణం నామ సప్తమోఽధ్యాయః

అష్టమోఽధ్యాయః

అద్వైతే బ్రహ్మణి వైకుణ్ఠాదిభేదసత్త్వోపపాదనమ్

తతః పితామహః పరిపృచ్ఛతి భగవన్తం మహావిష్ణుం—భగవన్ శుద్ధాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణస్తవ కథం విరుద్ధవైకుణ్ఠప్రాసాదప్రాకారవిమానాద్యనన్తవస్తుభేదః॥౧॥

సత్యమేవోక్తమితి భగవాన్ మహావిష్ణుః పరిహరతి। యథా శుద్ధసువర్ణస్య కటకమకుటాఙ్గదాదిభేదః, యథా సముద్రసలిలస్య స్థూలసూక్ష్మతరఙ్గఫేనబుద్బుదకరకలవణపాషాణాద్యనన్తవస్తుభేదః, యథా భూమేః పర్వతవృక్షతృణగుల్మలతాఽఽద్యనన్తవస్తుభేదః, తథైవాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణో మమ సర్వాద్వైతముపపన్నం భవత్యేవ। మత్స్వరూపమేవ సర్వం మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే॥౨॥

యద్యద్వైతోఽసి త్వం తదా వైకుణ్ఠాదిభేదః కథమితి పృచ్ఛతీత్యాహ—తత ఇతి॥౧॥ తత్ర దృష్టాన్తత్రయమాచష్టే— యథేతి। తత్ కథం? మత్స్వరూపమేవేతి॥౨॥

అనన్తవైకుణ్ఠసత్త్వోపపాదనమ్

పునః పితామహః పరిపృచ్ఛతి—భగవన్ పరమవైకుణ్ఠ ఏవ పరమమోక్షః। పరమమోక్షస్త్వేక ఏవ శ్రూయతే సర్వత్ర। కథమనన్తవైకుణ్ఠాశ్చ అనన్తానన్దసముద్రాదయశ్చ అనన్తమూర్తయః సన్తీతి॥3॥

తథేతి హోవాచ భగవాన్ మహావిష్ణుః—ఏకస్మిన్నవిద్యాపాదేఽనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని సావరణాని శ్రూయన్తే। తస్మిన్నేకస్మిన్నణ్డే బహవో లోకాశ్చ బహవో వైకుణ్ఠాశ్చానన్తవిభూతయశ్చ సన్త్యేవ। సర్వాణ్డేష్వనన్తలోకాశ్చానన్తవైకుణ్ఠాః సన్తీతి సర్వేషాం ఖల్వభిమతమ్। పాదత్రయేఽపి కిం వక్తవ్యమ్। నిరతిశయానన్దావిర్భావో మోక్ష ఇతి మోక్షలక్షణం పాదత్రయే వర్తతే। తస్మాత్ పాదత్రయం పరమమోక్షః। పాదత్రయం పరమవైకుణ్ఠః। పాదత్రయం పరమకైవల్యమితి। తతః శుద్ధచిదానన్దబ్రహ్మవిలాసానన్దాశ్చానన్తపరమానన్దవిభూతయశ్చానన్తవైకుణ్ఠాశ్చానన్తపరమానన్దసముద్రాదయః సన్త్యేవ॥౪॥

శ్రుత్వాఽపి తత్రాసంభవమాశంక్య పృచ్ఛతీత్యాహ—పునరితి॥3॥ తత్ర్పశ్నమఙ్గీకృత్య పరిహరతి—తథేతి। స్వావిద్యాపాదప్రవిభక్తస్వావిద్యాపాదే। ఏవమనన్తకోటివైకుణ్ఠాలంకృతే తత్సూక్ష్మబీజతుర్యాంశాత్మకవిద్యాదిపాదత్రయేఽపి కిం వక్తవ్యం అనన్తవైకుణ్ఠాదయః సన్తీతి। అవిద్యాపాదగావిద్యాపాదస్య బన్ధహేతుప్రవృత్తిసాధకత్వం, తదపేక్షయా విద్యాఽఽదిపాదత్రయస్య స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చనివృత్తిప్రధానత్వేన మోక్షసాధనజ్ఞానజనకత్వం

స్యాదిత్యాహ—నిరతిశయేతి। యస్మాత్ [అ]విద్యాऽऽదిపాదత్రయగతవికారాభావతః పాదత్రయస్య అజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్త్యాత్మకజ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యజ్జ్ఞానరూపత్వం [త్వాత్] యుజ్యతే జ్ఞానాదేః మోక్షాదిఫలకత్వం తస్మాత్। పాదత్రయం పరమకైవల్యమితి—సన్నిహితసాధనస్య ఫలపర్యవసాయిత్వేన ఫలవత్త్వోక్తిః। అనన్తానన్దసముద్రాదయః సన్త్యేవేతి యత్తత్పాదచతుష్టయేऽపి సమానమ్। యత ఏవం అతః పాదచతుష్టయమపి సవిశేషమేవ।
పాదచతుష్టయతత్కార్యకలనాऽసంభవప్రబోధసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రావస్థానలక్షణవికళేబరకైవల్యమేవ నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషత్రైపదమిత్యత్ర—

మహాప్రళయసంపత్తౌ హ్యసత్తాం సముపాగతే।

అధిష్ఠానం పరం తత్త్వమేకం సచ్ఛిష్యతే మహత్॥

ఇతి శ్రుతేః॥ ౪॥

పరమతత్త్వావబోధేన బ్రహ్మమాత్రావశేషః

ఉపాసకస్తతోऽభ్యేత్త్యేవంవిధం నారాయణం ధ్యాత్వా ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారైరభ్యర్చ్య నిరతిశయాద్వైతపరమానన్దలక్షణో భూత్వా తదగ్రే సావధానేనోపవిశ్య అద్వైతయోగమాస్థాయ సర్వాద్వైతపరమానన్దలక్షణాఖణ్డామితతేజోరాశ్యాకారం విభావ్యోపాసకః స్వయం శుద్ధబోధానన్దమయామృతనిరతిశయానన్దతేజోరాశ్యాకారో భూత్వా మహావాక్యార్థమనుస్మరన్ బ్రహ్మాహమస్మి అహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి యోऽహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి అహమేవాహం మాం జుహోమి స్వాహా అహం బ్రహ్మేతి భావనయా యథా పరమతేజోమహానదీప్రవాహః పరమతేజఃపారావారే ప్రవిశతి యథా పరమతేజఃపారావారతరఙ్గాః పరమతేజఃపారావారే ప్రవిశన్తి తథైవ సచ్చిదానన్దాత్మోపాసకః సర్వపరిపూర్ణా ద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మణి నారాయణే మయి సచ్చిదానన్దాత్మకోऽహమజోऽహం పరిపూర్ణోऽహమస్మీతి ప్రవివేశ తత ఉపాసకో నిస్తరఙ్గాద్వైతాపారనిరతిశయసచ్చిదానన్దసముద్రో బభూవ॥౫॥

యస్త్వనేన మార్గేణ సమ్యగాచరతి స నారాయణో భవత్యసంశయమేవ। అనేన మార్గేణ సర్వే మునయః సిద్ధిం గతాః। అసంఖ్యాతాః పరమయోగినశ్చ సిద్ధిం గతాః॥ ౬॥

ఏవం దేశికముఖతః పరమతత్త్వరహస్యమవబుధ్య శిష్యః నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రప్రబోధసమకాలం తన్మాత్రమవశిష్యత ఇత్యాహ—ఉపాసక ఇతి। "బ్రహ్మాహమస్మి" ఇత్యాద్యం వాక్యం బ్రహ్మణ్యనాత్మతాభ్రాన్తివారకమ్। "అహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి" ఇతి వాక్యం తు ఆత్మన్యబ్రహ్మత్వభ్రమవారకమ్। "యోఽహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి" ఇతి వాక్యం తు ప్రత్యక్పరచితోర్భేదః స్వాజ్ఞవికల్పితః యోఽహం జీవోఽస్మీతి, స్వజ్ఞదృష్ట్యా బ్రహ్మాహమస్మీతి, పరమార్థదృష్ట్యా తయోః ప్రసక్తభేదైక్యభ్రమో నాస్తీతి। "అహమేవాహం మాం జుహోమి స్వాహా" ఇతి మన్త్రస్తు—అహమేవ పరమాత్మా నిష్ప్రతియోగికోఽహం, మమానాత్మాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। అత ఏవ బ్రహ్మమాత్రాగ్నౌ ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యహేతుభూతాం అవిద్యావిద్యారూపాం మాం మాయాం జుహోమి అపహ్నవం కృత్వా తదపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి తన్మాత్రతయా అవశిష్యత ఇత్యర్థః। ఏవం అహం బ్రహ్మేతి భావనయా। ఉపదేశార్థః ప్రవేశశబ్దః, న తు గ్రామప్రవేశవత్ ఇత్యత్ర—"ఆప్తిః స్వమాత్రావశేషో న హి గ్రామాన్తరాప్తివత్" ఇతి నామార్థవివేకోక్తేః। తతః కిమిత్యత ఆహ—తత ఇతి॥౫॥ మదుక్తార్థం యథావత్ యో వేద సోఽపి కృతకృత్యో భవతీత్యాహ—యస్త్వితి। భవన్తం ప్రతి యో మయా దర్శితః అనేనేతి। తస్మాత్ మదుక్తమార్గ ఏవ శ్రేయానిత్యర్థః॥౬॥

సాలమ్బనిరాలమ్బయోగభేదః

తతః శిష్యో గురుం పరిపృచ్ఛతి—భగవన్ సాలమ్బనిరాలమ్బయోగౌ కథమితి॥౭॥

సాలమ్బస్తు కరచరణాదిమూర్తివిశిష్టం మణ్డలాద్యాలమ్బనం సాలమ్బయోగః। నిరాలమ్బస్తు సమస్తనామరూపకర్మాతిదూరతయా సర్వకామాద్యన్తఃకరణవృత్తిసాక్షితయా తదాలమ్బనశూన్యతయా చ భావనం నిరాలమ్బయోగః॥౮॥

సాలమ్బనిరాలమ్బయోగేయత్తాం పృచ్ఛతి—భగవన్నితి॥౭॥ పృష్టో భగవానేవమాహ—సాలమ్బస్త్వితి॥౮॥

నిరాలమ్బయోగాధికారిలక్షణమ్

అథ చ నిరాలమ్బయోగాధికారీ కీదృశో భవతి ॥౯॥

అమానిత్వాదిలక్షణోపలక్షితో యః పురుషః స ఏవ నిరాలమ్బయోగాధికారీ ॥౧౦॥

తత్రాన్యతరాధికారీ కీదృశః? ఇతి పృచ్ఛతి—అథేతి ॥౯॥ ఉత్తరమాహ—అమానిత్వాదీతి ॥౧౦॥

సర్వాధికారికో భక్తియోగః

కార్యః కశ్చిదస్తి। తస్మాత్ సర్వేషామధికారిణామనధికారిణాం చ భక్తియోగ ఏవ ప్రశస్యతే। భక్తియోగో నిరుపద్రవః। భక్తియోగాన్ముక్తిః। భక్తిమతామనాయాసేనాచిరాదేవ తత్త్వజ్ఞానం భవతి ॥౧౧॥

తత్ కథమితి। భక్తవత్సలః స్వయమేవ సర్వేభ్యో మోక్షవిఘ్నేభ్యో భక్తినిష్ఠాన్ సర్వాన్ పరిపాలయతి సర్వాభీష్టాన్ ప్రయచ్ఛతి మోక్షం దాపయతి చతుర్ముఖాదీనామ్। సర్వేషామపి వినా విష్ణుభక్త్యా కల్పకోటిభిర్మోక్షో న విద్యతే। కారణేన వినా కార్యం నోదేతి। భక్త్యా వినా బ్రహ్మజ్ఞానం కదాఽపి న జాయతే। తస్మాత్త్వమపి సర్వోపాయాన్ పరిత్యజ్య భక్తిమాశ్రయ। భక్తినిష్ఠో భవ। భక్తినిష్ఠో భవ। భక్త్యా సర్వసిద్ధయః సిధ్యన్తి। భక్త్యసాధ్యం న కించిదస్తి ॥౧౨॥

నిరాలమ్బయోగస్త్వధికారివిషయః న హి సర్వసాధారణో భవతి, తథా చేదనధికారిణాం కా గతిః ఇత్యత్ర అధికార్యనధికారిణోరపి సాధారణోపాయభూతభక్తియోగమేవ స్తౌతి—కార్య ఇతి। యస్మాత్ అధికార్యనధికారిణోరపి పరమసులభోపాయతయా కార్యః కశ్చిదస్తీతి। కిం తత్? ఇత్యత్ర—తస్మాదితి। స్వాధికారానుగుణ్యేన సోఽహం దాసోఽహం ఇతి భజనం భక్తిః "స్వస్వరూపానుసంధానం భక్తిరిత్యభిధీయతే" ఇతి భాష్యకారోక్తేః సైవ యోగః। తస్యాయాసాల్పత్వం ఫలానల్పత్వం చాహ—భక్తియోగ ఇతి ॥౧౧॥ సర్వాన్ పాలయతి—స్వాప్రబోధో హి మోక్షవిఘ్న ఇత్యర్థః। చతుర్ముఖాదీనాం స్వప్రతిపత్త్యేత్యర్థః। సర్వేషామపి వినా విష్ణుభక్త్యా బ్రహ్మజ్ఞానానుదయాత్ తదితరసాధనైః కల్పకోటిభిః మోక్షో న విద్యతే ॥౧౨॥

భక్తియోగాదనాయాసేన నారాయణభావప్రాప్తిః

ఏవంవిధం గురూపదేశమాకర్ణ్య సర్వం పరమతత్త్వరహస్యమవబుధ్య సర్వసంశయాన్ విధూయ క్షిప్రమేవ మోక్షం సాధయామీతి నిశ్చిత్య తతః శిష్యః సముత్థాయ ప్రదక్షిణనమస్కారం కృత్వా గురుభ్యో గురుపూజాం విధాయ గుర్వనుజ్ఞయా క్రమేణ భక్తినిష్ఠో భూత్వా భక్త్యతిశయేన పక్వవిజ్ఞానం ప్రాప్య తస్మాదనాయాసేన శిష్యః క్షిప్రమేవ సాక్షాన్నారాయణో బభూవేత్యుపనిషత్॥౧౩॥

నారాయణయాథాత్మ్యజ్ఞానాత్ నారాయణ ఏవ భవతి। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః గురుశిష్యాఖ్యాయికాసమాప్త్యర్థః॥౧౩॥

పరమరహస్యస్మరణాదేర్మహిమా

తతః ప్రోవాచ భగవాన్ మహావిష్ణుః చతుర్ముఖమవలోక్య—బ్రహ్మన్ పరమతత్త్వరహస్యం తే సర్వం కథితమ్। తత్స్మరణమాత్రేణ మోక్షో భవతి। తదనుష్ఠానేన సర్వమవిదితం విదితం భవతి। యత్స్వరూపజ్ఞానినః సర్వమవిదితం విదితం భవతి తత్ సర్వం పరమరహస్యం కథితమ్॥౧౪॥

తతః కిమిత్యత ఆహ—తత ఇతి। నాతః పరం తే వక్తవ్యం విద్యతే, యద్వక్తవ్యం పరమతత్త్వరహస్యం తస్య సాకల్యేనోక్తత్వాత్ "నాతః పరం హి వేదితవ్యమితి కించిత్" ఇతి హి శ్రుతేః॥౧౪॥

ఆదినారాయణైకనిష్ఠావిధిః

గురుః క ఇతి। గురుః సాక్షాదాదినారాయణః పురుషః। స ఆదినారాయణోఽహమేవ। తస్మాన్మామేకం శరణం వ్రజ। మద్భక్తినిష్ఠో భవ। మదీయోపాసనాం కురు। మామేవ ప్రాప్స్యసి। మద్వ్యతిరిక్తం సర్వం బాధితమ్। మద్యతిరిక్తమవాధితం న కించిదస్తి। నిరతిశయానన్దాద్వితీయోఽహమేవ। సర్వపరిపూర్ణోఽహమేవ। సర్వాశ్రయోఽహమేవ।

వాచామగోచరనిరాకారపరబ్రహ్మస్వరూపోఽహమేవ। మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే॥౧౫॥

యేనేదం కథితం స కీదృశ ఇత్యాక్షిపతి గురుః క ఇతి। యస్మాదేవం తస్మాత్ మాం నిష్ప్రతియోగికైకం బ్రహ్మాస్మీతి శరణం వ్రజ ప్రపత్తిం కుర్విత్యర్థః। యద్యేవమధికారీ న భవసి తదా మద్భక్తినిష్ఠో భవ। త్వద్వ్యతిరిక్తాశ్రయణే కా హానిరిత్యత ఆహ—మద్వ్యతిరిక్తమితి। తథా చేత్ త్వం కీదృశః ఇత్యత్ర—నిరతిశయేతి। స్వాతిరిక్తసర్వప్రసక్తౌ తదాశ్రయత్వం, వస్తుతో నిరాశ్రయోఽస్మీత్యర్థః॥౧౫-౧౬॥

మహావిష్ణుభక్తితః సకలశ్రేయఃప్రాప్తిః

ఇత్యేవం మహావిష్ణోః పరమిమముపదేశం లబ్ధ్వా పితామహః పరమానన్దం ప్రాప॥౧౬॥

విష్ణోః కరాభిమర్శనేన దివ్యజ్ఞానం ప్రాప్య పితామహస్తతః సముత్థాయ ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ వివిధోపచారైర్మహావిష్ణుం ప్రపూజ్య ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా వినయేనోపసంగమ్య భగవన్ భక్తినిష్ఠాం మే ప్రయచ్ఛ। త్వదభిన్నం మాం పరిపాలయ కృపాలయ॥౧౭॥

తథైవ సాధు సాధ్వితి సాధుప్రశంసాపూర్వకం మహావిష్ణుః ప్రోవాచ—మదుపాసకః సర్వోత్కృష్టః స భవతి। మదుపాసనయా సర్వమఙ్గలాని భవన్తి। మదుపాసనయా సర్వం జయతి। మదుపాసకః సర్వవన్ద్యో భవతి మదీయోపాసకస్యాసాధ్యం న కించిదస్తి। సర్వబన్ధాః ప్రవినశ్యన్తి। సద్భృత్యమివ సర్వే దేవాస్తం సేవన్తే। మహాశ్రేయాంసి చ సేవన్తే। మదుపాసకస్తస్మాన్నిరతిశయాద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మ భవతి। యో వై ముముక్షురనేన మార్గేణ సమ్యగాచరతి స పరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మ భవతి॥౧౮॥

తతః కిమిత్యత ఆహ—విష్ణోరితి॥౧౭॥ మైదుక్తమార్గానుసరణఫలమాహ—య ఇతి॥౧౮॥

ఏతదుపనిషదధ్యయనాదేర్మహిమా

యస్తు పరమతత్త్వరంహస్యాథర్వణమహానారాయణోపనిషదమధీతే స సర్వేభ్యః పాపేభ్యో ముక్తో భవతి జ్ఞానాజ్ఞానకృతేభ్యః పాతకేభ్యో ముక్తో భవతి మహాపాతకేభ్యః పూతో భవతి రహస్యకృతప్రకాశకృతచిరకాలాత్యన్తకృతేభ్యః సర్వేభ్యః పాపేభ్యో ముక్తో భవతి। స సకలలోకాన్ జయతి। స సకలమన్త్రజపనిష్ఠో భవతి। స సకలవేదాన్తరహస్యాధిగతపరమార్థజ్ఞో భవతి। స సకలభోగభుగ్భవతి। స సకలయోగవిద్భవతి। స సకలజగత్పరిపాలకో భవతి। సోఽద్వైతపరమానన్దలక్షణపరబ్రహ్మ భవతి॥౧౯॥

ఇదం పరమతత్త్వరహస్యం న వాచ్యం గురుభక్తివిహీనాయ। న చాశుశ్రూషవే వాచ్యం న తపోవిహీనాయ నాస్తికాయ న డామ్భికాయ మద్భక్తివిహీనాయ। మాత్సర్యాఙ్కితతనవే న వాచ్యమ్। న వాచ్యం మదసూయాపరాయ కృతఘ్నాయ॥౨౦॥

ఇదం పరమరహస్యం మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి మద్భక్తినిష్ఠో భూత్వా మామేవ ప్రాప్స్యతి॥౨౧॥

ఆవయోర్య ఇమం సంవాదమధ్యేష్యతి స నరో బ్రహ్మనిష్ఠో భవతి॥౨౨॥

శ్రద్ధావాననసూయుః శృణుయాత్ పఠతి వా య ఇమం సంవాదమావయోః స పురుషో మత్సాయుజ్యమేతి॥౨౩॥

తతో మహావిష్ణుస్తిరోదధే। తతో బ్రహ్మా స్వస్థానం జగామేత్యుపనిషత్॥౨౪॥

ఏతద్గ్రన్థమర్థతో యః పఠతి తస్య సామాన్యవిశేషఫలమాహ—యస్త్వితి। కిం బహునా—సోఽద్వైతేతి॥౧౯॥ శాస్త్రసమ్ప్రదాయమాహ—ఇదమితి॥౨౦-౨౧॥ ఆవయోః సంవాదనిర్వృత్తశాస్త్రజన్యజ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యజ్ఞానసమకాలం మత్సాయుజ్యం మద్భావం వికళేబరకైవల్యమేతి॥౨౨-౨౩॥ తతః కిమిత్యత్ర శాస్త్రార్థముపసంహరతి—తత ఇతి। ఉపదేశకార్యే నిర్వృత్తే మహావిష్ణుస్తిరోదధే స్వాన్వర్థనామా భవతి వ్యాపక ఏవ భవతీత్యర్థః। తతో బ్రహ్మా కృతకృత్యో భూత్వా స్వస్థానం జగామ। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దౌ అష్టమాధ్యాయకృత్స్నశాస్త్రసమాత్యర్థౌ॥౨౪॥

ఇత్యథర్వణమహానారాయణోపనిషది పరమసాయుజ్యముక్తిస్వరూపనిరూపణం నామ అష్టమోఽధ్యాయః

ఉత్తరకాణ్డః సమాప్తః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
మహానారాయణవ్యాఖ్యా లిఖితా బ్రహ్మగోచరా।
మహానారాయణవ్యాఖ్యాగ్రన్థస్త్వష్టశతం స్మృతః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే ద్విపఞ్చాశత్సఙ్ఖ్యాపూరకం త్రిపాద్విభూతిమహానారాయణోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్॥

దత్తాత్రేయోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

ప్రథమః ఖణ్డః

దత్తాత్రేయధ్యానమ్

ఓం సత్యక్షేత్రే బ్రహ్మా నారాయణం మహాసామ్రాజ్యం కిం తారకం తన్నో బ్రూహి భగవన్నిత్యుక్తః సత్యానన్దచిదాత్మకం సాత్త్వికం మామకం ధామోపాస్స్వేత్యాహ। సదా దత్తోఽహమస్మీతి ప్రత్యేతత్సంవదన్తి యే న తే సంసారిణో భవన్తి। నారాయణేనైవం వివక్షితో బ్రహ్మా విశ్వరూపధరం విష్ణుం నారాయణం దత్తాత్రేయం ధ్యాత్వా సద్వదతి॥౧॥

దత్తాత్రేయబ్రహ్మవిద్యాసంవేద్యానన్దవిగ్రహమ్।

త్రిపాన్నారాయణాకారం దత్తాత్రేయముపాస్మహే॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం దత్తాత్రేయోపనిషత్ ఏకాక్షరాదిదత్తాత్రేయమన్త్రగ్రామప్రకటనవ్యగ్రా నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। బ్రహ్మనారాయణసంవాదరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—ఓం సత్యక్షేత్ర ఇతి। ఆదౌ ఓమితి సవిశేషం నిర్విశేషం వా బ్రహ్మోచ్యతే, "ప్రణవో హ్యపరం బ్రహ్మ ప్రణవశ్చ పరః శ్రుతః" ఇతి ఖిలశ్రుతేః। గఙ్గాయమునయోః మధ్యవిలసితం సత్యక్షేత్రం తత్ర సత్యక్షేత్రే బ్రహ్మ తపః చచార। తపఃఫలదిత్సయా ప్రసన్నం స్వాతిరిక్తం నాస్త్యరమపీతి యే మన్యన్తే తే నారాః తేషాం అయనం విశ్రాన్తిస్థానభూతం నారాయణం మహాంశ్చాసౌ సమ్యగ్రాజత ఇతి సమ్రాట్ చ మహాసమ్రాట్ తద్భావో మహాసామ్రాజ్యస్వరూపం విధివత్ ప్రణమ్య హే భగవన్ తతో గర్భజన్మజరామరణాత్ కిం తారకం భవసాగరతో భక్తకోటిసన్తారకం మే బ్రూహీతి బ్రహ్మణైవముక్తో నారాయణ అనృతదుఃఖజాడ్యగ్రాసతయా సత్యానన్దచిదాత్మకం విశుద్ధసత్వసత్వసత్వోపాధికతయా సాత్వికం మామకం ధామోపాస్స్వేత్యాహ। స్వధామోపాసనాప్రకారే తత్ఫలం చాహ—సదేతి। స్వభక్తపటలస్య స్వపదప్రాప్త్యుపాయనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రప్రబోధో యేన దత్తః సోఽయం నిర్విశేషపరమాత్మా దత్త ఇత్యుచ్యతే। సదా ప్రత్యహం దత్తోఽహమస్మీతి య ఏతత్ సంవదన్తి న హి తే సంసారిణో భవన్తి పరమాత్మైవ భవన్తీత్యత్ర—

సదా రామోఽహమస్మీతి తత్త్వతః ప్రవదన్తి యే।

న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః॥

ఇతి శ్రుతేః। నారాయణేనైవం వివక్షితో బ్రహ్మ విరాడాత్మనా విశ్వరూపధరం స్వాజ్ఞవికల్పితప్రపఞ్చసూత్రాన్తర్యామ్యాత్మనా విష్ణుం వ్యాపనశీలం ముక్తాలివిశ్రాన్తిసీమతయా నారాయణం దత్తాత్రేయం అత్రిమునితపఃఫలం భగవన్తం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా ధ్యాత్వా తద్యాథాత్మ్యం స్వమాత్రమిత్యవగమ్య స్వానుభూతార్థే ప్రకటయతీత్యాహ—విశ్వేతి। యత్స్వాతిరిక్తాసత్ప్రపఞ్చతత్కార్యాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ తదేవ సత్

నిప్రప్రతియోగికసన్మాత్రమితి వదతి, "పశ్యతేఽపి సన్మాత్రమసదన్యత్",
బ్రహ్మమాత్రమసదన్యత్ ఇత్యాదిశ్రుతేః॥౧॥

దత్తాత్రేయతారకైకాక్షరమన్త్రః

దమితి హంసః। దామితి దీర్ఘమ్। తద్బీజం నామ బీజస్థమ్। దామిత్యేకాక్షరం భవతి।
తదేతత్తారకం భవతి। తదేవోపాసితవ్యం విజ్ఞేయం గర్భాదితారణమ్। గాయత్రీ ఛన్దః। సదాశివ
ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। వటబీజస్థమివ దత్తబీజస్థం సర్వం జగత్। ఏతదేవైకాక్షరం
వ్యాఖ్యాతమ్॥౨॥

ఏవం బ్రహ్మణో దృఢానుభవసన్తుష్టో భగవాన దత్తాత్రేయః తారకాదిమన్త్రగ్రామమాచష్టే—
దమిత్యాది। దమితి హంసః ప్రత్యక్। తద్విశ్రాన్తిస్థానం దీర్ఘం పరం బ్రహ్మ। తయోరైక్యం
దామితి ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మోచ్యతే। యత్ దామిత్యేకాక్షరం భవతి తద్బీజం నామ
బీజావభాసకతయా బీజస్థం బ్రహ్మోచ్యతే। యద్బ్రహ్మ దామిత్యుక్తం తత్తారకతయా
జ్ఞేయమిత్యాహ—తదేతదితి। తారకస్య ఛన్దఋషిదేవతా ఆహ—గాయత్రీతి। దత్తబీజస్య
జగత్కారణతామాహ—వటబీజస్థమితి॥౨॥

దత్తాత్రేయషడక్షరమన్త్రః

వ్యాఖ్యాస్యే షడక్షరమ్। ఓమితి ప్రథమమ్। శ్రీమితి ద్వితీయమ్। హ్రీమితి తృతీయమ్।
క్లీమితి చతుర్థమ్। గ్లౌమితి పఞ్చమమ్। ద్రామితి షట్క[ష్ఠ]మ్। షడక్షరోఽయం భవతి।
సర్వసంపద్వృద్ధికరీ భవతి। యోగానుభవో భవతి। గాయత్రీ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః।
దత్తాత్రేయో దేవతా॥3॥

ఓం శ్రీం హ్రీం క్లీం గ్లౌం ద్రాం ఇతి షడక్షరోఽయం భవతి॥3॥

దత్తాత్రేయాష్టాక్షరమన్త్రః

ద్రమిత్యుక్త్వా ద్రామిత్యుక్త్వా వా దత్తాత్రేయాయ నమ ఇత్యష్టాక్షరః। దత్తాత్రేయాయేతి సత్యానన్దచిదాత్మకమ్। నమ ఇతి పూర్ణానన్దైకవిగ్రహమ్। గాయత్రీ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। దత్తాత్రేయాయేతి కీలకమ్। తదేవ బీజమ్। నమః శక్తిర్భవతి॥౪॥

అష్టాక్షరమనుముద్ధరతి—ద్రమితి। ద్రాం దత్తాత్రేయాయ నమః। ధ్యానం తు—దత్తాత్రేయాయేతి। దత్తాత్రేయాయ సత్యానన్దచిదాత్మకం నమః పూర్ణానన్దైకవిగ్రహం ఇతి త్రయోవింశాక్షరమనుర్వాఽయం భవతి॥౪॥

దత్తాత్రేయద్వాదశాక్షరమన్త్రః

ఓమితి ప్రథమమ్। ఆమితి ద్వితీయమ్। హ్రీమితి తృతీయమ్। క్రోమితి చతుర్థమ్। ఏహీతి తదేవ వదేత్। దత్తాత్రేయేతి స్వాహేతి మన్త్రరాజోఽయం ద్వాదశాక్షరః। జగతీ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। ఓమితి బీజమ్। స్వాహేతి శక్తిః। సంబుద్ధిరితి కీలకమ్। ద్రమితి హృదయే। హ్రీం క్లీమితి శీర్షే। ఏహీతి శిఖాయామ్। దత్తేతి కవచే। ఆత్రేయేతి చక్షుషి। స్వాహేత్యస్త్రే। తన్మయో భవతి। య ఏవం వేద॥౫॥

ద్వాదశాక్షరమనుముద్ధరతి—ఓమితి। ఓం ఆం హ్రీం క్రోం ఏహి దత్తాత్రేయ స్వాహేతి మన్త్రరాజోఽయం ద్వాదశాక్షరః॥౫॥

దత్తాత్రేయషోడశాక్షరమన్త్రః

షోడశాక్షరం వ్యాఖ్యాస్యే। ప్రాణం దేయమ్। మానం దేయమ్। చక్షుర్దేయమ్। శ్రోత్రం దేయమ్। షడ్వశశిరశ్ఛినత్తి। షోడశాక్షరమన్త్రో న దేయో భవతి। అతిసేవాపరభక్తగుణవచ్ఛిష్యాయ వదేత్। ఓమితి ప్రథమం భవతి। ఐమితి ద్వితీయమ్। క్రోమితి తృతీయమ్। క్లీమితి చతుర్థమ్। క్లూమితి పఞ్చమమ్। హ్రామితి షష్ఠమ్। హ్రీమితి సప్తమమ్। హ్రూమిత్యష్టమమ్। సౌరితి నవమమ్। దత్తాత్రేయాయేతి చతుర్దశమ్। స్వాహేతి షోడశమ్। గాయత్రీ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। ఓం బీజమ్। స్వాహా శక్తిః। చతుర్థ్యన్తం కీలకమ్। ఓమితి హృదయే। క్లాం క్లీం క్లూమితి శిఖాయామ్। సౌరితి కవచే। చతుర్థ్యన్తం చక్షుషి। స్వాహేత్యస్త్రే। యో నిత్యమధీయానః సచ్చిదానన్దసుఖీ మోక్షీ భవతి। సౌరిత్యన్తే శ్రీ వైష్ణవ ఇత్యుచ్యతే। తజ్జాపీ విష్ణురూపీ భవతి॥౬॥

షోడశాక్షరస్య మన్త్రరాజత్వేన అనధికారిణి అదేయతాం అధికారిణి దేయతాం వదన్ మన్త్రరాజముద్ధరతి— షోడశాక్షరమితి। అనధికారిణి యది తే అనుకమ్పా తదా తస్మై ప్రాణం దేయమ్। తత్కృతేఽన్యత్ర షడ్ఢశశిరచ్ఛినత్తి తదుపకారాయ తచ్ఛత్రూణాం శిరచ్ఛేదనం వా కర్తవ్యమ్। జాత్వప్యయం షోడశాక్షరమన్త్రో న దేయో భవతి। పునః కస్మై వక్తవ్యేత్యత్ర— అతి సేవాపరేతి। అథ షోడశాక్షరముద్ధరతి—ఓమితి। ఓం ఐం క్రోం క్లీం క్లూం హ్రాం హ్రీం హ్రూం సౌః దత్తాత్రేయాయ స్వాహేతి షోడశాక్షరః। దత్తాత్రేయాయేతి చతుర్థ్యన్తం కీలకమ్। యో నిత్యమధీయానః సోఽయం సచ్చిదానన్దసుఖీ॥౬॥

దత్తాత్రేయానుష్టుభమన్త్రః

అనుష్టుపచ్ఛన్దో వ్యాఖ్యాస్యే। సర్వత్ర సంబుద్ధిరిమానీత్యుచ్యన్తే—

దత్తాత్రేయ హరే కృష్ణ ఉన్మత్తానన్దదాయక।

దిగమ్బర మునే బాల పిశాచ జ్ఞానసాగర॥

ఇత్యుపనిషత్। అనుష్టుప్ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। దత్తాత్రేయేతి హృదయే। హరే కృష్ణేతి శీర్షే। ఉన్మత్తానన్దేతి శిఖాయామ్। దాయక మున ఇతి కవచే। దిగమ్బరేతి చక్షుషి। పిశాచజ్ఞానసాగరేత్యస్త్రే। ఆనుష్టుభోఽయం మయాఽధీతః। అబ్రహ్మజన్మదోషాశ్చ ప్రణశ్యన్తి। సర్వోపకారీ మోక్షీ భవతి। య ఏవం వేదేత్యుపనిషత్॥౭॥

అనుష్టుభముద్ధరతి—అనుష్టువితి। ఏతదనుష్టుమ్మూలమన్త్రజపతః సర్వపాపనివృత్తో భూత్వా స్వాజ్ఞజనస్వపదప్రాప్త్యుపాయదానేన సర్వోపకారీ సన్ స్వాతిరిక్తభ్రమతో మోక్షీ భవతి। య ఏవం వేద స ముక్తో భవతీత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః పూర్వ[ప్రథమ]ఖణ్డపరిసమాప్త్యర్థః॥౭॥

ఇతి పూర్వః [ప్రథమః] ఖణ్డః

ద్వితీయః ఖణ్డః

దత్తాత్రేయమాలామన్త్రః

ఓమితి వ్యాహరేత్। ఓం నమో భగవతే దత్తాత్రేయాయ స్మరణమాత్రసంతుష్టాయ మహాభయనివారణాయ మహాజ్ఞానప్రదాయ చిదానన్దాత్మనే బాలోన్మత్తపిశాచవేషాయేతి మహాయోగినేఽవధూతాయేతి అనసూయాఽఽనన్దవర్ధనాయాత్రిపుత్రాయేతి సర్వకామఫలప్రదాయ ఓమితి వ్యాహరేత్। భవబన్ధమోచనాయేతి హ్రీమితి వ్యాహరేత్। సకలవిభూతిదాయేతి క్రోమితి వ్యాహరేత్। సాధ్యాకర్షణాయేతి సౌరితి వ్యాహరేత్। సర్వమనఃక్షోభణాయేతి శ్రీమితి వ్యాహరేత్। మహోమితి వ్యాహరేత్। చిరంజీవినే వషడితి వ్యాహరేత్। వశీకురు వశీకురు వౌషడితి వ్యాహరేత్। ఆకర్షయాకర్షయ హుమితి వ్యాహరేత్। విద్వేషయ విద్వేషయ ఫడితి వ్యాహరేత్। ఉచ్చాటయోచ్చాటయ ఠ ఠేతి వ్యాహరేత్। స్తమ్భయ స్తమ్భయ ఖ ఖేతి వ్యాహరేత్। మారయ మారయ నమః సంపన్నాయ నమః సంపన్నాయ స్వాహా పోషయ పోషయ పరమన్త్రపరయన్త్రపరతన్త్రాంశ్ఛిన్ధి ఛిన్ధి గ్రహాన్నివారయ నివారయ వ్యాధీన్నివారయ నివారయ దుఃఖం హరయ హరయ దారిద్ర్యం విద్రావయ విద్రావయ దేహం పోషయ పోషయ చిత్తం తోషయ తోషయ సర్వమన్త్రసర్వయన్త్రసర్వతన్త్ర సర్వపల్లవస్వరూపాయేతి ఓం నమః శివాయేత్యుపనిషత్॥

మాలామనుప్రకటనార్థముత్తరఖణ్డః ఆరభ్యతే—ఓమితి।

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తృతీయః ఖణ్డః

దత్తాత్రేయవిద్యాఫలమ్

యు ఏవం వేద। అనుష్టుప్ ఛన్దః। సదాశివ ఋషిః। దత్తాత్రేయో దేవతా। ఓమితి బీజమ్। స్వాహేతి శక్తిః। ద్రామితి కీలకమ్। అష్టమూర్త్యష్టమన్త్రా భవన్తి। యో నిత్యమధీతే వాయ్వగ్నిసోమాదిత్యబ్రహ్మవిష్ణురుద్రైః పూతో భవతి। గాయత్ర్యాః శతసహస్రం జప్తో భవతి। మహారుద్రశతసహస్రజాపీ భవతి। ప్రణవాయుతకోటిజప్తో భవతి। శతపూర్వాన్ శతాపరాన్ పునాతి। స పఙ్క్తిపావనో భవతి। బ్రహ్మహత్యాఽఽదిపాతకైర్ముక్తో భవతి। గోహత్యాదిపాతకైర్ముక్తో భవతి। తులా పురుషాదిదానైః ప్రపాపానతః పూతో భవతి। అశేషపాపాన్ముక్తో భవతి। అభక్ష్యభక్ష్యపాపైర్ముక్తో భవతి। సర్వమన్త్రయోగపారీణో భవతి। స ఏవ బ్రాహ్మణో భవతి। తస్మాచ్ఛిష్యం భక్తం ప్రతిగృహ్ణీయాత్। సోఽనన్తఫలమశ్నుతే। స జీవన్ముక్తో భవతీత్యాహ భగవాన్నారాయణో బ్రహ్మణమిత్యుపనిషత్॥

విద్యాఫలం ప్రకటయితుం తృతీయః ఖణ్డః ఆరభ్యతే—య ఇతి। కిం బహునా, స ఏవ బ్రాహ్మణో బ్రహ్మనిష్ఠో జీవన్ముక్తో భవతి। యస్మాదేవం తస్మాత్। యస్మాత్ ఇయం బ్రహ్మవిద్యా జీవన్ముక్తత్వహేతుః తస్మాత్ విద్వాన్ ఏతాముపనిషదం శాసనార్థం శిష్యం స్వభజనశీలం భక్తం చ ప్రతిగృహ్ణీయాత్ గ్రహయేత్। య ఏవం గ్రహీతా గ్రాహయితా చ సోఽనన్తఫలం మోక్షమశ్నుతే। ఆప్రారబ్ధక్షయం స జీవన్ముక్తో భవతీతి నారాయణో బ్రహ్మణం ప్రత్యాహేత్యర్థః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దః దత్తాత్రేయోపనిషత్సమాత్యర్థః।

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
దత్తాత్రేయోపనిషదో వ్యాఖ్యానం లిఖితం లఘు।
దత్తవిద్యావృత్తిసఙ్ఖ్యా పఞ్చపఞ్చాశదీరితా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్ర వివరణే ఏకోత్తరశతసఙ్ఖ్యాపూరకం దత్తాత్రేయోపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

నారాయణోపనిషత్

సహ నావవతు—ఇతి శాన్తిః

ప్రథమః ఖణ్డః

నారాయణాత సర్వచేతనాచేతనజన్మ

అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత ప్రజాః సృజేయేతి। నారాయణాత్ ప్రాణో జాయతే మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ। నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే। నారాయణాదుద్రో జాయతే। నారాయణాదిన్ద్రో జాయతే। నారాయణాత్ ప్రజాపతిః ప్రజాయతే। నారాయణాద్ద్వాదశాదిత్యా రుద్రా వసవః సర్వాణి ఛన్దాంసి నారాయణాదేవ సముత్పద్యన్తే నారాయణాత్ ప్రవర్తన్తే నారాయణే ప్రలీయన్తే। ఏతదృగ్వేదశిరోఽధీతే॥

మాయాతత్కార్యమఖిలం యద్బోధాద్యాత్యపహ్నవమ్।
త్రిపాన్నారాయణాఖ్యం తత్ కలయే స్వాత్మమాత్రతః॥

అథ ఖలు నారాయణోపనిషదః కృష్ణయజుర్వేదప్రవిభక్తత్వేన వక్తవ్యోపోద్ఘాతాదికం కఠవల్ల్యాదితుల్యం విజ్ఞేయమ్। ఋగాదిచతుర్వేదశిరోరూపేయం నారాయణోపనిషత్ గురుశిష్యసంవాదాద్యాఖ్యాయికాం వినా స్వేనైవ ప్రవృత్తేతి యత్ తత్ విద్యాస్తుత్యర్థమ్। కథం ప్రవృత్తేయముపనిషదిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ—అథేతి। స్వావిద్యాపదతత్కార్యపూరణాత్ పురుషః। యత్ర సూరయో న రమన్తే తత్ నరం స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతం, తదేవ నారం, తత్ యత్ర పర్యవస్యతి తద్ధితస్యాయనమధికరణం నారాయణశబ్దార్థః। యద్వా—నాస్త్యరమపి అవిద్యాపదతత్కార్యజాతమితి నారం అపహ్నవాత్మకం తదపహ్నవసిద్ధం యద్రూపం సోఽయం నారాయణః। హవా ఇతి నిపాతౌ నిష్ప్రతియోగికప్రసిద్ధిద్యోతకౌ భవతః। యః ఏవం స్వమాత్రమవశిష్యతే సోఽయం అథ స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్త్యనన్తరం మూలాబీజాంశయోగతః ఈశ్వరభావమాపన్న ఇవ అకామయత కామితవాన్। కిమితి? ప్రజాః సృజేయ ఉత్పాదయేయం ఇతి। ఆదౌ ఈశ్వరభావమాపన్ననారాయణాత్ ముఖ్యప్రాణో

హిరణ్యగర్భో జాయతే। తతో మనః మహత్తత్త్వం సర్వేన్ద్రియాణి చ అహఙ్కారతత్త్వాత్మకాని। చశబ్దాత్ సత్త్వాదిత్రిగుణం మనఃశ్రోత్రాద్యన్తర్వాహ్యకరణాని చ జాయన్తే। తతో నారాయణాత్ ఖం వాయుః జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ ఇతి తన్మాత్రభూతాని జాయన్తే। తతః పఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతాని చ। నారాయణాత్ బ్రహ్మా చతురాననః సృష్టికర్తా జాయతే। నారాయణాత్ స్థితికర్తా విష్ణుర్జాయతే ఇత్యధ్యాహార్యమ్, సృష్టిసంహారకర్త్రోః సృష్ట్యనురోధేన స్థితికర్తురపి వక్తుం ఉచితత్వాత్। నారాయణాద్రుద్రః సర్వోపసంహర్తాఽపి జాయతే। నారాయణాదిన్ద్రో జాయతే త్రైలోక్యాధిపతిః మఘవాన్। నారాయణాత్ జాయత ఇతి సర్వత్ర అనుషజ్యతే। ప్రజాపతిః దక్షాదినవప్రజాపతయః, తథా మిత్రాదిద్వాదశాదిత్యాః భవాద్యేకాదశరుద్రాః ధరాద్యష్టౌ వసవః గాయత్ర్యాదిసర్వాణి ఛన్దాంసి చ। స్వాతిరిక్తతయా యద్యత్ భావ్యం తత్తత్ సర్వం నారాయణాదేవ సముత్పద్యతే। సృష్టి[స్థితి]కాలే తస్మాదేవ స్వే స్వే వర్త్మని ప్రవర్తన్తే। ఏతత్సర్వాణి ఉక్తానుక్తాని నారాయణే ప్రలీయన్తే। యతః ఏవం అతః స్వాతిరిక్తసర్వారోపాపవాదాధికరణం నారాయణ ఏవ, నారాయణాదతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇత్యత్ర— "బ్రహ్మైవేదం సర్వం", “సత్తామాత్రం హీదం సర్వం", "మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే", ఇతి శ్రుతేః। యః ఏతదృగ్వేదశిరోఽధీతే స సర్వేశ్వరో నారాయణో భవతి ఇతి ఋగ్వేదమస్తకాభిప్రాయః॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ద్వితీయః ఖణ్డః

నారాయణస్య సర్వాత్మత్వమ్

అథ నిత్యో నారాయణః। బ్రహ్మా నారాయణః। శివశ్చ నారాయణః। శక్రశ్చ నారాయణః। కాలశ్చ నారాయణః। దిశశ్చ నారాయణః। విదిశశ్చ నారాయణః। ఊర్ధ్వం చ నారాయణః। అధశ్చ నారాయణః। అన్తర్బహిశ్చ నారాయణః। నారాయణ ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్। నిష్కలఙ్కో నిరఞ్జనో నిర్వికల్పో నిరాఖ్యాతః శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణో న ద్వితీయోఽస్తి కశ్చిత్। య ఏవం వేద స విష్ణురేవ భవతి స విష్ణురేవ భవతి। ఏతద్యజుర్వేదశిరోఽధీతే॥

కార్యకారణయోరేకత్వాభిప్రాయేణ శాస్త్రతో యద్యత్ స్వవికల్పితం తత్తత్కల్పనాహేతుస్వాజ్ఞానాపాయే స్వయమేవైతత్ సర్వం, స్వవ్యతిరిక్తం న కించిదస్తి, ఇతి జ్ఞానసమకాలం స్వయమేవ అవశిష్యత ఇతి ప్రకటనాయ ఇదం యజుర్వేదశిరః ప్రవృత్తమిత్యాహ—అథేతి। ఋగ్వేదశిర ఉక్త్వా అథ యజుర్వేదశిర ఆరభ్యతే। అథశబ్దస్య ఆరంభార్థయోగాత్ స్వకార్యాపేక్షయా తన్నిరూపితకారణభావారూఢో నిత్యో నారాయణః బ్రహ్మా చతురాననోఽపి నారాయణః కార్యమాత్రస్య కారణానన్యత్వాత్। శివశక్రాదిగ్రహణం నిఖిలచేతనవర్గోపలక్షణార్థమ్। అచేతనకాలాదిగ్రహణం అవ్యక్తాదిస్థావరాన్తోపలక్షణార్థమ్। చేతనాచేతనప్రపఞ్చోఽయం నారాయణ ఏవేత్యర్థః। ఏవం చేతనాచేతనాత్మకస్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతాన్తర్బహిరన్తరాళం చ నారాయణ ఏవ। కిం బహునా—యద్యత్ భూతాదికాలత్రయపరిచ్ఛేద్యం తత్ సర్వమిదం నారాయణ ఏవ, తదతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే ఇత్యర్థః। సకళఙ్కసాఞ్జనసవికల్పావిద్యాపదతత్కార్యానుకారిత్వేన సకళఙ్కత్వాది స్యాదిత్యత ఆహ—నిష్కళఙ్క ఇతి। నిష్కలఙ్కః కళఙ్కవత్స్వావిద్యాపదస్థూలాంశాయోగాత్, నిరఞ్జనః అఞ్జనార్థతత్సూక్ష్మాంశాయోగాత్, నిర్వికల్పః సర్వవికల్పహేతుతద్బీజాంశాయోగాత్, నిరాఖ్యాతః ఆఖ్యాసామాన్యయోన్యర్థమాత్రాంశాయోగాత్। ప్రాతిస్వికేన అంశచతుష్టయయోగాభావేఽపి యుగపత్ తద్యోగాత్ అశుద్ధతా స్యాదిత్యత ఆహ—శుద్ధ ఇతి। అశుద్ధావిద్యాపదతత్కార్యాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। తద్రూపేణ కిం న ద్యోతతే ఇత్యత ఆహ—దేవ ఇతి। స్వాజ్ఞానదృశామవిద్యోతమానోఽపి స్వజ్ఞదృష్ట్యా స్వమాత్రతయా ద్యోతమానత్వాత్। స్వజ్ఞాదిదృష్ట్యపేక్షయా ద్యోతనాద్యోతనత్వేన అనేకతా స్యాదిత్యత ఆహ—ఏక ఇతి। పరమార్థదృష్ట్యా స్వజ్ఞస్వాజ్ఞతద్దృష్టివిభాతద్యోతనాద్యోతనకలనాపహ్నవసిద్ధాత్మనో నిష్ప్రతియోగికైకరూపత్వాత్ ఉక్తలక్షణలక్షితో నారాయణః స్వమాత్రమవశిష్యతే। న హి తదతిరేకేణ కశ్చిదపి ద్వితీయోఽస్తీతి। యః ఏవం యజుర్వేదశిరః ప్రతిపాద్యనారాయణయాథాత్మ్యం వేద స విద్వాన్ వేదనసమకాలం విష్ణుర్నారాయణో నిష్ప్రతియోగికపరమాత్మైవ భవతి ఇతి యజుర్వేదమస్తకాభిప్రాయః। ఆవృత్తిరాదరార్థా॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తృతీయః ఖణ్డః

నారాయణాష్టాక్షరమన్త్రః

ఓంమిత్యగ్రే వ్యాహరేత్। నమ ఇతి పశ్చాత్। నారాయణాయేత్యుపరిష్టాత్। ఓంమిత్యేకాక్షరమ్। నమ ఇతి ద్వే అక్షరే। నారాయణాయేతి పఞ్చాక్షరాణి। ఏతద్వై నారాయణాస్యాష్టాక్షరం పదమ్। యో హ వై నారాయణస్యాష్టాక్షరం పదమధ్యేతి అనపబ్రువః సర్వమాయురేతి విన్దతే ప్రాజాపత్యం రాయస్పోషం గౌపత్యం తతోఽమృతత్వమశ్నుతే తతోఽమృతత్వమశ్నుత ఇతి। ఏతత్సామవేదశిరోఽధీతే॥

ఇత్థంభూతనారాయణయాథాత్మ్యజ్ఞానోపాయత్వేన తదష్టాక్షరముద్ధృత్య తత్పరాయణానాం చిత్తశుద్ధిప్రాప్యజ్ఞానద్వారా అమృతత్వం స్యాదితి వక్తుం ఏతత్సామవేదశిరః ప్రవృత్తమిత్యాహ—ఓమితి। ఓమిత్యేతద[దేకా]క్షరం ఇత్యాద్యష్టాక్షరోద్ధారః స్పష్టార్థః। యో హ వై నారాయణస్యాష్టాక్షరం పదమధ్యేతి—యస్తు గురుముఖాత్ నారాయణాష్టాక్షరం గృహీత్వా కామాకామధియా మన్త్రశాస్త్రవిధినా యథావత్ పురశ్చరణాం కరోతి। హవా ఇతి నిపాతౌ శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతకౌ। సోఽయం మన్త్రీ యది సకామస్తదా అనపబ్రువః అపకీర్తిరహితః కీర్తిమాన్ సన్ సర్వమాయురేతి దీర్ఘాయుష్మాన్ భవతి రాయస్పోషం ధనపాలత్వం గౌపత్యం సార్వభౌమత్వం దేహావసానే ప్రాజాపత్యం పదం బ్రహ్మలోకం చ విన్దతే లభతే। యది మన్త్రీ నిష్కామః స్యాత్ తదా తతః తదనుష్ఠానతః చిత్తశుద్ధిప్రాప్యజ్ఞానద్వారా ముఖ్యామృతత్వం వికళేబరకైవల్యం అశ్నుతే। ఆవృత్తిః నిస్సంశయార్థా। యః ఏవం ఏతత్సామవేదశిరోఽధీతే సోఽపి జ్ఞానీ భూత్వా అమృతత్వమేతీత్యర్థః॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

చతుర్థః ఖణ్డః

నారాయణప్రణవః

ప్రత్యగానన్దం బ్రహ్మ పురుషం ప్రణవస్వరూపమ్। అకార ఉకారో మకార ఇతి। తానేకధా సమభవత్తదేతదోమితి యముక్త్వా ముచ్యతే యోగీ జన్మసంసారబన్ధనాత్। ఓం నమో నారాయణాయేతి మన్త్రోపాసకో వైకుణ్ఠభవనం గమిష్యతి। తదిదం పుణ్డరీకం విజ్ఞానఘనం తస్మాత్తటిదాభమాత్రమ్। బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదన ఇతి। సర్వభూతస్థమేకం వై నారాయణం కారణపురుషమకారణం పరం బ్రహ్మోమ్। ఏతదథర్వశిరోఽధీతే॥

అష్టాక్షరీప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ కిమిత్యాకాంక్షాయాం సగుణనిర్గుణప్రణవార్థరూపమ్, తత్ర సగుణప్రణవాయమానాష్టాక్షర్యుపాసనయా తత్సాలోక్యాదిముక్తిః, నిర్గుణప్రణవయాథాత్మ్యజ్ఞానతః తుర్యతుర్యాప్తిశ్చ స్యాత్ ఇత్యేతదర్థప్రకటనాయ అథర్వశిరః ప్రవృత్తమిత్యాహ—ప్రత్యగితి। కిం తత్ప్రణవయాథాత్మ్యం? ఇత్యత్ర స్వాతిరిక్తావిద్యాపదతత్కార్యప్రాతిలోమ్యేన సచ్చిదానన్దరూపేణ అఞ్చతీతి ప్రత్యక్, ప్రత్యక్ యత్ర పరాగ్భావసాపేక్షప్రత్యక్పరవిభాగైక్యకలనాం విహాయ నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా నన్దతి తత్ ప్రత్యగానన్దం, తన్మాత్రతయా ఉపబృంహణాత్ బ్రహ్మ, పురుషం పూర్ణత్వాత్ "పూర్ణమేవావశిష్యతే" ఇతి శ్రుతేః। ప్రత్యగానన్దం బ్రహ్మ పురుషం ఇతివిశేషణవిశిష్టం ప్రణవస్వరూపం ప్రణవయాథాత్మ్యం తుర్యతుర్యమిత్యర్థః। తుర్యతుర్యవాచకప్రణవః కత్యవయవ ఇత్యత ఆహ—అకార ఉకారో మకార ఇతి। స్థూలసూక్ష్మబీజార్ధమాత్రాదినా అకారాదిశ్చతుర్ధా భిద్యతే। అర్ధమాత్రాఽపి త్రేధా భిద్యతే। ఆహత్య అకారాద్యాః పఞ్చదశమాత్రావిశిష్టాః। తానేకధా సమభవత్ ఇతి యత్ తదేతదోమితి బ్రహ్మణోఽభిధానమ్। యం ప్రణవం ప్లుతమాత్రతయోచ్చార్య యోగీ జన్మాదిసంసారబన్ధనాన్ముచ్యతే సోఽయం "ఓం నమో నారాయణాయ" ఇతి సగుణప్రణవః। తజ్జపశీలస్య ఫలమాహ— ఓమితి। ఉక్తలక్షణలక్షితసగుణప్రణవోపాసకో వైకుణ్ఠభవనం గమిష్యతి। యద్వైకుణ్ఠభవనమిత్యుక్తం వైష్ణవం స్థానం తదిదం స్వావిద్యాపదశరీరస్య హృత్పుణ్డరీకస్థానం అజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిసమ్పత్త్యా విజ్ఞానఘనం యస్మాదేవం తస్మాత్ తటిదివ ప్రకాశమాత్రమ్। తదధిష్ఠాతా పరమేశ్వరః కీదృశః? ఇత్యత ఆహ—బ్రహ్మణ్య ఇతి। స్వాతిరిక్తాబ్రహ్మాపహ్నవసిద్ధం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి యే జానన్తి తే బ్రాహ్మణాః బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠాః త ఏవ దైవం ఆత్మస్వరూపం యస్య సోఽయం బ్రహ్మణ్యః। కోఽయం ఇత్యత్ర "దేవకీ బ్రహ్మవిద్యేయం యా వేదైరుపగీయతే" ఇతి శ్రుతేః తస్యామావిర్భూతః ప్రకాశితో దేవకీపుత్రః విద్యావేద్యః పరమాత్మా। బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనః ఇతి మధుకైటభసూదనో వా విష్ణుః బ్రహ్మణ్యః। ఇతిశబ్దః పరమాత్మవిష్ణ్వోరైక్యార్థః। తద్రూపం కిం పరిచ్ఛిన్నం నేత్యాహ—సర్వభూతస్థమితి। సర్వేషు బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తభూతేషు ప్రత్యక్త్వేన స్థితత్వాత్। ప్రతిభూతసాపేక్షతః ప్రత్యగ్రూపస్య అనేకత్వం స్యాదిత్యత ఆహ— ఏకమితి। ఘటశరావాద్యనుగతవ్యోమవత్ ప్రతిశరీరానుస్యూతప్రత్యక్తత్త్వస్యైకత్వాత్।

వైశబ్దోఽవధారణార్థః। ఉక్తలక్షణలక్షితం నారాయణచైతన్యమేకమేవేత్యర్థః। స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తకార్యప్రపఞ్చసత్త్వే స్వాజ్ఞదృష్టిః తం కారణపురుషం మన్యతే। పరమార్థదృష్టిస్తు స్వాజ్ఞాదిదృష్టిప్రసక్తకార్యకారణకలనాపహ్నవసిద్ధం అకారణం పరం బ్రహ్మైం ఇతి పశ్యతి। ఏవం దర్శనసమకాలం విద్వాన్ నిర్విశేషబ్రహ్మైవ భవతీత్యథర్వశిరోఽధీతే। సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య సాలోక్యాదిః ఫలం, నిర్గుణప్రణవయాథాత్మ్యార్థం తుర్యతురీయం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి జానతో విదేహకైవల్యమిత్యథర్వశిరసోఽభిప్రాయః॥

విద్యాఽధ్యయనఫలమ్

ప్రాతరధీయానో రాత్రికృతం పాపం నాశయతి। సాయమధీయానో దివసకృతం పాపం నాశయతి। తత్సాయంప్రాతరధీయానః పాపోఽపాపో భవతి। మాధ్యందినమాదిత్యాభిముఖోఽధీయానః పఞ్చమహాపాతకోపపాతకాత్ ప్రముచ్యతే। సర్వవేదపారాయణపుణ్యం లభతే నారాయణసాయుజ్యమవాప్నోతి శ్రీమన్నారాయణసాయుజ్యమవాప్నోతి య ఏవం వేద॥

విశిష్టగ్రన్థపాఠకస్య ఫలమాహ—ప్రాతరితి। ప్రాతః పఠనతో రాత్రికృతపాపహానిః భవతి। తథా సాయాహ్నపఠనాత్ దివసకృతపాపహానిః। స్వయం పాపకృత్త్వోఽపి కాలద్వయపఠనాత్ అపాపో భవతి। మధ్యాహ్నసూర్యాభిముఖ్యపఠనాత్ పఞ్చమహాపాతకాదివిముక్తిః। కృత్స్నవేదపారాయణఫలం సకృన్నారాయణోపనిషత్పారాయణతో భవేత్। దేహావసానే శ్రీమన్నారాయణసాయుజ్యమవాప్నోతి। య ఏవం వేద సోఽపి యథోక్తఫలభాక్ భవతి। ఆవృత్తిః నిఃసంశయార్థా। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతోపనిషత్సమాప్త్యర్థౌ॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

నారాయణోపనిషదో వ్యాఖ్యేయం లిఖితా మయా।

ఏతద్వివరణగ్రన్థో దశోత్తరశతం స్మృతః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే అష్టాదశసఙ్ఖ్యాపూరకం నారాయణోపనిషద్వివరణ సంపూర్ణమ్॥

నృసింహతాపిన్యుపనిషత్

పూర్వతాపినీ

ప్రథమోపనిషత్

శాన్తిపాఠః

భద్రం కర్ణేభిః శృణుయామ దేవాః। భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః। స్థిరైరఙ్గైస్తుష్టువాఁసస్తనూభిః। వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః। స్వస్తి న ఇన్ద్రో వృద్ధశ్రవాః। స్వస్తి నః పూషా విశ్వవేదాః। స్వస్తి నస్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః। స్వస్తి నో బృహస్పతిర్దధాతు॥ ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః॥

యత్తుర్యోఙ్కారాగ్రపరాభూమిస్థిరవరాసనమ్।

ప్రతియోగివినిర్ముక్తతుర్యతుర్యమహం మహః॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం నృసింహతాపనీయోపనిషత్ సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రగోచరతయా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। అస్యాః ఉపోద్ఘాతాదికం ముణ్డకాదివత్ ఊహ్యమ్। దేవతాగణప్రజాపతిప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యాస్తుత్యర్థా। విద్యాద్వయోపసర్గప్రశమనాయ ఇయం శాన్తిః పఠ్యతే—భద్రం కర్ణేభిరితి। శ్రీనృసింహోపాసకాః దేవాః వయం ఉపాసకబాహుళ్యాత్ కర్ణేభిః

ఇతి బహువచనం కర్త్రైః భద్రం నృసింహప్రతిపాదకవేదాన్తజాతం శృణుయామ శృణుయాస్మ తదవగతి హేతుశ్రవణం కుర్మః ఇత్యర్థః। కేవలశ్రవణతః కిం? ఇత్యత ఆహ—భద్రం పశ్యేమేతి। నారసింహీయవిద్యాశ్రవణతో యథాశాస్త్రం యజత్రా ధ్యానయజ్ఞయజనశీలా వయం అక్షభిః అక్షిభిః కరణైః నారసింహీయం సకళం నిష్కళం వా భద్రం రూపం పశ్యేమ పశ్యాస్మ। అల్పాయుషః తత్సిద్ధిః కా? ఇత్యత ఆహ—స్థిరైరఙ్గైరితి। భావనావైశిష్ట్యాత్ స్థిరైరఙ్గైః ప్రణవసావిత్ర్యాదిభిః అఙ్గమన్త్రైః వయం నరసింహం తుష్టువాంసః తనూభిః "యో హ వై నృసింహ" ఇత్యాదితనుమన్త్రైః స్తుతిం కుర్వాణాః సన్తో దేవధ్యానహితం నీరోగాదిగుణవిశిష్టం ఆయుః దీర్ఘాయుష్ట్వం చిరజీవిత్వం యచ్చిరకాలధ్యానార్హమాయుః వ్యశేమ విశేమ। మన్దబుద్ధ్యనుగ్రహాయ పునః ప్రకారాన్తరేణ ప్రార్థ్యతే—స్వస్తి న ఇతి। ఇన్ద్రః త్రిలోకీపతిః వృద్ధశ్రవాః బృహత్కీర్తిః నో అస్మాకం అఖణ్డాకారవృత్తిమన్మనః స్వస్త్యస్తు ఇత్యనుగృహ్ణాతు। విశ్వవేదాః సర్వజ్ఞః పూషాం నో అస్మాకం నృసింహస్మరణం స్వస్తి అవిచ్ఛిన్నం భవతు ఇత్యనుగృహ్ణాతు। అరిష్టా అకుణ్ఠితా నేమిః గతిః యస్య సోఽయం అరిష్టనేమిః తార్క్ష్యః నో అస్మాకం మనో నృసింహతత్త్వైకతానం స్వస్తి స్యాదిత్యనుగృహ్ణాతు। బృహస్పతిః నో అస్మాకం కరణజాలం స్వస్తి నృసింహపర్యవసన్నం దధాతు దదాతు అనుగృహ్ణాతు ఇతి సర్వత్ర యోజ్యమ్। విద్యాద్వయోపసర్గాధ్యాత్మికాదితాపత్రయనిరసనాయ ఇయం శాన్తిః త్రిః పఠ్యతే— ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిరితి॥

జగత్సృష్టేః ప్రజాపతికామమూలత్వమ్

ఆపో వా ఇదమాసన్ సలిలమేవ। స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్। తస్యాన్తర్మనసి కామః సమవర్తత ఇదం సృజేయమితి। తస్మాద్యత్ పురుషో మనసాఽభిగచ్ఛతి తద్వాచా వదతి తత్ కర్మణా కరోతి। తదేషాఽభ్యనూక్తా—

కామస్తదగ్రే సమవర్తతాధి మనసో రేతః ప్రథమం యదాసీత్।
సతో బన్ధుమసతి నిరవిన్దన్ హృది ప్రతీష్యా కవయో మనీషా॥ ఇతి॥

ఉపైనం తదుపనమతి యత్కామో భవతి య ఏవం వేద॥౧॥

మన్త్రరాజస్య దుర్లభత్వప్రదర్శనాయ ఇతిహాసమవతారయతి—ఆపో వా ఇతి। ఏతన్మన్త్రార్థో బృహజ్జాబాలోపనిషది వర్ణితః।

[స ఏవ ఝుటితి ప్రత్యాయనార్థం అత్ర సంయోజ్యతే—

ప్రళయకాలీనా ఆపో వై ప్రసిద్ధా అనభివ్యక్తనామరూపం ఇదం అవిద్యాఽణ్డం ఆసన్ సలిలమేవ। న హి సలిలాదతిరిక్తం కించిదస్తి। తత్ర బృహజ్జాబాలమన్త్రద్రష్టా యః సోఽయం ప్రజాపతిః ఏకః పుష్కరపర్ణే నారాయణనాభిపద్మే సమభవత్। తస్య ప్రజాపతేః అన్తః మనసి కామః సమవర్తత। కిమితి? ఇదం అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాత్మకం అవిద్యాఽణ్డం సృజేయమితి। యస్మాత్ అయం జగత్స్రష్టుకామో భవతి తస్మాద్యత్పురుషః మనసా అన్తఃకరణేన అభిగచ్ఛతి నిశ్చినోతి యన్మనసి స్మృతం తద్వాచా వదతి యద్వాచోక్తం తత్ శరీరనిర్వర్త్యకర్మణా కరోతి। బ్రాహ్మణోక్తేఽర్థే తదేషా అభ్యను పశ్చాత్ ఉక్తా। వక్ష్యమాణావిద్యాఽణ్డోద్భూతేః అగ్రే ప్రాక్ అధికత్వేన కామోఽభిలాషః సమవర్తత। కామః క్క జాతః ఇత్యత్ర మనసోఽన్తఃకరణస్య యత్ రేతో వీర్యం ప్రథమం ఆసీత్ స కామో భవతీతి పూర్వేణాన్వయః। న హి సంకల్పాతిరిక్తం మనోఽస్తీతి విచిన్త్యతామ్, 'కామ జానామి తే రూపం సంకల్పాత్ కిల జాయసే' ఇతి స్మృతేః। సతః చక్షుర్గ్రాహ్యప్రపఞ్చస్య బన్ధురివోపకారకత్వాత్ కామో బన్ధుః అసతి అచాక్షుషే బ్రహ్మణి నిరవిన్దన్ నిఃశేషం అగమన్ కవయో మనసః ఈష్ట ఇతి మనీట్ ధీః తథా మనీషా హృది ప్రతీష్యా అవలోక్య॥]

ఉప సమీపే ఏనం కామినం ఉపనమతి ప్రాప్నోతి యస్మిన్ గృహక్షేత్రాదివిషయే కామో యస్య స యత్కామో భవతి య ఏవం వేద॥౧॥

సర్వజగతః ఆనుష్టుభత్వమ్

స తపోఽతప్యత। స తపస్తప్త్వా స ఏవం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభమపశ్యత్। తేన వై సర్వమిదమసృజత యదిదం కించ। తస్మాత్ సర్వమానుష్టుభమిత్యాచక్షతే యదిదం కించ। అనుష్టుభో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। అనుష్టుభా జాతాని జీవన్తి। అనుష్టుభం ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తస్యైషా భవతి। అనుష్టుప్ప్రథమా భవతి। అనుష్టుబుత్తమా భవతి। వాగ్వా అనుష్టుప్। వాచైవ ప్రయన్తి। వాచోద్యన్తి। పరమా వా ఏషా ఛన్దసాం యదనుష్టువితి॥౨॥

సోఽన్తర్మనసి సఞ్జాతకామః ప్రజాపతిః తపోఽతప్యత। కేన ప్రకారేణ? ఇదం సృజేయం ఇత్యాలోచనమకురుత। స తపస్తప్త్వా పర్యాలోచనం కృత్వా స ప్రజాపతిః ఏతం వక్ష్యమాణం

సప్తకోటిమన్త్రరాజం నారసింహం నృసింహదేవత్వాత్ ఆనుష్టుభమపశ్యత్। తేన వై తేనైవ సర్వమిదం స్వావిద్యాపదతత్కార్యజాతం అసృజత్। కిం తత్ సర్వం? యదిదం కించ యత్కించేదం అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాత్మకం విశ్వం అసృజత్। యస్మాత్ ఏతత్ సర్వం అనుష్టుభా సృష్టవాన్ తస్మాదిదం సర్వం ఆనుష్టుభమిత్యాచక్షతే కథయన్తి తదియత్తావిదః। యదిదం కించేతి వ్యాఖ్యాతమ్। సర్వస్యానుష్టుభత్వే కో హేతుః? ఇత్యత ఆహ—అనుష్టుభ ఇతి। అనుష్టుభో వై ద్వాత్రింశదక్షరాత్ అభిన్ననిమిత్తోపాదానాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణాత్ ఇమాని స్థావరజఙ్గమాని భూతాని జాయన్తే యథోక్తానుష్టుభా జాతాని జీవన్తి ప్రాణాన్ ధారయన్తి అనుష్టుభం ప్రయన్తి అను సమ్యక్ ప్రవేశం కుర్వన్తి। ఏవమస్తు, అనుష్టుభః మన్త్రరాజస్య కిం ఆయాతం? ఇత్యత ఆహ—తస్యైషా భవతీతి। తస్య మన్త్రరాజస్య ఏషా అభిధా అనుష్టుబితి భవతి। యద్వా—తస్య అనుష్టుభః ప్రకాశికా ఏషా వక్ష్యమాణా ఋక్ భవతి। ఇదానీం అనుష్టుప్సామ్నః స్వరానాహ—అనుష్టుబితి। అనుష్టుప్ప్రథమా ఆద్యస్వరయుక్తా భవతి। తథా అనుష్టుబుత్తమా అన్త్యస్వరయుక్తా భవతి। స్వరవతీ వాగ్వా అనుష్టుప్। లౌకికాదిశబ్దరూపిణ్యా వాచైవ ప్రయన్తి సర్వాణి భూతాని స్థితినాశావాప్నువన్తి। తథా వాచా ఇచ్ఛయా ఉద్యన్తి ఉదయం గచ్ఛన్తి। యస్మాదేవం వాగ్రూపిణ్యనుష్టుప్ తస్మాత్ నానాగాయత్ర్యాదిఛన్దసాం పరమైషా అనుష్టుప్। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః॥౨॥

మన్త్రరాజస్య పాదచతుష్టయమ్

ససాగరాం సపర్వతాం సప్తద్వీపాం వసున్ధరాం తత్ సామ్నః ప్రథమం పాదం జానీయాత్। యక్షగన్ధర్వాప్సరోగణసేవితమన్తరిక్షం తత్ సామ్నో ద్వితీయం పాదం జానీయాత్। వసురుద్రాదిత్యైః సర్వైర్దేవైః సేవితం దివం తత్సామ్నస్తృతీయం పాదం జానీయాత్। బ్రహ్మస్వరూపం నిరఞ్జనం పరమం వ్యోమకం తత్సామ్నశ్చతుర్థం పాదం జానీయాత్। యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥3॥

ఋగ్యజుఃసామాథర్వాణశ్చత్వారో వేదాః సాఙ్గాః సశాఖాశ్చత్వారః పాదా భవన్తి॥౪॥

చతుష్పాదాత్మకమన్త్రరాజస్యాద్యం పాదమాహ—ససాగరామితి। లవణాదిసప్తసాగరసహితాం ససాగరాం మేర్వాదిపర్వతకోటిసహితాం సపర్వతాం జమ్బ్వాదిసప్తద్వీపపరిచ్ఛిన్నాం వసున్ధరాం భూలోకాభిధాం తత్సామ్నో మన్త్రరాజస్య అష్టాక్షరాత్మకం ప్రథమం పాదం జానీయాత్। కుబేరానుచరాః యక్షాః, దేవగాయకాః గన్ధర్వాః స్వర్వేశ్యాః అప్సరసః తద్విశిష్టం యక్షగన్ధర్వాప్సరోగణసేవితం అన్తరిక్షమ్। అష్టౌ వసవః

ఏకాదశ రుద్రాః ద్వాదశ ఆదిత్యాః తైః సర్వైః సేవితం దివమ్ । సత్యాదిలక్షణబ్రహ్మస్వరూపం స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితప్రపఞ్చే స్వజ్ఞదృష్ట్యా నిరఞ్జనం పరమం నిరతిశయం వ్యోమకం హృదయాకాశే కం సుఖస్వభావమ్ । ఏవం చతుష్పాదోపాసనాఫలమేతత్—యః ఉపాసకః ఏవం జానీతే సోఽయం సాలోక్యాదిక్రమముక్తిద్వారా ముఖ్యం అమృతత్వం చ గచ్ఛతి సమ్యజ్ఞానద్వారేత్యర్థః॥౩॥ అస్య ఋగాదయోఽపి పాదాః భవన్తీత్యాహ—ఋగితి । శిక్షాఽఽదిషడఙ్గసహితాః సాఙ్గాః ఆశ్వలాయనకాణ్వతైత్తిరీయకౌథుమాఖ్యేరసాద్యశీత్యధికశతోత్తరసహస్రశాఖాసహితాః సశాఖాః యథాక్రమేణ చత్వారః పాదాః భవన్తి॥౪॥

ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాదిప్రశ్నః

కిం ధ్యానం కిం దైవతం కాన్యఙ్గాని కాని దైవతాని కిం ఛన్దః క ఋషిరితి॥౫॥

ఋషిచ్ఛన్దోదైవతానాం మన్త్రాఙ్గతయా శ్రుతిః స్వయమేవ ప్రశ్నమవతారయతి—కిం ధ్యానమితి । కిం ధ్యానం చిన్తనం కిం దైవతం కో వా దేవోఽస్య మన్త్రాధిష్ఠాతా కాన్యఙ్గాని అఙ్గమన్త్రాః కియన్తః కాని దైవతాని మన్త్రాఙ్గాధిష్ఠాతృదైవతాని కిం ఛన్దః కేన ఛన్దసా యుక్తోఽయం మన్త్రః క ఋషిః మన్త్రద్రష్టా కీదృశః ఇత్యేవం దేవాః ప్రశ్నం చక్రురిత్యూహ్యమ్, ఉత్తరత్ర ప్రశ్నప్రతివచనదర్శనాత్॥౫॥

సపాదసాఙ్గమన్త్రవిద్యాఫలమ్

స హోవాచ ప్రజాపతిః—స యో హ వై సావిత్రస్యాష్టాక్షరం పదం శ్రియాఽభిషిక్తం తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద శ్రియా హైవాభిషిచ్యతే । సర్వే వేదాః ప్రణవాదికాస్తం ప్రణవం తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద స త్రీన్ లోకాన్ జయతి । చతుర్వింశత్యక్షరా మహాలక్ష్మీర్యజుస్తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద స ఆయుర్యశఃకీర్తిజ్ఞానైశ్వర్యవాన్ భవతి । తస్మాదిదం సాఙ్గం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౬॥

ప్రశ్నోత్తరం క్రమేణ ప్రజాపతిరాహ—స హోవాచేతి । మన్త్రాఙ్గాదీన్ పశ్చాద్వివక్షన్ మన్త్రరాజపాదచతుష్టయాఙ్గమన్త్రవిదః ఫలమాహ—స య ఇతి । స యో హ వై

మన్త్రరాజానుష్ఠానపరో యః కశ్చిత్ మన్త్రరాజాఙ్గత్వేన చతుర్థోపనిషద్విద్యమానః సావిత్రోఽష్టాక్షరస్తస్య ఘృణిరిత్యాద్యం పదం మన్త్రరాజసామగాయకేన శ్రియా అభిషిక్తం శ్రీబీజపూర్వకం తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద, వేదనఫలం తు హస్త్యశ్వహిరణ్యధనధాన్యరూపయా శ్రియా హైవాభిషిచ్యతే సర్వతః శ్రియమాప్నోతి। ప్రణవస్య మన్త్రరాజాఙ్గత్వం వివక్షన్ స్తౌతి— సర్వ ఇతి। ఋగ్వేదాద్యాః సర్వే వేదాః ప్రణవాదికాః సర్వవేదానాం ప్రణవపూర్వకత్వాత్ “యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్తః" ఇతి శ్రుతేః। తం ప్రణవం తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద సోఽయం ప్రణవాఙ్గవిత్ త్రీన్ భూరాదిలోకాన్ జయతి ఆధిష్ఠాతృత్వేనాప్నోతి। చతుర్వింశత్యక్షరా మహాలక్ష్మీః యజుః యజూరూపత్వేన చతుర్థోపనిషది వక్ష్యమాణత్వాత్ తత్సామ్నోఽఙ్గం వేద స ఆయుర్యశః కీర్తి_జ్ఞానైశ్వర్యవాన్ మానుష్యైశ్వర్యసంపన్నః సార్వభౌమో భవతి। తస్మాదిదం ద్వాత్రింశదక్షరం సాఙ్గం సామ జానీయాత్। యో జానీతే ఇత్యాది సమానమ్॥౬॥

సాఙ్గసామవిద్యాయాం స్త్రీశూద్రయోరనధికారః

సావిత్రీం ప్రణవం యజుర్లక్ష్మీం స్త్రీశూద్రాయ నేచ్ఛన్తి। ద్వాత్రింశదక్షరం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి। సావిత్రీం లక్ష్మీం యజుః ప్రణవం యది జానీయాత్ స్త్రీశూద్రః స మృతోఽధో గచ్ఛతి తస్మాత్ సర్వదా నాచష్టే యద్యాచష్టే స ఆచార్యస్తేనైవ స మృతోఽధో గచ్ఛతి॥౭॥

అమృతాప్తేః సర్వేష్టత్వాత్ సాఙ్గసామ్నః సర్వాధికారే ప్రాప్తే స్త్రీశూద్రయోరధికారం వ్యావర్తయతి—సావిత్రీమితి। సన్తః సావిత్రాదికం స్త్రియశ్చ శూద్రాశ్చ స్త్రీశూద్రం తస్మై దాతుం నేచ్ఛన్తి స్త్రీశూద్రయోః అనధికారం మన్యన్తే। ఇత్థం స్త్రీశూద్రాస్పృష్టం ద్వాత్రింశదక్షరం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్। స్త్రీశూద్రయోః ఆచార్యాణాం దాతుమిచ్ఛాఽభావేఽపి యేన కేనచిదుపాయేన స్త్రీశూద్రాభ్యాం ఏతత్సామ యది లబ్ధం తదా తావపి మన్త్రరాజమహిమ్నా కృతకృత్యౌ స్యాతాం ఇత్యత్ర శిష్యాచార్యయోః అధఃపతనమేవ స్యాదిత్యాహ—సావిత్రీమితి। సావిత్ర్యాదికం స్త్రీశూద్రజాతిః ఉపాయాన్తరేణ యది జానీయాత్ వేదనమాత్రేణ స మృతోఽధో గచ్ఛతి తయోః అత్రైవర్ణికత్వాత్। యస్మాదేవం తస్మాత్ సావిత్రాదికం సర్వదా సర్వాపద్యపి నాచష్టే, న హి సదాచార్యః కథయతి। యద్యాచష్టే తదా స్త్రీశూద్రగురుః సోఽయం అపకీర్తిభాక్ వ్యాధ్యాదినా మృతః తతః కుమ్భీపాకాదినరకజాతమనుభూయ తతః సూకరాదియోనిం స్థావరభావం వా గచ్ఛతి॥౭॥

లోకవేదబ్రహ్మాదిరూపేణ సామధ్యానమ్

స హోవాచ ప్రజాపతిః—అగ్నిర్వై దేవా ఇదం సర్వం విశ్వా భూతాని ప్రాణా వా ఇన్ద్రియాణి పశవోఽన్నమమృతం సమ్రాట్ స్వరాడ్విరాట్ తత్సామ్నః ప్రథమం పాదం జానీయాత్। ఋగ్యజుఃసామాథర్వరూపః సూర్యోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషస్తత్సామ్నో ద్వితీయం పాదం జానీయాత్। య ఓషధీనాం ప్రభుర్భవతి తారాధిపతిః సోమస్తత్సామ్నస్తృతీయం పాదం జానీయాత్। స బ్రహ్మా స శివః స హరిః సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమః స్వరాట్ తత్సామ్నశ్చతుర్థం పాదం జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౮॥

తిష్ఠత్వేతత్, కిం ధ్యానం ఇత్యాదిప్రశ్నోత్తరం కిం। ఇత్యత ఆహ—స హేతి। భూలోకాధారత్వేన అగ్నిర్వై ప్రసిద్ధః దేవాః ఇన్ద్రాదయః వివిధప్రత్యయగమ్యం ఇదం సర్వం సర్వశబ్దార్థం విశ్వా విశ్వాని సర్వాణి భూతాని ప్రాణాః పఞ్చవృత్త్యారూఢాః వై ప్రసిద్ధాః కర్మజ్ఞానభేదేన దశేన్ద్రియాణి గ్రామ్యారణ్యభేదేన పశవః అదనీయం అన్నం దేవోపభోగ్యం అమృతం చ విశేషజ్ఞానోపరమణలక్షణస్వాపే ప్రాజ్ఞాత్మనా సమ్యక్ రాజత ఇతి సమ్రాట్ బాహ్యసాధనమనపేక్ష్య తైజసాత్మనా స్వయమేవ రాజత ఇతి స్వరాట్ కార్యకారణసంఘాతమవష్టభ్య విశ్వాత్మనా రాజత ఇతి విరాట్ తత్సామ్నః ప్రథమం పాదం జానీయాత్। వేదచతుష్టయాత్మనః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణరూపః శోభనగతిత్వాత్ సూర్యః అన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః, "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః। తత్సామ్నో ద్వితీయం పాదం జానీయాత్। య ఓషధీనాం ప్రభుర్భవతి తారాణాం నక్షత్రాణాం అధిపతిః సోమశ్చన్ద్రః తత్సామ్నః తృతీయం పాదం జానీయాత్। యో నిర్గుణాత్మా నృసింహః సోఽయం విధిశివహరీన్ద్రభేదాత్ స బ్రహ్మా స శివః స హరిః సేన్ద్రః సోఽక్షరః అవినాశిత్వాత్ సర్వోత్కృష్టత్వాత్ పరమః విరాడాదీననపేక్ష్య స్వేన రూపేణ రాజత ఇతి స్వరాట్ తత్సామ్నః చతుర్థం పాదం ఇత్యాది సమానమ్॥౮॥

సప్తస్వరసామోద్ధారః

ఉగ్రం ప్రథమస్యాద్యం జ్వలం ద్వితీయస్యాద్యం నృసిం తృతీయస్యాద్యం మృత్యు చతుర్థస్యాద్యం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి। తస్మాదిదం సామ యత్ర కుత్రచిన్నాచష్టే యది దాతుమపేక్షతే పుత్రాయ శుశ్రూషవే దాస్యత్యన్యస్మై శిష్యాయ వేతి స హోవాచ ప్రజాపతిః॥౯॥

లోకవేదబ్రహ్మాదిరూపేణ సామధ్యానముక్త్వా అథేదానీం సప్తస్వరం సామోద్ధరతి— ఉగ్రమితి। ఉగ్రమిత్యక్షరనిర్దేశః ప్రథమపాదస్యాద్యం ఆద్యన్తస్వరయుక్తత్వాత్, జ్వలమిత్యక్షరనిర్దేశః ద్వితీయపాదస్యాద్యం నృసిమిత్యక్షరనిర్దేశః తృతీయపాదస్య ఆద్యం, తథా మృత్యుమితి చతుర్థపాదస్య ఆద్యం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్। యస్మాదేతదతిగోప్యం తస్మాదేతత్ యత్ర కుత్రాపి న ప్రకాశయేత్। యది ప్రకాశితుమిచ్ఛా తదా పుత్రాయ శిష్యాయ వా ప్రకాశయేత్ ఇత్యాహ—తస్మాదితి। ఇతిశబ్దః ఆద్యక్షరసామసమాత్యర్థః॥౯॥

క్షీరోదార్ణవసామోద్ధారః

క్షీరోదార్ణవశాయినం నృకేసరిం యోగిధ్యేయం పరమం పదం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౦॥

ఇదానీం మన్త్రాదిదేవతాయాథాత్మ్యప్రకటనాయ క్షీరోదార్ణవసామోద్ధారామృచం పఠతి— క్షీరోదేతి। క్షీరోదార్ణవశాయినం క్షీరసముద్రశేషతల్పయోగాసనారూఢం నా చాసౌ కేసరీ చేతి త్వంతత్పదార్థలక్ష్యమ్। యద్వా—నరవపుషం సింహాస్యం వ్యావిద్ధసంసారతత్కార్యైః యోగిభిః ధ్యేయం సర్వోత్కృష్టత్వేన యత్ పదనీయం తత్ పరమం పదం యథాసంప్రదాయం సామ జానీయాత్। యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౦॥

పరార్ధాన్త్యాదిజ్ఞానఫలమ్

వీరం ప్రథమస్యాద్యార్ధాన్త్యం తంస ద్వితీయస్యాద్యార్ధాన్త్యం హంభీ తృతీయస్యాద్యార్ధాన్త్యం మృత్యుం చతుర్థస్యాద్యార్ధాన్త్యం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి। తస్మాదిదం సామ యేన కేనచిదాచార్యముఖేన యో జానీతే స తేనైవ శరీరేణ సంసారాన్ముచ్యతే మోచయతి ముముక్షుర్భవతి। జపాత్తేనైవ శరీరేణ దేవతాదర్శనం కరోతి తస్మాదిదమేవ ముఖ్యద్వారం కలౌ నాన్యేషాం భవతి తస్మాదిదం సాఙ్గం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౧॥

పదార్థాన్త్యాదిజ్ఞానఫలమాహ—వీరమితి। వీరమిత్యక్షరనిర్దేశః ప్రథమస్యాద్యార్ధాన్త్యం ఉక్తాక్షరద్వయప్రథమార్ధం అన్త్యం అన్త్యస్వరేణ అనుదాత్తస్వరేణ యుక్తం అర్ధాన్త్యం, పరిశేషాత్ శిష్టం స్వరితస్వరయుక్తం తంస ద్వితీయస్యాద్యార్ధాన్త్యం, హంభీ తృతీయస్యాద్యార్ధాన్త్యం మృత్యుం చతుర్థస్యాద్యార్ధాన్త్యం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్। ఏతత్సామ విశిష్టఫలం యస్మాదిత్యాహ—తస్మాదితి। యస్మాదేతత్ సామ పురుషార్థసాధకం తస్మాదిదం సామ యేన కేనచిదాచార్యముఖేన న త్వన్యేన సాధనాన్తరేణ యో జానీతే సోఽయం ఆచార్యముఖోదితసామజ్ఞానేనైవ జన్మాదిసంసారాన్ముచ్యతే। యది పురా స్వయం ముముక్షుః తదా స్వయం ముక్తః సన్ పరానపి మోచయతి సామరాజోపదేశచ్ఛలేన మోచకో భవతీత్యర్థః। జ్ఞానఫలముక్త్వా జపఫలమాహ—జపాత్తేనేతి। యేన శరీరేణ మన్త్రరాజపురశ్చరణం కృతం తేనైవ శరీరేణ దేవతాదర్శనం కరోతి జాగ్రదవస్థాయామేవ భగవన్తం సాక్షాత్కరోతి। యతః ఏవం అతః ఇదమేవ తత్పదప్రాపకం ముఖ్యద్వారం అపిచ అస్మిన్నేవ జన్మని దేవతాదర్శనం కలౌ నాన్యేషాం మన్త్రరాజసామపరాఙ్ముఖానాం భవతి। యతోఽస్మిన్నేవ జన్మని జాగరణే దేవతాదర్శనం భవతి అతః ఇదం సాఙ్గం సామ జానీయాత్ ముముక్షుర్భవతి॥౧౧॥

యజుర్వేదవాచ్యనృసింహజ్ఞానఫలమ్

ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం నరకేసరివిగ్రహం కృష్ణపిఙ్గలమ్।

ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం శంకరం నీలలోహితమ్॥

ఉమాపతిః పశుపతిః పినాకీ హ్యమితద్యుతిః।

ఈశానః సర్వవిద్యానామీశ్వరః సర్వభూతానాం బ్రహ్మాధిపతిర్బ్రహ్మణోఽధిపతిః॥

యో వై యజుర్వేదవాచ్యస్తం హి సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౨॥

ఇదానీం పునః దేవతాధ్యానం వివక్షుః తత్సాధనభూతే ఋచౌ పఠతి—ఋతమితి। యదవశ్యం భావికర్మఫలం తత్ ఋతం కాలత్రయాబాధ్యం సత్యం సర్వోత్కృష్టం పరం పరిచ్ఛేదత్రయాతీతం బ్రహ్మ శిరఃపాణ్యాదిమన్తం పురుషం నృకేసరివిగ్రహం అధఊర్ధ్వతో నరసింహదేహం కణ్ఠనేత్రయోః కృష్ణపిఙ్గళం ఊర్ధ్వరేతం రేతసం విరూపాక్షం విషమాక్షం

త్ర్యక్షత్వాత్ స్వాంశజప్రాణిసుఖకరత్వాత్ శంకరం కరపాదతలజిహ్వాసు నీలలోహితమ్। యద్వా—కణ్ఠే నీలం కరాదిషు లోహితం, అస్మిన్ పక్షే కృష్ణపిఙ్గళమ్(?)। ఏవం కృష్ణపిఙ్గళనీలలోహితదర్శనాత్ చిత్రవర్ణో నృసింహోఽవగమ్యతే। ఉమాపతిః గిరిజాపతిత్వాత్ పశూనాం జీవానాం పతిత్వాత్ పశుపతిః పినాకో ధనుః అస్యాస్తీతి పినాకీ। శార్ఙ్గిణః పినాకిత్వం కథం? ఇత్యత్ర నృసింహస్య సర్వదేవాత్మకత్వాత్ ఉపపద్యతే। అత ఏవాయం అమితద్యుతిః కోటిసూర్యసమద్యుతిత్వాత్। లౌకికవైదికభేదేన సర్వవిద్యానామీశానః సర్వవిద్యావేద్యతయా స్థాతుం శక్తత్వాత్। తథా సర్వభూతానాం ఈశ్వరః సర్వనియన్తృత్వాత్। సర్వవిద్యాభూతేశితృత్వే హేతుః— బ్రహ్మాఽధిపతిః సర్వాత్మకత్వే సతి సర్వోత్పాదకత్వాత్। న కేవలం ఉత్పాదకః కింతు అధిపతిః స్వాతిరిక్తసర్వమధిష్ఠాయ పాలయితృత్వాత్। బ్రహ్మణః చతురాననాదేరపి అధిపతిః చతురాననాదిమధిష్ఠాయ పాలయితృత్వాత్। ఏవం సృష్టిస్థితిసంహారేషు స్వతన్త్రోఽయమిత్యర్థః। యో హ వై యజుర్వేదవాచ్యో నృసింహః తం ఈశానాఖ్యం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్॥౧౨॥

సామతృతీయావయవవేదనఫలమ్

మహా ప్రథమాన్తార్ధస్యాద్యం ర్వతో ద్వితీయాన్తార్ధస్యాద్యం షణం తృతీయాన్తార్ధస్యాద్యం నమా చతుర్థాన్తార్ధస్యాద్యం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి। తస్మాదిదం సామ సచ్చిదానన్దమయం పరం బ్రహ్మ తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి తస్మాదిదం సాఙ్గం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౩॥

సామతృతీయావయవవేదనఫలమాహ—మహేతి। మహేత్యక్షరనిర్దేశః ప్రథమాన్తార్ధా స్యాత్। యదేతదుక్తమక్షరద్వయం తస్యాద్యోదాత్తం స్వరం జానీయాత్ ఇతి శేషః। ఏవం ద్వితీయాదిషు వ్యాఖ్యేయమ్। ఏవం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్॥౧౩॥

మన్త్రరాజసామమాహాత్మ్యమ్

విశ్వసృజ ఏతేన వై విశ్వమిదమసృజన్త యద్విశ్వమసృజన్త తస్మాద్విశ్వసృజో విశ్వమేనానను ప్రజాయతే బ్రహ్మణః సలోకతాం సార్ష్టితాం సాయుజ్యం యన్తి తస్మాదిదం సాఙ్గం సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౪॥

మన్త్రరాజసామ్నో మాహాత్మ్యం కిం? ఇత్యత ఆహ—విశ్వేతి। విశ్వం సృజన్తీతి విశ్వసృజో బ్రహ్మాదయః ఏతేన వై మన్త్రరాజసామ్నా వివిధప్రత్యయగమ్యం విశ్వమిదం అసృజన్త ఉత్పాదితవన్తః యద్యస్మాత్ విశ్వం అసృజన్త తస్మాత్ విశ్వసృజః విశ్వజ్ఞానపౌష్కల్యాత్ ఇదం విశ్వం ఏనాన్ విశ్వసృజోఽను ప్రజాయతే ప్రకర్షేణోత్పద్యతే బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య నృసింహావతారస్య సలోకతాం సమానలోకతాం సార్ష్టితాం తాదాత్మ్యం సాయుజ్యం సయుగ్భావం చ యన్తి। ఇదం సాఙ్గం సామ జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్॥౧౪॥

పాదచతుష్టయాన్త్యస్వరద్వయం తజ్జ్ఞానఫలం చ

విష్ణుం ప్రథమాన్త్యం ముఖం ద్వితీయాన్త్యం భద్రం తృతీయాన్త్యం మృహం చతుర్థాన్త్యం (సామ జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి) యోఽసౌ వేద యదిదం కించాత్మని బ్రహ్మణ్యేవానుష్టుభం జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి స్త్రీపుంసయోర్వా। య ఇహైవ స్థాతుమపేక్షతే తస్మై సర్వైశ్వర్యం దదాతి। యత్ర కుత్రాపి మ్రియతే దేహాన్తే దేవః పరమం బ్రహ్మ తారకం వ్యాచష్టే యేనాసావమృతీభూత్వా సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౫॥

మన్త్రరాజపాదచతుష్టయాన్త్యస్వరద్వయతజ్జ్ఞానఫలం చాహ—విష్ణుమితి। విష్ణుమిత్యాద్యక్షరనిర్దేశః ప్రథమాన్త్యం ప్రథమపాదోక్తమక్షరం అన్త్యానుదాత్తస్వరయుక్తం ప్రథమాన్త్యమ్। ఏవం ద్వితీయాదిపాదేషు వ్యాఖ్యేయమ్। యః ప్రసిద్ధోఽసౌ సామ్నః పాదశ ఉక్తః సర్వజగత్సాక్షీ నృసింహః వేద జానాతి। కిం తద్వ్యయం తటస్థః? ఇత్యత్ర యదిదం కించ యత్కించేదం చేతనాచేతనాత్మకం తదసావిత్యర్థః। మన్త్రరాజోపాసకాత్మని బ్రహ్మణ్యేవానుష్టుభం జానీయాత్ యో జానీత ఇతి సమానమ్। స్త్రీపుంసయోర్వా తజ్జ్ఞానాదమృతత్వం భవతీత్యుక్త్యా బ్రాహ్మణాదీనాం తజ్జ్ఞానతోఽమృతత్వం భవతీతి కిం వక్తవ్యమ్। యః కశ్చన ఇహ లోకే యశఃకీర్తిజ్ఞానైశ్వర్యాదినా స్థాతుమపేక్షతే తస్మై అయం మన్త్రరాజః సర్వైశ్వర్యం దదాతి। కిం తత్ఫలం జీవతః? ఇత్యత్ర యత్ర కుత్రాపి యది మ్రియేత తదా తత్రైవ దేవస్తారకాత్మా భగవాన్ నృసింహః పరమం బ్రహ్మతారకం వ్యాచష్టే తుర్యోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం బ్రహ్మప్రణవాఖ్యం కథయతి। తారకత్వమేవోపపాదయతి—యేనేతి। యేన తారకోపదేశేన అసావమృతీభూత్వా జీవన్ముక్తో భూత్వా సోఽయం తారకబ్రహ్మవిత్ అమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౧౫॥

ఏతద్విద్యామహిమా

తస్మాదిదం సామమధ్యగం జపతి తస్మాదిదం సామాఙ్గం ప్రజాపతిస్తస్మాదిదం సామాఙ్గం ప్రజాపతిర్య ఏవం వేదేతి మహోపనిషత్। య ఏతాం మహోపనిషదం వేద స కృతపురశ్చరణో మహావిష్ణుర్భవతి మహావిష్ణుర్భవతి॥౧౬॥

యతో జ్ఞానశూన్యానామపి అన్తే జ్ఞానం ప్రయచ్ఛతి తత ఇదం క్షీరోదార్ణవాదిసామజాతం బుద్ధౌ నిహితం తారకం ప్రణవం వా యథాసంప్రదాయం సామమధ్యగం సామ్నో మధ్యమో మధ్యస్వరః తస్మిన్ గతం మధ్యగం జపతి జపేత్। యత ఇదం సామమధ్యగం జాప్యం తస్మాత్ ఇదం ఉక్తం వక్ష్యమాణం చాఙ్గజాతం సామ చాఙ్గం చేతి వా ప్రజాపతిః। వాక్యాభ్యాసః సామోద్ధారసమాప్త్యర్థః। య ఏవం నృసింహారాధకో వేద జానాతి సోఽపి ప్రజాపతిర్భవతీతి మహోపనిషత్। య ఏతాముక్తలక్షణాం మహోపనిషదం వేద సోఽయం అకృతపురశ్చరణోఽపి కృతపురశ్చరణః సన్ మహావిష్ణుర్భవతి। అభ్యాసః ప్రథమోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౧౬॥

ఇతి ప్రథమోపనిషత్

ద్వితీయోపనిషత్

నారసింహమన్త్రరాజస్య సంసారతారకత్వమ్

దేవా హ వై మృత్యోః పాప్మభ్యః సంసారాచ్చ బిభీయుః తే ప్రజాపతిముపాధావన్ తేభ్య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం ప్రాయచ్ఛత్ తేన వై తే మృత్యుమజయన్ పాప్మానం చాతరన్ సంసారం చాతరన్ తస్మాద్యో మృత్యోః పాప్మభ్యః సంసారాచ్చ విభీయాత్ స ఏతం మన్త్రరాజమానుష్టుభం ప్రతిగృహ్ణీయాత్ స మృత్యుం జయతి స పాప్మానం తరతి స సంసారం తరతి॥౧॥

యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతీత్యసకృత్ యదుక్తం తత్ దృఢీకర్తుం ఆఖ్యాయికామవతారయతి—దేవా ఇతి। దేవాః అగ్న్యాదయః హవా ఇతి స్మర్యమాణా మృత్యోః

మారకాత్ స్వాజ్ఞానాత్ పాప్మభ్యః దుఃఖహేతుభ్యః ఘటీయన్త్రవత్ ఉచ్చావచజననీజఠరకూపగమనాగమనలక్షసంసారాఇచ్చ బిభీయుః భృశం సన్త్రస్తాః। తే దేవాః ప్రకృతానర్థవ్రాతనివృత్త్యర్థం స్వభయత్రాతారం ప్రజాపతిం శాస్త్రోక్తవిధినా ఉపాధావన్ తత్సమీపం గతవన్తః। తేభ్యః స్వసమీపమాగతేభ్యః మృత్యుపాపసంసారభీతేభ్యః ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహం ఆనుష్టుభం ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్। తేన వై మన్త్రరాజేన తే ప్రాజాపత్యాః దేవాః మృత్యుమజయన్ పాప్మానం చాతరన్ సంసారం చాతరన్ సాంసారికసుఖాద్యసంస్పృష్టాః జీవన్ముక్తాః భవేయురిత్యర్థః। యస్మాదేవం తస్మాత్ యో ముముక్షుః దేవతాసంఘవత్ మృత్యోః పాప్మభ్యః సంసారాచ్చ జన్మమరణాదిలక్షణతో బిభీయాత్ సోఽయం మునిః ఏతం ఉక్తలక్షణం అనుష్టుభం ప్రతిగృహ్ణీయాత్ గురుముఖాత్। గ్రహణమాత్రతః స మృత్యుం ఉక్తలక్షణం జయతి స పాప్మానం సంసారం చ తరతి అతిక్రామతి। ప్రథమోపనిషది ప్రజాపతేః మన్త్రద్రష్టృత్వేన ఋషిత్వం సిద్ధం అత్ర పునః దేవాచార్యత్వేన దృఢీకృతమ్॥౧॥

ప్రణవపాదానాం సామపాదతాదాత్మ్యమ్

తస్య హ వై ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా పృథివ్యకారః స ఋగ్భిః ఋగ్వేదో బ్రహ్మా వసవో గాయత్రీ గార్హపత్యః సా ప్రథమః పాదో భవతి। ద్వితీయాఽన్తరిక్షం స ఉకారః స యజుర్భిర్యజుర్వేదో విష్ణుః రుద్రాస్త్రిష్టుబ్దక్షిణాగ్నిః సా ద్వితీయః పాదో భవతి। తృతీయా ద్యౌః స మకారః స సామభిః సామవేదో రుద్రా ఆదిత్యా జగత్యాహవనీయః సా తృతీయః పాదో భవతి। యాఽవసానేఽస్య చతుర్థ్యర్ధమాత్రా సా సోమలోక ఓంకారః సాఽథర్వణైర్మన్త్రైరథర్వవేదః సంవర్తకోఽగ్నిర్మరుతో విరాడేకర్షిర్భాస్వతీ స్మృతా సా సామ్నశ్చతుర్థః పాదో భవతి॥౨॥

కాన్యఙ్గాని కాని దైవతాని కిం ఛన్దః కః ఋషిః ఇతి ప్రశ్నోత్తరం వివక్షుః ప్రణవస్య ముఖ్యాఙ్గత్వాత్ ప్రణవవ్యాప్తిం సామపాదతాదాత్మ్యేనాహ—తస్యేతి। తస్య హవై సర్వశాస్త్రప్రసిద్ధత్వేన విద్వత్స్మర్యమాణస్య ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా ప్రసిద్ధా పృథివ్యకారః అవర్ణస్య పృథివీరూపత్వాత్ స ఋగ్భిః పాదబద్ధైః మన్త్రైః ఋగ్వేదః ఋచాం సమూహరూపః బ్రహ్మా ప్రజాపతిః అష్టౌ వసవః చతుర్వింశత్యక్షరవిశిష్టగాయత్రీ ఛన్దః గార్హపత్యోఽగ్నిః సా ఆద్యా మాత్రా ప్రథమః పాదో భవతి। ద్వితీయా మాత్రా తు అన్తరిక్షం తస్య ద్వితీయమాత్రారూపత్వాత్ స ఉకారః స యజుర్భిః అవివక్షితఛన్దస్కైః మన్త్రైః విశిష్టో యజుర్వేదః తద్వాచ్యో విష్ణుః ఏకాదశసంఖ్యాకాః రుద్రాః ఏకాదశవర్ణసంఖ్యావిశిష్టత్రిష్టుప్ఛన్దః దక్షిణాగ్నిః ఏవంవిశిష్టా సా ఉకారమాత్రా ద్వితీయః పాదో భవతి। తృతీయా త్విహ మాత్రా ద్యౌః ద్యులోకః తదాత్మకో మకారః గీతిప్రధానైః సామభిః మన్త్రైః సామవేదః తద్వాచ్యో రుద్రః

ద్వాదశాదిత్యాశ్చ ద్వాదశాక్షరా జగతీఛన్దః ఆహవనీయశ్చ సా మకారమాత్రా తృతీయః పాదో భవతి। యా బ్రహ్మవిదాం ప్రసిద్ధా అస్య ప్రణవస్య అవసానే చతుర్థ్యర్ధమాత్రా సా సోమలోకః ప్రజాపతిః అర్ధమాత్రాయాః పృథగుచ్చారయితుమశక్యత్వాత్ సా మాత్రా అథర్వణైర్మన్త్రైః అథర్వవేదః తద్వాచ్యః సంవర్తకః కాలాగ్నిరుద్రః కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం స్వతన్త్రేశ్వరః వివిధాగ్న్యధిష్ఠాతా ఏకోనపఞ్చాశద్భేదవిశిష్టాః మరుతః దశాక్షరాత్మకం విరాట్ఛన్దః అథర్వణా నామ ప్రసిద్ధోఽగ్నిః ఇయం చ మాత్రా భాస్వతీ సర్వాపేక్షయా భాస్వరత్వాత్ సా ఉక్తార్ధమాత్రా సామ్నః ప్రథమోపనిషదుక్తస్యాసీదితి విశేషస్య(?) ఇదం పదం సర్వత్ర సంబధ్యతే। అర్ధమాత్రాఽఽత్మకః చతుర్థః పాదో భవతి। పాదచతుష్టయస్య చతుర్మాత్రాత్మకత్వముక్తం, మాత్రాపాదయోరేకత్వం శ్రూయతే "పాదా మాత్రా మాత్రాశ్చ పాదాః" ఇతి ॥౨॥

సామ్నః అనుష్టుప్త్వమ్

అష్టాక్షరః ప్రథమః పాదో భవత్యష్టాక్షరాస్త్రయః పాదా భవన్త్యేవం ద్వాత్రింశదక్షరాణి సంపద్యన్తే ద్వాత్రింశదక్షరా వా అనుష్టుబ్భవత్యనుష్టుభా సర్వమిదం సృష్టమ్॥౩॥

అష్టాక్షరః ప్రథమః పాదో భవతి తథా అష్టాక్షరా హి త్రయః పాదాః ఏవం చతురష్టాక్షరాణి మిళిత్వా ద్వాత్రింశదక్షరాణి సంపద్యన్తే। ద్వాత్రింశదక్షరా వై ప్రసిద్ధా అనుష్టుప్ భవతి యథోక్తానుష్టుభా మన్త్రరాజేన నారసింహేన సర్వమిదం అవిద్యాపదతత్కార్యజాతం సృష్టమ్॥౩॥

సామ్నః పఞ్చాఙ్గాని

తస్య హైతస్య పఞ్చాఙ్గాని భవన్తి చత్వారః పాదాశ్చత్వార్యఙ్గాని భవన్తి సప్రణవం సర్వం పఞ్చమం భవతి హృదయాయ నమః శిరసే స్వాహా శిఖాయై వషట్ కవచాయ హుం అస్త్రాయ ఫడితి ప్రథమం ప్రథమేన యుజ్యతే ద్వితీయం ద్వితీయేన తృతీయం తృతీయేన చతుర్థం చతుర్థేన పఞ్చమం పఞ్చమేన వ్యతిషజతి వ్యతిషి[ష]క్తా వా ఇమే లోకాః తస్మాద్వ్యతిషి[ష]క్తాన్యఙ్గాని భవన్తి॥౪॥

తస్య హైతస్య ప్రసిద్ధస్య సామ్నః పఞ్చాఙ్గాని భవన్తి। మన్త్రరాజస్య చత్వారః పాదాః చత్వార్యఙ్గాని భవన్తి। ప్రణవేన సహితం సర్వం సప్రణవం మన్త్రరాజస్వరూపం పఞ్చమం

భవతి। పఞ్చాఙ్గానాం సర్వమన్త్రసాధారణత్వం దర్శయతి—హృదయాయ నమః ఇతి, సర్వప్రాణిహృదయావభాసకప్రత్యగర్థాయ నమః। శిరోమన్త్రమాహ—శిరసే స్వాహేతి। సర్వప్రాణ్యుత్తమా(ఙ్గా) లఙ్కారతుర్యచరణాయ స్వాజ్ఞానభస్మీకరణపట్వగ్నయే స్వాజ్ఞానాఖ్యం హవిః జుహోమి స్వాహేత్యర్థః। శిఖామన్త్రమాహ— శిఖాయై వషడితి। స్వాత్మదీప్తిః శిఖా నృసింహతనుః తస్యై శిఖాయై వషట్ మత్కరణజాతస్య తత్తాదాత్మ్యం భూయాదిత్యర్థః। కవచమన్త్రమాహ—కవచాయ హుమితి। కవచవత్ స్వభక్తత్రాణనకరాయ మదరాతివర్గం ప్రతి హుం హుంకారం కుర్విత్యర్థః। ఇదానీమస్త్రమన్త్రమాహ—అస్త్రాయ ఫడితి। అప్రతిహతశాసనాస్త్రాయ అప్రతిహతకోపప్రసాదాయ తుభ్యం యే నమస్కుర్వన్తి తేషాం స్వాజ్ఞానతత్కార్యారాతివర్గం ఫట్ ఫట్ ఉచ్చాటయోచ్చాటయ। ఇతి శబ్దః పఞ్చాఙ్గపరిసమాప్త్యర్థః। హృదయాదిమన్త్రపాదానాం కః సంబన్ధః ఇత్యత్ర హృదయాయ నమ ఇతి ప్రథమం మన్త్రరూపం ప్రథమేన ఉగ్రమిత్యాదిపాదేన యుజ్యతే సంబధ్యతే। ఏవం సర్వేషు మన్త్రపాదేషు యోజనీయమ్। ద్వితీయాఖ్యశిరోమన్త్రం జ్వలమిత్యాదిపాదేన తృతీయం శిఖామన్త్రేణ నృసింహమితి పాదేన చతుర్థం కవచమన్త్రః మృత్యుమిత్యాదిపాదేన పఞ్చమోఽస్త్రమన్త్రః పఞ్చమేన ప్రణవేన ఉగ్రమిత్యాదినమామ్యహమిత్యన్తేన మన్త్రరాజేన వ్యతిషజతి విశేషాతిశయాభ్యాం సంబధ్నాతి। ఏవం సంబన్ధే హేతుమాహ—వ్యతిషి[ష]క్తా ఇతి। విశేషాతిశయాభ్యాం వై స్మర్యమాణాః భూరాదయః ఇమే లోకాః భోగభూమయః। యస్మాదేవం తస్మాత్ పాదైః వ్యతిషి[ష]క్తాన్యఙ్గాని భవన్తి॥౪॥

ఓఙ్కారస్య ఉభయతో న్యాసవిధిః

ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్మాత్ ప్రత్యక్షరముభయత ఓంకారో భవతి। అక్షరాణాం న్యాసముపదిశన్తి బ్రహ్మవాదినః॥ ౫॥

ఇదానీం మన్త్రరాజాధారప్రణవం స్తౌతి—ఓమిత్యేతదక్షరమితి। ఓమితి బ్రహ్మాభిధానం ఏతదక్షరం వర్ణాత్మకం వివిధప్రత్యయగమ్యం ఇదం చేతనాచేతనాత్మకం సర్వమ్। "తద్యథా శఙ్కునా సర్వాణి పర్ణాని సంతృణ్ణాని ఏవమోఙ్కారేణ సర్వా వాక్ సంతృణ్ణా" ఇతి శ్రుతిప్రకటితోఙ్కారస్య సర్వవ్యాపకత్వేన ఉకారాదిహకారాన్తం ఏకైకం అక్షరం ప్రతి ఉభయతః ఆదావవసానే చ ఓఙ్కారో భవతి। ద్వాత్రింశదక్షరే మన్త్రరాజే చతుష్షష్ట్యోఙ్కారా భవన్తి। పదశో మన్త్రముద్ధర్తుం ప్రతిజానీతే—అక్షరాణాం న్యాసముపదిశన్తి బ్రహ్మవాదినః ఇతి। న్యాసం విన్యాసమిత్యర్థః॥౫॥

మన్త్రరాజస్య పదశోఽక్షరన్యాసః

తస్య హ వా ఉగ్రం ప్రథమం స్థానం జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి వీరం ద్వితీయం స్థానం మహావిష్ణుం తృతీయం స్థానం జ్వలన్తం చతుర్థం స్థానం సర్వతోముఖం పఞ్చమం స్థానం నృసింహం షష్ఠం స్థానం భీషణం సప్తమం స్థానం భద్రమష్టమం స్థానం మృత్యుమృత్యుం నవమం స్థానం నమామి దశమం స్థానమహమేకాదశం స్థానం జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ. గచ్ఛతి ॥౬॥

ఇదానీం అక్షరన్యాసః పదశః ఉచ్యతే—తస్యేతి। తస్య హ వై ప్రసిద్ధస్మర్యమాణస్య ఉగ్రమితి పదనిర్దేశః ప్రథమం స్థానం ప్రథమం పదం జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్। వీరమిత్యాదిశిష్టపదేషు ఏవమేవ యోజనీయమ్। అహం ఏకాదశం స్థానం జానీయాత్ యో జానీతే ఇత్యాద్యుక్తార్థమ్॥౬॥

మన్త్రరాజస్యానుష్టుప్త్వోపపత్తిః

ఏకాదశపదా వా అనుష్టుబ్భవత్యనుష్టుభా సర్వమిదం సృష్టమనుష్టుభా సర్వమిదముపసంహృతం తస్మాత్ సర్వమానుష్టుభం జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి ॥౭॥

ఇదానీమత్య మన్త్రస్యానుష్టుప్ఛన్దస్త్వం ఉపపన్నమిత్యాహ—ఏకాదశేతి। ఏకాదశపదాన్యస్యేతి ఏకాదశపదా వై ప్రసిద్ధా అనుష్టుప్ భవతి అనుష్టుభా సర్వమిదం సృష్టం ఉపసంహృతం చ। యస్మాదేవం తస్మాత్ సర్వం ఆనుష్టుభం జానీయాత్ ఇత్యాది సమానమ్॥౭॥

ఉగ్రపదార్థనిర్వచనమ్

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—అథ కస్మాదుచ్యత ఉగ్రమితి। స హోవాచ ప్రజాపతిః—యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాన్ దేవాన్ సర్వానాత్మనః సర్వాణి భూతాన్యుద్గృహ్ణాత్యజస్రం సృజతి విసృజతి వాసయత్యుద్గ్రాహ్యత ఉద్గృహ్యతే।

స్తుహి శ్రుతం గర్తసదం యువానం మృగం న భీమముపహత్నుముగ్రమ్।
మృడా జరిత్రే సింహ స్తవానో అన్యం తే అస్మన్నివపన్తు సేనాః॥

తస్మాదుచ్యత ఉగ్రమితి॥౮॥

ఉక్తపదవైశద్యార్థం దేవప్రశ్నమవతారయతి—దేవా ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। కథం? అథ పృచ్ఛామస్త్వాం కస్మాదయం భగవాన్ ఉగ్రపదేనోచ్యత ఇతి। ఏవం దేవైః పృష్టః స హోవాచ ప్రజాపతిః। కిముక్తవానిత్యత్ర యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ దేవాన్ అగ్న్యాదీన్ సర్వాన్ సర్వానాత్మనో జీవాన్ సర్వాణి చేతనాచేతనాత్మకాని భూతాని ఉద్గృహ్ణాతి స్వయం సర్వోర్ధ్వః సర్వాధారో భూత్వా సర్వాన్ స్వీకరోతి। ఉక్తార్థం స్వయమేవ వ్యాకరోతి—అజస్రం సృజతి విసృజతి వాసయతీతి కల్పాదౌ కల్పమధ్యే కల్పాన్తే చ ఉత్పాదయతి పాలయతి ఉపసంహరతి సర్వేషు లోకేషు నివాసం కారయతి। ఉద్గ్రాహ్యతే స్వభక్తకృతభక్త్యనురోధేన తాదాత్మ్యేన స్వీక్రియతే। బ్రాహ్మణోక్తార్థం ఋగప్యాహ—స్తుహీతి। హే స్వాజ్ఞలోక త్వం స్వాజ్ఞాననిరసనాయ వక్ష్యమాణవిశేషణవిశిష్టం దేవం స్తుహి స్వాత్మతయా స్తుతిం కురు। శ్రుతం దేశికముఖాత్ కర్ణపథమాగతమ్। కిం తత్ పరోక్షం? గర్తసదం హృదయగర్తే కూపాకారే సీదతి తిష్ఠతీతి గర్తసత్ తం గర్తసదం యువానం సదా సంప్రాప్తషోడశవర్షం మృగం న మృగవత్పురుషం భీమం భయానకం దంష్ట్రాకరాళవదనత్వాత్ హిరణ్యకశిపుప్రముఖాసురాన్తభూషణతో నృత్యన్తం సంహారకాలే స్వారాతివర్గం విశ్వం వా ఉపహత్నుం ఉపసంహర్తుం అవతీర్ణం ఉగ్రం స్వావశేషతయా సర్వముద్గ్రసన్తం మృడా మృడం స్మృతితః సుఖకరం సర్వస్య జరిత్రే జరణశీలాయ కాలాత్మనే నమోఽస్తు హే సింహ స్తవానః స్తువానోఽహం తే అన్యం అతిరిక్తం న మే భాతు తే తవ నరసింహస్య అన్యం అస్మత్సకాశాత్ సర్వాసు దిక్షు పలాయతు అస్మత్ అస్మత్తః నరశిరఃకరపాదాద్యవయవాని సర్వాసు దిక్షు నివపన్తు శాల్యాదిబీజమివ భూమౌ ప్రక్షిపన్తు। కే తే? రథగజతురగపదాతయః సేనాః త్వద్భృత్యాః। త్వత్సపర్యాప్రతికూలాన్యఙ్గాని నివపన్తు త్వత్సపర్యాఽనుకూలాని పరిపాలయన్త్విత్యర్థః। యస్మాదేవం తస్మాదుచ్యత ఉగ్రమితి॥౮॥

వీరపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే వీరమితి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాన్ దేవాన్ సర్వానాత్మనః సర్వాణి భూతాని విరమతి విరామయత్యజస్రం సృజతి విసృజతి వాసయతి। యతో వీరః కర్మణ్యః సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః। తస్మాదుచ్యతే వీరమితి॥౯॥

ఉగ్రశబ్దవత్ వీరపదం వ్యాచష్టే—అథేతి। అథ కస్మాదుచ్యతే ఇతి సర్వత్ర సమానమ్। యస్మాదితి చ సమానమ్। విరమతి అన్తర్యామ్యాదిరూపేణ రమణం కరోతి। విరామయతి వివిధభూతజాతం వివిధభూతజాతైః రతిం కారయతి। విరమతిశబ్దార్థమాహ—అజస్రమిత్యాది। వ్యాఖ్యాతమ్। స్వోక్తార్థం మన్త్రోఽప్యనువదతి—యత ఇతి। యతః యస్మాత్ అయం వివిధరతిహేతుః సర్వకర్మణి ప్రవీణత్వాత్ కర్మణ్యః అత ఏవ సుదక్షః శోభనకౌశలత్వాత్ యుక్తా నియుతా గ్రావాణోఽస్థిప్రదేశా యస్య సోఽయం యుక్తగ్రావా స్వాధీనశరీరేన్ద్రియాదియుత ఇత్యర్థః। జాయతే ఉత్పద్యతే దేవానాం విషయే కామోఽనుగ్రహో యస్య సః దేవకామః। తస్మాదుచ్యతే వీరమితి॥౯॥

విష్ణుపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే మహావిష్ణుమితి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాన్ దేవాన్ సర్వానాత్మనః సర్వాణి భూతాని వ్యాప్నోతి వ్యాపయతి స్నేహో యథా పలలపిణ్డం శాన్తమూలమోతం ప్రోతమనువ్యాప్తం వ్యతిషిక్తో వ్యాప్యతే వ్యాపయతే।

యస్మాన్న జాతః పరో అన్యో అస్తి య ఆవివేశ భువనాని విశ్వా।

ప్రజాపతిః ప్రజయా సంవిదానః త్రీణి జ్యోతీంషి సచతే స షోడశీమ్॥

తస్మాదుచ్యతే మహావిష్ణుమితి॥౧౦॥

విష్ణుపదం వ్యాకరోతి—అథేతి। వ్యాప్నోతి అన్తర్యామ్యాత్మనా సర్వత్ర వ్యాప్తిం కురుతే స్వోపాసకైః వ్యాపయతి స్వజ్ఞానత ఉపాసకానాం వ్యాప్తిం కారయతి। వ్యాప్తావయం దృష్టాన్తః—యథా స్నేహః శాన్తమూలం పలలపిణ్డం మాంసపిణ్డం ఓతప్రోతం ప్రాక్ప్రత్యగుదగ్దక్షిణత అనుప్రాప్తం తేన మాంసపిణ్డేన వ్యతిషిక్తః సంబద్ధః వ్యాప్యతే వ్యాప్నోతి తేన వ్యాపయతే వ్యాపయతి స్వావయవైః వ్యాప్తిం కారయతి। ఉక్తార్థం మన్త్రోఽప్యాచష్టే—యస్మాదితి।

యస్మాత్ జాతః పరోఽన్యః స్వాతిరేకేణ నాస్తి యః పరమేశ్వరో విశ్వా విశ్వాని తదన్తర్గతచతుర్దశభువనాని చ విశ్వవిరాడ్సూత్రాదిరూపేణ ఆవివేశ ప్రవిష్టవాన్ స ప్రజాపతిః సనత్కుమారనారదాదిప్రజయా ఏతం స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చం నాస్తీతి సంవిదానః జానీయాత్ అగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపేణ త్రీణి జ్యోతీꣳషి సచతే ఉత్పాదయతి। న కేవలం జ్యోతీంషి, కింతు స ప్రజాపతిః షోడశీం ప్రాణాదినామాన్తకలాజాతమప్యుత్పాదితవాన్। యస్మాదేవం తస్మాదుచ్యతే మహావిష్ణుమితి॥౧౦॥

జ్వలత్పదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే జ్వలన్తమితి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాన్ దేవాన్ సర్వానాత్మనః సర్వాణి భూతాని స్వతేజసా జ్వలతి జ్వాలయతి జ్వాల్యతే జ్వాలయతే। సవితా ప్రసవితా దీప్తో దీపయన్ దీప్యమానః జ్వలన్ జ్వలితా తపన్ వితపన్ సంతపన్ రోచనో రోచమానః శోభనః శోభమానః కల్యాణః। తస్మాదుచ్యతే జ్వలన్తమితి॥౧౧॥

జ్వలన్తమితి పదం వ్యాచష్టే—అథేతి। స్వతేజసా ప్రత్యక్ప్రకాశాభిన్నపరప్రకాశేన జ్వలతి దీప్యతే అన్తర్యామ్యాత్మనా జ్వాలయతి విహితావిహితప్రవృత్తినివృత్తీ ప్రకాశయతి స్వతేజసా హిరణ్యకశిపుప్రభృతీన్ జ్వాల్యతే స్వాజ్ఞానతత్కార్యేన్ధనం స్వజ్ఞానిభిః జ్వాలయతే। స్వోక్తార్థప్రకాశకోఽయం మన్త్రః—సవితా జగత్ప్రసవితృత్వాత్ ప్రసవితా తజ్జనకో బీజాత్మా దీప్తః స్వేన రూపేణేత్యర్థః దీపయన్ స్వాతిరిక్తం తత్సంబన్ధం వినా స్వయం దీప్యమానః మూలాధారాగ్నిరూపేణ జ్వలన్ యోగిరూపేణ జ్వలితా జ్వలనకర్తా స్వభక్తపాపం తపన్ సామాన్యతః వితపన్ విశేషేణ తాపం కుర్వన్ సంతపన్ సమ్యక్ నిఃశేషం తపన్ భస్మ కుర్వన్ రోచనః ప్రకాశనః రోచమానః ప్రకాశం కుర్వాణః శోభనః సమీచీనః శోభమానః శోభాం కుర్వాణః కల్యాణః మఙ్గళరూపః। తస్మాదుచ్యతే జ్వలన్తమితి॥౧౧॥

సర్వతోముఖపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే సర్వతోముఖమితి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాన్ దేవాన్ సర్వానాత్మనః సర్వాణి భూతాని స్వయమనిన్ద్రియోఽపి సర్వతః పశ్యతి సర్వతః శృణోతి సర్వతో గచ్ఛతి సర్వత ఆదత్తే సర్వగః సర్వగతస్తిష్ఠతి।

ఏకః పురస్తాద్య ఇదం బభూవ యతో బభూవ భువనస్య గోపాః।

యమప్యేతి భువనం సాంపరాయే నమామి తమహం సర్వతోముఖమితి॥

తస్మాదుచ్యతే సర్వతోముఖమితి॥౧౨॥

సర్వతోముఖపదం వ్యాచష్టే—అథేతి। విరాడ్రూపేణ సర్వతోముఖం నిరిన్ద్రియోఽపి జ్ఞానకర్మేన్ద్రియవిరళోఽపి సర్వతో రూపాణి పశ్యతి తథా సర్వతః శబ్దజాతం శృణోతి। శిష్టజ్ఞానేన్ద్రియేన్ద్రియార్థానాముపలక్షణమేతత్। తథా సర్వతో గచ్ఛతి సర్వత ఆదత్తే పాదపాణివ్యాపారవాన్ భవతి। పాదాదిగ్రహణం శిష్టకర్మేన్ద్రియోపలక్షణార్థమ్, “పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణః", "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా", ఇత్యాదిమన్త్రవర్ణాత్। తథాఽన్తఃకరణాభావేఽపి తద్వ్యాపారమాహ— సర్వగ ఇతి। సర్వం గచ్ఛతి జానాతీతి సర్వగః। కిం బహునా, సర్వగతః విభుత్వాత్ సర్వాసు దిక్షు సర్వరూపేణ తిష్ఠతి। ఇత్యర్థే మన్త్రమాహ—ఏక ఇతి। సజాతీయాదిభేదత్రయవైరళ్యాత్ ఆత్మైక ఏవేత్యర్థః। సోఽయం జగదుత్పత్తేః పురస్తాత్ పూర్వస్మిన్ కాలే వివిధప్రత్యయరూపం విశ్వం అనభివ్యక్తతయా బభూవ జగదాత్మకో బభూవ సంజాతః భువనస్య సచరాచరస్య జగతః గోపాః గోప్తా విష్ణోః స్థితికారణత్వాత్ యమేకం జగదాత్మానం అప్యేతి లయం గచ్ఛతి భువనం చేతనాచేతనాత్మకం విశ్వం సామ్పరాయే పరలోకే వినాశకాలే లయం గచ్ఛతీతి పూర్వేణ సంబన్ధః తమహం నమామి నమస్కరోమి। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః। తస్మాదుచ్యతే సర్వతోముఖమితి॥౧౨॥

నృసింహపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే నృసింహమితి। యస్మాత్ సర్వేషాం భూతానాం నా వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ సింహో వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ తస్మాన్నృసింహ ఆసీత్ పరమేశ్వరో జగద్ధితం వా ఏతద్రూపం యదక్షరం భవతి।

ప్రతద్విష్ణుః స్తవతే వీర్యాయ మృగో న భీమః కుచరో గరిష్ఠాః।

యస్యోరుషు త్రిషు విక్రమణేష్వధిక్షియన్తి భువనాని విశ్వా॥

తస్మాదుచ్యతే నృసింహమితి॥౧౩॥

నృసింహపదార్థమాహ—అథేతి। సర్వేషాం భూతానాం నా పురుషః అతిశయేన వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ యథా భవతి తథా సింహః కేసరీ వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ అయం చోభయాత్మకః। యస్మాదేవం తస్మాత్ నాచాసౌ సింహశ్చేతి నృసింహః ఆసీత్ పరమేశ్వరో నియన్తా జగద్ధితం వా ఏతద్రూపం నరసింహాఖ్యం క్షరసంబన్ధాభావాత్ యదక్షరం భవతి। ఉక్తేఽర్థం మన్త్రమవతారయతి—ప్రతద్విష్ణుః స్తవత ఇతి। నృసింహోపాసకో వక్ష్యమాణప్రకారేణ నృసింహం ప్రకర్షేణ స్తవతే స్తుతిం కరోతి। స్తుత్యః కీదృశః? ఇత్యత్ర యో జగజ్జన్మస్థితిభఙ్గహేతుః సః విష్ణుః వ్యాపనశీలః। కిమర్థం అయం భక్తైః స్తూయతే? వీర్యాయ స్వాజ్ఞాననిరసనార్థం మృగో న పురుషసింహః భీమః స్వాభక్తభీషణాకృతిత్వాత్ కౌ పృథివ్యుపలక్షితస్వావిద్యాపదతత్కార్యే విశ్వవిరాడోత్రాదిరూపేణ చరతీతి కుచరః గరిష్ఠః గరిష్ఠః సర్వోత్కృష్టత్వాత్ యస్య విష్ణోః త్రివిక్రమస్య ఉరుషు త్రిసంఖ్యాకేషు విక్రమణేషు అధిక్షియన్తి—కాని? —అతలాదిసత్యలోకాన్తాని భువనాని విశ్వా విశ్వాని అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని అధికతయా క్షయం నివాసం వినాశం వా గచ్ఛన్తి। తస్మాదుచ్యతే నృసింహమితి॥౧౩॥

భీషణపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే భీషణమితి। యస్మాద్భీషణం యస్య రూపం దృష్ట్వా సర్వే లోకాః సర్వే దేవాః సర్వాణి భూతాని భీత్యా పలాయన్తే స్వయం యతః కుతశ్చ న విభేతి।

భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః।
భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి॥

తస్మాదుచ్యతే భీషణమితి॥౧౪॥

భీషణపదార్థమాహ—అథేతి। యస్య నృసింహస్య సర్వేన్ద్రియకేశశ్మశ్రురోమకూపాదిద్వారేషు వహ్నిం వమన్తం అసురరాడాక్రాన్తమాలాలాభహర్షసఞ్జాతవీరాట్టహాసబధిరీకృతవిశ్వం యద్రూపం దృష్ట్వా సర్వే లోకాః సర్వే బ్రహ్మాదయో దేవాః సర్వాణి భూతాని మాం అయం నిఃశేషం భక్షతీతి భీత్యా సర్వాసు దిక్షు పలాయన్తే స్వయం భీషణో నృసింహో యతః— కుతశ్చిన్న బిభేతి। ఉక్తేఽర్థే మన్త్రమాచష్టే—భీషేతి। అస్మాత్ నరసింహాత్ భీషా భీత్యా వాతః

పవతే తథా ప్రత్యహం ప్రాతఃకాలే భీషోదేతి సూర్యః సర్వప్రాణిబహిఃప్రాణః భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ తదాజ్ఞాఽనువర్తీ భవతి। సర్వహరోఽపి మృత్యుః తచ్చాసనమప్రమాదం అనువర్తతే స్వాజ్ఞప్తకార్యే ధావతి పఞ్చమః పఞ్చసంఖ్యాపూరకః। ఇతి మన్త్రసమాప్తౌ। తస్మాదుచ్యతే భీషణమితి॥౧౪॥

భద్రపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే భద్రమితి। యస్మాత్ స్వయం భద్రో భూత్వా సర్వదా భద్రం దదాతి। రోచనో రోచమానః శోభనః శోభమానః కల్యాణః।

భద్రం కర్ణేభిః శృణుయామ దేవా భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః।

స్థిరైరఙ్గైస్తుష్టువాꣳసస్తనూభిర్వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః॥

తస్మాదుచ్యతే భద్రమితి॥౧౫॥

భద్రపదార్థమాహ—అథేతి। నృసిహః స్వయం ప్రహ్లాదాదిభక్తానాం భద్రో దివ్యమఙ్గళరూపో భూత్వా సర్వదా నిత్యం స్వానన్యభక్తేభ్యః భద్రం స్వమాత్రావశేషలక్షణపరమమఙ్గళం కైవల్యం దదాతి। ఉక్తార్థప్రకాశకోఽయం మన్త్రః—రోచన ఇత్యాది, వ్యాఖ్యాతమ్॥౧౫॥

మృత్యుమృత్యుపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే మృత్యుమృత్యుమితి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా స్వభక్తానాం స్మృత ఏవ మృత్యుమపమృత్యుం చ మారయతి।

య ఆత్మదా బలదా యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః।

యస్య ఛాయామృతం యస్య మృత్యుః కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ॥

తస్మాదుచ్యతే మృత్యుమృత్యుమితి ॥౧౬॥

మృత్యుమృత్యుపదార్థమాహ—అథేతి। యస్మాత్ స్వమహిమ్నా స్వభక్తానాం మార్కణ్డేయప్రభృతీనాం స్మృత ఏవ స్మరణమాత్రేణ నతు పూజాఽఽదిసాపేక్షః మృత్యుః అవసానకాలప్రతీక్షః తం అపమృత్యుః అకస్మాదాగతో నివర్తనీయశ్చ తమపి చకారాత్ నానావ్యాధిమపి మారయతి। ఉక్తార్థావభాసకోఽయం మన్త్రః—యః ప్రసిద్ధో మృత్యుమృత్యుః నరసింహః భక్తేభ్యః స్వాత్మానం దదాతీతి ఆత్మదాః స్వానన్యభక్తకరణగ్రామస్య స్వారాధనానురూపబలం ప్రయచ్ఛతీతి బలదాః యస్య ఆత్మబలదస్య మృత్యుమృత్యోః స్వరూపం విశ్వే సర్వే దేవాః ఉపాసతే అనవరతముపాసనం కుర్వతే ప్రశిషం ఆశిషమాశీర్వాదం కరణగ్రామప్రసాదం యస్య దేవాః ఇన్ద్రాదయః స్వశాసనానువర్తినః యస్య ప్రశిషముపాసత ఇత్యర్థః। యస్య మృత్యుమృత్యోః ఛాయేవావినాభావేన వర్తమానం అమృతం దేవోపజీవనం మోక్షస్వరూపం వా భక్తానాం యః ప్రయచ్ఛతి కస్మై ఏకస్మై ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మనే దేవాయ స్వయం ప్రకాశమాత్రాయ స్వారాధనయోగ్యహవిషా విధేమ విధాస్మ సపర్యాం కరవామ। తస్మాదుచ్యతే మృత్యుమృత్యుమితి ॥౧౬॥

నమామిపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతే నమామీతి। యస్మాద్యం సర్వే దేవా నమన్తి ముముక్షవో బ్రహ్మవాదినశ్చ।

ప్రనూనం బ్రహ్మణస్పతిర్మన్త్రం వదత్యుక్థ్యమ్।
యస్మిన్నిన్ద్రో వరుణో మిత్రో అర్యమా దేవా ఓకాంసి చక్రిరే॥

తస్మాదుచ్యతే నమామీతి ॥౧౭॥

నమామిపదార్థమాహ—అథేతి। యం ప్రసిద్ధం నరహరిం సర్వే దేవాః నమన్తి ప్రత్యక్ప్రచితోరైక్యం వా భావయన్తి। కే? ముముక్షవో బ్రహ్మవాదినశ్చ, "నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్" ఇతి శ్రుతేః। ఉక్తేఽర్థే మన్త్రమవతారయతి—ప్రనూనమితి। ప్రకర్షేణ నూనం నిశ్చితం బ్రహ్మణస్పతిః బ్రహ్మణో వేదరాశేః పతిః పాలయితా ప్రజాపతిః మననాత్మకం మన్త్రం సర్వస్య ఉత్పత్త్యాదికారణత్వాత్ ఉక్థ్యం ప్రజాపతిర్వదతి ప్రణమతి చ యస్మిన్ ప్రసిద్ధే మన్త్రే ఉక్థ్యే

బలాధిష్ఠాతా ఇన్ద్రః త్రిలోకీపతిః సర్వానుగ్రాహకో మిత్రో రవిః అపామధిష్ఠాతా వరుణః అర్యమా కర్మఫలాధిష్ఠాతా దేవా ఉక్తా అనుక్తాశ్చాగ్న్యాదయః మహావృక్ష ఇవ విహగా ఓకాంసి నీడాని చక్రిరే కృతవన్తః। తస్మాదుచ్యతే నమామీతి॥౧౭॥

అహంపదార్థనిర్వచనమ్

అథ కస్మాదుచ్యతేఽహమితి।

అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య పూర్వం దేవేభ్యో అమృతస్య నాభిః।

యో మా దదాతి స ఇ దేవమావాః అహమన్నమన్నమదన్తమద్మి।
అహం విశ్వం భువనమభ్యభవాం సువర్ణజ్యోతీః॥

య ఏవం వేదేతి మహోపనిషత్॥౧౮॥

అహంపదార్థమాహ—అథేతి। అహంశబ్దార్థప్రతిపాదకమన్త్రమాహ—అహమితి। అస్మత్ప్రత్యయావభాసకః ప్రేరకః ప్రత్యగన్తర్యామీ వా అస్మి భవామి ప్రథమజా ప్రథమజో హిరణ్యగర్భః ఋతస్య కర్మఫలభూతస్య సంసారస్య పూర్వం ప్రథమం —కేభ్యః?— స్వాధిష్ఠాతృభ్యః ఇన్ద్రియేభ్యో దేవేభ్యః బ్రహ్మజ్ఞానమన్తరేణ అమృతస్య నాభిః నాభిరివ కారణభూతః యః కశ్చనోపాసకః మా మాం సంప్రదాయాదాగతం మన్త్రరాజం పుత్రాయ శిష్యాయ వా దదాతి ప్రయచ్ఛతి సోఽయం మమ దాతా ఇత్ ఇత్థం మద్దానేన ఏవం బ్రహ్మాధ్యాత్మం అధిభూతసంప్రదానమేతాదృశం ఆవాః అవతీత్యర్థః। అథవా ఇదేవ ఇత్థమేవ సచ్ఛిష్యప్రదానేనైవ నత్వన్యథా మాం మన్త్రరాజమవతి। అహం మన్త్రరాజమూర్తిః సర్వతోముఖో నృసింహః సర్వప్రాణిసాధారణతయా అదనీయం అన్నం స్థావరజఙ్గమశరీరభూతమ్। యత ఏవం తతః అన్నం సర్వసాధారణం మన్త్రరాజం అన్నవదిహాముత్ర చ సుఖకరం అదన్తం భక్షయన్తం మన్త్రరాజం గుణవత్పుత్రశిష్యేభ్యోఽప్రయచ్ఛన్తం అద్మి స్వయాగోపసేచనం జగద్వాఞ్ఛకోదనం మన్త్రరాజజపం భ్రమాదినా భక్షయామి। యద్వా—మన్త్రరాజతజ్జ్ఞానవైకల్యేన కేవలాన్నమదన్తమద్మి। మమ మృత్యోరపి మృత్యుత్వాత్ విశ్వం నిఖిలం భువనం

చేతనాచేతనాత్మకముపసంహారకాలే సర్వదా వా ప్రతిపక్షభావమాగతం అభ్యభవాం అభిభవామి తిరస్కరోమి వినాశయామీత్యర్థః। ఉగ్రమిత్యాద్యహమిత్యన్తాః సువర్ణాః జ్యోతిరివ ప్రకాశమానత్వాత్। సువర్ణజ్యోతీః ఇతిపక్షే సువర్ణజ్యోతిరేవ సువర్ణజ్యోతీః। తస్మాదుచ్యతే అహమితి శేషః। యోఽయముపాసకః ఉగ్రాద్యహమిత్యన్తపదాని వేద స ఉగ్రాదిరూపో భవతీతి శేషః। ఇతిశబ్దో ద్వితీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థః। వ్యాఖ్యాతా మహోపనిషత్॥ ౧౮॥

ఇతి ద్వితీయోపనిషత్

తృతీయోపనిషత్

మన్త్రరాజస్య శక్తిబీజజిజ్ఞాసా

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—ఆనుష్టుభస్య మన్త్రరాజస్య నారసింహస్య శక్తిం బీజం నో బ్రూహి భగవ ఇతి॥౧॥

నృసింహపదవ్యాఖ్యానావసరే "జగద్ధితం వా ఏతద్రూపం యదక్షరం" ఇత్యత్ర శక్తిబీజయోః సూచితత్వాత్ మధ్యే ప్రశ్నావసరాభావాత్ ఇదానీం లబ్ధావసరా దేవాస్తం పృచ్ఛన్తీత్యాహ— దేవా ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ ఇత్యుక్తార్థమ్। ఆనుష్టుభస్య మన్త్రరాజస్య నారసింహస్య శక్తిం బీజం నోఽస్మభ్యం బ్రూహి భగవ ఇతి॥౧॥

శక్తిస్వరూపనిరూపణమ్

స హోవాచ ప్రజాపతిః—మాయా వా ఏషా నారసింహీ సర్వమిదం సృజతి సర్వమిదం రక్షతి సర్వమిదం సంహరతి తస్మాన్మాయామేతాం శక్తిం విద్యాద్య ఏతాం మాయాం శక్తిం వేద స పాప్మానం తరతి స మృత్యుం తరతి స సంసారం తరతి సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి మహతీం శ్రియమశ్నుతే॥౨॥

మీమాంసన్తే బ్రహ్మవాదినో హ్రస్వా దీర్ఘా ప్లుతా చేతి। యది హ్రస్వా భవతి సర్వం పాప్మానం దహత్యమృతత్వం చ గచ్ఛతి యది దీర్ఘా భవతి మహతీం శ్రియమాప్నోత్యమృతత్వం చ గచ్ఛతి యది ప్లుతా భవతి జ్ఞానవాన్ భవత్యమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥ ३॥

తదేతదృషిణోక్తం నిదర్శనం—స ఈం పాహి య ఋజీషీ తరుత్రః శ్రియం లక్ష్మీమౌపలామమ్బికాం గాం షష్ఠీం చ యామిన్ద్రసేనేత్యుదాహుః తాం విద్యాం బ్రహ్మయోనిం సరూపామిహాయుషే శరణమహం ప్రపద్యే॥४॥

సంబోధితః స హోవాచ ప్రజాపతిః—వ్యాఖ్యాతమ్। పరమార్థదృష్ట్యా యా మా సా మాయా స్వాజ్ఞదృష్ట్యా వస్తుభూతా వై ఏషా నరసింహస్యేయం నారసింహీ। యద్యపి నృసింహ ఇత్యత్ర హ్రస్వ ఇకారో లోకప్రసిద్ధః, తథాఽపి దీర్ఘస్య మాయాకార్యత్వాత్ మన్త్రరాజస్థపదే స దీర్ఘోఽవగన్తవ్యః సామత్వాత్। మాయైషా నారసింహీ సర్వమిదం సృజతి సర్వమిదం రక్షతి సర్వమిదం సంహరతి, స్పష్టోఽర్థః। యస్మాదియం జగజ్జన్మాదిహేతుః తస్మాత్ మాయాం కార్యతః సాక్షివేద్యతయా ప్రత్యక్షాం చతుర్విధపురుషార్థకారిణీం శక్తిం విద్యాత్। తజ్జ్ఞానఫలమేతద్ధి—యః పుమాన్ ఏతాం మాయాం శక్తిం స్వాతిరిక్తతయా నాస్తీతి వేద జానాతి స పాప్మానం తరతి ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్। యథా యథా సత్యత్వేన వ్యావహారికత్వేన ప్రాతిభాసికత్వేన నిష్ప్రతియోగికాభావరూపతయా వా జానాతి తథా తథా విరాడ్భావాపత్త్యాదికైవల్యాన్తశ్రియమశ్నుతే ప్రాప్నోతి॥२॥ వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఏవం విచారణం కుర్వన్తి నృసింహపదే। స్వభావతో హస్వా ఉపలభ్యతే, మాయాయోగతః దీర్ఘా చ, సామత్వాత్ ప్లుతాఽప్యవగమ్యతే। బ్రహ్మవాదినాం మీమాంసాప్రకారః హ్రస్వా వా దీర్ఘా వా ప్లుతా వా, ఏకద్విత్రిమాత్రా వేతి। పక్షత్రయమఙ్గీకరోతి—యదీతి। యది హస్వా భవతి సర్వం పాప్మానం దహతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి। శిష్టం స్పష్టమ్। ఏవం దృష్టిత్రయస్య ఫలైకదేశవైచిత్ర్యేఽపి ముఖ్యఫలస్యైకరూపత్వాత్ పర్యాయత్రయే క్రమేణాపాపశ్రీజ్ఞానాని భిద్యన్తే, అమృతత్వం సమానమేవ॥३॥ యదేవముక్తం తదృషిణాఽప్యుక్తమ్। కిం తత్? మన్త్రరూపం నిదర్శనం—యో జగజ్జన్మాదిహేతుః సోఽయం మన్త్రరాజాత్మకో నృసింహః ఈం ఈంకారాత్మకమాయాశక్తిం భక్తాభక్తకథనే పాహి పాలయస్వ। యః ప్రసిద్ధః సర్వాత్మా ఋజీషీ ఈంకారరహితో వస్తుతో నిర్మాయత్వాత్ స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తేంకారయోగాత్ స్వాంశజప్రాణిపటలం త్రాయత ఇతి తరుత్రః మన్త్రరాజో నృసింహరూపః శ్రియం శ్రీమన్త్రానుగతాం ధనధాన్యాదిరూపిణీం లక్ష్మీం లక్ష్మీమన్త్రానుగతాం హస్త్యశ్వరథాదిరూపాం—సామాన్యవిశేషాకారేణ శ్రీలక్ష్మ్యోః భేదోఽవగన్తవ్యః—ఉపలస్య హిమవతః ఇయం ఔపలా తాం మేనాఽఽదిరూపాం అమ్బికాం భవానీం గాం గోశబ్దవాచ్యాం యాగాదిరూపాం వా షష్ఠీం చ

షట్సంఖ్యాపూరణీం చకారాత్ సావిత్ర్యాదిరూపామపి యాం ప్రసిద్ధాం ఇన్ద్రస్య సేనా చతురఙ్గిణీత్యాహుః బ్రహ్మవాదినః తాముక్తాం శ్రీలక్ష్మ్యాదిరూపాం మన్త్రరాజబ్రహ్మవిద్యాఽఽత్మికాం బ్రహ్మ సత్యాదిలక్షణం తదేవ యోనిః తత్స్వరూపాం ఇహ అస్మిన్నేవ శరీరే వర్తమానః ఆయుషే ఆయుఃప్రాప్త్యర్థం శరణమహం ప్రపద్యే ప్రాప్తవానస్మి॥ ౪॥

బీజస్వరూపనిరూపణమ్

సర్వేషాం వా ఏష భూతానామాకాశః పరాయణం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ జాయన్త ఆకాశాదేవ జాతాని జీవన్త్యాకాశం ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తస్మాదాకాశం బీజం విద్యాత్॥౫॥

తదేతదృషిణోక్తం నిదర్శనం—

హంసః శుచిషద్వసురన్తరిక్షసద్ధోతా వేదిషదతిథిర్దురోణసత్।

నృషద్వరసదృతద్వ్యోమసదబ్జా గోజా ఋతజా అద్రిజా ఋతం బృహత్॥

య ఏవం వేదేతి మహోపనిషత్॥౬॥

శక్తేరియత్తాముక్త్వా బీజేయత్తామాహ—సర్వేషాం వేతి। వై ప్రసిద్ధమేతత్ ఏషః స్థావరజఙ్గమభూతానాం ఆకాశశబ్దేన తదధిష్ఠాతా ఈశ్వరః పరాయణం పర్యవసానభూమిః। సర్వాణి హ వా ఇమాని వియదాదిభూతభౌతికాని ఆకాశశబ్దశబ్దితేశ్వరాదేవ జాయన్తే। వ్యాఖ్యాతమన్యత్। యస్మాదేవం తస్మాత్ ఆకాశం బీజం విద్యాత్॥౫॥ ఉక్తేఽర్థే తదేతదృషిణోక్తం నిదర్శనం వ్యాఖ్యాతమ్। హంశబ్దేన తత్పదార్థః సశబ్దేన త్వంపదార్థః తయోః వ్యతిహారోచ్చారణం అసిపదార్థః ఇత్యత్ర—

హకారః పరమేశః స్యాత్తత్పదం చేతి నిశ్చితమ్।

సకారః ఖేచరీ ప్రోక్తస్త్వంపదం చేతి నిశ్చితమ్।

సకారో ధ్యాయతే జన్తుర్వకారో హి భవేత్ ధ్రువమ్॥

ఇతి శ్రుతేః। హంసశబ్దేన ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మోచ్యతే। స ఏవ శుచౌ హృదయాదిప్రదేశే సీదతీతి శుచిషత్ వస్వాత్మనా అన్తరిక్షే సీదతీతి అన్తరిక్షసత్ “అగ్నిర్వై హోతా" ఇతి శ్రుత్యా హోత్రాత్మనా త్రేతాఽగ్నిమధ్యవర్తిన్యాం వేద్యాం సీదతీతి వేదిషత్ ఆతిథ్యకర్మణి పూజనీయోఽజ్ఞాతకులగోత్రోఽయమతిథిః తద్రూపేణ దురోణేషు యజ్ఞగర్భేషు సీదతీతి దురోణసత్ నృషు సీదతీతి నృషత్ వరేషు దేవేషు సీదతీతి వరసత్ ఋతే అవశ్యంభావికర్మఫలే సీదతీతి ఋతసత్ వ్యోమ్ని హృదయాకాశాదౌ సీదతీతి వ్యోమసత్ శంఖమకరాదిరూపేణ అద్భ్యో జాయత ఇతి అబ్జాః పయోదధ్యాదిరూపేణ గోభ్యో జాయత ఇతి గోజాః ఋతాత్ కర్మఫలజనకాత్ కర్మణః సుఖదుఃఖాదిరూపేణ, జాయత ఇతి ఋతజాః అద్రిభ్యః స్థావరాదిరూపేణ జాయత ఇతి అద్రిజాః ఋతం మన్త్రాదౌ ప్రథమముక్తం అక్షరం ఏతమాత్మనో భేదరహితం జగద్బీజమన్త్రరాజబీజభూతమపి బృహత్ బ్రహ్మస్వరూపమ్। యః ఏవం ఉక్తేన ప్రకారేణ ఆకాశం బీజం వేద। ఇతిశబ్దః తృతీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౬॥

ఇతి తృతీయోపనిషత్

చతుర్థోపనిషత్

అఙ్గమన్త్రోపదేశః

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—ఆనుష్టుభస్య మన్త్రరాజస్య నారసింహస్యాఙ్గమన్త్రాన్నో బ్రూహి భగవ ఇతి॥౧॥

స హోవాచ ప్రజాపతిః ప్రణవం సావిత్రీం యజుర్లక్ష్మీం నృసింహగాయత్రీమిత్యఙ్గాని జానీయాద్యో జానీతే సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౨॥

కాన్యఙ్గాని కాని దైవతానీత్యత్ర దేవప్రశ్నానురూపం ఉత్తరం దత్తమ్। పునర్విశేషతోఽవగన్తుం ఇదానీం లబ్ధావసరాః దేవాః పృచ్ఛన్తి—దేవా హ వా ఇతి। దేవా హ వా ఇత్యాద్యుక్తార్థమ్। అఙ్గరూపమన్త్రాన్॥౧॥ ఇదానీం క్రమేణ చతురోఽఙ్గమన్త్రానాహ—ప్రణవమితి। ప్రణవాదీని చతురఙ్గమన్త్రనామధేయాని। ఇత్యనేన ప్రకారేణ చతురఙ్గాని జానీయాత్। యో జానీతే ఇత్యాద్యుక్తార్థమ్॥౨॥

ప్రణవస్య బ్రహ్మాత్మత్వమ్

ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవద్భవిష్యదితి సర్వమోంకార ఏవ యచ్చాన్యత్త్రికాలాతీతం తదప్యోంకార ఏవ। సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మాయమాత్మా బ్రహ్మ సోఽయమాత్మా చతుష్పాత్॥3॥

సప్రణవం సర్వం పఞ్చమం భవతీత్యుక్తత్వాత్ యథాసంప్రదాయం ప్రణవమన్త్ర ఉక్తః। తస్యార్థః పురా మాణ్డూక్యోపనిషద్వివరణే సమ్యక్ ప్రపఞ్చితః। ఇహాపి సంక్షేపతయా ప్రపఞ్చ్యతే—ఓమితి। ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। తస్య ప్రథమాఙ్గస్య సర్వాత్మకతయా ఉప సామీప్యేనాఖ్యానం ఆసమన్తాత్ కథనం ఉపవ్యాఖ్యానమ్। భూతం అతీతం భవత్ వర్తమానం భవిష్యత్ అనాగతార్థః ఓఙ్కార ఏవ సదసదాత్మకతయా యత్ ప్రసిద్ధం త్రికాలాతీతం తదప్యోఙ్కారః ఏవ। సర్వం హ్యేతత్ బ్రహ్మ అభిధేయాత్మనా అభిధానప్రపఞ్చవ్యాపకత్వాత్। అచేతనప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మత్వముక్తం న చేతనస్యేతి శఙ్కాం శాతయతి—అయమాత్మా బ్రహ్మేతి। అస్మత్ప్రత్యయాలమ్బనతయా అయం అనుభూయమానస్త్వంపదార్థః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే। సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ తత్పదార్థః। తయోః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా భేదః వ్యష్టిసమష్ట్యుపాధియోగభ్రమాత్। స్వజ్ఞదృష్ట్యా ఉపాధేః మాయికత్వేన మిథ్యాత్వాత్ ఉపహితచైతన్యయోః అభేద ఏవ। పరమార్థదృష్ట్యా స్వాతిరిక్తసామాన్యస్య వ్యష్ట్యాదేః శశవిషాణవత్ అవస్తుతయా తత్ప్రసక్తభేదాభేదవైరళ్యాత్ నిష్ప్రతియోగికం బ్రహ్మమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః। స్వాజ్ఞదృష్ట్యా సోఽయమాత్మా కార్షాపణవత్ చత్వారః పాదాః అస్యేతి చతుష్పాత్ న గౌరివేత్యర్థః॥3॥

ప్రణవప్రథమపాదనిరూపణమ్

జాగరితస్థానో బహిఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలభుగ్వైశ్వానరః ప్రథమః పాదః ॥౪॥

తత్ కథం? జాగరితం స్థానమస్యేతి జాగరితస్థానః చాక్షుషాదిగోచరప్రజ్ఞా యస్యేతి స బహిఃప్రజ్ఞః సప్తసంఖ్యాకాని ద్యుసూర్యవాయ్వాకాశోదకపృథివ్యాహవనీయాఖ్యాని ముఖ్యాఙ్గాని యస్య సోఽయం సప్తాఙ్గః
పఞ్చజ్ఞానకర్మేన్ద్రియప్రాణాన్తఃకరణచతుష్టయభేదేనైకోనవింశతిముఖాని విషయోపలబ్ధిద్వారాణి అస్యేతి ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలవిషయకభోగో యస్య సః స్థూలభుక్ విశ్వశ్చాసౌ నరశ్చేతి విశ్వనరః స ఏవ వైశ్వానరః। చతురాత్మత్వం ఉత్తరతాపిన్యాం స్ఫుటం అవగమ్యతే ఇత్యత్ర న ప్రపఞ్చితమ్। అయమేవ ప్రథమః పాదః ॥౪॥

ప్రణవద్వితీయపాదనిరూపణమ్

స్వప్నస్థానోఽన్తఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః ప్రవివిక్తభుక్ తైజసో ద్వితీయః పాదః ॥౫॥

ఇదానీం ద్వితీయం పాదమాహ—స్వప్నస్థాన ఇతి। జాగరితవాసనాజన్యస్వప్నస్థానమస్యేతి స్వప్నస్థానః వాసనామయే అన్తరేవ ప్రజ్ఞా యస్య సోఽన్తఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గః। ఏకోనవింశతిముఖః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। ప్రవివిక్తం సూక్ష్మం వాసనాఽనురూపం భుఙ్క్తే ఇతి ప్రవివిక్తభుక్ తైజసాన్తఃకరణోపాధికత్వాత్ తైజసః జాగరితానన్తర్యాత్ అయం ద్వితీయః పాదః ॥౫॥

ప్రణవతృతీయపాదనిరూపణమ్

యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్ సుషుప్తమ్। సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతప్రజ్ఞానఘన ఏవానన్దమయో హ్యానన్దభుక్ చేతోముఖః ప్రాజ్ఞస్తృతీయః పాదః। ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయౌ హి భూతానామ్ ॥౬॥

ఇదానీం తృతీయపాదమాహ—యత్రేతి। యత్ర యస్మిన్ కాలే సుప్తః ఉపరతేన్ద్రియగ్రామః కించన పుణ్యపాపహేతుభూతదారపుత్రధనక్షేత్రాదికం న కామయతే న కంచన

శుభాశుభవాసనావిశేషస్వప్నం పశ్యతి సుషుప్తేః సర్వకరణోపరమస్థానత్వాత్ యదేవముక్తం తత్ సుషుప్తమ్। సుషుప్తం స్థానం అస్యేతి సుషుప్తస్థానః ఏకీభూతప్రజ్ఞానఘనః బాహ్యాన్తఃకరణప్రజ్ఞానానాం అస్మిన్నేకీభూతత్వాత్, అయం ఏకీభూతప్రజ్ఞానఘన ఏవ ఆనన్దమయః విశ్వాద్యపేక్షయా అస్యానన్దప్రచురత్వాత్ స్వాజ్ఞానవృత్తికలితానన్దభుక్ ఆవృత్యావృతచేతోముఖం ద్వారం యస్య సః చేతోముఖః ప్రకృష్టానన్దే స్వాజ్ఞానవృత్తికలితబోధో యస్య సోఽయం ప్రాజ్ఞః। స హి తృతీయః పాదః। ఈశ్వరత్వేన ఇదానీం ప్రాజ్ఞం స్తౌతి—ఏష ఇతి। వ్యష్టిసమష్టిబీజేశయోరేకత్వాత్ ఏష సర్వేశ్వరః సర్వశ్చాసౌ జ్ఞశ్చేత్యేష సర్వజ్ఞః ఏషోఽన్తర్యామీ సర్వనియన్తృత్వాత్ సర్వస్య ఏష యోనిః సర్వకారణత్వాత్। యోనిత్వే అయం హేతుః—భూతానాం చేతనాచేతనాత్మకానాం ప్రభవాప్యయౌ ఉత్పత్తిప్రళయావపి ఏష ఏవ, ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాత్మనా ఆరోపాపవాదాధికరణత్వాత్॥౬॥

ప్రణవచతుర్థపాదనిరూపణమ్

నాన్తఃప్రజ్ఞం న బహిఃప్రజ్ఞం నోభయతఃప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞానఘనమదృష్టమవ్యవహార్యమగ్రాహ్యమలక్షణమచిన్త్యమవ్యపదేశ్యమేకాత్మప్రత్యయసారం ప్రపఞ్చోపశమం శాన్తం శివమద్వైతం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా స విజ్ఞేయః॥౭॥

ఇదానీం తుర్యపాదమాహ—నాన్తఃప్రజ్ఞమితి। నాన్తఃప్రజ్ఞం వాసనావైరళ్యాత్ న బహిఃప్రజ్ఞం బాహ్యప్రపఞ్చాభావాత్ నోభయతఃప్రజ్ఞం జాగ్రత్స్వప్నాన్తరాళీయబోధాభావాత్ న ప్రజ్ఞం నిర్వికల్పబోధాభావాత్ నాప్రజ్ఞం నబోధాభానరూపత్వాత్ న ప్రజ్ఞానఘనం కరణగ్రామవిషయకప్రజ్ఞానవైరళ్యాత్ అదృష్టం అదృశ్యం దృఙ్మాత్రత్వాత్ అవ్యవహార్యం అవాఙ్మానసగోచరత్వాత్ అగ్రాహ్యం అచాక్షుషత్వాత్ అలక్షణం లక్షణాగమ్యత్వాత్ అచిన్త్యం అనిదంవస్తుత్వాత్ అవ్యపదేశ్యం అనభిధేయత్వాత్ ఏకాత్మప్రత్యయసారం స్వమాత్రప్రత్యయగోచరత్వాత్ ప్రపఞ్చోపశమం తత్ప్రళయాధికరణత్వాత్ శాన్తం శాన్తస్వాతిరిక్తత్వాత్ శివం చిన్మాత్రత్వాత్ అద్వైతం ద్వైతాభావాత్ చతుర్థం తుర్యత్వాత్। బ్రహ్మవాదినః నాన్తఃప్రజ్ఞం ఇత్యాదివిశేషణవిశిష్టం యత్తత్ చతుర్థం మన్యన్తే। స హి పరమాత్మా స ఏవ ముముక్షుభిః ఆత్మతయా విజ్ఞేయః సాక్షాత్కర్తవ్యః॥౭॥

సావిత్రీగాయత్రీమన్త్రస్వరూపమ్

అథ సావిత్రీ గాయత్ర్యా [త్రీ యా] యజుషా ప్రోక్తా తయా సర్వమిదం వ్యాప్తమ్। ఘృణిరితి ద్వే అక్షరే సూర్య ఇతి త్రీణి ఆదిత్య ఇతి త్రీణి। ఏతద్వై సావిత్రస్యాష్టాక్షరం పదం శ్రియాఽభిషిక్తమ్। య ఏవం వేద శ్రియా హైవాభిషిచ్యతే॥౮॥

తదేతదృచాభ్యుక్తం—

ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః।

యస్తన్న వేద కిమృచా కరిష్యతి య ఇత్తద్విదుస్త ఇమే సమాసత ఇతి॥౯॥

న హ వా ఏతస్యర్చా న యజుషా న సామ్నాఽర్థోఽస్తి యః సావిత్రం వేదేతి॥౧౦॥

చతుష్పాదోఙ్కారః ప్రథమాఙ్గత్వేన నిర్దిష్టః। ఇదానీం సవితృదేవతాకం గాయత్రీఛన్దస్కం ద్వితీయమఙ్గమాహ—అథేతి। అథ ప్రథమాఙ్గకథనానన్తరం సావిత్రీ సవితృదేవతాకా గాయత్రీ గాయత్రీఛన్దస్కా యా యజుషా ప్రోక్తా తయా యజుర్వేదోక్తయా గాయత్ర్యా సర్వమిదం వ్యాప్తమ్। తాం నిర్దిశతి—ఘృణిరితి అక్షరానుకరణార్థః ద్వే అక్షరే, సూర్య ఇత్యత్ర సూరీయ ఇత్యక్షరత్రయం, ఆదిత్య ఇతి త్రీణ్యక్షరాణి। ఏతద్వై ప్రసిద్ధస్య సావిత్రస్యాష్టాక్షరం పదం శ్రియాఽభిషిక్తమ్। ఇతి యో వేద యథోక్తమేవం జానాతి తస్యైతత్ఫలం—శ్రియా హైవాభిషిచ్యతే॥౮॥ యదేవముక్తం తదృచా మన్త్రేణాభ్యుక్తమ్। పాదబద్ధాక్షరాత్మికా ఋచః తదుపలక్షితశబ్దరాశిః అక్షరే సశ్రీబీజే పరమే ఉత్కృష్టే వ్యోమన్ సవిత్రాకాశే యస్మిన్ సవితరి సశ్రీకే అష్టాక్షరే పరమే వ్యోమ్ని విశ్వే సర్వే దేవాః అధినిషేదుః యః ప్రసిద్ధోఽయముపాసకః తం అష్టాక్షరరూపం సశ్రీకం న వేద న జానాతి యది తదా ఋచా సవితృమన్త్రవ్యతిరిక్తేన కిం కరిష్యతి యే సశ్రీకసావిత్రీమన్త్రోపాసకాః ఇత్ ఇత్థం సర్వశబ్దరాశిదేవతాధిష్ఠానభూతం అష్టాక్షరం విదుః తే సశ్రీకమన్త్రోపాసకాః సమాసతే పరిపూర్ణమనోరథా వర్తన్తే। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః॥౯॥ సవితృమన్త్రజ్ఞానే వేదత్రయముపయుజ్యత ఇత్యత ఆహ—న హ వా ఇతి। వేదత్రయనిర్వర్త్యప్రయోజనస్య పురస్తాదేవ సిద్ధత్వాత్ యః సావిత్రం వేద జానాతి తస్య వేదత్రయసాధ్యప్రయోజనం నహ్యస్తీత్యర్థః। ఇతిశబ్దః సావిత్రమన్త్రసమాప్త్యర్థః॥౧౦॥

యజుర్లక్ష్మీమన్త్రస్వరూపమ్

ఓంభూర్లక్ష్మీర్భువర్లక్ష్మీః స్వర్లక్ష్మీః కాలకణ్ఠీ తన్నో మహాలక్ష్మీః ప్రచోదయాత్ ఇత్యేషా వై మహాలక్ష్మీర్యజుర్గాయత్రీ చతుర్వింశత్యక్షరా భవతి॥౧౧॥

గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం యదిదం కించ తస్మాద్య ఏతాం మహాలక్ష్మీం యాజుషీం వేద మహతీం శ్రియమశ్నుతే॥౧౨॥

తృతీయం యజుర్లక్ష్మ్యాఖ్యం అఙ్గమన్త్రమాహ—ఓమితి। ఓం భూర్భువఃసువరితి వ్యాహృతిత్రయం త్రైలోక్యలక్ష్మీద్యోతనార్థమ్। కాలో భగవాన్ కణ్ఠోపలక్షితహృదయే యస్యాః సేయం కాలకణ్ఠీ తత్ తస్మిన్నర్థే వ్యాహృతిత్రయనిష్పన్నే త్రైలోక్యైశ్వర్యే నోఽస్మాన్ మహాలక్ష్మీః ప్రచోదయాత్। ఇతిశబ్దో యజుర్లక్ష్మీమన్త్రసమాప్త్యర్థః। ఏషా ప్రత్యక్షతయోక్తా। వై ప్రసిద్ధా। యజుర్గాయత్రీరూపిణీ లక్ష్మీః చతుర్వింశత్యక్షరా భవతి॥౧౧॥ గాయకప్రాణాన్ త్రాయత ఇతి గాయత్రీ వై ప్రసిద్ధా ఇదం సర్వం, యదిదం కించ యత్కించేదం సర్వం గాయత్ర్యాత్మకమ్। ఏతాం సర్వరూపిణీం మహాలక్ష్మీం యాజుషీం యో వేద స మహతీం శ్రియం అశ్నుతే॥౧౨॥

నృసింహగాయత్రీమన్త్రస్వరూపమ్

ఓం నృసింహాయ విద్మహే వజ్రనఖాయ ధీమహి। తన్నః సింహః ప్రచోదయాత్ ఇత్యేషా వై నృసింహగాయత్రీ దేవానాం వేదానాం నిదానం భవతి య ఏవం వేద నిదానవాన్ భవతి॥౧౩॥

ఇదానీం నృసింహగాయత్రీరూపం చతుర్థమఙ్గమాహ—ఓమితి। యే తస్మై నృసింహాయ పురుషసింహాయ ఇదం సర్వం నృసింహార్థమితి। విద్మహే విద్మ జానీమ వజ్రసమానకఠోరనఖాయ వజ్రసమనఖస్య మద్దౌర్భాగ్యమత్తేభభేదనపటుత్వాత్ తస్మై ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాయ ధీమహి మమ తత్పదధ్యానవిశిష్టం మనస్తత్ప్రవణమస్త్విత్యర్థః। తత్ తత్ర నృసింహే పూజాస్తుతిధ్యానాదినా నః అస్మాన్ తద్భక్తాన్ సింహః ప్రచోదయాత్। ఇతి మన్త్రసమాప్తౌ। యైషా ఓమిత్యారభ్య ప్రచోదయాత్ ఇత్యన్తా వై ప్రసిద్ధా సేయం నృసింహగాయత్రీ ఋగాదిచతుర్వేదానాం అగ్నీన్ద్రాదిదేవానామపి నిదానం కారణం భవతి। ఏవం ఉక్తప్రకారేణ యో వేద స విద్వాన్ నిదానవాన్ భవతి సర్వకారణభూతో భవతి॥౧౩॥

ప్రత్యఙ్గమన్త్రస్వరూపమ్

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—అథ కైర్మన్త్రైః స్తుతో దేవః ప్రీతో భవతి స్వాత్మానం దర్శయతి తాన్నో బ్రూహి భగవన్నితి॥ ౧౪॥

స హోవాచ ప్రజాపతిః—ఓం యో హ వై నృసింహో దేవో భగవాన్ యశ్చ బ్రహ్మా భూర్భువః స్వస్తస్మై వై నమో నమః—౧। (యథా ప్రథమమన్త్రోక్తావాద్యన్తౌ తథా సర్వమన్త్రేషు ద్రష్టవ్యౌ) ...యశ్చ విష్ణుః... ౨।...యశ్చ మహేశ్వరః... ౩।...యశ్చ పురుషః...౪।......యశ్చేశ్వరః...౫। ...యా సరస్వతీ ...౬।...యా శ్రీః...౭। ...యా గౌరీ .....౮।.....యా ప్రకృతిః... ౯।...యా విద్యా...౧౦।....యశ్చోంకారః ... ౧౧। ...యాశ్చతస్రోఽర్ధమాత్రాః.... ౧౨।... యే వేదాః సాఙ్గాః సశాఖాః సేతిహాసా ...౧౩।....యే పఞ్చాగ్నయః.....౧౪।...యాః సప్త మహావ్యాహృతయః....౧౫।.....యే చాష్టౌ లోకపాలాః ... ౧౬।...యే చాష్టౌ వసవః.....౧౭।..యే చైకాదశ రుద్రాః .. ౧౮। ...యే చ ద్వాదశాదిత్యాః ... ౧౯। ...యే చాష్టౌ గ్రహాః.... ౨౦।... యాని చ పఞ్చ మహాభూతాని...౨౧। ...యశ్చ కాలః... ౨౨। యశ్చ మనుః...౨౩। ...యశ్చ మృత్యుః...౨౪।...యశ్చ యమః....౨౫। ...యశ్చాన్తకః ...౨౬। ....యశ్చ ప్రాణః.....౨౭। ...యశ్చ సూర్యః....౨౮। ...యశ్చ సోమః....౨౯।... యశ్చ విరాట్ పురుషః... ౩౦।.... యశ్చ జీవః....౩౧।.... యచ్చ సర్వమ్... ౩౨। ఇతి ద్వాత్రింశత్। ఇతి తాన్ ప్రజాపతిరబ్రవీదేతైర్మన్త్రైర్నిత్యం దేవం స్తుధ్వమ్॥౧౫॥

తతో దేవః ప్రీతో భవతి స్వాత్మానం దర్శయతి తస్మాద్య ఏతైర్మన్త్రైర్నిత్యం దేవం స్తౌతి స దేవం పశ్యతి సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి య ఏవం వేదేతి మహోపనిషత్॥౧౬॥

అఙ్గమన్త్రాన్ సదేవాన్ శ్రుత్వా అనుమన్త్రాన్ ప్రత్యఙ్గభూతాన్ ద్వాత్రింశదక్షరజాన్ యథావద్విజ్ఞాతుం దేవాః పృచ్ఛన్తీత్యాహ—దేవా ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ ఇత్యాది స్పష్టోఽర్థః॥౧౪॥ యో హ వై నృసింహో దేవో భగవాన్ యశ్చ బ్రహ్మేత్యాది యశ్చ సర్వమిత్యన్తమన్త్రాన్ పృచ్ఛతః స్వశిష్యాన్ ప్రతి ప్రజాపతిః అబ్రవీత్ ఏతైర్మన్త్రైః నిత్యం దేవం స్తుధ్వం యథాశక్తి స్తుతిం కురుధ్వమ్॥౧౫॥ తతో భవద్భిః కృతస్తోత్రాత్ దేవః ప్రీతో భవతి స్వాత్మానం దర్శయతి। యస్మాదేవం తస్మాత్ య ఏతైర్మన్త్రైః నిత్యం దేవం స్తౌతి స దేవం స్వాత్మత్వేన పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి। న కేవలమేవం, కింతు దేవావలోకనకృత్ అమృతత్వం చ గచ్ఛతి। ఇతిశబ్దః చతుర్థోపనిషత్సమాత్యర్థః॥౧౬॥

ఇతి చతుర్థోపనిషత్

పఞ్చమోపనిషత్

దేవానాం మహాచక్రజిజ్ఞాసా

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—ఆనుష్టుభస్య మన్త్రరాజస్య నారసింహస్య మహాచక్రం నామ చక్రం నో బ్రూహి భగవ ఇతి సార్వకామికం మోక్షద్వారం యద్యోగిన ఉపదిశన్తి ॥౧॥

కిం ఛన్దః? క ఋషిః? ఇతి ప్రశ్నోత్తరం కణ్ఠరవేణ నోక్తమ్। కాన్యఙ్గాని? కాని దైవతాని చ? ఇతి ప్రశ్నోత్తరం ప్రథమద్వితీయచతుర్థోపనిషత్సు సమ్యగుక్తమ్। కిం ధ్యానం? కిం దైవతం? ఇతి మన్త్రరాజపదతదర్థబీజశక్తికథనేన ప్రథమాద్యుపనిషత్సూత్తరం దత్తమ్। యద్యపి సమాప్తశ్చైవ శాస్త్రార్థః, తథాఽపి ప్రధానాఙ్గప్రత్యఙ్గాదిషు మహాచక్రస్య ముఖ్యత్వాత్ తస్య సామాన్యతః ప్రసిద్ధత్వేఽపి విశేషతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ తదధిగమార్థం ఫలజ్ఞానార్థం చ పఞ్చమ్యుపనిషదారభ్యతే—దేవా ఇతి। దేవా హ వా ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్। మహచ్చ తచ్చక్రం చేతి చతుర్విధపురుషార్థసాధనం యత్ తత్ మహాచక్రం సర్వలోకప్రసిద్ధితో నామ చక్రం, భవాదృశాం విశేషతః అస్మాకం చ సామాన్యతః చక్రం నృసింహస్య యోగచూడామణేః విశేషతో నామ నామధేయం మహాచక్రం నో బ్రూహి భగవ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। సార్వకామికం సర్వకామప్రదం మోక్షద్వారం వికళేబరకైవల్యప్రాపకోపాయభూతం యద్యోగిన ఉపదిశన్తీతి ॥౧॥

షడరచక్రదర్శనమ్

స హోవాచ ప్రజాపతిః—షడరం వా ఏతత్ సుదర్శనం మహాచక్రం తస్మాత్ షడరం భవతి షట్పత్రం చక్రం భవతి షడ్వా ఋతవః ఋతుభిః సంమితం భవతి మధ్యే నాభిర్భవతి నాభ్యాం వా ఏతే అరాః ప్రతిష్ఠితా మాయయా ఏతత్ సర్వం వేష్టితం భవతి నాత్మానం మాయా స్పృశతి తస్మాన్మాయయా బహిర్వేష్టితం భవతి ॥౨॥

ఏవం దేవైః పృష్టః ప్రజాపతిరాహ—స హేతి। దేవైః మహాచక్రయాథాత్మ్యం పృష్టః స హోవాచ ప్రజాపతిః। షట్సంఖ్యాకాన్యరాణి యస్మిన్ తత్ షడరం వై ప్రసిద్ధం ఏతత్ ప్రత్యరాక్షరం సహస్రారహుంఫడితి సుదర్శనం మహాచక్రం తస్మాత్ సుదర్శనం షడరం భవతి। న కేవలం షడరం కిం తు షట్పత్రం చక్రం భవతి। షడరత్వే షట్పత్రత్వే చోపపత్తిః—షడ్వా ఋతవః ఋతుభిః సంమితం భవతి। షణ్ణాం పత్రాణాం మధ్యే నాభిః ఛిద్రం, సనేమిం పత్రప్రతిష్ఠామూలస్య నాభిత్వాత్। నాభ్యాం వా ఏతే అరాః ప్రతిష్ఠితాః ప్రతిష్ఠానం ప్రాప్తాః తుర్యయా మాయయా ఏతత్ సారనాభిపత్రాక్షరం సుదర్శనం వేష్టితం భవతి। మాయాగ్రస్తం సుదర్శనం ఇత్యత ఆహ—నాత్మానమితి। యత ఏవం అతో మాయయా బహిర్వేష్టితం భవతి॥౨॥

అష్టారచక్రదర్శనమ్

అథాష్టారమష్టపత్రం చక్రం భవత్యష్టాక్షరా వై గాయత్రీ గాయత్ర్యా సంమితం భవతి బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి క్షేత్రం క్షేత్రం వై మాయైషా సంపద్యతే॥౩॥

ప్రథమచక్రం వ్యాఖ్యాతమ్। అథ ప్రథమచక్రప్రదర్శనానన్తరం అష్టారం అష్టపత్రం చక్రం భవతి। తత్రోపపత్తిః—అష్టాక్షరా వై ప్రసిద్ధా గాయత్రీ ఛన్దోవిశేషః గాయత్ర్యా ఏకైకపాదస్య అష్టాక్షరసంమితత్వాత్ బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి। మాయావిన్యాసస్థలమాహ—క్షేత్రమితి। క్షేత్రం క్షేత్రం వై మాయైషా సంపద్యతే ప్రతిక్షేత్రం మాయాబీజవేష్టితం భవతీత్యర్థః॥౩॥

ద్వాదశారచక్రదర్శనమ్

అథ ద్వాదశారం ద్వాదశపత్రం చక్రం భవతి ద్వాదశాక్షరా వై జగతీ జగత్యా సంమితం భవతి బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి॥౪॥

అథ ద్వాదశారం ద్వాదశపత్రం చక్రం భవతి । తత్రోపపత్తిః—ద్వాదశాక్షరా వై ప్రసిద్ధా జగతీ జగదభిన్నా ఛన్దోవిశేషరూపిణీ తయా జగత్యా సంమితం సంయుక్తం భవతి పూర్వవత్ బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి ॥౪॥

షోడశారచక్రదర్శనమ్

అథ షోడశారం షోడశపత్రం చక్రం భవతి షోడశకలో వై పురుషః పురుష ఏవేదం సర్వం పురుషేణ సంమితం భవతి మాయయా బహిర్వేష్టితం భవతి ॥౫॥

అథ షోడశారం షోడశపత్రం చక్రం భవతి । తత్రోపపత్తిః—ప్రాణాదినామాన్తషోడశకలా యస్య స షోడశకలో వై ప్రసిద్ధః పురుషః స్వేన రూపేణ సర్వత్ర పూరణాత్ పురుష ఏవేదం సర్వం ఇతి పురుషేణ సంమితం భవతి । తథా మాయయా బహిర్వేష్టితం భవతి ॥ ౫ ॥

ద్వాత్రింశదరచక్రదర్శనమ్

అథ ద్వాత్రింశదరం ద్వాత్రింశత్పత్రం చక్రం భవతి ద్వాత్రింశదక్షరా వా అనుష్టుబ్భవత్యనుష్టుభా సర్వమిదం భవతి బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి ॥౬॥

అథ ద్వాత్రింశదరం ద్వాత్రింశత్పత్రం చక్రం భవతి । తత్రేయముపపత్తిః—ద్వాత్రింశదక్షరా వై ప్రసిద్ధా అనుష్టుప్ఛన్దోరూపిణీ భవతి । అనుష్టుభా ఛన్దోరూపిణ్యా సర్వమిదం సంమితం భవతి బహిర్మాయయా వేష్టితం భవతి ॥౬॥

అవయవదర్శనమ్

అరైర్వా ఏతత్ సుబద్ధం భవతి వేదా వా ఏతే అరాః పత్రైర్వా ఏతత్ సర్వతః పరిక్రామతి ఛన్దాంసి వై పత్రాణి ॥౭॥

అవయవిదృష్టిముక్త్వా అవయవదృష్టిమాహ—అరైరితి। అరైః వై ప్రసిద్ధైః ఏతత్ అవయవిచక్రరూపం సుబద్ధం భవతి వేదైః జగదివ యతస్తతో వేదాః ఋగాద్యా వై ప్రసిద్ధాః ఏతే చక్రస్య బన్ధహేతవః అరాః। పత్రైరుక్తైర్వై ప్రసిద్ధైః అవయవిచక్రరూపం సర్వతః పరిక్రామతి ఛన్దోభిరివ వేదాత్మాఽఽదిత్యః। గాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంసి వై ప్రసిద్ధాని పత్రాణి భ్రమణకారణాని ॥౭॥

మహాచక్రదర్శనమ్

ఏతత్ సుదర్శనం మహాచక్రం తస్య మధ్యే నాభ్యాం తారకం యదక్షరం నారసింహమేకాక్షరం తద్భవతి షట్సు పత్రేషు షడక్షరం సుదర్శనం భవత్యష్టసు పత్రేష్వష్టాక్షరం నారాయణం భవతి ద్వాదశసు పత్రేషు ద్వాదశాక్షరం వాసుదేవం భవతి షోడశసు పత్రేషు మాతృకాద్యాః సబిన్దుకాః షోడశ స్వరా భవన్తి ద్వాత్రింశత్సు పత్రేషు ద్వాత్రింశదక్షరం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం భవతి తద్వా ఏతత్ సుదర్శనం నామ చక్రం మహాచక్రం సార్వకామికం మోక్షద్వారమృుజమయం యజుర్మయం సామమయం బ్రహ్మమయమమృతమయం భవతి తస్య పురస్తాద్వసవ ఆసతే రుద్రా దక్షిణత ఆదిత్యాః పశ్చాద్విశ్వేదేవా ఉత్తరతో బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరా నాభ్యాం సూర్యాచన్ద్రమసౌ పార్శ్వయోః॥౮॥

తదేతదృచాఽభ్యుక్తం—

ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః।

యస్తన్న వేద కిమృచా కరిష్యతి య ఇత్తద్విదుస్త ఇమే సమాసతే॥

ఇతి॥౯॥

యన్మయోక్తం తదేతత్ సుదర్శనం మహాచక్రం తస్యోక్తస్య మహాచక్రస్య మధ్యే నాభ్యాం మధ్యకర్ణికాయాం యదక్షరం నారసింహం స్వాతిరిక్తభ్రమసంతారణాత్ తత్తారకం ప్రణవస్వరూపం భవతి నరసింహదేవతాకమేకాక్షరమ్। షట్సు పత్రేషు సహస్రారహుం ఫట్ స్వాహేతి షడక్షరం సుదర్శనం భవతి। తథా అష్టసు పత్రేషు ఓం నమో నారాయణాయ ఇత్యష్టాక్షరం నారాయణం భవతి। తథా ద్వాదశసు పత్రేషు ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

ఇతి ద్వాదశాక్షరం వాసుదేవం భవతి। తథా షోడశసు పత్రేషు అకారాద్యా మాతృకా బిన్దుసహితాః సబిన్దుకాః షోడశ స్వరా భవన్తి। తథా ద్వాత్రింశత్సు పత్రేషు ఉగ్రం వీరమిత్యాది ద్వాత్రింశదక్షరం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం భవతి। స్పష్టార్థమన్యదుక్తార్థం చ। బ్రహ్మమయం ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దేన అథర్వవేద ఉచ్యతే ఋగ్యజుస్సామానన్తర్యాత్। అమృతమయం సర్వోపనిషన్మయం సత్యాదిలక్షణబ్రహ్మమయం వా, సర్వత్ర మయటో వికారార్థత్వాత్ తాదాత్మ్యం లక్ష్యతే। తస్య చక్రరాజస్య పురస్తాద్వసవ ఆసత ఇత్యాది— స్పష్టోఽర్థః॥౮॥ తత్ తస్మిన్ మహాచక్రే సర్వవేదదేవాత్మకే యోఽర్థోఽభిహితః తదేతదర్థజాతం ఋచా మన్త్రేణ అభ్యుక్తం—ఋచ ఇతి। అవినాశిని అక్షరే మహాచక్రే అనేకాక్షరాధారే। యః తత్ పరమాక్షరం నారసింహం న వేదేత్యాద్యుక్తార్థమ్॥౯॥

మహాచక్రవేదనమహిమా

తదేతత్ సుదర్శనం మహాచక్రం బాలో వా యువా వా వేద స మహాన్ భవతి స గురుః సర్వేషాం మన్త్రాణాముపదేష్టా భవత్యనుష్టుభా హోమం కుర్యాదనుష్టుభాఽర్చనం కుర్యాత్తదేతద్రాక్షోఘ్నం మృత్యుతారకం గురుణా లబ్ధం కణ్ఠే బాహౌ శిఖాయాం వా బధ్నీత సప్తద్వీపవతీ భూమిర్దక్షిణార్థం నావకల్పతే తస్మాచ్ఛ్రద్ధయా యాం కాంచిద్గాం దద్యాత్ సా దక్షిణా భవతి॥౧౦॥

తదేతత్ సుదర్శనం మహాచక్రం బాలో వా యువా వా వేద స మహాచక్రశరీరో నృసింహో భవతి। స మహాచక్రవిత్ సర్వమన్త్రాణాముపదేష్టా గురుః భవతి। మన్త్రరాజజ్ఞానే సంశయాదిపఞ్చదోషనిరసనార్థం జపహోమౌ కర్తవ్యావిత్యాహ— అనుష్టుభా హోమం కుర్యాదనుష్టుభాఽర్చనం కుర్యాదితి స్పష్టమ్। తత్ పరోక్షప్రభావం ఏతత్ షడక్షరాదివిశేషయుక్తం రాక్షోఘ్నం తత్కృతోపద్రవనివారకం మృత్యుతారకం మృత్యునివారకం సువర్ణాదిఫలకాయాం విలిఖ్య యథావత్ ప్రాణప్రతిష్ఠాఽఽదికం కృత్వా గురుణా లబ్ధం దత్తం కణ్ఠే బాహౌ శిఖాయాం వా బధ్నీత బన్ధనం కుర్వీత। ఇదానీమస్య చక్రస్య దాతుర్దక్షిణేయత్తాం వారయతి—సప్తద్వీపవతీ భూమిః దక్షిణార్థం నావకల్పత ఇతి। యస్మాన్నాస్తి నిష్క్రియః తస్మాత్ యాం కాంచిత్ గాం అన్యద్వా శ్రద్ధయా దద్యాత్ సా దక్షిణా భవతి॥౧౦॥

మన్త్రరాజాధ్యయనఫలమ్

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—ఆనుష్టుభస్య మన్త్రరాజస్య నారసింహస్య ఫలం నో బ్రూహి భగవ ఇతి ॥౧౧॥

స హోవాచ ప్రజాపతిః య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే సోఽగ్నిపూతో భవతి స వాయుపూతో భవతి స ఆదిత్యపూతో భవతి స సోమపూతో భవతి స సత్యపూతో భవతి స బ్రహ్మపూతో భవతి స విష్ణుపూతో భవతి స రుద్రపూతో భవతి స దేవపూతో భవతి స సర్వపూతో భవతి స సర్వపూతో భవతి ॥౧౨॥

య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే స మృత్యుం జయతి స పాప్మానం తరతి స బ్రహ్మహత్యాం తరతి స భ్రూణహత్యాం తరతి సం వీరహత్యాం తరతి స సర్వహత్యాం తరతి స సంసారం తరతి స సర్వం తరతి స సర్వం తరతి ॥౧౩॥

య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే సోఽగ్నిం స్తమ్భయతి స వాయుం స్తమ్భయతి స ఆదిత్యం స్తమ్భయతి స సోమం స్తమ్భయతి స ఉదకం స్తమ్భయతి స సర్వాన్ దేవాన్ స్తమ్భయతి స సర్వాన్ గ్రహాన్ స్తమ్భయతి స విషం స్తమ్భయతి స విషం స్తమ్భయతి ॥౧౪॥

య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే స దేవానాకర్షయతి స యక్షానాకర్షయతి స నాగానాకర్షయతి స గ్రహానాకర్షయతి స మనుష్యానాకర్షయతి స సర్వానాకర్షయతి స సర్వానాకర్షయతి ॥౧౫॥

య ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే స భూర్లోకం జయతి స భువర్లోకం జయతి స స్వర్లోకం జయతి స మహర్లోకం జయతి స జనోలోకం జయతి స తపోలోకం జయతి స సత్యలోకం జయతి స సర్వలోకం జయతి స సర్వలోకం జయతి ॥౧౬॥

య ఏతం మన్త్రరాజమానుష్టుభం నిత్యమధీతే సోఽగ్నిష్టోమేన యజతే స ఉక్థ్యేన యజతే స షోడశినా యజతే స వాజపేయేన యజతే సోఽతిరాత్రేణ యజతే సోఽప్తోర్యామేణ యజతే సోఽశ్వమేధేన యజతే స సర్వైః క్రతుభిర్యజతే స సర్వైః క్రతుభిర్యజతే ॥౧౭॥

యః ఏతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభం నిత్యమధీతే స ఋచోఽధీతే స యజూంష్యధీతే స సామాన్యధీతే సోఽథర్వణమధీతే సోఽఙ్గిరసమధీతే స శాఖా అధీతే స పురాణాన్యధీతే స కల్పానధీతే స గాథామధీతే స నారాశంసీరధీతే స ప్రణవమధీతే యః ప్రణవమధీతే స సర్వమధీతే స సర్వమధీతే॥౧౮॥

ఇదానీం విజ్ఞాతమన్త్రసర్వస్వా దేవాః మన్త్రరాజజ్ఞానసామాన్యవిశేషఫలబుభుత్సయా ప్రజాపతిం పృచ్ఛన్తీత్యాహ—దేవా ఇతి॥౧౧॥ దేవైః పృష్టః స హోవాచ। కిమితి? నారసింహమన్త్రరాజాధ్యాపకస్య తదర్థనృసింహభావాపత్త్యా అయం నిరావృతాగ్నివాయ్వాదిత్యసత్యబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాదివత్ నిత్యపూతో భవతి। తద్భావాపత్త్యా అపూతదేహాదావాత్మాత్మీయాభిమానవైకల్యాన్నిత్యపూతత్వం సిద్ధమేవేత్యర్థః। అభ్యాస ఆదరార్థోఽవధారణార్థో వా॥౧౨॥ కించ—య ఇతి। స్పష్టోఽర్థః॥౧౩॥ నృసింహభావమాపన్నో మన్త్రీ స్వాతిరేకేణ నహ్యగ్న్యాదీన్ పశ్యతి। యద్యేవం పశ్యద్వినోదం కర్తుమిచ్ఛతి తదా అగ్న్యాదీన్ లీలయా స్తమ్భయేదేవేత్యర్థః॥౧౪॥ కించ—య ఇతి। యదిచ్ఛేన్మన్త్రరాజోపాసకస్తదా దూరస్థాన్ దేవాదీన్ స్వసమీపం ఆకర్షయత్యేవేత్యర్థః॥౧౫॥ సర్వలోకాత్మకే నృసింహే సాక్షాత్కృతే ఉపాసకేన సర్వే లోకా జితా ఏవేత్యర్థః॥౧౬॥ సాక్షాత్కృతసర్వక్రతుఫలనారసింహేన సర్వే క్రతవః కృతా ఏవేత్యర్థః॥౧౭॥ సాక్షాత్కృతవేదార్థపరమాద్వైతనారసింహేన ఋగాదిసర్వా విద్యా బ్రహ్మప్రణవాన్తా అధీతా ఏవ। అథర్వాఙ్గిరోభిః దృష్టా అథర్వాఙ్గిరసః అథర్వవేదపర్యాయాః। “తదైక్షత," "తత్తేజోఽసృజత" ఇత్యాదీని పురాణాని। అతీతార్థాభిధాయినః కల్పాః “శౌనకో హ వై మహాశాలః" ఇత్యాదయః। ప్రవృత్తివిషయకశాకల్యాదిసంవాదరూపాః గాథాః।నారం అవిద్యాపదతత్కార్యం తదియత్తాప్రకాశకా నారాశంస్యః "పురుషాన్న పరం కించిత్," "నేహ నానాఽస్తి కించన" ఇత్యాదయః। శిష్టం స్పష్టమ్॥౧౮॥

మన్త్రరాజజాపకస్య సర్వోత్కృష్టత్వమ్

అనుపనీతశతమేకమేకేనోపనీతేన తత్సమముపనీతశతమేకమేకేన గృహస్థేన తత్సమం గృహస్థశతమేకమేకేన వానప్రస్థేన తత్సమం వానప్రస్థశతమేకమేకేన యతినా తత్సమం యతీనాం తు శతం పూర్ణమేకమేకేన రుద్రజాపకేన తత్సమం రుద్రజాపకశతమేకమేకేనాథర్వశిరఃశిఖాఽధ్యాపకేన తత్సమమథర్వశిరఃశిఖాధ్యాపకశతమేకమేకేన తాపనీయోపనిషదధ్యాపకేన తత్సమం తాపనీయోపనిషదధ్యాపకశతమేకమేకేన మన్త్రరాజాధ్యాపకేన తత్సమమ్॥౧౯॥

విశ్వగతతారతమ్యం మన్త్రరాజజాపకే విశ్రామ్యతీత్యాహ—అనుపనీతశతమిత్యాది। యో గాయత్ర్యుపదేశసంస్కారశూన్యఃసోఽనుపనీతః తథావిధానాం శతం అనుపనీతశతం ఏకేన ఏకసంఖ్యాఽఽక్రాన్తోఽయముపనీతః అనుపనీతశతం ఏకేనోపనీతేన సమం తుల్యమిత్యర్థః। శిష్టం ఏవం జ్ఞాతవ్యమ్। గృహస్థో ద్విజన్మా యథావద్దారాదిపరిగ్రహీ నిత్యాదికర్మకృత్ భవతి। సదారోఽదారో వా వనీ। యథోక్తతుర్యాశ్రమానుష్ఠాతా యతిః జ్ఞానగన్ధవికల ఇత్యర్థః। అన్యథా ఏకేనాపి యతినా కో వా సమః స్యాత్। శతరుద్రీయపారాయణో రుద్రజాపకః। ఉగ్రమిత్యాద్యేకాదశపదాత్మకోఽయం మన్త్రరాజః తజ్జాపకః తదర్థపర్యవసన్నః॥౧౯॥

మన్త్రరాజజాపకస్య బ్రహ్మమాత్రపర్యవసానమ్

తద్వా ఏతత్ పరమం ధామ మన్త్రరాజాధ్యాపకస్య యత్ర న సూర్యస్తపతి యత్ర న వాయుర్వాతి యత్ర న చన్ద్రమా భాతి యత్ర న నక్షత్రాణి భాన్తి యత్ర నాగ్నిర్దహతి యత్ర న మృత్యుః ప్రవిశతి యత్ర న దుఃఖం సదానన్దం పరమానన్దం శాన్తం శాశ్వతం సదాశివం బ్రహ్మాదివన్దితం యోగిధ్యేయం పరమం పదం యత్ర గత్వా న నివర్తన్తే యోగినః॥౨౦॥

తదేతదృచాఽభ్యుక్తం—

తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః।

దివీవ చక్షురాతతమ్॥

తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాంసః సమిన్ధతే। విష్ణోర్యత్పరమం పదమ్॥

తదేతన్నిష్కామస్య భవతి తదేతన్నిష్కామస్య భవతి య ఏవం వేదేతి మహోపనిషత్॥౨౧॥

తస్యైవం సర్వోత్కర్షతామభిధాయ బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నతామాహ—తద్వేతి। యత్ర యత్ప్రకాశజడీభూతాః సూర్యాదయో దివా ఖద్యోతవత్ న భాన్తి, యత్పదం విమృత్యు

విదుఃఖం, యత్పదం గత్వా కోఽపి న నివర్తతే "న చ పునరావర్తతే" "యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ", ఇతి శ్రుతేః స్మృతేశ్చ, యత్ పరం పదం బ్రహ్మాదిభిరపి ఆత్మత్వేన వన్దితం, యత్ స్వావశేషతయా పరమయోగిధ్యేయం, యత్ స్వాతిరిక్తశాన్తపదం, యత్ సదాశివపరమానన్దస్వరూపం సదా అవశిష్యతే, మన్త్రరాజాధ్యాపకస్య తద్వా ఏతత్ పరమం ధామ వికళేబరకైవల్యమిత్యర్థః॥౨౦॥ యన్మయోక్తం తదేవర్చా మన్త్రేణాభ్యుక్తమిత్యాహ—తదేతదృచాఽభ్యుక్తమితి। నిష్ప్రతియోగికసచ్చిదానన్దమాత్రతయా యదవశిష్యతే తదేతత్ విష్ణోః వ్యాప్యసాపేక్షవ్యాపనశీలస్యేతి షష్ఠీ "రాహోః శిరః" ఇతివత్ జ్ఞేయా, పరమార్థదృష్ట్యా వ్యాప్యవ్యాపకకలనావిరళం తద్విష్ణోః పరమం పదం నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా అవగన్తవ్యం స్వాతిరిక్తాస్తితాభ్రాన్తిసూదనాః సూరయః విష్ణుపదం సదా పశ్యన్తి స్వమాత్రతయా సాక్షాత్కుర్వన్తి। పరిచ్ఛేదప్రసక్తౌ దివీవ చక్షురాతతం దివి స్వప్రకాశచిదాత్మని చక్షురివ ఆతతమ్। ఇవశబ్దః ఆధారాధేయకలనానిరసనార్థః। సూరయః కీదృశాః? ఇత్యత్ర విప్రాసః విప్రాః విపన్యవో విమన్యవః అక్రోధా ఇత్యర్థః। జాగృవాంసః స్వాజ్ఞానవిరళాః సమిన్ధతే సమ్యక్ దీపయన్తి అస్మదాదీన్ ప్రకథయన్తీత్యర్థః। తచ్ఛబ్దార్థమాహ—విష్ణోరితి। "తద్విష్ణోః పరమం పదం" ఇత్యాదినా యదుక్తం తదర్థస్తు నిష్కామస్య భవతి। ఆవృత్తిరాదరార్థా॥౨౧॥

ఇతి పఞ్చమోపనిషత్

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

తాపనీయోపనిషదో వ్యాఖ్యేహ లిఖితా మయా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే సప్తవింశతిసంఖ్యాపూరకం

నృసింహపూర్వతాపిన్యుపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

ఉత్తరతాపినీ

ప్రథమః ఖణ్డః

దేవానాం నిర్విశేషబ్రహ్మజిజ్ఞాసా

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్—అణోరణీయాంసమిమమాత్మానమోంకారం నో వ్యాచక్ష్వేతి॥౧॥

నృసింహోత్తరతాపిన్యాం తుర్యతుర్యాత్మకం మహః।
పరమాద్వైతసామ్రాజ్యం యత్ స్యాత్తన్మే పరా గతిః॥

మన్త్రరాజమహాచక్రోపాసనయా దేవాః విశుద్ధాన్తరా భూత్వా జాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్షఞ్చదశకలనాఽపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికతుర్యతుర్యం సాక్షాత్కర్తుమిచ్ఛన్తః సన్తః స్వకీయమాదిగురుం ప్రజాపతిం తుర్యతుర్యవిషయకం ప్రశ్నం కృతవన్త ఇత్యాహ శ్రుతిః। అనయా ఆఖ్యాయికయా విశుద్ధాన్తరమునీనామేవ నిర్విశేషబ్రహ్మావగతిః నాన్యథేతి ద్యోత్యతే। దేవా హ వా ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ ఇత్యుక్తార్థమ్। కిం తత్? అణోః బౌద్ధప్రత్యయాదపి అణీయాంసం ఇమం ప్రత్యఞ్చం ఆత్మానం ఓఙ్కారార్థం తుర్యతురీయం నోఽస్మభ్యం వ్యాచక్ష్వ కథయస్వ ఇతి॥౧॥

బ్రహ్మాత్మైక్యోపదేశః

తథేత్యోమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవద్భవిష్యదితి సర్వమోంకార ఏవ యచ్చాన్యత్త్రికాలాతీతం తదప్యోంకార ఏవ సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మాయమాత్మా బ్రహ్మ॥౨॥

దేవైః పృష్టః ప్రజాపతిః తథేతి తత్కృతప్రశ్నమురరీకృత్య భగవాన్ ప్రజాపతిరాహ। కిమితి? పూర్వతాపిన్యాం యదుక్తం ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యాది తత్రాభిధానాభిధేయయోరైక్యస్యాదృష్టచరత్వాదితి యథా భవద్భిః పృష్టం తత్తథైవేత్యుక్తిః తేషాం ప్రశ్నాఙ్గీకారార్థా। అభిధానాభిధేయయోః ఏకత్వం యథా భవతి తథా ప్రతిపాదయామీతి ప్రతిజ్ఞాం కరోతి—తథేతి। స్వాత్మప్రదానేన స్వోపాసకమవతి ఓమితి అక్షరానుకరణార్థః। ఏతదుక్తమక్షరం అభిధానాత్మకం వివిధప్రత్యయగమ్యం ఇదం సర్వం

వికారాత్మకం జగత్ వాచాఽఽరంభణమాత్రం, న హి తద్వస్తుపదం భజతీత్యర్థః। తస్య ఓఙ్కారస్య ఉపవ్యాఖ్యానమిత్యాది అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యన్తముక్తార్థమ్॥౨॥

బ్రహ్మాత్మైక్యావగమోపాయోపదేశః

తమేతమాత్మానమోమితి బ్రహ్మణైకీకృత్య బ్రహ్మ చాత్మనోమిత్యేకీకృత్య తదేకమజరమమృతమభయమోమిత్యనుభూయ తస్మిన్నిదం సర్వం త్రిశరీరమారోప్య తన్మయం హి తదేవేతి సంహరేదోమితి॥౩॥

తం వా ఏతం త్రిశరీరమాత్మానం త్రిశరీరం పరం బ్రహ్మానుసందధ్యాత్ స్థూలత్వాత్ స్థూలభుక్త్వాచ్చ సూక్ష్మత్వాత్ సూక్ష్మభుక్త్వాచ్చైక్యాదానన్దభోగాచ్చ॥౪॥

జగత్కారణం బ్రహ్మ, నాత్మా, తస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్వేన కారణత్వాప్రతీతేః, తథా అపరోక్షాత్మాఽపి బ్రహ్మణోఽన్యః, బ్రహ్మణః పరోక్షత్వాత్, ఇత్యాశంకాయాం బ్రహ్మాత్మనోరేకత్వం సోపాయమాహ—తమితి। తం అన్తఃకరణావభాసకం ప్రత్యఞ్చం ఏతం చక్షురాదేరపి ప్రవృత్తినిమిత్తతయా చక్షురాదిరూపం ఆత్మానం ఓమితి అనేనాక్షరేణ బ్రహ్మణా ఏకీకృత్య సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ చాత్మనా ప్రతీచా ఓమిత్యేకీకృత్య ప్రత్యక్పరయోరేకతాం విధాయ యత్రప్రత్యగ్బ్రహ్మణోరైక్యం తదేకమజరం జరాదిషడూర్మివైరళ్యాత్ అమృతం షడ్భావవికారాభావాత్ అభయం భీహేతుద్వైతాభావాత్ ఓమితి ఓఙ్కారాద్యవయవసంజాతతత్త్వమస్యహంబ్రహ్మాస్మీతిమహావాక్యార్థానుసన్ధానతః ప్రత్యక్పరచితోరైక్యం అనుభూయ తస్మిన్ ఓఙ్కారార్థే ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మని ఇదం ఉపలభ్యమానం త్రిత్వాక్రాన్తం సత్త్వాదిత్రిగుణం జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయం స్థూలాదిశరీరత్రయం ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయం విశ్వాదిజీవత్రయం విరాడాదీశ్వరత్రయం ఓత్రాదివ్యష్టిసమష్ట్యైక్యోపాధికచైతన్యత్రయం వా శరీరం యస్య తత్ త్రిశరీరమారోప్య యద్యత్ యస్మిన్నధ్యస్తం తత్తత్ తన్మయం తద్వికారత్వాత్, యథా రజ్జుసర్పాదిః రజ్జ్వాదివికారః న హి రజ్జువ్యతిరేకేణాస్తి తథా ఓఙ్కారార్థప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాధ్యస్తం తద్వికారత్వేన న హి తద్వ్యతిరేకేణ నిరూపయితుం శక్యమిత్యాహ—తదేవేతి। యత ఏవం అతః స్వారోపితత్రిశరీరం సంహరేత్ త్రిశరీరం నేత్యనుసంధానం కుర్యాత్। సంహారప్రకారమాహ—ఓమితి। వ్యష్టిసమష్టయోఙ్కారార్థప్రత్యక్పరైక్యరూపం వాస్తవం రజ్జుస్థానీయత్వాత్, తదధ్యస్తం త్రిశరీరం అవాస్తవం సర్పస్థానీయత్వాత్॥౩॥ ఏవం సూత్రార్థభూతస్య వృత్తిరారభ్యతే—తమితి। తం వై బ్రహ్మస్వరూపమేవ ఏతం

స్వాతిరిక్తాన్తఃకరణధర్మానాత్మని మన్యమానం స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరాణ్యస్యేతి స త్రిశరీరః తం ఆత్మానం త్రిత్వాదిసంఖ్యావిశిష్టం త్రిశరీరం తదపవాదాధికరణత్వేన పరం నిరతిశయం స్వారోపితాతిశయస్య ప్రళయం గతత్వాత్ తదేవ త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యం బ్రహ్మేత్యనుసందధ్యాత్ ఇదమహమస్మీతి ప్రత్యయావృత్తిం కుర్యాత్ ఆ సాక్షాత్కారమిత్యర్థః। తత్రోపపత్తిః—స్థూలత్వాత్। యథా వ్యష్టిస్థూలశరీరాభిమానీ స్థూలః తథా సమష్ట్యభిమానీ విరాట్ తస్మాత్ స్థూలత్వాత్। ఏవం వ్యష్టిసమష్టిస్థూలశరీరాభిమానివిశ్వవిరాజోరైక్యం ఓతృత్వమ్। న కేవలం ఓతృత్వం, కింత్విదమపీత్యాహ—స్థూలభుక్త్వాచ్చేతి। వ్యష్టిసమష్టిచక్షురాదిగ్రాహ్యరూపాదిభోగ్యజాతం స్థూలం, తద్భోక్తారౌ స్థూలభుజౌ, తద్భావస్తత్త్వం, తస్మాత్ స్థూలభుక్త్వాత్। తథా వ్యష్టిసమష్టిస్వప్నస్వాపాభిమానినోరేకత్వం సమానమిత్యాహ—సూక్ష్మత్వాత్ సూక్ష్మభుక్త్వాఞ్చైక్యాదానన్దభోగాచ్చ। యథా విశ్వవిరాజోరైక్యం ఓతృత్వం తథా తైజససూత్రయోరైక్యం అనుజ్ఞాతృత్వం, ప్రాజ్ఞేశ్వరయోరైక్యం అనుజ్ఞైకరసత్వమిత్యర్థః॥౪॥

బ్రహ్మాత్మనః చతుష్పాత్త్వమ్

సోఽయమాత్మా చతుష్పాత్॥౫॥

విశ్వవిరాడోత్రాదీనాం పృథక్పృథక్చతురాత్మత్వప్రపఞ్చనోపాయతస్తుర్యతుర్యం నిరూపయతి—సోఽయమితి। అయమాత్మా బ్రహ్మేతి యస్తుర్యతుర్యః పరమాత్మా ప్రపఞ్చితః సోఽయమాత్మా చతుష్పాత్ వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకస్వాతిరిక్తావిద్యాపదస్థూలసూక్ష్మాద్యంశచతుష్టయారోపాపవాదాధికరణవిశ్వ విరాడోత్రాద్యాత్మనా చత్వారః పాదాః అస్యేతి చతుష్పాత్॥౫॥

విశ్వస్య చతురాత్మత్వమ్

జాగరితస్థానః స్థూలప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలభుక్ చతురాత్మా విశ్వో వైశ్వానరః ప్రథమః పాదః॥౬॥

తత్రాద్యం పాదమవతారయతి—జాగరితేతి। చక్షురాదీన్ద్రియైఃస్థూలరూపాదిగ్రహణం జాగరణం స్థానం అస్యేతి జాగరితస్థానః స్థూలరూపాదౌ ప్రజ్ఞా యస్యేతి స్థూలప్రజ్ఞః। సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలభుక్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। ఏకైకస్యామవస్థాయాం స్వావిద్యాపదస్థూలాంశప్రవిభక్తవ్యష్ట్యాదిస్థూల-సూక్ష్మబీజార్ధమాత్రాంశానుయోగతో విశ్వవిశ్వవిశ్వతైజసవిశ్వప్రాజ్ఞవిశ్వతుర్యభేదేన ఆత్మానో యస్య స చతురాత్మా విశ్వః॥

తస్య చాతుర్విధ్యం ప్రకటయితుం జాగ్రదాద్యవస్థాయాశ్చాతుర్విధ్యముచ్యతే। తద్యథా—జాగ్రదవస్థాయాం యదా ప్రమాతా స్మరణాదివ్యాపృతివిరళో భూత్వా కేవలచక్షురాదీన్ద్రియద్వారా రూపాదివిషయాననుభవతి తదా జాగరణే జాగరణమ్, తదభిమానీ విశ్వప్రవిభక్తవిశ్వో భవతి, తత్సమష్ట్యభిమానీ విరాట్ప్రవిభక్తవిరాట్ భవతి, వ్యష్టిసమష్ట్యైక్యాభిమానీ ఓత్రోతా భవతీతి సర్వత్ర ఏవమేవోహ్యమ్। యదా చక్షురాదినైరపేక్ష్యేణ మనసైవ విషయాన్ గృహ్ణాతి తదా జాగరణస్వప్నః, తదభిమానీ విశ్వప్రవిభక్తతైజసో భవతి, తదా నేత్రాదివ్యాపృతిసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం నిర్వ్యాపృతిర్న నిద్రాతః। చక్షురాదినా మనసా వా రూపాదినా [వా] ఆత్మానం వా న ప్రతిపద్యతే కేవలమచేతన ఇవ తిష్ఠతి తదా జాగరణప్రవిభక్తోఽయం స్వాపః, తదభిమాన్యాత్మా విశ్వప్రవిభక్తప్రాజ్ఞ ఉచ్యతే। యదా స్వాచార్యోపదేశాత్ పుణ్యపరిపాకద్వారా విశేషసామాన్యమలభమానః సమాధ్యారూఢ ఇవ జాగరణజాగరణాదికలనాభావాభావప్రకాశకః సాక్ష్యహమస్మీతి భాసతే తదా జాగ్రత్ప్రవిభక్తతుర్యావస్థోచ్యతే। తదభిమానీ విశ్వప్రవిభక్తతురీయో భవతి॥

యథా స్థూలభుక్ చతురాత్మా విశ్వస్తథా వైశ్వానరః ఓతా చేతి। వక్ష్యమాణతైజసాద్యపేక్షయా ప్రాథమ్యాత్ ప్రథమః పాదః॥౬॥

తేజసస్య చతురాత్మత్వమ్

స్వప్నస్థానః సూక్ష్మప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః సూక్ష్మభుక్ చతురాత్మా తైజసో హిరణ్యగర్భో ద్వితీయః పాదః॥౭॥

ద్వితీయం పాదమవతార్య వ్యాకరోతి—స్వప్నస్థాన ఇతి। స్వప్నస్థాన ఇత్యాది సూక్ష్మభుగిత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్। తైజససూత్రానుజ్ఞాతౄణాం చాతుర్విధ్యప్రకటనాయ స్వప్నావస్థాయా అపి చాతుర్విధ్యముచ్యతే॥

జాగరణస్య శరీరేన్ద్రియవిషయసత్త్వాత్ చాతుర్విధ్యముక్తం, స్వప్నావస్థాయాస్తదభావాత్ కథం చాతుర్విధ్యసిద్ధిః? ఇతి చేత్—న, స్వప్నావస్థాయాం వాసనారూపేణ దేహేన్ద్రియేన్ద్రియార్థసత్త్వాత్ చాతుర్విధ్యసిద్ధిర్యుజ్యతే॥

చతురాత్మా తైజసో హిరణ్యగర్భ ఇత్యత్ర తైజసాదేః చాతుర్విధ్యస్ఫురణాయ స్వప్నావస్థాయాశ్చాతుర్విధ్యముచ్యతే। తత్ కథమ్?—యదా స్వప్నే మానసవ్యాపారం వినా స్వాప్నికచక్షురాదినా రూపాదివిశేషజాతమనుభవతి తదా స్వప్నజాగరణం, తదభిమానీ తైజసప్రవిభక్తవిశ్వో భవతి, తత్సమష్టిస్వప్నజాగరణాభిమానీ సూత్రవిరాట్, తద్వ్యష్టిసమష్ట్యైక్యాభిమానీ తు అనుజ్ఞాతృప్రవిభక్తోతేతి ప్రతిపాదమేవం ఊహ్యామ్। యదా స్వప్నావస్థాయాం స్వప్నజాగ్రత్కలనాం విహాయ స్వాప్నికచక్షురాదివ్యాపారం వినా కేవలమనసైవ విషయాననుభవతి తదా స్వప్నస్వప్నః, తదభిమానీ తైజసప్రవిభక్తతైజసో భవతి। యదా స్వప్నావస్థాప్రవిభక్తజాగ్రత్స్వప్నకలనాం విహాయ స్వాప్నికచక్షురాదినా మనసా వా సామాన్యవిశేషజాతమగృహీత్వా బాహ్యరూపాదీనాత్మానం చ విస్మృత్య కేవలస్తబ్ధతయైవావస్థితిః తదా స్వప్నప్రవిభక్తసుషుప్తిః, తదభిమానీ తైజసప్రవిభక్తప్రాజ్ఞో భవతి। యదా స్వకృతపుణ్యపరిపాకతః స్వప్నప్రవిభక్తజాగ్రత్స్వప్నస్వాపకలనాం విహాయ స్వాన్తర్బాహ్యచిత్తకల్పితాశేషవిశేషకలనాభావాభావప్రకాశకస్వప్నతుర్యతయా అవస్థితిః తదా స్వప్నతుర్యావస్థా, తదభిమానీ తైజసతురీయో భవతి॥

యథైవ తైజసశ్చతురాత్మా తథా హిరణ్యగర్భోఽనుజ్ఞాతా చ చతురాత్మా భవతి। ఇతి ద్వితీయః పాదో వ్యాఖ్యాతః॥౭॥

ప్రాజ్ఞస్య చతురాత్మత్వమ్

యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తం సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవానన్దమయో హ్యానన్దభుక చేతోముఖశ్చతురాత్మా ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరస్తృతీయః పాదః॥౮॥

ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయౌ హి భూతానామ్॥౯॥

తృతీయం పాదమవతార్య వ్యాకరోతి—యత్రేతి। యత్ర సుప్త ఇత్యాది చేతోముఖ ఇత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్। చతురాత్మా ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరః ఇత్యత్ర ప్రాజ్ఞబీజానుజ్ఞైకరసానాం చాతుర్విధ్యప్రకటనాయ స్వాపావస్థాయా అపి చాతుర్విధ్యముచ్యతే॥

జాగ్రత్స్వప్నయోః వ్యావహారికప్రాతిభాసికకలనానిర్వాహకత్వేన తత్ర చాతుర్విధ్యముపపద్యతే। కథం కరణగ్రామోపరతిలక్షణస్వాపస్య జాగ్రదాదివిభాగానర్హత్వాత్ చాతుర్విధ్యసిద్ధిః? ఇతి చేత్—న, స్వాపే కరణగ్రామస్యోపరమేఽపి సాక్ష్యనుభవస్య నిత్యత్వాత్ సుప్తేరుత్థితస్యైతావన్తం కాలం సుఖమహమస్వాప్సం న కించనావేదిషం ఇతి పరామర్శో దృశ్యతే—సుషుప్తావపి జాగ్రత్స్వప్ననిర్వాహకస్థూలసూక్ష్మశరీరేన్ద్రియవిషయాణాం బీజరూపేణ విద్యమానత్వాత్, తదానీమభానేఽపి తతో నిర్గమనప్రథమక్షణే జాగ్రత్స్వప్నాన్యతరస్థానస్య ఉపలభ్యమానత్వాత్, సుషుప్తావపి చాతుర్విధ్యసిద్ధిరవిరుద్ధా॥

సుషుప్త్యవస్థాయాం యదా జాగ్రత్స్వప్నయోః అన్యతరస్థానస్థః పుమాన్ జాగరణాత్ స్వప్నాద్వా సుషుప్తస్థానం జిగమిషుః స్వనేత్రాదినా రూపాద్యజ్ఞానమనుభవతి తదేయం సుప్తిప్రవిభక్తజాగ్రదుచ్యతే, తద్వ్యష్ట్యభిమానీ ప్రాజ్ఞప్రవిభక్తవిశ్వః, తత్సమష్ట్యభిమానీ బీజాత్మప్రవిభక్తవిరాట్, తదుభయైక్యాభిమానీ అనుజ్ఞైకరసోతేత్యాది సర్వత్రైవమూహ్యమ్। తత్రైవ యదోపరతబాహ్యరూపాద్యజ్ఞానః పుమాన్ జాగ్రత్స్వప్నయోః అన్యతరస్థానమవలమ్బ్య మనసైవ రూపాద్యజ్ఞానమనుభవతి తదా స్వాపస్వప్నః, తదభిమాన్యాత్మా ప్రాజ్ఞప్రవిభక్తతైజసో భవతి। తత్రైవ యదా స్వచైతన్యవ్యాప్తాభిః అజ్ఞానవృత్తిభిరేవ అజ్ఞానమనుభవన్నపి స్తబ్ధ ఇవ నానుభవతి తదా స్వాపప్రవిభక్తస్వాపః, తదభిమాన్యాత్మా ప్రాజ్ఞప్రవిభక్తప్రాజ్ఞ ఉచ్యతే। తత్రైవ యదా స్వాపప్రవిభక్తజాగ్రత్స్వప్నస్వాపభావాభావవిజ్ఞాతృప్రత్యగానన్దోఽస్మీత్యాత్మానమనుభవతి తదా స్వాపతురీయావస్థా, తదభిమాన్యాత్మా ప్రాజ్ఞప్రవిభక్తతుర్య ఉచ్యతే॥

ఏవం విశ్వవిరాడోత్రాదిచాతుర్విధ్యహేతుజాగ్రత్స్వప్నస్వాపప్రవిభక్తజాగ్రదాద్యవస్థాచతుష్టయం అవిద్వద్భిరపి పదే పదే అనుభూయతే। అత్రావిద్వదపేక్షయా విదుషో విశేషః ఉచ్యతే। బ్రహ్మవిత్ తద్వరో వరీయాన్ వా— సచ్చిదానన్దావరణజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిపరిణామినాం జాగ్రదాదిప్రవిభక్తజాగ్రదాదీనాం మిథో వ్యభిచారిత్వాదిబహుదోషదుష్టత్వం

తదారోపాపవాదాధికరణతయా తద్భావాభావప్రకాశకతయా చ విద్యమానతుర్యస్య స్వవికల్పితజాగ్రదాదివికారాస్పృష్టత్వం శ్రుత్యాచార్యముఖతో విదితం అవధృతం పురైవ, యతః స్వవికల్పితజాగ్రదాదిప్రవిభక్తజాగ్రదాదౌ ఆత్మాత్మీయాభిమానతో నిరావరణప్రత్యక్ప్రకాశాభిన్నపరప్రకాశోఽపి తురీయో న ప్రకాశతే అతో జాగ్రత్ప్రవిభక్తజాగరణాదికం విమలతరనభసి ముమూర్షావస్థాచిత్తవికల్పితనానారత్నఖచితకనకమయపక్షిపన్నగరథగజతురగనానాజాతి మనుష్యతత్తదుచితనివాసస్థలప్రాకారహర్మ్యగృహారామాలయగోపురాదిజుష్టగన్ధర్వనగరవత్ మాయామాత్రం, తత్కల్పనాఽధికరణం యత్తదేవ సత్యం, తదేవాహమస్మీత్యనవరతానుసన్ధానతో బ్రహ్మవిదాదిర్భవతి। ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరస్తృతీయః పాదః॥౮॥ తృతీయపాదారోపాధారం ప్రాజ్ఞాది స్తౌతి—ఏష ఇతి। ఉక్తార్థమేతత్॥౯॥

అవస్థాత్రయస్య మాయామాత్రత్వమ్

త్రయమప్యేతత్ సుషుప్తం స్వప్నం మాయామాత్రం చిదేకరసో హ్యయమాత్మా॥౧౦॥

తుర్యవికల్పితావస్థాత్రయతత్కార్యస్య మాయామాత్రత్వం తదధికరణతుర్యస్య చిదేకరసత్వం చాహ—త్రయమితి। వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకజాగ్రదాద్యవస్థాత్రయమపి ఏవం త్రిసంఖ్యాఽఽక్రాన్తమేకైకమనేకభేదభిన్నం ఏతత్ సుషుప్తముక్తం, తస్యానాత్మాపహ్నవసిద్ధాత్మమాత్రావరణరూపత్వాత్। యత ఏవం అతః ఏతత్త్రయమపి సుషుప్తమ్। ఏతత్త్రయస్యాప్యాత్మావరణాంశే సుషుప్తిసామ్యమస్తు, తత్రాత్మాత్మీయప్రతీతిః కథమిత్యత్రాహ—స్వప్నం మాయామాత్రమితి। స్వావృతిరూపావస్థాత్రయతత్కార్యేఽపి స్వాత్మాత్మీయాభిమతివికారజాతం స్వప్నం స్వప్నతుల్యం ప్రాతిభాసికమిత్యర్థః, తత్ప్రతీతికాలమాత్రస్థాయిత్వాత్। విచార్యమాణే అవస్థాత్రయతత్కార్యజాతం తత్రాత్మాత్మీయాభిమతిమోహో వా ఏతత్సర్వం మాయామాత్రం పరమార్థతః శశవిషాణవదవస్తుత్వాత్। యః స్వావరణాత్మకావస్థాత్రయతత్కార్యాపహ్నవసిద్ధోఽయమాత్మా సః చిదేకరసః చిన్మాత్రత్వాత్॥౧౦॥

తురీయస్య చతురాత్మత్వమ్

అథ తురీయశ్చతురాత్మా
తురీయావసితత్వాదేకైకస్యోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞావికల్పైస్త్రయమప్యత్రాపి సుషుప్తం స్వప్నం మాయామాత్రం చిదేకరసో హి॥౧౧॥

తస్యైవ స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తపాదత్రయాపేక్షయా స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తురీయత్వం చతురాత్మత్వం, వస్తుతః సర్వగ్రాసతుర్యతుర్యత్వం చాహ—అథేతి। అథ అవస్థాత్రయప్రపఞ్చనానన్తరం యద్విదుషోఽవిదుషశ్చ సాధారణం ఇత్యుక్తమ్। అత్ర తు తుర్యప్రపఞ్చే విదుష ఏవాధికారో నావిదుషః। యత్స్వరూపమవిద్యాజ్ఞాతం న స్పృశతి సోఽయం తురీయః చతురాత్మా।వ్యష్టిసమష్టివిభాగానర్హతుర్యతురీయేణ సాకం చతురాత్మత్వం, న స్వతః, తుర్యస్య త్ర్యాత్మకత్వాత్॥

త్ర్యాత్మకత్వమపి తుర్యస్య న సంభవతి। కుతః? జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు శరీరేన్ద్రియేన్ద్రియార్థజాతం వ్యక్తావ్యక్తబీజరూపేణ వర్తత ఇతి జాగ్రదాదేః చాతుర్విధ్యముక్తమ్। అవికల్పతుర్యావస్థాయా నిర్బీజాత్మకత్వాత్ కథం త్రైవిధ్యముచ్యతే? యద్యుచ్యేత తదా తుర్యశ్చతురాత్మేతి యథాశ్రుతమేవ చాతుర్విధ్యం వక్తవ్యమితి చేత్—న తుర్యశ్చతురాత్మేతి శ్రుతౌ తావత్ సవిశేషనిర్విశేషావేకీకృత్య వివక్షితమ్॥

తురీయమపి నిర్విశేషమితి చేత్—న సప్రతియోగికత్వాత్, సప్రతియోగికనిర్విశేషస్యాపి జాగ్రదాదివిశేషసాపేక్షతః సవిశేషత్వాత్, సప్రతియోగికనిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషయోః సవికల్పావికల్పకత్వేన తయోర్యోగాసంభవాత్, స్వవికల్పితసాక్ష్యభాసకసాక్షిణః సాక్ష్యతాభావే తత్సాపేక్షసాక్షితాసంభవాత్, సవికల్పసాక్ష్యసద్భావే సవికల్పత్వేన సవిశేషత్వం[త్వాత్], సత్యస్య సత్యమితివత్ తద్గతావికల్పావికల్పత్వస్య ముఖ్యత్వాత్, సవిశేషనిర్విశేషయోః పృథగ్వ్యక్తవ్యతయా త్రైవిధ్యమేవ వివక్షితమ్। యది చాతుర్విధ్యమేవ వివక్షితం స్యాత్ తయోః మిశ్రదోషాపత్తేః[త్తిః] తుర్యావస్థాయా నిర్బీజత్వం యదుక్తం తద్విచికిత్స్యం తస్యాః సబీజత్వాత్। వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకతుర్యావస్థాభాగత్రయస్య గుణసామ్యత్వేన సాక్ష్యుపాధిత్వాత్ గుణసామ్యస్య బీజాజ్ఞానకారణత్వాత్ తత్ర బీజాదికం పునర్వ్యుత్థానార్హతయా మూర్ఛితం సద్వర్తత ఏవ, తుర్యబీజపదారూఢబ్రహ్మవిద్వరిష్ఠస్యాపి పునర్వ్యుత్థానదర్శనాత్, పునస్తస్యైవ నిష్ప్రతియోగికనిర్బీజతుర్యతుర్యమాత్రపర్యవసన్నస్య వ్యుత్థానాదర్శనాచ్చ, ఏవం వ్యుత్థానస్య సంసారదుఃఖహేతుత్వాత్ జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యనుజ్ఞైకరసావికల్పస్థైః సమం తుర్యజాగరణాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తస్యాప్యాత్మావరణత్వే భేదప్రతీతిత్వే వాస్తవత్వే చావిశేషత్వాత్। యస్మాదేవం తస్మాత్తుర్యావస్థాభాగత్రయస్యాపి సవిశేషత్వేన త్రైవిధ్యసిద్ధిః అవిరుద్ధా॥

యథా జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తచతుష్పఞ్చదశభేదకలనా వ్యష్టిసమష్టివిభాగవిశిష్టా తథా తుర్యతుర్యోఽపి వ్యష్ట్యాదికలనాయుక్ భవితుమర్హతీతి చేత్—న, తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికావికల్పావికల్పరూపత్వేన వ్యష్టిసమష్ట్యాదివిభాగకలనాఽపహ్నవసిద్ధత్వాత్॥

తర్హి జాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశకలనాఽఽదిభిః తుర్యతుర్యస్య సామానాధికరణ్యాత్ అవికల్పావికల్పతా కుతః? ఇతి చేత్—న, తుర్యతుర్యాజ్ఞానవికల్పితజాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశకలనానాం వికల్పస్య స్ఫుటత్వేన తద్వికల్పకలనాఽపహ్నవసిద్ధతుర్యతుర్యస్య అవికల్పావికల్పత్వస్య సిద్ధత్వాత్॥

జాగ్రద్విశ్వవిరాడోత్రాదేఖి తుర్యస్యాపి వికల్పత్వం స్యాదితి చేత్—న, వ్యావహారికసత్యతావత్ గౌణావికల్పత్వసంభవాత్। జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయం విరాట్సూత్రబీజతురీయం ఓత్రనుజ్ఞాత్రనుజ్ఞైకరసావికల్ప ఇత్యత్ర జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయవిశిష్టవ్యష్టిసమష్ట్యభిమానివిశ్వవిరాడోత్రాదయో మిథో వికల్పరూపా ఏవ, తేషామభిధానవ్యాపారవికల్పదర్శనాత్। తదపేక్షయా జాగ్రద్విశ్వవిరాట్తుర్యాణాం అభిధానవ్యాపారయోరేకత్వాత్ అవికల్పత్వం, జాగ్రత్తుర్యం స్వప్నతుర్యం సుషుప్తితుర్యం విశ్వతుర్యం తైజసతురీయం ప్రాజ్ఞతుర్యం విరాట్తురీయం సూత్రతురీయం బీజతురీయం ఓత్రవికల్పః అనుజ్ఞాత్రవికల్పః అనుజ్ఞైకరసావికల్ప ఇతి చ తుర్యజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తయః తుర్యవిశ్వతైజసప్రాజ్ఞాః తుర్యవిరాట్సూత్రబీజాని అవికల్పోత్రనుజ్ఞాత్రనుజ్ఞైకరసా ఇత్యత్ర వికల్పరూపజాగ్రద్విశ్వవిరాడోత్రాది-విశేషణవిశిష్టత్వాదవికల్పత్వం గౌణం సత్యస్య సత్యమితివత్। ఆపేక్షికావికల్పానాం చతుర్వింశతితుర్యాణాం అయం పారమార్థికావికల్పః తుర్యతుర్యః, జాగ్రద్విశ్వవిరాడోత్రాదివికల్పానాం తుర్యతుర్యపరిసమాప్తత్వాత్, సర్వవేదాన్తసిద్ధాన్తతుర్యతుర్యావగతేః జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తవికల్పాపహ్నవపూర్వకత్వాత్॥

ఏవం విద్వద్దృష్ట్యా జాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశకలనాఽపి అవికల్పావికల్పతుర్యతుర్యమాత్రైవ అవశిష్యతే। యతస్తుర్యతుర్యో నిష్ప్రతియోగికద్వైతరూపేణ అవశిష్యతే అతస్తుర్యతుర్యే వ్యష్టిసమష్టివిభాగకలనా అస్తి నాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవోక్తిరపి న సంభవతీతి సిద్ధా। ఏతావతా ప్రసఙ్గేన తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషత్వం, తుర్యస్య తు సప్రతియోగికనిర్విశేషత్వేన సవిశేషత్వం, అతోఽయం తుర్యస్త్రైవిధ్యమర్హతి॥

కథం తుర్యావస్థాయా[స్త్రైవిధ్యమితి? ఉచ్యతే—బాహ్యావిషయాదిభేదసత్త్వేఽపి 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' 'సత్తామాత్రం హీదం సర్వం' ఇత్యాదిశ్రుతిశతసిద్ధాత్మప్రత్యయో విద్వాన్ నయనాదినా అపగతనిఖిలరూపాదిభేదం గృహ్ణాతి తదిదం తుర్యజాగరణం, తదభిమానీ తుర్యవిశ్వః, తత్సమష్ట్యభిమానీ తుర్యవిరాట్, తదుభయైక్యాభిమానీ త్వవికల్పోతే-త్యాద్యూహ్యమ్। 'సత్యమాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవాత్ర హ్యేవ న విచికిత్స్యం' ఇత్యాదివక్ష్యమాణశ్రుత్యనురోధేన ఉపరతనేత్రాదివ్యాపారో విద్వాన్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపరిణతమనసైవ ప్రత్యక్ప్రచితోరైక్యమనుభవతి, తదా తుర్యస్వప్నః, తదభిమాన్యాత్మా తుర్యతైజసో భవతి। యదాఽయం విద్వాన్ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం త్రిపుటీగ్రాసం బ్రహ్మాహమస్మీత్యన్తఃకరణసరూపవిలయనిర్వికల్పకసమాధిపరవశో భూత్వా స్తబ్ధ ఇవ తిష్ఠతి తదేయం తుర్యసుషుప్తిః, తదభిమానీ తుర్యప్రాజ్ఞో భవతీతి॥

ఏతావతా గ్రన్థేన వ్యష్టిసమష్టివిభాగానర్హతుర్యతుర్యేణ సహ తుర్యశ్చతురాత్మా తుర్యతుర్యం వినా త్ర్యాత్మేతి వ్యాఖ్యాతమ్। కథం ఏవమవగమ్యతే? ఇత్యత్ర ఏకైకస్య తురీయావసితత్వాన్ జాగ్రద్విశ్వవిరాడోత్రాదికలనాయాస్తుర్యపర్యవసితత్వాత్। తుర్యో జాగ్రదాద్యపవాదాధికరణం, తతః తద్వ్యష్టిసమష్టివిభాగార్హస్వాధిష్ఠేయసాపేక్షం స త్రైవిధ్యమర్హతి। తుర్యతుర్యస్య నిరధికరణతయా నిర్విభాగత్వాత్ తదేవ నిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రం, తదతిరిక్తం నాస్త్యేవ। యద్యస్తీతి స్వాజ్ఞదృష్ట్యా ప్రసక్తం తదా పరమార్థదృష్ట్యా తదసత్ప్రదమర్హతీత్యత్ర వక్ష్యతి హి "పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్" ఇతి। భేదప్రతీతిః జాగరణాదౌ, అభేదప్రతీతిః తుర్యే, భేదాభేదాభావప్రతీతిః తుర్యతుర్యే। కథం ఏవమవగమ్యతే? ఇత్యత్ర ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైః। తుర్యవిశ్వవిరాడైక్యాత్మనా ద్వైతప్రపఞ్చానుగతోఽయమోతా భవతీత్యేకో భేదః। తుర్య తైజససూత్రైక్యాత్మనా ప్రత్యక్ప్రచితోరైక్యమనుజానాతీత్యనుజ్ఞాతాఽనుమన్తేతి ద్వితీయో భేదః। తుర్యప్రాజ్ఞబీజైక్యాత్మనా జ్ఞాత్రాదిత్రిపుటీవిరళచిదేకరసదృష్టిరనుజ్ఞైకరస ఇతి తృతీయో భేదః। వ్యష్టిసమష్టితుర్యైక్యావికల్పాత్మనా సర్వవికల్పాపహ్నవసిద్ధతుర్యతుర్యో అవికల్పావికల్పతయా యోఽవశిష్యతే పూర్వాపేక్షయా స చతుర్థో భేదః। త్రైరోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైః చతుర్ధశ్చతురాత్మేత్యర్థః సాధితః। అత్ర తుర్యజాగరణాదిత్రయమపి సుషుప్తం జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయప్రవిభక్తజాగ్రదాదితదధ్యక్షవత్ తుర్యావస్థాప్రవిభక్తసాధ్యక్షతుర్యజాగరణాదిత్రయమపి త్రిసంఖ్యాఽఽకాన్తం సుషుప్తం, తుర్యతుర్యమాత్రావరణరూపత్వాత్। యద్యావరణతయా త్రయమపి సుషుప్తం తదా తుర్యజాగ్రద్విశ్వవిరాడోత్రాదిప్రతీతిః కుతః? ఇతి చేత్—పరమార్థదృష్ట్యాఽభావేఽపి

ప్రాతిభాసికదృష్ట్యా సంభవతీత్యాహ—స్వప్నం మాయామాత్రం చిదేకరసో హీత్యుక్తార్థమ్॥౧౧॥

తురీయతుర్యాదేశః

అథాయమాదేశో న స్థూలప్రజ్ఞం న సూక్ష్మప్రజ్ఞం నోభయతఃప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞానఘనమదృష్టమవ్యవహార్యమగ్రాహ్యమలక్షణమచిన్త్యమవ్యపదేశ్యమేకాత్మప్రత్యయసారం ప్రపఞ్చోపశమం శివం శాన్తమద్వైతం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా స విజ్ఞేయ ఈశ్వరగ్రాసస్తుర్యతురీయః॥౧౨॥

ఉక్తార్థే శ్రుతినిర్దిష్టాదేశో భవతీత్యాహ—అథేతి। అథశబ్దోఽధికారార్థః। తుర్యపాదారూఢానాం విదుషామేవ ఈశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషద్భిః స్వాతిరిక్తజాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తవిశేషజాతం నేతి నేతీత్యాదిశ్యత ఇతి ఆదేశః। కోఽయమాదేశ ఇత్యత ఆహ—న స్థూలప్రజ్ఞమితి। నేదం తుర్యతురీయం స్థూలప్రజ్ఞం వ్యష్టిసమష్టిజాగ్రజ్జాగరణాభిమానివిశ్వవిశ్వవిరాడ్విరాట్తద్రైక్యోత్రోతృకలనాఽభావాత్। తథేదం న సూక్ష్మప్రజ్ఞం వ్యష్ట్యాదివిశిష్టజాగ్రత్స్వప్నవిభక్తస్వప్నాభిమానితైజససూత్రానుజ్ఞాతృవిలక్షణత్వాత్। తథేదం నోభయతఃప్రజ్ఞం అవిద్యాయామాత్మని చ ప్రజ్ఞానబాహ్యజాగ్రత్స్వాపాభిమానివిశ్వప్రాజ్ఞవిరాడ్బీజతద్రైక్యోత్రనుజ్ఞైకరసకలనావైరళ్యాత్। తథేదం న ప్రజ్ఞం జాగ్రజ్జాగ్రదాదిభావాభావప్రకాశకప్రజ్ఞాభిమానివిశ్వవిరాట్తుర్యతద్రైక్యోత్రవికల్పబాహ్యత్వాత్। తథేదం నాప్రజ్ఞం స్వప్నజాగరణాభిమానిబహిఃప్రజ్ఞావిరళతైజసవిశ్వసూత్రవిరాట్తద్రైక్యానుజ్ఞాత్రోతృకలనాదూరత్వాత్। తథేదం అదృశ్యం స్వప్నస్వప్నాభిమానిచిత్తకల్పితదృశ్యమోహితతైజసతైజససూత్రసూత్రతద్రైక్యానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాత్రభావవైరళ్యాత్। తథేదం న ప్రజ్ఞానఘనం స్వప్నస్వాపాభిమానిసర్వవిషయాభావప్రజ్ఞానఘనతైజసప్రాజ్ఞసూత్రబీజతద్రైక్యానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞైకరసకలనామృగ్యత్వాత్। తథేదం అవ్యవహార్యం స్వప్నతుర్యావస్థాఽభిమానిస్వప్నజాగరణాదిభావాభావభాసకత్వవ్యవహార్యతైజససూత్రతురీయతద్రైక్యానుజ్ఞాత్రవికల్పవిలక్షణత్వాత్। తథేదం అగ్రాహ్యం స్వాపజాగరణాభిమానిస్వాజ్ఞానవృత్తిగ్రాహ్యప్రాజ్ఞవిశ్వబీజ విరాట్తద్రైక్యానుజ్ఞైకరసోతృవిలక్షణత్వాత్। తథేదం అలక్షణం

స్వాపస్వప్నాభిమానిస్వాజ్ఞానవృత్తిలక్షణవేద్యప్రాజ్ఞతైజసబీజసూత్రతద్రైక్యానుజ్ఞైకరసానుజ్ఞాతృభిన్నత్వాత్। తథేదం అచిన్త్యం న కించనావేదిషమితి పరామర్శచిన్త్యస్వాపస్వాపాభిమానిప్రాజ్ఞప్రాజ్ఞబీజబీజతద్రైక్యానుజ్ఞైకరసానుజ్ఞైకరసబాహ్యత్వాత్। తథేదం అవ్యపదేశ్యం స్వాపతుర్యావస్థాఽభిమానిస్వాపజాగరణాదిభావాభావసాక్షిత్వవ్యపదేశ్యప్రాజ్ఞబీజతుర్యతద్రైక్యానుజ్ఞైకరసావికల్పత్వకలనాఽస్పృష్టత్వాత్। తథేదం ఏకాత్మప్రత్యయసారం తుర్యజాగరణాభిమానిధ్యాత్రాద్యనేకప్రత్యయసారం తుర్యవిశ్వవిరాట్తద్రైక్యావికల్పోతృత్వకలనాశూన్యత్వాత్। తథేదం ప్రపఞ్చోపశమం తుర్యస్వప్నాభిమానిక్కచిత్కదాచిదశాన్తప్రపఞ్చతుర్యతైజససూత్రతద్రైక్యావికల్పానుజ్ఞాతృగన్ధాసహత్వాత్। తథేదం శాన్తం తుర్యస్వాపాభిమానిగుణసామ్యావస్థాశాన్తతుర్యప్రాజ్ఞబీజతద్రైక్యావికల్పానుజ్ఞైకరసకలనాభిన్నత్వాత్। తథేదం శివం జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తాశివాపహ్నవసిద్ధనిప్రతియోగికతుర్యతుర్యమాత్రావశేషలక్షణవికళేవరకైవల్యరూపత్వత్। అత ఏవేదం అద్వైతం నిప్రతియోగికపరమాద్వైతరూపత్వాత్। స్వాతిరిక్తసామాన్యాశివాపహ్నవే నిరాత్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—చతుర్థం మన్యన్త ఇతి। స్వాతిరిక్తజాగ్రజ్జాగ్రదాదిసత్త్వే యత్తదారోపాపవాదాధికరణం తత్ చతుర్థం తుర్యమవశిష్యత ఇతి మన్యన్తే విద్వాంసః। మన్యన్తే ఇత్యుక్తితోఽధిష్ఠేయసాపేక్షాధిష్ఠానతాఽపాయే యత్తుర్యమిత్యవధృతం తదేవ నిరధిష్ఠానం సత్ తుర్యతుర్యతయా అవశిష్యత ఇతి ద్యోత్యతే। యతః ఏవం అతః స్వాజ్ఞస్వజ్ఞపరమార్థదశాయామపి ఆత్మైవ వర్తతే, న హి కదాచిత్ నిరాత్మకతా సేద్ధుం పారయతీత్యర్థః। విశ్వవిశ్వాద్యనేకాత్మసు విజ్ఞేయః కోఽయమాత్మేత్యత్ర స్వాతిరేకేణ యది విశ్వాదయః సన్తి తదా తేఽప్యనాత్మరూపా ఏవ, తత్సర్వాపహ్నవబోధతో యః స్వమాత్రమవశిష్యతే స ఆత్మా స ఏవ విద్వద్భిః స్వావశేషతయా విజ్ఞేయః। కైరిత్యత్రాహ—ఈశ్వరగ్రాసస్తుర్యతురీయ ఇతి। స్వాజ్ఞైః జీవేశతత్కార్యప్రపఞ్చతయా స్వజ్ఞైః తద్గ్రాసద్వితుర్యైక్యతయా పరమార్థజ్ఞైః నిప్రతియోగికతుర్యతుర్యతయా విజ్ఞేయ ఇత్యర్థః, "ఆత్మమాత్రమిదం సర్వమాత్మనోఽన్యన్న కిఞ్చన" ఇతి శ్రుతేః॥౧౨॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

ద్వితీయః ఖణ్డః

ఉత్తమాధికార్యవగతం తుర్యతుర్యమ్

తం వా ఏతమాత్మానం జాగ్రత్యస్వప్నమసుషుప్తం స్వప్నేఽజాగ్రతమసుషుప్తం సుషుప్తేఽజాగ్రతమస్వప్నం తురీయేఽజాగ్రతమస్వప్నమసుషుప్తమవ్యభిచారిణం నిత్యానన్దం సదేకరసం హ్యేవ॥౧॥

యదుక్తం 'స ఆత్మా స విజ్ఞేయః' ఇతి నైతావతాఽయమవగన్తుం శక్యః, అధికారితారతమ్యానురోధేన వక్తుముచితం భవతీతి ఖణ్డికా ఆరభ్యతే—తమితి। ఉత్తమాధికారిభిః తుర్యతుర్య ఏవ ప్రతిపత్తవ్యః, మధ్యమాధికారిభిః తుర్యః, కనీయోభిః విశ్వవిరాడోత్రాదిః। తస్మాత్ కనీయోభిః విశ్వవిరాడోత్రాదియాథాత్మ్యమాదావవగన్తవ్యమ్। తత స్తే మధ్యమాధికారిణో భూత్వా తుర్యం జ్ఞాతుమిచ్ఛన్తి। శ్రుత్యాచార్యప్రసాదేన తుర్యయాథాత్మ్యం విదిత్వా ముఖ్యాధికారితామవలమ్బ్య స్వాతిరిక్తజాగ్రజ్జాగ్రదాదిచతుష్పఞ్చదశకలనాఽపహ్నావ-సిద్ధతుర్యతుర్యయాథాత్మ్యమవగమ్య కృతకృత్యా భవన్తి। తత్రోత్తమాధికారిణో యం తుర్యతుర్యం జానన్తి తం వై తుర్యతుర్యం ఏతం స్వజ్ఞదృష్ట్యా తుర్యభావమాపన్నం స్వయంప్రకాశాత్మానం చతుర్ధా భిన్నజాగ్రతి అస్వప్నమసుషుప్తం స్వప్నస్వాపకలనాశూన్యం చతుర్ధా భిన్నస్వప్నే అజాగ్రతమసుషుప్తం జాగ్రత్స్వాపకలనావిరళం చతుర్ధా భిన్నసుషుప్తే అజాగ్రతమస్వప్నం జాగ్రత్స్వప్నవ్యాపృతిశూన్యం త్రిధా వికల్పితతురీయే అజాగ్రతమస్వప్నమసుషుప్తం జాగ్రజ్జాగ్రదాదితుర్యస్వాపాన్తావస్థాః మిథో వ్యభిచారిణ్యః తదపేక్షయా తుర్యం అవ్యభిచారిణం జానీయాత్ తుర్యస్య జాగ్రదాదిభావాభావప్రకాశకత్వేన సర్వావస్థాఽనుస్యూతత్వాత్ నిత్యానన్దం తుర్యతుర్యానన్దపర్యవసన్నత్వాత్ సదేకరసం అఖణ్డచిదేకరసత్వాత్। యద్వా—నిత్యానన్తసదేకరసమితి। తత్ర నిత్యశ్చాసావనన్తశ్చేతి నిత్యానన్తః స చాసౌ సదేకరసశ్చేతి నిత్యానన్తసదేకరసః తం ఏవకారో నిత్యానన్దసదాదేః భిదానివారణార్థః। ఏవముక్తలక్షణం తుర్యం తద్గతసాపేక్షప్రభవసవిశేషతాఽపాయసిద్ధం తుర్యతుర్యం ఉత్తమాధికార్యవగచ్ఛేదితి శేషః॥౧॥

తుర్యతుర్యస్య కరణగ్రాహ్యవైలక్షణ్యమ్

చక్షుషో ద్రష్టా శ్రోత్రస్య ద్రష్టా వాచో ద్రష్టా మనసో ద్రష్టా బుద్ధేర్ద్రష్టా ప్రాణస్య ద్రష్టా తమసో ద్రష్టా సర్వస్య ద్రష్టా తతః సర్వస్మాదన్యో విలక్షణః॥౨॥

చక్షురాదియోగాత్ అవస్థాయోగాద్వా ద్రష్టృత్వమవస్థావత్త్వం చ స్యాదిత్యాశఙ్క్య తద్వైలక్షణ్యమాహ—చక్షుష ఇతి। చక్షుషో ద్రష్టా, న హి యో హి ద్రష్టా స తేన దృశ్యేన తద్వాన్ భవతి। తథా శ్రోత్రస్య ద్రష్టా—వ్యాఖ్యాతమ్। చక్షుః శ్రోత్రగ్రహణం శిష్టజ్ఞానేన్ద్రియోపలక్షణార్థమ్। తథా వాచో ద్రష్టేతి కర్మేన్ద్రియోపలక్షణార్థమ్। తథా సంకల్పనిశ్చయాత్మకవృత్తిమన్మనసో బుద్ధేరపి ద్రష్టా। మనోబుద్ధిగ్రహణం చిత్తాహంకారయోరప్యుపలక్షణార్థమ్। తథా ప్రాణస్య ద్రష్టా। ప్రాణగ్రహణం అపానాదివృత్తిచతుష్టయోపలక్షణార్థమ్। తమసః స్వాజ్ఞానస్య ద్రష్టా। కిం బహునా—దృశ్యాదృశ్యత్వేన జ్ఞాతాజ్ఞాతతయా చ యద్యత్ వర్తతే తస్య సర్వస్యాపి ద్రష్టా। యతః స్వాతిరిక్తసర్వదృశ్యప్రపఞ్చస్య ద్రష్టా తతః సర్వస్మాదన్యః వ్యతిరిక్తః। బుద్ధ్యాదివత్ జ్ఞాతృత్వేన తాదాత్మ్యం స్యాదిత్యత ఆహ—విలక్షణ ఇతి। వ్యభిచారిణ్యపి కరణగ్రామే తద్ద్రష్టా అవ్యభిచారీ సర్వానుస్యూతత్వాత్॥౨॥

తుర్యతుర్యస్య సర్వసాక్షిత్వాదవిక్రియత్వమ్

చక్షుషః సాక్షీ శ్రోత్రస్య సాక్షీ వాచః సాక్షీ మనసః సాక్షీ బుద్ధేః సాక్షీ ప్రాణస్య సాక్షీ తమసః సాక్షీ సర్వస్య సాక్షీ తతోఽవిక్రియో మహాచైతన్యోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ ప్రియతమ ఆనన్దఘనం హ్యేవమస్మాత్ సర్వస్మాత్ పురతః సువిభాతమేకరసమేవాజరమమృతమభయం బ్రహ్మైవ॥౩॥

చక్షుషో ద్రష్టేత్యాది సర్వస్య ద్రష్టేత్యన్తం ద్రష్టృపదస్థలే సాక్షిపదప్రక్షేపేణోత్తరమాహ—చక్షుషఃసాక్షీత్యాది సర్వస్య సాక్షీత్యన్తమ్। సాక్షీ నామ ద్వయోః వివదమానయోః నిష్పక్షపాతీ స్వసంబన్ధశూన్యతయా సర్వద్రష్టేత్యర్థః। యతః సర్వవిలక్షణతయా సర్వసాక్షీ తతః తస్మాత్ దర్శనక్రియయా యుక్తోఽపి అవిక్రియః। మహచ్ఛబ్దేన త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యముచ్యతే, మహాన్ చైతన్యప్రకాశో యస్య సః మహాచైతన్యః అనుదితానస్తమితప్రకాశత్వాత్। స్వస్యైవ సర్వస్మాత్ ప్రేమాస్పదత్వం దర్శయతి—అస్మాదితి। అస్మాత్ ఉపలభ్యమానాత్ పుత్రకళత్రాదేరపి సర్వస్మాత్ ప్రియతమః, “తదేతత్ ప్రేయః పుత్రాత్ ప్రేయో విత్తాత్” ఇత్యాదిశ్రుతేః। స్వాత్మస్వరూపం యతః ప్రియతమం, తతః ఆనన్దఘనం, సాతిశయానన్దాపహ్నవసిద్ధనిరతిశయానన్దత్వం ఆనన్దఘనత్వమ్। ఉక్తాత్మజ్ఞానఫలమాహ—

హ్యేవమితి। ఏవం ఉక్తప్రకారేణ ఆత్మానం తుర్యతుర్యం జానతః అస్మాత్ స్వాతిరిక్తాత్ అపహ్నవతాం గతాత్ పురతః పూర్వమేవ స్వమాత్రతయా భాతం సువిభాతం నిస్సంశయం భాతమిత్యర్థః। నిత్యానన్దచిదేకరసమేవ హి యదుత్తమాధికారిదృష్ట్యా సువిభాతం తద్దర్శయతి—ఏకరసమేవేతి। నిత్యానన్దసదాదిరూపమప్యేకస్వభావమేవ। తత్ర న హి కశ్చన భేదోఽస్తి। యదుక్తమేకరసమితి శృఙ్గగ్రాహికయా తదాహ—అజరమితి। జరాఽఽదిషడూర్మ్యాస్పదస్థూలాదిశరీరవైరళ్యాత్। జరాఽఽస్పదశరీరాభిమానతో మృతిః స్యాదిత్యత ఆహ—అమృతమితి। అమరమితి వా పాఠః తయోరేకార్థత్వాత్। భావవికారవైరళ్యాత్ అమృతత్వం సిద్ధమిత్యర్థః। తథా అభయం భయహేతుద్వైతాభావాత్। బ్రహ్మైవ మహాచైతన్యాఖణ్డానన్దైకరసస్వభావతయోపబృంహణాత్ త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యం బ్రహ్మేత్యర్థః॥౩॥

మధ్యమాధికారిణాం ఓఙ్కారాత్మనోః ఏకీకరణవిధిః

అప్యజయైనం చతుష్పాదం మాత్రాభిరోంకారేణ చైకీకుర్యాత్॥౪॥

ఉత్తమాధికారిణాం ఆత్మయాథాత్మ్యం ఏవం ప్రకటయిత్వా యథావత్ ప్రతిపత్తుమశక్తాన్ ప్రతీదమాహ—అప్యజయేతి। ఏనం ముక్తమాత్మానం చతుష్పాదం అధ్యాత్మం అధిదైవం చ అజయా స్వావిద్యయాఽపి సంభావితభేదం మాత్రాచతుష్టయసహితం వక్ష్యమాణోఙ్కారేణ శాస్త్రోక్తయా బుద్ధ్యా ఏకీకుర్యాత్॥౪॥

అకారప్రథమపాదయోరభేదః

జాగరితస్థానశ్చతురాత్మా విశ్వో వైశ్వానరశ్చతూరూపోఽకార ఏవ చతూరూపో హ్యయమకారః స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిరకారరూపైరాప్తేరాదిమత్త్వాద్వా స్థూలత్వాత్ సూక్ష్మత్వాద్బీజత్వాత్ సాక్షిత్వాచ్చ। ఆప్నోతి హ వా ఇదం సర్వమాదిశ్చ భవతి య ఏవం వేద॥౫॥

ఏవం ఏకీకరణప్రకారమాహ—జాగరితస్థాన ఇతి। వ్యాఖ్యాతమ్। చత్వారి రూపాణ్యస్యేతి చతూరూపః, రూప్యతే హ్యయమాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభావైః సర్వావస్థాసు। అత ఏవాయం చతురాత్మా। చత్వారి నామధేయాన్యప్యత్రైవోక్తాని। చతురాత్మాఽపి ప్రత్యవస్థం

చతురాత్మని నిర్విభాగతుర్యతుర్యేణ సాకం షోడశాత్మకత్వమ్। తత్ కథం? అకార ఏవ చతుర్నామధేయః చతూరూపః ప్రథమః పాదః। చతూరూపస్యాకారస్య కిం అనుగతం రూపమిత్యత్ర చతూరూపం ఉదాత్తస్వరితానుదాత్తజ్ఞానరూపాణి ప్లుతదీర్ఘహ్రస్వజ్ఞానరూపాణి చ నామరూపాణి చత్వారి యస్య స చతూరూపః హి యస్మాదయమ్। కథం? ప్రథమపాదేన తాదాత్మ్యం ప్రాప్తః ప్రణవమాత్రారూపః। తత్రాకారరూపో వర్ణః కేనైవం తాదాత్మ్యం ప్రతిపన్నః? ఇత్యత్ర స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః। తత్ర స్థూలం జాగరణజాగరణం, తత్ర సర్వవిషయవైశద్యాత్। జాగరణస్వప్నో హి సూక్ష్మం, జాగరణస్వప్నస్య బాహ్యేన్ద్రియప్రకాశాభావాత్। బీజం జాగరణసుషుప్తం, బాహ్యాన్తర్వ్యాపారోపరమాత్। సాక్షీ జాగరణతురీయం, అజ్ఞాతాత్మనో జ్ఞాతాత్మనో వా బాహ్యాన్తరార్థజ్ఞానప్రతీతౌ హేతుఃతద్భావాభావప్రకాశకత్వమ్। ఏవం స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిణస్తే। స్థూలాభ్యాం ప్లుతోదాత్తాభ్యాం స్థూలస్సన్నకారో విశదప్రకాశవాన్ సకారకక్రియో జాగరణజాగరణం, సూక్ష్మాభ్యాం దీర్ఘస్వరితాభ్యాం అబాహ్యార్థప్రకాశవానయం సకారకక్రియో జాగరణస్వప్నస్థానః, బీజాభ్యాం హ్రస్వానుదాత్తాభ్యాం బీజభూతో బాహ్యాన్తరవిషయశూన్యో జాగరణ సుషుప్తస్థానః, స్వాజ్ఞానసాక్షిభ్యాం మానసాకారాభ్యాం సాక్షీ జాగరణతురీయశ్చ తాదాత్మ్యం నేతవ్యః। ఏవమకారస్య చాతుర్విధ్యముక్తం, తతః సామ్యాన్తరమాహ—ఆప్తేరితి। అకారో హి సర్వాం వాచమాప్నోతి “అకారో వై సర్వా వాక్" ఇతి శ్రుతేః అనుభవాచ్చ। సర్వం వస్తుజాతమాప్నోతీత్యాత్మా। ఏవమకారాత్మనోరాప్తిసామాన్యాత్ అకారాత్మనోరైక్యమ్। ఆప్తితః సామ్యముక్త్వా ఆదితః సామ్యమాహ—ఆదిమత్త్వాద్వేతి। యత్పదాకారయోరాదిః ప్రాథమ్యమస్తి స ఆదిమాన్, తద్భావస్తత్త్వం, తస్మాత్ ఆదిమత్త్వాత్। వాశబ్దేన ప్రథమమాత్రాపాదయోః చతురాత్మత్వం ద్యోత్యతే। ప్రథమపాదస్య అవస్థాచతుష్టయేన కథం సామ్యమిత్యత్ర హేతవః సన్తీత్యాహ—స్థూలత్వాత్ సూక్ష్మత్వాత్ బీజత్వాత్ సాక్షిత్వాచ్చేతి। యథా జాగరణజాగరణే స్థూలః ప్రథమః పాదః తథా ప్లుతోదాత్తరూపాభ్యాం అకారః స్థూలః, తయోః విశదప్రకాశరూపత్వాత్, తద్భావః తత్త్వం తస్మాత్ స్థూలత్వాత్। యథా జాగరణస్వప్నే మనోవిలాసార్థప్రకాశే ప్రథమః పాదః సూక్ష్మః తథా అకారోఽపి దీర్ఘస్వరితాభ్యాం సూక్ష్మః, యథా జాగరణస్వాపో బాహ్యాన్తఃకరణవిరామే స్వాజ్ఞానే ప్రథమః పాదో బీజరూపః తథా అకారోఽపి హ్రస్వానుదాత్తాభ్యాం బీజరూపః, యథా జాగరణతురీయే స్వబాహ్యాన్తర్వృత్త్యప్రతీతిసిద్ధే ప్రత్యక్ప్రకాశే ప్రథమః పాదః సాక్షీ తథా అకారోప్యుక్తకాలత్రయయుగాద్వ్యావృత్తో జ్ఞానరూపః సాక్షీ। తథా చోపపన్నం ఉభయోరపి స్థూలత్వం సూక్ష్మత్వం బీజత్వం సాక్షిత్వం చ సామ్యముక్తమ్। చకారో హేతుచతుష్టయస్యాపి ఉక్తక్రమసంబన్ధచతుష్టయార్థః। య ఏవం ప్రథమపాదమాత్రాసామాన్యం వేద సోఽయం హ వా ఇదం సర్వమాప్నోతి జగదాదిః ప్రథమశ్చ భవతి॥౫॥

ఉకారద్వితీయపాదయోరభేదః

స్వప్నస్థానశ్చతురాత్మా తైజసో హిరణ్యగర్భశ్చతూరూప ఉకార ఏవ చతూరూపో హ్యాయముకారః స్థూలసూక్ష్మవీజసాక్షిభిరుకారరూపైరుత్కర్షాదుభయత్వాద్వా స్థూలత్వాత్ సూక్ష్మత్వాద్వీజత్వాత్ సాక్షిత్వాచ్చ। ఉత్కర్షతి హ వై జ్ఞానసంతతిం సమానశ్చ భవతి య ఏవం వేద॥౬॥

యథా ప్రథమపాదోఽకారశ్చ ప్రపఞ్చితః తథా ద్వితీయపాదశ్చోకారః ప్రపఞ్చ్యతే—స్వప్నేతి। యథా జాగరణస్థానస్య జాగరణభేదైః చతురాత్మత్వం, తథా స్వప్నస్థానస్య స్వాప్నదేహేన్ద్రియార్థసంబన్ధస్వప్నజాగరణం స్థూలరూపః, స్వాప్నికమానసార్థప్రకాశః సూక్ష్మస్వప్నస్వప్నః, స్థూలసూక్ష్మార్థప్రకాశవిరళం స్వప్నసుషుప్తం బీజం, బాహ్యాన్తర్విశేషానుపలమ్భాత్ సాక్షీ స్వప్నతురీయః, ఏతైశ్చతూరూపైః చతురాత్మత్వమ్। ఉకారో ద్వితీయామాత్రా, ఉకారస్య ఉత్కర్షాత్ ఆధిక్యాత్। సర్వస్మాదధికో హ్యాయమాత్మా। తథా సర్వస్మాదుకారో హ్యధికః। ఉభయత్వాత్ ద్విత్వసంఖ్యాఽఽక్రాన్తత్వాత్ స్వప్నస్థానో ద్వితీయః పాదః। ద్వితీయపాదోకారసామాన్యజ్ఞానఫలమాహ—య ఇతి। య ఏవం వేద స హ వై జ్ఞానసన్తతిం లబ్ధ్వా సార్వభౌమేన ఈశ్వరేణ వా సమానశ్చ భవతి। వ్యాఖ్యాతమితరత్॥౬॥

మకారతృతీయపాదయోరభేదః

సుషుప్తస్థానశ్చతురాత్మా ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరశ్చతూరూపో మకార ఏవ చతూరూపో హ్యయం మకారః స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిర్మకారరూపైర్మితేరపీతేర్వా స్థూలత్వాత్ సుక్ష్మత్వాద్వీజత్వాత్ సాక్షిత్వాచ్చ। మినోతి హ వా ఇదం సర్వమపీతిశ్చ భవతి య ఏవం వేద॥౭॥

యథా ప్రథమద్వితీయపాదావకారోకారాభ్యాం అభిన్నౌ, ఏవం తృతీయపాదమకారావపీత్యాహ—సుషుప్తేతి। ఘటాదేరజ్ఞానం సుషుప్తజాగరణం స్థూలం, స్థూలవాసనాసంవలితఘటాదేరజ్ఞానం సూక్ష్మస్వాపస్వప్నః, కరణగ్రామోపరమే సవృత్తికావరణాజ్ఞానవృత్తిః శాన్తేవ యత్ర భాతి తత్ సుషుప్తసుషుప్తం బీజం, పూర్వావస్థాప్రపఞ్చభావాభావప్రకాశకసాక్షి సుషుప్తతురీయం, ఏవం చతూరూపస్య సత్త్వాత్ చతురాత్మత్వమ్। ప్రణవస్య తృతీయా మాత్రా మకారః। యద్యప్యకారాదిధర్మాః ప్లుతాదయో మకారే న సన్తి, తథాఽప్యకారస్య సర్వవర్ణాత్మకత్వాత్ సాకారే మకారే తద్ధర్మాణాం సత్త్వాత్ తస్యాప్యకారాదివచ్చతూరూపత్వం అవిరుద్ధమ్। మితేః మానరూపత్వాత్, సాక్షిరూపేణ హ్యాత్మా మినోతి ఇదం సర్వమ్। అపీతేః అప్యయాత్, ఇదం జాగరణస్వప్నతత్కార్యజాతం

సర్వం మకారావచ్ఛిన్నప్రాజ్ఞాత్మని ప్రలీయతే। య ఏవం సుషుప్తస్థానమకారసామాన్యం వేద తస్యేదం ఫలం—ప్రస్థపరిమితయవవత్ సచరాచరం జగదవగచ్ఛతి। హ వా ఇదం సర్వం వ్యాఖ్యాతమ్। అపీతిశ్చ భవతి కాలాగ్నిరుద్రవత్ స్వాతిరిక్తం గ్రసతి। కామాదీనామప్యయో భవతి॥౭॥

చతుర్థపాదప్రపఞ్చనమ్

మాత్రాఽమాత్రాః ప్రతిమాత్రాః కుర్యాత్। అథ తురీయ ఈశ్వరగ్రాసః స స్వరాట్ స్వయమీశ్వరః స్వప్రకాశశ్చతురాత్మోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞావికల్పైః। ఓతో హ్యయమాత్మా హ్యర్థైవేదం సర్వమన్తకాలే కాలాగ్నిః సూర్యో స్త్రైః।అనుజ్ఞాతా హ్యయమాత్మా హ్యస్య సర్వస్య స్వాత్మానం దదాతీదం సర్వం స్వాత్మానమేవ కరోతి యథా తమః సవితా। అనుజ్ఞైకరసో హ్యయమాత్మా చిద్రూప ఏవ యథా దాహ్యం దగ్ధ్వాఽగ్నిః॥౮॥

పాదత్రయం వ్యాఖ్యాయ చతుర్థం పాదమాచష్టే—మాత్రేతి। అకారోకారమకారాఖ్యాః మాత్రాః, అమాత్రాః అర్ధమాత్రాః మాత్రావిశేషవైరళ్యాత్, మాత్రాశ్చామాత్రాశ్చ ప్రతిమాత్రాః ప్రత్యేకం అకారోకారమకారమాత్రాః ప్లుతాదివిశిష్టాః కుర్యాత్। అయమాశయః— అధ్యాత్మమధిదైవమధిభూతం చ దృగ్దృశ్యపదార్థౌ అవస్థాత్రయేఽప్యనుగతౌ। తత్ర జాగరణావస్థాయామాత్మనో దృశ్యబాధార్థౌ చతురవస్థౌ సాధిభూతౌ విశ్వశబ్దాభిధేయౌ వైశ్వానరేణ తాదాత్మ్యం గతౌ ధ్యాత్వా, వైశ్వానరం చ స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిరూపమకారప్లుతోదాత్తదీర్ఘస్వరితహ్రస్వానుదాత్తమనోమాత్రగమ్యత్వేన స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షితాం ప్రాపయిత్వా, చతూరూప ఓఙ్కారార్థే బుద్ధ్యా తాదాత్మ్యం నీత్వా, స్థూలం సూక్ష్మే సూక్ష్మం బీజే బీజం చ సాక్షిణ్యకారే సంహరేత్। ఏవం స్వప్నస్థానస్థాధిభూతో హిరణ్యగర్భః[భ], చతురవస్థః స చతూరూప ఉకారే, ఉకారోఽపి స్థూలసూక్ష్మే, సూక్ష్మోఽపి బీజే, బీజం చ సాక్షిణ్యుకారే సంహరణీయః। ఏవం సుషుప్తిస్థానస్థాధిభూతః ఈశ్వరే, ఈశ్వరః చతురవస్థో మకారే, మకారః స్థూలసూక్ష్మే, సూక్ష్మో బీజే, బీజం చ మకారే సాక్షిణి సంహరణీయః। అకారసాక్షిణముకారసాక్షిణి, ఉకారసాక్షిణం మకారసాక్షిణి, మకారసాక్షిణం తుర్యసాక్షిణ్యమాత్రే ప్రణవరూపే సంహరేత్। ఏవం ప్రతిమాత్రాః కుర్వతో మాత్రాః అమాత్రాః భవన్తీతి। అథ పూర్వేభ్యో విలక్షణః తురీయః యో మకారమాత్రాఽభిన్నమీశ్వరం గ్రసతి స ఈశ్వరగ్రాసః। య ఈశ్వరగ్రాసః సోఽయం సాధనాన్తరమనపేక్ష్య స్వయమేవ రాజత ఇతి స్వరాట్ సర్వత్ర స్వయమేవేశ్వరో నియన్తా సన్। స్వాతిరిక్తమనపేక్ష్య స్వేనైవ ప్రకాశత ఇతి స్వప్రకాశః। అయమపి చతురాత్మా ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైః। ఉక్తార్థమేతత్। ఓతత్వం వ్యాకరోతి—ఓతో హ్యయమాత్మేతి।

వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకప్రపఞ్చారోపాధికరణవిశ్వవిరాడైక్యాత్మనా స్థూలప్రపఞ్చానుస్యూతత్వాత్ అయమాత్మా ఓతా ఓతో హి వ్యాపక ఏవేత్యర్థః। ఏవం కృత్స్నస్థూలప్రపఞ్చోతత్వే దృష్టాన్తమాహ—అథేతి। ఇదం మూర్తప్రపఞ్చజాతం సర్వమన్తకాలే యద్యపీదానీమపి సవితా స్వకిరణైః సర్వమిదం వ్యాప్నోతి తథాఽపి ప్రపఞ్చాన్తకాలే కాలః సర్వవినాశకారీ స ఏవాగ్నిః పాతాళతలమారభ్య యావదవిద్యాఽణ్డభిత్తిః తావదిదం సర్వం నిర్దహన్ స ఏవ కాలాగ్నిః సూర్యః ఉగ్రైః కిరణైః ఇదం సర్వం వ్యాప్నోతి, వ్యాప్య నిఃశేషం భస్మ కరోతీత్యర్థః। తుర్యజాగరాధారమోతాత్మానముక్త్వా తుర్యస్వప్నాధారమనుజ్ఞాత్రాత్మానమాహ— అనుజ్ఞాతేతి। అయమాత్మా తుర్యతైజససూత్రైక్యాత్మనా "తత్ త్వమసి, అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇతి ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాహమస్మీతి ఆత్మానం అనుజానాతీతి అనుజ్ఞాతా, పూర్ణబోధస్వరూపత్వాత్। అస్య సర్వస్య స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చజాతస్య "మద్వ్యతిరిక్తమణుమాత్రం న విద్యతే" ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్వప్రబోధేన స్వాత్మానం దదాతి। కిం బహునా—ఇదం సర్వం స్వాత్మానమేవ కరోతి స్వావశేషం కరోతీత్యర్థః। ఉక్తార్థే దృష్టాన్తమాహ—యథేతి। యథా సవితా స్వోదయసమకాలం నిశి స్వావారకం తమః స్వావశేషం గ్రసతి తథా అయమాత్మేత్యర్థః। తుర్యసుషుప్తానుజ్ఞైకస్వరూపం వ్యాకరోతి—అనుజ్ఞైకరస ఇతి। వ్యష్టిసమష్టితుర్యసుషుప్త్యాసనతుర్యప్రాజ్ఞబీజైక్యానుజ్ఞారూపేణ వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకజాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తకలనాయాః అపహ్నవానుజ్ఞాం దత్వా స్వయమఖణ్డైకరసతుర్యతుర్యాభిముఖో భవతీతి అయమాత్మా అనుజ్ఞైకరసో హి భవతీత్యర్థః। స్వభావతః చిద్రూప ఏవ। చిద్రూపత్వే దృష్టాన్తమాహ—యథేతి। యథా అగ్నిః స్వదాహ్యం కాష్ఠకరీషాదికం దగ్ధ్వా భస్మీకృత్య నిర్వికల్పోఽవతిష్ఠతే తథైవ స్వాత్మబోధేన సర్వమిదం జడం స్వావశేషం కృత్వా స్వస్వరూపేణ అవతిష్ఠతే।తుర్యజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాంశేషు తుర్యజాగరణస్వప్నాంశౌ సధూమజ్వాలావదగ్నితుల్యౌ, తుర్యసుషుప్తస్తు శరాఙ్గారవత్ నిర్వికల్పకతయా అవతిష్ఠత ఇత్యర్థః॥౮॥

తుర్యతుర్యప్రపఞ్చనమ్

అవికల్పో హ్యయమాత్మాఽఽవాఙ్మనోగోచరత్వాచ్చిద్రూపశ్చతూరూప ఓంకార ఏవ చతూరూపో హ్యయమోంకార ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైరోంకారరూపైః। ఆత్మైవ నామరూపాత్మకం హీదం సర్వంం తురీయత్వాత్ చిద్రూపత్వాచ్చ ఓతత్వాత్ అనుజ్ఞాతృత్వాత్ అనుజ్ఞాత్వాత్ అవికల్పరూపత్వాచ్చ। అవికల్పరూపం హీదం సర్వం నాత్ర కాచన భిదాఽస్తి నైవ తత్ర కాచన భిదాఽస్తి॥౯॥

తస్మాదప్యుపరి విద్యమానం అఘోరాదప్యుపగతాగ్నిసమానం అవాఙ్మనోగోచరత్వాత్ తుర్యతుర్య అవికల్పావికల్పం, సర్వప్రకారస్వాతిరిక్తకలనాఽపహ్నవసిద్ధత్వాత్ అవికల్పావికల్పత్వం నిరఙ్కుశమిత్యర్థః। తత్ర హేతుః చిద్రూపః చిన్మాత్ర ఇత్యర్థః। తత్ కథం? చత్వారి రూపాణి యస్య సః చతూరూపః ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైరకారోకారమకారమాత్రాఽతీతైశ్చతూరూపైః ప్రణవ ఏవ నత్వన్యః హి యస్మాత్ అయం చతుష్పాదాత్మస్వరూపః। యత ఏవం అతో నామరూపాత్మకం హీదం సర్వం తుర్యతుర్యాతిరేకేణ మృగ్యత్వాత్ తుర్యతుర్యస్య స్వతః చిద్రూపత్వాత్, స్వాధ్యస్తాకారాదిమాత్రాభేదానువృత్త్యా స్వావిద్యాపదస్థూలాంశోతత్వాత్, తత్సూక్ష్మాంశానుజ్ఞాతృత్వాత్, బీజాంశానుజ్ఞాత్వాత్, తుర్యోశావికల్పరూపత్వాత్। చకారేణ స్వతోఽయమవికల్పావికల్ప ఇతి ద్యోత్యతే। స్వాజ్ఞదృష్ట్యా యత్తదతిరేకేణ వికల్పితం భిదాజాతం స్వజ్ఞదృష్ట్యా న హి తత్రాస్తి। స్వజ్ఞాదిదృష్ట్యా సత్యత్వేన వ్యావహారికత్వేన ప్రాతిభాసికత్వేన వా నైవ తత్ర నామరూపకర్మాత్మకభిదా ఓత్రాదిభిదా వికల్పో వాఽస్తి॥౯॥

తుర్యతుర్యాదేశః

అథ తస్యాయమాదేశోఽమాత్రశ్చతుర్థోఽవ్యవహార్యః ప్రపఞ్చోపశమః శివోఽద్వైతః। ఏవమోంకార ఆత్మైవ। సంవిశత్యాత్మనాఽఽత్మానం య ఏవం వేద॥

తథా చేత్ తదవగతిః క్వేత్యత ఆహ—అథేతి। అథేతి తుర్యపాదప్రవేశానన్తర్యార్థః। వస్తుతో యదవికల్పావికల్పకం తుర్యతుర్యం తత్ కదాఽపి ఉపదేశ్యం న భవతి। యతః తదోత్రాదికలనాఽస్పృష్టం అతస్తదవగన్తుం న హి శక్యం స్వాతిరిక్తజ్ఞాత్రాద్యసంభవాత్। తథాఽపి తస్యాయమాదేశో వేదేన క్రియతే స్వాజ్ఞారోపితమాత్రాతదధ్యక్షవ్యవహారప్రపఞ్చాపహ్నవముఖేన, తదపహ్నవసిద్ధం తుర్యతుర్యాత్మకం నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమిత్యవగన్తుం శక్యమితి। శ్రుతినిర్దిష్టాదేశః కః? ఇత్యత్ర అమాత్రః స్థూలసూక్ష్మబీజభావమాపన్నాకారాదిమాత్రాప్రపఞ్చాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। చతుర్థః తుర్యవిశ్వవిరాడోత్రాదేరప్యస్య చతుర్థత్వేన తుర్యతుర్యత్వాత్। అవ్యవహార్యః వ్యవహార్యేదమంశాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। ప్రపఞ్చోపశమః జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తప్రపఞ్చాపహ్నవవృత్తేరప్యుపశమసిద్ధత్వాత్। అత ఏవ శివః పరమమఙ్గళాత్మకవికళేబరకైవల్యరూపత్వాత్। అద్వైతః నిఖిలవేదార్థపరమాద్వైతతయా నిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రత్వాత్। తం శృఙ్గగ్రాహికయా ఆహ—ఓఙ్కార ఇతి। ఏవమోఙ్కారో బ్రహ్మ ప్రణవః ఆత్మైవ నత్వన్యః అభిధానస్య అభిధేయపర్యవసన్నత్వాత్। ఏతజ్జ్ఞానఫలం మహీకరోతి—సంవిశతీతి। స్వాత్మనా

స్వాత్మానమేవ స్వమాత్రమితి సంవిశతి అవగచ్ఛతి య ఏవం వేద వేదనసమకాలం స తదేవ భవతీత్యత్ర "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి శ్రుతేః॥౧౦॥

మన్దాధికారిణాం మన్త్రరాజద్వారా తురీయావగతిః

ఏష వీరో నారసింహేన వానుష్టుభా మన్త్రరాజేన తురీయం విద్యాదేష హ్యాత్మానం ప్రకాశయతి సర్వసంహారసమర్థః పరిభవాసహః ప్రభుర్వ్యాప్తః సదోజ్జ్వలోऽవిద్యాతత్కార్యహీనః స్వాత్మబన్ధహరః సర్వదా ద్వైతరహిత ఆనన్దరూపః సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రో నిరస్తావిద్యాతమోమోహోऽహమేవేతి। తస్మాదేవమేవేమమాత్మానం పరం బ్రహ్మానుసందధ్యాదేష వీరో నృసింహ ఏవేతి॥౧౧॥

మధ్యమాధికారిణాం ఉపాయోపదేశతో హ్యుత్తమపదం ప్రవిష్టానాం పరమఫలం ప్రకటయిత్వా మన్దాధికారిణామపి తత్పదారోహాయ పరమోపాయమాహ—ఏష ఇతి। అన్యదేవతోపాసకేషు అనేకేషు సత్సు తత్ర కశ్చిదేష నృసింహస్య త్రిలోకీకణ్టకాసురవక్షఃకవాటపాటనపటోరుపాసనామహిమ్నా తత్తాదాత్మ్యం ప్రాప్త ఇవ వీరః। స్వాజ్ఞానాసురభేదనోద్యుక్తత్వాత్ వీరత్వముపపద్యతే। సోऽయం నారసింహేన వాऽనుష్టుభా మన్త్రరాజేన—వాశబ్దః పక్షాన్తరే యథావదాత్మానమవగన్తుమశక్తః తదా—నారసింహేన [నరసింహ] దైవతేన అనుష్టుప్ఛన్దస్కేన స్వతన్త్రేణ మన్త్రరాజేన తురీయం విద్యాత్ అవగచ్ఛేత్। సత్సు మన్త్రాన్తరేషు అయమేవ మన్త్రరాజః। ఏష హ్యేవ స్వాత్మానం చిన్మాత్రతయా ప్రకాశయతి। సర్వార్థసాధర్మ్యేషు మన్త్రాన్తరేషు సత్స్వపి కిమత్ర పక్షపాత ఇత్యత్ర సర్వసంహారసమర్థః స్వాజ్ఞానోపసంహారపటుత్వాత్, స్వభక్తకృతే పరప్రయుక్తపరిభవాసహః మద్భక్తో వా పరైః పరిభూయతే స్వాజ్ఞానేన వేతి। పరిభవాసహత్వే హేతుమాహ—ప్రభురితి। కో హి స్వామీ సమర్థః సన్ స్వభృత్యవిషయే పరైః కృతపరిభవం సహతే। తతోऽస్య పరిభవాసహనముచితమేవ। తురీయేణాస్య కిమిత్యత ఆహ—వ్యాప్త ఇతి। యథా తురీయో జగదిదం వ్యాప్య వర్తతే తథాऽయం స్వకీయైః పాదైః పృథివ్యాదికం వ్యాప్నువన్ వ్యాప్త ఇత్యర్థః। ఉభయతః సామ్యప్రతీత్యర్థమిత్యాహ—సదోజ్జ్వల ఇతి। యథా తురీయః స్వయంప్రకాశః అయమపి సదోజ్జ్వలత్ప్రకాశః। న కేవలమిదం సామ్యం కిన్త్విదమపీత్యాహ—అవిద్యాకార్యహీన ఇతి। రాగద్వేషాదీని అవిద్యాకార్యాణి। ఆత్మవత్—యథాऽయం తురీయః స్వాత్మనో బన్ధమావిద్యకం హరతి తథాऽయం మన్త్రరాజోऽపి స్వాత్మబన్ధహరః। సర్వదా తుర్యవత్—ద్వైతరహితః, తుర్యవత్ సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రః। తత్ర హేతుః— నిరస్తావిద్యాతమోమోహః తుర్యవత్తాదృశాక్షరత్వాత్। ఏవం సామ్యముక్త్వా

ఇదానీమక్షరార్థసామ్యమాహ—అహమేవేతి। యథాఽయం తురీయోఽస్మత్ప్రత్యయగ్రాహ్యః ఏవం మన్త్రరాజోఽపీత్యర్థః। యస్మాదేవం తస్మాత్ నారసింహేనానుష్టుభా మన్త్రరాజేన ఇమమేవానన్దాత్మానం సర్వస్మాత్ పరం ఉత్కృష్టం పరిచ్ఛేదత్రయాతీతం బ్రహ్మ అనుసందధ్యాత్। ఏవం కుర్వన్నిరుపచరితోఽయమేవ వీరో నృసింహ ఏవ భవతి॥౧౧॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తృతీయః ఖణ్డః

ప్రణవమన్త్రరాజపాదానాం తురీయాత్మనా ధ్యానమ్

తస్య హ వై ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా సా ప్రథమః పాదో మవతి ద్వితీయా ద్వితీయస్య తృతీయా తృతీయస్య చతుర్థ్యోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపా తయా తురీయం చతురాత్మానమన్విష్య చతుర్థపాదేన చ తయా తురీయేణానుచిన్తయన్ గ్రసేత్॥౧॥

ఉత్తమాధికారిణాం నిర్విశేషం మధ్యమాధికారిణాం సవిశేషం చ బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య పునః సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం మధ్యమాధికారిణం సంబోధయితుం ఖణ్డికేయమారభ్యతే—తస్యేతి। ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యాదినా యః ప్రణవో వర్ణితః తస్య హ వై ప్రణవస్య। హవా ఇతిశబ్దౌ ప్రసిద్ధిస్మరణార్థౌ। యేయమకారాఖ్యా మాత్రా సేయం ప్రణవమన్త్రరాజయోః ప్రథమః పాదో భవతి ద్వితీయా ద్వితీయస్య తృతీయా తృతీయస్యేతి। షష్ఠీ ప్రథమార్థా। ద్వితీయా ఉకారః తృతీయా మకారః। ద్వితీయో ద్విసంఖ్యాపూరణః తృతీయః త్రిసంఖ్యాపూరణః। చతుర్థీ చతుఃసంఖ్యాపూరణీ। సేయం కీదృశీత్యత్ర ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపా। సోభయతశ్చతుర్థః పాదో భవతీత్యధ్యాహార్యమ్। తయా చతుర్థ్యా తురీయం చతురాత్మానం ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పైః చతుర్భేదం ఆనన్దాత్మానం అన్విష్య స్వాచార్యోపదేశపురస్సరమిత్యర్థః। ప్రణవమన్త్రరాజయోః చతుర్థమాత్రయా పాదేన చ—ఏకైకమాత్రాపాదయోరపి తురీయేణాభేదార్థౌ—తథా ప్రణవతుర్యమాత్రయా మన్త్రరాజతుర్యపాదేన చ మాత్రాపాదైక్యతో వికల్పేనాచార్యోపదేశం అనుచిన్తయన్ గ్రసేత్ తుర్యాత్మబుద్ధ్యా సర్వమిదముపసంహరేత్॥౧॥

ప్రథమపాదధ్యానమ్

తస్య హ వా ఏతస్య ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా పృథివ్యకారః స ఋగ్భిర్ఋగ్వేదో బ్రహ్మా వసవో గాయత్రీ గార్హపత్యః సా ప్రథమః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ॥౨॥

ఇతి సూత్రప్రాయముక్తం, తదేవ పునః వివృణోతి—తస్యేతి। తస్య హ వా ఏతస్య ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా— వ్యాఖ్యాతమన్యత్। పృథివీ సప్తద్వీపవతీ సాగరమేఖలా। అక్షరస్తు అకారః। సోఽక్షరః పృథివ్యాత్మకః అకారః।మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకః ఋగ్వేదోఽప్యేతదాత్మకః। జగదుత్పాదకో బ్రహ్మాఽస్య దేవతా భవతి। అష్టావగ్న్యాదినక్షత్రాన్తా వసవోఽస్యాధిదేవతాః ఏతదాత్మానః। గాయత్రీ చతుర్వింశత్యక్షరాత్మికా। గార్హపత్యోఽగ్నిః। ఏవముక్తా మాత్రా సా ప్రణవమన్త్రరాజయోః ప్రథమః పాదో భవతి। యోఽయమాత్మనః ప్రథమః పాదః ప్రణవమాత్రారూపః స సర్వోఽపి చతురాత్మేత్యాహ—భవతి చేతి। సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలత్వాత్ సూక్ష్మత్వాత్ బీజత్వాత్ సాక్షిత్వాత్ స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః చతురాత్మత్వమిత్యర్థః॥౨॥

ద్వితీయపాదధ్యానమ్

ద్వితీయాఽన్తరిక్షం స ఉకారః స యజుర్భిర్యజుర్వేదో విష్ణు[ష్ణూ]రుద్రాస్త్రిష్టుబ్దక్షిణాగ్నిః సా ద్వితీయః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మవీజసాక్షిభిః॥3॥

ఉకారరూపిణీ ద్వితీయా మాత్రా అన్తరిక్షం అన్తరిక్షలోకః ఉకారాక్షరః। స ఏవ యజుర్భిః అవివక్షితఛన్దోభిః మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకోఽయం యజుర్వేదః అధ్వరప్రకాశకః। జగద్ధితకారీ విష్ణుః అస్య దేవతా రుద్రాః ఏకాదశ ఇన్ద్రియాణ్యస్యాధిదైవతాని। త్రిష్టుప్ఛన్దస్తు చ[తుశ్చ]త్వారింశదక్షరాత్మకమ్। దక్షిణాగ్నిః ప్రసిద్ధః। సా ద్వితీయః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ఇత్యుక్తార్థమ్॥3॥

తృతీయపాదధ్యానమ్

తృతీయా ద్యౌః స మకారః స సామభిః సామవేదో రుద్ర ఆదిత్యా జగత్యాహవనీయః సా తృతీయః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ॥౪॥

తృతీయసంఖ్యాపూరణీ ద్యౌః ద్యులోకః తృతీయమాత్రాఽభిన్నః సః మకారః। స సామభిరితి [సామ]ప్రధానైః మన్త్రైః సహ సామవేదః గీతిప్రధానో మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకః సామవేదః। అస్య దేవతా రుద్రః సంహారకర్తా। తత్తాదాత్మ్యం ప్రాప్తాః ద్వాదశమాసాత్మకాః ఆదిత్యాః అస్యాధిదైవతమ్। తాదాత్మ్యం ప్రాప్తా జగతీ అష్టాచత్వారింశదక్షరాత్మకం ఛన్దః। స ఆహవనీయః ఆహుత్యధికరణమగ్నిః। సా తృతీయః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ఇత్యుక్తార్థమ్॥౪॥

చతుర్థపాదధ్యానమ్

యాఽవసానేఽస్య చతుర్థ్యర్ధమాత్రా సా సోమలోక ఓంకారః సాఽఽథర్వణైర్మన్త్రైరథర్వవేదః సంవర్తకోఽగ్నిర్మరుతో విరాడేకర్షిర్భాస్వతీ స్మృతా సా చతుర్థః పాదో భవతి భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః॥౫॥

మాత్రాత్రయావసానే యా ప్రసిద్ధా అస్య ప్రణవస్య చతుస్సంఖ్యాపూరణీ అర్ధమాత్రా యా మాత్రాఽతీతరూపా సా హ్యర్ధమాత్రా సోమలోకః, సహ ఉమయా విద్యయా వర్తతే య ఈశ్వరః స సోమః। ఓంకారమాత్రాఽతీతప్రణవో హి ఋుగాదిసారభూతః। సా ఉక్తార్ధమాత్రా ఆథర్వణైః మన్త్రైః అథర్వవేదః। ఆథర్వణమన్త్రాః షట్కర్మప్రధానాః అథర్వణా దృష్టాః, తైః సహ వర్తమానో మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకోఽథర్వవేదః। పాతాళమారభ్య త్రిలోకీం శుష్కకరీషవద్యో నిర్దహేత్ సోయం సంవర్తకోఽగ్నిః ఈశ్వరః। ఏకోనపఞ్చాశత్సంఖ్యాకాః మరుతః వాయవః అస్యాధిదైవత్యం ప్రాప్తాః। విరాట్ దశాక్షరం ఛన్దః। ఆథర్వణానాం ప్రసిద్ధోఽయం ఏకర్షిః నామాగ్నిః। యద్యపి మాత్రా భాస్వతీ, తథాఽపీయమన్తర్బహిఃప్రకాశరూపా, తతో విద్వద్భిః భాస్వతీ స్మృతా శాస్త్రోక్త్యా సాఽవగతా। సా చతుర్థః పాదో భవతి, భవతి చ సర్వేషు పాదేషు చతురాత్మా స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ఇత్యుక్తార్థమ్॥౫॥

తుర్యతుర్యే సర్వోపసంహారః

మాత్రాఽమాత్రాః ప్రతిమాత్రాః కృత్వోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపంచిన్తయన్ గ్రసేత్ ॥౬॥

మాత్రాఽమాత్రాః ప్రతిమాత్రాః కృత్వా చతుర్థమాత్రాయాం మాత్రాత్రయవత్ మాత్రాచతుష్టయేఽపి మాత్రా అమాత్రాః ప్రతిమాత్రాః విధాయ అనన్తరం ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపం చిన్తయన్ ఏకానువిద్ధం ధ్యాయన్ గ్రసేత్ యన్నిర్విశేషం బ్రహ్మ తుర్యతురీయం తస్మిన్నిదం సర్వముపసంహరేత్ ॥౬॥

తుర్యతుర్యావగతిః

జ్ఞోఽమృతో హుతసంవిత్కః శుద్ధః సంవిష్టో నిర్విఘ్న ఇమమసునియమేఽనుభూయేహేదం సర్వం దృష్ట్వా స ప్రపఞ్చహీనః ॥౭॥

ఏవముపసంహారం కుర్వత ఇదం రూపం భవతీత్యాహ—జ్ఞ ఇతి। స్వభావతోఽయం జ్ఞః సర్వజ్ఞః అమృతః మరణానుకూలోపాధ్యభావాత్ హుతసంవిత్కః యేన స్వాత్మాగ్నౌ ధ్యాత్రాదిసంవిద్ధుతా తథావిధః శుద్ధః అశుద్ధిహేత్వవిద్యాఽభావాత్ సంవిష్టః సమ్యక్ స్థిరాసనే ఉపవిష్టః నిర్విఘ్నః స్థిరాసనతః పునరుత్థానశూన్యః ఇమం సచ్చిదానన్దాత్మానం రేచకపూరకకుంభకాదిభిః అసునియమే ప్రాణనియమనేన ప్రాణబన్ధనం యన్మనస్తదపి నియమితం భవతి తేన మనసా అనుభూయ తుర్యతుర్యస్వమాత్రమితి ప్రబోధసిద్ధానుభవబలేన ఇదం సర్వం నృసింహమన్త్రరాజప్రణవపాదమాత్రాః తదవాన్తరభేదం చ దృష్ట్వా తుర్యతుర్యాతిరిక్తం నేత్యవగమ్య స ప్రపఞ్చహీనః తుర్యతుర్యావగతేః ప్రపఞ్చాపహ్నవపూర్వకత్వాత్ ॥౭॥

సకళబ్రహ్మస్వరూపమ్

అథ సకలః సాధారోఽమృతమయశ్చతురాత్మా ॥౮॥

మన్దో[ధ్యమో]త్తమాధికారిణావేవం సంబోధ్య ఇదానీం మన్దప్రజ్ఞం బుబోధయిషురాహ—అథేతి। అథోత్తమమధ్యమాధికారిభ్యాం అన్యో మన్దాధికారీ వక్ష్యమాణప్రకారేణ సంబోధనీయః। తత్ కథం?

చతుర్భేదాధ్యజాగరితస్థానతంత్రత్యాధ్యాత్మాదివిశిష్టవిశ్వవిరాడకార-(తద్భేదపర్వతాది) చతుర్భేదేద్ధస్వప్నస్థానతత్రత్యాధ్యాత్మాదిభేదవత్తైజసహిరణ్యగర్భోకార తథా చతుర్భేదాధ్యసుషుప్తస్థానతత్రత్యాధ్యాత్మికాదిభేదవత్ప్రాజ్ఞేశ్వరమకార తథా తురీయస్థానోత్తానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పోఙ్కారగర్భితమన్త్రరాజపదజాతకలాభిః సహ వర్తత ఇతి సకలః స్వాజ్ఞాదిదృష్టిప్రసక్తాధేయనిరూపితాధారాత్మనా సహ వర్తత ఇతి సాధారః అమృతం బ్రహ్మ తుర్యతురీయం తన్మయః తత్ప్రాయోఽయమాధారాత్మా స చతురాత్మా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రసంవర్తాగ్నిభేదాత్ సర్వమయః ప్రణవమన్త్రరాజాక్షరమయత్వాత్। తత్ర హేతుశ్చతురాత్మా॥౮॥

సకళహ్మధ్యానమ్

అథ మహాపీఠే సపరివారం తమేతం చతుఃసప్తాత్మానం చతురాత్మానం మూలాగ్నావగ్నిరూపం ప్రణవం సందధ్యాన్। సప్తాత్మానం చతురాత్మానమకారం బ్రహ్మాణం నాభౌ సప్తాత్మానం చతురాత్మానముకారం విష్ణుం హృదయే సప్తాత్మానం చతురాత్మానం మకారం రుద్రం భ్రూమధ్యే సప్తాత్మానం చతురాత్మానం చతుఃసప్తాత్మానం చతురాత్మానమోంకారం సర్వేశ్వరం ద్వాదశాన్తే సప్తాత్మానం చతురాత్మానం చతుఃసప్తాత్మానం చతురాత్మానమానన్దామృతరూపం షోడశాన్తే॥౯॥

సర్వమిదం చాపి చతూరూపం జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తకలనాపరమార్థదృష్ట్యా యం తుర్యతుర్యం న స్పృశతి తాదృశం తుర్యతుర్యం బ్రహ్మ స్వమాత్రమిత్యజ్ఞానతః కేచిత్ సంసరన్తో హీయన్తే, తేషాం చిత్తశుద్ధిహేతుయోగప్రదర్శనపూర్వకం తుర్యతుర్యమేవ నిరూపయతి—అథేతి। అథ శ్రుత్యాచార్యప్రసాదానన్తరం శ్రీనృసింహనివాసహేతుసుషుమ్నాఽన్తర్గతమహాపీఠే స్వానన్యభక్తపటలపరివారేణ సహ వర్తత ఇతి సపరివారమ్। యద్వా—పూర్వోక్తపూజాపీఠే అఙ్గాదిద్వాత్రింశద్వ్యూహాన్తర్గతపరివారేణ సహ వర్తత ఇతి సపరివారం తం సకలం సాధారం సర్వమయమమృతమయమితి చతురాత్మానం ఏతం స్వయంప్రకాశసదానన్దాత్మానం పృథివ్యకార-ఋగ్వేదబ్రహ్మవసుగాయత్రీగార్హపత్య—అన్తరిక్షోకారయజుర్వేదవిష్ణురుద్రత్రిష్టుబ్దక్షిణాగ్ని—ద్యుమకారసామవేదరుద్రాదిత్యజగత్యాహవనీయ—సోమలోక—ఓంకారాథర్వవేదసంవర్తకాగ్నిమరుద్విరాడేకర్షిరూపాణి చతుస్సప్తసంఖ్యాఽన్వితాని స్వరూపాణి యస్య తం చతుస్సప్తాత్మానం స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిరూపాణ్యోత్రాదీని వా స్వరూపం యస్య తం చతురాత్మానం మూలాధారత్రికోణగతోఽగ్నిః మూలాగ్నిః తస్మిన్ నృసింహాగ్నిరూపం ప్రణవాత్మకం సందధ్యాత్। మాత్రాభేదానాం విభాగమాహ—సప్తేతి।

పృథివ్యాదిగార్హపత్యాన్తాః సప్తాత్మా స్వరూపం యస్య తం సప్తాత్మానం స్థూలాదయః ఓత్రాదయో వా ఆత్మా స్వరూపం యస్య తం చతురాత్మానం ప్రణవాద్యవయవాకారమాత్రారూపం జగత్స్రష్టారం బ్రహ్మాణం నాభౌ అనుసంధానం కుర్యాత్। అథాన్తరిక్షాదిదక్షిణాగ్న్యన్తం సప్తాత్మానం చతురాత్మానం సమానం ప్రణవద్వితీయమాత్రాత్మకం ఉకారం సర్వపాలకం విష్ణుం హృదయే అనుసన్దధ్యాత్। ద్వ్యాద్యాహవనీయాన్తం సప్తాత్మానం చతురాత్మానం మకారం సర్వోపసంహారకర్తారం రుద్రం భ్రూమధ్యే అనుసందధ్యాత్। సోమలోకాద్యేకర్ష్యన్తం సప్తాత్మానం చతురాత్మానం చతుఃసప్తాత్మానం చతురాత్మానం ఉక్తార్థమ్। వస్తుతః చతుస్సప్తాత్మానం చతురాత్మానం స్వాత్మరూపనృసింహతాదాత్మ్యమాపన్నం మూలాధారే ధ్యాతవ్యముక్తవతీ శ్రుతిః। ఇదానీం తు మాత్రాభేదాన్ సప్త చతురశ్చ ప్రతిమాత్రాస్థానభేదాన్ ధ్యాతవ్యతయోక్త్వా చతుస్సప్తాత్మానం చతురాత్మానం చోపపాదితం ఓఙ్కారార్ధమాత్రారూపిణం సప్తాత్మానం చతురాత్మానం స్వేన రూపేణ చతుస్సప్తాత్మానం చతురాత్మానం సర్వేశ్వరం ద్వాదశాన్తే అనుసందధ్యాత్। ద్వాదశాన్తం నామ చుబుకమారభ్య యావత్కేశాగ్రమిదం మస్తకం తస్యాన్త ఇవాన్తే ద్వాదశాన్తే, సహస్రదళపద్మే ఇత్యర్థః। అకారోకారమకారబిన్దునాదకలాకలాతీతాత్మక-జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితురీయతుర్యజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితుర్యాతీతైశ్చ సప్తాత్మానం చతురాత్మానం చత్వార ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పాత్మానో యస్య తం చతురాత్మానం చత్వారి—జాగరితస్థానస్థూలప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలభుగ్వైశ్వానరః తథా స్వప్నసుషుప్తస్థానభేదౌ, నాన్తఃప్రజ్ఞం ఇత్యాది ఏకాత్మప్రత్యయసారపర్యన్తాని—యస్య తం చతుస్సప్తాత్మానం చతురాత్మానం ఆనన్దామృతరూపం భ్రూమణ్డలాదూర్ధ్వం షోడశాఙ్గులపరిమితే దేశే సుషుమ్నావిలసితషట్చక్రాణి భిత్త్వా అర్చిరాదిమార్గే షోడశాఙ్గులమతీత్య అన్తే ప్రదేశే సహస్రారమారభ్య షోడశాఙ్గులోపరిప్రదేశే ॥౯॥

సకళధ్యానేన తుర్యతుర్యప్రాప్తిః

అథానన్దామృతేనైతాంశ్చతుర్ధా సంపూజ్య తథా బ్రహ్మాణమేవ విష్ణుమేవ రుద్రమేవ విభక్తాంస్త్రీనేవావిభక్తాన్ లిఙ్గరూపానేవ చ సంపూజ్యోపహారైశ్చతుర్ధా లిఙ్గాన్ సంహృత్య తేజసా శరీరత్రయం సంవ్యాప్య తదధిష్ఠానమాత్మానం సంజ్వాల్య తత్తేజ ఆత్మచైతన్యరూపం బలమవష్టభ్య గుణైరైక్యం సంపాద్య మహాస్థూలం మహాసూక్ష్మే మహాసూక్ష్మం మహాకారణే చ సంహృత్య మాత్రాభిరోతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపం చిన్తయన్ గ్రసేత్॥౧౦॥

అథ ఏవం సద్బోధానన్దామృతరూపేణ ఏతాన్ అకారోకారమకారార్ధమాత్రారూఢాన్ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రతుర్యాన్ మన్త్రరాజబ్రహ్మప్రణవార్థరూపాన్

స్థూలసూక్ష్మాదిమాత్రారూఢోత్రాదిభిః చతుర్ధా సంపూజ్య తుర్యతుర్యనృసింహాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి భావనామయీం పూజాం కృత్వా, “సోఽహంభావేన పూజయేత్” ఇతి శ్రుతేః। జగతః సృష్టిస్థితిసంహారకర్తృబ్రహ్మవిష్ణురుద్రానేవ విభక్తాన్ పృథక్పృథగివ స్థితాన్ నాభిహృదయభ్రూమధ్యస్థానాన్ వస్తుతః అవిభక్తాన్ త్రీనేవ బ్రహ్మాద్యభిమానతః పరిచ్ఛిన్నాన్ తుర్యతుర్యనృసింహానన్యతయాధ్యాత్వా పునస్తానేవ అపరిచ్ఛిన్ననృసింహరూపేణ ధ్యాయేదిత్యర్థః। అధ్యాత్మమధిదైవం చ విభక్తమవిభక్తం చ యద్రూపం తదేవ ధ్యేయం న త్వాధిభౌతికమిత్యత ఆహ—లిఙ్గేతి। లిఙ్గ్యతే గమ్యతే ఇతి లిఙ్గరూపానేవ నత్వన్యాన్ చకారో విభక్తావిభక్తరూపాణాం తదవస్థానాం చ ప్రత్యేకం సంపూజ్యేతిపదసంబన్ధార్థః। సంపూజ్యోపహారైః ఉపసామీప్యేన స్థూలసూక్ష్మబీజసాక్షిభిః ఉపహారైః చతుర్ధా సంపూజ్య స్వాత్మానం సందధ్యాదిత్యనువర్తతే। అథైవం స్థైర్యప్రాప్త్యనన్తరం లిఙ్గాన్ స్వసత్తాహేతుభూతస్థావరజఙ్గమాన్ జాగరణస్వప్నసుషుప్తిస్థానాన్ అధిభూతాత్మనా అవస్థితాన్ స్వప్నవదాధ్యాత్మికేన పరిదృశ్యమానాన్ స్థూలాదిసాక్ష్యన్తశ్చతుర్భేదాన్ సంహృత్య అధ్యాత్మసంహరణం జ్ఞాత్వా। విమతం దృశ్యజాతం మత్తో న భిద్యతే దృశ్యత్వాత్ స్వప్నదృశ్యవత్ ఇతి భౌతికప్రపఞ్చోఽపి ఆధ్యాత్మికత్వేన అధిగన్తవ్యః। ఆధ్యాత్మికోఽపి ప్రపఞ్చః చతుస్సప్తాత్మనృసింహానుష్టుప్ప్రణవార్ధరూపో మూలాధారస్థ ఉపసంహరణీయః ఇత్యేతదర్థమాహ—తేజసేతి। మూలాధారనిర్గతతైజసాకారాదిరూపేణ స్థూలాదిశరీరత్రయం సంవ్యాప్య మాత్రాత్రయారూఢవిశ్వవిరాడోత్రాదిపాదత్రయేణ సమ్యగ్వ్యాప్తిం కృత్వా యత్ స్వవికల్పితం తస్య త్రిభేదభిన్నస్య స్వాధిష్ఠేయస్య తన్నిరూపితాధిష్ఠానధర్మస్యాపి దాహయానన్దాత్మానం సంజ్వాల్య ఇదం సర్వం మద్వ్యతిరిక్తం నాస్తీతి సందీప్య తత్ ఆత్మబోధసన్దీపితం తేజః ధ్యాత్రాదిప్రకాశరూపమ్। తస్య స్వభేదం నివారయతి—ఆత్మేతి। ఆత్మనః స్వస్య చైతన్యస్వరూపం బలం స్వావిద్యాతత్కార్యభస్మీకరణసామర్థ్యం అవష్టభ్య సర్వోత్కృష్టబ్రహ్మవిష్ణ్వాదిగుణైః చతుర్భేదభిన్నైః ఐక్యం సమ్పాద్య ఆధ్యాత్మికాధిదైవికరూపేణ తాదాత్మ్యమవగమ్య మహాస్థూలం ఆధిదైవికం చతుర్భేదభిన్నవైరాజరూపం చతుర్భేదభిన్నాధిదైవికే మహాసూక్ష్మే హిరణ్యగర్భే, మహాసూక్ష్మం హిరణ్యగర్భం చతుర్భేదభిన్నం మహాకారణే సర్వోత్పత్తిస్థితిభఙ్గాధికరణే ఈశ్వరే మహతి—చకారః సంహృత్యేతిపదస్య పూర్వత్రాపి సంబన్ధార్థః—సంహృత్య ఉపసంహారం కృత్వా అకారాదిమాత్రాభిః సహ అనన్తరం మాత్రాకలనాతీతే తురీయే ఓతానుజ్ఞాత్రనుజ్ఞాఽవికల్పరూపే మహాకారణం సంహృత్య తదపి అవికల్పావికల్పతుర్యతుర్యపర్యవసితం ధ్యాయన్ గ్రసేత్। తతః తుర్యతుర్యాత్మనా స్వయమేవ తిష్ఠేదిత్యర్థః॥౧౦॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

చతుర్థః ఖణ్డః

తుర్యతుర్యస్య స్వమాత్రతాఽనుసన్ధానమ్

తం వా ఏతమాత్మానం పరమం బ్రహ్మోంకారం తురీయోంకారాగ్రవిద్యోత మనుష్టుభా నత్వా ప్రసాద్యోమితి సంహృత్యాహమిత్యనుసందధ్యాత్॥౧॥

షోడశధా వికల్పితబ్రహ్మప్రణవమాత్రాపాదేయత్తాం ప్రకటయిత్వా అథ నారసింహానుష్టుభా తాదాత్మ్యం యత్ సూత్రితం తత్ప్రపఞ్చనాయ ఇయం ఖణ్డికా ఆరభ్యతే—తమితి। యః పరమాత్మా ప్రణవార్థతయోక్తః తం ఈశ్వరగ్రాసం వై ప్రసిద్ధం ఏతం ప్రత్యఞ్చం ఆత్మానం ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యకలనాపాయతః పరమం నిరతిశయం బ్రహ్మ పరిచ్ఛేదత్రయాతీతం ఓఙ్కారమ్। కిం తదక్షరతయా అవస్థితం? తత్రాహ—తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతమితి। కోఽయం తురీయోఙ్కారః? ఇత్యత్ర అకారోకారమకారాపేక్షయా అర్ధమాత్రాయాః తుర్యోఙ్కారత్వమ్, తస్యాపి తుర్యభాగః తదగ్రం మాత్రాకలనావిరళం, తత్రైవ తుర్యతుర్యతయా విశేషేణ ద్యోత్యత ఇతి తుర్యతుర్యం అనుష్టుభా మన్త్రరాజేన నత్వా తత్ర మన్త్రరాజస్థనవపదార్థం నరసింహం నమామ్యహమితి పదద్వయేన నత్వా, భగవన్ ప్రసన్నో భూత్వా ప్రహ్లాదవత్ మాముద్ధర ఇతి ప్రసాద్య। ఏవం నృసింహప్రసాదం సంపాద్య అథ అనన్తరం యద్యత్ స్వాతిరిక్తవత్ భాతం తత్తత్ ఓం ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయం తదతిరిక్తం న కించిదస్తి ఇతి సంహృత్య అపహ్నవం కృత్వా తదపహ్నవసిద్ధం అహం నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రం ఇత్యనుసందధ్యాత్॥౧॥

ఓమితిశబ్దవృత్తిప్రత్యయాపహ్నవవిధిః

అద్వైతమేవాత్మానం పరమం బ్రహ్మోంకారం తురీయోంకారాగ్రవిద్యోతమేకాదశాత్మానం నారసింహం నత్వోమితి సంహరన్ననుసందధ్యాత్॥౨॥

అథ అనుసన్ధానానన్తరం ఏతమేవాత్మానం పరమం బ్రహ్మోఙ్కారం తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం ఇత్యుక్తార్థమ్, ఉగ్రాద్యహమన్తైకాదశాత్మానం నారసింహం నత్వా పూర్వవత్ పదద్వయేనేత్యర్థః, ఓమితిశబ్దవృత్తిపత్యయజాతమపి సంహరన్ అనుసందధ్యాత్॥౨॥

నిర్విశేషబ్రహ్మానుసన్ధానమ్

అద్వైతమేవాత్మానం పరమం బ్రహ్మోంకారం తురీయోంకారాగ్రవిద్యోతం ప్రణవేన సంచిన్త్యానుష్టుభా నత్వా సచ్చిదానన్దపూర్ణాత్మసు నవాత్మకం సచ్చిదానన్దపూర్ణాత్మానం పరమాత్మానం పరం బ్రహ్మ సంభావ్యాహమిత్యాత్మానమాదాయ మనసా బ్రహ్మణైకీకుర్యాద్యదనుష్టుభైవ వా॥3॥

కిమయం ఏవం కుర్వన్ శూన్యమాత్రపర్యవసాయీ స్యాదిత్యత ఆహ—అథేతి। అద్వైతమేవాత్మానం పరమం బ్రహ్మోఙ్కారం తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం ఇత్యుక్తార్థమ్। ప్రణవేన సంచిన్త్య పూర్వవత్ అనుష్టుభా నత్వా। ఉక్తార్థం విశదయతి—సచ్చిదితి। సచ్చిదానన్దపూర్ణాత్మసు ఉగ్రమిత్యాద్యేకాదశపదేషు ఉగ్రమిత్యాదిమృత్యుమృత్యుపదాన్తం నవాత్మకం తత్పదలక్ష్యం, నమామీతి పదం ఏకం త్వంపదలక్ష్యం "జీవవాచి నమో నామ" ఇతి శ్రుతేః, అహంశబ్దస్య తయోరైక్యఘటకత్వేన అసిపదార్థత్వం యుజ్యతే, ఏవం ప్రత్యక్పరైక్యసిద్ధం సచ్చిదానన్దపూర్ణాత్మానం పరమాత్మానం పరం నిర్విశేషం బ్రహ్మ సంభావ్య అహమిత్యాత్మానం త్వంపదార్థం ఆదాయ నవపదలక్ష్యబ్రహ్మణా నృసింహేన బ్రహ్మాహం, అహం బ్రహ్మ, ఇత్యఖణ్డాకారవృత్తిమన్మనసా ఏకీకుర్యాత్ స్వావిద్యయా అనేకవదాభాతం ఏకతాం నయేత్। ఏవమైక్యసిద్ధం బ్రహ్మ అనుష్టుభైవ గమ్యమిత్యాహ—యదితి। యత్ ఏవముక్తం బ్రహ్మ తదేకాదశపదాత్మనా అనుష్టుభైవ అనుసందధ్యాదిత్యర్థః॥3॥

మన్త్రరాజస్య బ్రహ్మాత్మైక్యహేతుత్వమ్

ఏష ఉ ఏవ నృ, ఏష హి సర్వత్ర సర్వదా సర్వాత్మా నృ, సింహోఽసౌ పరమేశ్వరః అసౌ హి సర్వత్ర సర్వదా సర్వాత్మా సన్ సర్వమత్తి, నృసింహ ఏవైకల ఏష తురీయ ఏష ఏవోగ్ర ఏష ఏవ వీర ఏష ఏవ మహానేష ఏవ విష్ణురేష ఏవ జ్వలన్నేష ఏవ సర్వతోముఖ ఏష ఏవ

నృసింహ ఏష ఏవ భీషణ ఏష ఏవ భద్ర ఏష ఏవ మృత్యుమృత్యురేష ఏవ నమామ్యేష ఏవాహం ఏవం యోగారూఢో బ్రహ్మణ్యేవానుష్టుభం సందధ్యాదోంకార ఇతి॥౪॥

ఏవం మన్త్రరాజస్య బ్రహ్మాత్మైక్యహేతుతామాహ—ఏష ఇతి। ఏష ఉ ఏవ నృ—అయమర్థః, యోఽస్యాముపనిషది ఈశ్వరగ్రాస ఇతి ప్రసిద్ధ ఏష ఏవ హి ఉగ్రమిత్యాదినవపదలక్ష్యతత్పదార్థః। ఏవం నమామీతి నృశబ్దలక్ష్యం త్వంపదార్థః। ఏవమనేన వాక్యేన మహావాక్యార్థో వర్ణితః। తత్ర హేతుః—ఏష ఏవ హి సర్వత్ర సర్వదా సర్వాత్మేతి। నృపదార్థముపపాద్య సింహపదార్థమాహ—సింహ ఇతి। తస్య తత్త్వంపదగతవాచ్యార్థమత్తేభకుంభస్థలవిదారణపాటవవీర్యవత్తమత్వాత్ సింహశబ్దేన తత్పదార్థః పరమాత్మోచ్యతే। ఏవం నృసింహశబ్దలక్ష్యార్థప్రత్యగభిన్నపరమాత్మస్వరూపమాహ—అసావితి। అసౌ పరమేశ్వరః పరమాత్మా సర్వత్ర సర్వదా దేశకాలవస్తుషు సర్వదా సర్వాత్మా సన్ స్వాతిరిక్తం సర్వమత్తి। ఏవం స్వాతిరిక్తం గ్రసిత్వా స్వాత్మమాత్రతయా అవశిష్యత ఇత్యర్థః। నా చాసౌ సింహశ్చేతి నృసింహః। ఏవకారః తదతిరేకమోహనిరసనార్థః। ఏక ఏవ ఏకలః స్వద్వితీయాభావాత్। యత్రైకస్మిన్నాత్మని స్వాతిరిక్తం విలీయతే స వా ఏకలః,

ఏకబ్రహ్మావశేషేణ యత్ర సర్వం విలీయతే।

తద్బ్రహ్మైకలమాఖ్యాతం భేదే సత్యపి వస్తుతః॥

ఇతి స్మృతేః। యః ఓఙ్కారార్థతయోక్తః ఏష ఏవ తురీయః తుర్యోఙ్కారాగ్రవిద్యోత తుర్యతుర్యత్వాత్। అస్తు నామాస్య ప్రణవార్థతా, కుతః అనుష్టుప్పదార్థతేత్యత ఆహ—ఏష ఇతి। ఏష తుర్యతుర్యం ఏవోగ్రః స్వాతిరిక్తజాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తచతుష్పఞ్చదశకలనోద్ధసనాత్। ఏష ఏవ వీరః స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసర్వవిరమణహేతుత్వాత్। ఏష ఏవ మహాన్ సర్వమహత్త్వాత్। ఏష ఏవ విష్ణుః నిరఙ్కుశభూమరూపత్వాత్। ఏష జ్వలన్ ప్రకాశమాత్రత్వాత్। ఏష ఏవ సర్వతోముఖః మహావిరాట్స్వరూపత్వాత్। ఏష ఏవ నృసింహః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపత్వాత్। ఏష ఏవ భీషణః స్వాభక్తపటలభీషణాకృతిత్వాత్। ఏష ఏవ భద్రః దివ్యమఙ్గళవిగ్రహత్వాత్ వికళేబరకైవల్యరూపత్వాద్వా। ఏష ఏవ మృత్యుమృత్యుః మృత్యోః స్వాజ్ఞానస్య మారకత్వాత్। ఏష ఏవ నమామి స్వాంశజప్రాణిపటలనమస్కృతత్వాత్ ప్రత్యగభిన్నరూపత్వాద్వా। ఏష ఏవాహం అస్మత్ప్రత్యయాలమ్బనప్రత్యగ్రూపత్వాత్। ఏవం ఉక్తప్రకారేణ ప్రత్యక్పరైక్యయోగారూఢో విద్వాన్ బ్రహ్మణ్యేవానుష్టుభం మన్త్రరాజం బ్రహ్మప్త్యుపాయం

సందధ్యాత్। ధ్యానసర్వస్వమాహ—ఓఙ్కార ఇతి। తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతుర్యం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమిత్యనుసంధానం కుర్యాదిత్యర్థః। ఇతిశబ్దః ఉపదేశప్రకారసమాప్త్యర్థః॥౪॥

అనువాదకమన్త్రోదాహరణమ్

తదేతౌ శ్లోకౌ భవతః—

సంస్తభ్య సింహం స్వసుతాన్ గుణార్థాన్ సంయోజ్య శృఙ్గైర్ఋషభస్య హత్వా।
వశ్యాం స్ఫురన్తీమసతీం నిపీడ్య సంభక్ష్య సింహేన స ఏష వీరః॥౫॥

శృఙ్గప్రోతాన్ పదా స్పృష్ట్వా హత్వా తామగ్రసత్ స్వయమ్।
నత్వా చ బహుధా దృష్ట్వా నృసింహః స్వయముద్బభౌ॥ ఇతి॥౬॥

బ్రాహ్మణోక్తార్థసర్వస్వం వక్ష్యమాణమన్త్రాభ్యాం స్పష్టయతి—తదేతావితి। తస్మిన్ ఉక్తార్థం ఏతౌ వక్ష్యమాణౌ శ్లోకౌ మన్త్రౌ భవతః। అహం నృసింహానుష్టుప్ప్రతిపాద్యం యత్తుర్యతురీయం బ్రహ్మ తన్నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి సంస్తభ్య సమ్యక్ సింహం బ్రహ్మమాత్రమవగమ్య జ్ఞాత్వా తజ్జ్ఞానసమకాలం తదేవ భవామీత్యర్థః। మన్దానాం తత్ప్రతిపత్త్యుపాయమాహ—స్వసుతానితి। స్వస్య తూలాన్తఃకరణారూఢస్య సుతా ఇవాన్తఃకరణవృత్తిరూపాః బోధాః జాగరణజాగరణాదిచతుష్షష్టిశకలనాహేతవః తాన్ స్వసుతాన్ గుణార్థాన్ సత్త్వాదిగుణానాం శబ్దాదిగుణానాం చార్థభూతాన్ పఞ్చీకృతాపఞ్చీకృతతత్కార్యరూపాన్ గుణార్థాన్ ఋషభస్య శ్రేష్ఠస్య ప్రణవస్య మన్త్రరాజస్య చ శృఙ్గైః అకారాదిప్రణవమాత్రాభిః మన్త్రరాజపాదైశ్చ స్వసుతాన్ గుణార్థాన్ సంయోజ్య తత్ర ప్రణవమన్త్రరాజమాత్రాపాదాతిరిక్తబుద్ధిం హత్వా బ్రహ్మాతిరిక్తం నేతి నేతి ఇతి నిపాత్య అనన్తరం కుటిలామివ దణ్డేన వశీకృతాం స్వావిద్యాదూతికాం వశ్యాం ప్రతిక్షణం వ్యభిచారిణీం స్వాత్మనః సర్వానర్థకారిణీం బుద్ధివృత్తియువతీం ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యయోగాభ్యాసబలేన సత్పథి వశీకృతాం ధ్యాత్రాదినానాత్రిపుటీరూపేణ స్ఫురన్తీం స్వాత్మానం శ్లాఘయన్తీం వస్తుతస్తు అసతీం కారణతః స్వరూపతో విషయతో వృత్తితశ్చ శశవిషాణవదవస్తుభూతాం నిపీడ్య అపహ్నవం కృత్వా తదపహ్నవసిద్ధసింహేన నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రరూపేణ అసద్రూపమాయాతత్కార్యాపహ్నవభ్రమమపి సంభక్ష్య

స్వాత్మావశేషం ఖాదిత్వా అపహ్నవం కృత్వా స ఏష వీరః ఏవమపహ్నవకృత్ సమ్యజ్జ్ఞానీ నిష్ప్రతియోగికతయా స్వయమేవ శిష్యత ఇత్యర్థః॥౫॥ ఉక్తార్థ ససాధనమాహ—శృఙ్గేతి। అకారాదిప్రణవశృఙ్గప్రోతాన్ పూర్వోక్తగుణాన్ తదర్థోశ్చ పదా తుర్యపాదేన స్పృష్ట్వా తుర్యపాదాతిరిక్తం న కించిదస్తీతి నిశ్చిత్య తామపి సకారణాం తుర్యపాదబుద్ధిమపి హత్వా అపహ్నవం కృత్వా తాం అపహ్నవవృత్తిమపి అగ్రసత్ స్వయమ్। గ్రసేదితి వక్తవ్యే యదగ్రసదిత్యవాదీత్ తదవిద్యాయాః కాలత్రయేఽప్యసత్త్వప్రదర్శనార్థ—స్వావిద్యాం స్వావశేషతయా గ్రసేత్। ఇత్థం స్వావిద్యాఽపహ్నవతో నృసింహః పరమాత్మా స్వయముద్బభౌ నిరావృతస్వమాత్రం విజృంభత ఇత్యర్థః। తత్ర సాధనాన్యుపదిశతి—నత్వేతి। తత్తద్భావానురోధేన వివిధనమస్కారాన్ విధాయ। చశబ్దాత్ సాధనచతుష్టయసంపత్త్యాసాదితపారమహంస్యధర్మపూగవదనుష్ఠితవేదాన్తశ్రవణమననని దిధ్యాసనాని నిరన్తరం కుర్యాదితి ద్యోత్యతే। తత ఉగ్రం వీరం ఇత్యాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టం నిష్ప్రతియోగింకైకస్వరూపం స్వమాత్రమిత్యసకృత్ దృష్ట్వా దర్శనసమకాలం నృసింహజ్ఞానీ తన్మాత్రతయోద్బభౌ। ఏవం నృసింహజ్ఞానీ నృసింహ ఏవ భవతి, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః। ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః॥౬॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

పఞ్చమః ఖణ్డః

అకారానుష్టుభోస్తాదాత్మ్యమ్

అథైష ఉ ఏవాకార ఆప్తతమార్థ ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తత ఏష హ్యేవాప్తతమ ఏష హి సాక్ష్యేష ఈశ్వరోఽతః సర్వగతో న హీదం సర్వమేష హి వ్యాప్తతమ ఇదం సర్వం యదయమాత్మా మాయామాత్రమేష ఏవోగ్ర ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ వీర ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ మహానేష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ విష్ణురేష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ జ్వలన్నేష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ సర్వతోముఖ ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ నృసింహ ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ భీషణ ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ భద్ర ఏష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ మృత్యుమృత్యురేష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవ నమామ్యేష హి వ్యాప్తతమ ఏష ఏవాహమేష హి

వ్యాప్తతమ ఆత్మైవ నృసింహో దేవో బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేద సోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి ॥౧॥

ఏవం సమగ్రప్రణవేనానుష్టుప్తాదాత్మ్యముక్త్వా అథేదానీం మాత్రాభిరపి తాదాత్మ్యం ప్రకటయితుం ఖణ్డికా ఆరభ్యతే—అథేతి। అథ ఓఙ్కారానుష్టుప్తాదాత్మ్యకథనానన్తరం ఏకైకప్రణవావయవేనాకారాదినా మన్త్రరాజసమన్వయ ఉచ్యతే। యః ప్రణవార్థతయా ప్రకృతో మన్త్రరాజః ఏష ఏవాకారః న త్వన్యః। మన్త్రరాజార్థనృసింహస్యాకారమాత్రాపరిచ్ఛిత్తితోఽత్యల్పతా స్యాదిత్యత ఆహ—ఆప్తేతి। ఆప్తతమార్థః అతిశయేన వ్యాప్తః ఆప్తతమః సోఽర్థోఽభిధేయజ్ఞానే ప్రయోజనం యస్య సోఽయమాప్తతమార్థః। అతోఽయం నాల్పః, అకారస్య సర్వవాగ్వ్యాప్తేః, “అకారో వై సర్వా వాక్" ఇతి శ్రుతేః, కింతు అసౌ మన్త్రరాజతుల్యః। యద్వా—ఆప్తతమస్వరూపః యథా మన్త్రరాజో నృసింహస్వరూపే వర్తతే తథాఽయమకారోఽపీత్యాహ—ఆత్మనీతి। అకారోఽయం ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తతే। కథమాప్తతమాభిధేయో నృసింహ ఇత్యత ఆహ—ఏష హీతి। హి యస్మాత్ ఏష ఏవ నృసింహో నత్వన్యః ఆప్తతమః అతిశయేన వ్యాప్తతమత్వాత్। ఏష ఆప్తతమో నృసింహో హి యస్మాత్ సర్వసాక్షీ సర్వత్ర ఆత్మాత్మీయాభిమానశూన్యోఽపి స్వవికల్పితసాక్ష్యపటలసాక్షీ ద్రష్టా। అకారాత్మకోఽయం ఈశ్వరో నియన్తా స్వవికల్పితప్రపఞ్చస్యేత్యర్థః। అస్మాత్ నియమ్యనియమనహేతోః సర్వగతః సర్వవ్యాపకః। సర్వవ్యాపకత్వేన సర్వమయత్వే వికారిత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—న హీతి। అకారార్థనృసింహాతిరేకేణ న హ్యస్తీత్యత్ర అయం హేతుః—యస్మాత్ అకారాత్మకోఽయం నృసింహో వ్యాప్తతమః। తస్య స్వవ్యాప్యగ్రాసత్వాత్ వ్యాపకాతిరేకేణ వ్యాప్యం నాస్తీత్యాహ—ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి। యత్ కించిత్ యది ఇదం ప్రతీయతే తదా తత్ సర్వం సోఽయమాత్మా నృసింహః। అతః తత్సర్వం ఆత్మైవేత్యర్థః। స్వాతిరిక్తప్రతీతేః తత్సత్యమేవేత్యత ఆహ—మాయామాత్రమితి। స్వాతిరేకేణ వివిధం ప్రతీయమానస్య స్వాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ మాయామాత్రత్వమ్। స్వాజ్ఞానాపాయే స్వజ్ఞానతః స్వయమేవేశ్వరగ్రాసస్తుర్యతుర్యోఽవశిష్యతే। తదవగతయే ప్రణవాద్యమాత్రాత్మకాకారమన్త్రరాజైకాదశపదానామైక్యసిద్ధార్థమాహ—ఏష ఇతి। ఏష ఏవ నృసింహాత్మకో వ్యాప్తతమోఽకార ఏవ ఉగ్రః, ఏష హి వ్యాప్తతమః। ఏష ఏవ వీరః ఇత్యాది సమానమ్। ఏవం జ్ఞానఫలమాహ—య ఏవం వేదేతి। యః కశ్చన దేవో వా మనుష్యో వా అధికారీ ఏవం ఉక్తప్రకారేణ ఆప్తతమత్వేన హేతునా సర్వాత్మకనృసింహాక్షరాకార ఏవోగ్రాద్యేకాదశపదాత్మక ఇతి వేద సోఽయం ఆత్మైవ నృసింహో దేవో బ్రహ్మ భవతి సర్వోఽప్యాత్మజ్ఞానాదాత్మైవ భవతి। ఏవం జ్ఞానినః కో విశేషః? ఇత్యత ఆహ—స ఇతి। సోఽయం ప్రణవాద్యమాత్రానుష్టుబేకాదశపదార్థజ్ఞానీ ఇదం మే స్యాత్ ఇదం మా భూదితి స్వాతిరిక్తాస్తితాభ్రమహేతుః కామః తద్రహితోఽయం అకామః। కిం సద్యోజాతశిశువత్

కామహేత్వప్రవిష్ట ఇత్యత ఆహ—నిష్కామ ఇతి। అవికలేన్ద్రియో వివిధవిషయజ్ఞోఽపి నిర్గతకామః కామప్రవృత్తినిమిత్తవైరళ్యాత్। కిమయం రోగాదినా అభిభూతః కామాత్ బిభేతి తత్రాహ—ఆప్తకామ ఇతి। స్వాత్మాతిరేకేణ న హి కామః కామనీయార్థో వాఽస్తీతి స్వాత్మమాత్రధియా అయమాప్తకామః। యేన కేన వా ఆప్తకామశ్చేత్ కాలాన్తరే స్వాభిమతకామక్షయతః పునః తదాప్తుమిచ్ఛా స్యాదిత్యత ఆహ—ఆత్మకామ ఇతి। స్వావశేషకామాతిరిక్తకామాభావాత్। ఏతాదృశస్యాపి పారలౌకికకామః స్యాదిత్యత ఆహ—నేతి। తస్య ఏవం జ్ఞానినః ప్రాణాః ముఖ్యప్రాణసహితేన్ద్రియాణి నోత్క్రామన్తి అత్ర బ్రహ్మణి ఏవ సమవలీయన్తే। ఏవం విలీనప్రాణో విద్వాన్ స్వాజ్ఞస్వజ్ఞపరమార్థదశాయామపి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః॥౧॥

ఉకారానుష్టుభోస్తాదాత్మ్యమ్

అథైష ఏవోకార ఉత్కృష్టతమార్థ ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తతే తస్మాదేష సత్యస్వరూపో న హ్యన్యదస్త్యమేయమనాత్మప్రకాశమేష హి స్వప్రకాశోఽసఙ్గోఽన్యన్న వీక్షత ఆత్మాఽతో నాన్యథా ప్రాప్తిరాత్మమాత్రం హ్యేతదుత్కృష్టమేష ఏవోగ్ర ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ వీర ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ మహానేష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ విష్ణురేష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ జ్వలన్నేష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ సర్వతోముఖ ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ నృసింహ ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ భీషణ ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ భద్ర ఏష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ మృత్యుమృత్యురేష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవ నమామ్యేష హ్యేవోత్కృష్ట ఏష ఏవాహమేష హ్యేవోత్కృష్టస్తస్మాదాత్మానమేవైవం జానీయాదాత్మైవ నృసింహో దేవో బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేద సోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ

ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి॥౨॥

ఏవం ప్రణవాద్యమాత్రాఽకారమన్త్రరాజపదైక్యం తజ్జ్ఞానఫలం చ ప్రకటయిత్వా అథోకారమన్త్రరాజపదైక్యం తజ్జ్ఞానఫలం చ ప్రకటయతి—అథేతి। ఉకారోఽప్యేష నృసింహ ఏవ। ఉకారస్య నృసింహత్వే హేతుః—ఉత్కృష్టతమార్థః నృసింహస్య సర్వోత్కృష్టత్వాత్। అకారాపేక్షయోకారస్యోపరి విద్యమానత్వాదుత్కృష్టత్వమ్। ఉకారోఽభిధానం, అభిధేయో నృసింహః, తయోరభేదాత్ ఉత్కృష్టతమార్థత్వం యుజ్యతే। యదుక్తం ఉత్కృష్టతమార్థత్వం న హి తత్పరోక్షం యతోఽయముకారః ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తతే। అత ఏష నృసింహాత్మకోకారః సత్యస్వరూపః కాలత్రయాబాధ్యనృసింహార్థత్వాత్। కథమేతస్య

సత్యత్వమిత్యత్ర హి యస్మాత్ అస్మాదుకారస్వరార్ధనృసింహాత్ అన్యదమేయం నాస్తి। యద్యన్మేయం తత్తదసత్యం రజ్జుసర్పవత్। కథం ఇదం మేయమిత్యత ఆహ—అనాత్మప్రకాశం జడమిత్యర్థః। తథా అయమపి స్యాదిత్యత ఆహ—ఏష హీతి। హి యస్మాత్ ఏష ఉకారాత్మకో నృసింహః స్వయంప్రకాశః ప్రకాశమాత్రత్వాత్। అప్రకాశాన్తఃకరణయోగాత్ కథం ప్రకాశమాత్రతేత్యత ఆహ—అసఙ్గ ఇతి। యది స్వాజ్ఞదృష్ట్యా అన్తఃకరణప్రసక్తిః తదా స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తత్రాసఙ్గత్వం, పరమార్థదృష్ట్యా స్వాత్మనః అన్యన్న వీక్షతే అన్యస్యైవ మృగ్యత్వాత్। కోఽన్యన్న వీక్షతే ఇత్యత్ర ఆత్మా ఉకారరూపో నృసింహః। యతోఽయమన్యన్న వీక్షతే అతః కారణాత్ నాన్యథా ప్రాప్తిః ప్రకాశమాత్రాతిరిక్తప్రకాశవైరళ్యాత్। ఉక్తార్థం సహేతుకం నిగమయతి—ఆత్మమాత్రం హ్యేతదితి। స్వస్య నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రత్వాత్। హి యస్మాత్ నృసింహాత్మకముకారరూపం సర్వోత్కృష్టం తస్మాత్ ఏషః ఉకారస్వరూపో నృసింహ ఏవోగ్రః। తత్రోపపత్తిః—ఏష హ్యేవోత్కృష్టః విశ్వాధికత్వాత్। ఏష ఏవ వీరః ఇత్యాది సమానమ్। యస్మాదేవం తస్మాత్ ఉత్కృష్టతమత్వేన హేతునా సర్వాత్మకోకారానుష్టుబేకాదశపదాత్మకం ఆత్మానమేవైవం జానీయాత్। ఆత్మైవ నృసింహో దేవః ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్॥౨॥

మకారానుష్టుభోస్తాదాత్మ్యమ్

అథైష ఏవ మకారో మహావిభూత్యర్థ ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తతే తస్మాదయమనల్పోఽభిన్నరూపః స్వప్రకాశో బ్రహ్మైవాప్తతమ్ ఉత్కృష్టతమ ఏతదేవ బ్రహ్మాపి సర్వజ్ఞం మహామాయం మహావిభూత్యేతదేవోగ్రమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ వీరమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ మహదేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ విష్ణ్వేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ జ్వలదేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ సర్వతోముఖమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ నృసింహమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ భీషణమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ భద్రమేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ మృత్యుమృత్యేవ్యతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవ నమామ్యేతద్ధి మహావిభూత్యేతదేవాహమేతద్ధి మహావిభూతి తస్మాదకారోకారాభ్యామిమమాత్మానమాప్తతమముత్కృష్టతమం చిన్మాత్రం సర్వద్రష్టారం సర్వసాక్షిణం సర్వగ్రాసం సర్వప్రేమాస్పదం సచ్చిదానన్దమాత్రమేకరసం పరమేవ బ్రహ్మ మకారేణ జానీయాదాత్మైవ నృసింహో దేవః పరమేవ బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేద సోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ హైవ ప్రజాపతిరువాచ ప్రజాపతిరువాచ॥3॥

అకారోకారానుష్టుప్పద్వైక్యతత్ఫలవన్మకారానుష్టుబైక్యతజ్జ్ఞానఫలం చాహ—అథేతి। అథ ఉకారవ్యాప్తికథనానన్తరం మకారవ్యాప్తిః। ఏష మకారోఽప్యుక్తో నృసింహ ఏవ మహావిభూత్యర్థః।

ఆత్మన్యేవ నృసింహే దేవే బ్రహ్మణి వర్తతే యతః తస్మాదయం మహావిభూత్యర్థః। తతోఽయం మకారాఖ్యో నృసింహః ప్రత్యగభిన్నః। పరాక్సాపేక్షప్రత్యగభేదేన అల్పతా స్యాదిత్యత ఆహ— అనల్ప ఇతి। పరాక్ప్రపఞ్చస్య మృగ్యత్వాత్ అనల్పోఽయమిత్యర్థః। తత్ర హేతుః— అభిన్నరూపః। భేదహేత్వల్పావిద్యావైరళ్యాత్ అభిన్నత్వమఖణ్డత్వముపపద్యతే। అత ఏవాయం స్వప్రకాశః అజడస్వరూపత్వాత్। బ్రహ్మైవ భూమైవాయం ఆప్తతమః ఉత్కృష్టతమః అకారోకారార్థత్వాత్। కిమేతస్మాదప్యుత్కృష్టమస్తి? తత్రాహ—ఏతదితి। ఏతదేవ బ్రహ్మాపి సర్వస్మాదుత్కృష్టం అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ సర్వజ్ఞం సర్వం స్వాతిరిక్తం నేతీతి జ్ఞాతృత్వాత్ మహామాయం స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చసర్గస్థితిభఙ్గకారిణీ మహామాయా యస్య తత్ మహావిభూతి నిరుపమైశ్వర్యశాలిత్వాత్ ఏతత్ మకారరూపం బ్రహ్మైవోగ్రం ఏతద్ధి మహావిభూత్యాది సమానమన్యత్। [ఏతదితి] నపుంసకత్వం ప్రకృతం, తదనురోధేన ఉగ్రాదిపదానాం నపుంసకత్వమ్। తస్మాత్ యతో మకారరూపం బ్రహ్మ అకారోకారాభ్యాం ఇమమాత్మానం నృసింహం ఆప్తతమం ఉత్కృష్టతమం చైతన్యమాత్రతః చిన్మాత్రం సర్వస్య చక్షురాదేః ద్రష్టారం అవలోకయితారం స్వసాక్ష్యన్తఃకరణవృత్తిజాతసాక్షిణం తుర్యతుర్యాత్మనా స్వాతిరిక్తసర్వగ్రాసం సర్వప్రేమాస్పదం సర్వస్యాత్మత్వాత్, ఆత్మా హి ప్రియతమః, "తదేతత్ప్రేయః పుత్రాత్ ప్రేయః" ఇత్యాదిశ్రుతేః, సచ్చిదానన్దమాత్రమేకరసం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రణవతృతీయమాత్రాత్మకేన మకారేణ జానీయాత్। ఆత్మైవ నృసింహః ఇత్యాద్యుక్తార్థమ్। శాస్త్రార్థముపసంహరతి—ఇహేతి। 'ఓమిత్యేతదక్షరం' ఇత్యారభ్య 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇత్యన్తం ఇహైవ దేవాన్ ప్రతి ప్రజాపతిరుక్తవాన్। ఆవృత్తిరాదరార్థా ప్రకరణసమాప్త్యర్థా చ॥3॥

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

షష్ఠః ఖణ్డః

దేవానామనుష్టుభా ఆసురజయః

తే దేవా ఇమమాత్మానం జ్ఞాతుమైచ్ఛన్ తాన్ హాసురః పాప్మా పరిజగ్రాహ। త ఐక్షన్త హన్తైనమాసురం పాప్మానం గ్రసామ ఇతి।ఏతమేవోంకారాగ్రవిద్యోతం తురీయతురీయమాత్మానముగ్రమనుగ్రం వీరమవీరం మహాన్తమమహాన్తం విష్ణుమవిష్ణుం

జ్వలన్తమజ్వలన్తం సర్వతోముఖమసర్వతోముఖం నృసింహమనృసింహం
భీషణమభీషణం భద్రమభద్రం మృత్యుమృత్యుమమృత్యుమృత్యుం

నమామ్యనమామ్యహమనహం నృసింహానుష్టుభైవ బుబుధిరే। తేభ్యో హాసావాసురః పాప్మా
సచ్చిదానన్దఘనజ్యోతిరభవత్॥౧॥

స్వాత్మప్రతిపత్త్యన్తరాయేయత్తాప్రకటనపూర్వకం తన్నిరసనం కుర్వన్ ఆశాస్త్రసమాప్తి
నిర్విశేషబ్రహ్మ ప్రపఞ్చయతి। ఆదౌ ఆఖ్యాయికామవతారయతి—తే దేవా ఇతి। యే
ప్రజాపతినోపదిష్టా ఉపదేక్ష్యమాణాః తే అగ్నీన్ద్రాదయో దేవా ఇమమాత్మానం
స్వయంప్రకాశచిద్రూపం దేశికముఖాత్ జ్ఞాతుమైచ్ఛన్। తాన్ ఆత్మజ్ఞానకృతోద్యమాన్ దేవాన్
ఆసురః పాప్మా స్వాజ్ఞానతత్కార్యవృత్తిరూపః పరిజగ్రాహ కిల స్వాత్మవిస్మృతిపూర్వకం
స్వాతిరిక్తవిషయేచ్ఛాముదపాదయదిత్యర్థః। తే దేవాః ఆసురపాప్మనా స్పృష్టా అపి హన్తేతి
సానుకమ్పం ఆసురం పాప్మానం అనాత్మప్రత్యయరూపం
తదపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికాత్మజ్ఞానబలేన గ్రసామః భక్షయామః నాశయామః ఇతి ఐక్షన్త
అవలోకితవన్త ఇత్యర్థః। ఇతిశబ్దో దేవేక్షణానుకరణార్థః। తే దేవాః ఏతమేవ ప్రకృతం
ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతురీయమాత్మానమేవ వ్యాఖ్యాతం అనుష్టుప్పాదార్థరూపేణ
ఉగ్రమిత్యాద్యేకాదశవిశేషణవిశిష్టం
సర్వవిశేషాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రరూపేణ అనుగ్రం అవీరం ఇత్యాది
నిర్విశేషతథా బోధ్యం యత్స్వరూపం తదేవ బుబుధిరే సాక్షాత్కృతవన్తః। తేభ్యః తేషాం
దేవానాం యథావ్యాఖ్యాతోఽయం అసావాసురః పాప్మా సచ్చిదానన్దఘనజ్యోతిరభవత్
బ్రహ్మమాత్రస్య నిష్ప్రతియోగికతయా తదతిరేకేణ ఆసురపాప్మాసంభవాత్ ఆసుర పాప్మాఽపి
బ్రహ్మైవ బభూవేత్యర్థః॥౧॥

అపక్వకషాయస్య అనుష్టుభా ఆత్మజ్ఞానప్రాప్తిః

తస్మాదపక్వకషాయ ఇమమేవోంకారాగ్రవిద్యోతం తురీయతురీయమాత్మానం
నృసింహానుష్టుభైవ జానీయాత్। తస్యాసురః పాప్మా సచ్చిదానన్దఘనజ్యోతిర్భవతి॥౨॥

యస్మాదేవం దేవైః స్వభావవిపరీతభావప్రోపకోఽయం ఆసురః పాప్మా బ్రహ్మాతిరిక్తం నేతి
ప్రబోధేన బ్రహ్మమాత్రపదవీం ప్రాపితః తస్మాదపక్వకషాయః స్వాతిరిక్తాస్తితాఽనర్థదృష్టిః
ఇమమేవ అపరోక్షతయా విజృంభితం ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతురీయమాత్మానం

నృసింహానుష్టుభైవ జానీయాత్। తస్యాసురః పాప్మా సచ్చిదానన్దఘనజ్యోతిరేవ భవతి స్వజ్ఞానేన స్వాజ్ఞానాపాయే పురాఽనుభూతస్వాజ్ఞానతత్కార్యం స్వయమేవ భవతీత్యర్థః॥౨॥

ప్రణవేన అద్వితీయావగతిః

తే దేవా జ్యోతిరుత్తితీర్షవో ద్వితీయాద్భయమేవ పశ్యన్త ఇమమేవోంకారాగ్రవిద్యోతం తురీయతురీయమాత్మానమనుష్టుభాఽన్విష్య ప్రణవేనైవ తస్మిన్నవస్థితాః తేభ్యస్తజ్జ్యోతిరస్య సర్వస్య పురతః సువిభాతమవిభాతమద్వైతమచిన్త్యమలిఙ్గం స్వప్రకాశమానన్దఘనం శూన్యమభవత్। ఏవంవిత్స్వప్రకాశం పరమేవ బ్రహ్మ భవతి॥3॥

కథం తుర్యతురీయం అవికల్పావికల్పం ధ్యాత్రాదివికల్పసత్త్వాదిత్యత ఆహ—త ఇతి। తే దేవాః ధ్యాతృధ్యానాదిజ్యోతిషః స్వాతిరిక్తప్రకాశాత్ ఉత్తితీర్షవః ఉత్తరితుమిచ్ఛన్తః। తత్ర హేతుః— స్వాతిరిక్తధ్యాత్రాదిరూపద్వితీయాదపి భయమేవ పశ్యన్తః ధ్యానాదివ్యాపృతావపి సంసృతిసమానబుద్ధిం కృతవన్తః। తచ్ఛమనాయ కిం కృతవన్త ఇత్యత్ర— ఇమమేవోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతుర్యమాత్మానం అనుష్టుభా అన్విష్య షోడశమాత్రాత్మకతుర్యప్రణవేనైవ చ సమ్యగన్విష్య నిర్ధార్య య ఏవం నిర్ధార్య సిద్ధోఽర్థః తస్మిన్ తుర్యతుర్యాత్మని పరమాకాశే ఉపాధివినిర్ముక్తఘటాకాశవత్ అవస్థితాః తన్మాత్రతాం గతవన్తః తేభ్యః తేషాం దేవానాం పురాఽనుభూతతద్ధ్యాత్రాదిజ్యోతిః అస్య సర్వస్య జగతః స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితస్య పురతః పురస్తాత్ సువిభాతం ధ్యాత్రాదిత్రిపుటిశూన్యతయా ప్రతీతం తథా అస్య జగతః స్థితికాలే ప్రళయానన్తరమపి యత్ స్వమాత్రతయా సువిభాతం స్వాతిరేకేణ అవిభాతం స్వమాత్రతయా భాతమిత్యపి వక్తుమశక్యతయా విభాతం అత ఏవ అద్వైతం నిష్ప్రతియోగికం, నిష్ప్రతియోగికమితి చిన్త్యమిత్యత్ర అచిన్త్యం, అచిన్త్యత్వే కిం లిఙ్గం? ఇత్యత్ర అలిఙ్గం, కేనాప్యచిహ్నితత్వాత్, యత్ లిఙ్గవన్న తత్ బ్రహ్మ భవితుమర్హతి, తథా చేదసదప్రకాశం బ్రహ్మ ఇత్యత్ర యత్ స్వాతిరిక్తాసత్ప్రపఞ్చం గ్రసిత్వా సన్మాత్రతయా అవశిష్టం తత్ స్వప్రకాశం ప్రకాశమాత్రత్వాత్, యత్ ప్రకాశమాత్రం తత్ ఆనన్దఘనం నిరతిశయపరమానన్దస్వరూపమ్। తత్ర స్వయంప్రకాశత్వాదివిశేషతా స్యాదిత్యత ఆహ శూన్యమితి, స్వయంప్రకాశత్వాద్యశేషవిశేషశూన్యమిత్యర్థః। ఏవంవిదో ధ్యాత్రాదిత్రిపుటీజ్యోతిస్సువిభాతమిత్యాదిసప్తవిశేషణప్రతిపాద్యబ్రహ్మైవాభవదితి భావః। యథా దేవపూగో బ్రహ్మవేదనసమకాలం బ్రహ్మాభవత్ తథాఽన్యోపి భవతీత్యాహ—ఏవమితి। దేవవత్ ఏవంవిత్ విద్వాన్ స్వప్రకాశం పరమేవ బ్రహ్మ భవతి॥3॥

సంన్యాసస్య బ్రహ్మావగతిసాధనత్వమ్

తే దేవాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ ససాధనేభ్యో వ్యుత్థాయ నిరాగారా నిష్పరిగ్రహా అశిఖా అయజ్ఞోపవీతా అన్ధా బధిరా ముగ్ధాః క్లీబా మూకా ఉన్మత్తా ఇవ పరివర్తమానాః శాన్తా దాన్తా ఉపరతాస్తితిక్షవః సమాహితా ఆత్మరతయ ఆత్మక్రీడా ఆత్మమిథునా ఆత్మానన్దాః ప్రణవమేవ పరం బ్రహ్మాత్మప్రకాశం శూన్యం జానన్తస్తత్రైవ పరిసమాప్తాః। తస్మాత్తద్దేవానాం వ్రతమాచరన్నోంకారే పరే బ్రహ్మణి పర్యవసితో భవేత్ స ఆత్మన్యేవాత్మానం పరం బ్రహ్మ పశ్యతి ॥౪॥

ఏవం ప్రణవమన్త్రరాజప్రబోధతో నిర్విశేషబ్రహ్మాప్తిరుక్తా। న హి సేయం సంసారిభిః స్మర్తుం శక్యా। దేవానాం సంసారిత్వాత్ కథం తే తత్పదమర్హన్తి ఇత్యాశఙ్క్య ప్రజాపత్యుపదేశోత్తరక్షణమేవ దేవాః పారివ్రాజ్యధర్మాలంకృతాః సన్తః స్వాతిరిక్తాస్తితాభ్రమముత్సృజ్య స్వాతిరిక్తభ్రమాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా భవన్తీత్యాహ—తే దేవా ఇతి। తే ప్రజాపతిశిష్యాః దేవాః ప్రజాపతిముఖతః స్వాత్మతత్త్వజ్ఞానమవగమ్య పరారోపితప్రాతిభాసికశరీరాదావాత్మాత్మీయభావవికలాః సన్తః తత్రైవ పరిసమాప్త। ఇత్యన్వయః। తత్ర కేచన అనుత్పన్నసాక్షాత్కారాః దేవాః తత్సాక్షాత్కారోపాయతయా అనుత్పన్నపుత్రాణాముత్పత్తిప్రార్థనా ఉత్పన్నానాం తద్యోగక్షేమప్రార్థనా చ పుత్రైషణా తస్యాః పుత్రైషణాయాశ్చ—చకారాత్ తత్సాధనేషణాఽపి గృహ్యతే—తథా లోకద్వయసాధకవిత్తైషణాయాశ్చ శ్రౌతస్మార్తకర్మజన్యసుఖైషణా లోకైషణా తస్యా లోకైషణాయాశ్చ ఏషణాత్రయస్యాపి సాధనాని వివిధవిషయస్మరణాని తైః సహ వర్తమానాః ససాధనాః తాభ్యః ససాధనాభ్యో వ్యుత్థాయ। తత్ర యే స్యుః ఉత్పన్నసాక్షాత్కారాః న హి తే స్వాతిరిక్తం పుత్రవిత్తాదికం పశ్యన్తి నాపి స్మరన్తి। తతః తేషాం ససాధనాభ్యః ఏషణాభ్యః వ్యుత్థానం సహజసిద్ధమ్। యే చ తేభ్యోఽన్యే ముముక్షవః శ్రుత్యాచార్యముఖతః స్వాత్మయాథాత్మ్యావగతిసాధనతయా ససాధనాభ్యః పుత్రాద్యేషణాభ్యః వ్యుత్థాయ పారమహంస్యాశ్రమే ప్రవిశన్తి తేషాం లక్షణం కిం? ఇత్యత్ర—నిరాగారాః సర్పవత్ స్వావాసార్థం గృహారంభవర్జితాః నిష్పరిగ్రహాః దేహమాత్రధారణేతరపరిగ్రహశూన్యాః సామగమాణవకవత్ అశిఖాః బాలవత్ అయజ్ఞోపవీతాః అన్ధాః బ్రహ్మాతిరిక్తరూపసామాన్యమపశ్యన్తః, యద్వా—శ్రీరామవత్ పరస్త్రీదర్శనవిషయాలోచనావిరళాః, బధిరాః దైత్యగుణగణశ్రవణే శ్రీకృష్ణవద్విషయవార్తాశ్రవణశూన్యాః ముగ్ధాః దేవాఙ్గనాదర్శనేఽపి శుకవద్విషయాభిలాషశూన్యాః క్లీబాః ఉర్వశీసంభోగాశారహితార్జునవత్ స్త్రీసామాన్యోపభోగశూన్యాః మూకాః పరనిన్దాస్తుతిరహితాః ఉన్మత్తాః ఇవ పరివర్తమానాః నారదవత్ భూమణ్డలమటన్తః వ్యాసవత్ శాన్తాః ప్రశాన్తాన్తఃకరణత్వాత్ నారాయణవత్ దాన్తాః

నియతేన్ద్రియత్వాత్ సనకాదివత్ బాహ్యాన్తర్వ్యాపృత్యుపరతాః వసిష్ఠాదివత్ తితిక్షవః క్షమాసారత్వాత్ లక్ష్మణవత్ సమాహితమనసః ఆత్మరతయః ఆత్మన్యేవ న బాహ్యదారాదౌ రతిః యేషాం తే ఆత్మన్యేవ క్రీడా వినోదో న సఖీజనేషు యేషాం తే ఆత్మక్రీడాః ఆత్మపరమాత్మనోః మిథునం ఐక్యం యేషాం తే ఆత్మమిథునాః ఆత్మమాత్రతయా నన్దన్తీతి ఆత్మానన్దాః ప్రజాపత్యుపదిష్టపఞ్చదశమాత్రాతత్కార్యవిరళతుర్యతుర్యప్రణవమేవ పరం బ్రహ్మాత్మప్రకాశం స్వాతిరిక్తకలనాశూన్యం జానన్తః తత్రైవ తుర్యతురీయే నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రే పరిసమాప్తాః తుర్యతుర్యస్వరూపేణ అవశిష్యన్త ఇత్యర్థః। యథా దేవానాం బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుః సంన్యాసః తథా అన్యేషామపి తుర్యతురీయాప్తిమిచ్ఛతాం సర్వకర్మసంన్యాసపురస్సరం తదవగతిస్తత్ఫలం చ స్యాత్ నాన్యథేత్యాహ—తస్మాదితి। యస్మాన్న హి సంన్యాససహితజ్ఞానం వినా ముక్తిరస్తి న హ్యనాత్తసంన్యాసానాం ప్రణవార్థతుర్యతురీయే నిష్ఠా తద్ధ్యానం జపాధికారో వాఽస్తి తస్మాత్ తద్దేవానాం ప్రజాపతిశిష్యాణాం ఏషణాత్రయసంన్యాసలక్షణం వ్రతం పారమహంస్యం అనుతిష్ఠన్నోఙ్కారే తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయే పరే బ్రహ్మణి నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రే పర్యవసితో భవేత్ ఏతావన్తం కాలం పారమహంస్యధర్మావలమ్బనపూర్వకం ప్రణవజపధ్యానాదికం కృతమితి న హి తత్ర విరతిః కార్యా కింతు ఆదేహపాతమనుష్ఠేయమ్। కుతశ్చిత్ ప్రతిబన్ధకవశాత్ యద్యస్మిన్ దేహే తుర్యతుర్యసాక్షాత్కారో న జాతః శాస్త్రప్రామాణ్యాత్ దేహాన్తరే వా భవిష్యత్యేవేత్యవగన్తవ్యమ్। ఏవం ఓఙ్కారపర్యవసానే పారమహంస్యాశ్రమావలమ్బనతః క్రియమాణే సోఽయం ప్రణవచిన్తకో మునిః స్వాత్మన్యేవ స్వాత్మనా స్వాత్మానం పరం నిరతిశయం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి పశ్యతి సాక్షాత్కరోతీత్యత్ర—

యస్తు ద్వాదశసాహస్రం ప్రణవం జపతేఽన్వహమ్।

తస్య ద్వాదశభిర్మాసైః పరం బ్రహ్మ ప్రసీదతి॥

ఇతి శ్రుతేః॥౪॥

అనువాదకమన్త్రోదాహరణమ్

తదేష శ్లోకః—

శృఙ్గేష్వశృఙ్గం సంయోజ్య సింహం శృఙ్గేషు యోజయేత్।
శృఙ్గాభ్యాం శృఙ్గమాబధ్య త్రయో దేవా ఉపాసతే॥ ఇతి॥౫॥

తత్ తస్మిన్నుక్తార్థే ఏష శ్లోకో మన్త్రో భవతీత్యాహ—శృఙ్గేష్వితి। విశ్వవిశ్వాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తశృఙ్గేషు అశృఙ్గం శృఙ్గరహితం అవికల్పావికల్పం తుర్యతుర్యం సంయోజ్య సంబధ్య తతః సింహం చతుష్పదం నృసింహానుష్టుభం శృఙ్గేషు అకారోకారమకారార్ధమాత్రారూపేషు యోజయేత్ పూర్వవద్యోజయేత్ ధియైవ సంబన్ధం కుర్యాత్। శృఙ్గాభ్యాం ఆప్తతమోత్కృష్టతమరూపాభ్యామకారోకారాభ్యాం శృఙ్గం మహావిభూతిరూపం మకారం—యథా తుర్యబుద్ధ్యా త్రయమవలోకనీయం తథా మకారధియా అకారోకారావప్యవలోకనీయౌ—ఆబధ్య బుద్ధ్యా సర్వతోబన్ధనం కృత్వా—అసఙ్గోదాసీనస్వభావానాం దేవానాం కర్తృత్వం—త్రయః త్రిసంఖ్యాకాః దేవాః అకారోకారమకారాణాం అధిష్ఠాతారోఽధ్యాత్మం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాః అధిభూతం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః అధిదైవం విరాడ్ఢిరణ్యగర్భేశ్వరాః వ్యావిద్ధాధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవపరిచ్ఛేదద్యోతనాత్మకా ఉపాసతే, కృతకృత్యాః సన్తః శృఙ్గాశృఙ్గసింహతాదాత్మ్యకరణేనౌదాసీన్యం భజన్తే, జాగ్రదాద్యవస్థామవగచ్ఛన్తీత్యర్థః॥౫॥

ఇతి షష్ఠః ఖణ్డః

సప్తమః ఖణ్డః

తుర్యతుర్యజ్ఞానాయ దేవానాం ప్రశ్నః

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ భూయ ఏవ నో భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి॥౧॥

ఏవం ప్రజాపతినా ఉపదిష్టాత్మతత్త్వాః దేవాః కథమయం ప్రజాపతిః వాఙ్మనసాతీతమాత్మానముపదిశతి, కథం వయం అధిగచ్ఛామః, ఇతి చ మన్వానాః పునః పృష్టవన్తః ఇతి స్వకీయామౌత్సుక్యోక్తిం పరిసమాప్య పునః దేవప్రశ్నమవతారయతి—దేవా

ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్। కిమితి? పూర్వముక్తమపి భూయ ఏవ నోఽస్మాకం భగవాన్ తుర్యతుర్యయాథాత్మ్యం విజ్ఞాపయత్వితి॥౧॥

ఆత్మనః తుర్యతుర్యేణ ఏకీకరణోపదేశః

తథేత్యజత్వాదమరత్వాదజరత్వాదమృతత్వాదభయత్వాదశోకత్వాదమోహత్వాదనశనాయత్వాదపిపాసత్వాదద్వైతత్వాచ్చాకారేణేమమాత్మానమన్విష్యోదుత్కృష్టత్వాదుదుత్పాదకత్వాదుదుత్ప్రవేష్టృత్వాదుదుత్థాపయితృత్వాదుదుద్ద్రష్టృత్వాదుదుత్కర్తృత్వాదుదుత్పథవారకత్వాదుదుద్గ్రాసత్వాదుదుద్భ్రాన్తత్వాదుదుత్తీర్ణవికృతిత్వా చ్చోకారేణేమమాత్మానం పరమం బ్రహ్మ నృసింహమన్విష్యాకారేణేమమాత్మానముకారపూర్వార్ధమాకృష్య సింహీకృత్యోత్తరార్ధేన తం సింహమాకృష్య
మహత్త్వాన్మహస్త్వాన్మానత్వాన్ముక్తత్వాన్మహాదేవత్వాన్మహేశ్వరత్వాన్మహాసత్త్వాన్మహాచిత్త్వాన్మహానన్దత్వాన్మహాప్రభుత్వాచ్చ మకారార్ధేనానేనాత్మనైకీకుర్యాత్॥౨॥

ఏవం దేవైరుక్తః ప్రజాపతిః తథేతి తదుక్తమఙ్గీకృత్య పునరపి భవతో విజ్ఞాపయిష్యామి ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణాహ—అజత్వాదిత్యాది హేతుభిః। అజత్వాత్ ప్రణవస్య మన్త్రరాజస్య చ జన్మరహితత్వాత్, “ఓఙ్కారస్య తు నిత్యత్వాత్ నాఙ్గసోత్పత్తిరిష్యతే” ఇతి వార్తికకారోక్తేః। ఓఙ్కారాగ్రతయా విద్యోతమానతుర్యతురీయం బ్రహ్మైవ సత్యం నిష్ప్రతియోగికాజత్వాత్, యన్నైవం తన్నైవం యథా ఘంటః। ఏవం వక్ష్యమాణహేతవో యథాయోగం వ్యాఖ్యేయాః। అమరత్వాత్ మరణశూన్యత్వాత్ అజరత్వాత్ జరారహితత్వాత్। జనిమృతిజరానిరాకరణతః స్థూలశరీరం అకారాత్మా న భవతీత్యుక్తమ్। ఇదానీం సూక్ష్మశరీరస్య అనాత్మత్వమాహ—అమృతత్వాదితి స్వాపమహాప్రళయాదావపి మరణశూన్యత్వాత్। అభయత్వాత్ భీహేతుద్వైతాభావాత్। అశోకత్వాత్ శోచనీయేష్టజనాభావాత్। యస్మాత్ మృతిశోకమోహవిశిష్టః సూక్ష్మదేహాత్మా అకారాత్మనః తద్విలక్షణత్వాత్ ప్రాణ ఏవాత్మాఽస్తు ఇత్యత్ర అనశనాయత్వాత్ ప్రాణో హ్యశనాయాధర్మకః అకారాత్మా తు తద్విలక్షణః। తథా అపిపాసత్వాత్। లిఙ్గశరీరస్య అనాత్మత్వేఽపి సర్వకారణమవ్యాకృతమకారాత్మా స్యాదిత్యత్ర అద్వైతత్వాచ్చ ద్వైతధర్మవదజ్ఞానమవ్యక్తం అద్వైతాకారాత్మనః తద్విలక్షణత్వాత్। చశబ్దః అసఙ్గత్వాదిసముచ్చాయకః। అజాద్యాత్మనా అకారేణ ప్రణవప్రథమమాత్రారూపేణ ఇమం ఆనన్దాత్మానమన్విష్య ఆచార్యోపదేశానురోధేన అన్వాలోచనం కుర్యాత్। యథా అజాదిహేతునా ఆత్మనః అకారరూపతా తథా ఉత్కృష్టత్వాదిహేతునా ఉకారరూపతా స్యాదిత్యాహ—ఉత్కృష్టత్వాదితి। యతః ఆత్మనః సర్వస్మాదౌత్కృష్ట్యమ్। సర్వత్ర ఉచ్ఛబ్దో

నిరతిశయోత్కృష్టత్వద్యోతకః, సముచ్చయార్థో వా, స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చోత్పాదకత్వాత్।
హేతుచతుష్టయ(?)మాహ—ఉత్ప్రవేష్టృత్వాత్ స్వసృష్టశరీరాదావుత్కర్షేణ ప్రవేశకర్తృత్వాత్,
శరీరాదేః సర్వవ్యాపృతికర్తృత్వేన ఉత్థాపయితృత్వాత్, ఉద్ద్రష్టృత్వాత్
శరీరాద్యభిమానోత్కర్షతో వివిధావలోకయితృత్వాత్, సమస్తభూతభౌతికాదేరుత్కర్షేణ
కర్తృత్వాత్ ఉదుత్పథవారకత్వాత్ ఉన్మార్గనివారకత్వాత్, ఉదుద్గ్రాసత్వాత్
సర్వగ్రాసేశ్వరత్వాత్, ఉదుద్భ్రాన్తత్వాత్ జీవరూపేణ అతస్మింస్తద్భావారూఢత్వాత్
ఉదుత్తీర్ణవికృతిత్వాచ్చ వికృతిః స్వాజ్ఞానతత్కార్యం యత్ స్వా[స్వ]జ్ఞానేన తీర్ణం సోఽయం
ఉదుత్తీర్ణవికృతిః ఉకారాత్మా తద్భావః తత్త్వం తస్మాత్।
ఉక్తహేత్వతిరిక్తహేతుసముచ్చయార్థః చకారః। ఏవముకారేణాపి ఇమమాత్మానం స్వప్రకాశం
పరమం బ్రహ్మ నృసింహమన్విష్యాకారేణ ఇమమాత్మానం ఉకారపూర్వార్ధం
ఉకారస్యోచ్యమానస్య పూర్వార్ధం పూర్వస్థానం పూర్వభాగత్వేనోక్తం అకారం అనుష్టుభశ్చ
పాదద్వయార్ధం ఆకృష్య అసింహమపి సింహీకృత్య అనుష్టుప్పూర్వార్ధేన తాదాత్మ్యం
గమయిత్వా ఉత్తరార్ధేన నృసింహానుష్టుభ ఉత్తరపాదద్వయరూపేణ తం అకారాత్మకం
సింహం సింహానుష్టుభః ప్రథమార్ధం ఆకృష్య ఏకీకృత్య ఏకత్వమాపాదయేత్ ఇతి
వక్ష్యమాణేనాన్వయః। యథా అకారోకారావప్యాత్మరూపౌ తథా మకారోఽపీత్యత్ర హేతుమాహ—
మహత్త్వాదితి। గుణతో వస్తుతశ్చ మహత్త్వాత్ మహస్త్వాత్ అమితతేజోరూపత్వాత్
చక్షురాదివత్ మానత్వాత్ స్వావిద్యాతత్కార్యముక్తత్వాత్ దేవపరివృఢశంకరరూపేణ
మహాదేవత్వాత్ సకలనియన్తృత్వేన మహేశ్వరత్వాత్
స్వాతిరిక్తానృతజడదుఃఖగ్రాససచ్చిదానన్దరూపేణ మహాసత్త్వాత్ మహాచిత్త్వాత్
మహానన్దత్వాత్ స్వాతిరిక్తోపసంహారసమర్థత్వేన మహాప్రభుత్వాచ్చ। చకారో
నిరతిశయత్వఖ్యాపనార్థః। మకారార్ధేనానేన సర్వప్రత్యగభిన్నేన వస్తుతః తుర్యతురీయేణ
ఆత్మనా ఏకీకుర్యాత్॥౨॥

ఏకీకరణఫలమ్

అశరీరో నిరిన్ద్రియోఽప్రాణోఽతమాః సచ్చిదానన్దమాత్రః స స్వరాడ్ భవతి య ఏవం
వేద॥3॥

ఏవం కర్తుః ఫలమాహ—అశరీర ఇతి। స్థూలశరీరాభావాత్। నిరిన్ద్రియః అప్రాణః
లిఙ్గశరీరవైరళ్యాత్। అతమాః కారణాజ్ఞానాభావాత్।
అనృతజడదుఃఖాత్మకస్థూలాదిశరీరత్రయాపహ్నవతః సచ్చిదానన్దమాత్రః

నిష్ప్రతియోగికత్వాత్, “సచ్చిదానన్దమాత్రోఽహమనుత్పన్నమిదం జగత్” ఇతి శ్రుతేః। య ఏవం వేద సోఽయం మునిః స్వాతిరిక్తం గ్రసిత్వా స్వమాత్రం రాజత ఇతి స్వరాట్ భవతి॥3॥

స్వాత్మనః స్వరాడ్భావః

కస్త్వమితి। అహమితి హోవాచ। ఏవమేవేదం సర్వం తస్మాదహమితి సర్వాభిధానం తస్యాదిరయమకారః స ఏవ భవతి సర్వం హ్యయమాత్మాఽయం హి సర్వాన్తరో న హీదం సర్వమహమితి హోవాచైవ నిరాత్మకమాత్మైవేదం సర్వం తస్మాత్ సర్వాత్మకేనాకారేణ సర్వాత్మకమాత్మానమన్విచ్ఛేత్॥४॥

స్వాత్మనః స్వరాడ్భవనరూపాఖ్యాయికాం దర్శయతి—కస్త్వమితి। పూర్వం అసురశిశుపరిత్రాణనహేతోః స్తమ్భాదవతీర్ణం స్వావతారకార్యసిద్ధ్యనన్తరం భద్రాసనారూఢం దృష్ట్వా బ్రహ్మాదయో దేవాః అత్యద్భుతదర్శనః త్వం కః? ఇతి తైః ఏవం పృష్టో భగవాన్ కేవలకృపయైవ తేషాం మన్త్రరాజముపదిశన్ తచ్చరమపదేన అహమితి హోవాచ। కిమితి? ఏవమితి। స్వస్య సర్వాత్మకత్వేన సర్వనామాన్యవగచ్ఛన్ వస్తుతః స్వరాడపి యుష్మచ్ఛబ్దప్రతియోగినం అస్మచ్ఛబ్దం ప్రకటితవాన్, యత్ బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తప్రాణిజాతేన అహంప్రత్యయాభ్యాం వ్యవహ్రియతే తదేవేత్యర్థః। ఏవమేవ అనేన ప్రకారేణ ఇదం సర్వం ఉద్భూతాహఙ్కారం అనుద్భూతాహంకారం చ చేతనాచేతనాత్మకం సర్వాభిధానం అహమిత్యనేన శబ్దేన సర్వమభిధీయతే। ప్రకృతే కిం ఆయాతం ఇత్యత ఆహ—తస్యేతి। తస్య ప్రజాపత్యుచ్చారితానుష్టుబన్తాహంపదస్య ఆదిః ప్రథమో వర్ణః అకారః స ఏవ స్వరాడ్ భవతి। అకారస్య సర్వవాగ్వ్యాప్త్యా సర్వరూపత్వమస్తు నత్వాత్మత్వం ఇత్యత ఆహ—సర్వం హ్యయమాత్మేతి।ఆత్మత్వేఽపి ప్రత్యక్త్వం కుతః? ఇత్యత ఆహ—అయమితి। హి యస్మాత్ అయం సర్వాన్తరః ప్రత్యక్తమః ఇత్యర్థః। ఏకస్య సర్వరూపత్వం సర్వప్రత్యక్తమత్వం చ విరుద్ధం ఇత్యత ఆహ—న హీతి। హి యస్మాత్ ఇదం భూతభౌతికప్రపఞ్చజాతం న నిరాత్మకం కిం తు అహమితి హోవాచ న మత్తోఽన్యోఽనాత్మప్రపఞ్చోఽస్తి। యత ఏవం అతః సర్వాత్మత్వం సర్వప్రత్యక్త్వం అవిరుద్ధమిత్యర్థః। ఇదం సర్వం ఆత్మా చేతి ద్వైతాపత్తిః స్యాదిత్యత ఆహ—ఆత్మైవేదం సర్వమితి। రజ్జ్వతిరిక్తసర్పాభావవత్ మదతిరిక్తసర్వం నాస్తీత్యర్థః। ఉక్తార్థం స్మారయతి—తస్మాదితి। యస్మాదకారః సర్వాత్మా తస్మాత్ సర్వాత్మకేనాకారేణ సర్వవాగాత్మనా స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసర్వాత్మకమన్విచ్ఛేత్॥४॥

ఆత్మాతిరేకేణ బ్రహ్మసత్త్వమ్

బ్రహ్మైవేదం సర్వం సచ్చిదానన్దరూపం సచ్చిదానన్దరూపమిదం సర్వం సద్ధీదం సర్వం సత్ సదితి చిద్ధీదం సర్వం కాశతే ప్రకాశతే చేతి॥౫॥

ఆత్మాతిరేకేణ బ్రహ్మణః సత్త్వాత్ కథం సర్వాత్మకః ఆత్మా ఇత్యత ఆహ—బ్రహ్మైవేదం సర్వమితి। న హి బ్రహ్మాతిరేకేణ ఆత్మాకారాదిరస్తీత్యర్థః। ప్రధానవత్ బ్రహ్మ జగత్కారణం ఇత్యత ఆహ—సచ్చిదానన్దరూపమితీతి। న హి తత్ ప్రధానవత్ జగత్కారణం, కిం తు ఏకమేవాద్వితీయం స్వాతిరిక్తజగద్వైరళ్యాత్। అనృతజడదుఃఖాత్మకజగత్ప్రతీతౌ సత్యాం తద్విపరీతబ్రహ్మ నాస్తీత్యత ఆహ—సచ్చిదానన్దరూపమిదం సర్వమితి। యో జగదనృతజడదుఃఖాత్మకం పశ్యతి తస్య తద్ధేతుస్వాజ్ఞానాపాయే పూర్వమిదన్త్వేన యదనుభూతం తత్ సర్వం సచ్చిదానన్దరూపమేవ భవతీత్యర్థః। హి యస్మాత్ సద్ధీదం సర్వమ్। తదేవ ప్రపఞ్చయతి—సత్సదితి। వ్యభిచరదపి ఘటాదివస్తుజాతం తద్గతసత్తా న హి వ్యభిచరతి ఇదం సత్ ఇదం సత్ ఇతి ప్రతీతేః। జగతః సద్రూపతా అస్తు, తస్య జడత్వేన చిద్రూపతా కుతః? ఇత్యత ఆహ—చిద్ధీదం సర్వమితి। హి యస్మాత్ ఇదం సర్వం చైతన్యరూపమ్। తత్ర హేతుః—కాశతే ప్రకాశతే చేతి। యది సత్తా న ప్రతీయేత తతః అసదేవ స్యాత్, సన్ ఘటః ప్రతీయతే ఇతి ప్రతీతేః సార్వజనీనత్వాత్। చశబ్దః సముచ్చయార్థః॥౫॥

సచ్చిదానన్దానుభవప్రకాశః

కిం సదితి। ఇదమిదం నేత్యనుభూతిరితి॥౬॥

క్షైపేతి। ఇయమియం నేత్యవచనేనైవానుభవన్నువాచ। ఏవమేవ చిదానన్దావప్యవచనేనైవానుభవన్నువాచ। సర్వమన్యదితి స పరమానన్దస్య బ్రహ్మణో నామ బ్రహ్మేతి తస్యాన్త్యోఽయం మకారః స ఏవ భవతి తస్మాన్మకారేణ పరమం బ్రహ్మేన్విచ్ఛేత్॥౭॥

సత్ సత్ ఇతి సత్తా వ్యవస్థాప్యతే, న హి తత్రానుభవో నిసర్గో భవితుమర్హతి ఇతి మన్వానాః పృచ్ఛన్తి—కిం సత్ ఇతి। యదుక్తం సత్ సత్ ఇతి తత్ కిం? న హి సత్ ఇతి వక్తుం శక్యం సత్తాఽనుభవస్య అసార్వత్రికత్వాత్ సత్తామన్తరేణ ఘటప్రతీతేః। ఇతిశబ్దః ప్రశ్నసమాప్త్యర్థః। ఉత్తరమాహ—ఇదమిదం నేత్యనుభూతిరితి। ఘటోఽయం పటోఽయం ఇతి ద్విధా ప్రతీతిః। యద్వా—యదిదం పరిదృశ్యమానం ప్రపఞ్చజాతం తదిదం న కింతు అనిదంరూపం

ఇత్యాచార్యోపదేశజైవ అనుభూతిః, స్వరూపచైతన్యరూపా సా సత్యేతి శేషః। ఇతీత్యుత్తరపరిసమాప్తౌ॥౬॥ ఇదానీమనుభూతిం పృచ్ఛన్తి—కైషేతి। ఏషా అనుభూతిః భవతోచ్యమానా న తావత్ జాయమానా, తథాత్వే ఘటవదనిత్యత్వాపత్తేః ప్రతీత్యర్థత్వాత్ జాయమానా వా సా కా। ఇతి ప్రశ్నసమాప్తౌ। ప్రశ్నోత్తరం ప్రజాపతిరాహ—ఇయమియం నేతి। యత్ర యా కాచన అనుభూతిః వివిధభేదగర్భిణీ భవద్భిరనుభూతా సా కదాఽపి నేతీతి అవచనేనైవ ఆకారేఙ్గితాదిభిః అనుభవన్ ఆత్మసాక్షాత్కారం కుర్వన్ బ్రహ్మానన్దాశ్రూణి ముఞ్చన్ నిరుత్తరేణోత్తరం ఉవాచ, సర్వాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రానుభూతేః వాచా వక్తుమశక్యత్వాత్। యథా సత్తోక్తా తథా చిదానన్దావపి ఉక్తవానిత్యాహ—ఏవమితి। యథా సత్తాఽనుభూతిరవచనేనోక్తా ఏవమేవ చిదానన్దావపి అవచనేనైవ అనుభవన్నువాచ యథా సచ్చిదానన్దానవచనేనానుభవన్నువాచ తద్వత్ స్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మాన్ దేవైరపృష్టానప్యుక్తవాన్ ఇత్యాహ—సర్వమితి। సర్వమన్యదపి దేవైః పృష్టం అపృష్టం అవచనేనైవ ఆత్మత్వేన అనుభవన్నువాచ। కిమితి? స ప్రజాపతిః పరమానన్దస్య బ్రహ్మణో నామ నామధేయం బ్రహ్మేత్యత్ర అన్త్యవర్ణో మకారః స ఏవ పరమానన్దబ్రహ్మరూపో భవతి। యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ మకారేణ పరమం గురూపదేశమార్గేణ అన్విచ్ఛేత్॥౭॥

బ్రహ్మయాథాత్మ్యనిరూపణమ్

కిమిదమ్। ఏవమిత్యకార ఇత్యేవాహావిచికిత్సన్నకారేణేమమాత్మానమన్విష్య మకారేణానుసందధ్యాదుకారేణావిచికిత్సన్నశరీరోఽనిన్ద్రియోఽప్రాణోఽతమాః సచ్చిదానన్దమాత్రః స స్వరాడ్ భవతి య ఏవం వేద॥౮॥

బ్రహ్మ వా ఇదం సర్వమత్తృత్వాదుగ్రత్వాద్వీరత్వాన్మహత్త్వాద్విష్ణుత్వాజ్జ్వలత్త్వాత్ సర్వతోముఖత్వాన్నృసింహత్వాద్భీషణత్వాద్భద్రత్వాన్మృత్యుమృత్యుత్వాన్నమామిత్వాదహంత్వాదితి సతతం హ్యేతద్బ్రహ్మోగ్రత్వాద్వీరత్వాన్మహత్త్వాద్విష్ణుత్వాజ్జ్వలత్త్వాత్ సర్వతోముఖత్వాన్నృసింహత్వాద్భీషణత్వాద్భద్రత్వాన్మృత్యు-మృత్యుత్వాన్నమామిత్వాదహంత్వాదితి॥౯॥

తస్మాదకారేణ పరమం బ్రహ్మాన్విష్య మకారేణ మనఆద్యవితారం మనఆదిసాక్షిణమన్విచ్ఛేత్॥౧౦॥

పునరిదానీం దేవాః బ్రహ్మయాథాత్మ్యజిజ్ఞాసవః పృచ్ఛన్తి—కిమిదమితి। వాఙ్మనసాతీతం ఇదం బ్రహ్మైవ అనేకప్రకారేణ అవగమ్య కిమిత్యనేన ప్రకారేణ పప్రచ్ఛురితి శేషః। తైః ఏవం పృష్టః ప్రజాపతిః అరే బుద్ధిశూన్యదేవసమూహ ఇతి హీనసంబోధనేన దేవాన్ సంబోధ్య తత్ప్రశ్నమఙ్గీకుర్వన్ ఇత్యేవమాహ। కిమితి? న హి సచ్చిదానన్దమాత్రే బ్రహ్మణి స్వాజ్ఞానమన్తరేణ కశ్చన వ్యవహారోఽస్తి। తతో మయా పూర్వమవిద్యాఽతీతవస్త్వపేక్షయా మౌనేన స్థితం, అవిద్యాఽపేక్షయా తు మకారేణ అవగమ్యతే ఇత్యుక్తమ్। యత ఏవం అతః న పూర్వోత్తరవిరోధ ఇత్యనేన ప్రకారేణ అవిచికిత్సన్ అవోచం, అతో మయా ఏవం వాఙ్మనసాతీతం బ్రహ్మ అవచనేనోక్తం, తత్ కథం ఇదానీం మకారేణ అవగమ్యమితి విరుద్ధముక్తమితి సంశయం కుర్వన్ విద్యాఽవిద్యావిషయతయాఽవిరుద్ధం ఉభయమపీత్యర్థః। తస్మాత్ యతోఽవిద్యాదశాయాం అనేకసాధనవ్యపేక్షయా బ్రహ్మావగతిః భవితవ్యా ఖలు తత్ర త్వంపదార్థశుద్ధికారిణా [అకారేణ] ఇమం ఆనన్దాత్మానం ఆచార్యముఖతోఽన్విష్య తత్పదార్థశుద్ధికారిణా మకారేణ ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ అనుసందధ్యాత్ అనుసంధానం కుర్యాత్ అకారమకారయోః సంధానహేతునా ఉకారేణావిచికిత్సన్ సన్దేహమకుర్వన్। ఏవం అకారమకారయోః ఉకారః సన్ధిః ఇతి ఐక్యం జానతః ఫలమాహ—అశరీర ఇత్యాది య ఏవం వేద ఇత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్॥౮॥ మకారతో బ్రహ్మావలోకనోపపత్తిమాహ—బ్రహ్మ వా ఇదం సర్వమితి। కుతః? స్వవికల్పితజగ(త్ అత్ర?) [తః అత్తృత్వాత్] తత్ర హేతుః—ఉగ్రత్వాత్ ఉద్గ్రాహకత్వాత్ జగతః సృష్టిస్థితిసంహారకర్తృత్వాత్ ఇత్యర్థః। తత్ర హేతుః—వీరత్వాత్ జగద్విరమణహేతుత్వాత్। ప్రౌఢత్వేన మహత్త్వమ్। తత్ర హేతుః—విష్ణుత్వాత్। వ్యాపకాకాశవత్ జడతా స్యాదిత్యత ఆహ—జ్వలత్త్వాదితి। స్వతేజసా దీప్తస్య జడత్వానుపపత్తేః। జ్వలదగ్నివత్ పరిచ్ఛిన్నం స్యాత్ ఇత్యత ఆహ—సర్వతోముఖత్వాదితి। విరాట్త్వేఽపి సర్వోపసంహారకతా కుతః? ఇత్యత ఆహ—నృసింహత్వాత్। పురుషత్వే సతి సింహత్వాత్। తత్ర హేతుః—భీషణత్వాదితి। సింహస్య పశ్యద్భీతిజనకత్వాత్। భీజనకత్వేన అభద్రతా స్యాదిత్యత ఆహ—భద్రత్వాదితి। మఙ్గలైకస్వరూపత్వాత్। తథాత్వేఽపి సంహారకర్తృతా కుతః? ఇత్యత ఆహ—మృత్యుమృత్యుత్వాదితి। స్వాజ్ఞానమేవ మృత్యుః, తస్యాపి మారకత్వాత్। స కథం స్థితికర్తా భవతి? అత ఆహ—నమామిత్వాదితి। సర్వనమస్కార్యత్వాత్। తథా చ జాతానుకమ్పో భగవాన్ ప్రాణ్యనుగ్రహార్థం స్థితిం కరోతీత్యర్థః। కిం స్వభేదేన తాన్ పశ్యన్ హితం కరోతీత్యత ఆహ—అహన్త్వాదితి। సర్వేషాం ఆత్మరూపత్వాదిత్యర్థః। ఇత్యేతైః కారణైః సతతం ఏతద్బ్రహ్మ పరమానన్దరూపం మకారావగమ్యమ్। తత్ర పూర్వోక్తహేతూనుపన్యస్యతి—ఉగ్రత్వాదిత్యాద్యహన్త్వాదిత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్। బ్రహ్మణోఽనుష్టుబాత్మత్వం వక్తుం ఏకాదశపదాని ద్వాదశధా విభజ్య పూర్వం ఇదానీం చ హేతుత్వేనోక్తాని ఇత్యవగన్తవ్యమ్॥౯॥ యస్మాదేవం తస్మాత్ త్వంపదార్థాభిధాయినా [అకారేణ] పరమం బ్రహ్మ అన్విష్య

తత్పదార్థాభిధాయినా మకారేణ చ మనఆద్యవితారం మనఆదికరణగ్రామరక్షితారం మనఆద్యసఙ్గోదాసీనతయా తద్వృత్తిసహస్రభావాభావసాక్షిణం అన్విచ్ఛేత్॥౧౦॥

బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానవిధానమ్

స యద్రైతత్ సర్వమపేక్షతే తద్రైతత్ సర్వమస్మిన్ ప్రవిశతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే తదేతత్ సర్వమస్మాదేవోత్తిష్ఠతి॥౧౧॥

తదేతత్ సర్వం నిరూహ్య ప్రత్యూహ్య సంపీడ్య సంజ్వాల్య సంభక్ష్య స్వాత్మానమేవైషాం దదాతి॥౧౨॥

అత్యుగ్రోఽతివీరోఽతిమహానతివిష్ణురతిజ్వలన్నతిసర్వతోముఖోఽతినృసింహోఽతిభీషణోఽతిభద్రోఽతిమృత్యుమృత్యురతినమామ్యత్యహం భూత్వా స్వే మహిమ్ని సదా సమాసతే॥౧౩॥

తస్మాదేనమకారార్థేన పరేణ బ్రహ్మణైకీకుర్యాదుకారేణావిచికిత్సన్నశరీరో నిరిన్ద్రియోఽప్రాణోఽతమాః సచ్చిదానన్దమాత్రః స స్వరాడ్ భవతి య ఏవం వేద॥౧౪॥

తదేష శ్లోకః—

శృఙ్గం శృఙ్గార్ధమాకృష్య శృఙ్గేణానేన యోజయేత్।
శృఙ్గమేనం పరే శృఙ్గే తమనేనాపి యోజయేత్॥౧౫॥

సః త్వంపదార్థః తత్పదార్థో వా అధ్యాత్మం అధిదైవం వా యదా యస్మిన్ కాలే ఏతత్ పరిదృశ్యమానం సర్వం స్వాపప్రళయాద్యవసర ఉపేక్షతే తదా తస్మిన్ కాలే ఏతత్ సర్వం అస్మిన్నేవాత్మని రజ్జౌ సర్పవత్ ప్రవిశతి। స యదా ప్రతిబుధ్యతే నిత్యాదిప్రళయాదిభ్యః ఉత్థితో భవతి తద్రైతత్సర్వం అస్మాదేవోత్తిష్ఠతి॥౧౧॥ తదేతత్సర్వం నిరుహ్య నిఃశేషేణ ఆత్మసాచ్చికీర్షుః వహనం కృత్వా ప్రత్యూహ్య సంభూతివైపరీత్యేన వహనం కృత్వా సంపీడ్య

సమ్యక్పరిచ్ఛేదనిర్గమనేన పీడయిత్వా సంజ్వాల్య ఆత్మజ్ఞానేన సమ్యక్ పాచయిత్వా సంభక్ష్య స్వావశేషం కబళయిత్వా స్వాత్మానం స్వస్వరూపం ఏషాం ఆత్మవేదినాం స్వజ్ఞానాం దదాతి ॥౧౨॥ బ్రహ్మభిన్నానుష్టుప్ప్రవేశార్థమావృత్తిః స్యాదిత్యత్ర సర్వాతీతత్వం విశేష ఇత్యాహ—అత్యుగ్రః ఉగ్రోపాధిమతీత్య వర్తమానత్వాత్। అతివీరః ఇత్యాది సమానమ్। అత్యహం భూత్వా అస్మత్ప్రత్యయకలనామపి గ్రసిత్వా స్వే మహిమ్ని స్వావశేషతయా సమాసతే పునరావృత్తిశూన్యతయా ఆసనం కుర్వతే। ప్రాప్యస్యైకత్వం ప్రాపకస్య బహుత్వం, ఉగ్రాదిష్వేకవచనత్వేఽపి క్రియాపదే బహువచనమవిరుద్ధమ్॥౧౩॥ ఉక్తార్థం అర్థప్రాధాన్యేన నిగమయతి—తస్మాదితి। యస్మాత్ ఉగ్రాదిరూపోఽయమాత్మా ముక్తప్రాప్యః తస్మాత్ ఏనం ఆనన్దాత్మానం అకారార్ధేన బ్రహ్మణా ఏకీకుర్యాత్ ఏకతాం నయేత్। ఉకారేణ అవిచికిత్సన్ అశరీరో నిరిన్ద్రియోఽప్రాణోఽతమాః సచ్చిదానన్దమాత్రః సః స్వరాట భవతి య ఏవం వేద ఇత్యుక్తార్థమ్॥౧౪॥ తత్ తస్మిన్ ఉక్తార్థే ఏష శ్లోకో మన్త్రో భవతి। శృఙ్గం అకారం శృఙ్గార్థం మకారం చ ఆకృష్య అకారమకారఘటకేనోకారేణ శృఙ్గేణానేన యోజయేత్ తాదాత్మ్యం నయేత్। పునః శృఙ్గం ఉకారాఖ్యం ఏనం అకారమకారయోః సంబన్ధఘటకం మకారాఖ్యే పరే శృఙ్గే పరే బ్రహ్మణి తం మకారాభిధానం శృఙ్గం అనేన సంబన్ధఘటకేన అకారేణ అపి సంయోజయేత్ తాదాత్మ్యం నయేత్ ఇత్యర్థః॥౧౫॥

ఇతి సప్తమః ఖణ్డః

అష్టమః ఖణ్డః

తుర్యమాత్రాయాః ఓతత్వమ్

అథ తురీయేణోతశ్చ ప్రోతశ్చ హ్యయమాత్మా నృసింహోఽస్మిన్ సర్వమయం సర్వాత్మాఽయం హి సర్వం నైవాతోఽద్వయో హ్యయమాత్మైకల ఏవ వికల్పో న హి వస్తు సదయం హ్యోత ఇవ సద్ఘనోఽయం చిద్ఘన ఆనన్దఘన ఏవైకరసోఽవ్యవహార్యః కేన చ న ద్వితీయ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చైష ఓంకారః॥౧॥

ఏవం నైవమితి పృష్ట ఓమిత్యేవాహ వాగ్వా ఓంకారో వాగేవేదం సర్వం న శబ్దమివేహాస్తి చిన్మయో హ్యయమోంకారశ్చిన్మయమిదం సర్వం తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవైకమేవ

తద్భవత్యేతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మాభయం బ్రహ్మాభయం హి వై బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేదేతి రహస్యమ్॥౨॥

బ్రహ్మ విద్యాదశాయాం అకారాదిమాత్రాత్రయేణ అవగన్తుం శక్యం ఇత్యుక్త్వా తథా ఇదానీం తుర్యమాత్రయాఽపి తుర్యతుర్యబ్రహ్మ అవగన్తుం శక్యం ఇతి వక్తుం ఖణ్డికేయమారభ్యతే—అథేతి। అథ అకారాదిమాత్రాత్రయకథనానన్తరం తుర్యమాత్రయాఽపి తుర్యః ప్రాప్యతే ఇతి శేషః। తుర్యేణ తుర్యమాత్రారూపప్రణవేన ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ—యథా పటః తన్తుభిః ఓతః ప్రోతః ఆతానవితానాత్మకైః—ఏవం ఆఙ్పూర్వాద్వేఞః క్తప్రత్యయే సంప్రసారణే ఓతః ఇతి రూపం—ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి చకారద్వయతః తుర్యస్యాకారాదిచతుర్మాత్రావ్యాపకత్వం ద్యోత్యతే। హి యస్మాత్ అయమాత్మా త్వంపదార్థో నృసింహః, తస్మిన్ తుర్యే నృసింహాశ్రయే సర్వం భేదజాతం వికల్పితం, అయం తురీయః సర్వాత్మా, తత్ర హేతుః—హి యస్మాత్ అయం తురీయః సర్వం, సర్వస్య స్వవికల్పితత్వాత్। నైవ తురీయః సర్వస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః, స్వాతిరిక్తసర్వస్య అవస్తుత్వాత్। యతః స్వాతిరిక్తం సర్వం నాస్తి అతోఽద్వయో హ్యయమాత్మా। హిశబ్దతః సర్వాత్మనో న హ్యాధేయాధారభావోఽస్తీతి ద్యోత్యతే। తత్ర హేతుః ఏకలః ఇతి, సర్వవిలయాధికరణత్వాత్। ఏకల ఏవేత్యవధారణతః స్వాతిరిక్తభేదో నాస్తీతి ద్యోత్యతే। భేదోఽపి దృశ్యతే ఇతి చేత్—న, భేదస్యాసత్త్వాత్ అధిష్ఠానజ్ఞానవికల్పో హి భేదః న హి వస్తుసత్, భేదస్య అవస్తుత్వేనాసత్త్వాత్। కుతో వికల్పస్యాసత్త్వం? ఇత్యత ఆహ—అయమితి। అయముక్తో భేదవికల్పః యస్మాత్ ఓతః ఇవ భాతః వస్తుతో న హ్యోతః, స్వజ్ఞానావధికత్వాత్। స్వజ్ఞానతో వికల్పక్షయతః తుర్యస్య సచ్చిదానన్దమాత్రావశేషతామాహ—సద్ఘన ఇతి, సత్తామాత్రత్వాత్। అయం తురీయః చిద్ఘనః జడసామాన్యగ్రాసాజడత్వాత్, ఆనన్దఘనః అఖణ్డానన్దస్వరూపత్వాత్। సచ్చిదానన్దతో భేదః స్యాదిత్యత్రాహ—ఏకరస ఇతి। సచ్చిదానన్దానాం అఖణ్డైకరసత్వాత్। అత ఏవ కేన చ వాఙ్మనసాదినాఽపి అవ్యవహార్యః అనిదంస్వరూపత్వేన వ్యవహర్తుం అశక్యత్వాత్। తత్ర హేతుః—న ద్వితీయః అద్వితీయః ద్వితీయవస్తునో మృగ్యత్వాత్। పటే తన్తువత్ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ। చకారౌ కార్యస్య కారణానన్యత్వం అవాస్తవత్వం చాహతుః। ఏష తురీయోఙ్కారః॥౧॥ అర్ధమాత్రాప్రణవః కథం నిర్విశేషత్వం తుర్యోఙ్కారత్వం భజతీతి పృచ్ఛన్తి—ఏవం నైవమితి। సచ్చిదానన్దరూపం తద్విపరీతం కథం ప్రణవరూపం ఇతి దేవైః పృష్టః స ప్రజాపతిః నిత్యానిత్యరూపేణ ఉత్తరముక్తవాన్ ఇత్యాహ—ఓమిత్యేవాహేతి। ఓం వాచా మనసా చ వ్యాహ్రియమాణం తురీయం ఓఙ్కారస్వరూపం నిర్విశేషతయా సచ్చిదానన్దమేకరసం, తతః ఏవం నైవం "తుర్యం వాచో మనుష్యా వదన్తి" ఇతి తుర్యోఙ్కారరూపం ఉభయమప్యవిరుద్ధం ఇత్యుక్తవాన్। వర్ణాత్మకోఽయమోఙ్కారః న తుర్యరూపః ఇత్యత ఆహ—వాగితి। వాగ్వా వర్ణధ్వనిరూపిణీ వాగేవ ఓఙ్కారః తుర్యప్రణవః। వాచో నామధేయమాత్రత్వం న సర్వానుస్యూతత్వం తత్రాహ—వాగేవేదం సర్వమితి। తత్ర హేతుః నహ్యశబ్దమివేహాస్తి హి

యస్మాత్ ఇహ అస్మిన్ సంసారమణ్డలే కిమపి రూపధేయం కర్మధేయం వా అశబ్దమివ నాస్తి। కిం తు నామధేయమివ। ఇవశబ్దతః తుర్యేతరప్రపఞ్చస్య అవాస్తవత్వం ద్యోత్యతే। వాఙ్మాత్రస్య తుర్యతా కథం? ఇత్యత ఆహ—చిన్మయో హ్యయమోఙ్కారశ్చిన్మయమిదం సర్వమితి। ఓఙ్కారః చిన్మయః చిద్రూపః। చిద్రూపస్య జగద్రూపతా కుతః? ఇత్యత్ర వస్తుతో మృదతిరిక్తఘటాభావవత్ చిద్వికల్పితం సర్వం జగచ్చిన్మయమేవ, న హి చిద్రూపాదతిరిక్తమస్తి ఇత్యత్ర—"యథైవ మృన్మయః కుంభస్తద్వద్దేహోఽపి చిన్మయః" ఇతి శ్రుతేః। యస్మాత్ చిదేవ సర్వం తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవ తుర్యః నత్వన్యః కశ్చిదస్తి। యతః ఏవం అతః సచ్చిదానన్దరూపం తుర్యచైతన్యం ఏకమేవ తత్ భవతి। అత ఏవ ఏతదమృతం అమరణధర్మిత్వాత్ అభయం భయకారణద్వైతాభావాత్ ఏతద్బ్రహ్మ భూమరూపేణ బృంహితత్వాత్। తత్రప్రసిద్ధమిత్యాహ—అభయం వా ఇతి। ఏవం జ్ఞానఫలమాహ—అభయం హీతి। ఇతి ఉక్తప్రకారేణ రహస్యం అతిగోప్యముక్తమ్॥౨॥

తుర్యమాత్రాయాః అనుజ్ఞాతృత్వమ్

అనుజ్ఞాతా హ్యయమాత్మైష హ్యస్య సర్వస్య స్వాత్మానమనుజానాతి న హీదం సర్వం స్వత ఆత్మవి[వ]న్న హ్యయమోతో నానుజ్ఞాతాఽసఙ్గత్వాదవికారిత్వాదసత్త్వాదన్యస్యానుజ్ఞాతా హ్యయమోంకార ఓమితి హ్యనుజానాతి వాగ్వా ఓంకారో వాగేవేదం సర్వమనుజానాతి చిన్మయో హ్యయమోంకారశ్చిద్ధీదం సర్వం నిరాత్మకమాత్మసాత్కరోతి తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవైకమేవ తద్భవత్యేతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మాభయం వై బ్రహ్మాభయం హి వై బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేదేతి రహస్యమ్॥౩॥

ఓతత్వముక్త్వా తుర్యానుజ్ఞాతృత్వమాహ—అనుజ్ఞాతేతి। వ్యాఖ్యాతమ్। అనుజ్ఞాతృత్వే హేతుః—ఏష తురీయః హి యస్మాత్ అస్య ఉపలభ్యమానస్య సర్వస్య స్వాత్మానమనుజానాతి అనుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛతి। న హీదం సర్వం స్వతః ఆత్మవి[వ]త్, సర్వస్య స్వాత్మసత్తాఽతిరేకేణ పృథక్ సత్తాఽభావాత్। వస్తుతః కిం తుర్యోఽనుజ్ఞాతా చేత్యతః ఆహ—నహ్యయమితి। వస్తుతః ఓతృత్వానుజ్ఞాతృత్వాభావే హేతుమాచష్టే—అసఙ్గత్వాదితి। అసఙ్గత్వే హేతుః అవికారిత్వాత్ వికారవద్ధి వాగాది తమనుజానాతి। ఏవం అసఙ్గావికారిత్వాభ్యాం స్వతః ఓతృత్వానుజ్ఞాతృత్వాభావేఽపి స్వాతిరిక్తం వాస్తవమస్త్విత్యాహ—అసత్త్వాదితి। స్వాతిరిక్తతయా అన్యస్య ద్వైతస్య శశవిషాణవదవిద్యమానత్వాత్। యథోఙ్కారస్యోతత్వం తథాఽనుజ్ఞాతృత్వమపీత్యాహ—అనుజ్ఞాతేతి। కథం ఓంకారస్య అనుజ్ఞాతృత్వం తత్రాహ—ఓమితి హ్యనుజానాతీతి। యస్మాదిదం కరోమి ఇత్యాది పృష్టః ఓమిత్యనుజ్ఞాం దదాతి।

ఓఙ్కారస్య స్వార్థచైతన్యరూపేణ అనుజ్ఞాతృత్వమిత్యాహ—చిద్ధీదం సర్వం నిరాత్మకం ఆత్మసాత్కరోతి నిరాత్మకం సత్తాశూన్యం ఆత్మసత్తాప్రదానేన ఆత్మసాత్ ఆత్మాధీనం కరోతి। తదధీనవచన ఇత్యనువృత్తౌ "విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే" ఇతి సాతిప్రత్యయః। యస్మాదేవం తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవైకమేవ తత్ భవతి ఏతదమృతమభయం ఏతద్బ్రహ్మాభయం వై బ్రహ్మాభయం హి వై బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేదేతి రహస్యమితి వ్యాఖ్యాతమ్॥3॥

తుర్యమాత్రాయాః అనుజ్ఞైకరసత్వమ్

అనుజ్ఞైకరసో హ్యయమాత్మా ప్రజ్ఞానఘన ఏవాయం యస్మాత్ సర్వస్మాత్ పురతః సువిభాతోఽతశ్చిద్ఘన ఏవ న హ్యయమోతో నానుజ్ఞాత్రైతదాత్మ్యం హీదం సర్వం సదైవానుజ్ఞైకరసో హ్యయమోంకార ఓమితి హ్యేవానుజానాతి వాగ్వా ఓంకారో వాగేవ హ్యనుజానాతి చిన్మయో హ్యయమోంకారశ్చిదేవ హ్యనుజ్ఞాతా తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవైకమేవ తద్భవత్యేతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మాభయం వై బ్రహ్మాభయం హి వై బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేదేతి రహస్యమ్॥४॥

కథం ఓఙ్కారస్య అనుజ్ఞారూపత్వం ఇత్యత ఆహ—అనుజ్ఞైకరస ఇతి। తత్ర హేత్వర్థం ప్రకటయతి—ప్రజ్ఞానఘన ఇతి। తదేవోపపాదయతి—యస్మాదితి। యస్మాత్ అస్మాత్ స్వాతిరిక్తాత్ సర్వస్మాత్ స్వాజ్ఞాదిదృష్ట్యా విద్యమానాదవిద్యమానాద్వా। పురత ఇతి కాలత్రయోపలక్షణార్థమ్। కాలత్రయేఽపి స్వయంప్రకాశాత్మనా సువిభాతః। అతోఽస్మాత్ కారణాత్ చిద్ఘన ఏవ చైతన్యమాత్రత్వాత్। నహ్యయమోతో నానుజ్ఞాతా ఓతృత్వానుజ్ఞాతృత్వనిరాకరణతోఽనుజ్ఞాఽపి నిరాకృతా స్యాదిత్యర్థః। స్వాతిరేకేణ న కించిదస్తి స్వయమేవ సర్వమిత్యత్ర హేతుమాహ—ఐతదాత్మ్యం హీదం సర్వమితి। ఐతదాత్మ్యం ఇత్యత్ర బహువ్రీహ్యుత్తరం భావప్రత్యయః ష్యఞ్, న తు కర్మధారయోత్తరం, ఏష ఆత్మా యస్య జగతః తదేతదాత్మా తద్భావః ఐతదాత్మ్యం ఇదం సర్వమ్। హేత్వర్థమాహ—సదేవేతి। సద్వ్యతిరేకేణ అసదభావాత్, సర్వం సదేవ నత్వన్యత్। అనుజ్ఞైకరసో హ్యయం ఓఙ్కారః ఓమితి హ్యేవానుజానాతి ఇత్యాది రహస్యమిత్యన్తముక్తార్థమ్॥४॥

తుర్యమాత్రాయాః అవికల్పత్వమ్

అవికల్పో హ్యయమాత్మాఽద్వితీయత్వాదవికల్పో హ్యయమోంకారోఽద్వితీయత్వాదేవ చిన్మయో హ్యయమోంకారస్తస్మాత్ పరమేశ్వర ఏవైకమేవ తద్భవత్యవికల్పోఽపి నాత్ర కాచన భిదాఽస్తి నైవ తత్ర కాచన భిదాఽస్త్యత్ర హి భిదామివ మన్యమానః శతధా సహస్రధా భిన్నో మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి తదేతదద్వయం స్వప్రకాశం మహానన్దమాత్మైవైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మాభయం వై బ్రహ్మాభయం హి వై బ్రహ్మ భవతి య ఏవం వేదేతి రహస్యమ్॥

ఇదానీమవికల్పత్వమాహ—అవికల్ప ఇతి। అవికల్పత్వే హేతుః—అద్వితీయత్వాదితి। ఓఙ్కారస్యాప్యవికల్పత్వమాహ—అవికల్ప ఇతి। స్వాధిష్ఠానచైతన్యయోగతః ఓఙ్కారస్య అద్వితీయత్వమాహ—చిన్మయ ఇతి। వస్తుతః అవికల్పానవికల్పజాతమవికల్పరూపమిత్యాహ—అవికల్ప ఇతి। సర్వమవికల్పావికల్పతుర్యతురీయమిత్యర్థః। కథమేవమిత్యత ఆహ—నాత్ర కాచన భిదాఽస్తీతి। నైవ తత్ర అవికల్పావికల్పే తుర్యతుర్యే అవికల్పత్వాదిధర్మః కోఽప్యస్తి తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికావికల్పావికల్పరూపత్వాత్। యేన యేన హేతునా త్వయా భేద ఉచ్యతే తేన తేన హేతునా మయా భేద ఏవ అవగమ్యతే ఇత్యత ఆహ—అత్రేతి। అత్ర అస్మిన్ అవికల్పావికల్పే తుర్యతుర్యే తదతిరేకేణ జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తకలనా సత్యత్వేన వ్యావహారికత్వేన ప్రాతిభాసికత్వేన వా న హి కాచన భిదాఽస్తి। చకారతస్తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికతా ద్యోత్యతే। తథావిధే అత్ర యః కోఽపి భిదామివ మన్యమానః ఆభాసతోఽపి మన్వానః శతధా సహస్రధా భిన్నో విశకలితమతిర్భూత్వా సోఽయం జన్తుః మృత్యోః సంసారాత్ పునః మృత్యుం సంసారం ఆప్నోతి ప్రతిజన్మాయం నీచనీచతరనీచతమయోనిమధిగచ్ఛతీత్యర్థః। తదేతదద్వయం అపహ్నోతవ్యద్వైతకలనావిరళం స్వప్రకాశం చిన్మాత్రం మహానన్దం అపరిచ్ఛిన్నానన్దకూటం ఆత్మైవ స్వమాత్రమేవ న త్వన్యత్ ఏతదమృతమిత్యాదిరహస్యమిత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్॥౫॥

ఇత్యష్టమః ఖణ్డః

నవమః ఖణ్డః

అద్వయాత్మజిజ్ఞాసా

దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్నిమమేవ నో భగవన్నోంకారమాత్మానముపదిశేతి ॥౧॥

ఏవంరూపనిష్ప్రతియోగికతుర్యతుర్యాత్మని భేదబుద్ధినిమిత్తం కిమితి తదియత్తాప్రతిపిపిత్సయా దేవాః పునః పృష్టవన్తః ఇత్యాహ—దేవా ఇతి। దేవా హ వై ప్రజాపతిమబ్రువన్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। యజ్ఞాగ్రజ్ఞాగ్రదాదిచతుష్షఞ్చదశకలనాపహ్నవసిద్ధం ఇమమేవోఙ్కారాగ్రవిద్యోతం తుర్యతుర్యం ఆత్మానముపదిశేతి హే భగవన్ నోఽస్మభ్యం కృపయా అనుగ్రహం కుర్విత్యర్థః॥౧॥

అద్వయాత్మస్వరూపమ్

తథేత్యుపద్రష్టాఽనుమన్తైష ఆత్మా నృసింహశ్చిద్రూప ఏవ। అవికారో హ్యుపలబ్ధః సర్వస్య సర్వత్ర న హ్యస్తి ద్వైతసిద్ధిరాత్మైవ సిద్ధోఽద్వితీయః॥౨॥

నిర్విశేషవిశేషనిమిత్తబుభుత్సుభిః దేవైః ఏవం పృష్టః ప్రజాపతిః తేషాం ప్రశ్నమఙ్గీకృత్య తథేత్యాహ। ఉపద్రష్టేతి—స్వసామీప్యేన స్వాతిరిక్తేయత్తాం స్వమాత్రతయా యః పశ్యతి సోఽయం ఉపద్రష్టా। కథమయముపద్రష్టా ఇత్యత ఆహ—అనుమన్తేతి। అనుమన్తా స్వాతిరిక్తం కిమపి నేతీత్యనుమోదయితేత్యర్థః। కోఽయమేవంవిధః ఇత్యత్ర—యోఽయం నిష్ప్రతియోగికావికల్పతయా ప్రసిద్ధః స ఏష తుర్యతుర్యాత్మా నృసింహః స్వాతిరిక్తభ్రమాసురహింసకత్వాత్। తస్య సవిశేషత్వాశంకాయాం అయం చిద్రూప ఏవ చిన్మాత్రత్వాత్। ఉపద్రష్ట్రాదిత్వే వికారిత్వం స్యాత్ ఇత్యత ఆహ—అవికార ఇతి। స్వాతిరిక్తం నేతీత్యుపద్రష్టుః అనుమన్తుః సర్వవికారాస్పృష్టబ్రహ్మరూపత్వాత్। యద్వా—స్వవికల్పితసర్వస్యోపలబ్ధిః తదియత్తాదృష్టిః అవికారః ఇత్యర్థః, తత్ర ఆత్మాత్మీయాభిమానాభావాత్। ఆత్మాత్మీయభావాస్పదస్వాతిరిక్తమేవ నాస్తీత్యాహ—న హీతి। దేశకాలాద్యవచ్ఛేదేన సర్వత్ర న హ్యస్తి ద్వైతసిద్ధిః సర్వస్యాద్వైతాత్మకత్వాత్। ద్వైతాసిద్ధౌ న కోఽపి సిద్ధిపదం భజతీత్యత ఆహ—ఆత్మైవేతి। ఆత్మసిద్ధేః అనాత్మాపహ్నవపూర్వకత్వాత్। యతః ఏవం అతః అయమాత్మా నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయః పరమాద్వైతత్వాత్॥౨॥

బ్రహ్మాభిన్నా మాయా

మాయయా హ్యన్యదివ। స వా ఏష ఆత్మా పర ఏషైవ సర్వమ్। తథా హి ప్రాజ్ఞే సైషాఽవిద్యా జగత్ సర్వమ్। ఆత్మా పరమాత్మైవ। స్వప్రకాశోఽప్యవిషయజ్ఞానత్వాజ్జానన్నేవ హ్యన్యత్రాన్యన్న విజానాత్యనుభూతేః॥౩॥

ఏవం చేత్ స్వాతిరిక్తభేదప్రతీతేః కిం మూలం ఇత్యత ఆహ—మాయయేతి। మాయయా స్వరూపశూన్యయా స్వాన్యద్వైతమివ, న వస్తుతః, ద్వైతస్య నిష్ప్రతియోగికాభావరూపత్వాత్। స్వాజ్ఞదశాయాం యద్యత్ ద్వైతజాతం విభాతం తత్తత్సర్వం ఏష పరమాత్మైవ। ఏషైవేత్యత్ర ఏష ఏవ సర్వం ఆధారాధేయయోరేకత్వాత్, “హరిరేవ జగత్ జగదేవ హరిః” ఇతి స్మృతేః। ద్వైతస్య సంసారావస్థాయామనుభూతత్వాత్ సత్యతా స్యాదితి చేత్—న; సంసారిస్వాపాదావదర్శనాత్। నహి ద్వైతం సత్పదమర్హతి। యదుక్తం తదుపపాదయతి—తథా హీతి। సంసారదశాయామపి తత్రైవోపలభ్యతే। సుషుప్త్యవస్థామాపన్నే ప్రాజ్ఞే న హి ద్వైతముపలభ్యతే। ద్వైతస్యావిద్యమానత్వాత్ అనుపలబ్ధిః యుక్తేత్యర్థః। తథా సతి కథం ద్వైతముత్తిష్ఠతి ఇత్యత ఆహ—సైషేతి। యా స్వరూపశూన్యా సైషా అవిద్యా అహమజ్ఞః ఇత్యాదిప్రత్యక్షసిద్ధా స్వాజ్ఞానరూపిణీ స్వజ్ఞానావసానా వటబీజసమా కార్యరూపేణ చేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపతయా దృశ్యతే। వస్తుతః ఇయం అవిద్యమానేత్యర్థః। స్వాపాదావప్యవిద్యాకార్యానుపలబ్ధా పరమాత్మనో భిన్న ఇత్యత ఆహ—ఆత్మా పరమాత్మైవేతి। “ఏష సర్వేశ్వరః” ఇతి శ్రుతితః యదుక్తం ప్రాజ్ఞేశ్వరయోరైక్యం తదేవోపపాదయతి—స్వప్రకాశ ఇతి। యథా స్వప్రకాశోఽపి సర్వేశ్వరః ప్రళయాదౌ అవిషయజ్ఞానత్వాత్ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా అన్యత్ర అన్యదస్తీతి జానన్నపి స్వదృష్ట్యా స్వాతిరిక్తం కిమపి న జానాతి తథా స్వయంప్రకాశోఽపి ప్రాజ్ఞః స్వాపాదౌ స్వాజ్ఞానవృత్తిం జానన్నపి స్వప్నాదివ్యాపృతిహేతువిక్షేపవృత్తిం న జానాతి విషయాభావాన్న జానాతీత్యర్థః। అజ్ఞస్య జ్ఞత్వం కుతః? ఇత్యత్ర విషయాభావేఽపి అనుభూతేః సత్త్వాత్। అన్యథోత్థితస్య ఏతావన్తం కాలం సుఖమహమస్వాప్సం న కించనావేదిషం ఇతి పరామర్శో న స్యాత్ ఇత్యభిప్రాయః॥౩॥

మాయాస్వరూపమ్

మాయా చ తమోరూపాఽనుభూతిః। తదేతజ్జడం మోహాత్మకమనన్తమిదం రూపమస్యాస్య వ్యఞ్జికా నిత్యనివృత్తాఽపి మూఢైరాత్మైవ దృష్టాఽస్య సత్త్వమసత్త్వం చ దర్శయతి సిద్ధత్వాసిద్ధత్వాభ్యాం స్వతన్త్రాస్వతన్త్రత్వేన॥౪॥

దర్శనాదర్శనాత్మకమిదం సర్వం యథా జాగరణాదౌ ప్రతీయతే తథా స్వాపాదావపి ప్రతీయతాం ఆవిద్యకావిశేషాత్ ఇత్యత ఆహ—మాయా చేతి। శక్తిద్వయాత్మికేయం మాయా స్వాపాదౌ విక్షేపవిరళాఽపి ఆవరణాత్మికా (న) దృశ్యతే జాగరణాదౌ విక్షేపవృత్తితయా దృశ్యత ఇత్యర్థః। విక్షేపావరణాత్మికేయం కథం ఆవరణరూపైవ ఇత్యత ఆహ—అనుభూతిరితి। స్వాపాదౌ విక్షేపానుభవమన్తరేణ ఆవరణానుభవస్య సిద్ధత్వాత్। తత్ర విప్రతిపన్నస్య కించిదాలమ్బనం భవతి। తదేతదృశ్యం జడం మహామోహాత్మకం స్వాజ్ఞానావరణం అనన్తం ఆస్వజ్ఞానస్థాయిత్వాదానన్త్యం ఆపేక్షికమ్। అత ఏవ ఏతద్వాస్తవమితి చేత్—న; నరవిషాణవత్ దుర్లభత్వాత్। ప్రతీయమానత్వే సతి కాలత్రయేఽప్యవిద్యమానత్వం మాయాతత్కార్యలక్షణమితి సంప్రదాయవిదో వదన్తి। శ్రుతిస్తు తన్న సహతే కాలత్రయాసత్త్వమేవ మహీకరోతి "సన్మాత్రమసదన్యత్", "బ్రహ్మమాత్రమసన్నహి", ఇత్యాది। ఇదం రూపం అస్య మాయాకార్యస్య అభివ్యఞ్జికా కారణం మాయా ఇత్యనువర్తతే। యదిదం మాయాతత్కార్యమాత్మని వర్తతే తతః ముముక్షుభిః ఏతన్నివర్తనే మహాన్ ప్రయత్నః కరణీయః। న చాసౌ క్రియమాణోఽపి సిధ్యతి। న హి శతక్రతురప్యాకాశం మూర్తీకర్తుం పారయతి। న హి పారమహంస్యధర్మపూగవదనుష్ఠితవేదాన్తశ్రవణాదికమపి ఫలవత్ భవితుమర్హతి ఇత్యత ఆహ—నిత్యేతి। నిత్యనివృత్తాఽపి మూఢైరాత్మైవ ద్రష్టా। నహి నిష్ప్రతియోగికచిన్మాత్రే స్వావిద్యాతత్కార్యమస్తి। నహి ప్రచణ్డమార్తాణ్డం తమఃస్తోమః స్పృశతి। తతః సేయం చిన్మాత్రాన్నిత్యనివృత్తేవ నివృత్తా। న హి వస్తుతో విద్యమానా సతీ నివర్తతే, అవిద్యాయా అవిద్యమానత్వాత్ "అవిద్యమానైవావిద్యా వస్తుతత్త్వవిచారిణామ్" ఇతి స్మృతేః। వ్యావహారికాదిదృష్ట్యా స్వావిద్యానివృత్తిసత్త్వాత్ మోక్షోద్యోగః సఫలో భవితుమర్హతి। మూఢైరాత్మైవ ద్రష్టేత్యవధృతం, అహం అజ్ఞో మనుష్యః ఇత్యాద్యనుభవాత్। అస్య ఆవిద్యకప్రపఞ్చస్య సత్త్వమసత్త్వం చ దర్శయతి, వ్యావహారికాదిదృష్ట్యా సత్త్వం పారమార్థికదృష్ట్యా అసత్త్వం, తత్ కథం? ఇత్యత ఆహ—సిద్ధత్వాసిద్ధత్వాభ్యామితి। యత్ర ఇదం కార్యం నిష్పన్నం ఇతి బుద్ధిః జాయతే తత్ర సిద్ధత్వేన సత్త్వం దర్శయతి। సిద్ధత్వాసిద్ధత్వమపి కిం నిమిత్తం ఇత్యత ఆహ—స్వతన్త్రాస్వతన్త్రత్వేనేతి। కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం సామర్థ్యం స్వతన్త్రత్వం, తద్విపరీతం అస్వాతన్త్ర్యమ్ ॥౪॥

మాయాకార్యమ్

సైషా వటబీజసామాన్యవదనేకవటశక్తిరేకైవ। తద్యథా వటబీజసామాన్యమేకమనేకాన్ స్వావ్యతిరిక్తాన్ వటాన్ సబీజానుత్పాద్య తత్ర తత్ర పూర్ణం సత్తిష్ఠత్యేవమేవైషా మాయా స్వావ్యతిరిక్తాని పూర్ణాని క్షేత్రాణి దర్శయిత్వా జీవేశావాభాసేన కరోతి మాయా చావిద్యా చ స్వయమేవ భవతి ॥౫॥

యస్యాః స్వాజ్ఞస్వజ్ఞదృష్టిభ్యాం మాయాయాః స్వతన్త్రాస్వతన్త్రత్వే భవతః సైషా మాయా వటబీజసామాన్యవత్ రాజసర్షపతుల్యాసు వటధానాసు మిథో భిన్నాసు కార్యాకార్యరూపాసు వటధానాసామాన్యమకార్యమేకం తద్వత్। అవిద్యాబీజసామాన్యస్వరూపమాహ—అనేకేతి। అనేకవటశక్తిః సర్వత్ర అనేకవటోత్పాదనసామర్థ్యం ఏకైవ సర్వత్రైకరూపైవ నత్వనేకా। తత్ తత్ర వటబీజశక్తేః ఐక్యే వ్యవస్థితే స్వావిద్యాయామపి తద్వత్ దృష్టాన్తః। యథా దృష్టాన్తే వటబీజసామాన్యం ఉక్తం ఏకం నిర్భేదం అనేకాన్ అనన్తాన్ స్వావ్యతిరిక్తాన్ సబీజాన్ వటాన్ ఉత్పాద్య తత్ర తత్ర బీజేషు పూర్ణం సత్ పూర్వభావమేత్య తిష్ఠతి ఏవమేవైషా మాయా స్వావ్యతిరిక్తాని పూర్ణాని క్షేత్రాణి చతుర్విధప్రాణిస్థూలసూక్ష్మాదిశరీరాణి దర్శయిత్వా అభివ్యక్తీకృత్య ప్రాణాధారతన్నియామకతయా జీవేశావాభాసేన కరోతి। న కేవలం తావేవ కరోతి, కిం తు మాయా చావిద్యా చ స్వయమేవ భవతి। చకారద్వయం మాయాఽవిద్యాఽతిరేకేణ అనేకభిదాం న సహతే॥౫॥

ఆత్మత్రైవిధ్యమ్

సైషా చిత్రా సుదృఢా బహ్వఙ్కురా స్వయం గుణభిన్నాఽఙ్కురేష్వపి గుణభిన్నా సర్వత్ర బ్రహ్మవిష్ణుశివరూపిణీ చైతన్యదీప్తా తస్మాదాత్మన ఏవ త్రైవిధ్యం సర్వత్ర యోనిత్వమపి॥౬॥

జీవేశావివ మాయాద్వైవిధ్యమస్తు, తథా సతి కథం కార్యవైషమ్యం ఇత్యత ఆహ—సైషేతి। సర్వభేదశూన్యతయా యోక్తా సైషా ఏకాఽపి స్వభావానేకశక్తితయా చిత్రా అనన్తకోటిజన్మనానావాసనాభిః సుదృఢా బహ్వఙ్కురా వివిధకార్యరూపేణ నానాఽఙ్కురాకారా। యది స్వయం కారణతయా బ్రహ్మవదేకరూపా తదా కథం చిత్రతా ఇత్యత ఆహ—స్వయమితి। గుణసామ్యప్రకృత్యాత్మనా స్వయమేకాఽపి వివిధకల్పాశ్రయసత్త్వాది గుణత్రయతో భిన్నా భేదముపగతా స్వయం గుణభిన్నా అఙ్కురేష్వపి కార్యేషు గుణభిన్నా గుణైః భేదం నీతా। తస్యాః ప్రధానకార్యాణ్యాహ—సర్వత్రేతి। సర్వత్ర జగతః స్రష్టా బ్రహ్మ, తత్పాలకో విష్ణుః, తత్సంహారకృచ్ఛివః, ఇతి ప్రధానరూపాణి యస్యాః సా బ్రహ్మవిష్ణుశివరూపిణీ। జడప్రకృతేః కార్యహేతుత్వం కుతః? ఇత్యత ఆహ—చైతన్యదీప్తేతి। అగ్నితప్తాయఃపిణ్డవత్ స్వాధిష్ఠానచైతన్యదీప్తా బ్రహ్మాదిప్రధానకార్యవతీ। యస్మాదియం అగ్నిప్రతప్తాయఃపిణ్డవత్ స్వాధిష్ఠాన చైతన్యదీతేత్యుక్తా—న హ్యయఃపిణ్డో దహతి కిం తు అయఃపిణ్డతయా గృహీతోఽగ్నిరేవ దహతి, ఏవం అయమాత్మాఽపి అవిద్యావశాత్ అవిద్యాత్వేన గృహీతః సర్వకార్యక్షమో భవతి—తస్మాదాత్మన ఏవ త్రైవిధ్యం

బ్రహ్మవిష్ణుశివరూపేణ త్రివిధత్వమ్। సర్వత్రేతి దేశకాలవస్తుసర్వస్వోపలక్షణార్థమ్। యోనిత్వం కారణత్వమ్। అపిశబ్దాదుక్తమనుక్తం చ వ్యవహారజాతం ఆత్మచైతన్యప్రకాశతయా క్రియమాణమ్॥౬॥

జీవేశభేదః

అభిమన్తా జీవో నియన్తేశ్వరః। సర్వాహంమానీ హిరణ్యగర్భస్త్రిరూప ఈశ్వరవద్వ్యక్తచైతన్యః సర్వగో హ్యేష ఈశ్వరః క్రియాజ్ఞానాత్మా। సర్వం సర్వమయం సర్వే జీవాః సర్వమయాః సర్వావస్థాసు తథాఽప్యల్పాః॥౭॥

ఆత్మన ఏవ జీవేశావాభాసేన కరోతీత్యుక్తం, తయోః కిం స్వరూపం ఇత్యత ఆహ—అభిమన్తేతి। కార్యకరణసంఘాతాభిమానీ జీవః ప్రాణానాం ధారయితా నియమ్యః। చరాచరాత్మకజగతో నియన్తా ఈశ్వరః। అహంమానీ పూర్ణాహంభావో నిరావృతస్వతత్త్వః హిరణ్యగర్భ ఏవేశ్వర ఇత్యాశంక్య నేశ్వరోఽయమిత్యాహ—సర్వేతి। జీవవత్ సర్వస్మిన్ కార్యేఽహమిత్యభిమానవాన్ బ్రహ్మాదిరూపేణ త్రిరూపః। కిం నిమిత్తేయమస్మిన్నీశ్వరబుద్ధిః ఇత్యత ఆహ—ఈశ్వరవద్వ్యక్తచైతన్య ఇతి। యథా సాక్షాదీశ్వరః సచ్చిదానన్దాత్మా తద్వదయమపీత్యర్థః। కిం తు వ్యష్ట్యభిమానిజీవవదస్య సమష్ట్యభిమానిత్వాత్ ఈశ్వరావరత్వం, ఈశ్వరస్తు సర్వత్ర ఆత్మాత్మీయాభిమతివిరళః, న కదాఽప్యయం జీవకోటౌ ప్రవిశతి। యతః ఏవం అతః అయం హిరణ్యగర్భః జీవః ఈశ్వరశ్చ ఇత్యుభయథాఽపి వక్తుం శక్యతే। ఇదానీం అస్మిన్నీశ్వరగుణమాహ—సర్వగ ఇతి। హి యస్మాత్ ఏష హిరణ్యగర్భః సర్వవ్యాపీ అతోఽయం ఈశ్వరః। ఇదానీమస్య స్వరూపమాహ—క్రియాజ్ఞానాత్మేతి। బాహ్యాన్తఃకరణాభిమానీత్యర్థః। యథా మధుబ్రాహ్మణే ఆమ్నాతమ్—“ఇయం పృథివీ సర్వేషాం భూతానాం మధు అస్యై పృథివ్యై సర్వాణి భూతాని మధు” ఇత్యాది। తథా సర్వం సర్వమయం కార్యం కారణం చ అచేతనం, కింతు చేతనమపీత్యాహ—సర్వ ఇతి। సర్వే జీవాః ప్రాణానాం ధారణాత్ సర్వమయాః సర్వాత్మకత్వాత్। న చ జాగ్రజ్జాగ్రదాద్యన్యతమావస్థాయామితి మన్తవ్యమ్, కిం తు జాగ్రజ్జాగ్రదాదిసర్వావస్థాసు। తత్ర కో వా హిరణ్యగర్భః? కే వా జీవాః? ఇత్యత ఆహ—తథాఽపీతి। యద్యపి సర్వే సర్వస్వరూపాః తథాఽపి హిరణ్యగర్భేశ్వరవత్ సర్వకారణకార్యాత్మబుద్ధివికలాన్తఃకరణాభిమానినః అల్పాః, ఈశ్వరాదేః నిరభిమానత్వాదనల్పత్వమిత్యేతదుపపన్నమ్॥౭॥

ఆత్మనః సృష్టౌ ప్రవేశః

స వా ఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢ ఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయైవ తస్మాదద్వయ ఏవాయమాత్మా సన్మాత్రో నిత్యః శుద్ధో బుద్ధః సత్యో ముక్తో నిరఞ్జనో విభురద్వయానన్దః పరః ప్రత్యగేకరసః ప్రమాణైరేతైరవగతః ॥౮॥

ప్రసక్తానుప్రసక్తం చ ప్రతిపాదితం, ప్రకృతే త్రైః యత్ పృష్టం తన్నిగమయతి—స వా ఇతి। యో హి జీవేశహిరణ్యగర్భాదిశబ్దాభిధేయః ఉక్తః స వా ఏష పరమాత్మైవ స్వావిద్యావ్యష్టిసమష్టిస్థూలాద్యంశావష్టంభతః కార్యకారణాత్మకపఞ్చీకృతాపఞ్చీకృతభూతాని క్రియాజ్ఞానశక్తిరూపాణి బాహ్యాన్తఃకరణసహితాని సూక్ష్మశరీరాణి విరాజం స్థూలభూతేన్ద్రియశరీరజాతం సావరణావిద్యాఽణ్డగోళకరూపం తత్రాత్మాత్మీయాభిమానయోగాయోగాభ్యాం విశ్వవిశ్వాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తప్రయోజనకం వాగాదికరణకలాపాధిష్ఠాత్ర్యగ్న్యాదికా దేవతాః అన్నాదిపఞ్చకోశాన్ ప్రత్యగాదిప్రకాశావరణప్రయోజకాన్ చకారాదన్యదపి వ్యక్తావ్యక్తరూపం సృష్ట్వా ఉత్పాద్య స్వేన రూపేణ సర్వత్ర ప్రవిష్టోఽపి స్వోత్పాదితేషు ప్రవిశ్య స్వయం అమూఢో నిరావృతోఽపి మూఢ ఇవ వ్యవహరన్నాస్తే స్వాతిరిక్తవిశ్వోత్పత్త్యాదిలీలాం కుర్వన్ వర్తత ఇవ వర్తతే। ఈశ్వరేణైవం వర్తితత్వాత్ తద్వాస్తవమిత్యత ఆహ—మాయయైవేతి। న తు వస్తుతః। ఏవం కల్పనాహేతుమాయాయాః శశవిషాణవదవస్తుత్వాత్ తత్కార్యకల్పనాయా అపి స్వకారణతుల్యత్వాచ్చ యదేతదుక్తమనుక్తం చైతత్సర్వం యది ప్రసక్తం తదత్యన్తాభావరూపం ఇత్యత్ర—

సిద్ధాన్తోఽధ్యాత్మశాస్త్రాణాం సర్వాపహ్నవ ఏవ హి।
నావిద్యాఽస్తీహ నో మాయా శాన్తం బ్రహ్మేదమక్లమమ్॥

ఇతి,

మాయాఽవిద్యాఽజ్ఞానవిశ్వాభావాన్తఃకరణాదయః।
బ్రహ్మాతిరిక్తపర్యాయాహ్యత్యన్తాభావరూపిణః॥

ఇతి శ్రుతేః, పరమాక్షరోక్తేశ్చ। యస్మాదేవం తస్మాత్ అద్వయ ఏవాయమాత్మా స్వాతిరిక్తానాత్మాపహ్నవసిద్ధాత్మనో నిష్ప్రతియోగికాద్వైతరూపత్వాత్। నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయాత్మసిద్ధౌ కిం మానం ఇత్యత్ర శ్రుతిరేవ మానమిత్యాహ—సన్మాత్ర ఇత్యాది। సన్మాత్రః అసదపహ్నవసిద్ధత్వాత్। తథా చ వక్ష్యతి—"సన్మాత్రమసదన్యత్" ఇతి। సన్మాత్రత్వం ఆగన్తుకమిత్యత ఆహ—నిత్య ఇతి। ప్రచ్యుత్యుపలక్షిత[తా]సత్తావైరళ్యాత, పారమార్థికనిత్య ఇత్యర్థః। తథా అశుద్ధతూలావిద్యావైరళ్యాత్ శుద్ధః। జడావిద్యాయోగతో జడత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—బుద్ధ ఇతి। జడమాయాయోగస్య దుర్లభత్వాత్ స్వయంప్రకాశః ఇత్యర్థః। బోధవృత్తియోగాదసత్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—సత్య ఇతి। అసత్యవృత్త్యసంభవాత్ పారమార్థికసత్య ఇత్యర్థః। స్వావిద్యాతత్కార్యతో బద్ధ ఇత్యత ఆహ—ముక్త ఇతి। యది స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తాఽవిద్యా స్వజ్ఞదృష్ట్యా ముక్త ఇత్యర్థః। తథా నిరఞ్జనః స్వాతిరిక్తాఞ్జనాయోగాత్। తథా విభుః త్రిపరిచ్ఛేదశూన్యత్వాత్। తథా అద్వయానన్దః అఖణ్డానన్దరూపత్వాత్। తథా పరః సర్వస్మాత్ పరత్వేన నిరతిశయత్వాత్। ప్రత్యగేకరసః ప్రత్యగ్రసాభిన్నపరరసరూపత్వాత్। ఏవం ప్రత్యగేకరసః పరమాత్మా కథమవగమ్యతే ఇత్యత ఆహ—ప్రమాణైరేతైరవగత ఇతి।ప్రమాణభూతేశాద్యష్టోత్తరశతవేదాన్తైరేవ స్వాజ్ఞదృష్టివికల్పితాతదపహ్నవముఖేనైవ అవగతః న విపర్యయ ఇత్యర్థః॥౮॥

సత్తామాత్రం బ్రహ్మ

సత్తామాత్రం హీదం సర్వమ్। సదేవ పురస్తాత్ సిద్ధం హి బ్రహ్మ। న హ్యత్ర కించనానుభూయతే। నావిద్యాఽనుభవాత్మని స్వప్రకాశే సర్వసాక్షిణ్యవిక్రియేఽద్వయే। పశ్యతేహాపి సన్మాత్రమసదన్యత్। సత్యం హీత్థం పురస్తాదయోని స్వాత్మస్థమానన్దచిద్ఘనం సిద్ధం హ్యసిద్ధమ్॥౯॥

చరాచరాత్మకప్రపఞ్చే సతి కథం ఏవం అవగతః ఇత్యత ఆహ—సత్తామాత్రం హీదం సర్వమితి। ఇదం పరిదృశ్యమానం జగత్ సత్తామాత్రం హి జగతః స్వసత్తాఽతిరిక్తసత్తావైరళ్యాత్। ఇదం సత్తామాత్రమస్తు, బ్రహ్మణః కిమాయాతమిత్యత ఆహ—సదేవ పురస్తాత్ సిద్ధం హి బ్రహ్మేతి। యస్మాత్ ఇదం జగత్ ఉత్పత్తేః పూర్వం సదేకస్వభావం తస్మాత్ ఇదం బ్రహ్మరూపం ఇతి సిద్ధమ్। న హి పూర్వం బ్రహ్మాన్తరేణ కించిదాసీత్। న చేదం పూర్వస్వభావం పరిత్యజతి, స్వప్రకృతివైపరీత్యస్య భావానామదృష్టచరత్వాత్,

అజాతం జాయతే యస్మాదజాతిః ప్రకృతిస్తతః।

ప్రకృతేరన్యథాభావో న కథం చిద్ భవిష్యతి॥

ఇతి శ్రీగౌడపాదాచార్యోక్తేః। తర్కసహస్రమపి ప్రత్యక్షపరాహతమిత్యత ఆహ—న హీతి। న హ్యత్ర అస్మిన్ బ్రహ్మణి కించన కించిదపి ద్వైతం తదుజ్జీవకప్రత్యక్షాదిర్వా అనుభూయతే। స్వాత్మావగత్యుపాయతయా విద్యా అఙ్గీకార్యా ఇత్యత ఆహ—నేతి। స్వానుభూతిప్రమాణసిద్ధే స్వాత్మని న హి స్వావిద్యా తత్కార్యం తత్ప్రతియోగిసాధనసంపత్తిర్వా సహసా ప్రభవతి। అవిద్యాయా అసత్త్వే హేతూనుపన్యస్యతి—స్వప్రకాశ ఇత్యాది। యత్ పరప్రకాశాపేక్షం యత్ సాక్ష్యం యత్ సక్రియం యత్ ద్వైతజాతం తత్ర అవిద్యా తత్కార్యం వా విలసతు। న హి తత్ప్రతియోగిని సాధనాన్తరమనపేక్ష్య స్వయంప్రకాశే స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసాక్ష్యసత్త్వే తన్నిరూపితసర్వసాక్షిణి విక్రియాజాతవిరళే పరమాద్వయే స్వావిద్యా తత్కార్యం అసత్ప్రపఞ్చజాతం వా ప్రభవతి, సన్మాత్రాతిరిక్తావిద్యాతత్కార్యస్య అసత్త్వాత్। అహో స్వాజ్ఞలోకాః ప్రత్యక్చక్షుషా వస్తుయాథాత్మ్యం పశ్యతేత్యాహ—పశ్యతేతి। హే దేవాః యూయం పశ్యత ప్రత్యక్చక్షుషా అవలోకయత। కదేత్యత్ర ఇహాపి। పురా భవదనుభూతసంసారదశాయామపి ఘటోఽస్తి పటోఽస్తి ఇతి యద్యత్ అస్తిత్వేన అభిమతం తత్తత్ సన్మాత్రం సత్తాసామాన్యరూపం యత్ తద్విపరీతం నేతి నేతి ఇత్యవధృతం తత్ అసదేవ శశవిషాణకల్పమ్। యతః ఏవం అతః నిష్ప్రతియోగికసన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ తదతిరిక్తం న హ్యస్తి। యద్యస్తీతి భ్రాన్తిః తదా తదసదేవ ఇత్యత్ర—

చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్రమఖణ్డైకరసం రసమ్।

సర్వవర్జితచిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి॥

ఇతి శ్రుతేః। ఉక్తార్థే హేతుమాహ—సత్యమితి। హి యస్మాత్ ఇత్థం అవిశేషితఘటపటాదిభేదజాతం సత్తాసామాన్యమేవ సత్యం అనృతఘటాదిప్రపఞ్చాపహ్నవసిద్ధత్వాత్। తత్ కిం సర్వకారణం ఇత్యత ఆహ—పురస్తాదయోనీతి। పురస్తాత్ ప్రపఞ్చసృష్టేః ప్రాగితి కాలత్రయోపలక్షణార్థమ్। సర్వకాలేఽప్యేతత్ అయోని అకారణం, కార్యసామాన్యస్య వస్తుతః శశవిషాణవదసత్త్వాత్ అయోనిత్వం నిరఙ్కుశం ఇత్యర్థః। అస్త్వేతదయోని, తదధికరణం కిం ఇత్యత ఆహ—స్వాత్మస్థమితి। స్వే మహిమ్ని స్వాత్మన్యేవ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా తిష్ఠతి, న తస్యాధికరణం కించిదస్తీత్యర్థః। స్వాన్యత్ర నివాసస్థలాభావాత్ స్వస్మిన్ స్వస్థిత్యా గురుభారపీడితత్వాచ్చ బహుళతరదుఃఖం స్యాదిత్యత ఆహ—ఆనన్దచిద్ఘనమితి। భూమబ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వే మూర్తత్వే చ స్యాదేవ భవదుక్తదోషద్వయం, న హి తదస్తి

పరిచ్ఛిన్నమూర్తామూర్తకలనాబాహ్యత్వాత్, సచ్చిదానన్దఘనం తదిత్యర్థః, “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి శ్రుతేః। యద్యేవం నిష్పన్నం తదా అనిత్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ— సిద్ధం హ్యసిద్ధమితి। స్వత ఏవ సిద్ధం సాధనాన్తరేణ అసిద్ధమ్। యతః స్వేనైవ నిష్పన్నం అతః నిష్ప్రతియోగికనిత్యమిత్యర్థః। సన్మాత్ర ఇతి పుల్లిఙ్గత్వేనోపక్రమ్య సదిత్యాదినా నపుంసకత్వేన నిర్దిష్టమ్। పుల్లిఙ్గతో మన్త్రరాజార్థః పరమాత్మా నృసింహో విశేష్యతే, నపుంసకలిఙ్గతః ప్రణవార్థతుర్యతురీయం బ్రహ్మ। తయోరపి స్వరూపతః ఏకత్వాత్ న విరోధః॥౯॥

సర్వస్వ ఆత్మమాత్రత్వమ్

తద్విష్ణురీశానో బ్రహ్మాన్యదపి సర్వం సర్వగతం సర్వమత ఏవ। శుద్ధోఽబాధ్యస్వరూపో బుద్ధః సుఖస్వరూప ఆత్మా। న హ్యేతన్నిరాత్మకమపి నాత్మా పురతో హి సిద్ధః। న హీదం సర్వం కదాచిత్। ఆత్మా హి స్వమహిమస్థో నిరపేక్ష ఏక ఏవ సాక్షీ స్వప్రకాశ॥౧౦॥

తత్ తదేవ బ్రహ్మ మూలావిద్యాసూక్ష్మాంశయోగతో విష్ణుః స్థితి హేతుత్వాత్। తద్బీజాంశయోగతః ఈశానో నియన్తా సంహారహేతుత్వాత్। తత్స్థూలాంశయోగతో బ్రహ్మా చతురాననః సృష్టిహేతుత్వాత్। అన్యదపి ఉక్తేభ్యో వ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనాత్మకం సర్వం స్వాజ్ఞదృష్టిప్రసక్తసర్వగతం సర్వం అత ఏవ యతః సర్వగతం బ్రహ్మ। నిర్విశేషం సర్వగతం సర్వమితి మేరుసర్షపయోరివ వైషమ్యం స్యాదితి చేత్ స్వాజ్ఞానసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం సర్వమప్యుపపన్నం ఇతి మన్తవ్యమ్। వస్తుతః సర్వదోషవైరళ్యాత్ శుద్ధః। బాధకాజ్ఞానసత్త్వాత్ శుద్ధత్వం కథం ఇత్యత ఆహ—అబాధ్యస్వరూప ఇతి। బాధకాజ్ఞానాభావాత్ శుద్ధత్వం సిద్ధమిత్యర్థః। శుద్ధత్వాదేవ బుద్ధః పూర్ణబోధరూపత్వాత్। బోధాదప్యానన్దరూపో భిద్యత ఇత్యత్ర యో హి బుద్ధః స ఏవ సుఖస్వరూపః। న హి పరమాత్మా జీవః ఇతి మన్తవ్యః కిం తు అహంప్రత్యయగోచరః ప్రత్యగేవ శుద్ధః। ఇత్యాదినా త్వంపదార్థో వర్ణితః, కిం తేనేష్టసిద్ధిః ఇత్యత ఆహ—న హ్యేతన్నిరాత్మకమపి నాత్మేతి। ఇదం శశవిషాణాదికం నిరాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమపి హి యస్మాత్ ఏతదాత్మా న భవతీతి చేన్న; నిరాత్మకస్యాప్యాత్మని అధ్యస్తత్వేన ఘటవత్ దృశ్యత్వాత్। న హ్యధ్యస్తమధిష్ఠానాతిరిక్తమస్తి। అధ్యస్తవస్తు అధిష్ఠానరూపమిత్యర్థః। నిరాత్మకస్యాప్యాత్మత్వే హేతుమాహ—పురతో హి సిద్ధ ఇతి। హి యస్మాత్ సర్వస్మాత్ పురతో నిష్పన్నో వర్తతే। సిద్ధత్వం సదసతామపి సమానమిత్యత ఆహ—న హీదం సర్వం కదాచిదితి। యథా పరమాత్మా సిద్ధః తథా ఇదం సదసదాత్మకం జగత్ న హి కాలత్రయసిద్ధమ్। యదాదావన్తే చ న విద్యతే తన్మధ్యే భాతమపి నాస్త్యేవ। ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రళయానన్తరం చ జగన్నోపలభ్యతే। తత్ స్థితికాలే భాతమపి న హి తద్విద్యతే, “యన్నాదౌ

యచ్చ నాస్త్యన్తే తన్మధ్యే భాతమప్యసత్” ఇతి స్మృతేః। తథా జగదివ ఆత్మాఽపి నాస్తీత్యత ఆహ—ఆత్మేతి। హి యస్మాత్ ఆత్మా స్వమహిమస్థః న జడవత్ పరతన్త్రః। అత ఏవ నిరపేక్షః పరాపేక్షాశూన్యః పూర్ణానన్దరూపత్వాత్, న హ్యానన్దాభివ్యక్తిహేతుతయా సాపేక్షో భవతి। యః ఏవంవిధః సః ఆత్మా ఏక ఏవ స్వద్వితీయహేత్వభావాత్। ప్రసక్తసాక్ష్యజాతాపేక్షయా అయం సాక్షీ, వస్తుతః సాక్షిత్వమప్యస్య న తాత్త్వికమిత్యర్థః। స్వప్రకాశః స్వేనైవ ప్రకాశితత్వాత్॥౧౦॥

ఆత్మతః సర్వసిద్ధిః

కిం తన్నిత్యమ్। ఆత్మాఽత్ర హ్యేవ న విచికిత్స్యమ్। ఏతద్ధీదం సర్వం సాధయతి। ద్రష్టా ద్రష్టుః సాక్ష్యవిక్రియః సిద్ధో నిరవద్యో బాహ్యాభ్యన్తరవీక్షణాత్ సువిస్ఫుటస్తమసః పరస్తాత్॥౧౧॥

ఇదానీం లబ్ధావసరాః దేవాః పృచ్ఛన్తి—కిం తన్నిత్యమితి। తత్ పూర్వోక్తం బ్రహ్మ కిం నిత్యత్వధర్మవత్, కిం ధర్మధర్మిభేదవిశిష్టం, ఇదమేవ సచ్చిదానన్దత్వాదీనామప్యుపలక్షణార్థమ్। ఏవముక్తః ప్రజాపతిరాహ—ఆత్మేతి। అనాత్మాపహ్నవసిద్ధోఽయం ఆత్మా అత్ర అస్మిన్ ఆత్మని ఏవ హి యస్మాత్ నిత్యత్వాదిధర్మజాతమస్తి నాస్తీతి వా న విచికిత్స్యం, ఆత్మనో నిష్ప్రతియోగికత్వేన నిర్ధర్మకత్వాత్। యద్యేవం నిర్విశేషః పరమాత్మా కథం అస్మాభిః అవగన్తుం శక్యః ఇత్యత ఆహ—ఏతద్ధీతి। హి యస్మాత్ ఏతత్ ఆత్మమాత్రగోచరజ్ఞానం తత్తచ్చిత్తశుద్ధిసాపేక్షం సర్వం సాధయతి। తత్ కథం ఇత్యత్ర ఘటపటాదేః ద్రష్టుః అన్తఃకరణవిశిష్టస్య ద్రష్టా అవలోకయితా। ఏవం ద్రష్టృత్వే సుఖదుఃఖసంబన్ధః స్యాదిత్యత ఆహ—సాక్షీతి। యథా లౌకికః సాక్షీ తథాఽయం తద్గతసుఖదుఃఖరహిత ఇత్యర్థః। సాక్షిత్వే సాక్ష్యగతవిక్రియా స్యాదిత్యత ఆహ—అవిక్రియ ఇతి। సాక్షిణో నిరవయవత్వేన విక్రియాశూన్యత్వాత్। విక్రియాశూన్యత్వే స్వస్యాసత్త్వం స్యాదిత్యత ఆహ—సిద్ధ ఇతి। సర్వదా ఆత్మమాత్రతయా నిష్పన్నత్వాత్। జీవోఽపి తథేత్యత ఆహ—నిరవిద్య ఇతి। అవిద్యాతత్కార్యశూన్యత్వాత్। జీవాత్మనోశ్చైతన్యస్య తుల్యత్వే కో విశేషః ఇత్యత ఆహ—బాహ్యేతి। సర్వత్ర సర్వదా సర్వమహమస్మి ఇతి యుగపత్ బాహ్యాన్తరవీక్షణాత్ అవలోకనాత్, నైవం జీవోఽవలోకయతి। ఏవం జీవదృష్ట్యా స్వావిద్యాద్వయతత్కార్యకబళితే ప్రపఞ్చే కథం అయమహమస్మి ఇత్యాత్మా అవగన్తుం శక్యః ఇత్యత ఆహ—సువిస్ఫుట ఇతి। గోమహిష్యాదిభేదవత్ అయమాత్మా అయం జీవః ఇతి స్ఫుటం అవగన్తుం శక్యత్వాత్। సువిస్పష్ట ఇతి వా

పాఠాన్తరమ్। తత్ర ప్రతీచో విస్పష్టత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ ఇతి నార్థభేదః। తత్ర హేతుః—తమసః పరస్తాత్॥౧౧॥

దేవానాం ఆత్మదర్శనమ్

బ్రూతైష దృష్టోఽదృష్టో వేతి। దృష్టోఽవ్యవహార్యోఽప్యల్పః॥౧౨॥

స్వావిద్యాపదతత్కార్యతమసః పరతః విద్యమానం పరమాత్మానముద్ధిశ్య దేవాన్ ప్రత్యాహ భగవాన్ ప్రజాపతిః। కిమితి? హే దేవాః యూయం బ్రూత వదత। కిమితి? మయోపదిష్ట ఏషః ఆత్మా భవద్భిః యథావత్ దృష్టోఽదృష్టో వేతి। ప్రజాపతినా ఏవం పృష్టాః దేవాః ఊచుః—అవ్యవహార్యోఽపి సర్వవ్యవహారా[న]ర్హతయా భవదుపదిష్టః ఆత్మా అస్మాభిః దృష్టః ఆత్మతయా అవలోకితః। ఏవంవిదితోఽప్యస్మబుద్ధివిషయతయా అల్పః, న హి నాల్పోఽపరిచ్ఛిన్నోఽస్మాభిః ద్రష్టుం శక్యః॥౧౨॥

ఆత్మనః అనల్పత్వనిరూపణమ్

నాల్పః సాక్ష్యవిశేషోఽనన్యోఽసుఖదుఃఖోఽద్వయః పరమాత్మా సర్వజ్ఞోఽనన్తోఽభిన్నోఽద్వయః। సర్వదా సంవిత్తిర్మాయయా నాసంవిత్తిః స్వప్రకాశే। యూయమేవ దృష్టాః॥౧౩॥

ఏవం తేషాం విపరీతజ్ఞానమవలోక్య ప్రజాపతిః దేవాన్ ప్రత్యాహ—నాల్ప ఇతి। భవత్కృతే మదుపదిష్టాత్మా నాల్పః పరిచ్ఛేదత్రయాతీతత్వాత్। తత్ర హేతూనుక్తానుక్తానప్యుపన్యస్యతి—సాక్షీత్యాదినా। సాక్షీ భవద్బుద్ధా అవలోకనః। తదవలోకనే కశ్చనాతిశయః స్యాదిత్యాహ—అవిశేష ఇతి। సాక్ష్యనిరూపితసాక్షితాఽపాయే సాక్షిణో బ్రహ్మమాత్రతయా నిర్విశేషత్వాత్। న హి సాక్ష్యప్యన్యో భవితుమర్హతి। అనన్యః భవదవ్యతిరిక్తత్వాత్। న చైవం సంసారధర్మేత్యాహ—అసుఖదుఃఖ ఇతి। అన్తఃకరణకార్యసుఖదుఃఖబాహ్యత్వాత్। తత్ర హేతుః—అద్వయ ఇతి। సాపేక్షద్వైతాభావాత్। నిష్ప్రతియోగికాద్వితీయత్వే హేతుః—పరమాత్మేతి। పరాకాసాపేక్షప్రత్యక్కలనాఽభావాత్। మూలబీజాంశయోగతః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్త్వాత్ “యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్” ఇతి శ్రుతేః। యద్వా—మదతిరేకేణ సర్వం నేతీతి యో జ్ఞాతా సోఽయం

సర్వజ్ఞః పరమాత్మేత్యర్థః। అత ఏవ అనన్తః త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వాత్। తతోఽయం అభిన్నః భిదాగన్ధాసహత్వాత్। యదుక్తం తదేవ నిగమయతి—అద్వయ ఇతి। నిష్ప్రతియోగికత్వాత్। అద్వయత్వాదేవ సర్వదా సంవిత్తిః కాలత్రయేఽపి సంవిన్మాత్రరూపత్వాత్। ఏవమనుభవతః కిం న దృశ్యతే ఇత్యత ఆహ—మాయయేతి। మాయయా మాయానిమిత్తః అహమజ్ఞ ఇత్యనుభవః। తత్ర హేతుమాహ—నాసంవిత్తిరితి। న హి సంవిన్మాత్రే స్వాజ్ఞానం తిష్ఠతీత్యర్థః। ద్రష్టుర్దృశ్యయోగాదల్పతా స్యాదిత్యత ఆహ—యూయమేవ దృష్టా ఇతి। యుష్మాభిరేవ అయమాత్మా దృష్ట ఇతి న తు యుష్మద్వ్యతిరిక్తః॥౧౩॥

ద్వితీయాభావోపదేశః

కిమ్। అద్వయేన ద్వితీయమేవ న యూయమేవ॥౧౪॥

ఇదానీమాక్షిపన్తి కిం కేన ప్రకారేణ ద్రష్టార ఏవ దృశ్యస్వరూపాః। ఉత్తరమాహ—అద్వయేన అద్వయత్వేన హేతునా దృశ్యస్వరూపం కిం దృష్టవన్త ఇతి। నను అనేనైవ హేతునా వస్తునోఽప్యసత్త్వం కిమితి స్వీక్రియత ఇత్యత ఆహ—ద్వితీయమేవేతి। న తు ద్వితీయమేవ వస్తు నాస్తి, న తు వస్త్వపి విద్యతే। యద్వా—ద్వయత్వోపపాదనం ద్వితీయమేవ, న ద్వితీయం, నహ్యసతి ద్వితీయే ద్వయం భవతి, కిం తు అద్వయం, యతోఽద్వయం తతో యదుక్తం యూయమేవేతి సుస్థితం తదితి నిగమయతి యూయమేవ వ్యాఖ్యాతమ్॥౧౪॥

దేవానాం సంవిద్రూపత్వజ్ఞానమ్

బ్రూహ్యేవ భగవన్నితి దేవా ఊచుః। యూయమేవ। దృశ్యతే చేన్నాత్మజ్ఞాః। అసఙ్గో హ్యయమాత్మాఽతో యూయమేవ స్వప్రకాశాః। ఇదం హి తత్ సంవిన్మయత్వాద్యూయమేవ॥౧౫॥

ఇదానీమేవం బోధ్యమానా అపి అనాద్యవిద్యావాసనావశాదన్యథాభావం ప్రతిపన్నాః పృచ్ఛన్తి—బ్రహ్మేవ। కథం? అనేకసంసారధర్మవన్తో వయం తద్విలక్షణబ్రహ్మస్వరూపా ఇత్యేతద్యథోపపన్నం భవతి తథైవ హే భగవన్ అస్మాకం బ్రూహి ఇతి దేవా ఊచుః।

పురోక్తమేవ ప్రజాపతిరాహ—యూయమేవేతి। ఉక్తస్య కిం ఉత్తరం ఇత్యత ఆహ—దృశ్యతే చేన్నాత్మజ్ఞా ఇతి। భవద్భిః ఆత్మనో భిన్నైరాత్మా దృశ్యతే చేత్ తతో భవన్తో నాత్మజ్ఞాశ్చ, కరణగ్రామాగోచరాత్మనో కరణగ్రామవిషయతయా గృహీతత్వాత్ యుష్మాకమజ్ఞత్వం సిద్ధమిత్యర్థః। స్వాత్మాఽపి కరణగ్రామసఙ్గ ఇత్యత ఆహ—అసఙ్గో హ్యయమాత్మేతి। హి యస్మాత్ అయం భవతామాత్మా స్వభావతోఽసఙ్గః భవతాం కర్తృత్వాదిధర్మవిశిష్టతయా ప్రతీయతే। ఏవమాత్మా అన్యథా దృష్టః। కీదృశాః వయం ఇత్యత ఆహ—యూయమేవ స్వప్రకాశా ఇతి। భవతాం సాధనాన్తరనైరపేక్ష్యేణ కరణగ్రామవృత్తిసహస్రప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన తద్భావాభావప్రకాశకత్వాత్। ఇదం సర్వం సంవిదేకస్వభావమితి పూర్వం ప్రతిజ్ఞాయ ఇదానీమస్మాకం స్వయంప్రకాశత్వం బ్రూషే, తదిదం పూర్వోత్తరవిరుద్ధం ఇత్యత ఆహ—ఇదం హీతి। యదిదం భవతాం స్వప్రకాశత్వం తదేవ హి సంవిద్రూపత్వం, అతో న ప్రతిజ్ఞాహానిః। స్వప్రకాశసంవిదోరేకార్థత్వే హేతుమాహ—సంవిన్మయత్వాదితి। తతః సంవిద్యసఙ్గోదాసీనాః యూయమేవ॥౧౫॥

దేవానాం ఆత్మతత్త్వజ్ఞానఖ్యాపనమ్

నేతి హోచుః। హన్తాసఙ్గా వయమితి హోచుః। కథం పశ్యన్తీతి హోవాచ। న వయం విద్మ ఇతి హోచుః। తతో యూయమేవ స్వప్రకాశా ఇతి హోవాచ। న చ సంవిన్మయా ఏతౌ హి। పురస్తాత్ సువిభాతమవ్యవహార్యమేవాద్వయమ్। జ్ఞాతో వైష విజ్ఞాతః। విదితావిదితాత్ పర ఇతి హోచుః॥౧౬॥

ప్రజాపతినోక్తా ఏవమమన్యన్త। కిమితి? పూర్వం అస్మాభిః కర్తృత్వాదికం ఆత్మని గృహీతం, ఇదానీం తత్త్యాగపూర్వకం స్వయంప్రకాశతాం గతాః। తత్రాత్మానం వయం జానీమ ఇతి ఆత్మని కర్తృత్వాభావేఽపి కేవలస్వయంప్రకాశతాఽఙ్గీకారే తత్రాసంభవం మన్యమానా ఆహుః—నేతి। నాస్మాకం స్వయంప్రకాశతేతి హోచుః స్వయంప్రకాశతాఽభావేఽపి అసఙ్గత్వం విద్యత ఇత్యాహుః, హన్త అసఙ్గా వయమితి హోచుః। ఏవముక్తవతో దేవాన్ స్వయంప్రకాశత్వం బుబోధయిషుః ప్రజాపతిరా—కథమితి। భవన్తః స్వాత్మానం కేన ప్రకారేణ పశ్యన్తీతి హోవాచ। ప్రజాపతినైవముక్తా దేవా ఊచుః। కిమితి? కరణగ్రామాగోచరం ఆత్మానం న వయం విద్మో జానీమః ఇతి। తతో యూయమేవ స్వప్రకాశా ఇతి హోవాచ ఇత్యుక్తార్థమ్। సంవిద్వికారాణాం అస్మాకం కథం సంవిద్రూపతా? ఇత్యత ఆహ—న చ సంవిన్మయా ఇతి। నైవ వయం సంవిద్వికారా ఇత్యర్థః। కథం ఏతదవగమ్యత ఇత్యత ఆహ—ఏతౌ హీతి। ధాత్వర్థనిర్దేశోఽయం న ధాతునిర్దేశః ఈక్షతేరితివత్, ఆత్మావగతౌ। పరమార్థముపదిశతి—

పురస్తాదితి। స్వాతిరిక్తభ్రమతః పురస్తాదితి కాలత్రయోపలక్షణార్థమ్। కాలత్రయేఽపి బ్రహ్మ స్వాతిరిక్తాపహ్నవసిద్ధం స్వమాత్రతయా సమ్యగ్విభాతీతి సువిభాతమ్। తత్ కిం వ్యవహారార్హం? నేత్యాహ—అవ్యవహార్యమేవేతి। నిర్విశేషచిన్మాత్రావగతేః సర్వవ్యవహారాపహ్నవపూర్వకత్వాత్। ఉక్తార్థే హేతుః—అద్వయమితి। నిష్ప్రతియోగికాద్వైతరూపత్వాత్। ఏవం దేవానాం పరమార్థతత్త్వముపదిశ్య పునరిదానీం పృచ్ఛతి—జ్ఞాతో వా భవద్భిరాత్మేతి। వాశబ్దద్యోతితపక్షాన్తరమాహ—విజ్ఞాత ఇతి। విశబ్దో నిషేధార్థః। న హి భవద్భిః విజ్ఞాత ఇత్యర్థః। ఏవం ప్రజాపతినా పృష్టాః దేవాః స్వాత్మనః స్వరూపమవగతానవగతకలనావిరళమాడురిత్యాహ—విదితావిదితాత్ పర ఇతి। జ్ఞాతాదజ్ఞాతాదపి వ్యతిరిక్తోఽయమాత్మా। వయం తదుభయమపి వక్తుమశక్తా ఇతి హోచుః, "అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి" ఇతి శ్రుతేః॥౧౬॥

బ్రహ్మాత్మైక్యోపదేశః

స హోవాచ తద్వా ఏతద్బ్రహ్మాద్వయం బృహత్త్వాన్నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం ముక్తం సత్యం సూక్ష్మం పరిపూర్ణమద్వయం సదానన్దచిన్మాత్రమాత్మైవావ్యవహార్యం కేన చ। తదేతదాత్మానమోమిత్యపశ్యన్తః పశ్యత। తదేతత్ సత్యమాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవాత్ర హ్యేవ న విచికిత్స్యమిత్యోం సత్యమ్। తదేతత్ పణ్డితా ఏవ పశ్యన్తి॥౧౭॥

ప్రజాపతిః అవగతప్రాయాన్ దేవాన్ మన్వానః పునరాహ—స హోవాచేతి। కిమితి? యదేతన్మయా ఉచ్యమానం తత్ (?) ద్వైతమేవ భవద్భిరవగతం న హి తత్ర సంశయోఽస్తి। కిం తత్? బ్రహ్మ అద్వయం తత్ర హేతుః—బృహత్త్వాత్ స్వమాత్రతయోపబృంహణాత్, బ్రహ్మేతి బృహిధాతోరర్థావగమాత్, ఉక్తార్థమేతత్ నిత్యం ఇత్యాదిపదపఞ్చకం, సూక్ష్మం కరణగ్రామాగోచరత్వాత్ పరిపూర్ణం పరిచ్ఛేదత్రయశూన్యత్వాత్, అద్వయం ఉక్తార్థం, సదానన్దచిన్మాత్రం మిథ్యాదుఃఖజాడ్యాపహ్నవసిద్ధత్వాత్ ఆత్మైవ అనాత్మాపహ్నవసిద్ధం ఆత్మమాత్రం అవ్యవహార్యం యేన కేనాపి వ్యవహర్తుమశక్యత్వాత్। అవ్యవహార్యతయా యదుక్తం తత్ తచ్ఛబ్దార్థః।ఏతచ్ఛబ్దస్తు సర్వప్రత్యయసాక్షిణం పరామృశతి తదేతచ్ఛబ్దార్థం ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మానం ఓమితి తుర్యోఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయం బ్రహ్మాస్మీతి అపశ్యన్తః అనవలోకయన్తః సన్తః పశ్యత అవలోకనం కురుత। తత్ శాస్త్రైకగమ్యం ఏతత్ మయోక్తం యచ్ఛ్రుత్యాచార్యోక్తం తదేవ సత్యం అవితథార్థత్వాత్। తదేవ వ్యాకరోతి—సత్యమాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవేతి। స్వారోపితాబ్రహ్మతాఽనాత్మతాశాన్త్యర్థం వ్యతిహారేణోపదేశః। ఏవమాత్మనో బ్రహ్మత్వే బ్రహ్మణ ఆత్మత్వే చ న కదాఽపి విచికిత్స్యం అసంశయితవ్యం ఇతి అనేన ప్రకారేణ నిశ్చిత్య తత ఓం ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయం

ప్రత్యక్పరవిభాగైక్యకలనావిరళం స్వమాత్రమవశిష్యతే ఇతి యత్తదేవ సత్యమ్। యదేతత్ప్రత్యక్పరైక్యనిష్పన్నార్థతుర్యతురీయం నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి పణ్డితాః సమ్యఙ్జ్ఞానిన ఏవ పశ్యన్తి। యత్ సర్వాపహ్నవసిద్ధబ్రహ్మమాత్రదర్శనం ఏతద్ధి పాణ్డిత్యం యత్ పణ్డితావగతిసిద్ధమ్॥౧౭॥

ఆవిద్యకవిశేషనిషేధః

ఏతద్ధ్యశబ్దమస్పర్శమరూపమరసమగన్ధమవక్తవ్యమనాదాతవ్యమగన్తవ్యమవిసర్జయితవ్యమ నానన్దయితవ్యమమన్తవ్యమబోద్ధవ్యమనహంకర్తయితవ్యమచేతయితవ్యమప్రాణయితవ్యమ నపానయితవ్యమవ్యానయితవ్యమనుదానయితవ్యమసమానయితవ్యమనిన్ద్రియమవిషయ మకరణమలక్షణమసఙ్గమగుణమవిక్రియమవ్యపదేశ్యమసత్త్వమరజస్కమతమస్కమమా యమభయమప్యౌపనిషదమేవ సువిభాతం సకృద్విభాతం పురతోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సువిభాతమద్వయం పశ్యత హంసః సోఽహమితి॥౧౮॥

తత్ర స్వాజ్ఞసమర్పితవిశేషాపహ్నవమాహ—అశబ్దమిత్యాద్యసమానయితవ్యమిత్యన్తేన। సవిషయజ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకకర్మేన్ద్రియపఞ్చకాన్తఃకరణచతుష్టయప్రాణాదిపఞ్చకకలనా అస్తి నాస్తీతి విభ్రమోఽపి న హి తుర్యతుర్యే విద్యతే, తుర్యతుర్యస్య నిష్ప్రతియోగికాద్వైతరూపత్వాత్। ప్రాతిస్వికేన నిషేధముక్త్వా యుగపన్నిషేధమాహ—అనిన్ద్రియమిత్యాదినా। అనిన్ద్రియం జ్ఞానకర్మేన్ద్రియతద్వృత్తిజాతవైరళ్యాత్। అవిషయం భూతపఞ్చకతత్కార్యభౌతికాస్పృష్టత్వాత్। అకరణం బాహ్యాన్తఃకరణగ్రామవివర్జితత్వాత్। అలక్షణం జహదాదిలక్షణాగమ్యత్వాత్। అసఙ్గం దేహేన్ద్రియాదిసంబన్ధాభావాత్। అగుణం సౌక్ష్మ్యాదిగుణవైరళ్యాత్। అవిక్రియం స్వాఙ్గచలనాదిరూపక్రియావైరళ్యాత్। అవ్యపదేశ్యం నామరూపాభావాత్। అసత్త్వం అరజస్కం అతమస్కం ఇతి సత్త్వాదిత్రిగుణశూన్యం నిర్గుణత్వాత్। అమాయం అకపటం యథాభూతార్థరూపత్వాత్। అభయం భయమూలద్వైతాసంభవాత్। స్వాతిరిక్తద్వైతసామాన్యాభావే అపి ఔపనిషదమేవ ఈశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషదర్థశ్రవణాదినిష్పన్నజ్ఞానైకగమ్యత్వాత్। స్వేన రూపేణ సువిభాతం స్వమాత్రతయా భాతత్వాత్। సకృద్విభాతం స్వావృతిత్రయరహితం సత్ సకృచ్చరమసాక్షాత్కారతయా భాతత్వాత్, పునః ప్రతీత్యన్తరనిరపేక్షమిత్యర్థః। అస్య స్వావిద్యాపదతత్కార్యస్య పురతోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సువిభాతమ్। అద్వయం ఉక్తార్థం పశ్యత। దర్శనప్రకారమాహ—హంసః సోఽహమితి। హం త్వంపదార్థః, సః తత్పదార్థః, వ్యతిహారస్తయోః ఏకత్వప్రదర్శనార్థః॥

దేవానాం అద్వయాత్మానుభవనిర్ధారణమ్

స హోవాచ కిమేష దృష్టో వేతి। దృష్టో విదితావిదితాత్ పర ఇతి హోచుః। క్వైషా। కథమితి హోచుః। కిం తేన। న కించనేతి హోచుః। యూయమేవాశ్చర్యరూపా ఇతి హోవాచ। న చేత్యాహుః। ఓమిత్యనుజానీధ్వం బ్రూతైనమితి। జ్ఞాతోఽజ్ఞాతశ్చేతి హోచుర్న చైవమితి హోచురితి। బ్రూతైవైనమాత్మసిద్ధమితి హోవాచ। పశ్యామ ఏవ భగవో న చ వయం పశ్యామో నైవ వయం వక్తుం శక్నుమో నమస్తేఽస్తు భగవన్ ప్రసీదేతి హోచుః। న భేతవ్యం పృచ్ఛతేతి హోవాచ। క్వైషాఽనుజ్ఞేతి। ఏష ఏవాత్మేతి హోవాచ। తే హోచుర్నమస్తుభ్యం వయం త ఇతి। ఇతి హ ప్రజాపతిర్దేవాననుశశాసానుశశాసేతి॥౧౯॥

దేవాన్ ప్రత్యేవముక్త్వా స ప్రజాపతిః ఉవాచ హ కిల। కిమితి? కిమేష దృష్టోఽదృష్టో వేతి। దృష్టో విదితావిదితాత్ పరః ఇతి హోచుః ఇత్యయమర్థః కేనోపనిషద్వివరణే సమ్యక్ ప్రపఞ్చితః। తైరేవముక్తః ప్రజాపతిరాహ—క్వైషేతి। ఏషా స్వాత్మసంవిత్ క్వ కుత్ర వర్తతే। ప్రజాపతినా ఏవం బుద్ధిపరీక్షాఽర్థం పృష్టాః ప్రజాపత్యనుగ్రహ సిద్ధస్వానుభూతిం ప్రకటయన్తః ఉత్తరం దదురిత్యాహ—కథమితి హోచురితి। కథం కేన ప్రకారేణ స్వమహిమస్థాం సంవిదముద్దిశ్య తదాధారం పృచ్ఛతీతి శేషః। పునరపి తేషాం బుద్ధిపరీక్షాఽర్థం ప్రజాపతిః పృచ్ఛతి—కిం తేనేతి। తేన స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితేనాత్మనా సాక్షాత్కృతేన కిం ప్రయోజనమితి ప్రజాపతినా పృష్టా దేవాః బ్రహ్మభావాపత్త్యనన్తరం న కిమపి ప్రయోజనాన్తరం అస్తీత్యాహురిత్యాహ—న కించనేతి హోచురితి। తైరేవముక్తః పునః ప్రజాపతిరాహ—యూయమేవేతి। హే దేవాః యూయమేవ ఆశ్చర్యరూపాః స్వాత్మైవాశ్చర్యరూపః, 'ఆశ్చర్యో వక్తా' ఇత్యాది, "ఆశ్చర్యవత్ పశ్యతి" ఇత్యాది చ శ్రుతిస్మృతిప్రకటితపరమాత్మైవ ఆశ్చర్యరూపః, స ఏవ భవన్త ఇత్యర్థః। ఇతి హోవాచ ప్రజాపతిః। తేనైవముక్తాః తత్త్వంపదార్థభేదమపశ్యన్త ఇవోత్తరమాహురిత్యాహ—నచేత్యాహురితి। నైవాత్ర ద్వయమస్తి యేన వయం తత్స్వరూపం, కిం తు తత్స్వరూపమేవేతి। తైరేవముక్తః పునరాహ—ఓమిత్యనుజానీధ్వమితి। యది భవతాం ఏవం పరమార్థనిశ్చయస్తదా నచేత్యేవమాదినకారం పరిత్యజ్య ఓమిత్యేవానుజ్ఞాం భవన్తః కుర్వన్తు। ఇతః పరం భవన్తః స్వానుభవం వదన్త్విత్యాహ—బ్రూతేతి। యథా భవద్భిరవగతం తథా నిఃశఙ్కం బ్రూత కథయత। ఏవం ప్రజాపతినోక్తాః స్వాచార్యప్రజాపతిహృదయభూమానన్దం జనయితుమేవమాహుః—జ్ఞాతోఽజ్ఞాతశ్చేతి। యథా భవద్భిరుపదిష్టః తథా అస్మాభిరప్యవగతః। న చాత్ర కర్మకర్తృభావోఽపి అవగత ఇత్యర్థః। న చైవం, వస్తుతస్తు జ్ఞాతోఽజ్ఞాతోఽపి నైవ, విధినిషేధప్రత్యయగమ్యత్వాత్ ఇతి హోచుః। తైరేవముక్తః ప్రజాపతిరాహ—బ్రూతైవైనమాత్మసిద్ధమితి హోవాచేతి। ఏవం

మయోపదిష్టమాత్మానమనాత్మాపహ్నవతః ఆత్మమాత్రతయా సిద్ధమేవ బ్రూతేతి హోవాచ। ఏవం ప్రజాపతినా ఆక్షిప్తాః స్వానుభవసర్వస్వం ప్రకటయన్తీత్యాహ—పశ్యామ ఏవేతి। హే భగవో భగవన్ యోఽనాత్మాపహ్నవసిద్ధస్వాత్మా నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి పశ్యామః ఏవ। పునరేవకారవ్యావర్త్యమాహుః—న చ వయం స్వాతిరేకేణ పశ్యామః స్వాత్మమాత్రదర్శనస్య స్వాతిరిక్తదర్శనాపహ్నవపూర్వకత్వాత్। తథాఽపి తత్స్వరూపం వక్తుం శక్యమిత్యత్రాహుః—నైవేతి। త్వదుపదిష్టనిష్ప్రతియోగికనిర్విశేషమాత్మానం నైత్ర వయం వక్తుం శక్నుమః। ఇతః పరం వక్తవ్యమవక్తవ్యం వా న కించిదస్తీతి మన్వానాః స్వోపదేష్టుః ప్రజాపతేః నమస్కారం కృతవన్త ఇత్యాహ—నమ ఇతి। నమస్తే తుభ్యం స్వాచార్యాయ పిత్రే చ అస్తు హే భగవన్ ప్రసీద ప్రసన్నో భవ ఇతి హోచుః। ప్రజాపతిరపి సర్వదా తేషు ప్రసన్నః సన్ పునస్తేషాం బుద్ధిదార్ఢ్యమవలోకయితుం ప్రసీదేతి తదుక్తం స్వీకృత్యాహ—న భేతవ్యం పృచ్ఛతేతి హోవాచేతి। భవద్భిర్న భేతవ్యం భయం న కరణీయం, పునరాత్మవిషయే ప్రశ్నం పృచ్ఛత। ఏవముక్తాః దేవాః ప్రజాపతిమాహుః కైషాఽనుజ్ఞేతి పృచ్ఛతేత్యేషాఽనుజ్ఞా స్వాత్మవ్యతిరిక్తా కిం తయేతి। ప్రజాపతిరపి తేషాం దృఢానుభవమవలోక్య సంతుష్ట ఏవమాహ—ఏష ఏవాత్మేతి హోవాచేతి। యో మయోక్తః ఓఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయ ఏష ఏవావికల్పావికల్పాత్మా భవద్భిః స్వావశేషతయా విదితః। ఏవం ప్రజాపతినోక్తాః దేవాః ప్రజాపతేరానన్దం అభివర్ధయన్త ఇతి హోచుః—వయం భవచ్ఛిష్యాః పుత్రాశ్చ, మహాగురవే పిత్రే చ తుభ్యం నమోఽస్తు। ఏవం శ్రుతిరాహ—ప్రజాపతిర్దేవాననుశశాసేతి।
వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకప్రణవరూపావిద్యాపదతత్కార్యజాగ్రజ్జాగ్రదాదిపఞ్చదశావస్థాతద్వ్యష్ట్యారోపాపవాదాధికరణవిశ్వవిశ్వదితుర్యప్రాజ్ఞాన్తతత్సమష్ట్యారోపాపవాదాధికరణవిరాడ్విరాడాదితుర్యబీజాన్తతదుభయైక్యారోపాపవాదాధికరణోత్రోత్రాద్యవికల్పానుజ్ఞైకరసాన్తకలనాప్రపఞ్చన పూర్వకం తదపహ్నవసిద్ధం తుర్యతురీయం బ్రహ్మ అవికల్పావికల్పం ఉగ్రమిత్యాద్యహమిత్యన్తానుష్టుభైవ లభ్యం బ్రహ్మ స్వమాత్రమిత్యనేనైవ ప్రకారేణ ప్రజాపతిః దేవాననుశశాస। పారమార్థికజ్ఞానోపదేశేన అనుశాసనం కృతవాన్। ఇతిశబ్దో విద్యాసమాప్త్యర్థః॥౧౯॥

ఉక్తార్థానువాదకమన్త్రః

తదేష శ్లోకః—

ఓతమోతేన జానీయాదనుజ్ఞాతారమాన్తరమ్।

అనుజ్ఞామద్వయం లబ్ధ్వా ఉపద్రష్టారమాత్రజేదితి॥౨౦॥

తత్ తత్రోపనిషదర్థే ఏష శ్లోకో మన్త్రో భవతి స్వాజ్ఞదృష్ట్యా పరిచ్ఛేదప్రసక్తౌ ఓతం సర్వత్ర తుర్యతుర్యం తతం ఓతేన తురీయోఙ్కారేణ జానీయాత్। కిం తదోతమాత్రం? తత్రాహ అనుజ్ఞాతారం సర్వసాక్షిణమపి జానీయాత్। తతోఽప్యాన్తరం ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మానం పరాగ్భావసాపేక్షప్రత్యగ్భావాపాయే నిష్ప్రతియోగికాద్వయం స్వమాత్రమితి అనుజ్ఞాం లబ్ధ్వా సాక్షాత్కృత్య తత ఉపద్రష్టారం తుర్యతురీయం స్వమాత్రమిత్యావ్రజేత్॥౨౦॥

ఇతి నవమః ఖణ్డః

తురీయోఙ్కారవిద్యోతం మన్త్రరాజార్థభాసురమ్।

నృసింహాఖ్యం త్రిపాద్బ్రహ్మ హృదయే మే విజృంభతామ్॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

తాపనీయోపనిషదో వ్యాఖ్యేహ లిఖితా మయా।

ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు ద్విసహస్రయుక్॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే సప్తవింశతిసఙ్ఖ్యాపూరకం నృసింహోత్తరతాపిన్యుపనిషద్వివరణ సంపూర్ణమ్

రామతాపిన్యుపనిషత్

పూర్వతాపినీ

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోపనిషత్

రామనామార్థప్రకాశనమ్

చిన్మయేఽస్మిన్ మహావిష్ణౌ జాతే దశరథే హరౌ।
రఘోః కులేఽఖిలం రాతి రాజతే యో మహీస్థితః॥౧॥

స రామ ఇతి లోకేషు విద్వద్భిః ప్రకటీకృతః।
రాక్షసా యేన మరణం యాన్తి స్వోద్రేకతోఽథవా॥౨॥

రామనామ భువి ఖ్యాతమభిరామేణ వా పునః।
రాక్షసాన్ మర్త్యరూపేణ రాహుర్మనసిజం యథా॥౩॥

ప్రభాహీనాంస్తథా కృత్వా రాజ్యార్హాణాం మహీభృతామ్।
ధర్మమార్గం చరిత్రేణ జ్ఞానమార్గం చ నామతః॥౪॥

తథా ధ్యానేన వైరాగ్యమైశ్వర్యం స్వస్య పూజనాత్।
తథా రాత్యస్య రామాఖ్యా భువి స్యాదథ తత్త్వతః॥౫॥

రమన్తే యోగినోఽనన్తే నిత్యానన్దే చిదాత్మని।
ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే॥౬॥

శ్రీరామతాపనీయార్థం భక్తధ్యేయకళేబరమ్।
వికళేబరకైవల్యం శ్రీరామబ్రహ్మ మే గతిః॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం శ్రీరామతాపినీయోపనిషత్ పూర్వోత్తరతాపినీభ్యాం సోపాయసవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపప్రకటనపూర్వకం బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। ముముక్షూనుపలభ్య అవాన్తరరూపేణ ప్రవృత్తేయం పూర్వతాపినీశ్రుతిరితి యత్తత్ సవిశేషబ్రహ్మవిద్యాస్తుత్యర్థం ఆదౌ స్వాజ్ఞస్వజ్ఞదృష్టిమాశ్రిత్య రామనామార్థం ప్రకాశయతి—చిన్మయ ఇత్యాదినా। చిన్మయే చిన్మాత్రే హరౌ స్వాజ్ఞానతత్కార్యహారిణి విష్ణౌ సర్వవ్యాపకే

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్।

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే॥

ఇతి స్వప్రతిజ్ఞాపరిపాలనార్థం అస్మిన్ దశరథే కశ్యపప్రజాపత్యవతారే నిష్ఠాద్వయపరిపాలనాయ జాతే ఆవిర్భూతే సత్యథ బాలలీలయా రఘోః కులే అఖిలం స్వజనవర్గం యో రాతి ఆనన్దయతి యో మహీస్థితః సన్ స్వతేజసా స్వవిభూత్యా చ రాజతే॥౧॥ ఏవం భూరాదిసర్వలోకేషు స ఏవ రామః ఇతి విద్వద్భిః తద్యాథాత్మ్యజ్ఞైః ప్రకటీకృతో భవతి। భఙ్గ్యన్తరేణ రామనామార్థం నిర్దిశతి—రాక్షసా ఇతి। విరాధాదిరాక్షసా యేన మరణం యాన్తి స్వోద్రేకతః స్వపాపకృత్యతో వా॥౨॥ పునః అభిరామేణ సర్వలోకమనోరమణరూపేణ వా రామనామ భువి ఖ్యాతం స్యాదిత్యర్థః। రాక్షసా ఇత్యత్ర రేఫార్ణో గృహ్యతే, మరణం యాన్తి ఇత్యత్ర మకారః, వర్ణద్వయయోగే రామో భవతి। పునః ప్రకారాన్తరేణ రామనామోద్ధరతి—రాక్షసానితి। యథా రాహుః చన్ద్రం నిష్ప్రభం కరోతి॥3॥ తథా అయం మర్త్యరూపేణ రాక్షసాన్ ప్రభాహీనాన్ కృత్వా అథ రాజ్యార్హాణాం మహీభృతాం సతాం స్వచరిత్రేణ సర్వప్రాణిస్వాశ్రమోచితధర్మమార్గం ఉపదిశన్ స్వాతిరిక్తాశ్రయాసంభవప్రబోధసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రరూపే యో రాజతే యః స్వే మహిమ్ని మహీయతే స రామ ఇతి స్వనామ్నా జ్ఞానమార్గం ప్రకాశయన్॥౪॥ స్వమూర్తిధ్యానేన స్వాతిరిక్తపదార్థవైరాగ్యం జనయన్, స్వపూజనతో బ్రహ్మద్యైశ్వర్యం దిశన్ యోఽవతిష్ఠతే తస్య రామాఖ్యా సర్వత్ర రాతీతి భువి స్యాత్। అస్య రామాఖ్యా కథమిత్యత్ర రాక్షసాన్ మర్త్యరూపేణ రాహుః మనసిజం రాజ్యార్హాణాం మహీభృతామితి రేఫమకారయోజనతో రామాఖ్యా స్యాదిత్యర్థః। లోకదృష్ట్యా ఏవం నామ ప్రకాశయిత్వా వస్తుదృష్ట్యా అస్య నామార్థం నిర్దిశతి—అథేతి॥౫॥ సర్వాపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రపర్యవసానతయా మనో యుఞ్జన్త ఇతి యోగినః సమ్యజ్ఞానినోఽనన్తే పరిచ్ఛేదత్రయాపహ్నవసిద్ధే నిత్యభూమానన్దే చిదాత్మని చిన్మాత్రే తన్మాత్రావశేషతయా రమన్త ఇతి రామపదేన అసౌ భగవాన్ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే, “రామ ఏవ పరం బ్రహ్మ” ఇతి శ్రుతేః॥౬॥

ఉపాసకార్థే నిర్విశేషస్య రూపకల్పనా

చిన్మయస్యాద్వితీయస్య నిష్కలస్యాశరీరిణః।
ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా॥౭॥

రూపస్థానాం దేవతానాం పుంస్త్ర్యఙ్గాస్త్రాదికల్పనా।
ద్విచత్వారిషడష్టానాం దశ ద్వాదశ షోడశ॥౮॥

అష్టాదశామీ కథితా హస్తాః శఙ్ఖాదిభిర్యుతాః।
సహస్రాన్తాస్తథా తాసాం వర్ణవాహనకల్పనా॥౯॥

శక్తిసేనాకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యేవం హి పఞ్చధా।
కల్పితస్య శరీరస్య తస్య సేనాఽఽదికల్పనా॥౧౦॥

అనేన మన్త్రేణ రామస్య నిర్విశేషత్వమవగమ్యతే, తథావిధస్య సవిశేషత్వం కుతః? ఇత్యత ఆహ—చిన్మయస్యేతి। చిన్మయస్యేత్యాదివిశేషణవిశిష్టబ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన వికల్పాసహత్వేఽపి భక్తపటలస్వపదాత్యుపాయార్థం రూపాదివిశేషకల్పనా, న స్వత ఇత్యర్థః॥౭॥ఉపాసకస్వపదాప్తినిమిత్తకల్పనాం ప్రపఞ్చయతి—రూపేతి। నిర్విశేషబ్రహ్మమాత్రస్వరూపే రామే స్వాఙ్గాదిదృష్ట్యా భేదాభేదరూపేణ తిష్ఠన్తీతి రూపస్థాః తాసాం దేవతానాం సీతారామతదంశభేదేన ద్విచత్వారిషడష్టానాం సశక్తికానాం పుంస్త్ర్యఙ్గాస్త్రాదికల్పనా తదధికరణరామోపాసనార్థైవ। సీతయా సహ ద్విత్వం, లక్ష్మణాదిభిః చతుస్సఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం సుగ్రీవవిభీషణాదిభిః షట్సంఖ్యాపూరకత్వం, ధృష్ట్యాదిసచివైః అష్టసంఖ్యాపూరకత్వమ్। తాసాం సీతారామాంశవికల్పితానాం నరవానరరాక్షసభేదేన సేనాసఙ్ఖ్యా నిగద్యతే। ఏకైకస్యామిహ సేనాఽధిపా దశ ద్వాదశ షోడశ అష్టాదశ హస్తా వర్తన్తే ఇతి కథితాః, "మహాపద్మశతం హస్తం" ఇతి గణితశాస్త్రప్రసిద్ధేః॥౮॥కస్యాశ్చిత్ దేవతాయాః శఙ్ఖాదిసఙ్ఖ్యాభిః యుతాః సహస్రాన్తాః పరివారాః సన్తి॥౯॥ ఆదౌ రామే బహుదేవతాకల్పనా తతస్తాసాం వర్ణకల్పనా వాహనకల్పనా ఏకైకకార్యనిర్వాహకశక్తికల్పనా

అగణ్యసేనాకల్పనేత్యేవం బ్రహ్మణ్యేవం హి రామే పఞ్చధా కల్పనా వికల్పితా। ఏవం పఞ్చధాకల్పనా నిర్విశేషబ్రహ్మణో రామస్యేత్యత ఆహ—కల్పితస్యేతి। భక్తపటలస్వపదాప్త్యుపాయతయా కల్పితస్య శరీరస్యైవ సేనాఽఽదికల్పనా, స్వస్య నిరుపాధికత్వేన నిర్వికల్పత్వాత్॥౧౦॥

మన్త్రజపయన్త్రపూజయోః రామప్రసాదకరత్వమ్

బ్రహ్మాదీనాం వాచకోఽయం మన్త్రోఽన్వర్థాదిసంజ్ఞితః।

జప్తవ్యో మన్త్రిణా నైవం వినా దేవః ప్రసీదతి॥౧౧॥

క్రియాకర్మేజ్యాకర్తౄణామర్థం మన్త్రో వదత్యథ।

మననాత్ త్రాణనా[తారణా]న్మన్త్రః సర్వవాచ్యస్య వాచకః॥౧౨॥

సోఽభయస్యాస్య దేవస్య విగ్రహో యన్త్రకల్పనా।

వినా యన్త్రేణ చేత్ పూజా దేవతా న ప్రసీదతి॥౧౩॥

ఇత్థంభూతరామప్రసాదహేతుః కః? ఇత్యాశఙ్క్య తద్వాచకో మన్త్రః షడక్షరాదిః తత్పూజాపీఠం చేత్యాహ— బ్రహ్మాదీనామితి। రామస్య సర్వదేవాత్మకత్వేన రామాన్వర్థసంజ్ఞితో మన్త్రో బ్రహ్మాదీనామపి వాచక ఏవ। యతో మన్త్రానుష్ఠానం వినా దేవో న ప్రసీదతి అతో మన్త్రిణా మన్త్రైకశరణేన అయం మనుః జప్తవ్యో భవతి॥౧౧॥ మన్త్రార్థం వ్యుత్పాదయతి—క్రియేతి। క్రియా వ్యాపారః, ద్వితీయాన్తోపాత్తం కర్మ, ఇజ్యా యజ్ఞః, కర్తా యజమానః, తేషాం మహాతాత్పర్యం యత్ర పర్యవస్యతి తమేతమర్థం అయం మన్త్రో వదతి మన్త్రార్థస్య ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి పర్యవసితత్వాత్। అథ సర్వవాచ్యవస్తునో రామచన్ద్రస్య యో వాచకో భవతి స్వమననమాత్రతో మన్తారం స్వాతిరిక్తాస్తిత్వభ్రమవారిధేః వారణాత్ మన్త్ర ఇతి వ్యుత్పత్తిః యుజ్యత ఇత్యర్థః॥౧౨॥ ఇతశ్చ దేవతాప్రసాదహేతుః దేవపూజా ఇత్యాహ—స ఇతి। శుద్ధాద్వైతతయా అభయస్యాస్య దేవస్య యో విగ్రహః సోఽయం యన్త్రకల్పనారూపో భవతి। యథా యన్త్రపూజయా దేవతా ప్రసీదతి తథా విగ్రహపూజయా న ప్రసీదతీత్యర్థః॥౧౩॥

ఇతి ప్రథమోపనిషత్

ద్వితీయోపనిషత్

రామబీజస్య సర్వాత్మకత్వమ్

స్వభూర్జ్యోతిర్మయోఽనన్తరూపీ స్వేనైవ భాసతే।
జీవత్వేన సమో యస్య సృష్టిస్థితిలయస్య చ॥౧॥

కారణత్వేన చిచ్ఛక్త్యా రజఃసత్త్వతమోగుణైః।
యథైవ వటబీజస్థః ప్రాకృతశ్చ మహాన్ ద్రుమః॥౨॥

తథైవ రామబీజస్థం జగదేతచ్చరాచరమ్।
రేఫారూపా మూర్తయః స్యుః శక్తయస్తిస్ర ఏవం చేతి॥3॥

స్వస్య స్వబీజాత్మనా సర్వకారణత్వమాహ—స్వభూరితి। హేత్వన్తరం వినా స్వయమేవ భవతీతి స్వభూః జ్యోతిర్మయః ప్రకాశమాత్రత్వాత్ "ప్రకాశః పర్యవస్యతి" ఇతి శ్రుతేః। అనన్తరూపీ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా అనేకరూపీ సర్వాత్మకత్వాత్। ఏవం స్వేనైవ భాసతే స్వయంప్రకాశత్వాత్। యస్య సృష్టిస్థితిప్రళయవతః స్వాతిరిక్తప్రపఞ్చస్య జీవత్వేన కార్యోపాధినా ఈశ్వరోపాధికారణత్వేన చిచ్ఛక్త్యా ప్రతీచా తద్వ్యాస్యరజస్సత్వతమోగుణైర్వా సమ ఇత్యత్ర మానం ఓమితి। ఓఙ్కారస్య అభిధానాభిధేయరూపేణ సర్వసమత్వాత్ "సమ ఏభిః సర్వైః" ఇతి శ్రుతేః। రామరహస్యే వటబీజదృష్టాన్తశ్రుతిః వ్యాఖ్యాతా। రాం ఇతి రామబీజే రేతి వ్యఞ్జనతో బ్రహ్మేత్యుచ్యతే, తదుపరి శ్రూయమాణాకారతో విష్ణుః, మకారతః శివః ఇతి రేఫారూపాః త్రిమూర్తయః స్యుః। తత్రత్యదీర్ఘః ఛాన్దసః। సరస్వతీలక్ష్మీగౌరీభేదేన క్రియాజ్ఞానేచ్ఛాభేదేన వా శక్తయః తిస్ర ఏవ చేతి। ద్వితీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థశ్చ చశబ్దః॥౧-3॥

ఇతి ద్వితీయోపనిషత్

తృతీయోపనిషత్

సీతారామయోః మన్త్రయన్త్రాదిపూజ్యత్వమ్

సీతారామౌ తన్మయావత్ర పూజ్యౌ జాతాన్యాభ్యాం భువనాని ద్విసప్త।
స్థితాని చ ప్రహితాన్యేవ తేషు తతో రామో మానవో మాయయాఽధాత్॥౧॥

జగత్ప్రాణాయాత్మనేఽస్మై నమః స్యాన్నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్ ప్రాగ్గుణేనేతి॥

భగవత్ప్రసాదహేతుతయా మన్త్రాదిరుక్తః, తత్ర పూజ్యౌ కౌ? ఇత్యత ఆహ—సీతారామావితి। ఆభ్యాం సీతారామాభ్యాం చతుర్దశభువనోపలక్షితానన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డాని జలాశయబుద్బుదానీవ ముహుర్ముహుః జన్మస్థితిభఙ్గకలనామనుభవన్తి। అత్ర యన్త్రే తావేవ తన్మయౌ యన్త్రరూపిణౌ సీతారామౌ పూజ్యావిత్యర్థః। తతో యో రామో మాయయా మానవో భూత్వా సమస్తం జగత్ అధాత్ అపోషయత్ అస్మై జగత్ప్రాణాయ జగదాత్మనే నమః స్యాత్ నమోఽస్తు, ఆవయోః ఐక్యమస్త్విత్యర్థః। కుతో నమఃశబ్దస్యైక్యవాచీత్యత ఆహ—"నమస్తు జీవపరయోర్వాచ్యార్థత్యాగపూర్వకమ్" లక్ష్యయోః శుద్ధత్వేన ఐక్యమేవ వదేత్। కేన హేతునేత్యత్ర జీవపరయోః ప్రాగ్గుణేన సచ్చిదానన్దరూపేణేత్యర్థః। ఇతిశబ్దస్తృతీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥

ఇతి తృతీయోపనిషత్

చతుర్థోపనిషత్

రామషడక్షరార్థః

జీవవాచీ నమో నామ చాత్మా రామేతి గీయతే।
తదాత్మికా యా చతుర్థీ తథా చాయేతి గీయతే॥౧॥

మన్త్రోఽయం వాచకో రామో వాచ్యః స్యాద్యోగ ఏతయోః।
ఫలదశ్చైవ సర్వేషాం సాధకానాం న సంశయః॥౨॥

యథా నామీ వాచకేన నామ్నా యోఽభిముఖో భవేత్।
తథా బీజాత్మకో మన్త్రో మన్త్రిణోఽభిముఖో భవేత్॥౩॥

బీజశక్తిం న్యసేద్దక్షవామయోః స్తనయోరపి।
కీలో మధ్యే వినా భావ్యః స్వవాఞ్ఛావినియోగవాన్॥౪॥

సర్వేషామేవ మన్త్రాణామేష సాధారణః క్రమః।
అత్ర రామోఽనన్తరూపస్తేజసా వహ్నినా సమః॥౫॥

స త్వనుష్ణగువిశ్వశ్చేదగ్నీషోమాత్మకం జగత్।
ఉత్పన్నః సీతయా భాతి చన్ద్రశ్చన్ద్రికయా యథా॥౬॥

ప్రకృత్యా సహితః శ్యామః పీతవాసా జటాధరః।
ద్విభుజః కుణ్డలీ రత్నమాలీ ధీరో ధనుర్ధరః॥౭॥

ప్రసన్నవదనో జేతా ధృష్ట్యష్టకవిభూషితః।
ప్రకృత్యా పరమేశ్వర్యా జగద్యోన్యాఽఙ్కితాఙ్కభృత్॥౮॥

హేమాభయా ద్విభుజయా సర్వాలంకృతయా చితా।
శ్లిష్టః కమలధారిణ్యా పుష్టః కోసలజాఽఽత్మజః॥౯॥

దక్షిణే లక్ష్మణేనాథ సధనుష్పాణినా పునః।
హేమాభేనానుజేనైవ తథా కోణత్రయం భవేత్॥౧౦॥

తథైవ తస్య మన్త్రస్య యశ్చాణుశ్చ స్వజేన్తయా।
ఏవం త్రికోణరూపం స్యాత్తం దేవా యే సమాయయుః॥౧౧॥

"నమస్త్వైక్యం ప్రవదేత్" ఇత్యత్ర తత్త్వంపదలక్ష్యయోః ఐక్యం సూత్రితం, సోపాయం తత్ప్రపఞ్చనాయ చతుర్థోపనిషదారభ్యతే। తత్రాదౌ శ్రీరామషడక్షరార్థకథనేన ప్రత్యక్పరైక్యం ప్రకటయతి—జీవేతి। అస్యార్థః రామరహస్యే ప్రపఞ్చితః॥౧॥ ఏవం ప్రత్యక్పరైక్యముక్త్వా మన్త్రార్థయోః ఏకత్వానుసన్ధానం ప్రత్యగ్బ్రహ్మావగత్యుపాయ ఇత్యాహ—మన్త్ర ఇతి॥౨॥ మన్త్రో మన్త్ర్యభిముఖో భవేత్ ఇతి సదృష్టాన్తమాహ—యథేతి॥౩॥ మన్త్రానుష్ఠానస్య దేవతాఽఽభిముఖ్యహేతుతయా బీజాదితన్న్యాసస్థలం చ సర్వమన్త్రసాధారణతయాఽఽహ—బీజేతి॥౪॥ రామస్య మన్త్రాసనత్వం తత్రావిర్భవం చాహ—అత్రేతి। అత్ర మన్త్రే తేజసా వహ్నినా సమః॥౫॥ స తు స ఏవ అనుష్ణగుః చన్ద్రసమః స్వాభక్తభక్తాపేక్షయా ఉష్ణానుష్ణద్యుతిత్వే అనుష్ణగురితి వక్తవ్యే విసర్గలోపశ్ఛాన్దసః। "హరిరేవ జగత్ జగదేవ హరిః హరితో జగతో న హి భిన్నతనుః" ఇతి స్మృత్యనురోధేన విరాడ్భావమేత్య విశ్వరూపశ్చేత్ ఇదం జగత్ అగ్నీషోమాత్మకం భవతి। తత్ర ప్రాణ్యదృష్టవశాత్ జగతి సీతయా సహ ఉత్పన్నవత్ భాతీత్యాహ—ఉత్పన్న ఇతి॥౬-౭॥ధృష్ట్యష్టకవిభూషితః ధృష్ట్యాద్యష్టమన్త్రిభిః పరివృత ఇత్యర్థః। పార్శ్వద్వయస్థితసీతాలక్ష్మణాభ్యాం స్థితం త్రికోణవత్ భాన్తం దేవాః స్తువన్తీత్యాహ—ప్రకృత్యేతి॥౮-౧౦॥ యథా రామలక్ష్మణసీతాస్త్రికోణవత్ స్థితాః తథైవ తస్య రామమన్త్రస్య పార్శ్వద్వయే స్వాపేక్షయా లక్ష్మణస్య కనీయస్త్వేన అణుత్వం "ఏషోఽణురాత్మా" ఇతి శ్రుతేః। యశ్చ రామమనుః అణుశ్చ లక్ష్మణమనుః స్వం స్వకీయసీతామనుః సర్వే జేన్తయా చతుర్థ్యన్తేన యుతాః ఏవం మన్త్రరూపేణాపి॥౧౧-౧౪॥

దేవకృతరామస్తుతిః

స్తుతిం చక్రుశ్చ జగతః పతిం కల్పతరౌ స్థితమ్।
కామరూపాయ రామాయ నమో మాయామయాయ చ॥౧౨॥

నమో వేదాదిరూపాయ ఓఙ్కారాయ నమో నమః।
రమాధరాయ రామాయ శ్రీరామాయాత్మమూర్తయే॥౧౩॥

జానకీదేహభూషాయ రక్షోఘ్నాయ శుభాఙ్గినే।
భద్రాయ రఘువీరాయ దశాస్యాన్తకరూపిణే॥౧౪॥

రామభద్ర మహేష్వాస రఘువీర నృపోత్తమ।
భో దశాస్యాన్తకాస్మాకం రక్షాం దేహి శ్రియం చ తే॥౧౫॥

త్వమీశ్వర్యా దాపయాథ సంప్రత్యాశ్వరిమారణమ్।
కుర్విితి స్తుత్య దేవాద్యాః తేన సార్ధం సుఖం స్థితాః॥౧౬॥

రక్షాం దేహి శ్రియం చ తే ఉభే అపి దేహీత్యర్థః॥౧౫॥ త్వం ఈశ్వర్యా సీతయా శ్రియం దాపయ। ఆశు ఝటితి నః శత్రుమారణం కురు॥౧౬॥

ఋషికృతరామస్తుతిః

స్తువన్త్యేవం హి ఋషయస్తదా రావణ ఆసురః।
రామపత్నీం వనస్థాం యః స్వనిర్వృత్యర్థమాదదే॥౧౭॥

స రావణ ఇతి ఖ్యాతో యద్వా రావాచ్చ రావణః।

తద్వ్యాజేనేక్షితుం సీతాం రామో లక్ష్మణ ఏవ చ ॥౧౮॥

విచేరతుస్తదా భూమౌ దేవీం సందృశ్య చాసురమ్।
హత్వా కబన్ధం శబరీం గత్వా తస్యాజ్ఞయా తయా॥౧౯॥

పూజితో వాయుపుత్రేణ భక్తేన చ కపీశ్వరమ్।
ఆహూయ శంసతాం సర్వమాద్యన్తం రామలక్ష్మణౌ॥౨౦॥

స తు రామే శఙ్కితః సన్ ప్రత్యయార్థం చ దున్దుభేః।
విగ్రహం దర్శయామాస యో రామస్తమచిక్షిపత్॥౨౧॥

సప్తసాలాన్ విభిద్యాశు మోదతే రాఘవస్తదా।
తేన హృష్టః కపీన్ద్రోఽసౌ సరామస్తస్య పత్తనమ్॥౨౨॥

జగామాగర్జదనుజో వాలినో వేగతో గృహాత్।
తదా వాలీ నిర్జగామ తం వాలినమథాహవే॥౨౩॥

నిహత్య రాఘవో రాజ్యే సుగ్రీవం స్థాపయేత్తతః।
హరీనాహూయ సుగ్రీవస్త్వాహ చాశావిదోఽధునా॥౨౪॥

ఆదాయ మైథిలీమద్య దదతాశ్వాశు గచ్ఛత।
తతస్తతార హనుమానబ్ధిం లఙ్కాం సమాయయౌ॥౨౫॥

సీతాం దృష్ట్వాఽసురాన్ హత్వా పురం దగ్ధ్వా తథా స్వయమ్।
ఆగత్య రామేణ సహ న్యవేదయత తత్త్వతః॥౨౬॥

తదా రామః క్రోధరూపీ తానాహూయాథ వానరాన్।
తైః సార్ధమాదాయాస్త్రాణి పురీం లఙ్కాం సమాయయౌ॥౨౭॥

తాం దృష్ట్వా తదధీశేన సార్ధం యుద్ధమకారయత్।
ఘటశ్రోత్రసహస్రాక్షజిద్భ్యాం యుక్తం తమాహవే॥౨౮॥

హత్వా విభీషణం తత్ర స్థాప్యాథ జనకాత్మజామ్।
ఆదాయాఙ్కస్థితాం కృత్వా స్వపురం తైర్జగామ సః॥౨౯॥

యథా దేవాః స్తుత్వా తత్ప్రసాదతః స్వారాజ్యం యయుః తథా ఋషయోఽపి తత్ప్రసాదలబ్ధదివ్యజ్ఞానేన భావిచర్యాం భూతరూపాం వా ప్రపఞ్చయన్తః స్తువన్తీత్యాహ— స్తువన్తీతి। నిర్వృతిః సుఖం వైకుణ్ఠపార్షదత్వప్రభవం తదర్థమాదదే ఇత్యర్థః॥౧౭॥ లోకాన్ రావయతి పీడయతి కైలాసపర్వతాక్రాన్తో మహారవం కరోతీతి వా రావణః। మత్పార్షదప్రవరస్య బ్రాహ్మణశాపప్రభవరాక్షసత్వమోచనం కృత్వా అయం స్వపదే స్థాపయితవ్య ఇతి తద్వ్యాజేన॥౧౮॥ దేవీం సన్దృశ్య అన్విష్య॥౧౯-౨౯॥

పట్టాభిషిక్తరామచన్ద్రవిభూతిః

తతః సింహాసనస్థః సన్ ద్విభుజో రఘునన్దనః।
ధనుర్ధరః ప్రసన్నాత్మా సర్వాభరణభూషితః॥౩౦॥

ముద్రాం జ్ఞానమయీం యామ్యే వామే తేజః ప్రకాశినీమ్।
ధృత్వా వ్యాఖ్యాననిరతశ్చిన్మయః పరమేశ్వరః॥౩౧॥

ఉదగ్దక్షిణయోః స్వస్య శత్రుఘ్నభరతౌ తతః।

హనూమన్తం చ శ్రోతారమగ్రతః స్యాత్త్రికోణగమ్ ॥౩౨॥

భరతాధస్తు సుగ్రీవం శత్రుఘ్నాధో విభీషణమ్।
పశ్చిమే లక్ష్మణం తస్య ధృతచ్ఛత్రం సచామరమ్ ॥౩౩॥

తదధస్తౌ తాలవృన్తకరౌ త్ర్యశ్రం పునర్భవేత్।
ఏవం షట్కోణమాదౌ స్వదీర్ఘాఙ్గైరేష సంయుతః ॥౩౪॥

ద్వితీయం వాసుదేవాద్యైరాగ్నేయాదిషు సంయుతః।
తృతీయం వాయుసూనుం చ సుగ్రీవం భరతం తథా ॥౩౫॥

విభీషణం లక్ష్మణం చ అఙ్గదం చారిమర్దనమ్।
జామ్బవన్తం చ తైర్యుక్తస్తతో ధృష్టిర్జయన్తకః ॥౩౬॥

విజయశ్చ సురాష్ట్రశ్చ రాష్ట్రవర్ధన ఏవ చ।
అశోకో ధర్మపాలశ్చ సుమన్త్రశ్చైభిరావృతః ॥౩౭॥

తతః సహస్రదృగ్వహ్నిర్ధర్మర్క్షో వరుణోఽనిలః।
ఇన్ద్వీశధాత్రనన్తాశ్చ దశభిశ్చైభిరావృతః ॥౩౮॥

బహిస్తదాయుధైః పూజ్యో నీలాదిభిరలంకృతః।
వసిష్ఠవామదేవాదిమునిభిః సముపాసితః ॥౩౯॥

 పట్టాభిషిక్తరామచన్ద్రవిభూతిం వక్ష్యమాణయన్త్రదశావరణరూపిణీం ప్రపఞ్చయతి—తత ఇతి ॥౩౦-౩౩॥ శత్రుఘ్నభరతపవనజా ఆద్యత్రికోణరూపాః సుగ్రీవవిభీషణలక్ష్మణాస్తు

ద్వితీయత్రికోణరూపాః।
శత్రుఘ్నభరతపవనజసుగ్రీవవిభీషణలక్ష్మణాలంకృతరాజ్యాభిషిక్తశ్రీరామయన్త్రషట్కోణమధ్యే సాఙ్గం సావరణం సపరివారం ససీతం రామచన్ద్రం భావయేత్। కథమసౌ భావనీయ ఇత్యత్ర స్వయం షట్కోణమధ్యాసనో భూత్వా సీతాభరతశత్రుఘ్నహనూమత్సుగ్రీవవిభీషణలక్ష్మణైః పరివృతో విజయత ఇతి ధ్యేయో భవతి। షట్కోణేషు దీర్ఘాఙ్గైరేష సంయుతః ఇత్యత్ర హృదయాద్యఙ్గదేవతాభిరావృతో ధ్యేయః॥౩౪॥ద్వితీయం వాసుదేవాద్యైః ఇత్యత్ర వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధైః ఆవృతో భవతి। తృతీయం వాయుసూనుం చ ఇత్యత్ర వాయుసూన్వాదిజామ్బవదన్తైః పరివృతో భవతి॥౩౫॥ చతుర్థావరణే ధృష్ట్యాదిసుమన్త్రాన్తైః ఆవృతో భవతి॥౩౬-౩౭॥పఞ్చమషష్ఠయోః ఇన్ద్రాదిభిః తదాయుధైశ్చ ఆవృతో భవతి॥౩౮-౩౯॥

యన్త్రలేఖనప్రకారః

ఏవముద్దేశతః ప్రోక్తం నిర్దేశస్తస్య చాధునా।

త్రిరేఖాపుటమాలిఖ్య మధ్యే తారద్వయం లిఖేత్॥౪౦॥

తన్మధ్యే బీజమాలిఖ్య తదధః సాధ్యమాలిఖేత్।

ద్వితీయాన్తం చ తస్యోర్ధ్వం షష్ఠ్యన్తం సాధకం తథా॥౪౧॥

కురు ద్వయం చ తత్పార్శ్వే లిఖేద్బీజాన్తరే రమామ్।

తత్ సర్వం ప్రణవాభ్యాం చ వేష్టయేచ్ఛుద్ధబుద్ధిమాన్॥౪౨॥

దీర్ఘభాజీ షడశ్రేషు లిఖేద్బీజం హృదాదిభిః।

కోణపార్శ్వే రమామాయే తదగ్రేఽనఙ్గమాలిఖేత్॥౪౩॥

క్రోధం కోణాగ్రాన్తరేషు లిఖ్య మన్త్ర్యభితో గిరమ్।

వృత్తత్రయం సాష్టపత్రం సరోజే విలిఖేత్ స్వరాన్॥౪౪॥

కేసరే చాష్టపత్రే చ వర్గాష్టకమథాలిఖేత్।
తేషు మాలామనోర్వర్ణాన్ విలిఖేదూర్మిసంఖ్యయా॥౪౫॥

అన్తే పఞ్చాక్షరాణ్యేవం పునరష్టదలం లిఖేత్।
తేషు నారాయణాష్టార్ణాన్ లిఖ్య తత్కేసరే రమామ్॥౪౬॥

తద్బహిర్ద్వాదశదలం విలిఖేద్ద్వాదశాక్షరమ్।
అథోంనమో భగవతే వాసుదేవాయ ఇత్యయమ్॥౪౭॥

ఆదిక్షాన్తాన్ కేసరేషు వృత్తాకారేణ సంలిఖేత్।
తద్బహిః షోడశదలం లిఖ్య తత్కేసరే హ్రియమ్॥౪౮॥

వర్మాస్త్రనతిసంయుక్తం దలేషు ద్వాదశాక్షరమ్।
తత్సన్ధిష్విరజాదీనాం మన్త్రాన్ మన్త్రీ సమాలిఖేత్॥౪౯॥

హ్రం స్రం భ్రం వ్రం ల్రం అం శ్రం జ్రం (చ) లిఖేత్ సమ్యక్తతో బహిః।
ద్వాత్రింశారం మహాపద్మం నాదబిన్దుసమాయుతమ్॥౫౦॥

విలిఖేన్మన్త్రరాజార్ణాన్ తేషు పత్రేషు యత్నతః।
ధ్యాయేదష్టవసూనేకాదశరుద్రాంశ్చ తత్ర వై॥౫౧॥

ద్వాదశేనాంశ్చ ధాతారం వషట్కారం చ తద్బహిః।
భూగృహం వజ్రశూలాఢ్యం రేఖాత్రయసమన్వితమ్॥౫౨॥

ద్వారోపేతం చ రాశ్యాదిభూషితం ఫణిసంయుతమ్।
అనన్తో వాసుకిశ్చైవ తక్షః కార్కోటపద్మకః [కౌ] ॥౫౩॥

మహాపద్మశ్చ శఙ్ఖశ్చ గులికోఽష్టౌ ప్రకీర్తితాః।
ఏవం మణ్డలమాలిఖ్య తస్య దిక్షు విదిక్షు చ ॥౫౪॥

నారసింహం చ వారాహం లిఖేన్మన్త్రద్వయం తథా।
కూటో రేఫానుగ్రహేన్దునాదశక్త్యాదిభిర్యుతః ॥౫౫॥

యో నృసింహః సమాఖ్యాతో గ్రహమారణకర్మణి।
అన్త్యార్ఘీశవియద్విన్దునాద్యైర్బీజం చ సౌకరమ్ ॥౫౬॥

హుంకారం చాత్ర రామస్య

అనుక్తాత్మాద్యావరణచతుష్టయమన్త్రైవాన్తర్భావ్యయతే। ఏవమహరహః స్వావరణదేవతాతత్పరివారైః ఉపాస్యమానో విజయత ఇత్యాదావుద్దేశతః ప్రోక్తమ్। అధునా తు యన్త్రస్వరూపం నిర్దిశతి—నిర్దేశస్తస్య చాధునేతి। యన్త్రలేఖనప్రకారమాహ—త్రిరేఖేతి ॥౪౦-౪౧॥ తత్సర్వం ప్రణవాభ్యాం చ వేష్టయేచ్ఛుద్ధబుద్ధిమాన్ ఇత్యత్ర న హి ప్రణవచతుష్టయం లేఖనీయం, మధ్యే సమ్ముఖోన్ముఖాభ్యాం తారద్వయం లిఖేదితి యదుక్తం తదేవ అత్ర పరామృశ్యతే ॥౪౨॥ లిఖేద్బీజం హృదాదిభిః రాం నమః ఇత్యాది ॥౪౩॥ గిరం ఐం ఇతి ॥౪౪॥ న హి "వృత్తత్రయం సాష్టపత్రం" "పునరష్టదళం లిఖేత్" ఇత్యత్ర అష్టదళత్రయం భవతి, అష్టదలద్వయస్యైవ వినియుక్తత్వాత్। ద్వితీయాష్టదళేషు తేషు ॥౪౫-౪౮॥ ఇరజాదీనాం హనూమదాదీనామ్ ॥౪౯॥ నాదబిన్దుసమాయుతం ఇత్యత్ర మన్త్రరాజః ప్రతివర్ణ ఊం గ్రాం ఇతి దీర్ఘబిన్దుసమాయుతో యథా భవతి తథా ద్వాత్రింశద్దళేషు మన్త్రరాజార్ణాన్ విలిఖేదిత్యర్థః ॥౫౦॥ తత్కేసరేషు లిఖిత్వా ధ్యాయేత్ ॥౫౧॥ ద్వాదశేనాంశ్చ ద్వాదశాదిత్యాన్। వసురుద్రాదిత్యనామాన్యావరణపూజాప్రకరణే ప్రకాశ్యన్తే। వజ్రశూలాఢ్యం వజ్రాదిశూలాన్తాష్టదిక్పాలకాయుధాఢ్యమ్।యద్వా—ప్రతిద్వారం వజ్రశూలాభ్యాం ఆఢ్యమితి ॥౫౨-౫౪॥ కూటః క్షకారః రేఫశ్చ అనుగ్రహః ఔకారశ్చ ఇన్దుః మకారశ్చ నాదశక్తిః యకారశ్చ, ఆదిశబ్దేన బిన్దుర్గృహ్యతే, ఏతద్విశిష్టం క్ష్మ్రౌం ఇతి నిష్పన్నమ్ ॥౫౫॥ అన్త్యార్ఘీశో

వరాహః తస్య వాచకో వియత్ హకారః బిన్దునాదాభ్యాం బిన్దూకారాభ్యాం యుక్తశ్చేత్ హుమితి సౌకరబీజం భవతి। వరాహస్య అన్త్యార్థీశత్వం కథమిత్యత్ర గురుభారతోఽన్త్యవిక్రియామాపన్నాఽర్థిణీ వసుమతీ వరాహరూపేణ తాముద్ధృత్యోద్వాహం కృతవాన్ ఇత్యన్త్యార్థీశో భూవరాహ ఇత్యర్థః। తస్య బీజం హుం ఇతి। శిష్టం రామరహస్యోపనిషత్ప్రోక్తదశావరణయన్త్రవ్యాఖ్యానేన వ్యాఖ్యాతం స్యాత్। అనయోరేకరూపత్వాత్ న విశేషోఽస్తీత్యర్థః॥౫౬॥

మాలామన్త్రోద్ధారః

మాలామన్త్రోఽధునేరితః।
తారో నతిశ్చ నిద్రాయాః స్మృతిర్మేదశ్చ కామికా॥౫౭॥

రుద్రేణ సంయుతా వహ్నిర్మేధామరవిభూషితా।
దీర్ఘా క్రూరయుతా హ్లాదిన్యతో దీర్ఘసమాయుతా॥౫౮॥

క్షుధా క్రోధిన్యమోఘా చ విశ్వమప్యథ మేధయా।
యుక్తా దీర్ఘాజ్వాలినీ చ సుసూక్ష్మా మృత్యురూపిణీ॥౫౯॥

సప్రతిష్ఠా హ్లాదినీ త్వక్ష్వేలప్రీతిశ్చ సామరా।
జ్యోతిస్తీక్ష్ణాగ్నిసంయుక్తా శ్వేతానుస్వారసంయుతా॥౬౦॥

కామికాపఞ్చమోలాన్తస్తాన్తాన్తో థాన్త ఇత్యథ।
స సానన్తో దీర్ఘయుతో వాయుః సూక్ష్మయుతో విషః॥౬౧॥

కామికా కామకా రుద్రయుక్తాథోఽథ స్థిరాతపా।
తపినీ దీర్ఘయుక్తా భూరనలోఽనన్తగోఽనిలః॥౬౨॥

నారాయణాత్మకః కాలః ప్రాణో మ్భో విద్యయా యుతః।

పీతారాతిస్తథా లాన్తో యోన్యా యుక్తస్తతో నతిః॥౬౩॥

సప్తచత్వారింశద్వర్ణగుణాన్తః స్రజ్మనుః స్వయమ్।

రాజ్యాభిషిక్తస్య తస్య రామస్యోక్తక్రమాల్లిఖేత్॥౬౪॥

అథ మాలామన్త్రముద్ధరతి—మాలామన్త్ర ఇతి। చతుష్షష్టికలాసు సప్తచత్వారింశత్కలాత్మకోఽయం మాలామన్త్రః కలాశాస్త్రే ప్రసిద్ధః। ఏకైకస్యాః కలాయాః ఓమిత్యాద్యేకైకో వర్ణః సంజాతః క్రమాదేవమూహ్యమితి మత్వా ఉపరతమ్। ఏవం తారాదినత్యన్తకలాకార్యపూగో మాలామనుర్భవతి। స చ రామరహస్యోక్తః। ఏవం ఓం నమో భగవతే రఘునన్దనాయ ఇత్యాది ప్రథమాష్టదలేషు క్రమాల్లిఖిత్వా పూజయేదిత్యర్థః॥౫౭–౬౪॥

యన్త్రస్తుతిః

ఇదం సర్వాత్మకం యన్త్రం ప్రాగుక్తమృషిసేవితమ్।

సేవకానాం మోక్షకరమాయురారోగ్యవర్ధనమ్॥౬౫॥

అపుత్రాణాం పుత్రదం చ బహునా కిమనేన వై।

ప్రాప్నువన్తి క్షణాత్ సమ్యగత్ర ధర్మాదికానపి॥౬౬॥

ఇదం రహస్యం పరమమీశ్వరేణాపి దుర్గమమ్।

ఇదం యన్త్రం సమాఖ్యాతం న దేయం ప్రాకృతే జనే॥ఇతి॥౬౭॥

ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం యన్త్రం స్తౌతి—ఇదమితి। భజనానురూపఫలదమేతదిత్యాహ—సేవకానామితి। చతుర్విధపురుషార్థసాధకమేతదేవేత్యర్థః॥౬౫-౬౬॥ ఏతస్య కైవల్యప్రాపకజ్ఞానసాధనత్వేన యథోక్తసాధనవికలేషు గోపనీయత్వమాహ—ఇదమితి। ఈశ్వరేణ సర్వతన్త్రస్వతన్త్రేణ పణ్డితేనాపి కామనాధియా ముఖ్యఫలమాప్తుం దుఃశకమిత్యర్థః। ఇతిశబ్దస్తురీయోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౬౭॥

ఇతి చతుర్థోపనిషత్

పఞ్చమోపనిషత్

భూతశుద్ధ్యాదిపీఠార్చనాన్తపూజా

భూతాదికం శోధయేద్ద్వారపూజాం కృత్వా పద్మాద్యాసనస్థః ప్రసన్నః।
అర్చావిధావస్య పీఠాధరోర్ధ్వపార్శ్వార్చనం మధ్యపద్మార్చనం చ॥౧॥

కృత్వా మృదుశ్లక్ష్ణసుతూలికాయాం రత్నాసనే దేశికమర్చయిత్వా।
శక్తిం చాధారాఖ్యకాం కూర్మనాగౌ పృథివ్యబ్జే స్వాసనాధః ప్రకల్ప్య॥

విఘ్నేశం దుర్గాం క్షేత్రపాలం చ వాణీం బీజాదికాంశ్చాగ్నిదేశాదికాంశ్చ।
పీఠస్యాఙ్ఘ్రిష్వేష ధర్మాదికాంశ్చ నఞ్పూర్వాంస్తాంస్తత్త్దిక్ష్వర్చయేచ్చ॥౩॥

మధ్యే క్రమాదర్కవిధ్వగ్నితేజాంస్యుపర్యుపర్యాదిమైరర్చితాని।
రజః సత్త్వం తమ ఏతాని వృత్తత్రయం బీజాఢ్యం క్రమాద్భావయేచ్చ॥౪॥

ఆశావ్యాశాస్వపృథాత్మానమన్తరాత్మానం వా పరమాత్మానమన్తః।

జ్ఞానాత్మానం చార్చయేత్తస్య దిక్షు మాయావిద్యే యే కలా[ఏకల?] పారతత్త్వే॥౫॥

సంపూజయేద్విమలాదీశ్చ శక్తీః

రాజ్యాభిషిక్తశ్రీరామచన్ద్రపూజాయన్త్రం ప్రకటయిత్వా తత్పీఠావరణపూజాం తత్ఫలం చ ప్రపఞ్చయితుం పఞ్చమోపనిషదారభ్యతే—భూతాదికమితి। భూతాదికం శోధయేత్ ఇత్యత్ర బ్రాహ్మే ముహూర్తే ముముక్షురుత్థాయ దన్తధావనస్నానాదిస్వాశ్రమోచితకర్మ నిర్వర్త్యాథ యథాసంభవం పూజాద్రవ్యాణి సంపాద్య దేవగృహం గత్వా ప్రదక్షిణనమస్కారాన్ విధాయ దేవోద్బోధనార్థం ఆదౌ ఘణ్టానాదం కృత్వా పృథ్వీ త్వయేతి భూశుద్ధిం అపసర్పన్త్వితి భూతశుద్ధిం పృథివ్యాదిపఞ్చభూతభౌతికానాం కారణమాత్రావశేషచిన్తనమేవ వా భూతశుద్ధిం కృత్వా। ఆదిశబ్దేన కలశశఙ్ఖపూజాఽఽదికం గృహ్యతే। ఆసనమన్త్రస్యేత్యాదినా కుశాద్యాసనమభిమన్త్ర్య సోఽహమర్క ఇతి మన్త్రేణ దేవోభయపార్శ్వయోః దీపం సంస్థాప్య స్వయం ఉత్తరాభిముఖః పద్మాద్యాసనమాస్థాయ ప్రాణాయామాదికం కృత్వా స్వవామభాగే కలశం దక్షిణభాగే శంఖం యథోక్తవిధినా అభ్యర్చ్య శఙ్ఖోదకేన దేవాత్మానౌ పూజోపకరణాని సంప్రోక్ష్య కలశే కించిత్ నిక్షిప్య తచ్ఛేషం పరిత్యజేత్। స్వపురోభాగే పాద్యాదిపఞ్చపాత్రాణి చాసాద్య గన్ధోదకేన పూరయిత్వా తత్ర సావరణం దేవం ఆవాహనాదిభిః అభ్యర్చ్య। ద్వారపూజాం కృత్వేత్యాదినా—అధరభాగాయ నమః। ఊర్ధ్వభాగాయ నమః।పార్శ్వాయ నమః। దక్షిణపార్శ్వాయ నమః। పశ్చిమపార్శ్వాయ నమః। ఉత్తరపార్శ్వాయ నమః। పీఠమధ్యగతకమలాయ నమః॥౧॥ పీఠదక్షిణభాగే దేశికాయ నమః। ఆదికూర్మాయ నమః। శేషాయ నమః। పృథివ్యై నమః। కమలాయ నమః॥౨॥ విఘ్నేశం దుర్గాం ఇత్యాదినా—గం గణపతయే నమః। దుం దుర్గాయై నమః। క్షం క్షేత్రపాలకాయ నమః।సం సరస్వత్యై నమః। మూలప్రకృత్యై నమః। క్షీరసముద్రాయ నమః। రత్నద్వీపాయ నమః। రత్నసింహాసనాయ నమః। శ్వేతచ్ఛత్రాయ నమః। రత్నమణ్టపాయ నమః। కల్పకవృక్షాయ నమః। ధర్మాదికాంశ్చేత్యాదినా—ధర్మాయ నమః। జ్ఞానాయ నమః। వైరాగ్యాయ నమః। ఐశ్వర్యాయ నమః। అధర్మాయ నమః। అజ్ఞానాయ నమః। అవైరాగ్యాయ నమః। అనైశ్వర్యాయ నమః॥౩॥ అర్కాయ నమః। సోమాయ నమః। అగ్నయే నమః। రజస్సత్త్వమిత్యాదినా—రజసే నమః। సత్వాయ నమః। తమసే నమః॥౪॥ ఆత్మనే నమః। అన్తరాత్మనే నమః। పరమాత్మనే నమః। జ్ఞానాత్మనే నమః। మాయావిద్యా ఇత్యాదినా—మాయాతత్త్వాయ నమః। విద్యాతత్త్వాయ నమః। ఏకల[కలా?]తత్వాయ నమః। పరశివతత్త్వాయ నమః। మాయాయై నమః। విద్యాయై నమః। అనన్తాయై నమః। పద్మాయై నమః। జ్ఞానాత్మనే నమః॥౫॥ విమలాదీశ్చ శక్తీః ఇత్యాదినా—విమలాయై నమః। ఉత్కర్షిణ్యై నమః। జ్ఞానాయై నమః। క్రియాయై నమః।

యోగాయై నమః। ప్రహ్వాయై నమః। సత్యాయై నమః। ఈశానాయై నమః। మధ్యే అనుగ్రహాయై నమః। ఓం నమో భగవతే విష్ణవే వాసుదేవాయ సర్వాత్మసంయోగయోగపీఠాయ నమః ఇతి పీఠార్చనం కుర్యాత్॥

భగవద్ధ్యానపురస్సరమావరణపూజా

అభ్యర్చ్యయేద్దేవమావాహయేచ్చ।

అఙ్గవ్యూహానిలజాద్యైశ్చ పూజ్య ధృష్ట్యాదికైర్లోకపాలైస్తదస్త్రైః॥౬॥

వసిష్ఠాద్యైర్మునిభిర్నీలముఖ్యైరారాధయేద్రాఘవం చన్దనాద్యైః।

ముఖ్యోపహారైర్వివిధైశ్చ పూజ్యైస్తస్మై జపాదీంశ్చ సమ్యక్ ప్రకల్ప్య॥౭॥

అథ భగవద్ధ్యానపురస్సరం ఆవరణపూజాం కుర్యాదిత్యాహ—దేవమితి। దేవమావాహయేచ్చ ఇత్యత్ర షట్కోణమధ్యే సింహాసనస్థాయ ద్విభుజాయ పార్శ్వద్వయస్థితధనుర్బాణాయ దక్షిణకరధృతజ్ఞానముద్రాయ హనూమదాదివ్యాఖ్యాననిరతాయ స్వవామాఙ్కాలఙ్కార-సీతాయ రాజ్యాభిషిక్తశ్రీరామచన్ద్రాయ నమః, షట్కోణమధ్యే సీతాభరతశత్రుఘ్న-హనూమత్సుగ్రీవవిభీషణలక్ష్మణావృతాయ శ్రీరామాయ నమః ఇతి పూజయేత్। షట్కోణేషు రాం హృదయాయ నమః ఇత్యాది రః అస్త్రాయ ఫట్ ఇత్యన్తాఙ్గాద్యఞ్చితాయ శ్రీరామాయ నమః ఇతి పూజయేత్। ప్రథమాష్టదళనూలేషు ఆగ్నేయాదిక్రమేణ ఆత్మాన్తరాత్మపరమాత్మజ్ఞానాత్మభిః పూర్వాదిక్రమేణ నివృత్తిప్రతిష్ఠావిద్యాశ్రీభిశ్చావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ప్రథమాష్టదళాగ్రేష్వాగ్నేయాదిక్రమేణ వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధైః పూర్వాదిక్రమేణ శ్రీకీర్తిపుష్టిరతిభిశ్చావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ద్వితీయాష్టదళనూలేషు పూర్వాదిక్రమేణ వాయుసూనుసుగ్రీవ-భరతవిభీషణలక్ష్మణాఙ్గదశత్రుఘ్నజామ్బవద్భిః ఆవృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ద్వితీయాష్టదళాగ్రేషు పూర్వాదిక్రమేణ ధృష్టిజయన్తవిజయసురాష్ట్రరాష్ట్రవర్ధనాశోకధర్మపాలసుమన్త్రైరావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ధృష్టయాదికైరిత్యాదిశబ్దేన వసిష్ఠనీలాద్యావరణాని గృహ్యన్తే। తద్యథా—మూలే తావదిన్ద్రవజ్రాద్యావరణానన్తరం వసిష్ఠనీలాద్యావరణయోః ఉక్తత్వేఽపి తదపేక్షయా అర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ రామరహస్యేఽపి అర్థక్రమానుసారేణైవ ప్రపఞ్చితత్వాత్ అత్రాపి తథైవ యుజ్యత ఇతి॥౬॥ ద్వాదశదళేషు పూర్వాదిక్రమేణ వసిష్ఠాయ నమః। వామదేవాయ

నమః।
ఇత్యాదివసిష్ఠవామదేవజాబాలిగౌతమభరద్వాజవిశ్వామిత్రవాల్మీకినారదసనకసనన్దనసన త్కుమారైః ఆవృతాయ శ్రీరామాయ నమః। షోడశదలేషు నీలనళపుషేణమైన్దద్వివిదశరభగన్ధమాదనగవాక్షకిరీటకుణ్డలశ్రీ-వత్సకౌస్తుభశఙ్ఖచక్రగదాపద్మైరావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ద్వాత్రింశద్దలేషు ధ్రువాయ నమః ఇత్యాది ధ్రువసోమాపాహ్వయానిలానలప్రత్యూషప్రభాసైరష్టవసుభిః వీరభద్రశంభుగిరీశాజైక-పదాహిర్బుధ్న్యపినాకిభువనేశకపాలిదిక్పతిస్థాణుభగైః ఏకాదశరుద్రైః—ప్రాతిస్వికార్చనాయాం అజాయైకపదే నమః, అహయే బుధ్న్యాయ నమ ఇతి। వరుణసూర్యవేదాఙ్గభాన్విన్ద్రకవిగభస్తిమయహిరణ్యరేతోదివాకరమిత్రవిష్ణుభిః ధాత్రా చావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। భూపురాన్తః ఇన్ద్రాగ్నియమనిర్ఋతివరుణవాయుకుబేరేశానైః అష్టదిక్పాలకైః ఊర్ధ్వాధోభాగే ధాత్రనన్తాభ్యాం చావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। భూపురాద్బహిః వజ్రశక్తిదణ్డఖడ్గపాశాఙ్కుశగదాశూలపద్మచక్రైరావృతాయ శ్రీరామాయ నమః। ఏవం సాఙ్గావరణం దేవం వ్యష్టిసమష్టిభేదేన షోడశోపచారైరభ్యర్చ్య తత్సన్నిధౌ షట్సహస్రసఙ్ఖ్యయా రామతారకమన్త్రం జపిత్వా గాయత్రీమాలాలక్ష్మణాదిమన్త్రాంశ్చ జపిత్వా జపాదికం భగవతి సమర్ప్య తతో దేవం హృదయ ఉద్వాస్య తన్నివేదితాన్నం బ్రాహ్మణముక్తావశిష్టం స్వయమపి భుక్త్వా శిష్టకాలం భగవన్నామస్మృతితః కాలం నయేత్॥౭॥

భగవత్ప్రసాదద్వారా మోక్షప్రాప్తిః

ఏవంభూతం జగదాధారభూతం రామం వన్దే సచ్చిదానన్దరూపమ్।
గదాఽరిశఙ్ఖాబ్జధరం భవారిం స యో ధ్యాయేన్మోక్షమాప్నోతి సర్వః॥౮॥

విశ్వవ్యాపీ రాఘవో యస్తదానీమన్తర్దధే శఙ్ఖచక్రే గదాబ్జే।
ధృత్వా రమాసహితః సానుజశ్చ సపత్తనః సానుగః సర్వలోకీ॥౯॥

తద్భక్తా యే లబ్ధకామాంశ్చ భుక్త్వా తథా పదం పరమం యాన్తి తే చ।
ఇమా ఋచః సర్వకామార్థదాశ్చ యే తే పఠన్త్యమలా యాన్తి మోక్షమ్॥౧౦॥

ఏవం కృతే ఝటితి భగవత్ప్రసాదో భవతి, తతః చిత్తశుద్ధిః, తతో నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానం, తత్సమకాలం కృతకృత్యో భవతీత్యాహ—ఏవమితి। సోపాసకదృష్ట్యపేక్షయా ఏవంభూతం యన్త్రరూపేణ మూర్తిరూపేణ సర్వారోపాధారరూపేణ చ సిద్ధత్వాత్ జగదాధారభూతం వస్తుతః స్వేన రూపేణ రాజతే మహీయతే ఇతి రామం వన్దే సచ్చిదానన్దరూపం గదాఽరిశఙ్ఖాబ్జధరం భవారిం వా రామం యో ధ్యాయేత్ సోఽయం తత్ప్రసాదలబ్ధజ్ఞానద్వారా మోక్షప్రాప్నోతి॥౮॥ సోపాసకమోక్షదశాయాం తదుపాస్యో రామః కేన రూపేణ అవశిష్యత ఇత్యత ఆహ—విశ్వేతి। స్వప్రసాదతః సోపాసకస్యాజ్ఞాననివృత్తిసమకాలమేవ రామచన్ద్రో భగవాన్ స్వకరకలితశఙ్ఖచక్రే గదాఽబ్జే చ ఉపసంహృత్య సానుజః సపత్నోఽయం నిర్విశేషభావం ధృత్వా అన్తర్దధే తతో వ్యాప్యవిశ్వసత్త్వే విశ్వవ్యాపీ భవతి తదభావే తన్మోక్షరూపేణ అవశిష్యత ఇత్యర్థః॥౯॥ఏకస్య మోక్షతో భగవదభావే తద్భక్తానాం కా గతిరిత్యాశఙ్కయ స్వదృష్ట్యా భగవానస్తీత్యుపాస్య తత్ప్రసాదతః కృతకృత్యాః భవన్తీత్యాహ—తద్భక్తా ఇతి। సర్వార్థసాధకమన్త్రపారాయణఫలమాహ—ఇమా ఇతి॥౧౦॥

ఇతి పఞ్చమోపనిషత్

ఉత్తరతాపినీ

ప్రథమః ఖణ్డః

అవిముక్తోపాసనమ్

బృహస్పతిరువాచ యాజ్ఞవల్క్యమ్—యదను కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్॥౧॥

అవిముక్తం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్। తస్మాద్యత్ర క్వచన గచ్ఛతి తదేవ మన్యేతేతీదం వై కురుక్షేత్రం దేవానాం దేవయజనం సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మసదనమ్। అత్ర హి జన్తోః ప్రాణేషూత్క్రమమాణేషు రుద్రస్తారకం

బ్రహ్మ వ్యాచష్టే యేనాసావమృతీ భూత్వా మోక్షీ భవతి। తస్మాదవిముక్తమేవ నిషేవేత। అవిముక్తం న విముఞ్చేత్॥౨॥ ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్య॥3॥

పూర్వతాపినీరీత్యోపాసకానాం నిర్విశేషబ్రహ్మావగతయే ఉత్తరతాపిన్యుపనిషదారభ్యతే। బృహస్పతిభరద్వాజాత్రియాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా నిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యాస్తుత్యర్థా। తత్రావిముక్తయాథాత్మ్యబుభుత్సయా యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి బృహస్పతిరువాచేత్యాహ—బృహస్పతిరితి॥౧॥ బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ అవిముక్తం భ్రూమధ్యవిలసితతారకలక్ష్యమేవ నిషేవేత సదా అనుసన్ధానం కుర్యాదితి। శిష్టం జాబాలోపనిషద్గతప్రథమఖణ్డవ్యాఖ్యానేనైవ వ్యాఖ్యాతం స్యాత్1॥౨–3॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః

---

1. తచ్చ వ్యాఖ్యానం తారసారోపనిషదః ప్రథమఖణ్డవ్యాఖ్యానే అస్మిన్నేవ సంపుటే ౭౮ పుటే దృశ్యతామ్.

ద్వితీయః ఖణ్డః

రామషడక్షరస్య తారకత్వమ్

అథ హైనం భరద్వాజః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం—కిం తారకం కిం తారయతీతి॥౧॥

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—తారకం దీర్ఘానలం బిన్దుపూర్వకం దీర్ఘానలం పునర్మాయ నమశ్చన్ద్రాయ నమో భద్రాయ నమ ఇత్యేతద్బ్రహ్మాత్మకాః సచ్చిదానన్దాఖ్యా ఇత్యుపాసితవ్యమ్ ॥౨॥

అకారః ప్రథమాక్షరో భవతి। ఉకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి। మకారస్తృతీయాక్షరో భవతి। అర్ధమాత్రశ్చతుర్థాక్షరో భవతి। బిన్దుః పఞ్చమాక్షరో భవతి। నాదః షష్ఠాక్షరో భవతి। తారకత్వాత్తారకో భవతి। తదేవ తారకం బ్రహ్మ త్వం విద్ధి। తదేవోపాసితవ్యమితి జ్ఞేయమ్। గర్భజన్మజరామరణసంసారమహద్భయాత్ సంతారయతీతి। తస్మాదుచ్యతే షడక్షరం తారకమితి ॥౩॥

ప్రథమఖణ్డే రుద్రస్తారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే, అవిముక్తమేవ ప్రత్యఞ్చమాత్మానమేవ నిషేవేత, తత్ బ్రహ్మమాత్రజ్ఞానం న ముఞ్చేదితి యాజ్ఞవల్క్యోక్తి బృహస్పతినా సాకం భరద్వాజోఽపి నిశమ్య అవిముక్తశబ్దవాచ్యతారకేయత్తాపరిజ్ఞానాయ భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యం పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। కిమితి? కిం తారకం కిం తారయతీతి ॥౧॥ భరద్వాజప్రశ్నోత్తరం యాజ్ఞవల్క్యః ఏవమాహ—తారకమితి। ఆదౌ బిన్దుపూర్వకం దీర్ఘానలం రామితి తతో దీర్ఘానలం రేతి పునర్మాయ నమ ఇతి సర్వం మిళిత్వా రాం రామాయ నమః ఇతి రామషడక్షర ఉద్ధృతో భవతి। రాం రామేతి త్ర్యక్షరేణ సహ చన్ద్రాయ నమః ఇత్యాదిపఞ్చాక్షరయోజనాత్ రాం రామచన్ద్రాయ నమః రాం రామభద్రాయ నమః ఇత్యష్టాక్షరో భవతి। ఇత్యేతత్ ఏతే బ్రహ్మాత్మకాః సచ్చిదానన్దాఖ్యాః ఇత్యుపాసితవ్యమ్ ॥౨॥ ప్రణవస్య తారకత్వప్రసిద్ధేః షడక్షరస్య తారకత్వం కథం? ఇత్యత ఆహ—అకార ఇతి యస్మాదేవం తస్మాత్ ॥ ౩॥

తారంకజపఫలమ్

య ఏతత్తారకం బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో నిత్యమధీతే స పాప్మానం తరతి స మృత్యుం తరతి స బ్రహ్మహత్యాం తరతి స భ్రూణహత్యాం తరతి స వీరహత్యాం తరతి స సర్వహత్యాం తరతి స సంసారం తరతి స సర్వం తరతి సోఽవిముక్తమాశ్రితో భవతి స మహాన్ భవతి సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి ॥౪॥

తారకజపఫలమాహ—య ఇతి। తారకార్థజ్ఞానాత్ ముఖ్యామృతత్వమేతీత్యర్థః ॥౪॥

రామస్య ప్రణవార్థత్వమ్

అత్రైతే శ్లోకా భవన్తి—

అకారాక్షరసంభూతః సౌమిత్రిర్విశ్వభావనః।
ఉకారాక్షరసంభూతః శత్రుఘ్న స్తైజసాత్మకః॥౫॥

ప్రాజ్ఞాత్మకస్తు భరతో మకారాక్షరసంభవః।
అర్ధమాత్రాత్మకో రామో బ్రహ్మానన్దైకవిగ్రహః॥౬॥

శ్రీరామసాంనిధ్యవశాజ్జగదాధారకారిణీ।
ఉత్పత్తిస్థితిసంహారకారిణీ సర్వదేహినామ్॥౭॥

సా సీతా భవతి జ్ఞేయా మూలప్రకృతిసంజ్ఞికా।
ప్రణవత్వాత్ ప్రకృతిరితి వదన్తి బ్రహ్మవాదినః॥ఇతి॥౮॥

రామతారకస్య ప్రణవత్వే శ్రీరామస్య ప్రణవార్థత్వం కుతః? ఇత్యత్ర అస్మిన్నర్థే ఏతే శ్లోకాః మన్త్రాః భవన్తీత్యాహ—అత్రైతే శ్లోకా భవన్తీతి। సౌమిత్ర్యాదేః అకారాద్యర్ధమాత్రాఽన్తకలనాఽఽరోపాపవాదాధికరణతయా విశ్వవిరాడోత్రాదిద్వి(?) తుర్యావికల్పరూపత్వాత్ శ్రీరామస్య ప్రణవార్థత్వముపపద్యతే॥౫-౬॥ తస్య ప్రణవార్థత్వమస్తు, ప్రణవస్వరూపం కిం? ఇత్యత ఆహ—శ్రీరామేతి। స్వాధిష్ఠేయచిత్సామాన్యరూపాయాః సీతాయాః స్వాధిష్ఠానసత్తాసామాన్యశ్రీరామావినాభావిమూలప్రకృతిత్వేన ప్రకృతత్వాత్ సీతాయాః ప్రణవత్వం సిద్ధమిత్యర్థః॥౭-౮॥

ప్రణవతదర్థయాథాత్మ్యమ్

ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవ్యం భవిష్యదితి సర్వమోంకార ఏవ। యచ్చాన్యత్త్రికాలాతీతం తదప్యోంకార ఏవ। సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ। అయమాత్మా బ్రహ్మ। సోఽయమాత్మా చతుష్పాత్॥౯॥

జాగరితస్థానో బహిఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః స్థూలభుగ్వైశ్వానరః ప్రథమః పాదః॥౧౦॥

స్వప్నస్థానోఽన్తఃప్రజ్ఞః సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖః ప్రవివిక్తభుక్ తైజసో ద్వితీయః పాదః॥౧౧॥

యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్ సుషుప్తమ్। సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవానన్దమయో హ్యానన్దభుక్ చేతోముఖః ప్రాజ్ఞస్తృతీయః పాదః॥౧౨॥

ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయౌ హి భూతానామ్॥౧౩॥

నాన్తఃప్రజ్ఞం న బహిఃప్రజ్ఞం నోభయతఃప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞానఘనమదృశ్యమవ్యవహార్యమగ్రాహ్యమలక్షణమచిన్త్యమవ్యపదేశ్యమేకాత్మప్రత్యయసారం ప్రపఞ్చోపశమం శాన్తం శివమద్వైతం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా స విజ్ఞేయః॥౧౪॥

కో వా ప్రణవః కో వా ప్రణవార్థః, ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం అభిధానప్రణవాభిధేయతదర్థైకత్వావగతయే ప్రణవతదర్థయాథాత్మ్యం ప్రకటయతి— ఓమితి। స ఆత్మా స విజ్ఞేయః ఇత్యేతత్ సర్వం మాణ్డూక్యోపనిషద్వ్యాఖ్యానేనైవ పదశో వ్యాఖ్యాతం స్యాత్ ఇతి మన్తవ్యమ్॥౯-౧౪॥

ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోరేకీకరణమ్

సదోజ్జ్వలోऽవిద్యాతత్కార్యహీనః స్వాత్మబన్ధహరః సర్వదా ద్వైతరహిత ఆనన్దరూపః సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్రో నిరస్తావిద్యాతమోమోహోऽహమేవేతి సంభావ్యోऽహమ్॥౧౫॥

ఓం తత్ సద్యత్ పరం బ్రహ్మ రామచన్ద్రశ్చిదాత్మకః।

సోऽహమోన్తద్రామభద్రపరంజ్యోతీ రసోऽహమోమ్॥౧౬॥

ఇత్యాత్మానమాదాయ మనసా బ్రహ్మణైకీకుర్యాత్॥౧౭॥

కిమిత్యయం విజ్ఞేయః ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం అపరోక్షతయా జ్ఞాతవ్యః ఇత్యాహ—సదేతి। ప్రత్యగ్రూపేణ సదోజ్జ్వలతీతి సదోజ్జ్వలః। స్వావిద్యాతత్కార్యస్వాత్మబన్ధవతః సదోజ్జ్వలత్వం కుత ఇత్యత ఆహ—అవిద్యేతి। వస్తుదృష్ట్యా యా అవిద్యమానా సా అవిద్యా, తత్కార్యం అనన్తకోటిబ్రహ్మాణ్డజాతం, తత్కలనావిరళః తద్ధీనః, ఆవిద్యకం స్వాత్మబన్ధం హరతీతి తథోక్తః, తస్య సదోజ్జ్వలత్వప్రత్యక్త్వం ఉపపద్యతే। ద్వైతదుఃఖే సతి కథం బన్ధగ్రాసప్రయక్త్వమియత్ర సర్వదా ద్వైతరహిత ఆనన్దరూపః ఇతి। అసత్ప్రపఞ్చే సతి కథమానన్దరూపతా ఇత్యత్ర తదపవాదాధిష్ఠానస్య నిత్యానన్దత్వేన సన్మాత్రతా స్యాదిత్యాహ—సర్వాధిష్ఠానసన్మాత్ర ఇతి। సన్మాత్రస్య ఇతరవ్యవచ్ఛేదకతయా స్వావిద్యాతమోగ్రస్తత్వాత్ ఇత్యత్ర సన్మాత్రస్య నిష్ప్రవృత్తియోగికత్వేన ఇతరవ్యవచ్ఛేదాసంభవాత్ నిరస్తావిద్యాతమోమోహోऽహమేవేతి సంభావ్యోऽహమ్॥౧౫॥ ఓం తత్సద్యత్పరంబ్రహ్మతయా రాజమానో మహీయమానః స్వభక్తపటలాహ్లాదనకరో భవామి చిదాత్మకః చిన్మాత్రః సోऽహమిత్యర్థః। యదోఙ్కారార్థవిశ్వవిరాడోత్రాదిభావమాపన్నం యత్ స్వగత హేయాంశాపాయసిద్ధం తద్రామభద్రపరంజ్యోతీరసోऽహమ్॥౧౬॥ ఏవం ప్రత్యఞ్చమాత్మానమాదాయ మనసా పరబ్రహ్మణా ఏకీకుర్యాత్ ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి భావయేదిత్యర్థః॥౧౭॥

రామజ్ఞానాన్ముక్తిః

సదా రామోऽహమస్మీతి తత్త్వతః ప్రవదన్తి యే।

న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః॥౧౮॥

ఇత్యుపనిషత్। య ఏవం వేద స ముక్తో భవతీతి యాజ్ఞవల్క్యః॥౧౯॥

సదా రామోఽహమస్మీతి మన్త్రో రామరహస్యోపనిషది వ్యాఖ్యాతః। రామజ్ఞానసమకాలే రామో భవతి॥౧౮॥ ఇత్యుపనిషత్—బ్రహ్మమాత్రపర్యవసానం యో వేద స ముక్తో భవతీత్యర్థః॥౧౯॥

ఇతి ద్వితీయః ఖణ్డః

తృతీయః ఖణ్డః

బాహ్యాన్తరావిముక్తయాథాత్మ్యమ్

అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం—య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్తపరిపూర్ణానన్దైకచిదాత్మా తం కథమహం విజానీయామితి॥౧॥

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—సోఽవిముక్త ఉపాస్యో య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి॥౨॥

సోఽవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి॥3॥

వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి॥౪॥

కా వై వరణా కా చ నాసీతి॥౫॥

జన్మాన్తరకృతాన్ సర్వాన్ దోషాన్ వారయతీతి తేన వరణా భవతీతి। సర్వానిన్ద్రియకృతాన్ పాపాన్ నాశయతీతి తేన నాసీ భవతీతి॥౬॥

కతమం చాస్య స్థానం భవతీతి॥౭॥

భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సన్ధిః స ఏష ద్యౌర్లోకస్య పరస్య చ సన్ధిర్భవతీతి। ఏతద్వై సన్ధిం సన్ధ్యాం బ్రహ్మవిద ఉపాసత ఇతి। సోఽవిముక్త ఉపాస్య ఇతి। సోఽవిముక్తం జ్ఞానమాచష్టే యో వా ఏతదేవం వేద॥౮॥

బాహ్యాన్తరావిముక్తయాథాత్మ్యమవగన్తుం యాజ్ఞవల్క్యమత్రిః పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। ఏతదపి జాబాలోపనిషది వ్యాఖ్యాతమ్॥౧-౮॥

[తచ్ఛ వ్యాఖ్యానం ఝుటితి ప్రత్యాయనార్థం అత్ర ఉదాహ్రియతే—అథ హ బృహస్పతి [భారద్వాజ] ప్రశ్ననిర్ణయానన్తరం కిల ఏనం యాజ్ఞవల్క్యం బ్రహ్మపుత్రః అత్రిః పప్రచ్ఛ। కిమితి? యః తారకబ్రహ్మేత్యుక్తః ఏషోఽనన్తః పరిచ్ఛేదత్రయవిరళోఽవ్యక్త ఆత్మా తం ఉక్తలక్షణమాత్మానం కథమహం విజానీయాం అవగచ్ఛేయం ఇతి॥౧॥అత్రిప్రశ్నోత్తరం స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః బృహస్పతిం ప్రతి। తారకత్వేన య ఉక్తః సోఽవిముక్తః ప్రత్యగభేదేన ఉపాస్యః। తత్ర హేతుః—భవతా పృష్టో య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా—వ్యాఖ్యాతం—సోఽవిముక్తే సోపాధికేశ్వరే ప్రతిష్ఠిత ఇతి। తస్య నిరావృతత్వాత్ తస్మిన్ అవ్యక్తోఽనన్తాత్మా ఉపలభ్యతే॥౨॥ తదుపలబ్ధిస్థానం పృచ్ఛతి—సోఽవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి॥3॥ సోఽయమీశ్వరః కుత్ర సన్నిహితః ఇతి పృష్టః ఉత్తరమాహ—వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి। వరణానాస్యోర్మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇత్యర్థః। వరణానాసీప్రదేశౌ శ్రుతిర్వ్యాకరిష్యతీతి న వ్యాఖ్యాతమ్॥౪॥ వరణానాసీస్వరూపం పృచ్ఛతి—కా వై వరణా కా చ నాసీతి॥౫॥ తత్ర వరణాశబ్దార్థమాహ—సర్వానితి। సర్వాన్ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియకృతాన్ దోషాన్ వారయతి నివారయతీతి తేన వరణా భవతీతి। సర్వానిన్ద్రియకృతాన్ పాపాన్ పాపాని నాశయతీతి తేన నాసీ నాశీ భవతి। సకారః శకారార్థః॥౬॥ వరణాయా నాస్యాశ్చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్త్యా నాసాభ్రూసన్ధిః ప్రతీయతే, తథాఽపి తత్ప్రదేశం పృచ్ఛతి—కతమం చాస్య స్థానం భవతీతి। అస్య అవిముక్తస్యేత్యర్థః। సర్వత్రేతిశబ్దః ప్రశ్నపరిసమాప్త్యర్థః॥౭॥ భ్రువోః ఘ్రాణస్య చ యః ప్రసిద్ధః సన్ధిః స ఏష ప్రసిద్ధః బ్రహ్మకపాలస్థానీయద్యులోకస్య చుబుకావసానస్థానీయస్య చ పరస్య చ భూలోకస్యాపి సన్ధిః భవతి లోకద్వయసముచ్చయార్థః చకారః। ఏతద్వై ఏతమేవ సన్ధీయతేఽస్మిన్నవిముక్తమితి సన్ధిః స్వాత్మా తం సన్ధి స్వాత్మానం సన్ధ్యాం భ్రూఘ్రాణసన్ధౌ

బ్రహ్మవిద ఉపాసతే తత్రత్యజ్యోతిర్లిఙ్గధ్యానపరా భవన్తి। సోఽవిముక్త ఉపాస్యః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। తజ్జ్ఞానఫలమాహ—యో వా ఇతి। యో వై విద్వానవిముక్తయాథాత్మ్యం వేద తద్గత హేయాంశమపోహ్య నిర్విశేషాత్మానంజానాతి స విద్వాన్ సోఽవిముక్తం తత్సాక్షాత్కారహేతుజ్ఞానమాచష్టే స్వయమీశ్వరభావమేత్య స్వభక్తపటలచరమదశాయాం తారకజ్ఞానోపదేశం కరోతి స్వయం నిర్విశేషబ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః॥ ౮॥]

ముమూర్షూణాం శివకృతరామతారకోపదేశః

అథ తం ప్రత్యువాచ—

శ్రీరామస్య మనుం కాశ్యాం జజాప వృషభధ్వజః।
మన్వన్తరసహస్రైస్తు జపహోమార్చనాదిభిః॥౯॥

తతః ప్రసన్నో భగవాన్ శ్రీరామః ప్రాహ శంకరమ్।
వృణీష్వ యదభీష్టం తద్దాస్యామి పరమేశ్వర॥ ఇతి॥౧౦॥

అథ సచ్చిదానన్దాత్మానం శ్రీరామమీశ్వరః పప్రచ్ఛ—

మణికర్ణ్యాం మమ క్షేత్రే గఙ్గాయాం వా తటే పునః।
మ్రియతే దేహి తజ్జన్తోర్ముక్తిర్నాతో వరాన్తరమ్॥ఇతి॥౧౧॥

అథ స హోవాచ శ్రీరామః—

క్షేత్రేఽస్మింస్తవ దేవేశ యత్ర కుత్రాపి వా మృతాః।
కృమికీటాదయోఽప్యాశు ముక్తాః సన్తు న చాన్యథా॥౧౨॥

అవిముక్తే తవ క్షేత్రే సర్వేషాం ముక్తిసిద్ధయే।
అహం సంనిహితస్తత్ర పాషాణప్రతిమాఽఽదిషు॥౧౩॥

క్షేత్రేఽస్మిన్ యోఽర్చయేద్భక్త్యా మన్త్రేణానేన మాం శివ।
బ్రహ్మహత్యాఽఽదిపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః॥౧౪॥

త్వత్తో వా బ్రహ్మణో వాఽపి యే లభన్తే షడక్షరమ్।
జీవన్తో మన్త్రసిద్ధాః స్యుర్ముక్తా మాం ప్రాప్నువన్తి తే॥౧౫॥

ముమూర్షోర్దక్షిణే కర్ణే యస్య కస్యాపి వా స్వయమ్।
ఉపదేక్ష్యసి మన్మన్త్రం స ముక్తో భవితా శివ॥౧౬॥

ఇతి శ్రీరామచన్ద్రేణోక్తమ్॥

ఉత్తమాధికారిణాం—"జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయేత్ సదా యతిః" ఇతి శ్రుతిసిద్ధజ్యోతిర్లిఙ్గం ప్రత్యగ్గాతుం అవిముక్తశబ్దవాచ్యతయా ప్రతిపాద్య మధ్యమాధికారిణాం కాశీక్షేత్రమేవ అవిముక్తమితి ప్రకటయిత్వా తత్ర యే కళేబరం త్యజన్తి తే పరమేశ్వరోపదిష్టరామతారకజ్ఞానతః కృతకృత్యా భవన్తీత్యేతదర్థం అత్రిం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్య ఆహ—అథేతి॥౯-౧౦॥ పప్రచ్ఛ—కిమితి? మణికర్ణ్యామితి। "శ్రీరామస్య మనుం కాశ్యా" మిత్యాది యదుక్తం తత్ సర్వం కాశీషడక్షరస్తుత్యర్థ, అన్యథా పరమేశ్వరస్య నిరావృతక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్తిమత్త్వేన అవాప్తసమస్తకామత్వాత్ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా శివరామయోః భేదేఽపి తద్దృష్ట్యైకత్వాత్ స్వాంశజభక్తపటలస్వాజ్ఞానమోచనస్య స్వజ్ఞానాయత్తత్వాత్ స్వజ్ఞానప్రదానస్య స్వాయత్తత్వాదిత్యర్థః॥ ౧౧–౧౬॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః

చతుర్థః ఖణ్డః

రామసాక్షాత్కారప్రదాః మన్త్రాః

అథ హైనం భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యమువాచ—అథ కైర్మన్త్రైః స్తుతః శ్రీరామచన్ద్రః ప్రీతో భవతి స్వాత్మానం దర్శయతి తాన్నో బ్రూహి భగవన్నితి॥

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—పూర్వం సత్యలోకే శ్రీరామచన్ద్రేణైవం శిక్షితో బ్రహ్మా పునరేతయా గాథయా నమస్కరోతి—

విశ్వరూపధరం విష్ణుం నారాయణమనామయమ్।
పూర్ణానన్దైకవిజ్ఞానం పరంబ్రహ్మస్వరూపిణమ్॥

మనసా సంస్మరన్ బ్రహ్మా తుష్టావ పరమేశ్వరమ్॥

ఓం యో హ వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవానద్వైతపరమానన్ద ఆత్మా యత్ పరం బ్రహ్మ భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥౧॥ [జ్ఞాతవ్యౌ యథా ప్రథమమన్త్రోక్తావాద్యన్తౌ తథా సర్వమన్త్రేషు] ...యశ్చాఖణ్డైకరసాత్మా...॥౨॥ ...యచ్చ బ్రహ్మానన్దామృతమ్...॥౩॥...యత్తారకం బ్రహ్మ...॥౪॥ ...యో బ్రహ్మా విష్ణుర్మహేశ్వరో యః సర్వదేవాత్మా...॥౫॥ ...యే సర్వే వేదాః సాఙ్గాః సశాఖాః సేతిహాసపురాణాః...॥౬॥ ...యో జీవాన్తరాత్మా...॥౭॥ ...యః సర్వభూతాన్తరాత్మా॥౮॥ ...యే దేవాసురమనుష్యాదిభావాః ...॥౯॥ ... యే మత్స్యకూర్మాద్యవతారాః ...॥౧౦॥ ...యోఽన్తఃకరణచతుష్టయాత్మా ...॥౧౧॥ ...యశ్చ ప్రాణః ...॥౧౨॥ ...యశ్చ యమః ...॥౧౩॥ ...యశ్చాన్తకః...॥౧౪॥ ...యశ్చ మృత్యుః ...॥౧౫॥ ...యచ్చామృతమ్...॥౧౬॥ ...యాని చ పఞ్చ మహాభూతాని...॥౧౭॥ ...యః స్థావరజఙ్గమాత్మా ...॥౧౮॥...యే పఞ్చాగ్నయః...॥౧౯॥ ...యాః సప్త మహావ్యాహృతయః...॥౨౦॥...యా విద్యా ...॥౨౧॥ ...యా సరస్వతీ ...॥౨౨॥ ...యా లక్ష్మీః...॥౨౩॥ ... యా గౌరీ ...॥౨౪॥ ...యా

జానకీ ... ॥౨౫॥...యచ్చ త్రైలోక్యమ్ ... ॥౨౬॥ ...యః సూర్యః ... ॥౨౭॥ ...యః సోమః ... ॥౨౮॥ ...యాని చ నక్షత్రాణి... ॥౨౯॥ ...యే చ నవ గ్రహాః... ॥౩౦॥ ...యే చాష్టౌ లోకపాలాః... ॥౩౧॥ ...యే చాష్టౌ వసవః... ॥౩౨॥...యే చైకాదశ రుద్రాః... ॥౩౩॥ ...యే చ ద్వాదశాదిత్యాః... ॥౩౪॥ ...యచ్చ భూతం భవ్యం భవిష్యత్ ... ॥౩౫॥ ...యద్బ్రహ్మాణ్డస్య బహిర్వ్యాప్తమ్ ... ॥౩౬॥...యో హిరణ్యగర్భః... ॥౩౭॥ ...యా ప్రకృతిః ... ॥౩౮॥ ...యశ్చోంకారః... ॥౩౯॥ ...యాశ్చతస్రోఽర్ధమాత్రాః... ॥౪౦॥ ...యః పరమపురుషః ... ॥౪౧॥ ...యశ్చ మహేశ్వరః ... ॥౪౨॥ ... యశ్చ మహాదేవః ... ॥౪౩॥ ... య ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ ... ॥౪౪॥ ...యో మహావిష్ణుః ... ॥౪౫॥ ...యః పరమాత్మా ... ॥౪౬॥ ...యో విజ్ఞానాత్మా ... ॥౪౭॥

ఓం యో హ వై శ్రీరామచన్ద్రః స భగవానద్వైతపరమానన్ద ఆత్మా యః సచ్చిదానన్దాద్వైతైకచిదాత్మా భూర్భువః సువస్తస్మై వై నమో నమః॥ఇతి॥

తాన్ బ్రహ్మాఽబ్రవీత్—సప్తచత్వారింశన్మన్త్రైర్నిత్యం దేవం స్తుధ్వమ్। తతో దేవః ప్రీతో భవతి। స్వాత్మానం దర్శయతి। తస్మాద్య ఏతైర్మన్త్రైర్నిత్యం దేవం స్తౌతి స దేవం పశ్యతి సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతీతి మహోపనిషత్॥

శ్రీరామసాక్షాత్కారోపాయబుభుత్సయా భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యం పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। ఉవాచ—కిమితి? అథేతి। అత్ర ఇతిహాసమవతారయతి—పూర్వమితి। కథం బ్రహ్మా శ్రీరామచన్ద్రం తుష్టావేత్యత్ర శ్రీరామసార్వాత్మ్యప్రకటనమన్త్రాన్ ప్రకాశయతి—ఓమితి। హవా ఇతి వృత్తానుస్మరణార్థౌ నిపాతౌ। యః పరమార్థదృష్ట్యా కైవల్యశ్రీస్వరూపేణ రాజమానో మహీయమానో భక్తపటలాహ్లాదకరశ్చ భవతి సోఽయం షడ్గుణైశ్వర్యస్వరూపో భగవాన్ ద్వైతదుఃఖగ్రాసాద్వైతపరమానన్దాత్మతయా అవశిష్యతే యద్యాథాత్మ్యం పరం బ్రహ్మేతి విఖ్యాతం యస్తు పునః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా భూర్భువఃసువరితి త్రైలోక్యవపుర్విరాట్ భవతి తస్మై సవిశేషనిర్విశేషాత్మనే నమో నమః। వైశబ్దః సేవ్యసేవకయోః ఉపాధికృతభేదాసంభవైకత్వద్యోతకః। ఇతి తాన్ బ్రహ్మాఽబ్రవీత్—హే దేవాః యూయం సప్తచత్వారింశదితి। యస్మాదేవం తస్మాత్॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః

పఞ్చమః ఖణ్డః

రామషడక్షరమాహాత్మ్యమ్

అథ హైనం భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యముపసమేత్యోవాచ—శ్రీరామమన్త్రరాజస్య మాహాత్మ్యమనుబ్రూహీతి ॥౧॥

స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః—

స్వప్రకాశః పరంజ్యోతిః స్వానుభూత్యేకచిన్మయః।
తదేవ రామచన్ద్రస్య మనోరాద్యక్షరః స్మృతః ॥౨॥

అఖణ్డైకరసానన్దస్తారకబ్రహ్మవాచకః।
రామాయేతి సువిజ్ఞేయః సత్యానన్దచిదాత్మకః॥౩॥

నమః పదం సువిజ్ఞేయం పూర్ణానన్దైకవిగ్రహమ్।
సదా నమన్తి హృదయే సర్వే దేవా ముముక్షవః॥౪॥ఇతి॥

య ఏతం మన్త్రరాజం శ్రీరామచన్ద్రషడక్షరం నిత్యమధీతే సోఽగ్నిపూతో భవతి స వాయుపూతో భవతి స ఆదిత్యపూతో భవతి స సోమపూతో భవతి స బ్రహ్మపూతో భవతి స విష్ణుపూతో భవతి స రుద్రపూతో భవతి స సర్వైర్దేవైర్జ్ఞాతో భవతి స సర్వక్రతుభిరిష్టవాన్ భవతి తేనేతిహాసపురాణానాం రుద్రాణాం శతసహస్రాణి జప్తాని ఫలాని భవన్తి। శ్రీరామచన్ద్రమనుస్మరణేన గాయత్ర్యాః శతసహస్రాణి జప్తాని ఫలాని భవన్తి। ప్రణవానామయుతకోటిజప్తా భవతి। దశ పూర్వాన్ దశోత్తరాన్ పునాతి। స పఙ్క్తిపావనో భవతి। స మహాన్ భవతి। సోఽమృతత్వం చ గచ్ఛతి॥౫॥

మన్త్రరాజార్థం తన్మాహాత్మ్యం తజ్జ్ఞానఫలం చ జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యం పృచ్ఛతీత్యాహ—అథేతి। ముఖ్యార్థం సఫలం మాహాత్మ్యమనుబ్రూహి॥౧॥ షడక్షరాద్యబీజార్థమాహ—స్వప్రకాశ ఇతి॥౨॥ రామాయేతి త్ర్యక్షరార్థం నిగమయత—అఖణ్డేతి॥౩॥ నమః శబ్దార్థమాచష్టే—నమః పదమితి। విశిష్టార్థస్తు, రాం రామాయేత్యక్షర చతుష్టయం తత్పదలక్ష్యబోధకం, నమః ఇత్యక్షరద్వయం త్వంపదలక్ష్యబోధకం, లక్షణాసాపేక్షలక్ష్యద్వయగతవిశేషాంశాపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమిత్యర్థః। సర్వే దేవా ముముక్షవశ్చ ఏవమేవ సదా హృదయే నమన్తి బ్రహ్మమాత్రం స్వావశేషధియా చిన్తయన్తి॥౪॥ షడక్షరజపాన్తరాళికఫలమాహ—య ఇతి। స సర్వైర్దేవైః బ్రహ్మవిదితి జ్ఞాతో భవతి। చశబ్దాత్ తారకార్థజ్ఞానతో ముఖ్యామృతత్వం విదేహకైవల్యం గచ్ఛతీతి ద్యోత్యతే॥౫॥

మన్త్రరాజమాహాత్మ్యప్రతిపాదకశ్లోకాః

అత్రైతే శ్లోకా భవన్తి—

గాణపత్యేషు శైవేషు శాక్తసౌరేష్వభీష్టదః।
వైష్ణవేష్వపి సర్వేషు రామమన్త్రః ఫలాధికః॥౬॥

గాణపత్యాదిమన్త్రేషు కోటికోటిగుణాధికః।
మన్త్రస్తేష్వప్యనాయాసఫలదోఽయం షడక్షరః॥౭॥

షడక్షరోఽయం మన్త్రః స్యాత్ సర్వాఘౌఘనివారణః।
మన్త్రరాజ ఇతి ప్రోక్తః సర్వేషాముత్తమోత్తమః॥౮॥

కృతం దినే యద్దురితం పక్షమాసర్తువర్షజమ్।
సర్వ దహతి నిఃశేషం తూలాచలమివానలః॥౯॥

బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి జ్ఞానాజ్ఞానకృతాని చ।
స్వర్ణస్తేయసురాపానగురుతల్పాయుతాని చ॥౧౦॥

కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతకజాన్యపి।
సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యన్తి రామమన్త్రానుకీర్తనాత్॥౧౧॥

భూతప్రేతపిశాచాద్యాః కూశ్మాణ్డబ్రహ్మరాక్షసాః।
దూరాదేవ ప్రధావన్తి రామమన్త్రప్రభావతః॥౧౨॥

ఐహలౌకికమైశ్వర్యం స్వర్గాద్యం పారలౌకికమ్।
కైవల్యం భగవత్త్వం చ మన్త్రోఽయం సాధయిష్యతి॥౧౩॥

గ్రామ్యారణ్యపశుఘ్నత్వం సంచితం దురితం చ యత్।
మద్యపానేన యత్ పాపం తదప్యాశు వినాశయేత్॥౧౪॥

అభక్ష్యభక్షణోత్పన్నం మిథ్యాజ్ఞానసముద్భవమ్।
సర్వం విలీయతే రామమన్త్రస్యాస్యైవ కీర్తనాత్॥౧౫॥

శ్రోత్రియస్వర్ణహరణాద్యచ్చ పాపముపస్థితమ్।
రత్నాదేశ్చాపహారేణ తదప్యాశు వినాశయేత్॥౧౬॥

బ్రాహ్మణం క్షత్రియం వైశ్యం శూద్రం హత్వా చ కిల్బిషమ్।
సంచినోతి నరో మోహాద్యద్యత్తదపి నాశయేత్॥౧౭॥

గత్వాఽపి మాతరం మోహాదగమ్యాశ్చైవ యోషితః।

ఉపాస్యానేన మన్త్రేణ రామస్తదపి నాశయేత్॥౧౮॥

మహాపాతకపాపిష్ఠసఙ్గత్యా సంచితం చ యత్।
నాశయేత్తత్కథాఽఽలాపశయనాసనభోజనైః॥౧౯॥

పితృమాతృవధోత్పన్నం బుద్ధిపూర్వమఘం చ యత్।
తదనుష్ఠానమాత్రేణ సర్వమేతద్విలీయతే॥౨౦॥

యత్ ప్రయాగాదితీర్థోక్తప్రాయశ్చిత్తశతైరపి।
నైవాపనోద్యతే పాపం తదప్యాశు వినాశయేత్॥౨౧॥

పుణ్యక్షేత్రేషు సర్వేషు కురుక్షేత్రాదిషు స్వయమ్।
బుద్ధిపూర్వమఘం కృత్వా తదప్యాశు వినాశయేత్॥౨౨॥

కృచ్ఛ్రైస్తప్తపరాకాద్యైర్నానాచాన్ద్రాయణైరపి।
పాపం చ నాపనోద్యం యత్ తదప్యాశు వినాశయేత్॥౨౩॥

ఆత్మతుల్యసువర్ణాదిదానైర్బహువిధైరపి।
కించిదప్యపరిక్షీణం తదప్యాశు వినాశయేత్॥౨౪॥

అవస్థాత్రితయేష్వేవం బుద్ధిపూర్వమఘం చ యత్।
తన్మన్త్రస్మరణేనైవ నిఃశేషం ప్రవిలీయతే॥౨౫॥

అవస్థాత్రితయేష్వేవం మూలబన్ధమఘం చ యత్।
తత్తన్మన్త్రోపదేశేన సర్వమేతత్ ప్రణశ్యతి॥౨౬॥

ఆబ్రహ్మబీజదోషాశ్చ నియమాతిక్రమోద్భవాః।
స్త్రీణాం చ పురుషాణాం చ మన్త్రేణానేన నాశితాః॥౨౭॥

యేషు యేష్వపి దేశేషు రామభద్ర ఉపాస్యతే।
దుర్భిక్షాదిభయం తేషు న భవేత్తు కదాచన॥౨౮॥

శాన్తః ప్రసన్నవదనో నక్రోధో భక్తవత్సలః।
అనేన సదృశో మన్త్రో జగత్స్వపి న విద్యతే॥౨౯॥

సమ్యగారాధితో రామః ప్రసీదత్యేవ సత్వరమ్।
దదాత్యాయుష్యమైశ్వర్యమన్తే విష్ణుపదం చ యత్॥౩౦॥

తదేతదృచాఽభ్యుక్తమ్—

ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః।
యస్తన్న వేద కిమృచా కరిష్యతి య ఇత్తద్విదుస్త ఇమే సమాసతే॥౩౧॥

తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః।
దివీవ చక్షురాతతమ్॥౩౨॥

తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాంసః సమిన్ధతే।
విష్ణోర్యత్ పరమం పదమ్॥౩౩॥

ఓం సత్యమిత్యుపనిషత్॥౩౪॥

ఏవముక్తార్థే ఏతే శ్లోకాః మన్త్రాః మన్త్రరాజమాహాత్మ్యప్రతిపాదకా భవన్తీత్యాహ—అత్రైతే శ్లోకా భవన్తీతి। మన్త్రరాజస్య సకలదేవతామన్త్రతోఽపి వైశిష్ట్యమాహ—గాణపత్యేష్వితి। తత్తద్భావానురోధేన పురుషార్థచతుష్టయప్రాపకో మన్త్రరాజ ఇత్యర్థః॥౬-౨౯॥ శాన్త ఇత్యాదివిశేషణవిశిష్టో భగవాన్ తారకానుస్మరణేన ఆరాధితః సన్ ప్రసీదతి, తేన కిం స్యాదిత్యత్ర—దదాతీతి। మన్త్రార్థజ్ఞానపూర్వకం యో జపతి తస్యైవ విష్ణుపదాప్తిః॥౩౦॥ విష్ణుపదార్థతృష్ణయా అస్య మన్త్రానాదరో భవతీతి యత్ తదేతదృచాఽభ్యుక్తమ్। ఋచ… ఇత్యయం మన్త్రః శ్వేతాశ్వతరోపనిషది వ్యాఖ్యాతః॥౩౧॥ తద్విష్ణోః ఇతి మన్త్రస్తు ఆరుణికోపనిషది వ్యాఖ్యాతః॥౩౨–౩౩॥ కిం తద్విష్ణుపదం? ఇత్యత్ర—ఓమితి। ఓఙ్కారార్థతుర్యతురీయమేవ బ్రహ్మ సత్యం, స్వేతరగ్రాససత్తాసామాన్యరూపత్వాత్, తదేవ విష్ణుపదం స్వమాత్రధియైవ పద్యమానత్వాత్। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దో రామోత్తరతాపిన్యుపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౩౪॥

ఇతి పఞ్చమః ఖణ్డః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

రామతాపిన్యుపనిషద్వ్యాఖ్యానం లిఖితం లఘు।

శ్రీరామతాపినీవ్యాఖ్యాగ్రన్థజాతం చతుశ్శతమ్॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే పఞ్చపఞ్చాశత్సఙ్ఖ్యాపూరకం శ్రీరామతాపిన్యుపనిషద్వివరణం సమ్పూర్ణమ్॥

రామరహస్యోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

ప్రథమోఽధ్యాయః

రామస్య బ్రహ్మతారకత్వమ్

సనకాద్యా యోగివర్యా అన్యే చ ఋషయస్తథా।
ప్రహ్లాదాద్యా విష్ణుభక్తా హనూమన్తమథాబ్రువన్॥౧॥

వాయుపుత్ర మహాబాహో కిం తత్త్వం బ్రహ్మవాదినామ్।
పురాణేష్వష్టాదశసు స్మృతిష్వష్టాదశస్వపి॥౨॥

చతుర్వేదేషు శాస్త్రేషు విద్యాస్వాధ్యాత్మికేషు చ।
సర్వేషు విద్యాదానేషు విఘ్నసూర్యేశశక్తిషు॥3॥

ఏతేషు మధ్యే కిం తత్త్వం కథయ త్వం మహాబల॥౪॥

హనూమాన్ హోవాచ—

భో యోగీన్ద్రాశ్చ ఋషయో విష్ణుభక్తాస్తథైవ చ।
శృణుధ్వం మామకీం వాచం భవబన్ధవినాశినీమ్॥౫॥

ఏతేషు చైవ సర్వేషు తత్త్వం చ బ్రహ్మ తారకమ్।
రామ ఏవ పరం బ్రహ్మ రామ ఏవ పరం తపః।
రామ ఏవ పరం తత్త్వం శ్రీరామో బ్రహ్మ తారకమ్॥౬॥

కైవల్యశ్రీస్వరూపేణ రాజమానం మహోఽవ్యయమ్।
ప్రతియోగివినిర్ముక్తం శ్రీరామపదమాశ్రయే॥

ఇహ స్వలు అథర్వణప్రవిభక్తేయం శ్రీరామరహస్యోపనిషత్ శ్రీరామమన్త్రయన్త్రసాధనప్రపఞ్చనపూర్వకం శ్రీరామతత్త్వపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః సంక్షేపతో వివరణమారభ్యతే।
సనకాదిమునివృన్దప్రహ్లాదాదిభాగవతకదమ్బపవనాత్మజప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా, జాతమాత్రేణ విదితతత్త్వైః సనకప్రహ్లాదాదిభిరపి ఇయం పృష్టా పరమశివావతారపవనాత్మజేన ప్రోక్తేతి। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—సనకాద్యా ఇతి॥౧॥ కిమితి? వాయుపుత్రేతి। వాయుపుత్రేత్యాదిప్రశ్నతో హనూమతః సర్వవిత్త్వమవగమ్యతే॥౨-౪॥ తత్కృతప్రశ్నోత్తరం హనూమాన్ హోవాచ। కిమితి? భో ఇతి। భవబన్ధవినాశినీమ్—స్వాజ్ఞలోకస్య, భవతాం కృతార్థత్వాత్॥౫॥ సర్వేషు విద్యాదానేషు విఘ్నసూర్యేశశక్తిభేదేషు ఏతేషు వేదశాస్త్రపురాణాదిషు అర్థతో విచారితేషు సత్సు అథ స్వాతిరిక్తకలనాఽపహ్నవసిద్ధం యద్బ్రహ్మమాత్రం నిష్ప్రతియోగికమవశిష్యతే తదేవాయమిత్యాహ—రామ ఏవేతి। స్వాతిరిక్తకలనాఽసంభవప్రబోధసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా రాజతే మహీయతే ఇతి రామ ఏవ పరం ఉత్కృష్టం బ్రహ్మ స్వమాత్రతయా సదోపబృంహణాత్, రామ ఏవ పరం ఉత్కృష్టం తపః తన్మాత్రజ్ఞానమిత్యర్థః। రామ ఏవ పరం తత్త్వం స్వయాథాత్మ్యం స్వయమేవేత్యర్థః। ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మరూపేణ శ్రీరామో బ్రహ్మ తారకం భ్రూమధ్యతారకయోగలక్షితత్వాత్। యద్వా—శ్రీరామస్య బ్రహ్మతారకలక్ష్యతుర్యతురీయరూపత్వాత్ బ్రహ్మతపస్తత్త్వతారకబోధ్యం రామాఖ్యం బ్రహ్మైవ స్వాజ్ఞాదిదృష్టిమోహే సత్యసతి నిష్ప్రతియోగికం స్వమాత్రమవశిష్యత ఇత్యర్థః॥౬॥

రామస్య అఙ్గాని వాయుపుత్రాదీని

వాయుపుత్రేణోక్తాస్తే యోగీన్ద్రా ఋషయో విష్ణుభక్తా హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—రామస్యాఙ్గాని నో బ్రూహీతి॥౭॥

హనూమాన్ హోవాచ—వాయుపుత్రం విఘ్నేశం వాణీం దుర్గాం క్షేత్రపాలకం సూర్యం చన్ద్రం నారాయణం నారసింహం వాయుదేవం వారాహం తత్సర్వాన్ మన్త్రాన్ సీతాం

లక్ష్మణం శత్రుఘ్నం భరతం విభీషణం సుగ్రీవమఙ్గదం జామ్బవన్తం ప్రణవమేతాన్ రామస్యాఙ్గాని జానీథాః। తాన్యఙ్గాని వినా రామో విఘ్నకరో భవతి॥౮॥

ఏవం వాయుపుత్రాత్ నిర్విశేషబ్రహ్మతత్త్వమవగమ్య మునయో హృష్టాః సన్తః స్వాఙ్గలోకానుకమ్పయా నిర్విశేషబ్రహ్మప్యుపాయసవిశేషం బ్రహ్మ తదఙ్గాని చ పృచ్ఛన్తీత్యాహ—వాయుపుత్రేణేతి। పప్రచ్ఛుః—కిమితి? రామస్యేతి।

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్।

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే॥

ఇతి స్వప్రతిజ్ఞాపాలనాయ కర్మజ్ఞానయోగలక్షణనిష్ఠాద్వయపరిపాలకనారాయణరూపేణ రాజతే మహీయతే ఇతి రామో దాశరథిః స్వేతరదుర్లభసూనృతభాషణతయా యః పురా ఆసామాస తస్య కాని అఙ్గాని తద్గోచరమన్త్రాశ్చ కే తత్ సర్వం నో బ్రూహి ఇతి॥౭॥ తైః పృష్టో హనూమాన్ హోవాచ। తాని కాని ఇత్యత్ర తదాహ—వాయుపుత్రమితి। వాయుపుత్రాదిజామ్బవదన్తాఙ్గదేవతామన్త్రాన్ త్రేధా అష్టధా షోడశధా వా ఆదౌ జప్త్వా తతో రామమన్త్రజపః కార్యః। ఏవం కృతే భగవాన్ రామః ప్రసన్నో భవతీత్యర్థః॥౮॥

గృహస్థానాం రామాఙ్గప్రణవాధికారః

పునర్వాయుపుత్రేణోక్తాస్తే హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—ఆఞ్జనేయ మహాబల విప్రాణాం గృహస్థానాం ప్రణవాధికారః కథం స్యాదితి॥౯॥

స హోవాచ—శ్రీరామ ఏవోవాచేతి। యేషామేష షడక్షరాధికారో వర్తతే తేషాం ప్రణవాధికారః స్యాన్నాన్యేషామ్। కేవలమకారోకారమకారార్ధమాత్రాసహితం ప్రణవమూహ్య యో రామమన్త్రం జపతి తస్య శుభకరోఽహం స్యామ్। తస్య ప్రణవస్యాకారస్యోకారస్య మకారస్యార్ధమాత్రాయాశ్చ ఋషిశ్ఛన్దో దేవతా తత్తద్వర్ణావర్ణావస్థానం స్వరవేదాగ్నిగుణానుచ్చార్యాన్వహం ప్రణవం మన్త్రాద్ద్విగుణం జప్త్వా పశ్చాద్రామమన్త్రం యో జపేత్ స రామో భవతీతి రామేణోక్తాస్తస్మాద్రామాఙ్గం ప్రణవః కథిత ఇతి॥౧౦॥

ప్రణవస్యాపి రామాఙ్గత్వే పరివ్రాజకేతరాణాం ప్రణవాధికారః కథమితి పృచ్ఛన్తీత్యాహ—పునరితి॥౯॥ తైః పృష్టో హనూమాన్ స్వాత్మానం ప్రతి శ్రీరామచన్ద్రేణ యదుక్తం తదేవాహ—స హోవాచేతి। శ్రీరామ ఏవోవాచేతి—కిమితి? యేషామితి। బ్రహ్మచారీ గృహీ వానప్రస్థః ఇత్యేతేషాం కేవలప్రాధాన్యేన ప్రణవజపాధికారోనాస్త్యేవ, షడక్షరాదిమన్త్రాఙ్గత్వేన తజ్జపాధికారోఽస్తీత్యాహ—కేవలమితి। ప్రణవమూహ్య చతుర్మాత్రాకాలముచ్చార్య। ఆద్యన్తప్రణవయోజనపూర్వకం రామమన్త్రజాపకానాం శ్రీరామపదప్రాప్త్యుపాయశుభప్రాపకో హనూమాన్ అహం స్యాం ఇత్యర్థః। యో యది శ్రీరామభావాపత్తిం వాఞ్ఛతి తదాఽయం షడక్షరజపాత్ పూర్వమేవ తస్య ప్రణవస్యేత్యాది।యస్మాదేవం తస్మాత్॥౧౦॥

రామనామజపేన సర్వపాపనివృత్తిః

విభీషణ ఉవాచ—

సింహాసనే సమాసీనం రామం పౌలస్త్యసూదనమ్।

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ పౌలస్త్యో వాక్యమబ్రవీత్॥౧౧॥

రఘునాథ మహాబాహో కేవలం కథితం త్వయా।

అఙ్గానాం సులభం చైవ కథనీయం చ సౌలభమ్॥౧౨॥

శ్రీరామ ఉవాచ—అథ పఞ్చ దణ్డకాని పితృఘ్నో మాతృఘ్నో బ్రహ్మఘ్నో గురుహననః కోటియతిఘ్నోఽనేకకృతపాపో యో మమ షణ్ణవతికోటినామాని జపతి తేభ్యః పాపేభ్యః ప్రముచ్యతే। స్వయమేవ సచ్చిదానన్దస్వరూపో భవేన్న కిమ్॥౧౩॥

కదాచిత్ రామం సర్వభూతహితకృత్ విభీషణ ఉవాచ। కిమితి? సింహాసన ఇతి॥౧౧-౧౨॥ అపాపినాం స్వమన్త్రతదఙ్గప్రణవానుష్ఠానతః కేవలం త్వదాప్తిరభిహితా। బ్రహ్మహత్యాదిపాతకినాం స్వాప్త్యుపాయః కథం? ఇత్యాశఙ్కమానమాలక్ష్య విభీషణం ప్రతి శ్రీరామ ఉవాచ। కిమితి? అథేతి। కాని తానీత్యత్ర—పితృఘ్న ఇత్యాది। పిత్రాదియత్యన్తహననపాతకైః నరో దణ్డ్యతే, తాని పఞ్చ దణ్డకాని। యది తచ్ఛమనార్థీ పురుషః

తదా రామ రామేతి షణ్ణవతికోటినామజపతో నిష్పాపో భూత్వా మద్భావమేతీత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తీత్యర్థః ॥౧౩॥

రామోపనిషదాదిభిరపి సర్వపాపశాన్తిః

పునరువాచ విభీషణః—తత్రాప్యశక్తోఽయం కిం కరోతి ॥౧౪॥

స హోవాచేమమ్—కేకసేయ పురశ్చరణవిధావశక్తో యో మమోపనిషదం మమ గీతాం మన్నామసహస్రం మద్విశ్వరూపం మదష్టోత్తరశతం రామశతాభిధానం నారదోక్తస్తవరాజం హనూమత్ప్రోక్తం మన్త్రరాజాత్మకస్తవం సీతాస్తవం చ రామషడక్షరీత్యాదిభిర్మన్త్రైర్యో మాం నిత్యం స్తౌతి మత్సదృశో భవేన్న కిం భవేన్న కిమ్ ॥౧౫॥

సులభోపాయబుభుత్సయా పునరువాచ ॥౧౪॥ అనేనాపి పారాయణేన పఞ్చదణ్డకశాన్తిద్వారా మద్భావమేతీత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తి। ఆవృత్తిః అవధారణార్థా ప్రథమాధ్యాయ సమాప్త్యర్థా వా ఇతి ॥౧౫॥

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏకాక్షరరామమన్త్రః

సనకాద్యా మునయో హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—ఆఞ్జనేయ మహాబల తారకబ్రహ్మణో రామచన్ద్రస్య మన్త్రగ్రామం నో బ్రూహీతి ॥

హనూమాన్ హెూవాచ—

వహ్నిస్థం శయనం విష్ణోరర్ధచన్ద్రవిభూషితమ్।
ఏకాక్షరో మనుః ప్రోక్తో మన్త్రరాజః సురద్రుమః॥౧॥

బ్రహ్మ మునిః స్యాద్గాయత్రం ఛన్దో రామోఽస్య దేవతా।
దీర్ఘార్ధేన్దుయుజాఽఙ్గాని కుర్యాద్వహ్న్యాత్మనో మనోః॥౨॥

బీజశక్త్యాదిబీజేన ఇష్టార్థే వినియోజయేత్।
సరయూతీరమన్దారవేదికాపఙ్కజాసనే॥3॥

శ్యామం వీరాసనాసీనం జ్ఞానముద్రోపశోభితమ్।
వామోరున్యస్తతద్ధస్తం సీతాలక్ష్మణసంయుతమ్॥౪॥

అవేక్షమాణమాత్మానమాత్మన్యమితతేజసమ్।
శుద్ధస్ఫటికసంకాశం కేవలం మోక్షకాఙ్క్షయా॥౫॥

చిన్తయన్ పరమాత్మానం భానులక్షం జపేన్మనుమ్।

ఏకాక్షరాదిశ్రీరామమన్త్రగ్రామబుభుత్సయా మునయో హనూమన్తం పృచ్ఛన్తీత్యాహ— సనకాద్యా ఇతి। కిమితి? ఆఞ్జనేయేతి। తైరేవం పృష్టో హనూమాన్ ఏకాక్షరాదిద్వాత్రింశదక్షరాన్తమన్త్రతదవాన్తర భేదాన్ తదఙ్గగాయత్రీమాలామన్త్రాన్ క్రమేణ హెూవాచ। ఆదావేకాక్షరమనుముద్ధరతి—వహ్నిస్థమితి। స్వాభిధేయే వహ్నౌ తదభిధానతయా తిష్ఠతీతి వహ్నిస్థం హ్రస్వరేఫాక్షరం రేతి, విష్ణోః శయనమితి దీర్ఘమాత్రోచ్యతే శేషస్య దీర్ఘాఙ్గత్వాత్, అర్ధేన్దుశబ్దేన బిన్దుః, ఆహత్య రామితి॥౧॥ తస్య ఋష్యాదికమాహ—బ్రహ్మేతి। రేఫదీర్ఘార్ధేన్దుయుజా రామిత్యాదినా కరాఙ్గన్యాసౌ కుర్యాదిత్యర్థః॥౨॥ ధ్యానం తు—సరయూతీరేతి॥3-౫॥

ద్విత్రిచతురక్షరమన్త్రాః

వహ్నిర్నారాయణేనాఢ్యో జాఠరః కేవలోఽపి చ ॥౬॥

ద్వ్యక్షరో మన్త్రరాజోఽయం సర్వాభీష్టప్రదస్తతః।
ఏకాక్షరోక్తమృష్యాది స్యాదాద్యేన షడఙ్గకమ్ ॥౭॥

తారమాయారమాఽనఙ్గవాక్స్వబీజైశ్చ షడ్విధః।
త్ర్యక్షరో మన్త్రరాజః స్యాత్ సర్వాభీష్టఫలప్రదః ॥౮॥

ద్వ్యక్షరశ్చన్ద్రభద్రాన్తో ద్వివిధశ్చతురక్షరః।
ఋష్యాది పూర్వవజ్జ్ఞేయమేతయోశ్చ విచక్షణైః ॥౯॥

రామద్వ్యక్షరముద్ధరతి—వహ్నిరితి। రేఫో వహ్నిః, నారాయణేనాకారేణ యోనితశ్చేత్ రా ఇతి, జాఠరో మకారః కేవలోఽపి చ హ్రస్వమకారయోజనాత్ రామేతి ద్వ్యక్షరో భవతి ॥౬-౭॥ షట్కారతః త్ర్యక్షరముద్ధరతి—తారేతి। ఓం రామ, హ్రీం రామ, శ్రీం రామ, క్లీం రామ, ఐం రామ, రాం రామ, ఇతి షడ్విధః। ఋష్యాదికం ఏకాక్షరవత్ జ్ఞేయమిత్యర్థః ॥౮॥ ద్విధా చతురక్షరముద్ధరతి—ద్వ్యక్షర ఇతి। రామచన్ద్ర రామభద్రేతి ద్విప్రకారః చతురక్షరః ॥౯॥

పఞ్చాక్షరమన్త్రః

సప్రతిష్ఠౌ రమౌ వాయూ హృత్పఞ్చార్ణో మనుర్మతః।
విశ్వామిత్రఋషిః ప్రోక్తః పఙ్క్తిశ్ఛన్దోఽస్య దేవతా ॥౧౦॥

రామభద్రో బీజశక్తిప్రథమార్ణనతి క్రమాత్।

భ్రూమధ్యే హృది నాభ్యూర్వోః పాదయోర్విన్యసేన్మనుమ్॥౧౧॥

షడఙ్గం పూర్వవద్విద్వాన్ మన్త్రార్ణైర్మనునాస్త్రకమ్।
మధ్యే వనం కల్పతరోర్మూలే పుష్పలతాసనే॥౧౨॥

లక్ష్మణేన ప్రగుణితమక్ష్ణః కోణేన సాయకమ్।
అవేక్షమాణం జానక్యా కృతవ్యజనమీశ్వరమ్॥౧౩॥

జటాభారలసచ్ఛీర్షం శ్యామం మునిగణావృతమ్।
లక్ష్మణేన ధృతచ్ఛత్రమథవా పుష్పకోపరి॥౧౪॥

దశాస్యమథనం శాన్తం ససుగ్రీవవిభీషణమ్।
ఏవం లబ్ధ్వా జయార్థీ తు వర్ణలక్షం జపేన్మనుమ్॥౧౫॥

ఏకధా పఞ్చాక్షరముద్ధరతి—సప్రతిష్ఠావితి। ఇకారదీర్ఘబిన్దుభ్యాం సహ ప్రతిష్ఠితావితి సప్రతిష్ఠా శ్రీం శ్రీం యం నమః ఇతి పఞ్చాక్షరో మనుః॥౧౦॥ బీజశక్తిప్రథమార్ణనతిక్రమాత్ రాం నమ ఇత్యాది। న్యాసస్తు—భ్రూమధ్యేతి॥౧౧-౧౨॥అక్ష్ణః కోణేన అపాఙ్గేన లక్ష్మణేన సాయకం ధనుషి ప్రగుణితం అవేక్షమాణమితి॥౧౩-౧౫॥

షడక్షరమన్త్రః

స్వకామశక్తివాగ్లక్ష్మీతారాద్యాః పఞ్చవర్ణకాః।
షడక్షరః షడ్విధః స్యాచ్చతుర్వర్గఫలప్రదః॥౧౬॥

పఞ్చాశన్మాతృకామన్త్రవర్ణప్రత్యేకపూర్వకమ్।
లక్ష్మీవాఙ్మన్మథాదిశ్చ తారాదిః స్యాదనేకధా॥౧౭॥

శ్రీమాయామన్మథైకైకం బీజాద్యన్తగతో మనుః।
చతుర్వర్ణః స ఏవ స్యాత్ షడ్వర్ణో వాఞ్ఛితప్రదః॥౧౮॥

స్వాహాఽన్తో హుంఫడన్తో వా నత్యన్తో వా భవేదయమ్।
అష్టావింశత్యుత్తరశతభేదః షడ్వర్ణ ఈరితః॥౧౯॥

బ్రహ్మా సంమోహనః శక్తిర్దక్షిణామూర్తిరేవ చ।
అగస్త్యశ్చ శివః ప్రోక్తా మునయోఽనుక్రమాదిమే ॥౨౦॥

ఛన్దో గాయత్రసంజ్ఞం చ శ్రీరామశ్చైవ దేవతా।
అథవా కామబీజాదేర్విశ్వామిత్రో మునిర్మనోః॥౨౧॥

ఛన్దో దేవ్యాదిగాయత్రీ రామభద్రోఽస్య దేవతా।
బీజశక్తీ యథాపూర్వం షడ్వర్ణాన్ విన్యసేత్ క్రమాత్॥౨౨॥

బ్రహ్మరన్ధ్రే భ్రువోర్మధ్యే హృన్నాభ్యూరుషు పాదయోః।
బీజైః షడ్దీర్ఘయుక్తైర్వా మన్త్రార్ణైర్వా షడఙ్గకమ్॥౨౩॥

కాలామ్భోధరకాన్తికాన్తమనిశం వీరాసనాధ్యాసితం
ముద్రాం జ్ఞానమయీం దధానమపరం హస్తామ్బుజం జానుని।

సీతాం పార్శ్వగతాం సరోరుహకరాం విద్యున్నిభాం రాఘవం
పశ్యన్తం ముకుటాఙ్గదాదివివిధాకల్పోజ్జ్వలాఙ్గం భజే॥౨౪॥

అష్టావింశత్యుత్తరశతధా భిన్నషడక్షరముద్ధరతి— స్వేతి। శ్రీం శ్రీం యం నమః ఇతి యః పఞ్చాక్షరో మనురుక్తః సోఽయం పఞ్చాక్షరః రాం క్లీం హ్రీం ఐం శ్రీం ఓం ఇతి షడ్బీజయోగతః షడక్షరః షడ్విధో భవతి। ప్రాతిస్వికేన పఞ్చాశద్వర్ణయోగతః పఞ్చాశద్విధో భవతి। లక్ష్మీవాగిత్యాదిబీజయోగతః సప్తవిధో భవతి। రాం రామాయేతి చతురక్షరాణి స్వాహా హుం ఫట్ నమః ఇత్యాదియోగతః షడక్షరో భవతి। పునశ్చ క్షకారాద్యకారాన్తవిలోమేన ఏకపఞ్చాశత్ అష్టవర్గశ్చ షట్స్వరాశ్చ ఆహత్య అష్టావింశత్యుత్తరశతభేదః షడ్వర్ణ ఈరితః ఇతి। యద్వా—

పఞ్చాశద్వర్ణకం వర్గం షోడశస్వరసంయుతమ్।
వర్గం వర్ణం విలోమేన అష్టావింశచ్ఛతోత్తరమ్॥

ఇతి॥౧౬-౧౯॥ తద్భేదేన—బ్రహ్మేతి॥౨౦-౨౪॥

సప్త-అష్ట-నవాక్షరమన్త్రాః

రామశ్చ చన్ద్రభద్రాన్తో జేన్తో నతియుతో ద్విధా।
సప్తాక్షరో మన్త్రరాజః సర్వకామఫలప్రదః॥౨౫॥

తారాదిసహితః సోఽపి ద్వివిధోఽష్టాక్షరో మతః।
తారం రామశ్చతుర్థ్యన్తం క్రోడాస్త్రం వహ్నితల్పగా॥౨౬॥

అష్టార్ణోఽయం పరో మన్త్రో ఋష్యాదిః స్యాత్ షడర్ణవత్।
పునరష్టాక్షరస్యాథ రామ ఏవ ఋషిః స్మృతః॥౨౭॥

గాయత్రం ఛన్ద ఇత్యస్య దేవతా రామ ఏవ చ।
తారం శ్రీబీజయుగ్మౌ చ బీజశక్త్యాదయో మతాః॥౨౮॥

షడఙ్గం చ తతః కుర్యాన్మన్త్రార్ణైరేవ బుద్ధిమాన్।
తారం శ్రీబీజయుగ్మం చ రామాయ నమ ఉచ్చరేత్॥౨౯॥

గ్లౌమోం బీజం వదేన్మాయాం హృద్రామాయ పునశ్చ తామ్।
శివోమారామమన్త్రోఽయం వస్వర్ణస్తు వసుప్రదః॥౩౦॥

ఋషిః సదాశివః ప్రోక్తో గాయత్రం ఛన్ద ఉచ్యతే।
శివోమారామచన్ద్రోఽత్ర దేవతా పరికీర్తితః॥౩౧॥

దీర్ఘయా మాయయాఽఙ్గాని తారపఞ్చార్ణయుక్తయా।
రామం త్రిణేత్రం సోమార్ధధారిణం శూలినం పరమ్।
భస్మోద్ధూళితసర్వాఙ్గం కపర్దినముపాస్మహే॥౩౨॥

రామాభిరామాం సౌన్దర్యసీమాం సోమావతంసికామ్।
పాశాఙ్కుశధనుర్బాణధరాం ధ్యాయేత్త్రిలోచనామ్॥౩౩॥

ధ్యాయన్నేవం వర్ణలక్షం జపతర్పణతత్పరః।
బిల్వపత్రైః ఫలైః పుష్పైస్తిలాజ్యైః పఙ్కజైర్హునేత్॥౩౪॥

స్వయమాయాన్తి నిధయః సిద్ధయశ్చ సురేప్సితాః।
పునరష్టాక్షరస్యాథ బ్రహ్మగాయత్రరాఘవాః॥౩౫॥

ఋష్యాదయస్తు విజ్ఞేయాః శ్రీబీజం మమ శక్తికమ్।
తత్ప్రీత్యై వినియోగశ్చ మన్త్రార్ణైరఙ్గకల్పనా॥౩౬॥

కేయూరాఙ్గదకఙ్కణైర్మణిగణైర్విద్యోతమానం సదా
రామం పార్వణచన్ద్రకోటిసదృశచ్ఛత్రేణ వై రాజితమ్।
హేమస్తమ్భసహస్రషోడశయుతే మధ్యే మహామణ్డపే
దేవేశం భరతాదిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్॥౩౭॥

కిం మన్త్రైర్బహుభిర్వినశ్వరఫలైరాయాససాధ్యైర్వృథా
కించిల్లోభవితానమాత్రవిఫలైః సంసారదుఃఖావహైః।
ఏకః సన్నపి సర్వమన్త్రఫలదో లోభాదిదోషోజ్ఝితః
శ్రీరామః శరణం మమేతి సతతం మన్త్రోఽయమష్టాక్షరః॥౩౮॥

ఏవమష్టాక్షరః సమ్యక్ సప్తధా పరికీర్తితః।
రామసప్తాక్షరో మన్త్ర ఆద్యన్తే తారసంయుతః॥౩౯॥

నవార్ణో మన్త్రరాజః స్యాచ్ఛేషం షడ్వర్ణవన్న్యసేత్॥

అథ ద్వేధా సప్తాక్షరముద్ధరతి—రామ ఇతి। రామచన్ద్రాయ నమః రామభద్రాయ నమః ఇతి ద్విధా సప్తాక్షరో భవతి। ఋష్యాదికం పూర్వవత్॥౨౫॥ అష్టాక్షరమనుం షోడశధా ఉద్ధరతి—తారాదీతి। "తారాది" ఇత్యాదిశబ్దతః మాయారమాఽనఙ్గవాక్స్వబీజాని గృహ్యన్తే। తైః యోగతః చన్ద్రభద్రభేదేన ద్విప్రకారో మనుః ద్వాదశధా భిద్యతే। ఓం రామచన్ద్రాయ నమః ఇత్యాది షట్। ఓం రామభద్రాయ నమః ఇత్యాది షట్। ఆహత్య ద్వాదశ। ఋష్యాదికం పూర్వవత్। పునః మన్త్రాన్తరమాహ—తారమితి॥౨౬॥ ఓం రామాయ హుం ఫట్ స్వాహా శ్రీరామాష్టాక్షరాన్తరేణ ఉమామహేశ్వరబీజయోగతః శివోమారామమనుర్భవతీత్యాహ—పునరితి। ఓం శ్రీం శ్రీం రామాయ నమః, గ్లౌం ఓం హ్రీం నమో రామాయ॥౨౭-౩౦॥ హ్రాం ఓం రామాయ నమ ఇత్యాది॥౩౧-౩౮॥ ప్రధానతః సప్తధా పరికీర్తితః। ఏకధా నవార్ణముద్ధరతి—రామేతి। ఓం రామచన్ద్రాయ నమః ఓం ఇతి॥౩౯॥

దశ-ఏకాదశాక్షరమన్త్రాః

జానకీవల్లభం జేన్తం వహ్నేర్జాయాహుమాదికమ్॥౪౦॥

దశాక్షరోఽయం మన్త్రః స్యాత్ సర్వాభీష్టఫలప్రదః।
దశాక్షరస్య మన్త్రస్య వసిష్ఠోఽస్య ఋషిర్విరాట్॥౪౧॥

ఛన్దోఽస్య దేవతా రామః సీతాపాణిపరిగ్రహః।
ఆద్యో బీజం ద్వితః శక్తిః కామేనాఙ్గక్రియా మతా॥౪౨॥

శిరోలలాటభ్రూమధ్యే తాలుకర్ణేషు హృద్యపి।
నాభ్యూరుజానుపాదేషు దశార్ణాన్ విన్యసేన్మనోః॥౪౩॥

అయోధ్యానగరే రత్నచిత్రే సౌవర్ణమణ్డపే।
మన్దారపుష్పైరాబద్ధవితానే తోరణాఞ్చితే॥౪౪॥

సింహాసనే సమాసీనం పుష్పకోపరి రాఘవమ్।
రక్షోభిర్హరిభిర్దేవైర్దివ్యయానగతైః శుభైః॥౪౫॥

సంస్తూయమానం మునిభిః ప్రహ్వైశ్చ పరిసేవితమ్।
సీతాఽలంకృతవామాఙ్గం లక్ష్మణేనోపసేవితమ్॥౪౬॥

శ్యామం ప్రసన్నవదనం సర్వాభరణభూషితమ్।
ధ్యాయన్నేవం జపేన్మన్త్రం వర్ణలక్షమనన్యధీః॥౪౭॥

రామం జేన్తం ధనుష్పాణయేఽన్తః స్యాద్వహ్నిసున్దరీ।

దశాక్షరోఽయం మన్త్రః స్యాన్మునిర్బ్రహ్మా విరాట్ స్మృతః ॥౪౮॥

ఛన్దస్తు దేవతా ప్రోక్తో రామో రాక్షసమర్దనః।
శేషం తు పూర్వవత్ కుర్యాచ్చాపబాణధరం స్మరేత్॥౪౯॥

తారమాయారమాఽనఙ్గవాక్స్వబీజైశ్చ షడ్విధః।
దశార్ణో మన్త్రరాజః స్యాదుద్రవర్ణాత్మకో మనుః॥౫౦॥

శేషం షడర్ణవజ్జ్ఞేయం న్యాసధ్యానాదికం బుధైః।

ద్విప్రకారం దశాక్షరముద్ధరతి—జానకీతి। హుం జానకీవల్లభాయ స్వాహేతి॥౪౦-౪౧॥ ఆద్యో బీజం హుమితి। ద్విఠః శక్తిః ఠః ఠః ఇతి। కామేనాఙ్గక్రియా మతా క్లీమిత్యాది॥౪౨-౪౭॥ రామాయ ధనుష్పాణయే స్వాహేతి॥౪౮-౪౯॥ఏకాదశాక్షరం షోఢా ఉద్ధరతి—తారేతి। ఓం రామాయ ధనుష్పాణయే స్వాహా ఇత్యాది॥౫౦॥

ద్వాదశాక్షరమన్త్రః

ద్వాదశాక్షరమన్త్రస్య శ్రీరామో ఋషిరుచ్యతే॥౫౧॥

జగతీ ఛన్ద ఇత్యుక్తం శ్రీరామో దేవతా మతః।
ప్రణవో బీజమిత్యుక్తః క్లీం శక్తిర్హ్రీం చ కీలకమ్॥౫౨॥

మన్త్రేణాఙ్గాని విన్యస్య శిష్టం పూర్వవదాచరేత్।
తారం మాయాం సముచ్చార్య భరతాగ్రజ ఇత్యపి॥౫౩॥

రామక్లీంవహ్నిజాయాఽన్తం మన్త్రోఽయం ద్వాదశాక్షరః।

ఓం హృద్భగవతే రామచన్ద్రభద్రౌ చ జేయుతౌ ॥౫౪॥

అర్కార్ణో ద్వివిధోఽప్యస్య ఋషిధ్యానాది పూర్వవత్।
ఛన్దస్తు జగతీ చైవ మన్త్రార్ణైరఙ్గకల్పనా ॥౫౫॥

ఓం హ్రీం భరతాగ్రజ రామ క్లీం స్వాహేతి ॥౫౧-౫౩॥ ఓం నమో భగవతే రామచన్ద్రాయ, ఓం నమో భగవతే రామభద్రాయ ఇతి। త్రిప్రకారోఽయం ద్వాదశాక్షరః ॥౫౪–౫౫॥

త్రయోదశ-చతుర్దశ-పఞ్చదశాక్షరమన్త్రాః

శ్రీరామేతి పదం చోక్త్వా జయరామ పదం తతః।
జయద్వయం వదేత్ ప్రాజ్ఞో రామేతి మనురాజకః ॥౫౬॥

త్రయోదశార్ణ ఋష్యాది పూర్వవత్ సర్వకామదః।
పదద్వయైర్ద్విరావృత్తైరఙ్గన్యాసం దశార్ణవత్ ॥౫౭॥

తారాదిసహితః సోఽపి స చతుర్దశవర్ణకః।
త్రయోదశార్ణముచ్చార్య పశ్చాద్రామేతి యోజయేత్ ॥౫౮॥

స వై పఞ్చదశార్ణస్తు జపతాం కల్పభూరుహః॥

త్రయోదశార్ణముద్ధరతి—శ్రీరామేతి। శ్రీరామ జయరామ జయ జయ రామేతి ॥౫౬-౫౭॥ స చతుర్దశవర్ణకః షడ్విధ ఇత్యర్థః। షోడశార్ణముద్ధరతి—నమశ్చేతి। నమః సీతాపతయే రామాయ హన హన హుం ఫట్ స్వాహా ఇతి ॥౫౮-౬౧॥

షోడశ-సప్తదశాక్షరమన్త్రాః

నమశ్చ సీతాపతయే రామాయేతి హనద్వయమ్॥౫౯॥

తతస్తు కవచాస్త్రాన్తః షోడశాక్షర ఈరితః।
తస్యాగస్త్యఋషిశ్ఛన్దో బృహతీ దేవతా చ సః॥౬౦॥

రాం బీజం శక్తిరస్త్రం చ కీలకం హుమితీరితమ్।
ద్విపఞ్చత్రిచతుర్వర్ణైః సర్వైరఙ్గం న్యసేత్ క్రమాత్॥౬౧॥

తారాదిసహితః సోఽపి మన్త్రః సప్తదశాక్షరః।

సప్తదశాక్షరః షడ్విధః॥౬౨॥

అష్టాదశ-ఏకోనవింశార్ణమన్త్రాః

తారం నమో భగవతే రామం ఙేన్తం మహా తతః॥౬౨॥

పురుషాయ పదం పశ్చాద్ధృదన్తోఽష్టాదశాక్షరః।
విశ్వామిత్రో మునిశ్ఛన్దో గాయత్రం దేవతా చ సః॥౬౩॥

కామాదిసహితః సోఽపి మన్త్ర ఏకోనవింశకః।

అష్టాదశాక్షరః ఓం నమో భగవతే రామాయ మహాపురుషాయ నమః॥౬౩॥ మన ఏకోనవింశకః షడ్విధః॥౬౪॥

వింశార్ణమన్త్రః

తారం నమో భగవతే రామాయేతి పదం వదేత్॥౬౪॥

సర్వశబ్దం సముచ్చార్య సౌభాగ్యం దేహి మే వదేత్।
వహ్నిజాయాం తతోచ్చార్య మన్త్రో వింశార్ణకో మతః॥౬౫॥

ఓం నమో భగవతే రామాయ సర్వసౌభాగ్యం దేహి మే స్వాహా॥౬౫॥

ఏకవింశార్ణమన్త్రః

తారం నమో భగవతే రామాయ సకలం వదేత్।
ఆపన్నివారణాయేతి వహ్నిజాయాం తతో వదేత్॥౬౬॥

ఏకవింశార్ణకో మన్త్రః సర్వాభీష్టఫలప్రదః।

ఓం నమో భగవతే రామాయ సకలాపన్నివారణాయ స్వాహా॥౬౬॥

ద్వావింశార్ణమన్త్రః

తారం రమాం స్వబీజం చ తతో దాశరథాయ చ॥౬౭॥

తతః సీతావల్లభాయ సర్వాభీష్టపదం వదేత్।
తతో దాయ హృదన్తోఽయం మన్త్రో ద్వావింశదక్షరః॥౬౮॥

ఓం శ్రీం రాం దాశరథాయ సీతావల్లభాయ సర్వాభీష్టదాయ నమః ॥౬౭-౬౮॥

త్రయోవింశార్ణమన్త్రః

తారం నమో భగవతే వీరరామాయ సంవదేత్।
కలశత్రూన్ హనద్వన్ద్వం వహ్నిజాయాం తతో వదేత్॥౬౯॥

త్రయోవింశాక్షరో మన్త్రః సర్వశత్రునివర్హణః।
విశ్వామిత్రో మునిః ప్రోక్తో గాయత్రం ఛన్ద ఉచ్యతే॥౭౦॥

దేవతా వీరరామోఽసౌ బీజాద్యాః పూర్వవన్మతాః।
మూలమన్త్రవిభాగేన న్యాసాన్ కృత్వా విచక్షణః॥౭౧॥

శరం ధనుషి సంధాయ తిష్ఠన్తం రావణోన్ముఖమ్।
వజ్రపాణిరథారూఢం రామం ధ్యాత్వా జపేన్మనుమ్॥౭౨॥

ఓం నమో భగవతే వీరరామాయ సకలశత్రూన్ హన హన స్వాహా॥౬౯-౭౨॥

చతుర్వింశార్ణమన్త్రః

తారం నమో భగవతే శ్రీరామాయ పదం వదేత్।
తారకబ్రహ్మణే చోక్త్వా మాం తారయ పదం వదేత్॥౭౩॥

నమస్తారాత్మకో మన్త్రశ్చతుర్వింశతివర్ణకః।
బీజాదికం యథాపూర్వం సర్వం కుర్యాత్ షడర్ణవత్॥౭౪॥

ఓం నమో భగవతే శ్రీరామాయ తారకబ్రహ్మణే మాం తారయ నమ ఓమితి ॥౨౩-౨౪॥

పఞ్చవింశ-షడ్వింశ-సప్తవింశార్ణమన్త్రాః

కామస్తారో నతిశ్చైవ తతో భగవతేపదమ్।
రామచన్ద్రాయ చోచ్చార్య సకలేతి పదం వదేత్॥౨౫॥

జనవశ్యకరాయేతి స్వాహా కామాత్మకో మనుః।
సర్వవశ్యకరో మన్త్రః పఞ్చవింశతివర్ణకః॥౨౬॥

ఆదౌ తారేణ సంయుక్తో మన్త్రః షడ్వింశదక్షరః।
అన్తేఽపి తారసంయుక్తః సప్తవింశతివర్ణకః॥౨౭॥

క్లీం ఓం నమో భగవతే రామచన్ద్రాయ సకలజనవశ్యకరాయ స్వాహా॥౨౫-౨౭॥

అష్టావింశ-ఏకోనత్రింశ-త్రింశ-ఏకత్రింశార్ణమన్త్రాః

తారం నమో భగవతే రక్షోఘ్నవిశదాయ చ।
సర్వవిఘ్నాన్ సముచ్చార్య నివారయపదద్వయమ్॥౨౮॥

స్వాహాఽన్తో మన్త్రరాజోఽయమష్టావింశతివర్ణకః।
అన్తే తారేణ సంయుక్త ఏకోనత్రింశదక్షరః॥౨౯॥

ఆదౌ స్వబీజసంయుక్తత్రింశద్వర్ణాత్మకో మనుః।

అన్తేఽపి తేన సంయుక్త ఏకత్రింశాత్మకః స్మృతః ॥౮౦॥

ఓం నమో భగవతే రక్షోఘ్నవిశదాయ సర్వవిఘ్నాన్ నివారయ నివారయ స్వాహా ॥౭౮-౮౫॥

రామానుష్టుప్

రామభద్ర మహేష్వాస రఘువీర నృపోత్తమ ।
భో దశాస్యాన్తకాస్మాకం శ్రియం దాపయ దేహి మే ॥౮౧॥

ఆనుష్టుభ ఋషీ రామశ్ఛన్దోఽనుష్టుప్స దేవతా ।
రాం బీజమస్య యం శక్తిరిష్టార్థే వినియోజయేత్ ॥౮౨॥

పాదం హృది చ విన్యస్య పాదం శిరసి విన్యసేత్ ।
శిఖాయాం పఞ్చభిర్న్యస్య త్రివర్ణైః కవచం న్యసేత్ ॥౮౩॥

నేత్రయోః పఞ్చవర్ణైశ్చ దాపయేత్యస్త్రముచ్యతే ।
చాపబాణధరం శ్యామం ససుగ్రీవవిభీషణమ్ ॥౮౪॥

హత్వా రావణమాయాన్తం కృతత్రైలోక్యరక్షణమ్ ।
రామభద్రం హృది ధ్యాత్వా దశలక్షం జపేన్మనుమ్ ॥౮౫॥

రామగాయత్రీ

వదేద్దాశరథాయేతి విద్మహేతి పదం తతః ।
సీతాపదం సముద్ధృత్య వల్లభాయ తతో వదేత్ ॥౮౬॥

ధీమహీతి వదేత్తన్నో రామశ్చాపి ప్రచోదయాత్।
తారాదిరేషా గాయత్రీ ముక్తిమేవ ప్రయచ్ఛతి॥౮౭॥

మాయాఽఽదిరపి వైదుష్యం రామాదిశ్చ శ్రియః పదమ్।
మదనేనాపి సంయుక్తా సంమోహయతి మేదినీమ్॥౮౮॥

పఞ్చ త్రీణి షడర్ణైశ్చ త్రీణి చత్వారి వర్ణకైః।
చత్వారి చ చతుర్వర్ణైరఙ్గన్యాసం ప్రకల్పయేత్॥౮౯॥

బీజధ్యానాదికం సర్వం కుర్యాత్ షడ్వర్ణవత్ క్రమాత్।

దాశరథాయ విద్మహే సీతావల్లభాయ ధీమహి। తన్నో రామః ప్రచోదయాత్ ఇతి రామగాయత్రీ। ప్రణవాదిబీజయోజనఫలమాహ—తారాదిరితి॥౮౬-౮౯॥

రామమాలామన్త్రః

తారం నమో భగవతే చతుర్థ్యా రఘునన్దనమ్॥౯౦॥

రక్షోఘ్నవిశదం తద్వన్మధురేతి వదేత్తతః।
ప్రసన్నవదనం ఙేన్తం వదేదమితతేజసే॥౯౧॥

బలరామౌ చతుర్థ్యన్తౌ విష్ణుం ఙేన్తం నతిస్తతః।
ప్రోక్తో మాలామనుః సప్తచత్వారింశద్భిరక్షరైః॥౯౨॥

ఋషిఛన్దోదేవతాఽఽది బ్రహ్మానుష్టుభరాఘవాః।
సప్తర్తుసప్తదశషడ్రుద్రసంఖ్యైః షడఙ్గకమ్॥౯౩॥

ధ్యానం దశాక్షరం ప్రోక్తం లక్షమేకం జపేన్మనుమ్।

మాలామన్త్రముద్ధరతి—తారమితి। ఓం నమో భగవతే రఘునన్దనాయ రక్షోఘ్నవిశదాయ మధురప్రసన్నవదనాయ అమితతేజసే బలాయ శ్రీరామాయ విష్ణవే నమ ఇతి॥౯౦-౯౩॥

సీతామన్త్రః

శ్రియం సీతా చతుర్థ్యన్తా స్వాహాన్తోఽయం షడక్షరః॥౯౪॥

జనకోఽస్య ఋషిశ్ఛన్దో గాయత్రీ దేవతా మనోః।
సీతా భగవతీ ప్రోక్తా శ్రీం బీజం నతిశక్తికమ్॥౯౫॥

కీలం సీతా చతుర్థ్యన్తమిష్టార్థే వినియోజయేత్।
దీర్ఘస్వరయుజాఽఽద్యేన షడఙ్గాని ప్రకల్పయేత్॥౯౬॥

స్వర్ణాభామమ్బుజకరాం రామాలోకనతత్పరామ్।
ధ్యాయేత్ షట్కోణమధ్యస్థరామాఙ్కోపరి సంస్థితామ్॥౯౭॥

సీతాద్యఙ్గమన్త్రానుద్ధరతి—శ్రియమితి। శ్రీం సీతాయై స్వాహేతి॥౯౪-౯౫॥ శ్రీమిత్యాది దీర్ఘస్వరయుజా॥౯౬-౯౭॥

లక్ష్మణమన్త్రః

లకారం తు సముద్ధృత్య లక్ష్మణాయ నమోఽన్తకః।
అగస్త్యఋషిరస్యాథ గాయత్రం ఛన్ద ఉచ్యతే॥౯౮॥

లక్ష్మణో దేవతా ప్రోక్తో లం బీజం శక్తిరస్య హి।
నమస్తు వినియోగో హి పురుషార్థచతుష్టయే॥౯౯॥

దీర్ఘభాజా స్వబీజేన షడఙ్గాని ప్రకల్పయేత్।
ద్విభుజం స్వర్ణరుచిరతనుం పద్మనిభేక్షణమ్॥౧౦౦॥

ధనుర్బాణధరం వన్దే రామారాధనతత్పరమ్।

లం లక్ష్మణాయ నమ ఇతి॥౯౮-౧౦౦॥

భరతమన్త్రః

భకారం తు సముద్ధృత్య భరతాయ నమోఽన్తకః॥౧౦౧॥

అగస్త్య ఋషిరస్యాథ శేషం పూర్వవదాచరేత్।
భరతం శ్యామలం శాన్తం రామసేవాపరాయణమ్॥౧౦౨॥

ధనుర్బాణధరం వీరం కైకేయీతనయం భజే।

భం భరతాయ నమః॥౧౦౧-౧౦౨॥

శత్రుఘ్నమన్త్రః

శం బీజం తు సముద్ధృత్య శత్రుఘ్నాయ నమోఽన్తకః।
ఋష్యాదయో యథాపూర్వం వినియోగోఽరినిగ్రహే॥౧౦౩॥

ద్విభుజం స్వర్ణవర్ణాభం రామసేవాపరాయణమ్।
లవణాసురహన్తారం సుమిత్రాతనయం భజే॥౧౦౪॥

శం శత్రుఘ్నాయ నమః॥౧౦౩-౧౦౪॥

హనూమన్మన్త్రః

హం హనూమాంశ్చతుర్థ్యన్తం హృదన్తో మన్త్రరాజకః।
రామచన్ద్ర ఋషిః ప్రోక్తో యోజయేత్ పూర్వవత్ క్రమాత్॥౧౦౫॥

ద్విభుజం స్వర్ణవర్ణాభం రామసేవాపరాయణమ్।
మౌఞ్జీకౌపీనసహితం మాం ధ్యాయేద్రామసేవకమ్॥ఇతి॥౧౦౬॥

హం హనూమతే నమః॥౧౦౫-౧౦౬॥

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

పూజాపీఠజిజ్ఞాసా

సనకాద్యా మునయో హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—ఆఞ్జనేయ మహాబల పూర్వోక్తమన్త్రాణాం పూజాపీఠమనుబ్రూహీతి ॥౧॥

ఏకాక్షరాదిద్వాత్రింశదక్షరమన్త్రాణాం పూజాపీఠప్రకారం పృచ్ఛన్తీత్యాహ—సనకాద్యా ఇతి। పప్రచ్ఛుః—కిమితి? ఆఞ్జనేయేతి ॥౧॥

ఏకాక్షరాదినవాక్షరాన్తమన్త్రపూజాయన్త్రమ్

హనూమాన్ హోవాచ—ఆదౌ షట్కోణమ్। తన్మధ్యే రామబీజం సశ్రీకమ్। తదధోభాగే ద్వితీయాన్తం సాధ్యమ్। బీజోర్ధ్వభాగే షష్ఠ్యన్తం సాధకమ్। పార్శ్వే దృష్టిబీజే। తత్పరితో జీవప్రాణశక్తివశ్యబీజాని। తత్సర్వం సమ్ముఖోన్ముఖాభ్యాం ప్రణవాభ్యాం వేష్టనమ్। అగ్నీశాసురవాయవ్యపురఃపృష్ఠేషు షట్కోణేషు దీర్ఘభాజి హృదయాదిమన్త్రాః క్రమేణ। రాం రీం రూం రైం రౌం రః ఇతి దీర్ఘభాజి తద్యుక్తహృదయాద్యస్త్రాన్తమ్। షట్కోణపార్శ్వే రమామాయాబీజే। కోణాగ్రే వరాహం హుమితి। తద్భుజాన్తరాలే కామబీజమ్। పరితో వాగ్భవమ్। తతో వృత్తత్రయం సాష్టపత్రమ్। తేషు దలేషు స్వరాన్ షడ్వర్గాన్। ప్రతిదలం మాలామనువర్ణషట్కమ్। అన్తే పఞ్చాక్షరమ్। తద్దలకపోలేష్వష్టవర్గాన్। పునరష్టదలపద్మమ్। తేషు దలేషు నారాయణాష్టాక్షరీమన్త్రః। తద్దలకపోలేషు శ్రీబీజమ్। తతో వృత్తమ్। తతో ద్వాదశదలమ్। తేషు దలేషు వాసుదేవద్వాదశాక్షరీమన్త్రః। తద్దలకపోలేష్వాదిక్షాన్తాన్। తతో వృత్తమ్। తతః షోడశదలమ్। తేషు దలేషు హుం ఫట్ నతిసహితరామద్వాదశాక్షరమ్। తద్దలకపోలేషు మాయాబీజమ్। సర్వత్ర ప్రతికపోలం ద్విరావృత్త్యా హ్రాం స్త్రం భ్రం వ్రం జ్రం అం శ్రం జ్రం। తతో వృత్తమ్। తతో ద్వాత్రింశద్దలపద్మమ్। తేషు దలేషు నృసింహమన్త్రరాజానుష్టుభమన్త్రః। తద్దలకపోలేష్వష్టవస్వేకాదశరుద్రద్వాదశాదిత్యమన్త్రాః ప్రణవాదినమోఽన్తాశ్చతుర్థ్యన్తాః క్రమేణ। తద్బహిర్వషట్కారం పరితః। తతో రేఖాత్రయయుక్తం భూపురమ్। ద్వాదశదిక్షు రాశ్యాదిభూషితమ్। అష్టనాగైరధిష్ఠితమ్। చతుర్దిక్షు నారసింహబీజమ్। విదిక్షు వారాహబీజమ్। ఏతత్ సర్వాత్మకం యన్త్రం సర్వకామప్రదం మోక్షప్రదం చ। ఏకాక్షరాదినవాక్షరాన్తానామేతద్యన్త్రం భవతి ॥౨॥

ఏకాక్షరాదినవాక్షరాన్తానాం మన్త్రాణాం పూజాపీఠప్రకారమాదౌ కథయతి—ఆదావితి। ఆదౌ షట్కోణం విలిఖ్యేతి సర్వత్రోహ్యమ్। సశ్రీకం శ్రీగర్భితమిత్యర్థః। ద్వితీయాన్తం సాధ్యం సర్వాభీష్టసిద్ధిదమితి। షష్ఠ్యన్తం సాధకం మమేతి। పార్శ్వే కురుద్వయలేఖనపూర్వకం దృష్టిబీజే ఇం ఈం ఇతి। జీవప్రాణశక్తివశ్యబీజాని—హంస ఇతి జీవబీజం, సోఽహమితి ప్రాణబీజం, హ్రీమితి శక్తిబీజం, క్లీమితి వశ్యబీజమ్। హృదయాద్యస్త్రాన్తం రాం నమ ఇత్యాది రః అస్త్రాయ ఫట్ ఇత్యన్తమ్। షట్కోణపార్శ్వే రమామాయాబీజే శ్రీం హ్రీమితి। కామబీజం క్లీమితి। వాగ్భవం ఐమితి। అన్తే పఞ్చాక్షరం—సప్తదళేషు ద్విచత్వారింశద్వర్ణాన్ విలిఖ్య శిష్టాష్టమదళే శిష్టపఞ్చాక్షరం విలిఖేదిత్యర్థః। మేషాదిరాశ్యాదినా రాశ్యాదివిభూషితమ్। నారసింహబీజం క్ష్రౌమితి॥౨॥

ఆవరణపూజాపూర్వకమనుజపః

తద్దశావరణాత్మకం భవతి। షట్కోణమధ్యే సాఙ్గం రాఘవం యజేత్। షట్కోణేష్వఙ్గైః ప్రథమావృతిః। అష్టదలమూలే ఆత్మాద్యావరణమ్। తదగ్రే వాసుదేవాద్యావరణమ్। ద్వితీయాష్టదలమూలే ధృష్ట్యాద్యావరణమ్। తదగ్రే హనూమదాద్యావరణమ్। ద్వాదశదలేషు వసిష్ఠాద్యావరణమ్। షోడశదలేషు నీలాద్యావరణమ్। ద్వాత్రింశద్దలేషు ధ్రువాద్యావరణమ్। భూపురాన్తరిన్ద్రాద్యావరణమ్। తద్బహిర్వజ్రాద్యావరణమ్। ఏవమభ్యర్చ్య మనుం జపేత్॥3॥

షట్కోణేషు హృదయాద్యఙ్గైః ప్రథమావృతిః॥3॥

దశాక్షరాదిద్వాత్రింశాక్షరాన్తమన్త్రపూజాయన్త్రమ్

అథ దశాక్షరాదిద్వాత్రింశదక్షరాన్తానాం మన్త్రాణాం పూజాపీఠముచ్యతే—ఆదౌ షట్కోణమ్। తన్మధ్యే స్వబీజమ్। తన్మధ్యే సాధ్యనామాని। ఏవం కామబీజవేష్టనమ్। తం శిష్టేన నవార్ణేన వేష్టనమ్। షట్కోణేషు షడఙ్గాన్యగ్నీశాసురవాయవ్యపూర్వపృష్ఠేషు। తత్కపోలేషు శ్రీమాయే। కోణాగ్రే క్రోధమ్। తతో వృత్తమ్। తతోఽష్టదలమ్। తేషు దలేషు షట్సంఖ్యయా మాలామనువర్ణాన్। తద్దలకపోలేషు షోడశ స్వరాః। తతో వృత్తమ్। తత్పరిత ఆదిక్షాన్తమ్। తద్బహిర్భూపురం సాష్టశూలాగ్రమ్। దిక్షు విదిక్షు నారసింహవారాహే। ఏతన్మహాయన్త్రమ్। ఆధారశక్త్యాదివైష్ణవపీఠమ్॥౪॥

ఆదౌ షట్కోణం లిఖిత్వేతి సర్వత్ర సమానమ్। మధ్యే స్వబీజం హు[రా]మితి(?)। మధ్యే సాధ్యనామాని మమ సర్వాభీష్టసిద్ధిం కురుకురు నమ ఇతి ఏతత్ సర్వమ్। క్రోధం హుమితి। నారసింహవారాహే క్ష్రౌం హుమితి॥౪॥

యన్త్రారాధనపూర్వకమనుజపః

అఙ్గైః ప్రథమావృతిః। మధ్యే రామమ్। వామభాగే సీతామ్। తత్పురతః శార్ఙ్గం శంరం చ। అష్టదలమూలే హనూమదాది ద్వితీయావరణమ్। ధృష్ట్యాది తృతీయావరణమ్। ఇన్ద్రాదిభిశ్చతుర్థీ। వజ్రాదిభిః పఞ్చమీ। ఏతద్యన్త్రారాధనపూర్వకం దశాక్షరాదిమనూన్ జపేత్॥౫॥

హృదయాది—అంగైః। ద్వితీయావరణం—తదగ్రే ధృష్ట్యాదితృతీయావరణమ్॥౫॥

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః

చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీరామమన్త్రపురశ్చరణవిధిః

సనకాద్యా మునయో హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—శ్రీరామమన్త్రాణాం పురశ్చరణవిధిమనుబ్రూహీతి। హనూమాన్ హెూవాచ—

నిత్యం త్రిషవణస్నాయీ పయోమూలఫలాదిభుక్।
అథవా పాయసాహారో హవిష్యాన్నాద ఏవ చ॥౧॥

షడ్రసైశ్చ పరిత్యక్తః స్వాశ్రమోక్తవిధిం చరన్।
వనితాఽఽదిషు వాక్కర్మమనోభిర్నిఃస్పృహః శుచిః॥౨॥

భూమిశాయీ బ్రహ్మచారీ నిష్కామో గురుభక్తిమాన్।
స్నానపూజాజపధ్యానహోమతర్పణతత్పరః॥౩॥

గురూపదిష్టమార్గేణ ధ్యాయన్ రామమనన్యధీః।
సూర్యేన్దుగురుదీపాదిగోబ్రాహ్మణసమీపతః॥౪॥

శ్రీరామసన్నిధౌ మౌనీ మన్త్రార్థమనుచిన్తయన్।
వ్యాఘ్రచర్మాసనే స్థిత్వా స్వస్తికాద్యాసనక్రమాత్॥౫॥

తులసీపారిజాతశ్రీవృక్షమూలాదికస్థలే।
పద్మాక్షతులసీకాష్ఠరుద్రాక్షకృతమాలయా॥౬॥

మాతృకామాలయా మన్త్రీ మనసైవ మనుం జపన్।
అభ్యర్చ్య వైష్ణవే పీఠే జపేదక్షరలక్షకమ్॥౭॥

తర్పయేత్తద్దశాంశేన పయసా తద్దశాంశతః।
జుహుయాద్గోఘృతేనైవ భోజయేత్తద్దశాంశతః॥౮॥

తతః పుష్పాఞ్జలిం మూలమన్త్రేణ విధివచ్చరేత్।
తతః సిద్ధమనుర్భూత్వా జీవన్ముక్తో భవేన్మునిః॥౯॥

ఏకాక్షరాదిమన్త్రాణాం పురశ్చరణానియమబుభుత్సయా పృచ్ఛన్తీత్యాహ—సనకాద్యా ఇతి। పప్రచ్ఛుః—కిం తత్? శ్రీరామమన్త్రాణామితి। పురశ్చరణనియమః కీదృశః ఇత్యత్ర—నిత్యమితి॥౧-౧౩॥

ఐహికే రామమన్త్రవినియోగనిషేధః

అణిమాదిర్భజత్యేనం యూనం వరవధూరివ।
ఐహికేషు చ కార్యేషు మహాపత్సు చ సర్వదా॥౧౦॥

నైవ యోజ్యో రామమన్త్రః కేవలం మోక్షసాధకః।

ఐహికే హనూమత్స్మరణవిధిః

ఐహికే సమనుప్రాప్తే మాం స్మరేద్రామసేవకమ్॥౧౧॥

యో రామం సంస్మరేన్నిత్యం భక్త్యా మనుపరాయణః।
తస్యాహమిష్టసంసిద్ధ్యై దీక్షితోఽస్మి మునీశ్వరాః॥౧౨॥

వాఞ్ఛితార్థం ప్రదాస్యామి భక్తానాం రాఘవస్య తు।
సర్వథా జాగరూకోఽస్మి రామకార్యధురంధరః॥౧౩॥

ఇతి చతుర్థోఽధ్యాయః

పఞ్చమోఽధ్యాయః

రామషడక్షరస్య మన్త్రరాజత్వమ్

సనకాద్యా మునయో హనూమన్తం పప్రచ్ఛుః—శ్రీరామమన్త్రార్థమనుబ్రూహీతి॥ హనూమాన్ హోవాచ—

సర్వేషు రామమన్త్రేషు మన్త్రరాజః షడక్షరః।
ఏకా ద్వివిధా త్రేధా చతుర్ధా పఞ్చధా తథా॥౧॥

షట్సప్తధాఽష్టధా చైవ బహుధాఽయం వ్యవస్థితః।
షడక్షరస్య మాహాత్మ్యం శివో జానాతి తత్త్వతః॥౨॥

శ్రీరామమన్త్రరాజస్య సమ్యగర్థోఽయముచ్యతే।
నారాయణాష్టాక్షరే చ శివపఞ్చాక్షరే తథా॥3॥

సార్థకార్ణద్వయం రామో రమన్తే యత్ర యోగినః॥

మన్త్రార్థబుభుత్సయా మునయః పృచ్ఛన్తీత్యాహ—సనకాద్యా ఇతి। పప్రచ్ఛుః—కిం తత్? శ్రీరామేతి। తత్రప్రశ్నోత్తరం హనూమాన్ హోవాచ। కిమిత్యత్ర—బహూనాం రామమన్త్రాణాం మధ్యే షడక్షరస్య మన్త్రరాజత్వం తారకత్వాత్, తారాదిబహుబీజయోగతో బహుత్వం చిన్మాత్రగోచరత్వం చాహ—సర్వేష్వితి॥౧॥ పఞ్చాశద్వర్ణతద్వికృతియోగతో బహుత్వం తదర్థరూపేణ బ్రహ్మమాత్రతా చోపపద్యతే ఇతి॥౨-3॥

రామబీజార్థః

రకారో వహ్నివచనః ప్రకాశః పర్యవస్యతి ॥౪॥

సచ్చిదానన్దరూపోఽస్య పరమాత్మార్థ ఉచ్యతే।
వ్యఞ్జనం నిష్కలం బ్రహ్మ ప్రాణో మాయేతి చ స్వరః॥౫॥

వ్యఞ్జనైః స్వరసంయోగం విద్ధి తత్ప్రాణయోజనమ్।
రేఫే జ్యోతిర్మయే తస్మాత్ కృతమాకారయోజనమ్॥౬॥

మకారోఽభ్యుదయార్థత్వాత్ స మాయేతి చ కీర్త్యతే।
సోఽయం బీజం స్వకం యస్మాత్ సమాయం బ్రహ్మ చోచ్యతే॥౭॥

సబిన్దుః సోఽపి పురుషః శివసూర్యేన్దురూపవాన్।
జ్యోతిస్తస్య శిఖారూపం నాదః సప్రకృతిర్మతః॥౮॥

ప్రకృతిః పురుషశ్చోభౌ సమాయాద్బ్రహ్మణః స్మృతౌ।
బిన్దునాదాత్మకం బీజం వహ్నిసోమకలాఽఽత్మకమ్॥౯॥

అగ్నిషోమాత్మకం రూపం రామబీజే ప్రతిష్ఠితమ్।
యథైవ వటబీజస్థః ప్రాకృతశ్చ మహాన్ ద్రుమః॥౧౦॥

తథైవ రామబీజస్థం జగదేతచ్చరాచరమ్।
బీజోక్తముభయార్థత్వం రామనామని దృశ్యతే॥౧౧॥

బీజం మాయావినిర్ముక్తం పరం బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే।

తత్రాదౌ స్వబీజార్థమాహ—రకార ఇతి। రేతి వ్యఞ్జనం వహ్నివచనం, వహ్నిగతహేయాంశాపాయే వహ్నేః చిద్వహ్నిత్వేన ప్రకాశమాత్రం పర్యవస్యతి ॥౪॥ అస్యార్థస్తు సచ్చిదానన్దమాత్రః పరమాత్మేత్యర్థః। వ్యఞ్జనస్య నిర్విశేషత్వం తత్ర స్వరవిశేషయోగతః సవిశేషత్వం చాహ—వ్యఞ్జనమితి ॥౫॥ ఏతేన కిం కృతం స్యాదిత్యత ఆహ—రేఫ ఇతి ॥౬॥ తత్ర బిన్దుయోజనం అభ్యుదయార్థమిత్యాహ—మకార ఇతి। సమాయశబ్దార్థమాహ—సోఽయమితి ॥౭॥ బిన్దునాదయోగతో జగత్కారణతామేతీయాహ—సబిన్దురితి। యో బిన్దునా మనసా సహ వర్తత ఇతి సబిన్దుః సోఽపి పురుషో జీవః సమష్టిబిన్ద్వధికరణశివసూర్యేన్దురూపవాన్ భవతి। ప్రకృతిస్వరూపం తు తస్య పురుషస్య జ్యోతిః ప్రకాశ ఏవ శిఖాస్వరూపం "తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితం" ఇతి శ్రుతేః। మూలాదిప్రకృత్యా సహ వర్తత ఇతి సప్రకృతిః నాదోపాధికః పురుషో మతః ॥౮॥ ఏవం ప్రకృతిపురుషౌ సమాయాత్ సవిశేషాత్ బ్రహ్మణః సకాశాద్వికల్పితౌ ఇతి స్మృతౌ ॥౯॥ ఏవం ప్రకృతిపురుషకలనాకలితం విశ్వం రామబీజే ప్రతిష్ఠితం ఇత్యత్ర దృష్టాన్తః వటబీజాన్తర్గతవటవృక్షవత్ రామబీజస్థం జగదిత్యర్థః ॥౧౦॥ ఉపాధియోగతః సవిశేషత్వం వస్తుతో నిర్విశేషత్వం చ స్యాదిత్యత ఆహ—బీజోక్తమితి ॥౧౧॥

ద్వ్యక్షరార్థః

ముక్తిదం సాధకానాం చ మకారో ముక్తిదో మతః ॥౧౨॥

మారూపత్వాదతో రామో భుక్తిముక్తిఫలప్రదః।

ఆద్యో రా తత్పదార్థః స్యాన్మకారస్త్వంపదార్థవాన్ ॥౧౩॥

తయోః సంయోజనమసీత్యర్థే తత్త్వవిదో విదుః।

ఏకాక్షరమన్త్రార్థముక్త్వా ద్వ్యక్షరార్థమాహ—ముక్తిదమితి ॥౧౨॥ రేఫమకారయోః కామాకామధియాం భుక్తిముక్తిప్రదత్వం యుజ్యతే ఇత్యర్థః। రామనామ్నో ముక్తిహేతుత్వం కథమిత్యత్ర ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మవాచకత్వాత్ తత్ యుజ్యత ఇత్యాహ—ఆద్య ఇతి ॥౧౩॥ రామాక్షరాఖ్యతత్త్వంపదగతవాచ్యార్థకలనాఽపవాదాధికరణప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణః స్వాజ్ఞాదిదృష్టిప్రసక్తప్రత్యక్పరవిభాగైక్యకలనాఽసంభవసమ్యజ్జ్ఞానతో

నిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రతయా లక్షితత్వాత్ రామపదార్థో బ్రహ్మైవేత్యర్థః, "రామః సత్యం పరం బ్రహ్మ రామాత్ కించిన్న విద్యతే" ఇతి స్మృతేః॥

షడక్షరార్థః

నమస్త్వమర్థో విజ్ఞేయో రామస్తత్పదముచ్యతే॥౧౪॥

అసీత్యర్థే చతుర్థీ స్యాదేవం మన్త్రేషు యోజయేత్।

షడక్షరార్థప్రకటనవ్యాజేన త్ర్యక్షరాదిసర్వమన్త్రార్థమాహ—నమ ఇతి॥౧౪॥ త్ర్యక్షరాదిమన్త్రజాతం త్రేధా విభజ్య "తత్త్వమసి" ఇతి మహావాక్యార్థయోజనం కర్తవ్యమిత్యర్థః॥

రామమన్త్రమాహాత్మ్యమ్

తత్త్వమస్యాదివాక్యం తు కేవలం ముక్తిదం యతః॥౧౫॥

భుక్తిముక్తిప్రదం చైతత్తస్మాదప్యతిరిచ్యతే।
మనుష్వేతేషు సర్వేషామధికారోఽస్తి దేహినామ్॥౧౬॥

ముముక్షూణాం విరక్తానాం తథా చాశ్రమవాసినామ్।
ప్రణవత్వాత్ సదా ధ్యేయో యతీనాం చ విశేషతః॥
రామమన్త్రార్థవిజ్ఞానీ జీవన్ముక్తో న సంశయః॥౧౭॥

"తత్త్వమసి" ఇత్యాదిమహావాక్యాపేక్షయా అస్య సర్వోత్కృష్టత్వమాహ—తదితి॥౧౫॥ ప్రాణిమాత్రస్య సప్తకోటిమహామన్త్ర(త్వా)ధికృతత్వేఽపి యతిభిరసేవితత్వాత్ రామమన్త్రస్య

తు ప్రణవస్వరూపత్వేన తైరపి గ్రాహ్యమిత్యాహ—మనుష్వితి ॥౧౬॥ మన్త్రార్థజ్ఞానఫలమాహ—రామమన్త్రార్థేతి ॥౧౭॥

విద్యాఽధ్యయనఫలమ్

య ఇమాముపనిషదమధీతే సోఽగ్నిపూతో భవతి। స వాయుపూతో భవతి। సురాపానాత్ పూతో భవతి। స్వర్ణస్తేయాత్ పూతో భవతి। బ్రహ్మహత్యాత్ పూతో భవతి। స రామమన్త్రాణాం కృతపురశ్చరణో రామచన్ద్రో భవతి ॥౧౮॥

తదేతదృచాఽభ్యుక్తమ్—

సదా రామోఽహమస్మీతి తత్త్వతః ప్రవదన్తి యే।

న తే సంసారిణో నూనం రామ ఏవ న సంశయః॥

ఓం సత్యమిత్యుపనిషత్ ॥౧౯॥

ఉపనిషత్పారాయణఫలమాహ—య ఇతి ॥౧౮॥ యదుక్తం తదేతదృచా మన్త్రేణాప్యుక్తం భవతీత్యాహ—తదేతదృచాఽభ్యుక్తమితి। ప్రథమాధ్యాయాదౌ "రామ ఏవ పరం బ్రహ్మం" ఇతి మన్త్రేణ యః పరమాత్మా నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రతయా అవశిష్యతే తత్త్వతః సోఽయం రామోఽహమస్మీతి యే సదా అనుభూయ యథోక్తాధికారిభ్యః ప్రవదన్తి తే రామ ఏవ భవన్తీత్యత్ర న హి సంశయోఽస్తి। ఓం సత్యమిత్యత్ర "శ్రీరామో బ్రహ్మ తారకం" ఇత్యుక్తత్వాత్। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దో రామరహస్యోపనిషత్సమాత్యర్థః ॥౧౯॥

ఇతి పఞ్చమోఽధ్యాయః

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

రామరహస్యోపనిషద్వ్యాఖ్యానం లిఖితం స్ఫుటమ్॥

రామరహస్యోపనిషద్వ్యాఖ్యానగ్రన్థవిస్తరః।
అష్టాశీత్యధికేనాఢ్యద్విశతం పరికీర్తితః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే చతుష్పఞ్చాశత్సఙ్ఖ్యాపూరకం
శ్రీరామరహస్యోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

వాసుదేవోపనిషత్

ఆప్యాయన్తు—ఇతి శాన్తిః

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రవిధిజిజ్ఞాసా

ఓం నమస్కృత్య భగవాన్ నారదః సర్వేశ్వరం వాసుదేవం పప్రచ్ఛ—అధీహి భగవన్నూర్ధ్వపుణ్డ్రవిధిం ద్రవ్యమన్త్రస్థానాదిసహితం మే బ్రూహీతి॥౧॥

యత్ సర్వహృదయాగారం యత్ర సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్।
వస్తుతో యన్నిరాధారం వాసుదేవపదం భజే॥

ఇహ ఖలు సామవేదప్రవిభక్తేయం వాసుదేవోపనిషత్ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రమాహాత్మ్యప్రకటనవ్యగ్రా వైష్ణవపదపర్యవసన్నా విజయతే। అస్యాః స్వల్పగ్రన్థతో వివరణమారభ్యతే। నారదభగవత్ప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—ఓమితి॥౧॥

గోపీచన్దనస్వరూపమ్

తం హోవాచ భగవాన్ వాసుదేవః—వైకుణ్ఠస్థానాదుత్పన్నం మమ ప్రీతికరం మద్భక్తైర్బ్రహ్మాదిభిర్ధారితం విష్ణుచన్దనం మమాఙ్గే ప్రతిదినమాలిప్తం గోపీభిః ప్రక్షాలనాద్గోపీచన్దనమాఖ్యాతం మదఙ్గలేపనం పుణ్యం చక్రతీర్థాన్తఃస్థితం చక్రసమాయుక్తం పీతవర్ణం ముక్తిసాధనం భవతి ॥౨॥

ఓఙ్కారార్థం వాసుదేవం ప్రణిపత్య ఊర్ధ్వపుణ్డ్రవిధానసర్వస్వమనుబ్రూహీతి నారదేన పృష్టః తం హోవాచ భగవాన్ వాసుదేవః। ఊర్ధ్వపుణ్డ్రద్రవ్యేయత్తామాహ—వైకుణ్ఠేతి। మేరుమధ్యశృఙ్గాలఙ్కారవైకుణ్ఠస్థానాదుత్పన్నం విష్ణ్వాహ్లాదనదివ్యచన్దనవనస్య వైకుణ్ఠప్రభవత్వాత్ మమ విష్ణోః ప్రీతికరం మదిచ్ఛాతో వైకుణ్ఠాదాగతం తతో మమాఙ్గే ప్రతిదినమాలిప్తం అహరహః గోపీభిః ప్రక్షాళనాదేవ గోపీచన్దనమితి సర్వత్ర విఖ్యాతం భవతీత్యర్థః। తస్య ముక్తిసాధనత్వమాహ—మదఙ్గేతి। స్వమజ్జనహేతోః చక్రేణ నిర్మితత్వాత్ చక్రతీర్థం భగవదఙ్గాత్ తదన్తః ప్రవిశ్య స్థితం చక్రయోగతః చక్రసమాయుక్తం, భగవదాప్తేః ఇదమేవ ముఖ్యసాధనమిత్యర్థః ॥౨॥

గోపీచన్దనోద్ధారధారణయోర్విధానమ్

అథ గోపీచన్దనం నమస్కృత్యోద్ధృత్య—

గోపీచన్దన పాపఘ్న విష్ణుదేహసముద్భవ।
చక్రాఙ్కిత నమస్తుభ్యం ధారణాన్ముక్తిదో భవ ॥3॥

ఇమం మే గఙ్గే ఇతి జలమాదాయ విష్ణోర్నుకమితి మర్దయేత్। అతో దేవా అవన్తు న ఇత్యేతైర్మన్త్రైర్విష్ణుగాయత్ర్యా కేశవాదినామభిర్వా ధారయేత్ ॥౪॥

చక్రతీర్థతో గోపీచన్దనోద్ధారప్రకార మాహ—అథేతి ॥3॥ ఏవం గోపీచన్దనం యథేష్టం గృహీత్వా దేవతాగృహే సంస్థాప్య కిఞ్చిత్ గృహీత్వా ఇమం మే గఙ్గే ఇతి। "నారాయణాయ విద్మహే వాసుదేవాయ ధీమహి। తన్నో విష్ణుః ప్రచోదయాత్" ఇతి విష్ణుగాయత్ర్యా కేశవాదినామభిర్వా ధారయేత్ ॥౪॥

బ్రహ్మచార్యాదీనాం ధారణాప్రకారః

బ్రహ్మచారీ వానప్రస్థో వా లలాటహృదయకణ్ఠబాహుమూలేషు వైష్ణవగాయత్ర్యా కృష్ణాదినామభిర్వా ధారయేత్॥

ఇతి త్రివారమభిమన్త్రయ—

శఙ్ఖచక్రగదాపాణే ద్వారకానిలయాచ్యుత।
గోవిన్ద పుణ్డరీకాక్ష రక్ష మాం శరణాగతమ్॥

ఇతి ధ్యాత్వా గృహస్థో లలాటాదిద్వాదశస్థలేష్వనామికాఙ్గుల్యా వైష్ణవగాయత్ర్యా కేశవాదినామభిర్వా ధారయేత్॥౫॥

బ్రహ్మచారీ గృహస్థో వా లలాటహృదయకణ్ఠబాహుమూలేషు వైష్ణవగాయత్ర్యాకృష్ణాదినామభిర్వా ధారయేత్॥౬॥

యతిస్తర్జన్యా శిరోలలాటహృదయేషు ప్రణవేనైవ ధారయేత్॥౭॥*

వ్రత్యాదీనాం ధారణాప్రకారమాహ—బ్రహ్మచారీతి। "శఙ్ఖచక్ర" ఇతి మన్త్రం, ఇతి త్రివారమభిమన్త్ర్య॥౫-౭॥

త్రిపుణ్డ్రస్య త్రిమూర్త్యాదిరూపత్వమ్

బ్రహ్మాదయస్త్రయో మూర్తయస్తిస్రో వ్యాహృతయస్త్రీణి ఛన్దాంసి త్రయోఽగ్నయ ఇతి జ్యోతిష్మన్తస్త్రయః కాలాస్తిస్రోఽవస్థాస్త్రయ ఆత్మానః పుణ్డ్రాస్త్రయ ఊర్ధ్వా అకార ఉకార మకార ఏతే ప్రణవమయోర్ధ్వపుణ్డ్రస్తదాత్మా సదేతదోమితి॥౮॥

---

* జేకబ్-మహాశయసమ్పాదిత-ముమ్బైముద్రితకోశస్థః ఏతత్ప్రకరణపాఠః సమీచీనతరో భాతి స చ పాఠక్రమ ఏవం వర్తతే—

"గోపీచన్దనపాపఘ్న" ...ఇతి ప్రార్థయన్ “ఇమం మే" ...విష్ణుగాయత్ర్యా చ త్రివారమభిమన్త్రయ, "శఙ్ఖచక్రగదాపాణే"...ఇతి మాం ధ్యాత్వా, గృహస్థో లలాటాది...ధారయేత్। బ్రహ్మచారీ వానప్రస్థో వా లలాట...ధారయేత్। యతిః తర్జన్యా...ధారయేత్॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రస్య త్రిమూర్తివ్యాహృతిచ్ఛన్దోఽగ్నిప్రణవాదిరూపత్వం చాహ—బ్రహ్మాదయ ఇతి। త్రయః ఆత్మానః ఆత్మా అన్తరాత్మా పరమాత్మా చేతి। విరాట్సూత్రబీజాత్మానో జ్యోతిష్మన్తః॥౮॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రస్య ప్రణవాధికారిణైవ ధార్యత్వమ్

ఊర్ధ్వమున్నయత ఇత్యోంకారాధికారీ తస్మాదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ధారయేత్॥౯॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రస్య ప్రణవత్వేన ప్రణవాధికారిణైవ ఏతద్ధార్యమిత్యాహ—ఊర్ధ్వమితి। యస్మాత్ ఊర్ధ్వం ఉన్నయతే॥౯॥

తస్య పరమహంసేనాపి ధార్యత్వమ్

పరమహంసో లలాటే ప్రణవేనైకమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వా ధారయేత్॥౧౦॥

అవధూతేనాపి ఏతద్చార్యమిత్యాహ—పరమహంస ఇతి ॥౧౦॥

వాసుదేవధ్యానప్రకారః

తత్త్వప్రదీపప్రకాశం స్వాత్మానం పశ్యన్ యోగీ మత్సాయుజ్యమవాప్నోతి ॥
అథ వా న్యస్తహృదయః పుణ్డ్రమధ్యే వా హృదయకమలమధ్యే వా ॥౧౨॥

తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోర్ధ్వా వ్యవస్థితా।
నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా।
నీవారశూకవత్తన్వీ పరమాత్మా వ్యవస్థితః॥ ఇతి ॥౧౩॥

అతః పుణ్డ్రస్థం హృదయపుణ్డరీకేషు తమభ్యసేత్।
క్రమాదేవం స్వమాత్మానం భావయేన్మాం పరం హరిమ్ ॥౧౪॥

ఏకాగ్రమనసా యో మాం ధ్యాయతే హరిమవ్యయమ్।
హృత్పఙ్కజే చ స్వాత్మానం స ముక్తో నాత్ర సంశయః ॥౧౫॥

మద్రూపమద్వయం బ్రహ్మ ఆదిమధ్యాన్తవర్జితమ్।
స్వప్రభం సచ్చిదానన్దం భక్త్యా జానాతి చావ్యయమ్ ॥౧౬॥

ప్రత్యగభేదేన మాం పశ్యతో మద్భావాపత్తిః స్యాదిత్యాహ—తత్త్వేతి। తత్త్వప్రదీపప్రకాశం పరమాత్మానం స్వాత్మానం ప్రత్యఞ్చం పశ్యన్ యోగీ మత్సాయుజ్యమవాప్నోతి ॥౧౧॥ ఏవం ద్రష్టుం అశక్తస్య ప్రకారాన్తరమాహ—అథవేతి। న్యస్తహృదయః భగవతి విన్యస్తహృదయో యోగీ న్యస్తహృదయపుణ్డ్రమధ్యే వా హృదయకమలమధ్యే వా మాం ధ్యాత్వా మత్సాయుజ్యమేతీతి పూర్వేణాన్వయః ॥౧౨॥ హృదయకమలమధ్యే కేన రూపేణ ధ్యాతవ్యః

ఇత్యత ఆహ—తస్యేతి। తస్య హృదయస్య మధ్యే మూలాధారస్థవహ్నిశిఖా అణీయా సుసూక్ష్మా ఊర్ధ్వా బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తం వ్యవస్థితా నీలమేఘమధ్యవిలసితవిద్యుల్లేఖేవం నీవారశూకవత్తన్వీ యోగకాలే స్ఫురతి తస్యాః శిఖాయాః మధ్యే తతోఽపి సూక్ష్మతయా పరమాత్మా వాసుదేవో వ్యవస్థితః। ఇతిశబ్దః మన్త్రసమాప్త్యర్థః॥౧౩॥ యతోఽయం సర్వప్రత్యక్ అతః కారణాత్ తం సర్వప్రాణిహృదయపుణ్డరీకేషు ప్రత్యగభేదేన సన్తం అభ్యసేత్ అనుసన్ధానం కుర్యాత్॥౧౪॥ జ్ఞానఫలమాహ—ఏకాగ్రేతి। స్వాతిరిక్తాస్తిత్వాభ్రమం హరతీతి హరిమ్॥౧౫॥ స్వప్రాపకజ్ఞానోపాయమాహ—మద్రూపమితి। స్వానన్యభక్త్యా జానాతీతి జ్ఞానముదేతి, జ్ఞానసమకాలం ముక్తో భవతి, తస్మాత్ బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రతి భక్తిః అన్తరఙ్గసాధనమిత్యర్థః॥౧౬॥

వాసుదేవస్య సర్వాత్మత్వమ్

ఏకో విష్ణురనేకేషు జఙ్గమస్థావరేషు చ।
అనుస్యూతో వసత్యాత్మా భూతేష్వహమవస్థితః॥౧౭॥

తైలం తిలేషు కాష్ఠేషు వహ్నిః క్షీరే ఘృతం యథా।
గన్ధః పుష్పేషు భూతేషు తథాఽఽత్మాఽవస్థితో హ్యహమ్॥౧౮॥

స్వస్య సార్వాత్మ్యం ప్రపఞ్చయతి—ఏక ఇతి॥౧౭॥ కిం కుణ్డబదరజాతమివ సర్వభూతేషు తిష్ఠసీత్యత ఆహ—తైలమితి। ఘటశరావాద్యసఙ్గతయా వ్యోమవత్ సర్వవ్యాప్య స్థితోఽస్మీత్యర్థః॥౧౮॥

వాసుదేవధ్యానస్థానేషు గోపీచన్దనధారణమ్

బ్రహ్మరన్ధ్రే భ్రువోర్మధ్యే హృదయే చిద్రవిం హరిమ్।
గోపీచన్దనమాలిప్య తత్ర ధ్యాత్వాఽఽప్నుయాత్ పరమ్॥౧౯॥

ఊర్ధ్వదణ్డోర్ధ్వరేతాశ్చ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రోర్ధ్వయోగవాన్।
ఊర్ధ్వం పదమవాప్నోతి యతిరూర్ధ్వచతుష్కవాన్॥౨౦॥

ఇత్యేతన్నిశ్చితం జ్ఞానం మద్భక్త్యా సిధ్యతి స్వయమ్।
నిత్యమేకాగ్రభక్తిః స్యాద్గోపీచన్దనధారణాత్॥౨౧॥

హరేరుపలబ్ధిస్థానం ధ్యానప్రకారం తత్ఫలం చాహ—బ్రహ్మరన్ధ్ర ఇతి॥౧౯॥ ఊర్ధ్వాలమ్బనో యతిః ఊర్ధ్వపదమవాప్నోతీత్యాహ—ఊర్ధ్వేతి। స్వావిద్యాపదతత్కార్యారోపాపవాదాధికరణం విశ్వాద్యవికల్పాన్తమూర్ధ్వం చైతన్యజాతమాలమ్బనదణ్డో యస్య సోఽయం ఊర్ధ్వదణ్డః స చాసావూర్ధ్వరేతాశ్చ ఊర్ధ్వదణ్డోర్ధ్వరేతా జితేన్ద్రియో బ్రహ్మవిన్మునిరిత్యర్థః। ఊర్ధ్వపుణ్డ్రస్య ప్రకృతత్వాత్ ఊర్ధ్వం పుణ్డ్రం గోపీచన్దనం యస్య సోఽయం ఊర్ధ్వపుణ్డ్రః స చాసావూర్ధ్వం బ్రహ్మ ఊర్ధ్వాధఃపరిచ్ఛేదవిరళమితి యేన యుజ్యతే సమ్యగ్బోధేన సోఽయమూర్ధ్వయోగో యస్య సోఽయం ఊర్ధ్వపుణ్డ్రోర్ధ్వయోగవాన్। ఏవం పూర్వోక్తోర్ధ్వచతుష్కవాన్ యతిః నిష్ప్రతియోగికోర్ధ్వం బ్రహ్మ స్వమాత్రధియా పద్యత ఇతి పదమవాప్నోతి తన్మాత్రమవశిష్యతే ఇత్యర్థః॥౨౦॥ ఇత్థంభూతం జ్ఞానం తద్ధేతుభక్తిర్వా కేనోపాయేన సిధ్యతీత్యత ఆహ—ఇతీతి॥౨౧॥

గోపీచన్దనభస్మనోర్ధారణవిధిః

బ్రాహ్మణానాం తు సర్వేషాం వైదికానామనుత్తమమ్।
గోపీచన్దనవారిభ్యామూర్ధ్వపుణ్డ్రం విధీయతే॥౨౨॥

యో గోపీచన్దనాభావే తులసీమూలమృత్తికామ్।
ముముక్షుర్ధారయేన్నిత్యమపరోక్షాత్మసిద్ధయే॥౨౩॥

అతిరాత్రాగ్నిహోత్రభస్మాఽగ్నేర్భసితమిదంవిష్ణుస్త్రీణిపదేతి మన్త్రైర్వైష్ణవగాయత్ర్యా ప్రణవేనోద్ధూలనం కుర్యాత్॥౨౪॥

ఏవం విధినా గోపీచన్దనం చ ధారయేత్ ॥ ౨౫ ॥

ఏతస్య వేదోక్తత్వేన అయం పన్థాః వైదికైః సేవనీయః ఇతి నిగమయతి— బ్రాహ్మణానామితి ॥ ౨౨ ॥ అలాభే కిం కర్తవ్యం? ఇత్యత ఆహ—య ఇతి ॥ ౨౩ ॥ "ధిక్ భస్మరహితం ఫాలం" ఇతి శ్రుతివిరోధః స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య గోపీచన్దనశ్రుతిప్రామాణ్యతో గోపీచన్దనం భస్మశ్రుతిప్రామాణ్యతో గోపీచన్దనోపరి భస్మోద్ధూళనం కార్యమిత్యాహ— అతిరాత్రేతి । "అగ్నేర్భస్మాఽసి । అగ్నిరితి భస్మ" ఇత్యాదిమన్త్రేణ । అనేన శ్రుతిద్వయవిరోధః పరిహృతః స్యాదిత్యర్థః ॥ ౨౪–౨౫ ॥

విద్యాఫలమ్

యస్త్వధీతే వా స సర్వపాతకేభ్యః పూతో భవతి పాపబుద్ధిస్తస్య న జాయతే స సర్వేషు తీర్థేషు స్నాతో భవతి స సర్వైర్యజ్ఞైర్యాజితో భవతి స సర్వైర్దేవైః పూజ్యో భవతి శ్రీమన్నారాయణే మయ్యచఞ్చలా భక్తిశ్చ భవతి స సమ్యగ్ జ్ఞానం చ లబ్ధ్వా విష్ణుసాయుజ్యమవాప్నోతి న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే ॥ ౨౬ ॥

ఇత్యాహ భగవాన్ వాసుదేవః ॥ ౨౭ ॥

ఏతద్విద్యాఫలమాహ—యస్త్వితి । అర్థతో విద్యాఽభ్యాసినః పాపాసంభవమాహ— పాపబుద్ధిరితి । ముఖ్యఫలం తు—స సమ్యఙ్జ్ఞానమితి । విష్ణుసాయుజ్యం కైవల్యం అవాప్నోతి ॥ ౨౬-౨౭ ॥

కేవలాధ్యయనఫలమ్

యస్త్వేతద్వాఽధీతే సోఽప్యేవమేవ భవతీత్యోం సత్యమిత్యుపనిషత్ ॥ ౨౮ ॥

కేవలం యస్త్వధీతే సోఽపి క్రమేణ ఏవమేవ భవతీతి । స్వాజ్ఞదశాయాం యద్యత్సాధనానుష్ఠానం అనుష్ఠితం తత్తదసత్యం తస్య స్వావిద్యాకార్యతయా

కారణతుల్యత్వాత్, యత్తదసంభవప్రబోధసిద్ధం ఓఙ్కారార్థం వాసుదేవతత్త్వం బ్రహ్మమాత్రం తదేవ సత్యం "బ్రహ్మమాత్రమసన్న హి" ఇతి శ్రుతేః। ఇత్యుపనిషచ్ఛబ్దో వాసుదేవోపనిషత్పరిసమాప్త్యర్థః॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।
శ్రీవాసుదేవోపనిషద్వ్యాఖ్యానం లిఖితం లఘు।
శ్రీవాసుదేవోపనిషద్వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్తు సప్తతిః॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే షట్పఞ్చాశత్సఙ్ఖ్యాపూరకం వాసుదేవోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్

హయగ్రీవోపనిషత్

భద్రం కర్ణేభిః—ఇతి శాన్తిః

హయగ్రీవమన్త్రమహిమా

నారదో బ్రహ్మాణముపసమేత్యోవాచ—అధీహి భగవన్ బ్రహ్మవిద్యాం వరిష్ఠాం యయాఽచిరాత్ సర్వపాపం వ్యపోహ్య బ్రహ్మవిద్యాం లబ్ధ్వైశ్వర్యవాన్ భవతి॥౧॥

బ్రహ్మోవాచ—హయగ్రీవదైవత్యాన్ మన్త్రాన్ యో వేద స శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాని వేద స సర్వైశ్వర్యవాన్ భవతి॥౨॥

స్వాజ్ఞోఽపి యత్ప్రసాదేన జ్ఞానం తత్ఫలమాప్నుయాత్।
సోఽయం హయాస్యో భగవాన్ హృది మే భాతు సర్వదా॥

ఇహ ఖలు అథర్వణవేదప్రవిభక్తేయం హయగ్రీవోపనిషత్ స్వవిద్యాప్రకటనవ్యగ్రా బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నా విజృంభతే। అస్యాః సంక్షేపతో వివరణమారభ్యతే। నారదబ్రహ్మప్రశ్నప్రతివచనరూపేయమాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా। ఆఖ్యాయికామవతారయతి—నారద ఇతి। కిం స ఉవాచేత్యత్ర—అధీహీతి। బ్రహ్మవిద్యాం వరిష్ఠాం నిర్విశేషబ్రహ్మణి పర్యవసన్నాం, యయా సవిశేషబ్రహ్మవిద్యయా ముముక్షుః సర్వపాపపుణ్యవిముక్తో భూత్వాఽథ స్వాతిరిక్తాసంభవసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగికస్వమాత్రమితి నిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యాం లబ్ధ్వా స్వాతిరిక్తం స్వావశేషతయా గ్రసితుం య ఈష్టే సోఽయం ఈశ్వరః తత్సమ్బన్ధిన్యజడక్రియాజ్ఞానేచ్ఛాశక్త్యాత్మకం జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్యజ్ఞానరూపం ఐశ్వర్యం తద్వాన్ భవతి తాం మే అధీహీతి॥౧॥ నారదేనైవం పృష్టో భగవాన్ బ్రహ్మోవాచ। కిమితి? వక్ష్యమాణవిద్యాఫలం ప్రకటయతి—హయగ్రీవేతి॥౨॥

హయగ్రీవమన్త్రత్రయమ్

త ఏతే మన్త్రాః—

విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపాయ చిన్మయానన్దరూపిణే।
తుభ్యం నమో హయగ్రీవ విద్యారాజాయ విష్ణవే స్వాహా స్వాహా నమః॥౩॥

ఋగ్యజుఃసామరూపాయ వేదాహరణకర్మణే।
ప్రణవోద్గీథవపుషే మహాశ్వశిరసే నమః స్వాహా స్వాహా నమః॥౪॥

ఉద్గీథ ప్రణవోద్గీథ సర్వవాగీశ్వరేశ్వర।
సర్వవేదమయాచిన్త్య సర్వం బోధయ బోధయ స్వాహా స్వాహా నమః॥౫॥

తే కీదృశాః ఇత్యత్ర—త ఏతే మన్త్రా ఇతి॥౩-౫॥

మన్త్రత్రయస్య ఋష్యాదిధ్యానాన్తమ్

బ్రహ్మాత్రిరవిసవితృభార్గవా ఋషయః। గాయత్రీత్రిష్టుబనుష్టుప్ఛన్దాంసి। శ్రీమాన్ హయగ్రీవః పరమాత్మా దేవతేతి। 1హ్లౌమితి బీజమ్। సోఽహమితి శక్తిః। హ్లూమితి కీలకమ్। భోగమోక్షయోర్వినియోగః। అకారోకారమకారైరఙ్గన్యాసః। ధ్యానమ్—

శఙ్ఖచక్రమహాముద్రాపుస్తకాఢ్యం చతుర్భుజమ్।
సంపూర్ణచన్ద్రసంకాశం హయగ్రీవముపాస్మహే॥౬॥

---

1 అస్యాముపనిషది సర్వత్ర ఏతద్వీజాక్షరస్థ 'ల' కారస్థానే 'స' కార ఉపలభ్యతే కేషుచిత్ కోశేషు। (అ, అ ౧, అ ౨, క.) కోశేషు తు లకార ఏవోపలభ్యతే,

---

మన్త్రత్రయస్య ఋష్యాదయః ఉచ్యన్తే—బ్రహ్మేతి। అకారోకారమకారైః ద్విరావృత్తైః అఙ్గన్యాసః॥౬॥

హయగ్రీవతురీయమనుః

ఓం శ్రీమితి ద్వే అక్షరే। హ్లౌమిత్యేకాక్షరమ్। ఓం నమో భగవత ఇతి సప్తాక్షరాణి। హయగ్రీవాయేతి పఞ్చాక్షరాణి। విష్ణవ ఇతి త్రీణ్యక్షరాణి। మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞామితి షడక్షరాణి। ప్రయచ్ఛ స్వాహేతి పఞ్చాక్షరాణి। హయగ్రీవస్య తురీయో భవతి॥౭॥

హయగ్రీవతురీయమన్త్రముద్ధరతి—ఓం శ్రీమితి। ఓం శ్రీం హ్లౌం ఓం నమో భగవతే హయగ్రీవాయ విష్ణవే మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞాం ప్రయచ్ఛ స్వాహేతి ఏకోనత్రింశదక్షరోఽయం మనుః॥౭॥

హయగ్రీవపఞ్చమమనుః

ఓం శ్రీమితి ద్వే అక్షరే। హ్లౌమిత్యేకాక్షరమ్। ఐమైమైమితి త్రీణ్యక్షరాణి। క్లీం క్లీమితి ద్వే అక్షరే। సౌః సౌరితి ద్వే అక్షరే। హ్రీమిత్యేకాక్షరమ్। ఓం నమో భగవత ఇతి సప్తాక్షరాణి। హయగ్రీవాయేతి పఞ్చాక్షరాణి। మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞామితి షడక్షరాణి। ప్రయచ్ఛ స్వాహేతి పఞ్చాక్షరాణి। పఞ్చమో మనుర్భవతి॥౮॥

హయగ్రీవపఞ్చమమనుముద్ధరతి—ఓం శ్రీమితి। ఓం శ్రీం హ్లౌం ఐం ఐం ఐం క్లీం క్లీం సౌః సౌః హ్రీం ఓం నమో భగవతే హయగ్రీవాయ మహ్యం మేధాం ప్రజ్ఞాం ప్రయచ్ఛ స్వాహేతి చతుస్త్రింశదక్షరోఽయం మనుః॥౮॥

హయగ్రీవైకాక్షరమనుః

హయగ్రీవైకాక్షరేణ బ్రహ్మవిద్యాం ప్రవక్ష్యామి। బ్రహ్మా మహేశ్వరాయ మహేశ్వరః సంకర్షణాయ సంకర్షణో నారదాయ నారదో వ్యాసాయ వ్యాసో లోకేభ్యః ప్రాయచ్ఛదితి హకారోం లకారోముకారోం త్రయమేకస్వరూపం భవతి। హ్లౌం బీజాక్షరం భవతి। బీజాక్షరేణ హ్లౌంరూపేణ తజ్జాపకానాం సంపత్సారస్వతౌ భవతః। తత్స్వరూపజ్ఞానాం వైదేహీ ముక్తిశ్చ భవతి। దిక్పాలానాం రాజ్ఞాం నాగానాం కిన్నరాణామధిపతిర్భవతి। హయగ్రీవైకాక్షరజపశీలాజ్ఞయా సూర్యాదయః స్వతః స్వస్వకర్మణి ప్రవర్తన్తే। సర్వేషాం బీజానాం హయగ్రీవైకాక్షరబీజమనుత్తమం మన్త్రరాజాత్మకం భవతి। హ్లౌం హయగ్రీవస్వరూపో భవతి॥౯॥

షష్ఠమేకాక్షరం మనుం బ్రహ్మాదిపరంపరాప్రవృత్తం మన్త్రరాజత్వేన సర్వార్థసాధకం తదర్థానుసంధాయినాం వికళేబరకైవల్యప్రదమితి స్తౌతి—హయగ్రీవేతి। వక్ష్యమాణవిద్యాయాః ఆచార్యపారంపర్యక్రమమాహ—బ్రహ్మేతి। హయగ్రీవైకాక్షరీవిద్యాయాః ప్రణవమహావాక్యానుకరణతామాహ—హకారోమితి। త్రయం భవతి॥

హకారః పరమేశః స్యాత్తత్పదం చేతి నిశ్చితమ్।

స[ల]కారః ఖేచరీ ప్రోక్తః త్వంపదం చేతి నిశ్చితమ్॥

ఇతి శ్రుత్యనురోధేన హకారస్తత్పదార్థః, స[ల]కారః త్వంపదార్థః, ఉకారస్తు తత్త్వంపదార్థగతవాచ్యార్థత్యాగపూర్వకం తత్త్వంపదలక్ష్యయోః పరచిత్ప్రత్యక్చితోః ఐక్యానువాద్యసిపదార్థో భవతి। హకారాదివర్ణత్రయోపరి శ్రూయమాణః ఓఙ్కారః తురీయోఙ్కారాగ్రవిద్యోతతుర్యతురీయార్థో భవతి। ఏతత్త్రయం మిళిత్వా ఏకస్వరూపం భవతి। తదేవ వివృణోతి—హ్లౌమితి। హ్లౌంరూపేణ ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మభావేన తజ్జాపకానాం పారమైశ్వర్యభావాపన్నతయా సంపత్సారస్వతౌ భవతః సంపదీశ్వరత్వం సారస్వతం నిర్విశేషబ్రహ్మవిద్యారూపమ్। సమ్యజ్జ్ఞానసంపత్సారస్వతే భవత ఇతి వక్తవ్యే సంపత్సారస్వతావితి లిఙ్గవ్యత్యయః। యత్స్వాతిరిక్తకలనాఽపహ్నవసిద్ధనిష్ప్రతియోగికబ్రహ్మమాత్రమవశిష్యతే తత్స్వరూపజ్ఞానాం వైదేహీ ముక్తిశ్చ భవతి। యది సవిశేషతయా మన్త్రార్థం జానాతి తదా ఇన్ద్రాదిదిక్పాలానాం అధిపతిర్భవతి సర్వేశ్వరో భవతీత్యర్థః। అస్య మన్త్రిణ ఈశ్వరత్వేన సూర్యాదిభయహేతుత్వమాహ—హయగ్రీవేతి, “భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే" ఇత్యాది శ్రుతేః। యతః ఏవం ప్రభావవాన్ హయగ్రీవైకాక్షరమనుః అత ఏవ సర్వేషామితి। బీజార్థస్తు హయగ్రీవస్వరూపో భవతి॥౯॥

వాగాదిసిద్ధికరః ప్రయోగః

అమృతం కురు కురు స్వాహా। తజ్జాపకానాం వాక్సిద్ధిః శ్రీసిద్ధిరష్టాఙ్గయోగసిద్ధిశ్చ భవతి॥౧౦॥

హయగ్రీవైకాక్షరోపాసకం అమృతం కురు కురు స్వాహా। ఇతశ్చ తజ్జాపకానామితి॥౧౦॥

సప్తదశాక్షరమనుః

హ్లౌం సకలసామ్రాజ్యేన సిద్ధిం కురు కురు స్వాహా॥౧౧॥

అపరః సప్తదశాక్షరోఽయం మన్త్రః ప్లౌమితి ॥౧౧॥

మన్త్రజ్ఞానఫలమ్

తానేతాన్ మన్త్రాన్ యో వేద అపవిత్రః పవిత్రో భవతి। అబ్రహ్మచారీ సుబ్రహ్మచారీ భవతి। అగమ్యాగమనాత్ పూతో భవతి। పతితసంభాషణాత్ పూతో భవతి। బ్రహ్మహత్యాదిపాతకైర్ముక్తో భవతి। గృహం గృహపతిరివ దేహీ దేహాన్తే పరమాత్మానం ప్రవిశతి ॥౧౨॥

విశ్వోత్తీర్ణేతిమన్త్రజ్ఞానాం ఫలమాహ—తానేతానితి। మన్త్రార్థజ్ఞానముఖ్యఫలమాహ—గృహమితి ॥౧౨॥

హయగ్రీవమన్త్రాణాం మహావాక్యార్థప్రతిపాదకత్వమ్

ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ। అహం బ్రహ్మాస్మి। తత్త్వమసి। అయమాత్మా బ్రహ్మేతి మహావాక్యైః ప్రతిపాదితమర్థం త ఏతే మన్త్రాః ప్రతిపాదయన్తి ॥౧౩॥

విశ్వోత్తీర్ణేత్యాదిమన్త్రాణాం మహావాక్యసమన్వయార్థం మహావాక్యాన్యాహ—ప్రజ్ఞానమితి। మహావాక్యైః ప్రత్యక్పరచితోరేకత్వం ప్రతిపాదితమ్। సప్తకోటిమహామన్త్రాణాం మహావాక్యార్థత్వే మానమియం శ్రుతిః—

నమస్త్వమర్థో విజ్ఞేయో రామస్తత్పదముచ్యతే।
అసీత్యర్థే చతుర్థీ స్యాదేవం మన్త్రేషు యోజయేత్॥

ఇతి ॥౧౩॥

స్వరవ్యజనభేదేన మన్త్రస్య ద్వివిధత్వమ్

స్వరవ్యఞ్జనభేదేన ద్విధాయతే॥౧౪॥

మన్త్రసముదాయస్తు స్వరవ్యఞ్జనభేదేన ద్విధాయతే। స్వరః ప్రకృత్యంశః, వ్యఞ్జనం తు బ్రహ్మాంశః, “వ్యఞ్జనైః స్వరసంయోగో విద్ధి తత్ప్రాణయోజనం” ఇతి, “బీజం మాయావినిర్ముక్తం పరం బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే" ఇతి చ శ్రుతేః॥౧౪॥

అనుమన్త్రాః

అథానుమన్త్రాన్ జపతి—

యద్వాగ్వదన్త్యవిచేతనాని రాష్ట్రీ దేవానాం నిషసాద మన్ద్రా।
చతస్ర ఊర్జం దుదుహే పయాంసి క్వ స్విదస్యాః పరమం జగామ॥౧౫॥

గౌరీమిమాయ సలిలాని తక్షత్యేకపదీ ద్విపదీ సా చతుష్పదీ।
అష్టాపదీ నవపదీ బభూవుషీ సహస్రాక్షరా పరమే వ్యోమన్॥౧౬॥

ఓష్ఠాపిధానా నకులీ దన్తైః పరివృతా పవిః।
సర్వస్యై వాచ ఈశానా చారు మామిహ వాదయే॥౧౭॥

స శర్వరీరమృతిం బాధమానా బృహన్మిమాయ జమదగ్నిదత్తా।
ఆ సూర్యస్య దుహితా తతాన శ్రవో దేవేష్వమృతమజుర్యామ్॥౧౮॥

మన్త్రానేవముక్త్వా అథానుమన్త్రానాహ—అథేతి॥౧౫-౧౮॥

విద్యాఫలమ్

యయ ఇమాం బ్రహ్మవిద్యామేకాదశ్యాం పఠేద్ధయగ్రీవప్రభావేణ మహాపురుషో భవతి। స జీవన్ముక్తో భవతి॥౧౯॥

ఏతద్విద్యాఫలమాహ—య ఇతి। ప్రభావేణ ప్రసాదేన సః మహాపురుషో భవతి॥౧౯॥

విద్యాం ప్రతి ప్రార్థనా

ఓం నమో బ్రహ్మణే ధారణం మే అస్త్వనిరాకరణం ధారయితా భూయాసం కర్ణయోః శ్రుతం మా చ్యోఢ్వం మమాముష్యమోమిత్యుపనిషత్॥౨౦॥

ఉక్తామిమాం విద్యాం ప్రణవత్వేన ప్రార్థయతి—ఓమితి। "ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వమ్" ఇతి శ్రుతిసిద్ధం తురీయం తుర్యతురీయం వా బ్రహ్మోచ్యతే। హే తుర్యతురీయ బ్రహ్మణే తుభ్యం నమోఽస్తు। త్వత్ప్రసాదతో మయా దేశికముఖతో యద్యదధీతం తత్తన్మే హృది ధారణమస్తు | తదనిరాకరణం అవిస్మరణం యథా భవతి తథా ధారయితా భూయాసమ్। యచ్ఛ్రేయఃసాధనార్థం కర్ణయోః కర్ణాభ్యాం శ్రుతం మా చ్యోఢ్వం మా విస్మరణమస్తు। కిం చ మమాముష్యం ఆముష్మికం విద్యాఫలం ఓంకారార్థతుర్యతుర్యతయా అవస్థానలక్షణం వికళేబరకైవల్యమస్తు। ఇతిశబ్దః ప్రార్థనాసమాప్త్యర్థః। ఉపనిషచ్ఛబ్దః హయగ్రీవోపనిషత్సమాప్త్యర్థః॥౨౦॥

శ్రీవాసుదేవేన్ద్రశిష్యోపనిషద్బ్రహ్మయోగినా।

హయగ్రీవోపనిషదో వ్యాఖ్యానం లిఖితం స్ఫుటమ్।

ప్రకృతోపనిషద్వ్యాఖ్యా పఞ్చపఞ్చాశదీరితా॥

ఇతి శ్రీమదీశాద్యష్టోత్తరశతోపనిషచ్ఛాస్త్రవివరణే శతసఙ్ఖ్యాపూరకం హయగ్రీవోపనిషద్వివరణం సంపూర్ణమ్